

SEYYİD ALİ SULTAN (KIZILDELI) ÜZERİNE BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

LITERATURE ANALYSIS ON SEYYİD ALİ SULTAN(KIZILDELI)

Haşim ŞAHİN¹

Biz Urum abdalıyız, serdarımız Kızıldeli
Çeşmimizde şu'le-i envârımız Kızıldeli
Bülbül-ü şeydâ biziz gülzârımız Kızıldeli
Dinimiz, imanımız, ikrârımız Kızıldeli
Viranî

ÖZET

Kızıldeli Sultan adıyla da yaygın olarak bilinen Seyyid Ali Sultan, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Rumeli'nin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli roller üstlenmiş bir gazi-derviştir. Onun etkin konumu Yıldırım Bayezid döneminden itibaren tekkesi için vakıflar tahsis edilmesinden ve adına bir Velayetname kaleme alınmasından anlaşılmaktadır. Böylesine önemli bir şahsiyet olmasına rağmen hakkında yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Başlangıçta, Seyyid Ali Sultan hakkında yapılan araştırmalar, adına yapılan vakıflar üzerinde yoğunlaşırken daha sonra yapılan araştırmalarda Velayetname esas alınarak biyografisi hakkında da bilgiler verilmeye başlanmıştır. Seyyid Ali Sultan üzerine yapılan araştırmalar genellikle onun Dimetoka'daki tekkesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Fakat, son dönemde Malatya ve Kütahya'da yer alan Seyyid Ali Sultan geleneği üzerine bazı araştırmaların yapıldığı da bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Velayetname, Tahrir Defterleri, Orhan Gazi, Yıldırım Bayezid, Rüstem Gazi, Dimetoka, Kırcaali, Malatya, Kütahya

ABSTRACT

Seyyid Ali Sultan, commonly known as Kızıldeli Sultan, was a dervish/ghazi warrior, who, during the early years of the Ottoman principality, played an important role in the Turkification and Islamization of Rumeli (Thrace). His activities are known primarily from the vakıf (pious foundation) documents of the tekke (dervish lodge) he established during the period of Bayezid I, as well as from a hagiographical work dedicated to him, entitled Velayetname. Despite his historical importance, there are relatively few studies on Seyyid Ali Sultan. While previous scholarship has focused primarily on the vakıf documents related to his tekke in Dimetoka, more recent studies have illuminated aspects of his life based on his Velayetname. Finally, the latest research has dealt with traditions circulating about Seyyid Ali Sultan in the regions of Malatya and Kütahya

¹ Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, hasimsahin@gmail.com

Key Words: Velayetname, Tahrir Defterleri, Orhan Gazi, Yıldırım Bayezid, Rüstem Gazi, Dimetoka, Kırcaali, Malatya, Kütahya

Giriş

Seyyid Ali Sultan, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, bilhassa Rumeli bölgesindeki faaliyetleriyle adından sıkça söz edilen gazi-dervişlerden birisidir. Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid tarafından tekkesi için bazı arazilerin vakfedilmiş olması, şeyhin iktidar nezdinde de hatırı sayılır derecede itibara sahip olduğunu göstermektedir. Kurduğu tekkenin sonraki dönemlerde de son derece faal olması, XVI. yüzyılda Bektaşî tarikatının doktriner anlamda asıl kuruluşunu gerçekleştiren Balım Sultan'ın bu tekkede yetişmesi, Seyyid Ali Sultan'ın – yaşadığı dönemde her ne kadar bir Vefâî-Babaî dervişi olduğu bilinse de– Bektaşî geleneği içerisinde önemli bir konuma yerleşmesinde belirleyici etken olmuştur. Nitekim, onun hayatını konu edinen bir Velayetname'nin mevcudiyeti ve daha sonraki dönemlerde Bektaşî şairlerinin dizelerinde yer bulması da Seyyid Ali Sultan'ın gelenek içerisindeki konumunu göstermesi açısından önemlidir.

Seyyid Ali Sultan'ın hayatından bahseden Velayetname, şeyhin yaşantısına dair üzerine yapılan araştırmaların temelini teşkil eder. Fakat, birkaç arşiv belgesinin dışında şeyhin hayatına dair bilgi veren belki de yegâne kaynak olan bu eser üzerinde -son yıllarda yapılan bir iki araştırma istisna tutulacak olursa- yeterince çalışılmadığı bilinen bir gerçektir. İçerisinde yer alan bazı ifadelerden Cezbî isimli bir şahsiyet tarafından yazıldığı anlaşılan Velayetname'nin şimdilik bilinen nüshalarını Türkiye nüshaları ve Kahire nüshası olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Muhteva bakımından hemen hemen birbirinin aynısı olan Türkiye nüshalarının adedi üçtür. Bunlar, Ankara Milli Kütüphane el yazmaları Bölümü'nde 1189 numaralı nüsha, İstanbul Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları Bölümünde "Gazi Erenler Hakkındaki Risale" ismiyle kaydedilmiş olan nüsha ve Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesindeki 62 numaralı nüshadır. Bunların dışında, Kızıldeli Ocağı'nın babası olan Lütfi Aykurt'ta bulunan bir kopya ile Irené Beldiceanu-Steinherr'in Suraiya Faroqi tarafından kendisine bir fotokopisinin verildiğini ifade ettiği Gölpınarlı nüshasının varlığı da bilinmektedir (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 50-72; Yıldırım, 2007: 46). Fakat bu nüshaların da muhteva itibarıyla yukarıdakilerden farklı olmadığı anlaşılmaktadır.

Velayetname'nin Kahire nüshası ise, John Kingsley Birge'ün Amerika Birleşik Devletleri'nde Private Collection at The Hartford Seminary Library Connecticut'a bir kopyasını verdiği nüshadır. Birge, bu nüshayı 1937 yılında Arnavutluk'taki Bektaşî Komitesinin lideri Niyazi Dede'den temin ettiğini belirtmiştir. Niyazi Dede'nin elindeki bu nüsha, Kahire'deki Kaygusuz Dergâhındaki nüshadan kopyalanmıştır (Birge, 1965: 54). Kahire nüshası ile Türkiye'deki nüshâlar arasında muhteva bakımından farklılıklar vardır. Bu farklılıklar en belirgin olarak Seyyid Ali Sultan'ın yaşadığı döneme ilişkin verilen bilgilerde ortaya çıkar. Şeyhin yaşadığı dönem Türkiye nüshâlarında Yıldırım Bayezid devri olarak gösterilirken Kahire nüshasında Orhan Gazi dönemi dervişi olarak verilmiştir. Kahire nüshasında

yer alan Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa ile birlikte Osmanlı fetih güzergâhının "Sol Kol"unda gösterdiği faaliyetlere dair bilgiler tarihsel bilgilerle doğrudan doğruya örtüşmektedir. Bu bakımdan, Seyyid Ali Sultan'ın hayatı hakkında yapılan araştırmalarda tarihi bilginin doğru şekilde tespiti açısından bu iki nüsha birlikte değerlendirilmeli ve aradaki farklar gözden kaçırılmamalıdır. Bu farklılıklar bir tarafa bırakılırsa eserin muhtevası Seyyid Ali Sultan'ın ve en az onun kadar menkıbelerine yer verilen arkadaşları Seyyid Rüstem Gazi'nin Rumeli coğrafyasında Gelibolu, Bolayır, Kavak, Varmacin, İpsala, Fere, Dimetoka, Edirne, Şumnu, Ruscuk, Silistre, Yanbolu gibi şehirleri fethetmeleri ve bu bölgedeki yaşantılarından meydana gelir (Velayetname, vr. 25-29). Eserde sözü edilen diğer şahsiyetler ise Fakih Abdüssamed, Tahir, Seyyid Ahmed, Seyyid Zal, Seyyid Hamza, Seyyid Ufki, Seyyid Furkiye ve Gazi Evrenos'tur.

Velayetname'yi gerek Seyyid Ali Sultan'ın hayatı ve erken dönemdeki Kalenderlik ve Bektaşilik tarihi, gerekse Balkanlar'daki Osmanlı fetih hareketi ve bu hareket içerisinde derviş-gazilerin fonksiyonlarının anlaşılması açısından oldukça önemli bir eser olmasına rağmen, bu önemli kaynağı esas alan araştırmaların sayısının olması gerekenden daha az olduğunu da ifade etmek gerekir. Bir genelleme olmamakla beraber tarihçilerin büyük bir bölümünün menâkıb kitaplarının kaynak değerinin yeterince farkında olmamaları, Bektaşilik üzerine yapılan araştırmaların da uzunca bir süre sadece Hacı Bektaş Veli yahut onun hayatını anlatan menâkıbnâme etrafında toplanmış olması araştırma sayısındaki sınırlılığın temel nedeni olmalıdır. Üstelik bu durum sadece Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi için geçerli olmayıp diğer çok sayıda proto-Bektaşî geleneği içerisinde yer alan şahsiyetlerin menâkıbı için de söylenebilir. Bununla birlikte Velayetname-i Seyyid Ali Sultan hiç bilinmeyen yahut üzerinde sadece son zamanlarda çalışılan bir kaynak da değildir.

Velayetname'yi konu edinen çalışmaları, Velayetnameler hakkında genel bilgiler verirken bu esere de değinen araştırmalar ve doğrudan Seyyid Ali Sultan Velayetnamesini ele alarak, bu eserin kaynak değerini, tahlil ve tenkidini yapan araştırmalar olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. İlk kısma örnek olarak gösterilebilecek en önemli çalışmalardan birisi Ahmet Yaşar Ocak'a aittir. Ocak, menâkıbnâmeleri ve bu çerçevede içerisinde Velayetnameleri de incelediği eserinde Seyyid Ali Sultan Velayetnamesinden de söz etmiş: bu eserin Battalnâme ve Danişmendnâme türü eserler ile aynı niteliklere sahip olduğunu; gaza ve cihad anlayışını ön plana çıkarması bakımından türündeki diğer eserlerden ayrıldığını vurgulamıştır (Ocak, 1997: 54-55). Benzer şekilde Rıza Yıldırım, 2001 yılında tamamladığı Velayetnamelerin tarih kaynağı olarak kullanılması meselesini ele aldığı yüksek lisans tezi içerisinde Abdal Musa Velayetnamesi'nin yanı sıra Seyyid Ali Sultan Velayetnamesine de bir bölüm ayırmıştır (Yıldırım, 2001: 86-98). Yine, bu satırların yazarı da menâkıbnâmelerin kaynak değeri üzerine yazdığı makalede kısaca Seyyid Ali Sultan Velayetnamesinin tarihi önemine değinmiş ve muhtevasına dair bilgiler vermiştir (Şahin, 2008: 547-566). Doğrudan Seyyid Ali Sultan Velayetnamesini konu edinen çalışmaların ilki, aynı zamanda bir Bektaşî babası olan Bedri Noyan tarafından

1999 yılında yapılan neşirdir (Noyan, 1999)². Noyan'ın, giriş bölümünde Seyyid Ali Sultan'ın hayatı hakkında kısaca bilgiler verdiği bu çalışma son derece özensiz hazırlanmıştır ve bazı okuma hataları da bulunmaktadır. Velayetname üzerine ilkine oranla çok daha önemli ve güvenilir kabul edilebilecek iki çalışmada Rıza Yıldırım tarafından yapılmıştır. Yıldırım, ilk olarak 2007 yılında, Seyyid Ali Sultan'ın hayatı üzerine hazırladığı kitabında, son derece başarılı bir monografi meydana getirmiş; bu çerçevede Velayetname'yi de değerlendirmiş; Türkiye nüshaları ile Kahire nüshasının mukayese ederek hazırladığı bu monografinin sonuna, eserin Ankara nüshasının transkripsiyonunu ve tıpkı basımını koymuştur (Yıldırım, 2007: 37-112, neşir, 161-184, tıpkıbasım, 187-203). Yıldırım bu kitabından kısa bir süre sonra yayınladığı makalesinde de aynı konuya eğilmiş, Velayetnamelerin tarih kaynağı olarak değeri üzerine geniş sayılabilecek bir giriş yaptıktan sonra, Seyyid Ali Sultan Velayetnamesinin nüshaları, yazılış dönemi ve Bektaşî geleneği içerisindeki yerine dair bilgiler vermiştir (Yıldırım, 2008: 37-63).

Hayatı hakkında yazılan bu Velayetname'nin dışında Seyyid Ali Sultan'dan bahseden bir diğer tarih kaynak, Abdal Musa Velayetnamesi'dir. Orhan Gazi dönemi dervişleri arasında yer alan Abdal Musa'nın hayatından bahsedilen bu eserde Seyyid Ali Sultan, adı geçen şeyhin en yakınları arasında gösterilmesinden ve onun emriyle Gazi Umur Bey'in yanına gönderilişinden söz edilir (Abdal Musa Velayetnamesi, 1999: 147-148)

Seyyid Ali Sultan'ın hayatı hakkında, bu iki menâkıbname dışında bazı arşiv kayıtlarının mevcudiyeti de bilinmektedir. Bu belgelerde Seyyid Ali Sultan yerine Kızıldeli isminin tercih edildiği dikkati çekmektedir. Ancak, bu makalenin konusu olmadığı için burada bu kaynakların değerlendirmesine girilmeyecektir. Bu kaynakların haricinde, yaşadığı dönemden çok sonraki devirlerde kaleme alınan Alevi-Bektâşî nefeslerinde de Seyyid Ali Sultan'a yer verilmiştir. Mesela, XVI. asırda yaşayan ve Bektaşî-Alevi geleneğinde Pir Sultan Abdal ve Şah Hatayî ile birlikte en önemli üç şairden birisi olarak kabul edilen Kul Himmet; Virânî, Geda Musli, Veli Dede, Yusuf Dede bu şairlere sadece birkaç örnektir (Ergun, 1944: 177; Yıldırım, 2007: 23-31). Bununla birlikte, modern dönemde Seyyid Ali Sultan literatürünün değerlendirilmesi planlanan bu makalede, bu şairlerin eserlerinin değerlendirilmesi de yapılmayacaktır.

Modern dönemde yapılan araştırmalara bakıldığında, Seyyid Ali Sultan'dan bahseden bilim adamlarının en başta geleninin John Kingsley Birge olduğu görülür. Birge, 1937 yılında yazdığı ve 1965 yılında ikinci baskısı yapılan eserinin, Balım Sultan öncesi dönem Bektaşîliğine ayırdığı ilk bölümünde Seyyid Ali Sultan'dan da söz etmiştir. Birge, Bektaşîlik araştırmaları için artık bir klasik hâline gelmiş olan bu eserinde, Seyyid Ali Sultan'ın

² Bedri Noyan, bu eseri yayınlamadan önce yazdığı eserinde, Velayetname'nin kendisinde de bir kopyasının bulunduğunu ve bu kopyanın 1957 Martında Bursa'da vefat eden Ali Rıza Kadimi (Öge) Baba'nın el yazısıyla kopya edilmiş nüsha olduğunu belirtmektedir. Üstelik, Noyan'ın bu Velayetnamenin yazarının Seyyid Ali Sultan'ın yoldaşı Seyyid Rüstem Gazi olduğunu söylemesi de hayli ilginçtir (Bk.: Noyan, 1985: 338). Ancak, yayınladığı nüshanın üzerinde yer alan mühürdeki Milli Eğitim Bakanlığı Ankara Genel Kitaplık ibaresi, Noyan'ın yayınladığı nüshanın Ankara Mili Kütüphane'deki nüsha olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Bektaşılık tarikatı içerisindeki önemine değinmiştir. Seyyid Ali Sultan Velayetnamesinin orijinal nüshâlarından birisini belki de ilk defa kullanan araştırmacılardan birisi olan Birge, bu eserde verilen bilgileri muhtasar olarak değerlendirmiş, şeyhin, rüyasında Hz. Peygamberi görüp onun emriyle, yanında kırk dervişi olduğu hâlde Hacı Bektaş Velî'nin yanına gidişini anlattıktan sonra Bektaşî geleneği içindeki konumunu değerlendirmiştir. Buna göre, Hacı Bektaş Velî, Seyyid Ali Sultan'ı yanında arkadaşları Emir Sultan, Fakih Abdüssamed ve Seyyid Rüstem Gazi olduğu hâlde Orhan Gazi'nin yanına göndererek Rumeli'nin fethiyle görevlendirmiştir. Bu emre uyan Seyyid Ali Sultan kırk dervişiyle birlikte Rumeli'deki pek çok şehrin fethedilmesinde önemli roller üstlenmiştir. Birge, bu bilgilerden hareketle, erken dönem Bektaşîleri olarak adlandırdığı zümrelerin Rumeli'deki planlı fütuhâtı hakkında değerlendirmeler yapmıştır (Birge: 1965: 52-53). Birge, kitabında ayrıca Bektaşîliğin asıl kurucusu olarak bilinen Balım Sultan'ın Dimetoka ile alakasını da yine Seyyid Ali Sultan ile ilişkilendirmiş; bu konuda Arnavutluk Bektaşîliğinin o dönemdeki reisi olan Niyazi Dede'den naklettiği bilgileri bu fikrine dayanak olarak göstermiştir. Böylelikle, formal Bektaşîliğin oluşumunda dolaylı da olsa Seyyid Ali Sultan'a da olsa bir pay biçmiştir (Birge, 1965: 56) Birge'ün kitabındaki bilgiler, Velayetname'ye ve Niyazi Dede'nin sözlerinden oluşan sözlü geleneğe dayanması bakımından dönemine göre son derece önemlidir.

Birge'den kitabının yayınlanmasından yaklaşık beş yıl sonra kısaca "Kolonizatör Türk Dervişleri" adıyla bilinen makalesinde Ömer Lütfi Barkan Seyyid Ali Sultan'dan bahsetmiştir. Barkan, erken Osmanlı dönemindeki iskân ve vakıf konularını inceleyen araştırmacılar için artık bir klasik hâline gelen bu geniş makalesinde şeyhin tarihi kişiliği ile ilgili bilgilere yer vermemekle beraber, tekkesine ait iki arşiv belgesini yayınlamıştır. Barkan, 732 numaralı Paşaeli defterinde yer alan bu kayıtları yayınlarken, Seyyid Ali Sultan'ın "Rum ili şeref-i İslâm ile müşerref oldukda" bu bölgeye geçen dervişlerden olduğunu vurgulamış; ayende ve revendeye hizmet eden bu zaviyeye gelir olarak Yıldırım Bayezid tarafından Darı Bükü, Tıfillu Viran ve Büyük Viran bölgelerinin verildiğini belirtmiştir (Barkan, 1942: 339-340). Barkan'ın makalesi, Osmanlı tarihinin anlaşılması noktasında en önemli kaynaklar arasında yer alan tahrir defterlerine istinad ederek Seyyid Ali Sultan'dan bahseden ilk çalışma olması bakımından son derece önemlidir.

Bu konuda, Barkan'ın makalesini, birisi 1949 yılında, diğeri de 1952 yılında yapılan, yine arşiv belgelerine dayalı ve genel anlamda Rumeli'nin iskânı ile ilgili olan iki çalışma izlemiştir. İlkinde, M. Münir Aktepe, Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye Yerleşmeleri isimli doktora tezinde Kızıldeli Sultan'a ait belgeleri incelemiştir (Aktepe, 1949: 306-309). XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası adıyla M. Tayyib Gökbilgin tarafından yapılan ve diğeri çalışmada ise, Kızıldeli Sultan ile ilgili, daha önce Barkan tarafından yapılan çalışmaya ilave sayılabilecek bazı belgelere yer verilmiştir. Bu belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ali Emiri Tasnifi içindeki Musa Çelebi devrine ait belgeler bölümünden ve bazı Tahrir kayıtlarından alınmıştır. Sözü edilen bu belgelerde, adı bir yerde "Kızıl Divane" olarak kaydedilen Kızıldeli hakkında pek bilgi verilmese de, kurduğu zaviyenin sonraki durumu ve soyundan gelen kişilerin isimleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Belgelerde şeyhin soyundan gelen Gülşehri, İlyas, Bilal,

İshak, Sinan, Seyyid Abdurrahman, Seyyid İvaz, Seyyid Zeynel, Seyyid Hüseyin ve Seyyid Hızır gibi şahsiyetlerin vakfın mutasarrıfları oldukları belirtilmektedir (Gökbilgin, 1952: 183-186). Burada şu hususu da ifade etmek gerekir ki, sözü edilen bu çalışmalar doğrudan Seyyid Ali Sultan'ı konu almaktan ziyade, eser içerisinde ona kısa atıflar suretiyle yapılmış eserlerdir. Akademik alanda bu çalışmalar yapılırken meşhur folklor araştırmacısı Naci Kumahmedoğlu da 1940'lı yılların başlarında Anadolu'nun değişik bölgelerine yaptığı gezilerinden derlediği notlarından oluşan çok sayıda makalesinden birisinde Kızıldeli Sultan'dan dolayı olarak bahsetmiştir. Kumahmedoğlu, abdallardan söz ettiği bu küçük araştırmasında Seyyid Ali Sultan'a mensup abdalların mevcudiyetinden söz etmiş, Erzurum göçebeleri adıyla da anılan Kızıldeli abdallarının İskilip, Samsun, Kırıkkale, Malatya, Maraş ve Adana havalisinde yaşadıklarını; ocaklarının ise Malatya'daki Şeyh Hasanlı köyünde olduğunu yazmıştır (Kumahmedoğlu, 1948: 31)³

Doğrudan Seyyid Ali Sultan'ın hayatını konu edinen ilk çalışma 1967 yılında Irené Beldiceanu-Steinherr tarafından yapılmıştır. Beldiceanu-Steinherr, arşiv belgelerinden istifade ederek hazırladığı tebliğinde şeyhin Hacı Bektaş Veli tarafından Anadolu'ya gönderilen bir derviş olmasından ziyade akıncı karakteri üzerinde durmuş, hatta onun Yıldırım Bayezid devrinde Balkan fetihlerinde ön saflarda yer alan Hacı İlbeği ile aynı kişi olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre, başlangıçta kendi hesabına fetihler yapan Seyyid Ali Sultan, daha sonra Osmanlı tabiiyetine girmiş, ardından da kendi adıyla anılan zaviyeyi kurmuştur (Beldiceanu-Steinherr, 1971: 275-276). Bu tebliğin sunumundan yaklaşık on yıl sonra, Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Sürriye Faroqhi kısa aralıklarla yayınladığı iki çalışmada Seyyid Ali Sultan'a değinmiştir. Faroqhi, ilk olarak, şeyhin hayatından ziyade, kurduğu tekkenin geç dönemdeki sosyo-ekonomik tarihini değerlendirdiği genişçe bir makale kaleme almış (Faroqhi, 1976: 69-96); burada, daha önce Barkan ve Gökbilgin tarafından yayınlanan belgelerden kısaca söz ettikten sonra, tekkenin bilhassa XVIII.-XIX. asırlardaki durumuna dair -Koyun Baba ve Abdal Musa tekkeleri ile de kıyaslama yaparak- bilgiler vermiştir (Faroqhi, 1976: 77-86). Faroqhi, 1981 yılında yazdığı ve hayli süre geçtikten sonra Türkçe'ye tercüme edilen Anadolu'da Bektaşilik adını taşıyan eserinde de Seyyid Ali Sultan'dan söz etmiştir. Faroqhi, hocası Ömer Lütfi Barkan'ın yönlendirmeleri sayesinde tespit ettiği arşiv belgelerine dayandığını ifade ettiği bu kitabında, Bektaşiliğin, Osmanlı fetihlerinin Balkan yarımadasında etkili bir şekilde yayılmasını sağlayan "gaziler" zümresi ile olan bağlantısını izah ederken Seyyid Ali Sultan'ı örnek göstermiştir (Faroqhi, 2003: 14,192). Faroqhi kitabında ayrıca Seyyid Ali Sultan zaviyesinin bilhassa II. Mahmud'un Bektaşî tekkelerini kapattığı dönemi ile ilgili önemli bilgiler vermiştir.

Sürriye Faroqhi'nin yaptığı bu iki çalışmadan kısa bir süre sonra Türkiye'de dini ve sosyal hayatın tarihî süreci konusunda çok önemli çalışmaların yazarı olan Ahmet Yaşar Ocak, Bektaşî Menâkıbnemelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri isimli eserinde Seyyid Ali

³ Naci Kumahmedoğlu burada ayrıca Seyyid Ali Sultan'ın İlk Rumeli fatihi olarak bütün Trakya'yı ele geçirdiğine dair elinde bir menâkıbnâme bulunduğundan söz etmektedir. Ancak, makalesinde bu konu ile ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple, sözü edilen menâkıbnâmenin bilinen nüshâlarından birisi mi yoksa farklı bir nüsha mı olduğu konusunda yorum yapmak güçtür.

Sultan'dan bahsetmiştir. Ocak burada, Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi ile ilgili kısa bir değerlendirmeden sonra, şeyhin Rumeli fetihlerinde gösterdiği başarılarından ve mükâfat olarak da Osmanlı Sultanı tarafından tekkesine araziler vakfedilmesinden; Bektaşî geleneği içerisindeki yerinden ve on iki posttan ikinci olan aşçı postunun ona atfedilmesinden söz etmiştir (Ocak, 1983: 13-14). Ocak bu kitabında ayrıca, Seyyid Ali Sultan'ın Balkanlarda kurduğu tekkenin önemli dört Bektaşî tekkesinden birisi olması (Ocak, 1983: 13), şeyhin "tahta kılıçlı" derviş niteliği ve İslam öncesi Türk geleneğinde de yaygın olan bazı tabiat üstü güçlere sahip olduğuna dair inançların mevcudiyeti gibi konulara da değinmiştir (Ocak, 1983: 131-132, 151, 202, 212-216). Bu çalışma, Ahmet Yaşar Ocak'ın Seyyid Ali Sultan'dan söz ettiği tek kitabı değildir. Şeyhin mensup olduğu tarikat konusuna belki de en fazla değinen bilim adamlarının başında gelen Ocak, her ne kadar onun hayatına dair doğrudan bir monografi kaleme almamışsa da, sonraki yıllarda yazdığı kitaplarında da Seyyid Ali Sultan'dan bahsetmiştir. Bu meyanda, 1992 yılında yayınlanan Osmanlı İmparatorluğu'nda Marijinal Sufilik: Kalenderiler adlı kitabında Seyyid Ali Sultan'ı XIV. yüzyılın son çeyreği ile XV. yüzyılın başlarında yaşayan Kalenderî şeyhleri yahut proto-Bektaşîler zümresi arasında saymış ve onun bazı hususiyetlerinden söz etmiştir. Seyyid Ali Sultan burada "XV. Asırda Kalenderiler" başlığı altında ayrı bir alt başlıkta incelenmiş, "kendisi gibi yarı çıplak bir Torlak" olan arkadaşı Seyyid Rüstem Gazi ile ilişkilerine değinilmiştir. Velayetname-i Seyyid Ali Sultan merkezli bu bilgilere göre, şeyh abdallarıyla birlikte Rumeli'de bilhassa Dimetoka ve civarının fethinde önemli roller üstlenmiş, kendi kılıcıyla ele geçirdiği bu bölgede zaviye kurmuş ve zaviyesinin bulunduğu yere yerleşmiştir (Ocak, 1992: 95-96, 196-197). Ocak bu eserde ayrıca, Dimetoka'daki zaviye aracılığıyla Seyyid Ali Sultan'ın etkisinin uzun süre devam ettiği; bu zaviyenin XVI. yüzyılda Bektaşîliğin ana tekkelerinden birisi hâline gelmesi; Seyyid Ali Sultan'ın müridlerinden Sadık Abdal'ın Dimetoka'da bizzat Seyyid Ali Sultan'a intisab edip buradaki tekkede yetişmesi gibi konulara da değinmiştir (Ocak, 1992: 226). Ocak, bu kitabın yayınından yaklaşık on yıl sonra, Balkanların İslamlaşmasındaki faaliyetleriyle adından sık sık söz edilen Sarı Saltık üzerine kaleme aldığı monografik eserinde de Sarı Saltık, Abdal Musa, Barak Baba ve Otman Baba'nın yanı sıra Seyyid Ali Sultan'dan da bahsetmiş ve şeyhin sonraki dönemde Bektaşîlik tarikatı içerisine dâhil edildiğine vurgu yapmıştır (Ocak, 2002: 122).

Bu arada Bedri Noyan'ın 1985 yılında "Bektaşîlik ve Alevilik Nedir?" adını verdiği ve içerisinde Seyyid Ali Sultan'dan söz ettiği kitabını da unutmamak gerekir. Aynı zamanda bir dedebaba olup son dönem Bektaşî geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan ve yaptığı çalışmalarıyla mensubu olduğu kültürün nesillere aktarılmasına büyük katkılar sağlayan Noyan bu eserinde, Velayetname'deki bilgilerden hareketle Seyyid Ali Sultan'ın menkıbevi hayatına değinmiştir (Noyan, 1985: 338-339).

1990'lı yılların başlarından itibaren, önceki dönemlerin aksine doğrudan veya dolaylı olarak Seyyid Ali Sultan'dan bahseden çalışmalarda belirgin bir artış göze çarpmaktadır. Bu artışta akademik çevrelerin yanı sıra çoğu Alevî geleneğe mensup amatör araştırmacıların da Bektaşîlik tarihine ve Alevî- Bektaşî geleneği içerisinde yer alan şahsiyetlere yoğun ilgi

göstermeleri ve bu konuda araştırmalar yapmaya başlamaları etkili olmuştur. 1992 yılında, Nejat Birdoğan Anadolu ve Balkanlar'daki Alevi yerleşimini ele aldığı kitabında bölgenin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında büyük pay sahibi olan Seyyid Ali Sultan'dan kısa da olsa bahsetmiştir. Birdoğan, kitabında daha önce Bedri Noyan'ın vermiş olduğu bilgileri aynen tekrarlamış, Edirne-Uzunköprü'deki Bektaşî cem erkânı içerisinde Kızıldeli'nin fonksiyonundan söz etmiştir. Birdoğan ayrıca, Bektaşî babası Turgut Koca'dan naklen Seyyid Ali Sultan'ın çağdaş güreşin özünü kurallaştıran şahsiyet ve dergâhında mücerred hâlifelik dergâhı olduğu gibi ispatı mümkün olmayan bazı bilgiler vermiştir (Birdoğan, 1992: 58-59). Ancak, burada Birdoğan'ın dile getirdiği bilhassa şeyhin mücerredliğine dönük bilgiler itiraz konusudur. Zira, yukarıda da değinildiği üzere, gerek Barkan'ın gerekse Gökbilgin'in çalışmalarında şeyhin çocuklarının varlığından söz edilmekte, hatta isimleri de sayılmaktadır. Dolayısıyla Birdoğan'ın yaptığı bu çalışma popüler bir nitelik arz etmekte olup akademik çalışmalarda kullanılırken ihtiyatlı davranılmalıdır.

Akademik olarak yapılan çalışmaların en önemlilerinden birisi Cemal Kafadar'ın çalışmasıdır. Kafadar, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden bahsettiği eserinde Seyyid Ali Sultan'dan da söz etmiş, daha önce Irené Beldiceanu-Steinherr tarafından başlatılan tartışmayı bir kez daha gündeme getirerek Seyyid Ali Sultan-Hacı İlbey bağlantısı üzerinde durmuştur. Bu noktada ilk olarak, Velayetname'nin Ankara Millî Kütüphane'deki nüshasını esas almak suretiyle Seyyid Ali Sultan'ın Dimetoka'nın fethindeki rolü, gazi karakteri, arkadaşlarıyla birlikte gerçekleştirdiği fetihlerine değinmiş, Velayetname'de isimleri geçen şahsiyetler hakkında değerlendirmeler yapmıştır (Kafadar, 1995: 115-116). Kafadar, daha sonra, Hacı İlbeyi meselesini tartışmıştır. Yaptığı yorumlardan, Kafadar'ın Seyyid Ali Sultan ile Hacı İlbeyi'nin aynı kişiler olduğu konusunda Beldiceanu-Steinherr ile hemfikir olduğu anlaşılabilir. Beraber, o, asıl üzerinde durulması gereken konunun, söz konusu ikilinin aynı kişiler olup olmadığından ziyade her ikisinin de bariz bir şekilde temsil ettikleri Rumeli fetihlerindeki gaza anlayışı olduğu kanaatindedir (Kafadar, 1995: 116-117).

Cemal Kafadar'ın kitabının yayınlanmasından bir yıl sonra, Osmanlı sefer güzergahının sol kolu üzerindeki Via Egnatia'yı ve çevresini konu alan editörel çalışma içerisinde birisi doğrudan diğeri ise dolaylı olarak Seyyid Ali Sultan ile ilgili iki makale yer almıştır. Doğrudan Seyyid Ali Sultan ile ilgili olan çalışma, daha önce de şeyhin hayatı ile ilgili yegâne müstakil araştırmacının sahibi olan Irené Beldiceanu-Steinherr'e aittir. Beldiceanu-Steinherr burada, 1960'lı yıllardan itibaren ilgisini çeken bir konu olduğunu ifade ettiği Seyyid Ali Sultan hakkında yapılan çalışmaların ve ardından da Velayetname ile Kızıldeli tekkesine arşiv vesikalarının değerlendirmesini yapmıştır. Daha sonra, Tahrir defterlerindeki verilerden hareketle Seyyid Ali Sultan'a dair önemli değerlendirmelerde bulunmuş, makalesinin sonuna da bu belgelerin kopyalarını eklemiştir (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 50-72). Beldiceanu-Steinherr'in çalışması, şeyhin tarihi şahsiyeti, Dimetoka'daki zaviyesinin daha sonraki dönemlerdeki durumu ve vakfın sahibi olan oğullarının konumlarının tespiti bakımından son derece önemlidir. Bu yönüyle, daha önce Barkan ve Gökbilgin tarafından yapılan ve yukarıda sözü edilen çalışmaların daha da genişletilmiş şekli olarak da kabul edilebilir. Ancak

burada dikkati çeken bir husus daha vardır ki; o da, Beldiceanu-Steinherr'in, 1967 yılında sunduğu tebliğin mihenk noktasını oluşturan Seyyid Ali Sultan-Hacı İlbeyi ilişkisinden bu çalışmada hiç söz etmemiş olmasıdır.

Kitabın içinde yer alan ve Seyyid Ali Sultan'dan bahseden diğer makale Alevî-Bektaşî tarihi üzerine yaptığı araştırmalarıyla tanınan Iréné Melikoff'a aittir. Melikoff, XIV. ve XV. asırlarda Heterodoks İslâm'ın Balkan coğrafyasına yerleşmesini konu edindiği makalesinde Seyyid Ali Sultan'ın Seyyid Rüstem Gazi ile birlikte Edirne ve Kırcaali başta olmak üzere Rumeli'de gerçekleştirdiği fetihlerden söz etmiş, şeyhin gazi-derviş kimliğine vurgu yapmıştır (Melikoff, 1999: 178-190). Bu makale Melikoff'un Seyyid Ali Sultan'dan bahsettiği tek çalışması değildir. O, Hadji Bektach un Mythe et ses Avatars ismini taşıyan ve Hacı Bektaş; Efsaneden Gerçeğe adıyla Türkçe'ye tercüme edilen kitabında da şeyhin Balkanlardaki faaliyetlerinden söz etmiştir (Melikoff, 1998)⁴. Bu eserde belirtildiğine göre, lâkabı Lala Hızır olan Seyyid Ali Sultan Horasan erenlerinden olup ve Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli fütuhatına katılmış, Meriç yakınlarında, bugün kendi adını taşıyan nehrin kenarındaki tekkesinde faaliyet göstermiştir. Kızıldeli'nin kurmuş olduğu bu tekke, II. Mauhumud tarafından Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı 1826 yılına kadar faaliyetini sürdürmüş, daha sonraki dönemde Nakşibendî tarikatına verilmiştir. Kitapta ayrıca Balım Sultan'ın Dimetoka'daki Kızıldeli tekkesinde yetiştiği de vurgulanarak bu konudaki söylentilere yer verilmiştir (Melikoff, 1998: 205-206).

Aynı yıl, Melikoff'un kitabının yayınlanmasından kısa bir süre sonra, Ankara'da organize edilen bir sempozyumda doğrudan Seyyid Ali Sultan'ın ele alındığı bir bildiri sunulmuştur. Bu bildiri Hüseyin Şahin tarafından Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Sempozyumu'nda sunulmuştur. Şahin bildirisinde Seyyid Ali Sultan hakkında kendi dönemine kadar yapılan çalışmaları kısaca bilgi verdikten sonra şeyh hakkında çelişkili ifadeler veren kaynakları değerlendirmiş daha sonra Malatya bölgesinde tespit ettiği Seyyid Ali Sultan ile ilgili rivayet ve söylenceleri aktarmıştır (Şahin, 1998: 509-526). Hüseyin Şahin'in çalışması saha araştırmasına ve bölge halkıyla yapılan söyleşilere dayanması dolayısıyla son derecede önem arz etmektedir. Bu sayede bölgedeki Seyyid Ali Sultan geleneğinin boyutunu tespit etmek kolaylaşmaktadır.

Ertesi yıl, Seyyid Ali Sultan ile ilgili olarak biri sempozyum bildirisi diğeri ise kısa bir makale şeklinde iki çalışma daha yapılmıştır. Nejat Birdoğan Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen I. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu'na sunduğu, "Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli)" başlığını taşıyan bildirisinde Bedri Noyan'ın başta olmak üzere daha önce yapılan çalışmalara kısaca değinmiş, Noyan'ın yayınladığı Velayetname'yi ve tekke ile ilgili vakıf belgelerini değerlendirmiş, son bölümde de Hüseyin Şahin'den naklen Malatya merkezli

⁴ Bu eserin Türkçe tercümesinde baskıdan kaynaklanan bazı sorunlar bulunmaktadır. Mesela, mizampaj hatasından dolayı dipnotların yerleşim sırası metindeki yerleriyle uyumsuzdur, ayrıca indekste verilen isim listeleri ile sayfalar da örtüşmemektedir. Bu kitabı kullanan araştırmacıların bu hususu göz ardı etmemeleri gerekir.

Kızıldeli ocağı hakkında bilgiler vermiştir (Birdoğan: 1999: 76-82). 1999 yılı içerisinde yayınlanan makale ise Niyazi Hüseyin Bahtiyar'a aittir. Bahtiyar, Tarih ve Toplum dergisinde yayınladığı bu küçük çalışmasında Bulgaristan'ın Kırcaali bölgesindeki Seyyid Ali Sultan'a atfedilen tekkeden söz etmiştir. Bu yazı, yazarın tekkeye yaptığı bir ziyaret ve bu ziyaret çerçevesinde bölgedeki bazı şahıslarla yapılan sohbetlerden meydana gelmiş olup, diğer çalışmaların aksine, Seyyid Ali Sultan'ın beş vakit namazını cemaatle kılan Sünni inanca mensup bir şahsiyet olduğu ve hâlk arasında bu konuda güçlü bir kanı bulunduğu hususunun altı çizilmektedir (Bahtiyar, 1999: 20-22). Son on yıla gelindiğinde Seyyid Ali Sultan ile ilgili yapılan çalışmaların sayısının öncekilere oranla daha da arttığı görülür. Üstelik bu dönemde yapılan çalışmaların pek çoğu doğrudan doğruya şeyhin hayatı, tekkesi yahut sonraki dönemdeki etkileri ile ilgilidir. Bu dönemde ayrıca Velayetname'nin gayet sağlıklı bir şekilde değerlendirildiği çalışmalar da yapılmıştır. Bununla birlikte, şeyhin hayatının son derece spakülatif bir şekilde, bilimsel bir tenkide tabi tutulmaksızın ele alındığı yahut daha önce yapılan araştırmaların basit tekrarlarından ibaret olan son derece amatör çalışmaların yapıldığı da yadsınamaz bir gerçektir.

Son on yıllık sürecin başlangıcındaki ilk yılda Seyyid Ali Sultan'dan bahsedilen iki çalışma vardır. Bu çalışmaların ilki İsmail Onarlı tarafından yapılmıştır. Onarlı, son derece kısa dar hacimli makalesinde Malatya merkezli Seyyid Ali Sultanı geleneğini ele almış, şeyh hakkındaki tarihi bilgileri kısaca özetlemiştir (Onarlı, 2000: 31-33). Diğer çalışma ise Refik Engin'in, "Trakya ve Balkanlarda Bektaşilik" adıyla sunduğu tebliğidir. Engin, tebliğinde Kızıldeli'nin tarihi şahsiyeti ile ilgili bilgi vermemekle birlikte, onun adını yaşatan Bektaşî köylerinin listesini vermekte ve uygulanan gelenekten söz etmektedir (Engin, 2001: 235-237). Bu çalışma bilhassa bölgede yaşayan ve bu geleneği sürdüren çevreye mensup bir şahsiyetin kaleminden çıkmış olması bakımından önemi haizdir.

2001 yılında Seyyid Ali Sultan hakkında bilgi veren üç çalışma birden yapılmıştır. Bunlardan birisinin yazarı olan Doğan Kaya, "Sivas Kaynaklı Cönklerde Kızıldeli" ismini taşıyan ve Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi'ne sunduğu bildirisinde Seyyid Ali Sultan'ın Velayetname merkezli hayatından kısaca bahsettikten sonra, şeyhin hâlk şairlerinin düşünce ve inanç dünyasında nasıl bir yere sahip olduğunun izahatını yapmıştır. Çalışmanın orijinalitesi işte tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Kaya'nın çalışmasının belki de en faydalı yönü bilhassa Sivas bölgesinden derlediği cönklerdeki Seyyid Ali Sultan imgesini ortaya koymuş olmasıdır. Pek çoğu Alevî köylerinde yazılmış olan bu cönkler, yüzyıllar boyunca Anadolu Aleviliğinin hafızasında oluşan Kızıldeli kimliğinin tespiti noktasında çok önemli kaynaklardır. Bu cönkler içerisinde Baba İbrahim, Hacı Recep, Geda Musli ve Veli Dede'ye ait olanlar bizzat Seyyid Ali Sultan'ı konu edinmişlerdir. Bunların dışında Kızıldeli'yi dörtlük bazında ele alan pek çok cönk de bulunmaktadır (Kaya, 2002: 511-525).

Aynı yıl içerisinde yapılan diğer çalışma yerel araştırmacı Ahmet Hezarfen'e aittir. Hezarfen, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığı, Seyyid Ali Sultan tekkelerine ait vesikaların neşri

sadedinde 1999 yılındaki küçük makalesiyle (Hezarfen, 1999: 23-24) başladığı yayınlarına bir yenisini daha eklemiştir; şeyhin hayatı ile ilgili olmaktan ziyade Osmanlı Devleti'nin geç dönemlerinde tekke ile ilgili yapılan yazışmaları ihtiva eden belgelerin transkripsiyonunu vermiştir. Makalede yer alan, bilhassa Bektaşî tekkelerinin kapatıldığı dönemde Seyyid Ali Sultan tekkesinin durumu ile ilgili belgeler bu konuda çalışacak araştırmacılar için önemlidir. Hezarfen'in yorumlamaktan ziyade transkripsiyonunu vermekle yetindiği bu belgeler okuyucuya kolaylık sağlaması amacıyla Hacı Yılmaz tarafından sadeleştirilmiştir (Hezarfen, 2001: 11-31)⁵. Konuyla ilgili olarak aynı yıl içinde yapılan üçüncü çalışma Baki Öz'e aittir. Öz, Dünya'da ve Türkiye'de Alevî-Bektaşî Dergâhları adlı kitabının Yunanistan dergâhlarına tahsis ettiği bölümünde Seyyid Ali Sultan'ın hayatını Velayetname'ye bağlı olarak özetlemiş ardından Balkan Alevîliği içerisindeki konumuna değinmiştir (Öz, 2001: 264-269). Öz, kitabında ayrıca Malatya'daki Seyyid Ali Sultan kültüründen de söz etmiş ve Zeynel Abidinliler tarafından temsil edilen Malatya'daki Seyyid Ali geleneğinin Ebu'l-Vefâ'ya bağlı olduğunu belirtmiştir (Öz, 2001: 267-268).

Bu araştırmaların yapılmasından iki yıl sonra, Alevî tarihi ve kültürü üzerine yazdığı yazılarıyla tanınan ve kısa bir süre önce vefat eden Şevki Koca da Cem dergisinde Seyyid Ali Sultan'ın Dimetoka'daki tekkesi üzerine bir yazı kaleme almıştır. Koca, tekkede görev yapan şahsiyetlerin kısa biyografilerini verdiği yazısının ilk bölümünde Seyyid Ali Sultan'dan da bahsetmiş; onu Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Hurufî'nin hâlifelerinden Aliyyü'l-Ala ile ilişkilendirerek bu ikisinin aynı şahıslar olduğunu ileri sürmüştür. Kendisinin ölümünden sonra, Ayhan Aydın'ın gayretleriyle yazılarının derlenmesiyle meydana getirilen kitaba da konulan bu yazısında Şevki Koca, ayrıca, Dimetoka'daki dergâhın ilk postnişini olarak kabul ettiği Seyyid Ali Sultan'ın buraya gelmeden önce Hacı Bektaş Veli dergâhında da potnişinlik yaptığını; gerçek adının da Hızır Lala olduğunu iddia etmiştir (Koca, 2005: 276-290)⁶. Bu yazı, kaleme alındığı dönemdeki mevcut sözlü geleneğin tespiti açısından önem taşımakla birlikte, kronolojik hatalarla doludur ve öne sürülen görüşler somut delillerle ortaya konulamamıştır.

Aynı yıl, Seyyid Ali Sultan'dan bir başlık altında da olsa bahseden bir çalışma daha yayınlanmıştır. Anadolu Erenleri ve Anma Törenleri adını taşıyan, son derece amatörce hazırlanmış ve içerisinde pek çok yazım hatası bulunan bu araştırmanın yazarı olan Arzu Kahraman, şeyhin hayatı ile ilgili olarak verilen menkabevi bilgileri herhangi bir tenkide tabi tutulmaksızın doğru kabul etmiştir. Bu kitapta ayrıca, sözlü gelenek içerisinde yer alan, Yeniçeri Ocağının Seyyid Ali Sultan tarafından kurulduğuna dair nakledilen rivayete yer verilmiş ve bu bilgi tartışılmaksızın doğru kabul edilmiştir (Kahraman, 2003: 119-122).

⁵ Ahmet Hezarfen'in Kızıldeli tekkesi ile ilgili belgeleri neşrettiği bu iki makalesi daha sonra Tarihi Belgeler Işığında Kızıldeli Sultan (Seyit Ali Sultan) ismiyle kitap hâline getirilmiştir (Hezarfen, 2006).

⁶ Seyyid Ali Sultan ile Aliyyü'l-Ala'nın isim benzerlikleri dolayısıyla birbirlerine karıştıklarına dair tartışma sadece Şevki Koca'nın bu çalışmasıyla sınırlı olmayıp daha önce de gündeme getirilmiştir. Hamid Algar, Bektaşî tarikatı üzerindeki Hurufî etkilere dair yazdığı makalesinde bu konuyu gündeme getirmiş ve sözkonusu yakınlığın isim benzerliğinden ibaret olduğunu; Seyyid Ali Sultan'ın hiç bir zaman Hurufî bir etkiye maruz kalmadığını ifade etmiştir. (Bk.: Algar, 1995: 47)

2004 yılında da birisi kitap ve diğeri de doktora tezi olmak üzere iki araştırmada dolaylı olarak Seyyid Ali Sultan'a yer verilmiştir. Balkanlar'da Tasavvuf ismini taşıyan kitabın yazarı Metin İzeti, kısaca Seyyid Ali Sultan'ın Dimetoka'daki tekkeyi kurmasından ve bu tekkede daha sonraki dönemde yetişen şahsiyetlerin isimlerinden bahsetmiştir (İzeti, 2004: 237). Tijana Krstic ise, Michigan Üniversitesinde savunduğu *Narrating Conversions to Islam: the Dialogue of Texts and Practices in the Early Modern Ottoman Balkans* isimli doktora tezi içerisinde kısa da olsa Seyyid Ali Sultan'dan da bahsetmiş, daha önce Beldiceanu ve Kafadar tarafından benimsenen Seyyid Ali Sultan ve Hacı İlbeği münasebetini tartışmıştır. Yaptığı yorumlardan Krstic'in de diğer iki tarihçi ile aynı fikirde olduğu anlaşılmaktadır (Krstic, 2004: 67-68, n. 83)⁷. 2004 yılı içerisinde Kızıldeli'den söz edilen diğer bir çalışma, gerek yaptığı radyo ve televizyon programları gerekse Alevî- Bektaşî kültürünün yoğun olarak yaşandığı bölgelere yaptığı seyahatleriyle tanınan Ayhan Aydın tarafından yapılmıştır. Aydın, 2002 yılından itibaren farklı dönemlerde farklı bölgelere yaptığı gezileri sırasında tuttuğu notlarından meydana getirdiği ve son baskısı 2008 yılında yapılan Trakya ve Anadolu'da Erenler Bahçesi isimli kitabında Seyyid Ali Sultan'ın hayatından ve değişik bölgelerdeki tekkelerinden söz etmiştir. Aydın'ın Kızıldeli Ocağı ile ilgili olarak aktardığı bilgiler bu ocağa mensup olan ve geleneği yaşatan babaların düşünceleri ile mevcut Kızıldeli geleneğini tespit açısından önemlidir (Aydın, 2008: 225). Bu çalışma, şimdiye kadar bilinen Balkanlar'da Dimetoka ve Kırcaali, Anadolu'da ise Malatya ve Tunceli'deki Kızıldeli geleneğine ilaveten bir de 2004 yılında gittiği Kütahya'daki Seyyid Ali Sultan inancını ortaya çıkarmaktadır ki, bu, daha önceki kaynaklarda rastlanmayan bir durumdur (Aydın, 2008: 235-236).

Son on yıllık sürecin ikinci yarısında Seyyid Ali Sultan üzerine yapılan ilk çalışmanın sahibi Gümölcine'de yaşayan emekli öğretmen Ahmet Kavak olmuştur. Kavak, Menkıbelerle Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Dimetoka Kazasındaki Dergâhı ismiyle 2006 yılında yayınladığı, amatörce hazırlanmış kitabının ilk bölümünde Seyyid Ali Sultan'ın kişiliğinden, tarihi ve menkabevi şahsiyetinden, Hacı Bektaş Velî ile ilişkisinden ve Bektaşî tarikatı içerisindeki konumundan bahsetmiştir (Kavak, 2006: 7-13)⁸. Ardından, şeyhin Rumeli'ye geçişi ve bu konudaki rivayetleri değerlendirmiş ve konuyu bölgede hâlen mevcut olan Seçek Şenlikleri ile ilişkilendirmiştir (Kavak, 2006: 16-33). Eserde, şeyhin hayatına dair verilen bilgiler büyük oranda daha evvelki araştırmaların tekrarı olmakla birlikte, ikinci bölümü teşkil eden ve Tanrı Dağı isimli bölgenin yamacında bulunan Seyyid Ali Sultan tekkesine dair verilen bilgiler son derece önemlidir. Burada, sırasıyla Aşağı Tekke ve Yukarı Tekke isimleri verilen bölgeler, türbe, türbenin geçirdiği restorasyonlar, türbe kitabesinin metni, cemevi/meydanevi, aşevi gibi tekke müstemilatı hakkında bilgi ve gözlemlere yer verilmiştir

⁷ Tijana Krstic, tezinde Hacı İlbeği hakkında başta İdris-i Bitlisi'nin Hişt Bihîşt isimli eseri başta olmak üzere diğer Osmanlı kroniklerinde Hacı İlbeği hakkında verilen bilgileri gerek kendi adına yazılan ve gerekse Abdal Musa adına yazılan Velayetnamelerde yer alan bilgilerle karşılaştırmak suretiyle, adı geçen ikili arasındaki gerek zaman ve mekan ve gerekse birlikte hareket ettikleri kişiler merkezli benzerlikleri ortaya koymakta ve Seyyid Ali Sultan ile Hacı İlbeği'nin kuvvetle muhtemel aynı kişiler olduklarını iler sürmektedir.

⁸ Bu çalışmaya ulaşmamda büyük gayretler sarfeden kıymetli dostlar İbrahim Trakyalı ve Sedef İbrahim Trakyalı'ya teşekkür etmek benim için büyük bir zevktir.

(Kavak, 2006: 45-62). Yine, türbede bulunan ve çoğu XIX. yüzyıla tarihlenen mezar taşları ile ilgili bilgiler, Yeniçeriliğin kaldırılıp Bektaşî tekkelerinin kapatılması arefesinde tekkede gömülü olan şahsiyetlerin profilini tespit noktasında kıymeti haizdir. Kavak, çoğu dede yahu baba unvanı taşıyan şahsiyetlere ait olan bu mezarların dergâhta görev yapan yahut yakın çevrede yaşayıp buraya gömülen dede ve babalar oldukları kanaatindedir. (Kavak, 2006: 62-64). Kavak, kitabında ayrıca Bektaşî tekkelerinin kapatılması sırasındaki bu tekkenin durumu hakkında kendine has yorumlar yapmış, 1826 yılına ait taşınabilir ve taşınamaz mal varlığının listesini vermiş ve 1940'lı yıllarda Karakaşan (GİKA) istilasına uğradığı dönemde koyun ağılı olarak kullanılışından söz etmiştir (Kavak, 2006: 92-104). Ahmet Kavak'ın bu kitabı tekkenin geç dönem tarihini çalışacak araştırmacılara bölgede mevcut yerel kültürün tespiti bakımından büyük kolaylıklar sağlayacaktır. Eser, amatör ve düzensiz olmakla beraber, tekkenin bulunduğu bölgede yaşayan bir araştırmacının kaleminden çıkmış olması ve doğrudan bölgede yapılan gözlemlere dayanması hasebiyle önemlidir.

2007 yılında konu ile ilgili olarak, ikisi aynı sempozyum içerisinde sunulmuş bildiriler ve birisi de şeyhin hayatına dair bir kitap olmak üzere üç çalışma yapılmıştır. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi tarafından tertip edilen 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevîlik ve Bektaşîlik Sempozyumu'nda sunulan iki bildirden ilki Mehmet Çeribaş'a aittir. Çeribaş, Kütahya bölgesinde mevcut Seyyid Ali Sultan kültü ile ilgili tebliğinde şeyhin hayatına dair kısa bilgi verildikten sonra Kütahya'daki Çamlıca/Merkez Okçu köyünde yer alan ve Seyyid Ali Sultan'a ait olduğuna inanılan bir türbeden söz etmiştir. Bu tebliğ, Kütahya merkezli Seyyid Ali Sultan kültürünün köy hâlkı nezdindeki konumunu bariz bir biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre, türbede birisi Seyyid Ali Sultan'a diğeri ise Kolu Açık Hacım Sultan'a ait olan iki mezar yer almaktadır. Bölge hakının inanışına göre Seyyid Ali Sultan Hacı Bektaş Veli'nin dervişlerinden birisi olup bir savaş sırasında aldığı yara neticesinde bu köyde vefat etmiştir (Çeribaş, 2007: 1334). Çeribaş'ın tebliğinde bahsedilen bir diğer önemli husus da, bu köyde bulunan Seyyid Ali Sultan Ocağı'na mensup taliplerin yerlerinin belirtilmesidir. Bu ocağın talipleri, Merkez Okçu köyü başta olmak üzere Aydoğdu, İnli, Sökmen, Eskişehir'e bağlı Hasırca, Güveççi, Çobanlar ve Körs köyleridir (Çeribaş, 2007: 1334). Seyyid Ali Sultan ile ilgili olarak sempozyuma sunulan diğer tebliğ bilhassa Balaban Aşireti ve aşiretin tarihi kökleri konusunda yazdığı kitap ve çok sayıdaki makaleleriyle tanınan Vatan Özgül'e aittir. Özgül, tebliğinde Seyyid Ali Sultan'ı Balaban aşireti ile bağlantılı olarak ele almış; kendisinin de mensubu bu aşiretin en yaşlı üyesi olan Kahraman Özgül ile yaptığı röportajdan hareketle, aşiretin Kureyşan Ocağı'na mensubiyetinden önce Kızıldeli Ocağına mensup olduğu fikrini incelemiş, bu çerçevede Seyyid Ali Sultan'ın tarihi şahsiyeti ve Malatya'daki Seyyid Ali Sultan geleneği ile ilgili cevabı daha sonraki dönemde yapılacak araştırmalardan beklenen bazı sorular sormuştur (Özgül, 2007: 1407-1418).

Aynı yıl içerisinde Seyyid Ali Sultan ile ilgili olarak kaleme alınan kitap ise, son dönemde bu konuda en fazla araştırma yapan akademisyen olan Rıza Yıldırım'a aittir. Rıza Yıldırım'ın Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velayetnamesi isimli bu eseri şeyhin hayatına dair yazılan yegâne kitap olma özelliğini taşımaktadır. Yıldırım dört bölüme ayırdığı kitabının ilk bölümünde şeyhin Velayetname'ye dayalı menkıbevi hayatından

ve Bektaşî geleneği içerisindeki yerinden söz etmiş, ikinci bölümde ise Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi'nin tahlilini yapmıştır. Burada bilhassa Bektaşî şairlerinin Kızıldeli ile ilgili şiirlerinin değerlendirilmesi, Velayetname'de isimleri verilen şahsiyetlere dair Osmanlı kronikleri ile de mukayese edilmek suretiyle verilen bilgiler, Rumeli'nin fethinin çağdaş kaynaklarla mukayesesi ve aradaki uyumun ortaya konulması son derece önemlidir ve orijinaldir (Yıldırım, 2007: 13-112). Şeyhin hayatı ile ilgili bölüm, daha önce konu ile ilgili yapılan araştırmaların değerlendirilmesi ile başlamış, ardından daha önce yapılan çalışmalarda yer almayan Abdal Musa ile ilişkisi, Dimetoka'ya ilk geçişi, Aydınoğlu Umur Bey ile ilişkisi, Vefai-Babai geleneğine mensup bir derviş oluşu, Orhan Gazi ile ilişkileri gibi bilgilere yer verilmiştir (Yıldırım, 2007: 113-156). Yıldırım'ın kitabı konuyu her yönüyle inceleyen, daha önce yapılan çalışmaları dikkatli bir şekilde tenkid süzgecinden geçirerek şeyhin tarihi kimliği konusunda ana kaynaklara dayanılarak hazırlanmış, son derece somut bilgiler ortaya koyan bir çalışma olması bakımından daha sonra yapılacak araştırmalar için bir başvuru kitabı olma özelliği taşımaktadır. Rıza Yıldırım bu kitabının yayınlanmasından sonra da bu konudaki çalışmalarını sürdürmüş, 2008 yılında yukarıda sözü edilen Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi ile ilgili makalesini yayınlamış (Yıldırım, 2008); 2009 yılında yine Seyyid Ali Sultan'ın tarihi şahsiyetini konu alan bir makale daha neşretmiştir. Yıldırım, "History Beneath Clouds of Legend: Seyyid Ali Sultan and his Place in the Early Ottoman History According to Legends, Narratives and Archival Evidence" adını taşıyan bu makalede konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara kısaca değinmiş, şeyhin Bektaşî geleneği içerisindeki yeri, Abdal Musa ile ilişkisi, Rumeli fetihlerindeki rolü, Aydınoğlu Umur Bey'in yanındaki faaliyetleri hakkında bilgiler vermiştir (Yıldırım, 2009: 21-62).

Seyyid Ali Sultan üzerinde yapılan son araştırmalardan birisi de bu satırların yazarına aittir. Bu araştırma, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin 37. cildinde "Seyyid Ali Sultan" başlığıyla madde olarak yayınlanmıştır. Burada, Seyyid Ali Sultan'ın ailesi hakkında verilen rivayetler tartışıldıktan sonra, Orhan Gazi döneminde Osmanlı topraklarına gelişi, daha sonra Teke bölgesine geçişi ve buradaki hayatı, Elmalı'daki Abdal Musa ile ilişkisi, Gazi Umur Bey ile birlikte gerçekleştirdiği faaliyetleri, sonra Osmanlı ülkesine gelişi ve arkadaşı Seyyid Rüstem Gazi ile birlikte Balkanlar'ın fethinde bilhassa ikinci kolda üstlendiği aktif fonksiyonlarına değinilmiş, daha sonra, muhtasar bir şekilde Seyyid Ali Sultan'ın mensubu olduğu tarikat ve yaşam tarzı hakkında bilgiler verilmiştir (Şahin, 2009: 48-50).

Buraya kadar verilen bibliyografik literatür değerlendirmesinin hedefi, Seyyid Ali Sultan hakkında yapılan çalışmaların bir dökümünü sunmak suretiyle bundan sonra yapılacak araştırmalara kolaylık sağlamaktır. Bununla birlikte, konu üzerinde yapılmış ancak gözden kaçırılmış çalışmaların olması mümkündür. Ayrıca, Seyyid Ali Sultan'ın asıl türbesinin yer aldığı, gaza akınları sırasında faaliyet sahası olan Balkan coğrafyasında Yunanistanlı, Bulgaristanlı yahut diğer ülkelerdeki bilim adamları tarafından bu konu ile ilgili araştırmaların yapılmış olması da kuvvetle muhtemeldir. Mesela, Yunan araştırmacı M. Zegkinis'in 1988 yılında Bektaşîlik üzerine yaptığı çalışmasında Seyyid Ali Sultan'a dair bilgiler verdiği bilinen Yunanca eseri bunlardan birisidir. İleriki dönemde, bu dilleri çok iyi bilen araştırmacıların yapacağı katkılar Seyyid Ali Sultan'ın ve yaşadığı dönemin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- ABDAL MUSA VELAYETNAMEŚİ (1999): *haz.: Abdurrahman Güzel, TTK Basımevi, Ankara.*
- AKTEPE, Münir (1949): *Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye Yerleşmeleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.*
- ALGAR, Hamid (1995): "The Hurufi Influence on Bektashizm", Bektachiyya, ed.: Alexandre Popovic et Gilles Veinstein, Isis Press, Istanbul. ss. 39-53.
- BAHTİYAR, Niyazi Hüseyin (1999): "Seyyid Ali Baba (Kızıldeli) ve Tekkesi", *Tarih ve Toplum*, XXXII/189 (Eylül 1999), s. 148-150.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1942): "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 2, s. 279-386.
- BELDICEANU-STEINHERR, Irené (1971): "La Vita de Seyyid Ali Sultan et la Conquete de la Thrace par les Turcs", *Proceedings of the 27th International Congress of Orientalists, Ann Arbor 1967*, ed.: D. Sinor, Wiesbaden, s. 275-276.
- (1999): "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodoks İslâm'ın Trakya'ya Yerleşmesi", *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, haz.: Elizabeth Zachariadou, çev.: Ö. Arıkan-E. Güntekin-T. Altınova, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul*, s. 50-72.
- BİRDOĞAN, Nejat (1992): *Anadolu ve Balkanlar'da Alevî Yerleşmesi, Ocaklar, Dedeler, Soyağaçları, Alev Yayınları, İstanbul.*
- (1994): *Çelebi Cemâleddin Efendi'nin Savunması, İstanbul 1994.*
- (1999): "Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998)*, Ankara, s. 75-82.
- BIRGE, John Kingsley (1965): *The Bektashi Order of Dervishes, London.*
- CEZBİ, Velayetname-i Seyyid Ali Sultan, Ankara Milli Kütüphane, nr. 1189.
- ÇERİBAŞ, Mehmet (2007): "Kütahya Seyit Ali Sultan Ocağında (Çamlıca ve Aydoğdu Köyleri) Kültür ve Bu Kültürlere Bağlı İnanç ve Uygulamalar", 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevîlik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı (17-19 Ekim 2007, Ankara), ed.: Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül, cilt: 2, Ankara, ss. 1331-1356.
- ENGİN, Refik (2001): "Trakya ve Balkanlarda Bektaşîlik", *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri (23-28 Ekim 2000, Ürgüp/Neveşehir)*, Ervak Yayınları, Ankara, ss. 235-244.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1944); *Bektâşi Şairleri ve Nefesleri, İstanbul.*
- FAROQHI, Sürâiya (1981): *Der Bektaschi-Orden in Anatolien, Wien: Universtat Wien.* [Türkçe tercümesi: *Anadolu'da Bektâşîlik*, terc.: Nasuh Barın, İstanbul: Simurg Yayınevi, 2003].
- (1976): "Agricultural Activities in a Bektashi Center: The Tekke of Kızıldeli 1750-1830", *Südost Forschungen, XXXV (München 1976)*, s. 69-96.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1963): *Alevî Bektâşi Nefesleri, İstanbul.*
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1952): *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukataalar, Üçler Basımevi, İstanbul.*

- HEZARFEN, Ahmet (1999): "Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden Kızıldeli Sultan'a Ait Bazı Belgeler", *Tarih ve Toplum*, sayı: 189 (Eylül 1999), ss. 23-24.
- (2001): "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Balkanlar ve Kızıldeli Sultan", *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sayı: 18, ss. 11-31.
- (2006): *Tarihi Belgeler Işığında Kızıldeli Sultan (Seyit Ali Sultan)*, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İZETİ, Metin (2004): *Balkanlar'da Tasavvuf, Gelenek Yayınları*, İstanbul.
- KAFADAR, Cemal (1995): *Between Two Worlds The Construction of The Otoman State*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles & London.
- KAHRAMAN, Arzu (2003): *Anadolu Erenleri ve Anma Törenleri*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- KAVAK, Ahmet (2006): *Menkıbelerle Kızıldeli Sultan ve Dimetoka Kazasındaki Dergâhı*, Paratiritis Yayınevi, Komotini (Gümülcine).
- KAYA, Doğan (2002): "Sivas Kaynaklı Cönklerde Kızıldeli", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi (23-28 Ekim 2001, Ankara)*, Tüksev Yayınları, Ankara, ss. 511-525.
- KOCA, Şevki (2005): "Dimetoka'da Bir Erenler Ocağı: Seyyid Ali Sultan-Kızıldeli (Microdorian) Bektaşî Dergâhı", *Bektaşilik ve Bektaşî Dergâhları*, haz.: Ayhan Aydın, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul.
- KRSTIC, Tijana (2004): *Narrating Conversions to Islam: the Dialogue of Texts and Practices in the Early Modern Ottoman Balkans*, unpublished PhD thesis, University of Michigan.
- KUMAHMEDOĞLU, Naci (1948): "Konya ve Çevresinde Bir Gezi Notları: Afyonkarahisarı-Konya-Seydişehir-Beyşehir", *Konya*, sayı: 116-117 (Haziran-Temmuz 1948), s. 23-32.
- MELIKOFF, Irené (1998): *Hadji Bektach un Mythe et ses Avatars*, Leiden: E.J. Brill. [Türkçesi: *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*, çev.: Turan Alptekin, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998].
- (1999): "14.-15. Yüzyıllarda İslâm Heterodoksluğunun Trakya'ya ve Balkanlar'a Yerleşme Yolları", *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, haz.: Elizabeth Zachariadou, çev.: Ö. Arıkan-E. Güntekin-T. Altınova, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul, s. 178-190.
- NOYAN, Bedri (1985): *Bektaşilik ve Alevilik Nedir?*, Ankara.
- (1999): *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli Sultân) Velayetnamesi*, Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1999.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1983): *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Yayınları, İstanbul.
- (1992): *Osmanlı İmparatorluğunda Marijinal Sufilik; Kalenderiler*, TTK Basımevi, Ankara.
- (1997): *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK Basımevi, Ankara.
- (2002): *Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü*, TTK Basımevi, Ankara.
- ONARLI, İsmail (2000): "Malatya'nın Fethiye Beldesinde Kızıldeli Sultan Ocağı", *Cem*, sayı: 101 (Mayıs 2000), ss. 31-33.
- ÖZ, Baki (2001): *Dünyada ve Türkiye'de Alevî-Bektaşî Dergâhları*, Cem Yayınları, İstanbul.

- ÖZGÜL, Vatan (2007): “Dimetoka’dan Erzincan’a Göç Eden Balabanlılar’ın Bağlı Olduğu Ocağı Değiştirmesi: Kızıldeli Sultan’dan Kureyşan Ocağı Talipliğine Geçiş”, 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı (17-19 Ekim 2007, Ankara), ed.: Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül, cilt: 2, Ankara, ss. 1407-1418.
- ÖZTELLİ, Cahit (1985); *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, İstanbul.
- ŞAHİN, Haşim; “Tarih Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmeleri”, Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına/In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent, *Globus Dünya Yayınları*, İstanbul, ss. 547-566.
- (2009); “Seyyid Ali Sultan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 39, İstanbul, ss. 48-50.
- ŞAHİN, Hüseyin (1998); “Bir Anadolu Ereni: Kızıldeli (Malatya’da Kızıldeli Adı Çevresinde Oluşan Kültürel Değerler)”, *I. Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri* (Ankara 1998), *Ervak Yayınları*, Ankara, ss. 509-526.
- YILDIRIM, Rıza (2001): *Dervishes in Early Ottoman Society and Politics: A Study of Velayetnames as a Source for History*, *Unpublished Master Thesis*, Bilkent University, Ankara.
- (2007): *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velayetnamesi*, *TTK Basımevi*, Ankara.
- (2008): “Efsanede Gizli Gerçek: Bir Tarih Kaynağı Olarak Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi”, *Tarih ve Toplum*, sayı: 6 (Güz 2007-Kış 2008), ss. 9-37
- (2009): “History Beneath Clouds of Legend: Seyyid Ali Sultan and his Place in the Early Ottoman History According to Legends, Narratives and Archival Evidence”, *International Journal of Turkish Studies*, XV/1-2, ss. 21-62.

Baba İbrahim

*Gene İmam nesli zuhura geldi
Biri Elmalı'da Bursa'da kaldı
En küçük kardaşı Rumeli'n aldı
Dillerde söylenen Seyyid Ali'dir*

*Bir atın kavm ile deryaya girdi
Hiç aman vermedi küffarı kıldı
Gâzi Evranoz Beğlerin Muhsin'e saldı
Sana medh etdiğim Kızıldeli'dir*

*Koru yaylasından meskenin gören
Çadırın yerinde mutfağın kuran
Yedi köşe yerde temel bırakan
Sana medh etdiğim Kızıldeli'dir*

*Meskenimdir deyip çöküp oturan
Kuru şişle dut ağacın bitiren
Otman Baba'yi bulut ile getiren
Sana medh etdiğim Kızıldeli'dir*

*Baba pınarını bina eyledi
Gör şu Yezid'lere n'etdi neyledi
Bab(a) İbrahim bunu böyle söyledi
Sana medh etdiğim Kızıldeli'dir
Dillerde söylenen Seyyid Ali'dir*

Bu şiir, Doğan Kaya'nın Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi'nde (23-28.11.2001) sunduğu "Sivas Kaynaklı Cönklerde Kızıldeli" başlıklı eserinden alınmıştır.

BİR BEKTAŞI MERKEZİNDE TARIMSAL FAALİYETLER: KIZILDELİ TEKKESİ 1750-1830¹

AGRICULTURAL ACTIVITIES IN A BEKTASHI CENTER:
THE TEKKE OF KIZILDELİ 1750-1830

Suraiya FAROQHI

ÇEVİRENLER

Deren Başak AKMAN YEŞİLEL ve Ergün Cihat ÇORBACI

16. yüzyılın son dönemlerindeki çalkantı ve krizlerden sonra Osmanlı toprak sisteminin çalışması incelendiğinde, büyük çiftliklerin gelişimi ve çiftçi tarımının karşılaştığı zorluklar ön planda tutulmalıdır. Çiftçiler, 15. yüzyılda ve 16. yüzyılın başlarında devletin sağlayabildiği koruma ve mülkiyet güvenliğini kaybetmiş gibi gözükmektedirler.

Muhtemelen artan nüfus ve tarım ürünlerinin yetersizliği yaşam standartlarının düşmesine ve en azından orduların ve kasabaların beslenmesi için kullanılan ürünlerin azalmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda, büyük taşınmazlar satılabilir hububatın üreticileri olan bağimsız köylülerin işlevlerinin bazılarını yüklenmiştir².

Şimdiye kadar çiftlik arazileri incelendi ve vurgu daha çok Osmanlı yönetici gruplarının ve derneklerinin çıkarları için çalışan topraklar üzerine yapıldı³. Buna ilaveten ayanların

¹ Bu makale, Faroqhi, Suraiya, *Agricultural Activities in a Bektashi Center: the tekke of. Kızıldeli, 1750-1830*, Südosı-Forschungen, XXXV (1976), s. 69-96'da yayımlanmış makalesinin çevirisidir.

² Bu karışıklıkların resmi açıklamaları için adâletnâmeler olarak bilinen belgeleri karşılaştırınız: Hâlıl İnalçık, *Adâletnâmeler [adalet hakkında bildiriler]*, Belgeler, II, 3-4 (1965), sf. 49-145, özellikle doküman no X, 2. versiyon, s. 126 f. Aynı metin ayrıca Mustafa Cezar tarafından Latin harfleriyle de basılmıştır, *Osmanlı Tarihinde Levendler [The levend in Ottoman History]*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, No. 28 (İstanbul, 1965), s. 385 f. Krizlerin yeni özeti: Ömer Lütfi Barkan, *The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East*, in: *International Journal of Middle Kast Studies*, 6, 1-2 (1975), sf. 3-28. — 16. yüzyıl (yy) koşulları altında tarım ürünlerinin esnek olmayışı ve bu faktörün 16. yy'daki uzun süreli fiyat artışını sona erdirmekte oynadığı önemli rol ile ilgili bilgi edinmek için bakınız Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à lépoque de Philippe II*, 2. ed. (Paris, 1966), vol. I, sf. 388-389.

'Küçük insanlardan' Venedikli hububat alımı ve daha sonra büyük arsa sahiplerince pazarmı tekelleştirilmesi ile ilgili bilgi almak için karşılaştırınız Maurice Aymard, *Venedik, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIe siècle*, *Ecole Pratique des Hautes Etudes, VIe Section, Centre de Recherches Historiques, Ports-Routes-Traffics*, XX (Paris, 1966), sf. 127, 139-140.

³ Bakınız: Christo Gandev, *L'apparition des rapports capitalistes dans l'économie rurale de la Bulf's du nord-ouest au cours du XVIIIe s.*, *Etudes historiques à l'occasion du XIe Congrès International des Sciences Historiques — Stockholm Août 1960* (Sona, 1960), sf. 207-220. — Ömer Lütfi Barkan, *Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)* [The Estate Registers of the Edirne askeri kassam], içinde: *Belgeler*, III, 5-6 (1966), sf. 1-479, ve aynı materyalle ilgili farkı tartışmalar için bakınız Hâlıl İnalçık, *Capital Formation in the Ottoman Empire*

durumunu dengelemede çiftliklerin önemi vurgulandı⁴. Diğer taraftan, 15. ve 16. yüzyıllarda zaviyelerin tarımsal etkinlikleri detaylı olarak anlatılmasına rağmen, 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başlarında vakıf mallarının gelişimi hakkında çok az şey biliniyordu⁵. Bu bağlamda, bazı sorular sorulabilir: Büyük çiftliklerin artışı tarıma dayalı zaviyelerin durumunu nasıl etkiledi? Araziler “lay ?” komşularının mallarıyla karşılaştırıldığında derviş gruplarının çıkarları için nasıl bir rol oynadı? Tekkenin varlıkları kimin tarafından, hangi yöntemlerle çalıştırıldı? Hepsinden ilginç olan soru ise pazar için bir üretimin olup olmamasıydı. Çünkü bu unsur tüccarların, askerlerin ve vergi toplayanların elinde bulunan çiftlikler göz önüne alındığında önemli bir rol oynuyordu⁶.

Bu çalışmada, bu sorular belirtilen dönemlerde oldukça fazla tarımsal faaliyetin gerçekleştirildiği, Bektaşî dervişlerinin en önemli merkezlerinden biri olan Batı Trakya’da, Dimetoka’dan yaklaşık 40 km uzaklıkta yer alan Kızıldeli Tekkesi göz önünde bulundurularak cevaplanmaya çalışılacaktır⁷. Ayrıca, arazileriyle ilgili verilere uygun bir bakış açısıyla yaklaşabilmek için Balkanlar’da yer alan diğer Bektaşî tekkeleriyle bir karşılaştırma yapılmaya çalışılacaktır⁸.

(Osmanlı İmparatorluğunda Başkent Oluşumu), içinde: Journal of Economic History, XXIX (1969), sf. 97-140.

⁴ Bakınız: Çağatay Uluçay, Kara Osmanoğulları’na ait Düşünceler [Reflections on the Kara Osmanoğulları], III. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler (Ankara, 1948), sf. 241-259, ve Münir Aktepe, Kara Osman Oğlu Hacı Osman Ağa’ya Ait İki Vakfiyesi [Kara Osman Oğlu Hacı Osman Ağa ile ilgili iki temel doküman], Vakıflar Dergisi, X, sf. 161-174.

⁵ Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı imparatorluğunda bir iskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler [Pious foundations and private property in land as a means of settlement and colonization in the Ottoman Empire], Vakıflar Dergisi, 2 (1942), sf. 279-286.

⁶ Gandev, Rappports capitalistes (Kapitalist ilişkiler), sf. 209-10.

⁷ Basılı materyaller için bakınız: Barkan, Vakıflar, sf. 339-340. Tayyib Gökbilgin, XV-XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar [Edirne and the Paşa Livası in the XV.—XVI. Centuries], içinde: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınlarından No. 508 (İstanbul, 1952), sf. 183-187. Kızıldeli tekkesi ile ilgili tahrir ve vergi kayıtları şunlardır: Başvekâlet Arşivi, İstanbul (BA), bölüm Tapu. Tahrir (TT olarak kısaltılacaktır), No.20 (890/1485, s.264-265, tarihler arşiv kataloğuna göre verilmiştir); TT 73 (921-925/1515-19), s. 44; TT 77(925-1519), sf. 252-254; TT 138 (934/1527-28) s. 27; TT 370 (tarih bilinmiyor, Kanuni Süleyman hükümdarlığında), s. 33; TT 498 (978/1570-71). sf. 605 ff.; Tapu Kadastro Arşivi, Ankara, No. 526, s. 126 a ff. — 18. yy ve 19. yy’ın ilk yıllarına ait kişisel dokümanlar: BA, bölüm Cevdet Evkaf (CE) Nos. 1116, 14119, 17394, 17515, 18055, 21773, 24627, 25868, 32495, 33350; bölüm İbnülemin Evkaf (IE) Nos. 506, 2891, 4008. Ayrıca bakınız Muharrem 1235/Ekim-Kasım 1819 tarihli uzun numarasız doküman, Tapu Kadastro Arşivi, Ankara (bundan sonra TK olarak kısaltılacaktır), No. 562, s. 126.

Şimdiye kadar Kızıldeli tekkesi ile ilgili temel dokümanlar 1826’da ve sonrasında aşağıdaki defterlerde yer almıştır: BA, bölüm Maliyeden müdevver (MM), No. 8248, s. 8; MM 8252, s. 42; MM. 71, s. 43, 104, 106; MM 9772, s. 324; MM 9773, sf. 134-135, aynı doküman ayrıca Ali Emiri, II.Mahmud No. 9950’de yer almaktadır; MM 9776, sf. 36-37, 43, 277, 329; ayrıca Hatt-ı Hümayun (HH), No. 17411. Tüm bunlar II. Mahmud zamanında Bektaşî mallarının kamulaştırılması ile ilgili envanterleri ve diğer materyalleri içermektedir. Vakıf yoldan oldukça uzakta yer aldığı için Osmanlı ve Avrupalı seyyahlar tarafından pek ziyaret ediliyormuş gibi gözüküyor.

⁸ Ele alınan tekkeler şunlardır: Demir Baba, Hezargrad kazası (Silistre sancağı): Hüseyin Baba, aynı kaza; Musa Baba, aynı kaza; Koç Doğan, aynı kaza; Musa Baba, Yenipazar (Silistre) kazası; Tay Hızır Baba Rusçuk’ta, Niğbolu kazası; Horasanî Ali Baba, Rusçuk; Ali Koç Baba, Niğbolu kazasının dışında; Göbekli Saraç Baba, Ferecik kazası (Çirmen sancağı); Nefes Baba, Ferecik kazası; Gaziler, aynı bölge; Sancakdar Baba, Meğri (Çirmen) kazası; Hızır

II. Beyazıt'ın hükümdarlığı sırasında zaviye, kurucusunun soyundan gelenler tarafından evladlık vakfı olarak kullanılmıştır. Yani, onların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kullanılmıştır⁹. Fatih Mehmet bunu yürürlükten kaldırmaya ve gelirlerini bir tımara çevirmeye çalıştıysa da zaviyedarlar Fatih'in oğlu II. Beyazıt tarafından tekrar eski durumuna getirildi¹⁰. 15. yüzyılın sonlarına doğru vakıf Darübükü, Büyükviran, Tıfılluviranı ve buna ek olarak Tatarviranı, Akpınar, Papaslık ve Kavacık olarak adlandırılan mezralardan oluşuyordu¹¹. Ancak, bunlardan en azından Kızıldeli dervişlerinin sorumlu olduğu derbentde yer aldığı için Darübükü'ne önem verilmelidir¹². Bu dervişler, 15. yüzyılın sonlarına doğru sayıları 21 olarak belirtilen bir grup derbent kâfirine göz kulak olmakla görevlendirilmişlerdi. Bu hizmetin karşılığında dervişler özellikle savaş dönemlerinde toplanan avarız-ı divaniye olarak bilinen vergiden muaf tutuluyorlardı¹³. Onların çiftçi yardımcıları da özel bir vergi sistemine tabi tutuluyorlardı: tahrirde özellikle belirtildiği gibi insanların kendileri değil işledikleri toprak vakfa aitti¹⁴.

Toprağı işleyenler normal öşürü öderken, işlemeyenler ve muhtemelen yolun güvenliğinden sorumlu olanlar 1 kile buğday ve 1 kile arpa ödediler¹⁵. Buna ilave, her yetişkin erkek tarafından tarım vergisi ya da 10 akçelik ispence ödendi. Hububat yetiştirmenin yanında, Darübükülü çiftçiler meyve ve şarap üretimiyle de ilgileniyorlardı. Vergi kayıt defterlerine göre armuttan 10 akçe, cevzden 100 akçe, bağlardan bir öşür (25 akçe) ve şarap satımından 35 akçe vergi alınıyordu¹⁶.

Baba, aynı bölge; Hacet Baba, Köprülü kazası (Paşa sancağı); Kideimli Baba, Zağra-ı cedid kazası; Yaran Baba, mekân bilinmiyor; Mümin Baba ve Musaca, Zağra-ı atik kazası; Binbirokl Ahmed Baba, Pınarhisar kazası; Sersem Baba ve Çoban Baba, Tekfurdağı kazası; Kadıncık, Akpınar (Çirmen), Piri Baba, Mümin Baba, Eğribucak kazası, Ali Baba, Emimi (?) Baba ve Derviş Ali, Naslıç kazası; Kasım Baba, Kesriye kazası [bakınız Semavi Eyice, Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri: Türkiyat Mecmuası, XII (1955), p. 207], Kara Baba, Selanik; Bayezid Baba (Yenice Vardar nahiyesi, Selanik sancağı).

⁹ Seyyid Ali Sultan'ın adıyla da bilinen tekkenin eski tarihi için 6. Dipnotta belirtilen kaynaklar dışında bakınız: Paul Wittek, Zu einigen frühosmanischen Urkunden II, içinde: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 54 (1957), sf. 240-255. Irène Beldiceanu-Steinherr, Recherches sur les actes des régnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I (Societas Academica Dacoromana, Acta Historica, tom. VII, Munich, 1967), sf. 195, 208-210, and La Vita de Seyyid Ali Sultan et la conquête de la Thrace par les Turcs, içinde: Proceedings of the Twenty-Seventh International Congress of Orientalists, Ann Arbor, Michigan, 13-19th August 1967 (Wiesbaden, 1971), sf. 275-276.

¹⁰ Barkan, Vakıflar, s. 339.

¹¹ Dönemin farklı açıklamaları için bakınız Hâlıl İnalçık: Hicri 835 tarihli sûret-i defter-i sancak-ı Arvanid [A copy of the register of the sancak of Arvanid] (Arnavutluk), 835 H. tarihli], içinde: Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, XIV. Seri, No. 1 (Ankara, 1954), sf. XXIX. - Lajos Fekete, Die Siyâqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung, 2 vols. (Budapest, 1955), vol. I, s. 77. Wolf-Dieter Hütteroth Lndliche Siedlungen im südlichen Inneranatolien in den letzten vierhundert Jahren. Göttinger graphische Abhandlungen No. 46, Göttingen, 1968, s. 169.

¹² Bu derbent muhtemelen çok büyük bir öneme sahipti. Çünkü Cengiz Orhonlu'nun konuya standart yaklaşımında bahsedilmedi: Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilâtı [The pass guards as an institution in the Ottoman Empire], içinde: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 1209 (İstanbul, 1967).

¹³ Bu muafiyetle ilgili ilk kaynaklar için bakınız Gökbilgin, Edirne, s. 183.

¹⁴ TT 20, s. 264-265; Barkan, Vakıflar, s. 339.

¹⁵ TT 20, s. 265.

¹⁶ İspence hakkında bakınız Hâlıl İnalçık, Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü [Peasant taxes under the Ottomans],

Yerleşik düzen yayıldığı ve akçenin değeri düştüğü için 16. yüzyıl boyunca vergilerden elde edilen gelir artarken geçiş muhafızlarını etkileyen bazı değişiklikler oldu. 16. yüzyıl sonlarında Sultan III. Murad tarafından derlenen ve Edirne bölgesine ait dindar vakıfların kayıtlarında, derbentcilerin sayısı 60 ile sınırlandırıldı ve 100 yıl önce zorlanarak toplanan aynı tarz vergiler ödeyerek iki farklı yerde görevlendirildikleri belirtildi¹⁷. Bu belgeye göre, imparatorluğun her yerinde geçiş muhafızlarına sağlanan alışlagelmiş bir ayrıcalık olan avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiye vergilerinden muaf olma şansından derbentciler de eşit oranda yararlandılar¹⁸. Bu muafiyetten, ayrıca imparatorluk donanmasındaki kürekçiler ve kendini yeniçeri olmaya adanmış erkekler de yararlandılar¹⁹.

Ancak 17. yüzyıl boyunca zaviye, avarızdan muaf olmayı sürdürmekte zorluklar yaşadı. Gökbilgin tarafından yayımlanan belgeler arasında 1615 tarihli dervişler tarafından yapılmış bir şikâyetin cevabını bulduk. Eski bir muafiyet belgesini sunuyor olabileceği gerçeğine karşın, bir tahrir emini Büyükviran köyünü 13 avarız hanesi olarak hesaplamıştır²⁰. Dervişlerin, muafiyetleriyle ilgili onayı alabilmelerine rağmen bunun uzun süre geçerli olmadığı çok açıktır. 1090 gibi çok erken bir dönemde (1679-80) Başvekâlet arşivindeki yayımlanmamış bir belge, tekkenin payına düşen avarız ve diğer vergileri ödemek için maktu olarak yıllık sabit fiyatlı 30 bin akçe ödediğini göstermektedir²¹. Bu belge, ayrıca ilk olarak mülknamede (804/1401-02) belirtildiği gibi, zaviyenin Darıbükü, Büyükviran ve yanındaki mezarlar üzerinde eski hakları doğrulamaktadır²². Yine Gökbilgin tarafından yayımlanan 16. yüzyılın sonlarına ait bir belge bölge hâlık şahit olduğu için vakıf topraklarının sınırlarını vermektedir²³. Yerel isimlerin mal varlığı belirtilmesine rağmen artık arsa işaretlerini yerleştirmek mümkün değildir ve vakıf arazisinin büyüklüğü bilinmemektedir²⁴. Şahitler, sınırları çizilmiş arsanın öşür ve diğer rüsumları Kızıldeli Zaviyesinin ödediğini ve çok eski zamandan beri hiç kimsenin bu düzene karışmadığını belirtmişlerdir.

İçinde: Belleten, XXIII, 92 (1959), sf. 602-610. Vergilerle ilgili genel bilgi için: Gökbilgin, Edirne, s. 184.

¹⁷ TK 562, s. 126 ff.

¹⁸ Orhonlu, Derbent, sf. 47-56.

¹⁹ Kürekçi olarak hizmet verme zorunluluğu hakkında karşılaştırınız: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye. Teşkilâtı [Central and naval organization in the Ottoman State], içinde: Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII, Seri, No. 16 (Ankara, 1948), sf. 482-83. Oğlancıkların İmparatorluk yönetiminde hizmet vermek için seçilmeleri hakkında bakınız İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı İmparatorluğunda Kapukulu Ocakları [The organization of the Kapukulu ocakları (standing army) in the Ottoman State], 2 vols. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII, Seri, No. 12, vol. I, sf. 13-21. — Basilikle Papoulia, Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich. Südosteuropäische Arbeiten, No. 59, Munich, 1963.

²⁰ Gökbilgin, Edirne, sf. 185-186.

²¹ BA, IE, No. 506.

²² Gökbilgin, Edirne, s. 186.

²³ Gökbilgin, Edirne, sf. 184-185.

²⁴ David Herlihy, Church Property on the European Continent, (Avrupa Kıtasında Kilisenin Varlıkları) 701-1208, içinde: Speculum, XXXVI, I (1961), sf. 81-105 basit istatistiksel teknikler aracılığıyla sistematik veri toplama ve değerlendirme yapabilmek amacıyla tarihlere yardımcı olacak, malların sınırlarını benzer şekilde tanımlayan projeyi özetlemektedir. Gerekli değişiklikleri gösterdikten sonra, Osmanlı topraklarında paralel bir proje ilgi uyandırabilir.

16. yüzyıl boyunca Kızıldeli Zaviyesinin tarımla kendi imkânlarıyla mı uğraştığı ya da yalnızca çiftçilerden toplanan rüsumlara mı dayalı olduğu bilinmemektedir. Kayıtlar, bununla ilgili herhangi bir bilgi içermemektedir. Aslında, bu, pek çok büyük tekke için doğrudur. Kırşehir yakınlarındaki Hacı Bektaş ve Osmancık'taki Koyun Baba gibi önemli derviş merkezlerinin varlıkları anlatılırken tahrirler, çiftçiler tarafından ana geçim kaynağı olarak ödenebilir rüsumları ve bazen de bahçeleri, bağları ve davarları işaret etmektedir. Fakat küçük tekkelerin tarımsal faaliyetleriyle ilgili kaynaklar bulurken, daha büyük vakıfların arazilerinden daha çok vergi ödeneklerine dayalı olarak işlediğini bulduk²⁵. Ancak, 19. yüzyılın ilk yıllarında işleyen bu tip kuruluşlar incelendiğinde, bazı arsa sahiplerinin ağırlığı kesin olarak hissedilmektedir. Bunlar, tekkeye bağlı olanların kendileri tarafından çalışılmış, yarıcılara kiralanmış ya da belli bir yömeme bağlı olmaksızın kullanıma sunulmuştur. Diğer taraftan köylüler tarafından ödenebilir ve bir vakfa ödenek olarak verilen vergiler, bu sonraki envanterlerde nadiren kaydedilmiştir. Ancak diğer kaynaklardan bilinmektedir ki II. Mahmud zamanında Bektaşî tekkeleri öşür ve benzeri rüsumları toplamaya devam etmiştir²⁶.

Muhtemelen asıl değişiklik 17. ve 18. yüzyıllarda görülmüştür. Çünkü çiftçilerin kendilerini içinde buldukları zorluklar, rüsumlarını ödedikleri düzenlemeler üzerinde ters etki yaptı ve bunun yanı sıra enflasyon ve paranın değerinin düşmesi tekke yöneticileri için ilave zorluklara yol açtı²⁷. Böylece tahrirde belirtilen sadece rüsumlara bağlı olan vakıfların 17. yüzyıl başlarında kendilerini darlık içinde bulabilecekleri belirtildi²⁸. Bu nedenle yöneticilerin vakıf varlıklarını hediye isteyerek hatta alım yaparak arttırmaya çalışmaları oldukça mantıklı gözüküyor. Ancak bu kazançlar merkezi yönetimin arabuluculuğunu gereksiz hâle getirmiş gibi gözüküyor ve bunlarla ilgili herhangi bir kayıt şu ana kadar gün ışığına çıkmış değil. Bu kazançların gayriresmî yapısının altı 1222/1807-8 tarihli bir arzda çizilmiştir. Bu arza göre Kızıldeli tekkesi topluluğu kendi vakıf topraklarında yaşayan belli bazı çiftçilerden vergi toplamak için izin istemiştir. Bu isteklerini, 200'den fazla dervişin ve 300'den fazla kurucu soyundan gelenlerin köylülerden toplanan öşürden başka hiçbir geçim kaynağı olmadığını belirterek desteklemiştir²⁹. Diğer taraftan tekkeye bağlı olanların bir kısmının yöneticileri vakfın gelirlerini arttırmaya zorladıkları söylenebilir. Kuruluş, 16. yüzyılın sonunda kurucu soyundan gelen sadece 74 kişiyi desteklemeye ihtiyaç duydu³⁰. Bu yeni ve zor ortama alışma dikkate alındığında Kızıldeli yöneticilerinin ve diğer iyi yönetilen vakıf arazilerinin gelirlerini

²⁵ Hacı Bektaş tekkesi için bakınız: TT 19, sf. 285-290; TT 998, sf. 675-682. Koyun Baba için TT 444, sf. 73, 128; TK 38, s. 75b. Ancak, Seyyid Gazi vakfı 16. yy'ın başlarında bile çiftliklere sahipti: MM 27, sf. 54 ff. Küçük tekkelerdeki tarım faaliyetleri için bakınız Barkan, Vakıflar, sf. 312-324, 328, ve muhtemel yerlerde.

²⁶ Bakınız örneğin CE 25868, ayrıca Barkan, Vakıflar, s. 340 (dipnot). Tekke kapatıldıktan sonra ödemeleri gereken öşür bazen mültezime verilmiştir. Bakınız: dipnot 47.

²⁷ Osmanlı para sisteminin gelişimi hakkında kısa genel bir bakış için karşılaştırmamız kısım "akçe" ve "akça", içinde IA ve EI2.

²⁸ Karşılaştırmamız Ömer L. Barkan, Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları [Some yearly budgets of imarets (hospices) in and around Edirne], içinde: Belgeler, I, 2 (1064), sf. 235-377.

²⁹ CE 25868.

³⁰ TK 526, s. 126 a.

arttırmak için bilinçli yatırım yaptığı görülmektedir. III. Murad zamanında derlenen tahrirde iki değirmenden bahsedilmekteyken II. Mahmud zamanındaki müsadere süresi boyunca hazırlanmış envantere bu sayı yedidir. Ayrıca tekke yağ ve sabun üretimi için çalışma atölyeleri açmıştır³¹.

Hayvancılık başka bir çeşitlilik aracıdır. 16. yüzyıl kayıtlarına göre, tekkenin sahip olduğu büyük davarlar istisna olarak görülmektedir (Koyun Baba Tekkesi örneğinde olduğu gibi uygun zamanlarda kayıt edilmişlerdir). Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı sırasında derlenen tahrirde göre Koyun Baba Tekkesinde bin koyun ve sığır ve onlara bakabilecek 12 abd-ı müşterâ vardı^{30a}. 16. yüzyıl kayıtlarında Kızıldeli'ye ait davarlarla ilgili hiçbir veri yoktu. Ancak 18. yüzyılın ilk yıllarında, tekke 1000 hayvan edindi çünkü Sultan III. Ahmed tekkeyi adet-i ağnam denilen koyun vergisinden muaf tuttu. 1772/3'te davarların sayısı 3000'e çıktığı için bu imtiyazın genişletilmesi için başvurular³². Tekke 1826'da kapatıldığında merkez yönetim tarafından gönderilen memurlar 2500 koyun buldular³³.

18. yüzyıl boyunca Kızıldeli'nin idari yapısı hakkında çok az şey biliniyordu. O soydan gelenlerin sayısı nedeniyle gücün bir mütevellî heyetinin elinde toplanması gerekliydi. Bazı zamanlar mütevellî ile dervişler arasındaki ilişki zora girdi. 1103/1681-92³⁴ tarihli bir belge bunun kanıtı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu belgede, kanunların aksine görev süresini kendi idare eden, vakıf gelirlerini kendisine alan, vakıfla ilgili köylüleri baskı altına alan ve hatta kendi ofisini iltizam olarak başkasına kiralayan bir kişi hakkında şikâyetler bulunmaktadır³⁵. Belgenin sonuna birkaç mühür eklenmiştir ancak hiçbiri kesin olarak tekkenin dervişlerine ait olarak nitelendirilmemektedir. Aynı zamanda, 18. yüzyılın başlarından itibaren Bektaşî tekkesindeki adaylar arsından merkezi yönetime aday gösterme hakkı olduğunu iddia eden Şeyh Hacı Bektaş tarafından yapılan bir müdahâleyi gösteren herhangi bir belge yoktur. Ancak, O'nun Kızıldeli'de bu tür işlevleri yerine getirdiğini gösteren hiçbir belge günümüze ulaşmamıştır³⁶. Zaviyenin Bektaşî tarikatına ne zaman bağlandığı bile bilinmemektedir. Fakat 19. yüzyılın başlarında Bektaşî olarak bilinen daha önemli kuruluşların çoğu Evliya Çelebi bölgeyi ziyaret ettiğinde tarikata bağlı idi. Bu gerçeğin Kızıldeli için de geçerli olduğunu farz etmek oldukça mantıklıdır³⁷.

³¹ Bakınız Hatt-ı hümayun (HU), Mahmud II no. 17411, Ali Emiri, II Mahmud No. UOÖO, MM 0773, sf. 134-135. 30a Ibidem.

³² CE 11419.

³³ HH 17411.

³⁴ IE2891.

³⁵ İltizam, genelde basit gelir toplama işleminde uygulanırken, bazı belli ofislerin farklı işlevleri vardı. Ancak bunlardan hâlâ en yüksek teklif verenleriyle anlaşılıyordu. Vekaletlerini paylaşan kadılar için konan yasaklarla ilgili karşılaştırınız: İnalçık, "Adâletnâmeler". 17. yy'ın ikinci yarısında İstanbul'da, asıl görevi Pazar alanlarında düzeni sağlamak olan muhtesip genellikle ofisini iltizam etmişlerdir. bakınız Robert Mantran, İstanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle (Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut Franchis d'Archeologie d'Istanbul, vol. XII, Paris, 1962), s. 300.

³⁶ Bu iddianın bir örneği için bakınız CE 23695.

³⁷ Karşılaştırınız örneğin Evliya Çelebi Seyahatnamesi [Account of his travels], içinde: Türk Tarih Encümeni Külliyyati

Zaviyelerin bağlı olduğu tarımsal temeldeki değişiklikler, 17. ve 18. yüzyıllarda Anadolu'da ve Balkanlar'da büyük çiftliklerin kurulması sürecinin bir parçası olarak görülmektedir. Ancak, tekke varlıkları belli ayırt edici özelliklere sahiptirler. Traian Stoianovich bu dönemin sonlarında büyük çiftliklerin gelişmesini 16. yüzyıl sonlarında oldukça düşen hububat ihracatının tekrar canlanmasına bağlamaktadır³⁸. Stoianovich ayrıca başka bir ihracat ürününün (pamuk) üretimindeki artışın darının (mısır) yaygınlaştırılmasıyla mümkün kılındığını belirtmiştir. Darıdan başka herhangi bir hububattan elde edilen verimden çok daha yüksek verim elde edilebilirdi. Aynı zamanda köylüler üzerindeki baskı ve yaylacı sığır yetiştirme ekonomilerindeki pek çok alanda meydana gelen hasar, hububat fazlalıklarının satışını serbest bıraktı. Stoianovich'in modeli, çiftçilerin yoklukları ve nispeten gelişmekte olan ticari sektör arasındaki eşitsizliklere dikkati çekerek, denizden ve karadan yerli nakliyeciliğin gelişmesini gerekli kılmaktadır³⁹. Büyük çiftlik sahipleri oldukça fazla sayıda

(İstanbul, 1928), vol. VIII, sf. 70 ve 80. Hans Joachim Kissling tarafından yapılan özet, *Beitrage zur Kenntnis Thraikiens im 17. Jahrhundert*, içinde: *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, XXXII, 3 (Wiesbaden, 1956). — Balkanlar'daki özgün Bektaşî tekkelere ile ilgili modern çalışmalar için bakınız: Franz Babinger, *Das Bektaschi-Kloster Demir Baba*, içinde: *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, 34 (1931), sf. 1-10, tekrar basılmıştır: *Aufstze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, 2 vols. (Südosteuropa, Schriften der Südosteuropa-Gesellschaft, No. 3, Munich, 1962), vol. I, sf. 88-96; Lajos Fekete, *Gül-Baba et le bektâşi derkâh de Buda*, içinde: *Açta Orientalia Hungarica*, 4 (1955), sf. 1-18; Semavi Eyice, *Varna ile Balçık arasında Akyazılı Sultan Tekkesi* [The tekke of Akyazılı Sultan between Varna and Balçık], içinde: *Belleten*, XXXI, 124 (1967), sf. 552-600; M. Kiel, *Bulgaristan'da Eski Osmanlı Mimarisinin bir Yapıtı, Kalugerevo-Nova Zagora'daki Kıdemli Baba Sultan Bektaşî Tekkesi* [A structure representing Old-Ottoman Architecture in Bulgaria: the Bektashi tekke of Kıdemli Baba Sultan in Kalugerevo-Nova Zagora], içinde: *Belleten*, XXXV, 137 (1971), sf. 45-60; Hans-Jürgen Kornrumpf, *Zwei weniger bekannte islamische Denkmäler in Bulgarien*, içinde: *Südost-Forschungen*, XXX (1971), sf. 291-296 and *Zum Alter des Demirbaba-Tekke bei Ispereh (Bulgarien)*, içinde: *Südost-Forschungen*, XXXI (1972), sf. 337-339. Prof. Kornrumpf'a yukarıda belirtilen makalelerin ayrı ayrı baskılarını bana sağladığı ve A. Viquesne'ye, *Voyage dans la Turquie d'Europe*, 2 vols and atlas (Paris, 1868), vol. II, s. 166, kaynak için minnettarım. Bu kaynakta Kızıldeli tekkesiyle ilgili modern açıklamalar bulunabilir.

Genel bir bilgi için ayrıca bakınız F. J. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, ed. Margaret Hasluck, 2 vols. (Oxford, 1929), ve muhtelif yerlerde ve Demir Baba efsanesi için vol. I, s. 295-297. Franz Babinger, *Beitrag zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.-15. Jahrhundert)* (Südosteuropische Arbeiten No. 34, Munich, 1944), sf. 60-61 ve 69 Binbiroklı Ahmed Baba'nın Pınarhisar'daki ibadethanesine ilişkin kaynakları toplamıştır. — H. J. Kissling, *The Sociological and Educational Role of the Dervish Orders in the Ottoman Empire*, içinde: *Studies in Islamic History. The American Anthropologist*, LVI, 22 (April, 1954), sf. 24-35 konuyla ilgili genel bir giriş yapmaktadır. Prof. Kornrumpf sayesinde aynı yazarın başka bir makalesi de örnek olarak gösterilmiştir: *Zum islamischen Heiligenwesen auf dem Balkan, vorab im thrakischen Raum*, içinde: *Zeitschrift für Balkanologie*, I (1962), sf. 46-59. Ancak, sonraki yayınlar bu çalışma hazırlanırken elimizde mevcut değildi.

³⁸ Traian Stoianovich, *Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy (Mülkiyet Hakkı ve Balkan Ekonomisindeki İlgili Sektörler)*, 1600-1800, içinde: *Journal of Economic History*, XIII (1953), sf. 398-411. — 16. yy hububat ticareti için karşılaştırmız Lütfi Güçer, *Osmanlı imparatorluğu dahilinde hububat ticaretinin tabi olduğu kayıtlar* [Internal grain trade in the Ottoman Empire and the rules governing it], içinde: *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13, 1-4 (1951-52), sf. 79-98 ve Aymard, *Venise et Raguse*, muhtelif yerlerde.

³⁹ Yerel Balkan tüccarlarının elinde olan nakliyecilik ile ilgili gelişmeler için bakınız: N. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle* (Paris, 1956); Traian Stoianovich, *The Conquering Balkan Orthodox Merchant (Galip Balkan Ortodoks Tüccarlar)*, içinde: *Journal of Economic History*, XX (1960), sf. 234-313; Virginia Paskaleva, *Osmanlı Balkan Eyâletleri'nin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı (1700-1850)* [A contribution to the history of trade between the Ottoman provinces in the Balkans and Europe (1700-1850)], içinde: *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 27, 1-2 (1967-68), sf. 37-74.

silahlı koruma bulundurdıkları için taleplerini silahla desteklemek durumunda idiler ve bu durumu sürdürmek çiftçilerin kaynaklarından ek bir giderin olması anlamına geliyordu.

Bu model ilginç görünmesine rağmen bu çalışmada incelenen Bektaşî tekkelerinin durumuna uyarlanabilir gibi gözüküyor. Öncelikle, yarıcılar arasında ve işlenen tekke topraklarında darı üretimine çok az rastlanmaktadır. Bu, şartırcı değildir. Çünkü Stoianovich'in bakış açısına göre darı Balkan yarımadasına Kuzey ve Batı'dan gelip yerleşmiştir. Ancak bu çalışmaya konu olan topraklar bölgenin doğu yarısında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, pamuk üretimiyle ilgili bir kanıt yoktur ve aynı şekilde tekkelerin silahlı koruma çalıştırdığına dair de bir kanıt yoktur. Bu yüzden ele alınan topraklar, insanlar ve üretim miktarı standart çiftliklerle karşılaştırıldığında düşük olduğu için orijinal modelde bir takım değişiklikler yapmayı gerekli kılmaktadır.

İlk olarak, tekkenin varlıkları ile büyük arazi sahiplerinin varlıkları arasındaki farklılık ölçütlerden biri gibi gözüküyor. Arnavut büyük iş adamı Buşatlı Mehmed Paşa tüm Venedik bölgesini besleyecek yeterli pirinci ürettiği düşünülürken, Tepedenli Ali Paşa'nın en az 200 çiftliğe sahip olduğu sanılmaktadır⁴⁰. Diğer taraftan son derece büyük tekkeler nadiren 5-8 bireysel girişimi bir araya getirebilmişlerdir⁴¹. Kızıldeli Tekkesi gibi oldukça zengin kuruluşlara bağlı olan büyük ve küçükbaş hayvan sürüleri hâli vakti yerinde Sırp sığır tüccarının hayvan sayısına hemen hemen tekabül eder⁴². Bu karşılaştırma, daha önemli derviş topluluklarının toplumsal ve ekonomik düzende sahip oldukları yeri göstermektedir. Daha az önem arz eden topluluklar ise nadiren köylü standardındaki yaşamdan fazlasını kendilerine bağlı bulunan insanlara verebilirler. Bu çerçevede, tekkeler ancak yöneticileri bölgenin güçlü insanlarıyla birlikte bir yaşam biçimi oluşturduklarında varlıklarını sürdürebiliyorlardı. Bu çabalarında oldukça başarılı gözüküyorlar. Belli büyük iş adamları 17. yüzyılın sonlarında bile tekkeleri desteklemişlerdir⁴³. Tepedenli Ali Paşa'nın Bektaşî ilişkisi sıklıkla bahsedilmiştir⁴⁴. Ancak bu ilişkinin belirli tekkelerle olan boyutundan çok az bahsedilmektedir. Bölgenin güçlü insanların vakıf topraklarına el koymaya çalıştıkları durumlar olmuştur. Fakat bireysel çiftliklerin toplandığı tüm süreç çok iyi anlaşılmadığından bu durum belgelerle kanıtlanamamıştır. Tekkeler genellikle çok fazla değeri olmayan merkezi yönetimden gelecek desteğe güveniyorlardı. 18. yüzyılın taşralı yöneticileri ancak bölgedeki zengin mal sahipleri ve garnizon askerleri tarafından kabul görürlerse görevlerini yerine getirebiliyorlardı⁴⁵.

⁴⁰ Paskaleva, Ticaret, s. 56, Dennis M. Skilotis, From Bandit to Pasha: First Steps in the Rise to Power of Ali of Tepelen, 1750-1784, içinde: International Journal of Middle East Studies, 2, 3 (1971), s. 221.

⁴¹ Karşılaştırınız MM 9771, muhtelif yerlerde.

⁴² Stoianovich, Balkan Merchant (Balkan Tüccarı), s. 282.

⁴³ Bakınız M. Kiel, Observations on the History of Northern Greece during the Ottoman Rule — The Turkish Monuments of Komotini and Serres, içinde: Balkan Studies, 12, 2 (1971), sf. 424-425 Ekmeçcioğlu Ahrned Paşa'nın bu bağlamdaki etkinlikleri hakkında.

⁴⁴ Hans-Joachim Kissling, Zur Frage der Anfänge des Bektaşitums in Albanien, içinde: Oriens, 15 (1962), sf. 281-286. John Kingsley Birge, The Bektashi Order of Dervishes (London, 1965), sf. 72-73.

⁴⁵ See Svoronos, Salonique, sf. 27 ff.

Belirli çiftlik sahipleri, 1826'dan sonra tekke arazilerine el koyulmasından ve bunların satışından faydalanmışlardır. Bazıları, hacizli malların geçici olarak yönetilmesiyle görevlendirilmişlerdir. Diğerleri, Bihliste ayanı Sinan Bey gibi, satın alanlar arasında önemli rol oynamıştır⁴⁶. Şimdiye kadar arşivlerde yer alan satışla ilgili kayıtlar genel bir sonuca varmak için yeterli değildir. Ancak Kızıldeli'nin durumuna gelince satın alanların çoğunun yerel hâltkân olduğu görülmektedir. İsimlerin önünde ünvanları yoktur ve muhtemelen imparatorluktaki sıradan insanlardı. Bunlar arasında sadece biri kesin olarak aynı olarak ifade edilebilir. Bu şahıs Ferecik kazasında yaşamaktadır. Ancak, harcadığı 800 kuruşluk peşin ödeme (muaccek) oldukça küçük bir alımı göstermektedir⁴⁷. Şimdiye kadar bilinen en büyük alıcı hakkında adı ve oturduğu mekân dışında hiçbir şey belirtilmemiştir. Ancak ismine eklenen 'ağa' ünvanı ve zida kudretuhu düsturu onun saygın bir insan olduğunu göstermektedir. 1800 dönümlük bir tarla, 30 dönüm otlak ve genişliği bilinmeyen bir ormanlık alan için 20.000 kuruş peşin para ödemiştir. Açıkçası bu kişi araziye spekülâtif (vurguncu) nedenlerle almıştır. Çünkü kayıtlar bu şahsın aldığı araziye parselleyip kendi aldığı fiyatın 10 katına başkalarına sattığını göstermiştir. Bölgedeki vurgun kapsamıyla Bektaşî ve yenicî mülklerinin elden çıkarılması arasındaki ilişki hakkında bir şeyler bilmek ilginç olabilir. Fakat şu an yeterli belge yoktur. Bu olay ayrıca açık attırma yoluyla yapılan satışların hükümetin, malın pazar değerinin çok altında kazanç elde etmesiyle sonuçlanabileceğini göstermektedir. Bu alanda kayıpların yaşanmasının nedenleri arasında tekke binalarının yıkılıp parçaların inşaat malzemesi olarak satılması gelmektedir. El değmemiş yani zarar görmemiş hâlleriyle bu tekkelerin daha fazla paragetireceği kaçınılmaz bir gerçektir⁴⁸.

⁴⁶ Böylece, ayanın bir Elmalı ailesi Abdal Musa Tekkesi'nin varlıklarının vesayetini aldı: MM 8252, s. 6. Ayrıca bakınız MM 9772, s. 94.

⁴⁷ Karşılaştırmız Ali Emiri, II Mahmud, 9950.

⁴⁸ İlgili alıcının adı Dimetoka'da yaşayan Ali Ağazade Mustafa Hüsrev Ağa idi. O'nun durumu aşağıdaki kayıtlarda görülmektedir: MM 9776, s. 37'ye göre (aynı doküman ayrıca MM 8248, s. 8) birinci açık artırmada önceki tekkenin varlıkları belli olmayan bir kısmını alacak bir kişiyi bulmak mümkün değildi. Bu nedenle bu alanlar öşür ve diğer vergilere karşılık çiftçilere kiralandı. Bu durum bazı koşullarda bir şekilde Müslümanlar için Hristiyanlardan daha fazla avantajlı oldu. Ancak, yeterli sayıda kiracı bulunamadığından toprağın büyük bir kısmı işlenemedi. Bunun üzerine yeni alıcılar bulmak için yeniden çaba sarf edildi. Mustafa Hüsrev, 20,400 kuruşluk peşin ödeme ve ek olarak yıllık taksitli ödemelerle arsaya satın aldığı Kızıldeli malları için ödenmesi gereken toplanmış öşür alan kesenek çî (mültezim) ile bir anlaşma yaptı. Sonraki Mustafa Nuri Paşa idi. Mustafa Nuri Paşa aynı zamanda Çirmen sancağının muhassili (vergi toplayan) idi. Öşürün toplanmasını azaltmaktan başka hiçbir şeyi üstlenmemiş olan Mustafa Hüsrev mülkname-i humayun ile ödüllendirilmişti (MM 9776, p. 36). Ancak, şikâyetler yönetime ulaştığında araziye 200,000 kuruştan fazla bir miktara elden çıkarmıştı. Fakat Edirne ve Dimetoka'daki otoriteler bu paranın büyük kısmına el koymaları konusunda bilgilendirilmişlerdi. Mustafa Hüsrev'e sadece gider masrafları ve kârın yüzde yüzü bırakılmıştı (1253/1837—38). Bu karar, gelecek yıl görünüşe göre değiştirilmişti (MM 9776, p. 329): hazineye gelen miktar 123,381 kuruş olarak belirlendi. Bu demektir ki satın alan kişinin alım fiyatı ve kâr için 20,400 kuruşun iki katı miktar almasına izin verilseydi beklendiği gibi 164,181 kuruştan az miktarda paraya sahip oldu. Buna ilaveten, daha önce satılmamış araziler için biçilen 4-5 bin kuruş değerindeki miktarı alması kabul edildi. Bu gelişmelerin kısa bir özeti için bakınız MM 9771, s. 43; maalesef bu sayfa zarar görmüştür. Binaların yıkılması nedeniyle oluşan kayıpla ilgili II. Mahmud'un danışmanlarından biri bunların el değmemiş imparatorluk vakıflarına dönüştürülmesini tavsiye etti. Ancak, Sultan'ın cevabı olumsuz oldu (HH 17386).

17. ve 18. yüzyıllarda vakıf arazilerinin yeniden düzenlenmesi anlayışı, oldukça sınırlı sayıdaki bazı çağdaş belgeler hariç, temel kaynakların 1826'da gerçekleştirilen yardım müsaderelerinin prosedürlerini derleyen envanterlerden oluşmasından dolayı engellenmiştir. Ne yazık ki bunlar, Orta Çağlarda Avrupa'nın birçok yerinde oluşturulan tımar envanterlerle mukayese edilemez, her şeyden önce bunlar mevcut ve ilerde gelecek olan tekke yöneticileri tarafından yazılmamıştır⁴⁹, ancak gerçek şeyhler ve mütevelliler görevden alındıktan sonra alakasız kişiler tarafından oluşturulmuştur. Değerli objeleri ve hayvanları saklamak geçici yöneticilerin işine gelmiş olabilir, ayrıca hizmetkârlar ve önceki Bektaşî babalarına sadık olan muhtemelen düşük rütbeli yöneticiler de aynı yolu seçmiş olabilirler. Buna ek olarak, envanterleri oluşturmadaki neden gelecekte onları satmak olduğundan, civardaki çiftçiler tarafından sunulan mutat hizmetler ve hediyeler gibi satılamayan şeylere oldukça kısa bir şekilde değinilmiştir ya da hiçbir şekilde bahsedilmemiştir⁵⁰. Benzer bir durum kurumla alakalı insanlar içinde geçerlidir: Kızıldeli kayıtları bu konu hakkında bilgi içermesi yönüyle bu zamana kadarki en eşsiz kaynaktır.

Araştırmacıların görüşlerine göre en eksik envanterler, 1826 yılında mevcut olan Bektaşî tekkelerinin sadece küçük bir kısmına değinmiş olanlardır. Aslında, yönetim kendinden önceki her Bektaşî topluluğunu dahil edecek envanterleri oluşturmak için emirler vermiştir, bu ilkeyi güçlendirmek için bir çaba sarf edilmiştir ve bu zamana kadar bulunmayan raporların ele alındığından haberdarız⁵¹. Ancak, Rumeli tekkelerine ait olan yaklaşık sadece otuz liste ve aşağı yukarı Anadolu'dakilere ait aynı miktarda liste şu ana kadar gün yüzüne çıkarılmıştır ve ikinci alandaki kurumların sayısı başlı başına 130'u geçtiği bilinmektedir⁵². Bu konudaki diğer defterlerin içerdiği bilgilere göre, bu defterler müteakip satışların yanı sıra müsadere işlemiyle alakalı belgeler içermektedir, fakat çok az ek envanter bulunmaktadır. MM 9772—9776 numaralı defterlerde değinilen tekkelerin, MM 9771 numaralı envanterlerde tanımlananlarla aynı olması oldukça çarpıcıdır, hatta bazı belgeler iki kez muhafaza edilmiştir. Defterlerin açıkça nüsha olduğu görülürken, müsadereden sorumlu vilayet bürokratları tarafından gönderilen esas raporların başına ne geldiği hâla bilinmemektedir. Korunan defterlerin tüm eski Bektaşî tekkelerini gizlemek için mi yapıldığını gösteren bir bulgu yoktur. Başvekâlet Arşivi'nde hâla listelenmemiş birçok materyal bulunduğundan dolayı böyle kayıtlar da bulunamayabilir.

1826 yılındaki Kızıldeli hakkında yapılan belgelenmeler bazı tuhafıklar göstermektedir: hiç envanter bulunmamaktadır. Çirmen Valisi Esat Paşa'dan gelen ve onun tekkeyi 1241/1825-

⁴⁹ Bakınız: Georges Duby, *Rural Economy and Country Life in the Medieval West* (Ortaçağın Batısında Tarım Ekonomisi ve Taşra Hayatı) (Columbia, S. C., 1968) s. 28-54 ortaçağın başlarına ait tımar envanterlerinin tartışıldığı başka bir yer.

⁵⁰ Bunlar önemli ölçüde ekonomik değere sahip olabilirler. Örneğin şimdiki yüzyılın başlangıcında Seyyid Gazi zaviyeleriyle alakalı durumlar için. Karşılaştırın: Theodor Menzel, *Das Bektâsi-Kloster Sejjid-i Ghâzi*, in: *Mitteüngen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Friedrich-Wilhelms Universität in Berlin*, XXVIII (1925), sf. 107—108.

⁵¹ Karşılaştırın: CE 13680

⁵² MM 9771, sf. 9—22, 56—87; sf. 94—100.

26⁵³ yıllarında kurduğu sırada bulunan koşullar hakkında bilgi veren bir resmî mektup bulunmaktadır. Bu metin derviş zümresine ait olan emlak satışının kaydedildiği belgelerle bir bütün oluşturmaktadır.

Tutuklu şeyhlerin Esad Paşa'ya söylediklerine göre Kızıldeli Tekkesi Aşağı ve Yukarı Meydan olmak üzere iki yerleşkeden oluşmaktadır. Açıkça görülüyor ki bunlar birbirinden ayrı iki bina kompleksi değil, çünkü tarlalar, meralar vs. en azından 18. ve 19. yüzyılda meydanlardan birinin ilavesi olarak kayıt edilmiştir. Ancak bunların bölünme tarihi tam olarak bilinmemektedir. Tahrirlerde bu anlaşmaya hiç referans gösterilmemiştir.

Şeyhlere kurumlarıyla alakalı kişiler hakkında sorular sorulduğunda, tekkeye 24 köy bağlı olduğu cevabı alınmıştır. Verdikleri cevaptan anlam çıkarmak biraz zor: 16. yy vergi kayıtlarında yer alan yerleşkelerin isimleri 18. yy' da ve 19. yüzyılın başlarında⁵⁴ sık sık tekrarlanmaktadır ve sayıları hiçbir yerde 24'e ulaşmamaktadır. Bu yerlerden bazıları son kökenlerine sahip olabilirler, aslında, 19. yüzyılın başlarında tekke büyük bir orduyla ve zeamet sahipleriyle uzun süren bir savaş süreci yaşadı. 16. yüzyıldaki kayıtlardan dolayı zeamete ait olan iki köy, vakıf arazisine katılmayı tercih etmişlerdir. 1235/1819—20 de merkezi yönetim sonunda zeamet sahipleri adına karar vermişlerdir⁵⁵. Bunun yanı sıra, tekke arazisi üzerinde bir köyün var olduğu sanılmaktadır. Bazı 19. yy kayıtları, vakıf köylerinin listelerinde bulunmayan Kızıldeli adında bir yerleşim yerinden söz etmektedir.

Diğer yandan, Darıbüyük, Büyükviran ve Tırfilluviran gibi tahrirden öğrenilen yerlerin isimleri tekkenin tasfiyesini gösteren belgelerde yer almaktadır, bu şans eseri olabilir ya da vakfın ağırlık merkezindeki coğrafik değişmeyi göstermektedir. 24 köyden bazılarının diğerlerine nazaran daha yeni olabileceği hakkındaki varsayıma diğer bir kanıt, onların sözde erzade ya da avarız ve bedel-i nüzuldan muaf olan ve sayıca 7-8 yüz civarında olduğu tahmin edilen kurucunun soyundan gelenler tarafından yerleştirilmelerini gösteren bir beyandır. Ancak önceden de belirtildiği gibi kurucunun soyundan gelenler 16. ve hatta 17. yy' da o sayılara hiçbir zaman ulaşamamışlardır. Fakat şeyhin iddiasının temelini ne olduğunu tam anlamıyla anlamak için bölgenin yerleşim tarihi şu ana kadar olandan çok daha fazla derinlemesine araştırılması gerekir.⁵⁶

⁵³ HH 17411

⁵⁴ CE 24627

⁵⁵ Karşılaştırım: metin TK 526, s.126'nın karşısı

⁵⁶ En azından on sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki yerleşkelerin dağılımları ve isimleri tam olarak bilinmemektedir. Arşiv dokümanları arasında BA, Cevdet Maliye 20015, sayı Cem I 1211 (Kasım-Aralık, 1796)' ya bakınız. Bu Dimetoka mahallelerinin ve bölgedeki köylerin numaralandırıldığı bir listedir. Bu liste çeşitli memur ve askerlerin masraflarını karşılamak amacıyla oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında bölgede gerçekleştirilen bir nüfus sayımı 1248/1832-33 tarihli defterde kayıt altına alınmıştır (BA, Kâmil Kepeci bölümü, Nu: 6309. 1248-1832-33-1266/1849-50 yıllarını kapsamaktadır). Ayrıca bakınız: Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk nüfus sayımı, 1831 [The first population count in the Ottoman Empire in the year 1831] (T. C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No. 195, Tetkikler Serisi, No. 87, Ankara, 1943). Haritada oldukça çok yer tespit edilebilmektedir; örneğin karşılaştırım: Generalkarte von

Tekkeye bağlı olanların kelimenin dar anlamıyla ilgilendikleri kadarıyla Esad Paşa 150 tane bekâr Bektaşî'nin varlığından ve ayrıca kırk ile elli arasında müridin bulunduğunu rapor etmiştir. Esad Paşa, raporunda Kızıldeli aile kurumu olarak kurulmasına rağmen, iddialara göre 16. yüzyılın başlarında Hacı Bektaş Tekkesinde Balım Sultan'dan el alan bekâr dervişlerin tekkesi Kızıldeli'ye yayılmıştır⁵⁷. Yaklaşık iki yüz dervişten oluşan bir nüfus, aynı büyüklük sırasıyla zamanının birkaç Bektaşî merkezine atıfta bulunan Evliya Çelebi'nin raporlarıyla uyumluluk göstermektedir.⁵⁸ Bunun yanı sıra, kurucunu soyundan gelen önemli bir kesim muhtemelen şeyh ailesinin üyeleri olarak misafir kalmaktaydı, ancak onlar hakkında hiçbir şey söylenmemektedir.

Esad Paşa'nın raporu da müritlerce gerçekleştirilmiş işin doğası hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Onların denetimsel bir kapasitede çalışmış olmaları oldukça mümkün çünkü kurum açıkça belirtilmemiş sayıda çiftçi, değirmenci, çoban ve seyis yamağını işe almıştır. Bu konuda Kızıldeli hakkında hiçbir bilgi yokken; diğer tekkeler, envanterlerin ırgat odaları ya da aylakçı hanesi⁵⁹ olarak tasvir ettikleri bu işçilerin konakladığı özel binalara sahipti. Bunun yanı sıra daha büyük kurumların bazıları marabalara toprak vermişlerdir. Bu konudaki çoğu bilgi Anadolu'daki Abdal Musa kayıtları tarafından sağlanmaktadır; ancak küçük bir boyut da olsa Balkan tekkelerinden bazıları da bu sistemi uygulamıştır. Çiftçiler genellikle bir çift öküz, saban demiri ve bir miktar da tahıl almışlardır. Hacet Baba Tekkesi gibi belli başlı kurumların da onları ağırlayacak evleri vardı.⁶⁰ Ne yazık ki bu çiftçilerden alınacak ödemeler net bir şekilde kaydedilmemiştir. Bu yüzden marabaların bırakmaları beklenen toplam hasatın oranının ne olduğunu saptamak mümkün değildir. Ancak Balkan tekkelerinin büyük bir çoğunluğu tarım işçileri için ne bir barınma sağlıyordu ne de marabaların görevlendirilmelerini gösteren bir kanıt içeriyordu. Toprakların büyük bir kısmı dervişlerin kendileri tarafından ya da yakın köylerde yaşayan birkaç hizmetkâr tarafından işleniyor olabilir.

der Europäischen Türkei nach ailen vorhandenen Originalkarten und itinerarischen Hilfsmitteln, Heinrich K i e p e r t tarafından hazırlanmıştır (Berlin, 1870). Buna ek olarak, Kissling, Trahkien ve Katip Çelebi'nin Rumeli'yle ilgili coğrafik çalışmasının bölümleri içerisinde yer alan veriler ve haritalar, yer adlarının tanımlanmasında ise yararabilir: Rumeli ve Bosna, geographisch beschrieben von Mustafa Ben Abdalla Hadschi Châlfa, tr. Joseph von Hammor [Purgstall] (Vlenna, 1812). Further Tayyib G ö k b i l g i n, Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları [Subprovinces, cities and towns in the province of Rumeli at the beginning of Kanuni Süleymans' reign], içinde: Belleten, XX, 78 (1956), sf. 247—294 ve bu bilgileri baz alan bir harita şu makalede yerini almıştır: Donald Edgar P i t c h e r, An Historical Geography of the Ottoman Empire from earliest times to the end of the sixteenth century, with detailed maps to illustrate the expansion of the Sultanate (Leiden, 1972), map XXVI. (saltanatın büyümesini gösteren ayrıntılı haritalarla on altıncı yüzyılın başlarından sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin tarihi coğrafyası)

⁵⁷ Karşılaştırın: Birge, Bektashi Order, sf 56—58. ve Fuad Köprülü ve Rudolf Tschudi tarafından Hacı Bektaş hakkında yazılan makaleler.

⁵⁸ Örneğin: Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt II. S. 398: Merzifon'daki Piri Baba Tekkesindeki 200 dervişten daha fazla. - Karşılaştırın: Ancak, aynı yazar tarafından 45 ve 80 gibi daha ilımlı rakamlar Nefes Baba'ya ve Kıdemli Baba'ya atfedilmiştir. (Kissling, Thrakien, sf. 87 ve 80.)

⁵⁹ MM 9771, sf 20 ve 22

⁶⁰ Bakınız: MM 9771, s. 20 ve sf. 56. (Abdal Musa)

Şeyhlere tekkelerinin arazileri sorulduğunda şu cevapları verdiler: Kurumun elinde hazır bir para yoktu. Daha önce de bahsedildiği üzere 2500 tane koyun ve keçi, 200 büyükbaş hayvan, 40- 50 at, çift sürmeye yarar 20-30 öküz bulunmaktadır. Merkezi yönetimden gelen memurlar ortaya çıkmadan önce para evrensel olarak ortadan kaldırılmış gibi görünüyör. Bu, MM 9771 numaralı envanterlerinde, tahsis edilmemiş borçların kayıtlarının var olduğu yer hariç, yer almamaktadır. Çiftlik hayvanları göz önüne alındığında, Güneybatı Anadolu'da Elmalı yakınlarında bulunan büyük Abdal Musa kompleksi çeşitli yaş ve değerde 58 ata sahip olduğundan, Kızıldeli bu kategoride başarısız olmuştur.⁶¹ Elmalı dervişlerinin himayesinde 114 büyükbaş hayvan bulunmaktadır. 145 öküz de marabalara verilmiştir. Böylece toplam hayvan sayısı yaklaşık 260'a ulaşmaktadır. Aralarındaki tek fark keçi ve koyun sürülerinin boyutlarıydı ki Abdal Musa durumunda oldukça azdı (400-450).

Balkan tekkeleri göz önünde bulundurulduğunda yetiştirilen çiftlik hayvanlarının miktarı çok daha azdır (bkz. Tablo 1. 2. 3.)⁶². Oldukça çok sayıdaki koyun ve keçiler az sayıdaki tekkelerle sınırlıydı. Tarla işleri için mandalar ve öküzler yetiştirilirdi. Öküzler mandalardan sayıca üstündü. Bu hayvanların yaşları ve cinsiyetleri hakkında kayıtlar oldukça net bilgiler vermektedir: İneklerin ürün verip vermediği ya da süt üretilip üretilmediği genellikle belirtilmiştir. Onların yavrularının yaşları da altı aylık sürelerde belirlenirdi. Dört yaşını geçene kadar büyük baş hayvanların yetişkin sınıfına alınmadıkları görülüyor. Çift sürmek için kullanılan hayvanların sayıca birçoğuna sahip olan tekkeler genellikle bir mandayı ve bir danayı damızlık amaçlı ellerinde bulunduruyorlardı. Eğer bunlar çıkarılırsa, ikiye ayrılan yetişkin erkek büyükbaş hayvanların sayısı her zaviyenin maksimum hesaba kattığı saban takımlarının sayısı ile sonuçlanır.

Eşeklerin kullanımı oldukça önemsizken, onlarla sadece Demir Baba, Eğribucak' taki Mümin Baba ve Meğri' deki Hızır Baba bir noktaya kadar ilgilenmişlerdir. Atların üremesi oldukça yaygındı. Genellikle sadece küçük ve önemsiz kurumlar onlarla ilgili değillerdi. Balkanlar atların genellikle tarımsal aktivitelerde kullanıldığı yer olmadığından bu da oldukça dikkat çekicidir. Bu sürülerden bazıları oldukça geniş, dengelenmiş ve hatta Kızıldeli'de bulunan sayıdan daha fazlaydı. Diğer yandan katırların üremesi oldukça sıra dışıydı: Envanterler onlardan sadece bir ya da iki kez bahsetmektedir.⁶³

⁶¹ Abdal Musa'nın kalkınması için Fuat Köprülü' ye bakınız: Türk Kültürü, XI, 124 (1973), sf. 198—207; İlhan Akçay, Abdal Musa tekkesi, VII. Türk Tarih Kongresi... Kongreye sunulan Bildiriler, 2 cilt, (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından IX. Seri No. 7, Ankara, 1972), cilt. I, sf. 360—373.

⁶² Binbiroklı Ahmed Baba, Sersem Baba, Çoban Baba, Kadıncık, Kasım Baba, Derviş Ali, Kara Baba ve Bayezid Baba durumlarında olduğu gibi çiftlik hayvanları kayıt altına alınmadığından karşılaştırma olanakları sınırlıdır. Bu zaviyelerden bazıları oldukça büyük görüldüğünden, hayvansız bir hayat sürdürmeleri olanaksız görülüyor. Büyük ihtimale envanterler derlenmeden çiftlik hayvanları elden çıkarılmıştı. Koyunlar ve keçiler Piri Baba ve Mümin Baba'da (İkisi de Eğribucak'ta) birlikte kayıt altına alınmıştır. İkisinin ortak sürüleri en azından 3659 hayvandan oluşmaktaydı. Horasani Ali Baba (Ruşçuk), Göbekli Saraç Baba (Ferecik) ve Kara Baba (Selanik) toprak sahipliği yapmamışlardır. Tabloları hesaplarken hataları en aza indirmeye çalışmamıza rağmen, temel olarak kullanılacak fotokopiler birkaç yanlış yorumlamaya maruz kalmış olabilir.

⁶³ Ulaşımında katırlara verilen önem biraz ilginçtir: Braudel, Méditerranée, cilt I. S. 261

Esad Paşa'nın raporu kurumun arsa sahipleri hakkında söz etmemektedir. Veriler daha öncede bahsedildiği üzere satış belgelerinden elde edilmek zorundadır; ancak bunlar minimum değerlerden başka bir şey sağlamamaktadır. Çünkü korunmuş mülknamelerde tüm arazilerin yer aldığı bir garantisi yoktur. Satılan tarlaların dönümü 3465' i geçmektedir. Eğer dönümün 939.3 m² olduğu varsayılırsa bu en azından 325.5 hektara ve 804.4 akra karşılık gelmektedir. Abdal Musa Tekkesi' nin daha fazla araziye sahip olduğu sanılmaktadır, yaklaşık olarak 9480 dönüm tarla, yani 890.4 hektar ya da 2204.5 akra eşdeğer bir miktar. Diğer Rumeli zaviyeleriyle karşılaştırıldığında şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Kızıldeli satış belgelerinde gösterildiği kadar araziye sahip olmasa bile sahip olduğu tarlalar açısından en zengin yerleşmeye sahipti (Tablo 4 ile karşılaştırın). Rusçuk'daki Horasanî Ali Baba, Niğbolu' daki Koç Ali Baba, Ferecik'deki Göbekli Saraç Baba, Köprülü'deki Hacet Baba, Tekfurdağı' ndaki Sersem Baba ve Çoban Baba, Selanik'teki Kara Baba ve bunların yanı sıra Kadıncık' taki küçük mabet gibi birkaç zaviyenin hiç ekili arazisi bulunmamaktaydı. Belki de bu sadece envanterlerdeki eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Ancak bunların çoğunun en azından birkaç bahçe ve bağı bulunmaktaydı (bkz. Tablo 5).

Daha da ilginç bir konu ise özellikli bitkilerin var olmasıydı. Eski Zağra yakınlarındaki Mümin Baba ve Musaca zaviyeleri açıkça gül esansları hazırlamayla uğraşmaktaydı. 11 dönümlük gül bahçesini başka bir şekilde açıklamak zor olurdu. Meğri yakınlarında veya içerisinde bulunan Sancakdar Baba ve Hızır Baba isimli diğer iki zaviye de zeytin ağaçlarını işlemiştir. Sancakdar Baba muhtemelen bu ağaçları parça parça elde etmiştir. Çünkü ağaçlar 3'er 4'er gruplar hâlinde kırlara yayılmış hâldedir. Bazı durumlarda tekke bir ağaçtan çok daha fazlasına hak talep edebilirdi. Hızır Baba 148 zeytin ve 335 palamut ağacını elinde bulunduruyordu. Kızıldeli özel kültürler alanına 8 dönümlük dut ağacıyla ve buna ek olarak boyutu bilinmeyen dut ağacı bahçesiyle girmiştir. Ayrıca 117 tane daha ağacının olduğunu sanılmaktadır. Ne yazık ki, envanterler ipek böceği yetiştirilip yetiştirilmediğinden ya da ağaçların sadece meyve amaçlı olup olmadığından bahsetmemektedir.

Satış kayıtları Kızıldeli Tekkesi'nde arı kovanları bulunduğunu göstermezken belli başlı diğer Balkan zaviyeleri öncülükla uğraşıyordu. Ancak sadece bir yerleşim yeri önemli ölçüde sayılabilecek kadar arı kovanına sahipti: 120 arı kovanıyla Ferecik' teki Nefes Baba. Bunu Eğribucak'taki Mümin Baba ve Piri Baba takip ediyordu. Hezargard 'daki Demir Baba'nın 43 ve Rusçuk'taki Horasanî Ali Baba'nın küçük zaviyesinin 45 kovanı bulunmaktaydı. Hezargrad yakınlarındaki Hüseyin Baba ve Koç Doğan ve bunların yanı sıra Rusçuk'taki Tay Hızır Baba kendilerini 28 ya da daha az kovan sayılarıyla sınırlandırmışlardır. Hayvanlara otlatma yeri olarak çayırlar, meralar ve korular kullanılıyordu.⁶⁴ Satış kayıtlarında, Kızıldeli'nin belirsiz miktarda korusu ve yaklaşık olarak 70 dönüm çayırı olduğu tahmin edilmektedir; ancak mera arazisi hakkında bilgi verilmemektedir. Diğer zaviyelerde ise, bu rakamlar

⁶⁴ MM 9771 'in 17. Sayfasında, Göbekli Saraç Baba tekkesine ait olan bazı tekkeler Dimetoka yakınlarındaki koruya gönderilmiştir; Kissling, Thrakien, s. 87

oldukça etkileyici olmuşlardır (tablo 6-7'yi karşılaştırın). Yem bitkileri nicelik olarak sık sık kayıt altına alınmıyordu ve birçok durumda ekilen ürünler tam olarak bilinmiyor. Yaylardan genellikle Eğribucak'taki Piri Baba durumunda olduğu gibi söz edilmektedir. Eğer kullanıcı hakları oldukça belirsizse, listelendirilmeye değer görülüyordu.

Envanterlerden edinilen rakamlara göre, o zamanlara kadar süregetirilen büyükbaş hayvan yetiştirme ve tarım başlığı altındaki koşullara izin veren belirli ilişkiler ortaya çıkarılabilir. İşlenmemiş toprakların (mera ve koru) miktarıyla hayvanların sayısını eşlerken, diğer ülkelerde uygulananları karşılaştırdığında, arazinin çok ya da az mı stoklandığını anlamak mümkün olmaktadır. Çayır arazilerinin varlığı bu hesaplamanın kullanılışlığını sınırlandırmaktadır. Çünkü çayırdan nasıl istifade edildiği bilinmemektedir. 16. ve 17. yy. boyunca iç Meksika'nın yarı kurak otlak arazilerinde⁶⁵, teoride, 1750 hektarın 500 ya da birçok durumda 1000 büyükbaş hayvan beslemesi beklenmektedir. Böylece her bir hayvana 3.5 hektar alan düşmekteydi (ya da bazı istisnai durumlarda 1.75 hektar). Koyunlarda ise 780 hektar alan genellikle 2000 hayvanı otlatmaya ayrılırdı ki bu durumda da hayvan başına 0.39 hektar demektir. Eğer Hezargrad'daki Demir Baba otlığı aynı şekilde kullanılışaydı koyunlar ve büyükbaş hayvanlar için sadece yaklaşık 895 hektar gerekli olacaktı. Aynı kazada yer alan Hüseyin Baba tekkesinde ise, 437 hektar yeterliydi; yani bu varsayımsal durumda tekke kendini koyun ve büyükbaş hayvan sayısında boş yere sınırlamış oldu. Bu sayıdan dört kat daha fazlasını yetiştirmeleri mümkündür. Ancak şu da kabul edilmelidir ki resmî Meksika rakamları muhtemelen oldukça iyimserdi.

Ancak diğer tekkeler tam anlamıyla bu duruma ters bir pozisyondaydılar. Meksika'daki sözde en çok tutulan yöntemine göre boş araziler hayvanların sayısı ile mukayese edildiğinde, Balkan otlakların yoğun bir şekilde otlatıldığı görülmektedir: Hezargrad'taki Musa Baba yaklaşık 47 hektarlık boş arazide, onlara ilaveten hiç çayır olmadan arazide 16 tane büyük baş hayvan beslemekteydi. Rusçuk'taki Tay Hızır Baba, 430 koyun ve keçi ve bunlara ilaveten 74 büyükbaş hayvanı 127 hektarlık boş arazide ve 19 hektarlık çayırdan otlatıyordu. Bu otlakların Meksika'daki çayırlardan çok daha kaliteli olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, envanterlerin eksik olduğu ya da yeterli ölçüde ek besleme yapıldığı kanısına varabiliriz. Çünkü Koç Ali Baba dervişlerinin 2.3 hektarlık otlak arazide çayır olmadan 49 koyun ve 14 büyükbaş hayvan beslemiş olması mümkün değildir. 436 koyun ve keçi ve bunlara ek olarak 47 büyükbaş hayvanın, saman ve kepekle beslendiği kabul edilirse, 1 hektarlık engebeli bir otlakta ve 0.6 hektarlık çayırdan beslenemezlerdi. Ancak bunlar sadece Yenipazarlı Musa'ya ait olan kayıtların bize gösterdikleridir.⁶⁶

Envanterler genellikle hem tekke yönetiminin ellerindeki hem de devredilen ortaklar arasındaki mezruatlarda farklılık gösterdiğinden, ekilen ürünlerin göreceli önemini tespit

⁶⁵ François Chevalier, Colonial Meksika'da Arazi ve Toplum, The Great Hacienda (Berkeley ve Los Angeles, 1970), sf. 101. 110

⁶⁶ Ek olarak, atlar için de erzak sağlanmalıydı.

etmek mümkündür.⁶⁷ Eğer miktarların kile ile ölçülmediği Eğribucak'taki Mümin Baba'yı ve Piri Baba'yı hariç tutarsak, tohumluk tahılların miktarlarının bilinmediği tüm zaviyelerin en azından 1.475 kile buğday tohumuna, 1.121 kile arpaya ve 379 kile çavdara sahip olduklarını çıkarıyoruz.⁶⁸ Bu da şu anlama gelmektedir: Eğer bu ölçüler bu kadar farklı olmasa yaklaşık olarak yüzde 50 buğday, yüzde 38 arpa ve yüzde 12 çavdar ekilmeliydi. Bu tohumlarla 5 kez yapılan bir hasat sonrasında buğdaydan 190 ton, arpadan 125 ton⁶⁹ ve çavdardan 48 ton (toplam 362 ton) elde edilmeliydi. Mısır, darı ve mercimek gibi yan ürünler o kadar az kaydedilmiş ki bunların tümü göz ardı edilmiştir. Ancak, bu verileri değerlendirirken onların minimum değerler olarak düşünülebileceği ve kaydedilmeyen tahıl tohumlarının toplamının oldukça büyük bir kısmını oluşturabileceği akıldan çıkarılmamalıdır.

Envanterlerden elde edilen veriler oldukça az olmasına rağmen, birçok zaviyenin fiziksel yapısı ile bazı fikirler elde edilebilir. Genel masraflar modern alimler tarafından incelenen tekkelerden çok daha farklı olduğunu göstermemektedir.⁷⁰ Kompleksin merkezi, törenlerin düzenlendiği odaydı (meydan evi ya da meydan odası). Bu odaya her zamankinden farklı olarak bir evliyanın türbesi eşlik ediyordu. Birçok durumda türbe mahalli, yıkımdan kaçmak için kullanılan yapının bir parçasıydı. Bir cami genellikle duvarlarla çevrili binalar topluluğunun bir parçası değilken, bu tür bir bina Yenipazar'daki Musa Baba ve Nefes Baba zaviyeleri gibi birkaç durumda kaydedilmiştir. Bazen birkaç kitap, tekke ekipmanlarının bir kısmını oluşturmuştur.

⁶⁷ Ne yazık ki, bu veriler envanterlerde olduğu gibi ekili arazilerin sayısını kontrol etmekte kullanılamaz: tahılın miktarı normal olarak kile ile ölçülmüştür. Eğer ölçüm envanterleri derleyen memurlar tarafından yapılmış olsaydı İstanbul kilesiyle eşit saymak oldukça uygun olurdu. Ancak, merkez hükümetin özel görevlileri bu bilgilere genellikle yerel halka sorarak ya da yazılı kaynaklara başvurarak ulaşmış olmaları muhtemeldir. Bu yüzden yerel ölçülerin kastedilmesi mümkündür. Bu da bir bölgeden diğerine farklılık göstermektedir. Balkan tekkelerinde kullanımda olan çeşitli görmek için bakınız: Svonos, Salonique, s. 86; A y m a r d , Venise et Raguse, s. 172; Mehmed Zeki P a k a 11 n , Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü [Dictionary of Ottoman historical terms and expressions], 2 b. (İstanbul, 1971—72) article “kile”. The standard work by Walther H i n z , Islamische Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System, in: Handbuch der Orienta-listik, ed. Bertold Spuler, Supplement 1, section 1: (Leiden, 1955) Rumeli ölçülerinden çok Anadolu ölçülerini vurgulamaktadır. Bu karşılıklara rağmen, kastedilen kilenin yaklaşık olarak İstanbul kilesine karşılık geldiğini, yani aşağı yukarı 25 kilogram buğday olduğunu, varsayan bir hesaplama yapılmıştır. Anadolu'daki geleneksel tarım koşulları altında, 30 kg'lık tohum 1500 metrekare yere ekilirdi. (Bu bildi Dr. Duran Taraklı'ran alınmıştır, Şehir ve Bölge Planlaması Dairesi, ODTÜ, Ankara). Toprağın bir yarısının tamamen nadasa bırakıldığı düşünülürse, bu hesaplama ile ulaşılan dönüm sayısının iki katı envanterler verilen değerlerle aynı miktarda olacaktır. Ama durum bu değil, hesaplanmış olan ekili alanın miktarı bazen arazinin yarısından çok daha fazla bazen de çok daha azdı. İç Anadolu'nun bazı bölgelerinde yaygın olduğu gibi, 1500 metrekare civarındaki bir dönüm resmi dönüm yerine kullanılıyorsa aynı şey geçerliliğini korur. Bu farklılıkların muhtemel nedenlerinin sayısı o kadar çoktur ki bu konu hakkında net bir şey söylemek doğru olmaz.

⁶⁸ Kızıldeli, Rusçuklu Horasanı Ali Baba, Niğbolulu Koç Ali Baba, Yenice Zağra'daki Kıdemli Baba, Yaran Baba, Mümin and Musaca (Zağra-ı atik), Binbirolu Ahmed Baba (Pınarhisar), Sersem Baba ve Çoban Baba (Tekfurdağı), Kadıncık (Akpınar), Derviş Ali (Naslıç), Kara Baba (Selanik), ve Bayezid Baba (Vardar Yenicesi) tekkeleri için hiç mezruat rakamları verilmemiştir. Yenipazarlı Musa Baba'yı ilgilendiren durum biraz belirsiz çünkü envanter belirli nicelikte tahıl kullanımından bahsetmiyor.

⁶⁹ Hinz, Masse, sf. 41-42' e göre, arpanın bir İstanbul kilesi 22.3 kg'a eşitti. Çavdar için özel bir rakam verilmediğinden, buğday gibi değer biçilmiştir.

⁷⁰ Bakınız: Dipnot Nu. 36. Kızıldeli bina kayıtları günümüze ulaşmamıştır.

Yaşam alanları hakkında envanterler genellikle oldukça belirsiz kalmaktadır. Sadece zemindeki ya da birinci kat seviyesindeki odalardan ve bazen de harici odalardan bahsetmektedir. Genellikle harem ve selamlık ayırımı hakkında bilgi verilmemektedir. Yerleşik dervişler için yaşam alanları (muhtemelen sadece belirli kurumlarda varolmuşlardır) ve odalar misafirler için ayrılmıştır. Mutfaklar bazen ekmekhane için gerekli olan gerekli eşyalarla ve bazen de ayrı bir kiler ile donatılmıştır. Ek olarak, bu yerleşke genellikle bir veya daha çok ağıl ve ahırdan ve bunların yanı sıra tahıl ve samanları depolamak için kullanılan ambarlardan oluşmaktaydı. Göbekli Saraç Baba ve Köprülülü Hacet Baba gibi bazı belli başlı tekkeler özellikle temiz su sağlamaktaydılar. Çünkü tanımlamalarda onların fiskiyelerinin yer almasının nedeni de budur.

19. yy'ın başlarına kadar ticari aktiviteler o kadar sıradan bir hâl aldı ki bazı koşullarda oldukça izole edilmiş toplumlar bile belirli bir ticaret kapasitesini kaldıracak duruma gelmişlerdi.⁷¹ Ancak, tekkelerin sahip olduğu atölyelerin ve dükkanların sayısı azdır, bu sayı sadece 5 olarak kaydedilmiştir. Köprülüdeki Hacet Baba yatırımlarındaki çeşitlilikten dolayı istisnai bir durum oluşturmaktadır: Hacet Baba'nın bir fırını, birçok dükkanı, boza satan bir dükkanı (mayalanmış darıdan yapılan bir içecek) ve hatta küçük bir hanı vardı. Ödenmemiş borçların tekkeye ödenebildiği durumlardan söz edilmektedir. Hiç şüphesiz faiz karşılığında borç vermeden söz edilmemektedir. Ancak Bektaşî tekkeleri için, geleneksel kırsal görünümünü sürdürülebilmeleri adına değirmenlere sahip olmak yaygın bir durumdu. II. Mahmut'un memurlar, çoğunluğa her bir değirmende en az bir hisse verdiği söylenmektedir. Kızıldeli Vakfından sonra, en fazla sayı Köprülü'deki Hacet Baba ve Meğri'deki Hızır Baba'ya aittir. Bunların ikisi de kısmen ya da tamamen olmak üzere 5 tane değirmene sahipti. Hezargrad'daki Demir Baba ve Yenipazar kazasındaki Musa Baba da bu yapılardan 4 tanesine sahipti, Eğribucak kazasındaki Mümin Baba'nın da durumu aynı şekildeydi. Biri hariç diğer hepsi bir ya da iki tane değirmen işletebilmiştir.

Tarım eşyalarının satışıyla ilgili bölük pörçük ve dolaylı kanıtlara envanterlerden ulaşılabilir. Bazı tekkeler sığırlar için Eflâk'tan getirtilen tuzlarla büyük stoklar oluşturmuşlardır.⁷² Hacı Bektaş'taki merkez tekke gibi belli başlı vakıfların kendilerine ait tuzla tavaları vardı ya da sonraki dönemlerde Osmanlı hükümetine yapılan istekle yıllık olarak tahsis edildi.⁷³ Ama birçok durumda bu mal satın alındı.⁷⁴ Dut ve gül gibi geçim kaygısı taşımayan kültürler

⁷¹ Stoianovich, *Balkan Merchant*, sf. 277, 304.

⁷² Örneğin MM 9771, sf. 11

⁷³ Karşılaştırım: Vital C u i n e t, *La Turquie d'Asie, Geographie administrative, statistique, descriptive et raisonnee de l'Asie Mineure*, 4 cilt. (Paris, 1891—4), cilt. I.s. 342.

⁷⁴ Roman prensliğinden on altıncı ve on yedinci yüzyıl boyunca tuz ithalatı işleyişi için karşılaştırım: Lütfi G ü ç e r, *XV—XVII Asırlarda Osmanlı imparatorluğunda Tuz İhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı* [The salt monopoly in the Ottoman Empire during the XV.—XVII. centuries and the organization of the operation of salt pans], in: 1. O. İktisat Fakültesi Mecmuası, 23, 1—2 (1962—63), sf. 113—118. Hezargrad'daki Musa Baba (MM 9771, s. 12) Eflak'tan 400 kiyye tuz (yaklaşık 519 kg) alırken, Tay Hızır (s. 14.) aynı kaynaktan 12500 kiyye tuz (yaklaşık 16 ton) almıştır.

muhtemelen gelecekte satışa sunulmak üzere piyasaya sürülmüştür ve zeytin yetiştiren Sancakdar Baba'nın tekkesi gibi bazı kurumlar yiyeceklerini satın almaya ihtiyaç duymuşlardır ve bu nedenle pazarlara ulaşmak bir gereklilik hâline gelmiştir. Bunun yanı sıra, bazı tekkeler arsa ve donanım almak için ayrıca para harcamışlardır. Bu davranış tam olarak ticaretleşme olarak görülmezken, pazar ekonomisi çerçevesinde daha anlamlı bir hâl almıştır.

Kızıldeli Tekkesi'nin civarındaki ticari faaliyetlerin bir göstergesi olarak, 1241/1825-26 tarihine kadar Tatar Panayırı diye bilinen bir fuar varlığını sürdürmüştür. Sadece bir gün sürmüştür.⁷⁵ Svoronos ve Stoianovich' in⁷⁶ verdiği bilgilere göre, 18. yüzyılın ikinci yarısındaki Balkan Fuarları yaklaşık olarak iki hat hâlinde gruplandırılabilir: Bunlardan birincisi Makedonya'dan geçmektedir, batıda Yanya ve Struga'dan kuzeydoğuda Uzuncaabad ve Sliven'e kadar. İkinci hat ise, Akdeniz sahilini daha yakından takip etmektedir, Teselya'daki Zeytun'dan başlayarak Ellasson ve Sırbistan'dan doğru Selanik'in tam kuzeyinde yer alan Avret Hisar'a kadar. Kızıldeli Fuarı bu suretle doğuya doğru giden bu hattın uzantısında yer almaktadır. Bektaşî tekkelerinin baskı altında tutulması nedeniyle hükümete rapor sunan bazı Osmanlı memurlarına göre, orada yapılan alım-satım miktarı azdı. Hatta biraz ön yargılı olmak gerekirse, bu fuar Uzuncaabad ya da Selimnia' da gerçekleştirilen yıllık toplanmalarla zar zor karşılaştırılabilirdi. Öyle olmasına rağmen, ziyaretçiler iddia edildiğine göre yüzlerce kişiye ulaşmıştır. Onların, büyük çoğunlukla tekkeyle bağlantılı kabile üyelerinden oluştuğu görülmektedir. Bu da yönetimin, toplanmaları neden engellemeyi istediğinin muhtemel nedenlerindedir.

Birçok Bektaşî tekkelerinde yetiştirilen atların önemli bir kısmının, en azından bir bölümünün satış amaçlı mı yetiştirildiğini bilmek çok faydalı olurdu. Görünüşe göre böyle bir olasılık muhtemel görünmektedir. Sadece bir azınlığın yük beygirlerinden oluştuğu görülmektedir. Eyerle donatılmış hayvanlar fevkalade lüks bir parça oluşturmuşlardır. Böyle bir varsayımı dikkate alırsak, Osmanlı ordusu bu atlardan satın almıştır ve muhtemelen Edirne ve birkaç diğer yönetim merkezlerine getirtilmiştir. Ancak şu ana kadar böyle bir ticareti gösteren herhangi bir kanıt gün yüzüne çıkarılmamıştır.

Ticari potansiyele ulaşmanın diğer bir yolu ise, satılabilir üretim fazlası tahıl ve hayvan ürünlerini hesaplamaktır. Ne yazık ki, veri eksikliği nazaran oldukça iyi belgelenmiş Kızıldeli derviş toplumunda bile güvenle bunu taahhüt etmeyi imkânsız kılmaktadır.⁷⁷ Gelişigüzel

⁷⁵ CE 17515

⁷⁶ Svoronos, *Salonique*, sf. 210 ve 395. Stoianovich, "Balkan Tüccar," s. 268.

⁷⁷ Karşılaştırın: Bu yaklaşımdan kaynaklanan problemler için: Colin Clark — Margaret H a S w e 11, *The Economics of Subsistence Agriculture* (London, 1964). B. M c G o w a n, *Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568—1579)*, in: *Arxivum Ottomanicum*, I (1969), sf. 139—196. Sp. I. A s d r a c h a s, *Aux Balkans du XVe siècle: Producteurs directs et marehe*, in: *Etudes Balkaniques*, 6, 3 (1970), sf. 36—69. N. K o n d o v, *Über den vvahrscheinlichen Weizenertag auf der Balkan-hälbinsel im Mittelalter*, in: *Etudes Balkoniques*, 10, 1 (1974), sf. 97—109. Orta Avrupa pazarlarındaki satılabilir ürünler için ayrıca bakınız: B. Besevliev, *Wirtschaftskarte des europaischen Teils vom Osmanischen Imperium im 18. Jahrhundert*, in: *Etudes Balkaniques*, 7, 2 (1971), sf. 92—103.

bir şekilde konukların harcamalarını hesaba katmayarak tekkede kalanların sayısının yaklaşık 300 kişi olduğu varsayımında bulunabiliriz.

Eğer akra başına düşen verimliliğin, iki Dünya Savaşı arasında Girit için geçerli olan oranlardan çok farklı olmadığını varsayarsak, (Akr başına 12.8 kile buğday ya da 15.0 kile arpa, buğdayın kilesi 27.22 kg' a denk gelmekteydi), Kızıldeli'nin 804.4 akralık yerden 140 ton tahıl elde edilebilirdi.⁷⁸ Dervişler topraklarının yarısını nadasa bırakma eğilimi izlemişlerdir ve özellikle de buğday ekmişlerdir.

Bu miktarın yüzde yirmisini tohum için ve kalanın onda birini de değirmendeki kayıplar için çıkardığımızda, kişi başına 330-340 kg oranında tahıl elde edildiği sonucuna varmaktayız. Toprağın üçte birine arpa ekilmiş olsaydı, mahsul biraz daha fazla olabilirdi. Yirminci yüzyılın ilk yarısında⁷⁹ Makedonya için geçerli olan üretim miktarlarını kullanarak, ki bu sayılar hektar başına 800 kg ya da akr başına 324 kg' a varmaktadır, neredeyse benzer bir tahmine ulaşılabilir.

Ancak, on sekizinci yüzyıl için Svoronos tarafından yapılan verimlilik tahminleri geçerli olarak göz önüne alındığında durumu açıklamak daha da güç bir hâl almaktadır. Bu sayılar akr başına 115-130 kg' ı geçmemektedir ve bu da 46 ile 52 ton arasında mahsule ya da değirmen kayıpları ve tohumluklar çıkartıldıktan sonra 33 ile 38 ton arasında bir sayıya denk gelmektedir.⁸⁰

Bu hesaplamalara göre de tekkeyle bağlantılı olan herkese düşen yıllık tahıl miktarı sadece 111 ile 125 kg arasında olmaktadır. Bu durumda beslenmesi gereken 300 kişinin biraz artacağı düşünülürse bu miktara biraz daha ilave edilmesi gerekir. Koyunlardan, keçilerden ve ineklerden elde edilen ek ürünlerin miktarını ölçmek için, onların ne amaçlı yetiştirildiğinin bilinmesi gerekir; yani önemli ihracat maddelerinden olan deri ve yün için mi, makul niceliklerde yoğurt ve peynir üretmek için mi yoksa hayvanları satış amaçlı mı yetiştirdiklerini, muhtemelen İstanbul'a tedarik için, öğrenmemiz gerekir.⁸¹ Her defasında daha da belirginleşen bilgilerimizde yer alan önemli ölçüde boşluklara rağmen şu küçük genellemeyi yapmak mümkün görünmektedir: 18 ve 19. yüzyılın başlarındaki Bektaşî tekkeleri, çiftçilerden vergi toplama hakkı verilsin ya da verilmesin, küçük ve orta seviyelerde, zamanın ileri gelenlerinin arzileriyle karşılaştırıldıklarında tarıma dayalı bir ekonomik altyapıya sahiptirler.

Bazı tekkeler bal mumu, bal ve zeytinyağı gibi özellikli ürünleri yetiştirmeye kendilerini vermişken, Tahıl üretimi ve nispeten daha az ölçüde at, büyükbaş ve koyun yetiştiriciliği onların tarımsal faaliyetlerinin temelini oluşturmuşlardır. Bir dereceye kadar ticarileştirme

⁷⁸ Bakınız: See Leland G. A 11 b a u g h , Crete, A Case Study of an Underdeveloped Area (Princeton, 1953), s. 268.

⁷⁹ Svoronos, Salonique, s. 398

⁸⁰ Svoronos, Salonique, s. 398. tarafından elde edilen bilgilere göre, eğer 0.1 hektar başına 22/25 okka tahıl üretilseydi ve 1 okka 800/635=1,28 kg eşit olsaydı, 280-320kg/he (1 he=2.471 akr) elde edilirdi.

⁸¹ İstanbul et tedarikini ilgilendirdiği kadarıyla serbest piyasadaki işlemlerin önemi için bakınız: Bistra Cvetkova, Les celep et leur rôle dans la vie économique des Balkans à l'époque Ottomane (XVe—XVIII» s.), in: Studies in the Economic History of the Middle East, from the rise of islam to the present day, ed. M. A. Cook (Londnn, 1970), sf. 183—189.

gerçekleştirilmek istense de tarımsal ürünlerin büyük bir miktarının tekke hâlkı tarafından tüketildiğini söylemek mümkündür. Envanterler şeyhlerin ve derviş hâlkının sahip olduklarının hepsini kapsamasa bile, binalar ve diğer taşınmaz mallar oldukça mütevazı bir yaşam tarzının sürdürüldüğünü gösteriyor.

Kitap gibi hayatın bazı güzelliklerinden yoksun değillerdi. Geniş araziler oldukça az olmasına rağmen birçok tekkenin birden fazla çiftliği vardı. Çiftlikler genelde birbirine bağlı değillerdi; ancak belirli bir alan içerisinde farklı köylerde yer almaktaydılar. Bazı durumlarda küçük tekkelerin mülklerin daha büyük olanlarla birleştiğini gösteren kanıtlar vardır.

Bu ana kadar, belgelemelerimiz daha az başarılı tekkelerce ön yargılı bakıldığını kabul etmek gerekirse, birçok derviş arazisinin bölgedeki güçlü arazi sahiplerinin ilhakından neden kaçtıkları pek fazla açık değildir.

Bu zamana kadar kaynaklarımız konunun üzerinden geçmiş gibi görünmesine rağmen, Yeniçeri-Bektaşlı bağlantıları bu bağlamda öneme sahiptir. İç ve Batı Anadolu'da olan durumla Rumeli'nin doğu bölgelerindeki durumun nasıl karşılaştırılması gerektiği belirsizliğini korumaktadır. Ayrıca biri tekkelerin zamanla ekonomik pozisyonunun nasıl güçlendiği hakkında bir şeyler bilmek isteyebilir. Özellikle de 1826 baskılarının, derviş toplumlarını, ekonomik servetlerinin zirvesinde mi yoksa en düşük değerinde mi yakaladığı bilinmek istenebilir. Ne yazık ki, bunlar kaynaklarımızda yaşadığımız sorunlardır. Esasında karakter yönünden statik değildir ve hiç bilgi vermemektedir.

Tablo 1: Balkan Tekkelerindeki Koyunlar ve Keçiler (Kızıldeli, Piri Baba ve Mümin Baba dahil edilmemiştir: 61. dipnota bakınız)

Tekkenin adı	Koyun	Keçi	Toplam
Hızır Baba, Meğri	990	771	1,761
Nefes Baba, Ferecik	683	623	1,306
Demir Baba, Hezargrad	334	461	795
Hüseyin Baba, Mercik	377	197	574
Musa Baba, Yenipazar	141	295	436
Tay Hızır Baba, Rusçuk	131	299	430
Hacet Baba, Köprülü	259	---	259
Göbekli Saraç Baba, Ferecik	58	50	108
Koç Ali Baba, Niğbolu	49	---	49
Sancakdar Baba, Meğri	8	24	32
Gaziler, Ferecik	2	9	11
Koç Doğan, Hezargrad	10	---	10

Tablo 2: Balkan tekkelerindeki Boynuzlu Büyükbaş Hayvanlar (Kızıldeli dahil edilmemiştir)

Tekkenin adı	Bizon	Normal Büyükbaş	Toplam	Saban Tk.
Demir Baba, Hezargrad	49	118	167	23
Hızır Baba, Meğri	16	125	141	26
Piri Baba, Eğribucak	19 (en az)	97(en az)	116(en az)	17
Nefes Baba, Ferecik	7	88	95	9
Tay Hızır Baba, Rusçuk	19	55	74	13
Hüseyin Baba, Hezargrad	24	37	61	14
Musa Baba, Yenipazar	9	38	47	11
Göbekli Saraç Baba, Ferecik	20 (yaklaşık)	35 (yak.)	55(yak.)	2
Mümin Baba, Eğribucak	2	41	43	18
Horasanî Ali Baba, Rusçuk	8	23	31	5
Musa Baba, Hezargrad	-	16	16	2
Koç Ali Baba, Niğbolu	2	12	14	1
Sancakdar Baba, Meğri	-	14	14	3
Koç Doğan, Hezargrad	1	12	13	1
Ali Baba, Naslıç	2	5	7	3
Gaziler, Ferecik	-	2	2	1
Emini(?) Baba, Naslıç	-	2	2	-

Tablo 3: Balkandaki Tekkeler (Kızıldeli dahil edilmemiştir)

Tekkenin Adı	Atlar
Demir Baba, Hezargrad	72
Hüseyin Baba, Hezargrad	66
Tay Hızır Baba, Rusçuk	63
Hızır Baba, Meğri	51
Piri Baba, Eğribucak	50
Nefes Baba, Ferecik	38
Musa Baba, Yenipazar	31
Göbekli Saraç Baba, Ferecik	21
Musa Baba, Hezargrad	16
Koç Doğan, Hezargrad	15
Horasanî Ali Baba, Rusçuk	12
Mümin Baba, Eğribucak	10
Koç Ali Baba, Niğbolu	10
Hacet Baba, Köprülü	7
Sancakdar Baba, Meğri	4

Tablo 4: Balkan tekkelerinin sahip oldukları tarlalar (Kızıldeli dahil edilmemiştir)

Tekkenin Adı	Tarlalar (Dönüm)
Mümin ve Musaca, Zağra-1 atik	2,932
Mümin Baba, Eğri bucak	2,040
Tay Hızır Baba, Rusçuk	2,000
Hızır Baba, Meğri	1,926
Pir Baba, Eğribucak	1,610
Kıdemli Baba, Zagra-1 cedit	1,456
Nefes Baba, Ferecik	652
Demir Baba, Hezargrad	545
Kasım Baba, Kesriye	169
(+4-5 çift)	
Hüseyin Baba, Hezargrad	350
Yaran Baba, (yer bilinmiyor)	337
Binbiroklı Ahmet Baba, Pınarhisar	267
Gaziler, Ferecik	258
Ali Baba, Naslıç	2/3 çift
Musa Baba, Yenipazar	166
Musa Baba, Hezargrad	120
Sancakdar Baba, Meğri	106
Derviş Ali, Naslıç	1 çift
Bayezid Baba, Selanik	25
Emini (?) Baba, Naslıç	20
Koç Doğan, Hezargrad	1

(* Ek olarak, tekkenin 2174 dönümden öşür alma hakkı vardı)

Tablo 5: Balkan tekkelerinde bahçeler ve bağlar (Kızıldeli dâhil değildir). Bağ olarak nitelendirilen bütün arazilerde gerçekten asma yetiştirilip yetiştirilmediği tam olarak bilinmemektedir⁸².

Tekkenin Adı	Bağlar (dönüm)	Bahçeler (dönüm)	Toplam
Kıdemli Baba, Zağra-ı cedid	13	18	31
Hacet Baba, Köprülü	30	genişliği bilinmiyor genişliği bilinmiyor	
Hızır Baba, Megri	13	12	25
Kasım Baba, Kesriye	17	1'den fazla	18'den fazla
Mümin Baba, Eğribucak	18	-	18
Piri Baba, Eğribucak	13	-	13
Kadıncık, Akpınar	9	3	12
Nefes Baba, Ferecik	12	-	12
Demir Baba, Hezargrad	-	12	12
Tay Hızır Baba, Rusçuk	10	-	10
Yaran Baba, yeri bilinmiyor	-	8	8
Musa Baba, Yenipazar	-	6	6
Ali Baba, Naslıç	-	6	6
Gaziler, Ferecik	5	-	5
Koç Ali Baba, Niğbolu	1	3	4
Hüseyin Baba, Hezargrad	-	4	4
Emini (?) Baba, Naslıç	-	4	4
Mümin ve Musaca, Zağra-ı atik	genişlik bilinmiyor	1'den fazla	
Musa Baba, Hezargrad	-	1	1
Binbiroklı Ahmed Baba, Pınarhisar	-	1	1
Sersem Baba, Çoban Baba, Tekfurdağı — genişlik bilinmiyor	genişlik bilinmiyor		
Sancakdar Baba, Megri	genişlik bilinmiyor		

(*Tekke öşürü ek 30 dönümden elde ediyordu.)

⁸²James W. Redhouse, A Turkish and English Lexicon, İstanbul, 1921.

Tablo 6: Balkan Tekkelerinin sahip olduğu korular ve meralar (Kızıldeli dahil değil)

Tekkenin Adı	Koru	Mera	Toplam (dönüm)
Hüseyin Baba, Hezargrad	20.000	-	20,000
Demir Baba, Hezargrad	8,000'den fazla	8,000	8,000
Kıdemli Baba, Zağra-ı cedit	1,000	1,500	2,500
Tay Hızır Baba, Rusçuk	650	714	1,364
Musa Baba, Hezargrad	500	-	500
Gaziler, Ferecik	500	-	500
Mümin Baba, Eğribucak	316	ayla	316'dan fazla
Mümin ve Musaca, Zağra-ı atik	300	-	300
Ali Baba, Nashıç	150	-	150
Koç Doğan, Hezargrad	100	-	100
Hızır Baba, Megri	80	-	80
Koç Ali Baba, Niğbolu	25	-	25
Piri Baba, Eğribucak	15'den fazla	bir dizi ayıla	15'den fazla
Yaran Baba, yeri bilinmiyor	10	-	10
Musa Baba, Yenipazar	10	-	10
Kasım Baba, Kesriye	7	-	7
Binbiroklı Ahmed Baba, Pınarhisar	6+1 mezraa	-	6+1 mezraa

(*Kullanımı bilinmeyen +900 dönüm)

Tablo 7: Balkan tekkelerinin sahip olduğu otlaklar. (Kızıldeli dahil değil)

Tekkenin Adı	Otlak (dönüm olarak)
Mümin and Musaca, Zağra-ı atik	500 (diğer araziler dahil)
Kıdemli Baba, Zağra-ı cedit	büyük ihtimalle 220'nin üstünde
Demir Baba, Hezargrad	200
Tay Hızır Baba, Rusçuk	200
Piri Baba, Eğribucak	127
Hüseyin Baba, Hezargrad	60
Mümin Baba, Eğribucak	28
Kasım Baba, Kesriye	21
Nefes Baba, Ferecik	8
Musa Baba, Yenipazar	6
Bayezid Baba, Yenice Vardar	5
Sersem Baba, Çoban Baba, Tekfurdağı	genişliği bilinmiyor

BEKTAŞI-ALEVİ GELENEĞİNE GÖRE SEYYİD ALİ SULTAN

SEYYİD ALİ SULTAN ACCORDING TO BEKTASHI-ALEVI TRADITION

Rıza Yıldırım¹

ÖZET

Seyyid Ali Sultan, Bektaşî tarikatının en önde gelen pîrlerinden birisidir. Tarikatın oluşum sürecinde başat bir rol üstlenmesinin yanı sıra, Dimetoka yakınlarında kurduğu tekke de Bektaşîlik tarihi boyunca merkezi konumunu korumuştur. Tarikatın hem oluşum sürecinde hem de sonraki evrelerinde - kurduğu tekke vasıtasıyla - böylesine belirleyici bir etkiye sahip olan Kızıldeli'nin, Bektaşî ortak hafızasında ve ondan beslenen geleneksel bilgi içinde mümtaz bir konun edinmesi normaldir. İşte bu makale, onun Bektaşî geleneğinde nasıl resmedildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Makale, öncelikle geleneksel bilginin muhafaza edildiği araçları (kaynak) dört ana başlık altında tasnif ettikten sonra, bu kaynakların Kızıldeli'yi nasıl anlattıklarını değerlendirecektir. Bu çalışma aynı zamanda kaynakların birbirleriyle ilişkilerini tartışmak suretiyle geleneksel bilginin dinamikleri üzerine bazı gözlemler yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kızıldeli, Bektaşî geleneği, Bektaşî ortak belleği, sözlü kültür

ABSTRACT

Seyyid Ali Sultan is among the most prominent spiritual leaders of the Bektashi Order. Besides his distinguished role during the formative period of the Order, the hospice he founded near Dimetoka preserved its central position throughout the Bektashi history. It must be expected that such a prominent shaykh who had a decisive influence on both the formation process of the Order and the later developments – through his hospice -, would attain an outstanding position within the Bektashi collective memory and the traditional knowledge. This article aims to discover how Kizildeli is depicted in the Bektashi tradition. It will first classify the stores of the traditional knowledge (sources) under four categories. Then it will evaluate how these sources reflected the portrait of Seyyid Ali Sultan. This article also aims to make some observations on the dynamics of the traditional knowledge through examining the relationship of these sources with each other.

Key Words: Kızıldeli, Bektashi tradition, Bektashi collective memory, oral tradition

Seyyid Ali Sultan, Bektaşî tarikatının en önde gelen mürşitlerinden birisidir. Dimetoka civarında kurmuş olduğu tekkesinin hemen yanından geçen Kızıldeli ırmağı sebebiyle kendisine yakıştırılmış olduğunu tahmin ettiğimiz 'Kızıldeli' lakabıyla da anılmaktadır

¹ Yrd. Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

(Noyan, 1998: 247; Beldiceanu-Steinherr, 1999: 65).² Gerek gelenek, gerekse tarikat erkânı içinde çok önemli bir yere sahip olan bu zat, gülbanklarda “*Rum ilinin gözcüsü Seyyid Ali Sultan*” olarak geçer. Bektaşilerin geleneksel on iki postundan ikincisi olan ‘aşçı postu’ kendisine layık görülmüştür.³ Öte yandan, Dimetoka yakınlarında hâlen varlığını sürdüren Kızıldeli Tekkesi, Bektaşilerce kutsal kabul edilen en önemli beş dergâhtan birisidir (Noyan, 1999: 13).⁴

Bektaşiliğin tarikat olarak henüz oluşum sürecini yaşadığı bir dönemde Rumeli’ne gelip bir süre gaza ile meşgul olduktan sonra, dergâhını kurup ‘canlar uyaran’ ve ‘Bektaşî Yolu’nun oluşum sürecinde çok önemli katkıları olduğu anlaşılan Seyyid Ali Sultan’ın tarikat içinde böylesine esaslı bir yere sahip olması normal karşılanmalıdır. Nitekim, 15. yüzyıldan itibaren Bektaşî muhitlerinde üretilen şiirler ve hâk arasında hâlâ yaşamaya devam eden söylenceler onun ‘yol’ içindeki bu müstesna yerini net bir şekilde yansıtmaktadır.

Elinizdeki çalışma bir yandan Kızıldeli’nin Bektaşî ortak belleğinde nasıl resmedildiğini tespit ederken diğer yandan da bu ortak belleğin dinamikleri üzerinde gözlemlerde bulunmayı amaçlamaktadır. Ortak belleğin muhafaza edildiği araçlar kaynaklar), bilginin oluşma ve nakledilme süreçleri esas alınarak dört ana başlık altında incelenecektir: 1) Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi, 2) şiirler, 3) 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılda Bektaşî önderlerince kaleme alınmış metinler, 4) henüz yazıya geçirilmemiş söylenceler. Bu dört grup özü itibarıyla ortak hafızanın tezahürleri olmakla beraber bilginin tevarüsü, yeniden üretimi ve nakli için kullanılan araçlar itibarıyla önemli farklılıklar göstermektedirler. Makale boyunca her bir grubun bize sunduğu Kızıldeli bilgisi karşılaştırmalı olarak ele alınacak ve bu suretle bir yandan Kızıldeli’nin Bektaşî ortak hafızasında (geleneğinde) çizilen resmî tam olarak ortaya çıkarılmaya çalışılırken diğer yandan bu grupların bir birleriyle ilişkisi üzerinde gözlemler yapılacaktır.

Bu yapılırken “tarihsel veriler”e uygun olup olmadığı kaygısı güdülmeyecektir. Mecbur kaldıkça yer yer bilinen tarihsel çerçeveye göndermeler yapmakla beraber makale esas

² “Kızıldeli” isminin nereden geldiğine dair Bektaşî sözlü geleneğinde başka bir söylence şu şekildedir: Pir-evi’nde aşçı postunda oturan Seyyid Ali, Kaygusuz Abdal’ı odun toplaması için gönderir. O sırada Tekkede önemli misafirler vardır. Kaygusuz bir şekilde gaflete dalar ve odunları zamanında getirmez. Yemeklerin geç kalmasını istemeyen Seyyid Ali ayaklarını kazanın altına sokup ateşin sönmesine müsaade etmez. Bu durumu gören Hacı Bektaş Veli “sen kıp Kızıldelisin” deyip onu Rumeli’ne gönderir (Şahin, 1998: 520; Benim Trakya’da Kızıldeli süreğine bağlı Nasuhbey Köyü’nden Ali Kaykı ile 30 Ocak 2010 tarihinde yaptığım yayınlanmamış söyleşi.)

³ Bu on iki post için bkz. (Oytan, 2007: 202).

⁴ Bu dergâh Ahmet Yaşar Ocak tarafından ilk dört arasında sayılmaktadır (Ocak, 1983: 13). Şevki Koca bu dergâhın mücerred erkânı yapılabilen beş büyük tekkeden birisi olduğunu yazmaktadır (Koca, 2005: 280). Ahmed Rifat Efendi’ye göre ise mücerred olacakların kulakları sadece Pir-evi’nde, Kızıldeli Tekkesi’nde ve Kerbelâ’daki Bektaşî tekkesinde delinebilmektedir (Ahmed Rifat Efendi, 2007: 311). Veli mahlaslı bir nefeste dört önemli dergâhtan üçü sayılırken Kızıldeli, Abdal Musa ve Hacı Bektaş tekkelerinin isimleri geçmektedir: “Veli’m aydur dört dergâhtan evveli / Seyd’Ali, Abdal Musa, Bektaş Veli” (Gölpınarlı, 1992: 115).

olarak geleneksel bilgiye sadık kalacaktır. Böylelikle bir yandan Bektaşi-Alevi geleneğinde yerleşmiş olan Kızıldeli bilgisi tespit edilirken, diğer yandan geleneksel bilginin oluşum, aktarım ve kendi iÇinde etkileşim sũreĐleri üzerinde gözlemler yapmak amağlanmaktadır.

Geleneksel Bilginin Kaynakları:

a. Velayetname:

Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi Şüphesiz Kızıldeli'ye dair elimizde bulunan en kapsamlı kaynaktır. Ancak bu metin gerek kaleme alınış sũreci ve zamanı gerekse metne hâkim olan zihniyet itibariyle tarih kaynağı olarak ciddi sorunları barındırmaktadır. Kızıldeli'nin tarihsel hayatı söz konusu edildiğinde Velayetname aĐdaŐ kaynaklarla karşılaştırmalı ve titiz bir analiz çerçevesinde kullanılmalıdır.⁵ Ne var ki Şeyhin tarihsel hayatından ziyade onun Bektaşilerce nasıl algılandığı nazar-ı itibara alındığında Velayetname metni doğrudan birincil kaynak hüviyeti kazanmaktadır.

Esas itibariyle Velayetname, Kızıldeli'ye izafe edilen keramet kıssalarının uzunca bir sũre dilden dile aktarılarak toplumun ortak belleği ve muhayyilesinde geliŐtikten sonra bir kişi tarafından yazıya aktarılmış Őeklidir. Dolayısıyla kıssalar ilk oluŐumundan yazıldığı ana kadar dolaŐtığı zihinlerin izlerini taşımaktadır. Bu sũreĐ iÇinde her bir aktarım aynı zamanda bilginin yeniden inŐası demektir.

Ancak bir kere yazıya aktarıldıktan sonra bilgi donmaktadır. İŞte elimizdeki Velayetname metni sũzlũ kũltür iÇinde oluşup Őekillenen bilgilerin zamanın bir noktasında yazılı ortama aktarılmak suretiyle dondurulmuŐ hâlden ibarettir.

Ne var ki donmuŐ hâle bulunan bu bilgi aynı zamanda ölü sayılır. Onu tekrardan canlandırıp hayata dâhil etmek iÇin birisi tarafından bir topluluğa okunması gerekir. Bu ise yazılı ortama depo edilmiş bilginin tekrar sũzlũ ortama aktarılması demektir ki aktarıcı bu sũreĐte bilgi üzerinde düzenleyici/uyarlayıcı etkiye sahip olabilir. Öte yandan, zaten oldukça sınırlı miktarda olan bu metinlere ulaşabilen insan sayısı çok yüksek değildir. Geniş kitlelerin Kızıldeli'ye dair bilgileri Velayetname metni yazıldıktan sonra bile hâlâ sũzlũ anlatım mekanizmalarına dayanmış olmalıdır. Yani yazılı bir metin olarak Velayetname bir kere ortaya çıktıktan sonra Kızıldeli bilgisinde bir tür 'ortodoksi' oluŐursa da sũzlũ aktarım kanalları hâlâ geniş kitleler iÇin yegâne bilgi kaynağı durumunda olmalıdır.

b. Nefesler:

Velayetnameyi de iÇine alan sũzlũ bilgidен kristalleşmiş parçacıklar Bektaşi Şairlerinin nefeslerinde görũlmektedir. Alevi-Bektaşi edebiyatı iÇinde Kızıldeli üzerine yazılmış nefesler

⁵ Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi'nin tarih kaynağı olarak değeri, önemine ve sorunlarına dair bir çalışma iÇin bkz. (Yıldırım, 2008).

diğer yol büyükleri ile karşılaştırıldığında hatırı sayılır bir yekûn tutmaktadır. Bu çalışmada çeşitli antolojilerde yayınlanmış kırk şiire başvurulmuştur. Kızıldeli'den bahseden şiirlerin iki gruba ayrılması mümkün, hatta buradaki analizler açısından zaruri görünmektedir. Birinci grup, Kızıldeli hakkında hem Velayetname metinleri yoluyla hem de sözlü kültürde yaşayan söylenceler yoluyla öğrenilen bilgilerin şairane bir eda ile yoğrulup nazma dönüştürülmesi sonucu ortaya çıkan nefeslerden oluşmaktadır. İkinci grupta ise diğer bütün din ve maneviyat büyüklerinde olduğu gibi Kızıldeli'yi birtakım basmakalıp ifadelerle öven ancak tarihi kimliği ile ilgili bilgiler içermeyen şiirler yer almaktadır. Bu makalede ele alınacak şiirler tabiatıyla birinci gruba giren şiirlerdir.

Nefeslerin Seyyid Ali Sultan'ın tarihsel hayatına ışık tutma noktasında taşıdığı bilgi ve tarih kaynağı olarak değeri tartışmalıdır. Nefeslere tarih kaynağı olarak bakıldığında tarihçilerin çok itibar ettiği birtakım temel hususlarda ciddi sorunlar belirmektedir. Bunların başında genel itibarıyla sözlü edebiyat ürünü olan bu şiirlerin ne zaman yazıya geçirildiğinin bilinmemesi gelmektedir. Bu durum şiirlerin gerçekten kime ait olduğu sorusuna tatmin edici cevap bulmayı neredeyse imkânsız hâle getirmektedir. Bu konuda edebiyatçılar -özellikle bu alanda yayınlanmış antoloji kitaplarında- sadece mahlasa bakmakla yetiniyor görünmektedirler. Bazı araştırmacılar mahlasa ek olarak zaman zaman üslup analizleri yapmayı denemiş olsalar da bu konuda gelişmiş bir literatür henüz oluşabilmiş değildir. Bu cümleden olarak, çalışmamıza esas aldığımız nefeslerin de gerçekten mahlasta adı geçen ozanlara ait olup olmadığı konusu şüphelidir.

Ancak dikkatimizi Kızıldeli'nin tarihsel hayatından Bektaşî toplumunun sosyal hafızasındaki imajına çevirdiğimizde bu şüphe önemini büyük oranda yitirmektedir. Hâlk arasında yüzyıllar boyunca dilden dile dolaşarak bir ibadet neşvesi ile ezberlenmiş ve meclislerde terennüm edilmiş bu nefeslerde hâlkın hissiyatı, inançları, zihniyeti ve din algısı hakkında zengin ve güvenilir bilgi mevcuttur. Nefesler, hâlkın muhayyilesinin ve hafızasının resmedildiği 'tuvaler' olarak düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında iki husus önem kazanmaktadır: Birincisi, Kızıldeli isminin bu 'tuval' içinde hatırı sayılır bir yer bulduğu gerçeğidir. Bu gerçek başlı başına potansiyel olarak önemli bilgiler taşımaktadır. Onun hâlkın hafızasında ve gönlünde bu kadar derin ve kalıcı bir iz bırakmasını, en azından, Bektaşî tarihinin önemli kahramanlarından birisi olduğu şeklinde yorumlamak herhâlde yanlış olmaz. Hatta deyiş ve nefeslerde yer alan bu 'yol kurucular'a has övgü ve tasvirler daha da fazlasını düşündürmektedir.

İkinci olarak, Kızıldeli portresinin bu 'tuval'de nasıl resmedildiği önemlidir. Bu açıdan bakıldığında, Velayetname ile nefesleri üreten zihinlerin beslendiği ortak hafıza arasındaki ilişki ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, Velayetnamede kaydedilen/dondurulan bilginin, dilden dile dolaşan sözlü anlatımlarla - ki bu sözlü anlatımların bir kısmı doğrudan ya da dolaylı olarak Velayetname metninden beslenmiş olabilir - bu zümre içinde çok

yaygın biçimde canlılığını koruduğu anlaşılmaktadır. Bu gözlem bizi iki önemli sonuca götürmektedir. Öncelikle Velayetnamenin bir kişi tarafından uydurulmuş masallardan ibaret olmayıp ortak hafızada uzun süreçler sonucu oluşan bir bilgi olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan bu şiirlerin, kim olduğu bilinmeyen hayali bir kahraman üzerine 'şartlanmışlık' ve mistik bir coşku ile yazılmadığı, aksine tarihsel birtakım gerçeklere dayandığı fikri kuvvet kazanmaktadır.

c. 19. ve 20. Yüzyılda Yazılan Telif Eserler:

Bektaşî dervişleri esas itibariyle tekkelerde meskûn ve belirli bir yazılı kültüre malik olarak tahayyül edilmekle beraber 19. yüzyıldan önce yaşamış Bektaşîlerden kalma eser çok azdır. Bu şaşırtıcı durumun sebebi tam olarak bilinmemektedir. Akla ilk gelen iki muhtemel sebep şöyle sıralanabilir: Birincisi, bâtını sırrı koruma kaygısıyla yazıyı kullanmamak; ikincisi, 1826'da Yeniçeri ocağının ilgasıyla beraber Bektaşî dergâhlarının talan edilmesi ve el değiştirmesi neticesinde dergâhlardaki el yazmaları ve belgelerin kaybolması olmalıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bektaşî ileri gelenlerinin eserler yazmaya başladığı görülmektedir. Harputlu Hoca İshak'ın doğrudan Bektaşîliğe saldırı niteliğindeki *Kâşifü'l-Esrâr*'ının (Hoca İshak, 1291) yarattığı tepki ile Ahmet Rifat Efendi'nin *Mir'atü'l-mekâsıt fi Def'i'l-mefâsîd* isimli eseriyle (Ahmet Rifat Efendi, 2007) başlayıp Bedri Noyan Dedebara'nın ansiklopedik derlemesine kadar uzanan bir dizi eser Bektaşî çevrelerinde üretilmiştir. Bu eserler esas itibariyle yazılı kültür ürünü olmakla beraber özellikle tarihe dair bahislerin sözlü gelenekten beslenerek yazıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu tür bilgiler çoğu zaman kaynak gösterilmeksizin indi olarak nakledilmektedir. Söz konusu eserlerin tümü esas itibariyle iki ana kaynağa dayanmaktadır: Bektaşî çevrelerinde hâlen canlılığını koruyan sözlü kültür bilgisi ve henüz kaybolmamış olan yazma eserler. Şu hâlde bu eserlerin geleneksel sözlü bilgiyi belli ölçüde yansıttıkları söylenilebilir. Ancak bunların telif eser oldukları, belirli bir yazar tarafından belirli amaçlarla kaleme alındıkları göz önüne alındığında geleneksel bilginin olduğu gibi yer almayacağı, müellifi tarafından belli bir "edison"a tabi tutulacağı göz ardı edilmemelidir.

d. Kayda Geçirilmemiş Söylenceler:

Kızıldeli'nin yaşadığı dönemden itibaren günümüze kadar bir sözlü aktarım mekanizması hiç kesintiye uğramadan devam etmiştir. Yukarıda bahsedilen üç grup çeşitli zaman dilimlerinde ve formatlarda bu sözlü bilgi öbeğinden koparak yazıyla kayıt altına alınan bilgiye karşılık gelmektedir. Ancak herhangi bir şekilde yazının kalıpları içinde dondurulmamış hâlen sözlü ortamda yaşamaya devam eden bilgiler de mevcuttur. Özellikle Trakya bölgesinde Dimetoka civarlarında Kızıldeli ile ilgili ortak belleğin hâlâ çok canlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bellekte yer alıp da yukarıda bahsedilen üç gruptan herhangi birinde yazıya aktarılmamış bilginin bir kısmı yakın zamanlarda araştırmacılar tarafından kaydedilmiştir. Bir diğer kısmı da bu makale için yürütülen araştırma sırasında tarafımızca kaydedilmiştir.

Geleneksel Bilgide Seyyid Ali Sultan

a. Kökeni ve Evladı:

Geleneksel kaynaklarımızın tamamı Seyyid Ali Sultan'ın Horasan kökenli olduğu konusunda hemfikirlerdir. Velayetname'ye göre Seyyid Ali Sultan Kırklar'la beraber Horasan'da ibadet ile meşgulken bir gece rüyalarında Hz. Peygamber'i görürler. Hz. Peygamber Kırklar'a Rum diyarına gidip Rumeli fethi için Orhan Bey'e (bazı nüshalarda Yıldırım Han) yardım etmelerini söyler. Bunun üzerine Kırklar, başlarında Seyyid Ali Sultan olduğu hâlde Horasan'dan kalkıp Rum'a gelirler (Yıldırım, 2007: 161-2). Velayetname'de Seyyid Ali Sultan'ın kökeni ve ataları ile ilgili bilgi bu kadarla sınırlıdır.

Muhtelif dönemlerde yazılmış nefeslerde Kızıldeli'nin Horasan'dan gelme olduğuna dair ifadelere rastlanmaktadır. Veli Dede mahlaslı bir şiirde onun Horasan'lı olduğu şöyle ifade edilmektedir: "Kerâmeti zâhir gün gibi ayân / Horasan'dan gelme beyleri revân / Kuru şiştin dudu dertlere derman / Çar köşe gözcüsü Kızıldeli'dir".⁶ Aynı şiirde Kızıldeli'nin Hz. Peygamber soyundan geldiği ifade edilmektedir. 17. yüzyılda yaşayıp Kızıldeli Dergâhı'ndan el aldığı söylenen Geda Muslu (Koca, 1990: 218) Kızıldeli'nin Rum'a Horasan mülkünden, Hoy'dan geldiğini ve soyunun İmam Hasan'a çıktığını ifade etmektedir: "Horasan mülkünden Hoy'dandır aslı / Şah İmam Hasan'dır pirimin nesli / Mürşidine bend ol ey Geda Muslu / Kıyamette olsun eli eline." (Noyan, 2000: 294-95; Koca, 1990: 219-20). 19. yüzyıl Bektaşî şairi Geda Tefvîk bir nefesinde Kızıldeli'nin kökenini aynı şekilde anlatmaktadır: "Horasan mülkünden Rum'a geçenler / Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali."⁷ Aynı şekilde bir başka 19. yüzyıl şairi, şeyhin Horasan bağlantısını "Horasan erisin yok gümanımız" mısirasıyla ifade etmektedir (Koca, 1990: 656-57).

Görüldüğü gibi Kızıldeli'nin kökenini bir şekilde Horasan'a bağlama hususunda Velayetname ile nefesler tam bir uyum içindedir. Ancak bunlardan hiç biri şeyhin birinci dereceden ataları, kardeşleri ve çocukları hakkında bilgi içermemektedir. Öte yandan 19. yüzyıl sonlarından itibaren Bektaşî ileri gelenleri tarafından yazılan eserlerde ve henüz yazılmamış sözlü geleneğe bu hususlarda bazı iddialara rastlanmaktadır.

Ahmet Rifat Efendi⁸ kaynak belirtmeden Seyyid Ali Sultan'ın Horasan erenlerinden Seyyid Hasan Ata'nın oğlu olduğunu ifade etmektedir (Ahmet Rifat Efendi, 2007: 314). M. Tefvîk Oytan yazma bir mecmuadan aktararak aynı bilgiyi tekrarlamaktadır (Oytan, 2007: 350).

⁶ Veli Dede aynı şiirde kendisinin Kızıldeli soyundan olduğunu ifade etmektedir: "Veli Dede eydür kemter kuluyum / Er belinden gelme anın nesliyim." (Kaya, 2001).

⁷ Derviş Tefvîk mahlasını da kullanan şair, Bektaşî tarikatına intisap etmiş olup Mızıkâ-i Hümayun'da da bir süre çalışmıştır (Koca, 1990: 596). Yukarıdaki şiir için bkz. (Koca, 1990: 600; Noyan, 2000: 293).

⁸ Ahmet Rifat Efendi'nin *Mir'âtü'l-mekâsîd fi def'i'l-mefâsîd* isimli eseri ilk defa 1876 tarihinde (İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası) basılmıştır. Eser uzunca bir girişle beraber Latin harflerine aktarılarak 2007 yılında Salih Çift tarafından tekrar yayınlanmıştır (Ahmet Rifat Efendi, 2007).

Bedri Noyan, Ahmed Hamdi Zaza Paşa tarafından Kahire’de 1939 yılında yayınlanan bir eseri kaynak göstererek babasının Seyyid Hüseyin Ata olduğunu, lakabının Hızır Lala olduğunu ve Hicri 710 – 805 (Miladi 1310 – 1402) yılları arasında yaşadığını yazmaktadır (Noyan, 1998: 247; Noyan, 1999: 3). Noyan ayrıca kendisinde bulunan iki yazma eserde şeyhin babasının Horasan erenlerinden Hüseyin Ata olduğu şeklinde kayıt bulunduğunu aktarmaktadır (Noyan, 1998: 247; Noyan, 1999: 3). Şevki Koca da - muhtemelen Ahmed Hamdi Zaza Paşa’nın eserine dayanarak – Kızıldeli’nin babasının Horasan’lı Hasan Hüseyin Atabay olduğunu tekrar etmektedir (Koca, 2005: 283).

Merkezi Malatya’nın Hekimhan kazasına bağlı Akmağara (Darıyeri)⁹ beldesinde bulunan bir Alevi ocağı mensupları kendilerinin Kızıldeli soyundan geldiklerini iddia etmektedirler. Bu ocaktan hâlen Almanya’da yaşamakta olan Turgut Şahin ile yaptığım söyleşide dedelerinden duyduğu şu bilgiyi aktarmıştır: Söylenceye göre Kızıldeli’nin babası Hüseyin Ata imiş. Ayrıca Abdal Musa ve Bursa’da metfun Emir Sultan Kızıldeli’nin kardeşleri imiş. Kızıldeli’nin üç oğlunun isimleri ise Şaban Abdal, Bal Abdal ve Kara Abdal imiş. Hatta Kara Abdal adına köylerinin yakınlarında bir de türbe varmış. Trakya’da Nasuh Bey köyünden Ali Kayk (şu anda Almanya’da yaşamaktadır) kendisiyle yaptığım söyleşide Kızıldeli’nin kardeşlerine dair aynı bilgileri vermiştir. Ancak evlatlarının isimleri bu yörede farklı biliniyormuş. Ali Kayk’ın dedesinden duyduğuna göre Abdal Musa ve Emir Sultan ile kardeş olan Kızıldeli’nin üç oğlunun isimleri Rasul Bali, Mürsel Bali ve Kara Baba imiş. Yine Nasuhbey Köyü’nde de Kara Baba adına inşa edilmiş bir türbe var. Her iki topluluk da kendilerinin Kızıldeli’nin en küçük ve en erken vefat eden oğlu olan Kara Baba soyundan geldiklerini iddia etmektedirler. Öte yandan, merkezi Malatya’nın Yazihan ilçesine bağlı Fethiye beldesi Tenci mahallesinde bulunup kendilerini Kızıldeli soyundan addeden bir başka Alevi ocağı mensuplarına göre Kızıldeli’nin diğer iki kardeşi Ali Seydi ve Bacı Sultan imiş. Yiğit ve bahadır bir insan olan Kızıldeli, dervişleri ile önce Antalya’ya gitmiş sonra oranın beyi ile beraber Yunanistan’ın fethine katılmış. En sonunda kendi fethettiği Dimetoka’da dergâhını kurmuş (Onarlı, 2000: 31).¹⁰

Benim ulaşabildiğim nefesler biri hariç şeyhin babası, kardeşleri ve evlatları hususunda bilgi içermemektedir. Cahit Öztelli’nin *Bektaşî Gülleri*’ne aldığı Veli mahlaslı bir şiirde “Seyyid Ali, Abdal Musa, ... / Üçü kardaşdurur ehl-i beyte” ifadesi geçmektedir (Öztelli, 1997: 118-19).¹¹ Muhtar Yahya Dağlı da Bektaşî Tomarı’nda benzer bir şekilde Seyyid Ali Sultan ile Abdal Musa’yı kardeş olarak yazmaktadır (Noyan, 1997: 36).

⁹ Köyün eski adı Darıyeri, yeni adı Akmağara’dır. Darıyeri isminin Dimetoka yakınlarındaki Kızıldeli dergâhı vakfına kayıtlı mezra’aların başında gelen Darbüki ile benzerliği dikkat çekicidir.

¹⁰ Şunu da belirtmek gerekir ki Tenci’de Seyyid Ali Sultan adına bir türbe vardır ve söz konusu ocak mensupları Kızıldeli’nin burada yatmakta olduğunu iddia etmektedirler.

¹¹ Ancak aynı şiiri *Alevi Bektaşî Nefesleri* adlı eserine alan Abdülbâki Gölpinarlı bu beyiti içeren kutayı atlamıştır. Nefesin geri kalan kısmı her iki yayında da aynıdır (Gölpinarlı, 1992: 115).

Kızıldeli'nin babası ve çocukları ile ilgili farklı bir iddia Ahmet Rifkî'nin Bektaşî Sırrı isimli eserine cevap olarak yazdığı *Müdafaa*'sında Cemalettin Efendi (Çelebi) tarafından ortaya atılmıştır. Cemalettin Efendi'ye göre Hacı Bektaş Veli Kadıncık Ana ile evlenmiş ve bu evlilikten Hızır Bâli Seyyid Ali Sultan nam-ı diğer Timurtaş dünyaya gelmiştir. Timurtaş'ın Rasul ve Mürsel adında iki oğlu olmuş ve çelebiler nesli bu ikisinden devam etmiştir (Çelebi, 1328: 5). Hemen belirtmek gerekir ki Cemalettin Çelebi'nin bu iddiası Hacı Bektaş Veli ve Kızıldeli hakkında mevcut bilgilerimizle ne içerik ne de kronoloji açısından uyuşmamaktadır. Seyyid Ali Sultan'ın babasının kim olduğu konusunda güvenilir kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Bu hususta şimdilik yukarıda aktarılan muğlak bilgilerle yetinmek durumundayız. İster doğrudan olsun isterse tasavvuf meşrebi bakımından olsun, aslının Horasan'a dayandığı konusunda şüphe etmeyi gerektirecek bir durum yoktur. Ancak Horasan'dan ne zaman geldiğini belirlemek şimdilik imkânsızdır. Öte yandan, onun soyunun en azından birkaç nesil boyunca tam olarak tespit edilmesi mümkündür. Kızıldeli tekkesini besleyen vakıf arazilerinin tahrir defterlerindeki kayıtlarında oğlu ve torunları açıkça yazılmıştır. Fatih devrinde en geç 1456 yılında tutulan icmal tahrir defterinde Kızıldeli vakfına ait kayıt şöyle başlamaktadır: "Vakf-ı Kızıl Delü. Sultânımız hazret[in] tevkî' var. Beratî şimdi oğlu Şa'ban elindedür." (MC 0/89: 10).¹² Bu ifadeden anlaşılıyor ki 1456 yılında Kızıldeli'nin yaşayan oğlunun adı Şaban'dır. 1486 tarihli mufassal tahrir defterinde aynı şahsın ismi Şa'ban Dede olarak geçmektedir (TT 20: 264).¹³ Şaban'dan başka bir oğlu olup olmadığı bu kayıttan anlaşılmamakla beraber eğer o tarihte hayatta olan başka bir oğlu olsaydı mutlaka vakıf sahibi olarak kayda geçmesi gerekirdi. Zira söz konusu vakfın evlatlık vakıf olduğu bilinmektedir. Şeyhin Şaban'dan başka daha önce ölen oğullarının olup olmadığını mevcut kaynaklarımızla kesinleştirmek imkânsızdır.

Vakfın 1486 yılında yapılan tahririnde Kızıldeli oğullarından Gülşehri, İlyas, Bilal, İshak ve Sinan'ın ortaklaşa olarak (ber-vech-i iştirak) vakfı tasarruf ettikleri kaydedilmiştir (TT 20: 264). Eğer Kızıldeli'nin Şaban Dede'den başka oğlu vakıf tasarruf edecek kadar yaşamadıysa bu beş kişinin Şaban Dede'nin çocukları oldukları söylenebilir. Aynı defterde üçüncü nesil, "evlâd-ı sâhib-i vakf" başlığı altında şöyle kaydedilmiştir: İlyas oğlu Yusuf, İlyas oğlu Davud, Gülşehri oğlu Ahi Evren, İbrî oğlu Turak, Bilal oğlu Abdu'l-Vahhâb, Sinan Dede oğlu Nurbahş, Sinan Dede oğlu Hızır, İshak oğlu Ahmed, İshak oğlu Ali Kulu, Bilal oğlu 'Abd 'Ali (TT 20: 264). İkinci göbek arasında ismi geçmeyen İbrî isimli birisinin oğlu olan Turak, vakıf sahiplerinin çocukları arasında kaydedilmiştir. Buradan Şaban Dede'nin altıncı oğlu İbrî'nin 1486 yılından önce öldüğü anlaşılmaktadır. Aslında takip eden dönemlerde tutulan tahrir defterlerindeki kayıtlara bakılarak Kızıldeli neslinin hemen hemen tam bir soyağacını çıkarmak mümkündür. Ancak burada esas konudan sapmamak için daha ileriye gidilmeyecektir.¹⁴

¹² İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda bulunan bu defterin ilgili bölümleri I. Beldiceanu-Steinherr tarafından yayınlanmıştır (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 71).

¹³ Bu defterin ilgili bölümleri I. Beldiceanu-Steinherr tarafından yayınlanmıştır (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 71).

¹⁴ Dikkatli okuyucu Malatya Hekimhan'a bağlı Darıyeri merkezli Kızıldeli ocağından gelen sözlü kültüre dayalı bilgi ile tarihsel gerçek arasındaki şaşırtıcı benzerliği hemen fark edecektir. Yukarıda bahsedildiği üzere, bu ocağa mensup

b. Hacı Bektaş Veli ile İlişkisi:

Bektaşî geleneğine mensup bütün kaynaklar Seyyid Ali Sultan'ı Hacı Bektaş Veli ile bir şekilde ilişkilendirmektedirler. Velayetname, onu doğrudan Hacı Bektaş tarafından görevlendirilmiş bir gazi derviş olarak anlatmaktadır. Buradaki söylenceye göre, Horasan'da Kırklar'ın rüyasına giren Peygamber onları Rumeli fethine memur ettikten sonra bu işi nasıl yapacaklarını açıklar. Onlara, Rum'da önce Hacı Bektaş dergâhına varmalarını ve orada gerekli hizmeti yerine getirmelerini söyler. Daha sonra Hacı Bektaş, bellerine himmet kılıcını kuşatıp ne yapmaları gerektiğini talim edecektir. Peygamber ayrıca Hacı Bektaş'ın rızasının dışına çıkmamalarını Kırklar'a iyice tembih eder.

Kırklar, Seyyid Ali Sultan da içlerinde olduğu hâlde Horasan'dan Rum'a doğru yola koyulurlar. Peygamber'in emrettiği gibi önce Sulucakarahöyük'e gelip Hacı Bektaş Veli'ye durumu arz ederler. O bunların her birini bir hizmete tayin eder. Üç gün içinde hizmetlerini tamamladıktan sonra görev dağılımını öğrenmek üzere Kırklar tekrar Hacı Bektaş Veli'nin huzurunda toplanırlar. Hünkâr, Seyyid Ali Sultan'ı Kırklar'ın başına serdar tayin edip diğerlerine onun emrinden çıkmamaları hususunda tembihte bulunur. Daha sonra Emir Sultan'ı sancaktar, Seyyid Rüstem Gazi'yi kazasker, Abdüssamed Fakih'i imam, Seyyid Zâl'i saka, Seyyid Ahmed'i kılavuz, Seyyid Hamza ile Seyyid Furkî ve Ufkî'yi borazancı tayin eder. Geri kalana da kılıç kuşattıktan sonra Kırklar'ı Orhan Bey'e (bazı nüshâlarda Yıldırım Han) gönderir (Yıldırım, 2007: 162-63). Pir-evi'nden ayrılan Kırklar Orhan Bey ile buluşur ve Rumeli'ni fethetmeye başlarlar.

Velayetnamenin ilerleyen sayfalarında Hacı Bektaş Veli'den sadece bir yerde dolaylı olarak bahsedilmektedir. Rumeli'nde gerçekleşen bir dizi fetihden sonra Seyyid Ali Sultan Kırklar'la beraber gazilerden ayrılır ve geri kalan yerlerin fethi işini Evrenos Gazi liderliğindeki gazilere bırakır. Muhtemelen dergâhını kurduğu Tanrı Dağı yakınlarında bir yerde en son kaleyi fethettikten sonra Kızıldeli, erenleri toplayıp onlara artık belirli yerlerde yerleşip tekke kurmalarını ve irşat faaliyetinde bulunmalarını söyler. Velayetname'nin ifadesinden anlaşıldığına göre, hem fetihler sonunda yerleşip dergâhlar kurmak hem de bu dergâhların nerelerde kurulacağı Kırklar'ın serdarı Seyyid Ali Sultan'a en başta Hacı Bektaş Veli tarafından talim edilmiştir.¹⁵

insanlar Seyyid Ali Sultan'ın Şaban Abdal, Bal Abdal ve Kara Abdal isimli üç oğlu olduğuna inanmaktadırlar.

¹⁵ Velayetnamemetni şu şekildedir:

“Eyledi cemiyeti anda temâm,
Her birine nush u pend-i ihtimâm
Her ne emr itmiş ise Kutb-ı Cihân
Anlara nutka gelüb kıldı beyân
Pir-evi'nden aldığı irşâd ile
Anlara hükm eyledi dilşâd ile
Kırklara ruhsat virildi ol zemân
Azm-i mesken eylediler ân be ân.” (Yıldırım, 2007: 177-78)

Kızıldeli'nin Hacı Bektaş Veli ile bağlantısı nefeslerde de belirgin bir şekilde işlenmektedir. Hâlk arasında yaşayan inançlar ve ortak bellekteki bilgidен beslenen Bektaşî şairleri, onu Hacı Bektaş Veli'nin batın bilgisinin varisi olarak anlatmaktadırlar. Ancak - biraz da nazım tarzında yazmanın doğası gereği - Kızıldeli'nin Hacı Bektaş'ın manevi mirasına varisliğinin kronolojik çerçevesi muğlak bırakılmıştır. Kızıldeli, Hacı Bektaş'la görüşüp doğrudan kendisinden mi el aldı yoksa arada başka hilafet hâlkaları var mı idi; bu açıkça ifade edilmemektedir. Ancak Abdal Musa'nın da çoğu zaman diğer ikisi ile beraber anılması dolaylı olarak fikir vermektedir. Bu husus ayrıca ele alınacağından burada sadece Kızıldeli – Hacı Bektaş Veli ilişkisine bakılacaktır.

16. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Kazak Abdal (Ahmed) bir şiirinde onu Hacı Bektaş'ın sırrı olarak nitelemektedir.¹⁶ 16. yüzyılın meşhur Bektaşî şairi Kul Himmet bir şiirinde onun manevi otoritesinin Hacı Bektaş Veli'ye dayandığını açık bir şekilde ifade etmektedir: “Pir dediler Ali'ye / Hacı Bektaş Veli'ye / Hacı Bektaş tacını / Verdi Kızıldeli'ye” (Koca, 1990: 167). Tevfik mahlasıyla yazılan bir şiirde aynı anlayış ve inanç şu şekilde terennüm edilmektedir: “Hacı Bektaş fermanıyla inandım / Rumeli serdarı Seyyid Ali'ye” (Noyan, 2000: 292-93). Aynı şair “Horasan Müлкü'nden Rum'a geçenler / Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali / Hakikat tasından şarap içenler / Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali” diye başlayan ve her kıtası “Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali” mısraıyla tamamlanan nefesinde Kızıldeli'nin Rum diyarında Hacı Bektaş'tan sonra gelen en önemli tasavvuf önderlerinden olduğunu vurgulamaktadır (Noyan, 2000: 293). Yukarıda alıntılanlardan başka Seyyid Ali Sultan'ı Hacı Bektaş isminin yanında ya da onun hâlifeleri arasında anan nefesler çoktur. Bu nefeslerin bir kısmını aşağıda başka bir başlık altında inceleyeceğiz.

19. yüzyıl sonlarından itibaren Bektaşî çevrelerinde yazılmış telif eserlerde Kızıldeli'nin Hacı Bektaş'a intisabına dair net ifadeler rastlanmaktadır. Ahmet Rifat Efendi onun Horasan'dan Rum'a ilk geldiğinde Hacı Bektaş dergâhında yerleştiğini ve burada bir süre derviş hayatı sürdürdüğünü yazmaktadır. Ahmet Rifat Efendi'ye göre Kızıldeli tasavvuf yolunda belli bir merhâle kat ettikten sonra Hacı Bektaş'ın **manevi işareti ve izni** ile Rumeli'ne geçmiş, birlikte götürdüğü Mürsel Baba¹⁷ ile beraber bir süre Rumeli'nde seyahat ettikten sonra Dimetoka yakınlarında zaviyesini inşa edip orada yerleşmiştir.¹⁸

¹⁶ “Benim pirim Hacı Bektaş Veli'dir / Pirim de piri Merdan Ali'dir / Seyyid Ali Sırrı Sultan Veli'dir ...” (Gölpınarlı, 1992: 108-109). Turgut Koca üçüncü mısrayı “Seyyid Ali Sultan kendisidir” şekline nakletmektedir (Koca, 1990: 225).

¹⁷ Kaynaklarda Balım Sultan'ın babası olarak rivayet edilmektedir. Soyunun Yusuf Bâli, Resul Bâli ve Hızır Lâle yoluyla Kadıncık Ana ve İdris Hoca'ya çıktığı söylenmektedir. Bu husus aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹⁸ “Rumeli'nde vâkı' Dimetoka kazasında defîn-i hâk-i itirnak olan Seyyid Ali Sultan ki Horasan erenlerinden Seyyid Hasan Ata'nın oğlu olup ibtidâ Rum'a teşriflerinde Dergâh-ı Hazret-i Pir'e ferş-i seccâde-i tecerrüdle nice zaman hücre-nişin-i ikâmet ve nice yıllar çile ve erba'in ve hâlvet çıkarıp tasfiye-i nefis ile mazhar-ı keşf ü kerâmet olduktan sonra izn ü işâret-i ma'nevîyye-i Hazret-i Pir ile Rumeli cânibine seyahatında mûma-ileyh Mürsel Baba'yı beraber almış ve birlikte seyahat etmişler idi. Kazâ-yı mezkûrda ihyâ ve inşâ-i zâviye ile orada kaldıklarında Mürsel Baba dahi beraberce kalıp nefis-i kasabada hâlâ isimlerine mensûb zâviyede hücre-nişin olmuşlar idi.” (Ahmet Rifat Efendi, 2007: 314). Esas itibarıyla *Mir'âtü'l-mekâsîd*'a dayandığı anlaşılan Bektaşî Sırrı yazarı Ahmet Rıfka da eserinde aynı

Ahmet Rifat Efendi'nin kaydında bazı noktalar dikkat çekicidir. Öncelikle, Kızıldeli'nin Hacı Bektaş zamanına yetişmediği açıkça ifade edilmektedir. O, Hünkâr'ın vefatından sonra dergâha gelmiş ve burada bir süre dervişlik yapmıştır. Kızıldeli'nin dergâha dışarıdan (Horasan taraflarından) geldiği ve derviş olarak girdiği dikkate alınırsa o sırada dergâhın başka bir şeyhinin olması gerektiği anlaşılacaktır. Dolayısıyla Ahmet Rifat Efendi'ye göre Kızıldeli doğrudan Hacı Bektaş talebesi/hâlifesi olamaz. Öte yandan, Dergâh-ı Pir'de belli bir süre dervişane yaşadıkdan sonra keşif ve keramet sahibi olunca Hacı Bektaş tarafından Rumeli'ne geçmek için "manevi" olarak yönlendirildiği ifade edilmektedir ki bu ifade Hünkâr'ın o zaman hayatta olmadığına açıkça delalet etmektedir. Oysa ki Velayetname, Kızıldeli ve arkadaşlarını Rumeli'ne geçmeden önce Hacı Bektaş Veli ile doğrudan görüşmektedir. Dikkat çekici bir diğer nokta, Ahmet Rifat Efendi'nin Rumeli'ne geçişi seyahat diye nitelemesi ve fetihlerden hiç bahsetmemesidir. Gerek Velayetname gerekse *Mir'âtü'l-mekâsîd*'in ortaya koyduğu tablodan Hacı Bektaş ile Kızıldeli'nin herhangi bir aile ilişkisinin olmadığı, Kızıldeli'nin Hacı Bektaş'ın tasavvuf alanına dışarıdan gelerek sonradan dâhil olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Tablo 3).

Tevfik Oytan bizce meçhul bir yazmadan benzer bilgiler nakletmektedir. Oytan'ın "yazma bir mecmua" demekle yetindiği kaynaktan aktardığına göre Seyyid Ali Sultan Hacı Bektaş'ın hâlifelerindendir¹⁹; Pir'in vefatından sonra dört yıl Pir-evi'nde şeyhlik yaptıktan sonra MürselBali²⁰'yi de yanına alarak Rumeli'ne geçmiş ve Dimetoka'da dergâh tesis etmiştir (Oytan, 2007: 349-50). Bedri Noyan Dede baba ise diğer yazılı eserlerde rastlamadığımız şu iddialara yer vermektedir:

"Hacı Bektaş Veli vefat edince Seyyid Ali Sultan Pir-evi'nde Postnişin olmuş, Rumeli fütuhatına katılmak için Padişah kuvvetlerine katılmış, yerine Habib Emirci'yi²¹ bırakmış,

bilgiyi tekrar ettikten sonra Seyyid Ali Sultan'ın "Tarikât-ı Bektaşîye'nin ekâbirinden" olduğunu ifade etmektedir (Ahmed Rifkî, 1328:12).

¹⁹ Burada "hâlife" kelimesinin Hacı Bektaş'ın doğrudan talebesi olmuş ve arkasından yolunu süren kişi anlamında mı yoksa Hacı Bektaş Yolu'nun önemli önderlerinden biri anlamında mı kullanıldığı yeterince açık değildir. Ancak aynı cümlede Seyyid Ali Sultan ile "Hülafe-i Pir" olarak sayılan diğer isimlere bakınca (Sarı Saltuk, Sarı İsmail, Hacım Sultan ve Abdal Sultan) birinci anlam kastedildiği kanaati oluşmaktadır. Öte yandan aynı yazma, ilerleyen satırlarda Hacı Bektaş'ın hizmetinde 366 hâlifesinin olduğunu ve bunlar içinde en önemlilerinin Cemal Sultan, Sarı İsmail, Hacım Sultan, Seyyid Kadı, Ali Baba, Pirayi Sultan, Barak Baba, Bahaeddin Yahya Paşa, Atlaspuş, Dost Huda ve Hızır Samut olduğunu söylemektedir. Görüldüğü gibi Hacı Bektaş'ın hizmetine bakan önemli hâlifeleri arasında Seyyid Ali Sultan sayılmamıştır. Buradan hareketle ikinci mananın kastedildiğini düşünmek yerinde olacaktır.

²⁰ Bu meçhul yazma da diğer kaynaklara mutabık olarak Mürsel Bali'yi Balım Sultan'ın babası olarak anlatmaktadır. Ancak burada temel bir fark vardır. Meçhul yazmamıza göre İdris Hoca'nın karısı Kutlu Melek'ten başka bir de bunların kızı Fatma Nuriye Bacı (Kadıncık Ana) vardır ki bu Hacı Bektaş'ın nikâhlı zevcesidir. Önceki çiftin oğlunun adı Hızır iken Hünkâr'ın Fatma Nuriye'den olma oğlunun adı Timurtaş'tır. Hünkâr buna İdris Hoca'nın oğlu Hızır'ı işaret ederek "Hak mu'nin Hızır lalan olsun" dediği için adı Hızır Lala Timurtaş kalmıştır. Hacı Bektaş'tan sonra yerine Hızır Bali postnişin olmuş ondan sonra da Timurtaş posta geçmiştir. Timurtaş'ın iki oğlu Resul ve Mürsel Bali olup çelebiler bunların soyundan gelmiştir. İşte Kızıldeli ile Rumeli'ne geçen ve Balım Sultan'ın babası olan Mürsel Bali Timurtaş'ın oğlu Hacı Bektaş'ın torunudur (Oytan, 2007: 349). Görüldüğü gibi bu anlatım Kızıldeli'nin kim olduğu dışında *Müdafaa* ile uyum içindedir (bkz. Tablo 4).

²¹ Bu Habib Emirci, *Hacı Bektaş Velayetnamesi*'nde Kadıncık Ana'dan Hünkâr'ın himmeti ile (burnundan akan kanın içine karıştığı abdest suyunu içmesi sonucu) dünyaya gelen üç oğlandan ilki olmalıdır. Velayetnameye göre

akınlara girmişti. Sonraları Timur ortalığı karıştırdıca Pir-evi'ni kapatmıştı” (Noyan, 1998: 247). Şevki Koca kaynak belirtmeden Seyyid Ali Sultan'ın mücerred babalardan olup²² 1385 – 1387 tarihleri arasında Kızıldeli dergâhı postnişini olduğunu ve 1387 yılında Pir-evi postnişinliğine getirildiğini yazmaktadır. Koca'ya göre 1389 yılında Kosova Savaşı'na katılmak üzere yerine Habib Emirci'yi vekil bırakarak Pir-evi'nden ayrılmıştır (Koca, 2005: 286).

Henüz yazıya geçirilmemiş söylencelerde de Kızıldeli'nin Hacı Bektaş ve Pir-evi bağlantısı canlı bir hatıra olarak yaşamaktadır. Ali Kaykı dedesinden duyduklarını şöyle anlatmaktadır: Edirne fethinden sonra Kızıldeli bir süre Pir-evi'ne gidip orada post-nişin olarak kalmış. I. Murad ısrarla savaşa çağırınca yerine post-nişin olarak Resul Bali'yi bırakıp tekrar Rumeli'ne geçmiştir.²³

Yukarıdaki değerlendirmelerden açıkça anlaşılacağı üzere Bektaşî geleneğin farklı tezahürleri olan kaynakların tümü Kızıldeli ile Hacı Bektaş Veli arasında bir bağ kurmaya çalışmaktadır. Bazılarında bu bağ doğrudan bel evlatlığına kadar götürülürken (Çelebi, 1328: 5) diğerleri bu ilişkiyi manevi düzlemde tutmakta, Kızıldeli'yi Hacı Bektaş'ın sırrının varisi ve hâlifesi olarak anlatmaktadırlar.

Ancak bu ikinci grup kaynakların - ki *Müdafaa* dışındaki kaynaklarımızın hepsi bu gruba girmektedir - çoğunda da Kızıldeli'yi Hacı Bektaş Veli'yle alevî ilişkisi olan şahsiyetlerle bir şekilde ilişkilendirme gayreti görülmektedir. Bu gruba giren kaynaklardan özellikle geç dönemde yazılan telif eserlerde Seyyid Ali Sultan'ın Mürsel Bali'ye (Balım Sultan'ın babası) hâmilik yaptığı, onu beraberinde Rumeli'ne götürdüğü ısrarla vurgulanmaktadır. Esas itibarıyla *Hacı Bektaş Veli Vilayetnamesi*'ne dayanan Babagân görüşüne göre Kızıldeli'nin Hacı Bektaş ile hiçbir şekilde alevî ilişkisi yoktur; Hacı Bektaş sahasına sonradan iltihak etmiştir. Aile ile ilişkisi Hızır Lale (Bali)²⁴'nin diptorunu olan Mürsel Bali'yi himaye etmesi ile sınırlıdır. Ancak bu kaynaklara göre Seyyid Ali Sultan'ın Hünkâr ile manevi ilişkisi şüphe götürmemektedir. O Pir'in vefatından sonra bir süre Pir-evi'nde postnişinlik yapmıştır. Velayetnamede aynı paralelde Kızıldeli'nin Hacı Bektaş Veli'ye intisabını vurgulamakta, ancak kronolojik bir hata yaparak bu intisabın yüz yüze görüşme ile gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Kadınkık Ana'dan olma diğer iki oğlan Mahmud ve Hızır Lâle'dir ki Hacı Bektaş Veli bunları manevi evlat edinmiş ve “yurdunun bekçileri” ilan etmiştir. Habib'in Kaasım adında bir oğlu olmuş ve ondan sonra soyu yürümemiştir. Mahmud genç yaşta vefat etmiş dolayısıyla evladı olmamıştır. Hünkâr'ın “yurdunun bekçileri” Hızır Lâle'nin soyundan devam etmiştir (Gölpınarlı, 1995: 61-62; Noyan, 1996: 321-24).

²² Şevki Koca'nın bu iddiasında yanıldığı yukarıda bahsedilen arşiv kayıtlarından açıkça ortaya çıkmaktadır. Zira Kızıldeli'nin oğlu Şaban Dede yerine dergâhın vakfını tasarruf etmiştir. Bu durumda şeyhin mücerred olması imkansızdır.

²³ 30 Ocak 2010 tarihinde Ali Kaykı ile yaptığım söyleşiden.

²⁴ Bu görüşe göre Hızır Lale, Kadınkık Ana'nın Hünkâr'ın abdest suyuna karışan kanı içmesi neticesinde İdris Hoca ile ikisinin evliliğinden tevellüt eden üç çocuktan birisidir.

c. “Bektaşî Tarikatı”nın Oluşum Sürecindeki Rolü

Geleneksel kaynaklarımız Bektaşî Tarikatı’nın Hacı Bektaş Veli ile başlayıp Balım Sultan ile tamamlanan oluşum sürecinde Seyyid Ali Sultan’a başat bir rol biçmektedirler. Balım Sultan’dan öncesini Bektaşî tarihinde tarikat öncesi dönem diye nitelersek, Seyyid Ali Sultan bu dönemim üç büyük şeyhinden birisidir. Bektaşî geleneğine göre, Hacı Bektaş Veli’nin öğretileri ile başlayıp Abdal Musa ile Osmanlı dünyasında yayılarak gelişen “Bektaşîlik”, Kızıldeli ile Rumeli’ne taşınmış ve bir “yol” hâline gelmiştir. Kızıldeli’nin Bektaşî Tarikatının oluşum sürecine katkıları müstakil bir makalede ele alındığından (Yıldırım, 2010) burada kısaca işaret etmekle yetineceğiz.

d. Rumeli Fethindeki Rolü:

Seyyid Ali Sultan’ın Rumeli’nde gerçekleştirilen ilk fetihlerde önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Arşiv kayıtları başta olmak üzere çağdaş kaynaklar bu hususta ikna edici bilgiler sunmaktadır. Mevcut kaynaklar çerçevesinde Seyyid Ali Sultan’ın tarihsel hayatı ve Rumeli fethinde oynadığı rol başka çalışmalarda değerlendirildiğinden (Yıldırım, 2007; Yıldırım, 2009) burada işin tarihsel yönü ele alınmayacaktır.

Onun yerine şeyhin dervişleri ile beraber Rumeli fetihlerine katılması ve bu süreçte etkin bir rol oynamasının kendisinden sonra Bektaşî ortak belleğinde nasıl yerleştiğini gözlemlemeye çalışacağız.

Kızıldeli’nin hayatına dair ortak bellekte yer alan bilginin yazı ortamına aktarılmış muhtemelen ilk örnekleri *Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi*’nde yer almaktadır. Öte yandan Velayetname, Kızıldeli’nin efsanevi hayatına dair en kapsamlı metindir. Bu sebeple analizlerimize Velayetname ile başlamak kaçınılmazdır. Velayetname baştan sona Seyyid Ali Sultan ve 39 arkadaşının gazilerin önünde Rumeli’ni nasıl fethettiklerini anlatmaktadır. Hatta Velayetnamenin yazılmasındaki başlıca sebebin Kızıldeli ve Kırklar’ın bu fetihlerdeki başat yerini vurgulamak olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Velayetname metninin kurgusu açıkça bu niyeti yansıtmaktadır.

Dahası, metnin girişine yerleştirilen cümle doğrudan bu amacı ifade etmektedir: “Amma ba’d, ma’lum ola ki Rumili’ni feth eyleyen gazi erenleri ne vechile tarikde cehd eyleyüb gayret kemerin meyânlarına muhkem bend iderek burhan ve kerametler izhâr idüb cihânda nice nice erlere mu’ayyen ve zâhir oldılar” (Yıldırım, 2007: 161). İleriki satırların da hemen tamamı Kızıldeli ve arkadaşlarının Rumeli’ndeki kaleleri arka arkaya nasıl fethettiklerini anlatmaktadır.

Velayetname metninin bir tarih kaynağı olarak değerlendirilmesi daha önceki çalışmalarda yapılmıştır (Yıldırım, 2007; Yıldırım, 2008). Burada daha çok Bektaşî ortak belleğini taşıyan diğer kaynaklar üzerinde duracak, Velayetname için adı geçen çalışmalara göndermede bulunmakla yetineceğiz. Yine nefeslerle başlayacak olursak, Virani’nin adeta Velayetnamenin

özeti mahiyetindeki şu nefesi Kızıldeli'yi her şeyden evvel "Rumeli fatihi" olarak tasvir etmektedir (Bayrı, 1959: 80-81; Ergun, 1955: 225-26; Viranî, 1998: 18-19):

Biz **Urum** *abdahıyız serdârımız* Kızıl Veli
 Çeşmimizde şu'le-i envârımız Kızıl Veli
 Bülbül-ü şeyda biziz gülzârımız Kızıl Veli
 Dinimiz, imanımız, ikrârımız Kızıl Veli
 Nur-ı Ahmed Haydar-ı Kerrarımız Kızıl Veli
 Kande baksak dem be dem didarımız Kızıl Veli

...

Ol vilayet ma'deni **serdar-ı şah-ı gaziyan,**
 Rahmet-i deryasına gark oldu cümle aşıyan
 Na're urşa ta'ba düşerdi zemin ü asman
 Tığı darbından yere geçti lain-i bed-güman
 Nur-ı Ahmed Haydar-ı Kerrarımız Kızıl Veli
 Kande baksak dem be dem didarımız Kızıl Veli

...

Ey Virani damenin elden koma şahın müdam
 Ta olasın gün be gün şahın yolunda müstedam
 Hubb-u evladın hakkıyçün eylegil anı tamam
 Kim bu methi yad ider şam-u seherde ya İmam
 Nur-ı Ahmed Haydar-ı Kerrarımız Kızıl Veli
 Kande baksak dem be dem didarımız Kızıl Veli
 Pir Sultan mahlaslı bir başka nefeste Seyyid Ali Sultan'ın kırkların başında Rumeli'ne geçişi, oraları fethedişi ve nihayetinde dergâhlar kurup "canlar uyarışı" şöyle ifade edilmektedir (Aslanoğlu, 2000: 395-96):

Kırklar Rumeli'ne sökün eyledi

Döndü geri cümlesine söyledi
Bir etek kum ile derya bağladı
Kırklara serçeşmesin pirim Ali
 Cümlemizden ulusun Kızıldeli
 Kırklar Urum'a geçti duydun mu?
 Tanrı'nın arslanı geldi bildin mi?

...

Kırklar bir bir arda sökün eyledi
 Domuz kafirlerin yolun bağladı
 Tanrı'nın arslanı imdâd eyledi
Kırklara serçeşmesin pirim Ali
 Cümlemizden ulusun Kızıldeli
 Geldi Kazova'yı duman бүrүdü
 Kara kafirlerin yağı eridi
 Allah Allah deyip Kırklar yürüdü

Kırklara serçeşmesin pirim Ali
 Cümlemizden ulusun Kızıldeli
 Kırklar Rumeli'nde mekan tuttular
 Makamlar açtılar çırak yaktılar
 Bütün kafirleri dine çektiler
Kırklara serçeşmesin pirim Ali
 Cümlemizden ulusun Kızıldeli

Yine Pir Sultan mahlaslı bir başka şiirde “Çekti sancağımı dağlar dolandır / Mü'min olan canlar aşka bulanır” (Öztelli, 1985: 185-86) dizeleriyle Kızıldeli'nin gazi yönü vurgulanmaktadır. Seyyid Ali Sultan'ın hem zahirde hem batında Rumeli serdarı olduğunu, 19. yüzyıl Bektaşî şairi Tevfik şöyle ifade etmektedir: “Hacı Bektaş fermanıya inandım / Rumeli serdarı Seyyid Ali'ye / Zahir batın himmetine dayandım / Kul oldum ta candan Seyyid Ali'ye” (Noyan, 2000: 292-93). Tevfik bir başka nefesinde aynı “hakikati” şu dizelerle anlatmaya çalışmaktadır: “Horasan mülkünden Rum'a geçenler / Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali / ... / Biri mü'minlerin kiblegâhıdır / Biri Rumeli'nin padişahıdır / ... / Biri yürütmüştür cansız duvarı / Biri tığlamışdır cümle küffarı” (Noyan, 2000: 293).

Yine Velayetnamenin güzel bir özeti hüviyetindeki Geda Muslu'nun şu şiiri Kızıldeli'nin “Rumeli fatihi” ve “gazi-derviş” imajının Bektaşî ortak hafızasında 17. yüzyılda hâlâ ne kadar canlı olduğunu ortaya koymaktadır (Noyan, 2000: 294-95; Koca, 1990: 219-20):

Erenler serveri ol sırrım Ali
Serçeşme olmuştur Urum'eline
Ağaçtan Zülfikar ol gerçek veli
 Evvel tekbir aldık Pir'in beline
 Abdal Musa Sultan Şah himmet kıldı
Dayandı kılıcı Şah taşı böldü
Bütün Urum'eli İslama geldi
Fetih surelerin almış eline
Kırklar azmeyledi Elmalı şehri
Boğazhisarı'nda ol böldü nehri
Bol yerde (Bolayır'da) küffara eyledi kahrı
Ol dem kılıç aldı pirim eline
 Bilin Tanrı Dağı Şah'ın otağı
 Hışm-ı Şah'tan **kanlar kuşattı dağı**
 Gelibolu üstünde Kuru Dağ'ı
 Ol deme aşık oldu Şah'ın eline
Şahımın refiki gaziler beyler
Hışm eder küffara ciğerin dağlar
 Gerçek âşıkların medhini eyler
 Ol dem aşık oldum pirin yoluna

Pirim himmet ile **sancak getirir**
Kalenin temelin alt-üst götürür
 Tanrı Dağ kurbünde çökmüş oturur
 Mekrenimdir (meskenimdir) deyu gelir yerine
 Seyyid Ali Sultan **kırkların başı**
Nevruz (Evrenuz) beyleridir yârı yoldaşı
 Görün Sarıkız'da ol çaldı taşı
 Ol dem kuvvet verildi pirin koluna
 Horasan mülkünden Hoy'dandır aslı
 Şah İmam Hasan'dır pirimin nesli
 Mürşidine bend ol ey Geda Muslu²⁵
 Kıyamette olsun eli eline

Yusuf Dede²⁶'nin Seyyid Ali'ye övgü olarak yazdığı bir nefesinde şeyh, yine benzer ifadelerle tasvir edilmektedir: “Olisersin dedi Kırklar'a ser-tâc / Rumelin küffarı lütfuna muhtâc” (Koca, 1990: 656-57). Pâkî maslasıyla yazılmış bir başka nefeste Kızıldeli'nin, Gelibolu'dan geçip Rumeli'ni “tahta kılıcı” ile nasıl fethettiği, kerametler göstererek oraların kafirlerini nasıl imana getirdiği yukarıda ortaya konulan genel çerçeveye mutabık bir şekilde anlatılmaktadır: “Gelibol'dan geçti Hakk'a dayandı / Tahta kılıç al kanlara boyandı / Bürhanın görenler geldi inandı / Eşiğine Seyyid Ali Sultan'ın” (Koca, 1990: 894-95). Pir Sultan'a atfedilen bir nefesteki şu dizeler Rumeli ile Kızıldeli isminin ne kadar özdeşleştiğini göstermektedir: “Benim şahım gelişinden bellidir / Ak elleri deste deste güllüdür / Kızıl Veli Sultan Urum ellidir / Niyaza varmanın günleri geldi” (Eyuboğlu, 1997: 90).

Kızıldeli'nin Rumeli fetihlerinde öncülük ettiğine dair hatıralar yöre insanları arasında hâlâ yaşamaktadır. Hâlen İstanbul'da yaşayıp Kızıldeli süreğinin bir kolunun babası olan Lütfi Aykurt, atadan-dededen duyduklarına göre Kızıldeli'nin I. Murat ordularıyla beraber Rumeli fetihlerine katıldığını ve sonunda I. Murat tarafından vakfedilen arazide dergâhını kurduğunu söylemektedir.²⁷ Yine Trakya'da Kızıldeli süreğinin bir başka kolunun babası olan Mehmet Koç, Seyyid Ali Sultan'ın Rumeli'nde gerçekleştirdiği keramet dolu gazaların yörede eskiden beri anlatıldığını ifade etmektedir.²⁸

Nasuhbey Köyü'nden Ali Kaykı da, çocukluğunun dedesinden Seyyid Ali Sultan'ın kerametlerle dolu gaza hikâyelerini dinleyerek geçtiğini söylemektedir. Yörede yaygın

²⁵ 17. yüzyıl şairidir. Kızıldeli ocağından el almış bir Yeniçeri şairidir (Koca, 1990: 218).

²⁶ 1834 yılında Tekirdağ'da doğmuş ve 80 yaşlarında iken vefat etmiş bir Bektâşi şairidir (Koca, 1990: 656).

²⁷ Lütfi Aykurt'la 26 Mart 2004 tarihinde yapmış olduğu söyleşinin dökümünü benimle paylaşma nezaketini gösteren Ayhan Aydın'a teşekkür ederim.

²⁸ Mehmet Koç'la 21-22 Kasım 2004 tarihlerinde Ayhan Aydın'ın gerçekleştirdiği söyleşi. Bu söyleşinin dökümünü benimle paylaşan Aydın'a teşekkür ederim.

söylenceye göre, Kızıldeli ile beraber Kırklar Rumeli'ni fethetmek üzere gelmişler. Çanakkale Boğazı'ndan karşıya geçtikten sonra önce Çimpi kalesini, arkasından Bolayır'ı ele geçirmişler. Bolayır'ın fethi sırasında Süleyman Paşa şehit olunca, ordunun komutası Seyyid Ali Sultan'a geçmiş. Oradan İpsala, Malkara, Dimetoka'nın da içinde bulunduğu bir dizi kaleyi fethettikten sonra, Edirne önlerine gelmişler. Edirne alındıktan sonra Kızıldeli Pir-evi'ne dönüp bir süre postnişinlik yapmış. Ancak I. Murat'ın daveti üzerine gazaya katılmak üzere geri Rumeli'ne geçmiş. En sonunda I. Murat şimdiki tekkenin bulunduğu bölgeyi vakfetmiş ve Kızıldeli orada dergâhını kurup yerleşmiş. Tabii çok kısa özetlediğimiz bu hadiseler sırasında bir dizi kerametler gösterilmiş.

Henüz yazıya geçirilmeyip yöre insanının ortak belleğinde yaşayan bu bilgiler Velayetname ile hem hikâyenin safhaları hem de kerametler açısından şaşırtıcı bir uyum sergilemektedir. Aşağıda her iki bilgi öbeği, keramet hikâyeleri üzerinden karşılaştırılacaktır. Burada Kızıldeli'nin "Rumeli fatihi" ve "gazi derviş" imajının Trakya'nın inanç ve folklor dünyasına damgasını vurduğunu ifade etmekle yetinelim.²⁹ Velayetnamede Kızıldeli ve Kırklar önderliğinde gerçekleştirilen fetihlerin her birine kerametler eşlik etmektedir. Çanakkale boğazını geçmek için Rum kayıkçıların yardım etmemesi üzerine eteğine aldığı kumları denize saçarak üzerinde yürümekten başlayan keramet hikâyeleri metnin sonuna kadar devam etmektedir. Sözlü kültürün ya da ortak belleğin bir diğer tezahürü olan nefeslerde de bu kerametlere atıflar yapıldığı görülmektedir. Aynı şekilde yöre insanları arasında da benzer hikâyeler hâlâ anlatılmaktadır. Bu üç kaynak mukayeseli olarak ele alındığında, ortaya çıkan uyum - eğer biri diğerinden alınmadıysa - her üçünün de ortak bir bellekten beslendiğini göstermektedir. Aşağıda nefesler ve sözlü kültürde Kızıldeli'ye atfedilen keramet hikâyelerini Velayetname ile karşılaştırıp bazı sonuçlara ulaşmaya çalışacağız. Velayetnameye göre Çanakkale boğazından karşıya geçmek isteyen Kırklar ve gaziler, Rum kayıkçılardan kendilerini taşımalarını isterler.

Teklif reddedilince Kızıldeli gazaba gelip, eteğine aldığı kumları deniz üzerine serpererek üzerinde yürümeye başlar. Bu durumu gören Rum kayıkçılar dehşete kapılır ve gazileri taşımaya razı olurlar (Yıldırım, 2007: 165). Aynı hikâye Pir Sultan mahlaslı bir şiirde de şöyle anlatılmaktadır: "Kırklar Rumeli'ne sökün eyledi / Döndü geri cümlesine söyledi / Bir etek kum ile derya bağladı" (Aslanoğlu, 2000: 395-96). Yine Pir Sultan bir başka nefesinde "Yıldız salını ayağına getirir / Bir avuç toprakla hudut geçirir" dizeleriyle bu olaya gönderme yapmaktadır (Öztelli, 2004: 121-22). Geda Muslu baştan sona Seyyid Ali Sultan'ı övdüğü şiirinde bu hadiseden şöyle bahsetmektedir: "Boğazhisarı'nda ol böldü nehri / Bolayır'da küffara eyledi kahrı" (Noyan, 2000: 294-95). Aynı hikâye Ali Kaykı tarafından da, dedesinden duyduğunu söylemek suretiyle bu satırların yazarına anlatılmıştır.

Velayetname, Kızıldeli'nin kılıcı ile bir kayayı salatalık gibi biçtiğini yazmaktadır. Buradaki anlatıma göre, fetihler tamam olduktan sonra Kırklar'ın her biri Kızıldeli'nin emri ile

²⁹ Ali Kaykı ile 30 Ocak 2010 tarihinde gerçekleştirdiğim söyleşi.

önceden belirlenmiş olan yerlere varıp yerleşirler. Kızıldeli ise Sarı Kızıl yaylasına varınca yoluna büyük bir kaya çıkar. O kılıcını çıkarıp kayayı parça parça eder (Yıldırım, 2007: 178). Pir Sultan'ın yukarıda bahsedilen nefesinde yer alan "Çaldı taşı pare pare eyledi" dizesi aynı olaydan bahsetmektedir (Öztelli, 2004: 121-22). Yine Viranî'nin yukarıda bir kısmı nakledilen meşhur şiirinde "Çekti tiğ-i şeceri şakk etti seng-i mermeri" dizesi doğrudan bu hadiseye işaret etmektedir (Bayrı, 1959: 80-81; Ergun, 1955: 225-26; Viranî, 1998: 18-19). Geda Muslu'nun bir nefesinde geçen "Görün Sarıkız'da ol çaldı taşı" (Noyan, 2000: 294) dizesi ile Pir Sultan Abdal'a izafe edilen "Sarkız'ı iki pare eyledi" (Öztelli, 2004: 122) dizesi de aynı olaya işaret ediyor olmalıdır.³⁰

Pâkî mahlasıyla yazılan bir nefesteki "Koru Yaylası'ndan attı şişini / Baba Pınarı'nın deldi taşını" (Koca, 1990: 894-95) dizeleri de şeyhin taşla ilgili bir başka kerametine gönderme yapmaktadır. Velayetnameye göre Çelebi Yaylası'nda Kızıldeli'nin attığı ok bir kayaya saplanır ve kayadan su çıkmaya başlar. Dana sonra bu pınarın adı Kayapınar olarak kalır (Yıldırım, 2007: 174).

Seyyid Ali Sultan'ın meşhur bir kerameti de horozların erken ötmesini sağlamasıdır. Velayetname ile başlayacak olursak, Kırklar'ın iştirak ettikleri son fetihle kale hâlkı teslim olmak ister; ancak sabah horozlar ötene kadar kendilerine mühlet verilmesini isterler. Kızıldeli bu isteklerini kabul eder. Ancak gaziler sabaha kadar ganimet kalmayacağı gerekçesi ile hoşnutsuzluklarını belirtirler. Bunun üzerine şeyhin kerameti ile horozlar ötmeye başlar ve kale hâlkı mallarını saklayamadan gaziler kaleye yürürler (Yıldırım, 177-78). Pir Sultan mahlaslı bir nefeste bu hadise aynen nakledilmektedir: "Gör pirim küffara netti neyledi / Şehr horozlarına dua eyledi / Sarıkız'ı iki pare eyledi / Yatsıda horozları öttüren Kızıldeli" (Öztelli, 2004: 121-22).

Velayetnamelerde yaygın bir keramet motifi kuru çubukları yere atıp yeşillendirmektir. Birçok Velayetnamede yer alan bu motif *Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi*'nde de vardır. Çelebi Yaylası'nda kayadan kerametle su çıkaran Kızıldeli okunu yere bırakınca ok siyah bir duta dönüşür (Yıldırım, 2007: 174). Velayetnamedeki bu hikâye ufak değişikliklerle Mehmet Koç Dede tarafından Ayhan Aydın'a anlatılmıştır. Bu dutun bugün hâlâ Seyyid Ali Sultan Dergâhı avlusunda bulunan dut ağacı olduğuna inanılmaktadır (Yukarıda bahsi geçen röportaj). Veli Dede'nin bir şiirindeki şu mısralar da aynı keramete işaret etmektedir: "Kuru şişten dutu dertlere derman / Çar köşe gözcüsü Kızıldeli'dir" (Kaya, 2001). Tevfik mahlası ile yazılan ve Seyyid Ali Sultan'ı öven bir nefeste bu hadise "Kuru duttan yeşil yaprak bitiren" mısraıyla işaret edilmektedir (Noyan, 2000: 292-93).

Velayetnamede birçok kalenin fethinden önce Seyyid Ali Sultan'ın "na'ra urup" kale duvarlarını salladığı ve yıktığı anlatılmaktadır (Örneğin bkz. Yıldırım, 2007: 168). Nefeslerde bu keramet

³⁰ Sarkız ile ilgili Ali Kaykî'dan dinlediğim söylence de şu şekildedir: Sarıkız Kızıldeli ve arkadaşlarına engel olmak ister. Bunun üzerine Kızıldeli gazaba gelip Sarkız'ı kılıcı ile iki parçaya ayırır. Bu hadisesin gerçekleştiği yere Sarıkız Yaylası denir.

yansımalarını görmek mümkündür. Örneğin Virani'nin şu dizeleri hemen Velayetnamenin anlatımındaki ilgili bölümleri akla getirmektedir: "Na're ursa ta'ba düşerdi zemin ü asman / Tiği darbindan yere geçti lâ'in-i bed-gümân" (Bayrı, 1959: 80-81; Ergun, 1955: 225-26; Virani, 1998: 18-19). Pir Sultan'a izafe edilen "Kalenin altın üstüne getiri / Rum'un fethin eden Şah Kızıldeli" (Öztelli, 2004: 121-22) dizeleri aynı kerametlere işaret etmektedir.

Velayetnamede yer almayıp da nefeslerde ve henüz yazıya aktarılmamış söylencelerde karşılaştığımız kimi keramet hikâyeleri de mevcuttur. Bunlardan birisi "ağaç kılıç"la ilgilidir. Velayetname literatüründe dervişlerin elinde tahta kılıçla savaşmaları aslında alışıldık bir motif iken *Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi*'nde böyle bir tasvire rastlanmamaktadır. Ancak *Abdal Musa Velayetnamesi*'nde bu motif görülmektedir. Burada Abdal Musa, Umur Gazi ile beraber Rumeli fethine gönderirken Kızıldeli'nin eline bir ağaç kılıç vermektedir (Güzel, 1999: 149). Geda Muslu yukarıda alıntı yapılan nefesinde Kızıldeli'nin ağaç kılıcına işaret etmektedir: "Serçeşme olmuşdur Urum'eli'ne / Ağaçtan Zülfikâr ol gerçek veli" (Noyan, 2000: 294-95). "Gelibol'dan geçti Hakk'a dayandı / Tahta kılıç al kanlara boyandı" derken Pâki yine aynı hususu vurgulamaktadır (Koca, 1990: 894-95).

Velayetnamede olmayıp söylencelerde ve nefeslerde karşılaştığımız bir başka olay Kazova'da gerçekleşen savaştır. Söylenceye göre Seyyid Ali Sultan liderliğindeki Kırklar ve gaziler Kazovası³¹ denilen yere geldiklerinde güçlü bir düşman ordusu ile karşılaşılır. Burada büyük bir savaş gerçekleşir ve her iki taraf ciddi kayıp verir. Şeyh Bedreddin'in babası da bu savaşta şehit edilir. Bu o güne kadar yapılan en büyük ve en kanlı savaştır. Nitekim bu savaştan hemen sonra Simavna ve Dimetoka kaleleri alınır ve sonra da Edirne düşer. Bu gün hâlâ Kazovası civarında yaşayan köylüler arasında bu savaşın anısı yaşamaktadır. Yöreyi gezip köylülerle konuşan Ali Kaykı, insanların bu ovada bir zamanlar çok kanlı bir savaş olduğunu anlattıklarını söylemektedir. Öte yandan bu yöre Alevilerinin cemlerinde hâlen Kazova'dan bahseden nefesler okunmaktadır (Ali Kaykı ile 30 Ocak 2010 tarihinde yaptığım söyleşi). Birçok kalenin isminin anıldığı Velayetnamede Kazova cengi sessiz geçilmiştir. Ancak Pir Sultan Abdal mahlaslı bir nefeste bu olaya açık işaretler vardır: "Geldi Kazova'yı duman bürüdü / Kara kafirlerin yağı eridi / Allah Allah deyip Kırklar yürüdü / Kırklara serçeşmesin pirim Ali / Cümlemizden ulusun Kızıldeli" (Aslanoğlu, 2000: 396).³²

Velayetnamede muğlak ifadelerle geçilen kimi hikâyeleri daha kapsamlı bir biçimde şifahi kültürde hâlen yaşamakta olan bazı keramet söylenceleri içinde bulmak mümkündür. Velayetnameye göre, Burgaz kalesi fethedildikten sonra kale sakinlerinden üç kişi – ki bunlar kale fethedilmeden önce yakalanmış ve bir harp hilesi olarak kaçmalarına izin verilmiş idi

³¹ Kazovası bugün Eskişehir ile Çakmakköy arasında Dimetoka'nın doğusuna düşen bölgededir.

³² Yazılı kaynaklardan sadece Pir Sultan Abdal'ın bu şiirinde yer alan Ali Kaykı'dan derlediğim bir söylence de şudur: İpsala'ya geldiklerinde Kırklar ilk şehitlerini verirler. Böylece burada ilk selâ okunduğundan adı "İlk-selâ" olarak kalır. Zamanla bu isim "İpsala"ya dönüşür. Pir Sultan'ın "Kafirlerin yezitlerin bağladı / İlk selamı "esselâ"da söyledi / Kırklara serçeşmesin pirim Ali / Cümlemizden ulusun Kızıldeli" (Aslanoğlu, 2000: 396) dizeleri bu söylence ile benzerlik göstermektedir.

– İslam’a davet edilir. Onlar da bu daveti kabul ederek kurtulurlar. Müslüman olan bu üç kişi kale hâlkı içinde çocuklarının ve akrabalarının olduğunu, onların da affedilmesini rica ederler. Kızıldeli onların gelmesini emreder. O emir sebebiyle bu yerin adı “Bolayır” kalır. Velayetnamede ilgili bölüm şöyle geçmektedir (Yıldırım, 2007: 168):

Sâlifü'l-beyân mukaddem esir idilüb firar itdirilen ol üç kâfiri dine davet itdiler. Hemân huzur-ı Sultan’da imanı kabul ve müselman oldılar. Ve eyitdiler: “Bunda bizim evlâd u iyal ve akrabamız dahi vardır. Kerem buyurub onların kabahatlerini bu bendelerine bağışlayub anlar dahi huzur-u saâdetlerinizde imanı kabul idüb müselman olalar.” Sultan onların gelmesini nutuk buyurdu. Merkuamlar huzur-u feyz-nüşûra gelüb müselman oldılar. Ammâ Sultan’ın nutku sebebiyle ol yerin ismi Bolayır kaldı. Görüldüğü üzere bu yerin isminin “Bolayır” olmasının sebebi metinde açıkça ifade edilmemiştir. Kızıldeli’nin bir nutku sebebi ile böyle olmakla beraber nutkunun ne olduğu açıkça ifade edilmemiştir. İşte bu nutkun ne olduğunu sözlü kültürde bulmaktayız. Ali Kaykı’dan dinlediğim (onun da dedesinden dinlediği) söylence şöyledir:

Kırklar karşıya geçince ilk Çimpi kalesini fethederler. Burada esirler alınır. Kadının birisi gelip oğlunun da esirler arasında olduğunu, affedilmesini rica eder. Kızıldeli kadına oğlunu “**bul ayır**” der. Ondan sonra oranın adı “Bolayır” olarak kalır. Anlaşıyor ki Velayetnamenin yazıldığı tarihten günümüze kadar ortak hafızada yaşayan versiyonda hikâyenin içini dolduran olayın ayrıntılarında değişiklikler olmuştur. Örneğin Burgaz kalesi Çimpi kalesi olmuş, önceden esir edilip serbest bırakılan üç kişi bir kadına dönüşmüştür. Ancak hikâyenin kurgusu ve öz mesajı aynen korunmuştur. Bir kale fethediliyor, kale hâlkı esir ediliyor; bir veya birkaç kişinin affedilmesi Müslüman olan yakın(lar)ı tarafından rica ediliyor; Kızıldeli bu ricayı kabul edip “bul ayır” diyor; ve o söze izafeten bu yerin adı “Bolayır” kalıyor. Ancak Velayetname derleyicisinin Kızıldeli’nin “bul ayır” ifadesini atlayıp buna sadece Sultan’ın nutku ifadesi ile göndermede bulunmakla yetinmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bir diğer olay Kızıldeli’nin atı ile ilgilidir. Velayetnameye bakılacak olursa, Seyyid Ali Sultan gazilerin komutasını Gazi Evrenos’a bırakıp mesken tutmak üzere oradan ayrıldıktan sonra, yolda (Sarı Kızıl yaylasına geçip dergâhını kurduğu yere varmadan hemen önce) atı ölüür. Seyyid Ali Sultan atının cesedini orta yerde bırakmak istemez. Bir işaretiyle yer yararlı ve atın cesedini içine alır (Yıldırım, 2007: 178). Aynı hikâyeyi Mehmet Koç Dede atalarından dinlediğini ifade ederek şöyle anlatmaktadır: Seyyid Ali Sultan, şimdiki dergâhın altında çadır kurar. Gümülçine’de bir kalenin fethi için askerlerini gönderir. Askerlerin zorda kalmaları üzerine Kızıldeli onlara yardıma gitmeye karar verir ve geceleyin harekete geçip seherde “At Mezar” denen bir yere gelir. Herhâlde çok zorlanmış olmalı ki at burada çatlar. Ama atın çok hizmeti olduğu için yırtıcı hayvanlar yemesinler diye, mezar yapıp atını buraya defnedir.³³ Burada da Velayetnamenin anlatımı ile şifahi söylence arasında hikâyenin kurgusu ve ana teması bakımından tam bir uyum gözlenirken, olayın detaylarında farklılaşma olduğu anlaşılmaktadır.

³³ Ayhan Aydın’ın 21-22 Kasım 2004 tarihlerinde yaptığı yayınlanmamış söyleşiden.

Bunlardan başka bir de ne Velayetnamede ne de nefeslerde hiç bahsi geçmediği hâlde sözlü kültürde hâlâ anlatılmaya devam eden keramet hikâyeleri vardır. Örnek vermek gerekirse, Malkara'ya geldiklerinde Kızıldeli erenlerden birkaçını yiyecek istemek üzere yerli hâlkın yanına gönderir. Orada yaşayan Hıristiyan hâlk yiyecekleri zehirleyip verirler. Bunu anlayan erenler yiyecek almadan geri dönerler. Kızıldeli neden yiyecek temin etmeden döndüklerini sorunca erenler “onların **malı karaydı** almadık” derler. Bunu üzerine o beldenin adı **Malkara** olarak kalır. Yine bir başka söylenceye göre, bugün Nasuhbey Köyü'nde **Karar Baba** türbesinin olduğu yere geldiklerinde sancaktar sendeler ve sancak elinden düşüp yere saplanır. Sancak anında kök salıp yeşerir. Bu ağaca “**sancak ağacı**” denir. Bu ağacın aynı isimle bu gün hâlen mevcut olduğu söylenmektedir. Üçüncü bir söylence şöyledir: Nasuhbey Köyü yakınlarında bir geçitte kanlı bir savaş olur ve şehitler verilir. Bu olaydan sonra geçidin adı “**kanlı geçit**” kalır. Geçidin adı hâlen aynı şekilde bilinmektedir.³⁴

e. Dergâhını Kurması:

Velayetnamenin anlatımına göre, bir dizi kale fethettikten sonra Kırklar gazilerden ayrılırlar. Kırklar'ın her biri Kızıldeli'nin talimatı ile dergâhlarını kurup “canlar uyarmak” üzere kendileri için belirlenmiş yerlere doğru hareket ederler. Kızıldeli kendisi de yola koyulur. Sarı Kızıl yaylasını geçtikten sonra - muhtemelen fazla uzak olmayan – meskenine varır ve orada dergâhını kurar.

Aşıklar ve talipler dergâhında toplanmaya başlar. Öyle ki on iki binden fazla insanı irşat edip ilahi hakikatlere uyarır (Yıldırım, 2007: 178-79). Velayetname Kızıldeli'nin dergâhını nerede kurduğunu açık bir şekilde ifade etmemektedir. Ancak dergâhını kurmadan hemen önce Cebel Yaylası ve Sarıkız Yaylası'nda bulunduğu anlatılmaktadır.³⁵ Dergâhın ne zaman kurulduğu konusunda ise Velayetname tamamen sessizdir.

Arşiv kayıtlarından dergâh'ın en geç 1402 yılında kurulduğunu gösteren kayıtlar vardır. Bununla beraber arşiv kaynakları dikkatlice okunduğunda Kızıldeli'ye ilk vakfın verilmesi ve tekkenin kuruluşunun daha erken tarihlere, I. Murat dönemine kadar gittiği yönünde güçlü bir kanaat oluşmaktadır.³⁶ Bu bilginin Bektaşî ortak belleğinde de aynı şekilde yerleştiği anlaşılmaktadır. Örneğin Bedri Noyan Seyyid Ali Sultan'ın Kızıldeli çayı yanına bir dergâh kurduğunu ve bu dergâhın kuruluş tarihinin bir söylentiye göre 1397 olduğunu yazmaktadır (Noyan, 1998: 247). Öte yandan Şevki Koca kaynak belirtmeden Seyyid Ali Sultan'ın 1385-1387 yılları arasında Kızıldeli dergâhı postnişini olduğunu yazmaktadır (Koca, 2005: 286). Buna göre dergâh 1385 yılında kurulmuş olmaktadır.

³⁴ Ali Kaykı ile 30 Ocak 2010 tarihinde yaptığım söyleşiden.

³⁵ 1818 tarihli bir belgede tekkenin Dimetoka'ya tâbi Cebel nahiyesinde bulunduğu kaydedilmiştir (BOA, HAT. 686/33334).

³⁶ İlgili arşiv kayıtlarının diğer kaynaklarla mukayeseli bir analizi için bkz. (Yıldırım, 2007: 119-56; Yıldırım, 2009).

Nefeslerde de Kızıldeli'nin dergâhını ne zaman kurduğuna dair bilgi yer almamaktadır. Ancak dergâhın yerine dair epeyce dize mevcuttur. Bu nefeslerde dergâhın yerini ifade etmek için genellikle tekkenin yakınlarında bulunan Tanrı Dağı'nın ismi geçmekte, bazen de Kızıldeli Çayı'ndan bahsedilmektedir.

Viranî Seyyid Ali Sultan'ın nerede yerleştiğini ifade ederken “Tanrı Dağı mesken oldu bil ana merd ü şah” (Bayrı, 1959: 80-81; Ergun, 1955: 225-26; Viranî, 1998: 18-19) demektedir. Aynı şekilde Pir Sultan Abdal şeyhin meskenini “Tanrı Dağ koruna çökmüş oturur” ifadesi ile anlatmaktadır (Öztelli, 2004: 176). Geda Muslu'nun dilinde bu bilgi şöyle ifadesini bulmaktadır: “Bilin Tanrı Dağı Şah'ın otağı” (Noyan, 2000: 294). Hamdi mahlasıyla Kızıldeli dergâhını ve oradaki hayatı betimlemek için yazılmış bir nefeste de aynı şekilde Tanrı Dağı ve Kızıldeli Çayı'na göndermeler bulunmaktadır (Gölpınarlı, 1992: 91).³⁷

Trakya'da Kızıldeli süreğini devam ettiren insanların ortak belleğinde de Rumeli'ne geçiş ve dergâh yerinin vakfedilmesi ile ilintili olarak I. Murat'ın isminin yerleştiği anlaşılmaktadır. Ali Kaykı'nın anlattıklarına göre Edirne fethinden sonra Pir-evi'ne dönen Seyyid Ali Sultan I. Murat'ın daveti üzerine geri Rumeli'ne geçer. Bir savaştan sonra I. Murad Kızıldeli'yi çok beğenir ve iltifat eder. Seyyid Ali Sultan I. Murad'a şöyle der: “Artık siz işi çapula döktünüz. Biz artık yanınızda yer alamayız. Vereceksen yurtluk ver!” Bunun üzerine Kızıldeli Çayı kıyısında Aşağı Tekke'nin yeri I. Murat tarafından verilir. Aşağı Tekke 1380'lerde Yukarı Tekke ise daha sonra 1402 yılında inşa edilir. Her iki tekkede de türbesi vardır.³⁸ Kızıldeli süreklilerinin hâlen yaşayan babalarından birisi olan Lütfi Aykurt da aynı hatırayı dile getirmektedir. Ona göre Kızıldeli Sultan'a bağlı vakıf arazileri ve 24 köy varmış. I. Murat 1370 tarihinde türbe (dergâh olmalı) yaptırmış.³⁹

Sonuç

Anlaşıyor ki, Seyyid Ali Sultan adı etrafında oluşan söylenceler belli bir kesim içinde dilden dile dolaşarak yayılmış, yayıldıkça da içine çeşitli keramet motiflerini alarak kabarmıştır. Bu söylencelerin en azından bir kısmı⁴⁰, bir süre sonra bu gün adını kesin olarak bilemediğimiz, muhtemelen bir Bektaşî dervişi tarafından derlenerek yazıya aktarılmış ve bu suretle elimizdeki Velayetname oluşmuştur.⁴¹

³⁷ Kızıldeli'yi öven ve dergâh hakkında bilgi içeren nefesler bu kadarla sınırlı değildir. Ancak makalenin hacmini gereksiz yere büyütmemek için bu kadarla yetiniyoruz.

³⁸ 30 Ocak 2010 tarihinde Ali Kaykı ile yaptığım söyleşiden.

³⁹ 26 Mart 2004 tarihinde Ayhan Aydın'ın yaptığı söyleşiden.

⁴⁰ Seyyid Ali Sultan'la ilgili velayetnamede yer almayan başka söylenceler de sözlü kültür kanalıyla günümüze kadar ulaşmıştır.

⁴¹ Bizim analizlerimize göre Velayetnameyi oluşturan söylenceler ilk defa Cezbî mahlasını kullanan birisi tarafından 15. yüzyıl sonları ya da 16. yüzyıl başlarında yazıya aktarılmış olmalıdır (Yıldırım, 2008). Öte yandan, Şevki Koca yabana atılmaması gereken bir iddia ortaya atmaktadır. Ona göre, Velayetname'yi yazan kişi 1644-1701 yılları

Öte yandan Velayetnamede kaydedilen metinden ayrı olarak – fakat onunla etkileşim içinde – ortak bellekteki bilgi, sözlü dinamiklerle nesilden nesile aktarılmaya devam etmiştir. Bu bilginin en belirgin tezahürü 16. yüzyıldan itibaren günümüze kadar Alevi-Bektaşilerce söylenmiş nefeslerde karşımıza çıkmaktadır. Yukarıdaki analizlerden açıkça anlaşılacağı üzere, bu nefeslerden yansıyan Kızıldeli imajı Velayetnamedeki tablo ile uyum içindedir. Böylesi bir uyumu izah etmek için şairlerin Velayetnameyi okuyup bilgilerini oradan aldıklarını varsaymak makul değildir. Zira gerek Velayetnamenin çok az sayıda nüshası bulunduğu gerekse mevcut nüshalara ulaşım imkânlarının oldukça sınırlı olduğu göz önüne alınırsa bu metnin ortak belleği besleme hususunda işlevinin oldukça sınırlı olmuş olması beklenmelidir. Şu hâlde şairlerimizin Velayetnameden daha çok büyüklerinden işittiği şifahi bilgidен beslendiklerini varsaymak yerinde olacaktır. Ancak Velayetname yazıldıktan sonra şifahi bilgi ile etkileşimini devam ettirip ve bu kanalla şifahi bilgi üzerinde belli bir denetim kurmuş olmalıdır. Herhangi bir şairin Kızıldeli ile ilgili bilgisi ya doğrudan Velayetnameden okumak suretiyle ya da başka kişi(ler)den işitmek suretiyle edinilmiş olacaktır. Bize göre ikinci durum çok daha yaygın olmalıdır. Bu durumda sözlü aktarımın ikinci hâlkasında yine aynı bölünme söz konusu olacaktır. Böyle giden silsilede herhangi bir hâlkada süreç Velayetname ile sonlanabilir. Öte yandan sözlü aktarım sürecinin Velayetnameye hiç varmadan Velayetnamenin yazıya aktarılmasından öncesine – ki bu dönemde artık sadece sözlü bilgi vardır - kadar ulaşması da ihtimal harici değildir (bkz. Tablo 1 ve Tablo 2).

Bektaşiler arasında artık iyice yaygınlaşmış olan söylencelerin şiire yansımından başka bir şey değildir. Denilebilir ki bu şairler - ister mahlasta adı geçen şahıslar olsun, ister bu mahlasları kullanan başka şairler olsun - ya Velayetnameyi okuyup Seyyid Ali Sultan hakkındaki bilgilerini doğrudan oradan alıyorlardı –ki bunun düşük bir ihtimal olduğu yukarıda ifade edildi - ya da sözlü kültürde yaşamakta olan ve Velayetnameye de esas teşkil etmiş olan söylenceleri duyuyor ve biliyorlardı. Şiirlerdeki Seyyid Ali Sultan portresi ile Velayetnamedeki arasında ortaya konulmuş olan benzerlik bu fikri kuvvetle desteklemektedir.

Öte yandan Velayetname metni ile herhangi bir teması olma ihtimali olmadığı hâlde aynı hikâyeleri ufak farklarla günümüze kadar taşıyan bir sözlü kültür havzasının varlığı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada başvuru sözlü bilginin ana kaynaklarından birisi olan Ali Kaykı'nın dedesi Mehmet Kaykı'nın herhangi bir şekilde Velayetnameyi okumuş olması veya birinden dinlemiş olması mümkün görünmemektedir. Zira bu kişinin Velayetnamenin ne yayınlanmış bir kopyasını ne de el yazması nüshasını görmemiş olduğu bilinmektedir. Şu hâlde ondan derlenen bilgi tamamen sözlü kanallarla aktarılan bilgidir. Bu bilgi ile Velayetnamede kaydedilen bilgi karşılaştırıldığında her bir hikâyenin kurgusunun ve esas temasının korunduğu ancak detay bilgilerin değişime uğradığı görünmektedir. Öte yandan gerek Velayetnamede muğlak olarak yer alan bazı hikâyeleri açarak desteklemesi gerekse Velayetname metninde hiç yer almayan bazı hikâyeleri içermesi bakımından bu

arasında Kızıldeli Dergahı'nda postnişinlik yapan ve 1701 yılında vefatını müteakip dergahın Babalar haziresine defnedilen Cezbi Abdal'dır (Koca, 2005: 294).

sözlü bilgi Velayetnameyi tamamlar bir nitelik göstermektedir. Denilebilir ki, Velayetname toplumun ortak belleğinde var olan Kızıldeli'ye dair bilginin bir kısmının yazıya aktarılmış hâlimden ibarettir. Öte yandan hem yazıyla “dondurulan” bilginin ortak bellekteki aslı hem de yazıya aktarılmayan kimi bilgiler sözlü kültürün kendi dinamikleri içinde günümüze kadar ulaşmıştır. Yukarıda sadece bir envanterini çıkardığımız sözlü geleneğin barındırdığı bilgilerin Velayetname metni ile karşılaştırmalı bir analizi hem Velayetnamedeki bilginin doğasını anlamak hem de sözlü kültürün dinamiklerini keşfetmek adına önemli sonuçlar üretebilecek niteliktedir (Bkz. Tablo 1 ve Tablo 2).

Bu çalışmada, yukarıda kısaca özetlenen yöntem çerçevesinde Alevi-Bektaşî geleneğinde Seyyid Ali Sultan'ın nasıl bir yer edindiği gözlemlenmeye çalıştık. Geleneksel bilginin farklı tezahürleri olarak görülen Velayetname, nefesler, şifahi bilgi ve 19.-20. yüzyıllarda Bektaşîlerce kaleme alınmış “telif” eserlerde - ki bunlar bilgilerini esas itibarıyla önceki üç kaynak grubundan derlemişlerdir - yer alan bilgiler ışığında bir Kızıldeli portresi çizmeye çalıştık. Bunu yaparken geleneğin dünyasını esas alıp ortaya çıkan portrenin tarihsel bilgilerimizle uyuşup uyuşmadığı sorusunu genel itibarıyla göz ardı ettik. Bir başka deyişle “tarihsel doğruluk” kaygısından azade bir şekilde Seyyid Ali Sultan'ı sadece geleneğin prizmasından görmeye çalıştık.

Geleneğin prizmasından görünen resminin ana hatlarını özetleyecek olursak: Seyyid Ali Sultan'ın kökeninin Horasan'a dayandığı konusunda kaynaklarımızın tamamı mutabıktır. Horasan'dan kendisi mi kalkıp geldi yoksa ataları daha önceden geldi de kendisi Anadolu'da mı doğdu, bu hususta belirsizlik vardır. Ortak belleğin tuvalinde çizilen Kızıldeli resminin en belirgin çizgilerinden birisi de Hacı Bektaş Veli bağlantısıdır. Kaynaklarımızın tamamı onu bir şekilde Bektaşî Tarikatı'nın piri ile ilişkilendirme gayreti göstermektedirler. Ancak bu ilişkinin mahiyeti farklılık göstermektedir. Geleneksel bilginin ısrarla vurguladığı bir başka husus, Bektaşî Yolu'nun oluşumu ve tarikata dönüşümü sürecinde Kızıldeli'nin oynadığı başat roldür. O, bir yandan Hacı Bektaş Veli'den devraldığı mirası geliştirerek Rumeli'ne taşırken bir yandan da Balım Sultan'ı yetiştirmek suretiyle tarikat tarihinin bu en önemli iki hâlkasını bir birine bağlayan köprü olmuştur.⁴² Öte yandan Kızıldeli'nin Rumeli fetihlerinde öncülük etmesi ortak hafızadaki onunla ilgili bilgi öbeğine tam anlamıyla damgasını vurmuş durumdadır. Velayetnameden başlayarak henüz yazılmamış şifahi bilgiye kadar geleneksel bilginin her bölümünde onun ismine yakıştırılan belki de en güçlü sıfat “Rumeli fatihi”dir. Seyyid Ali Sultan'ın bir dizi gazaya iştirak ettikten sonra dönemin Osmanlı sultanı tarafından vakfedilen Dimetoka yakınlarında bir araziye dergâhını kurduğu arşiv kayıtlarından kesin olarak bilinmektedir. Arşiv belgelerinde onun vakfını onaylayan sultanlar içinde adı geçen en eski Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'dir. Ancak ilgili belgeler dikkatle okunduğunda vakfın ilk defa I. Murat tarafından verildiği kanaati oluşmaktadır. Geleneksel bilgi bu konuda yine I. Murat ismi üzerinde uzlaşmış vaziyettedir.

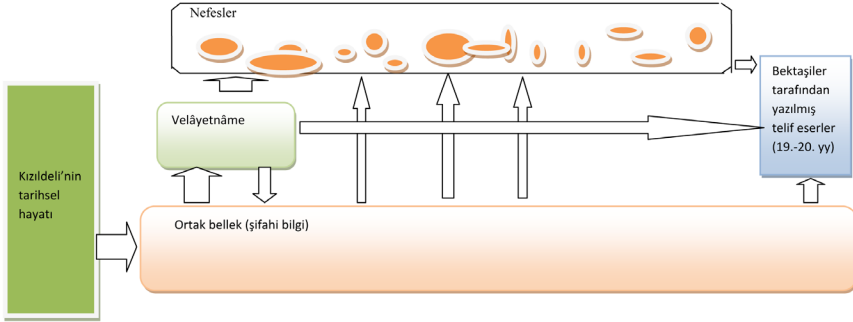
⁴² Kızıldeli'nin bu rolünün ayrıntılı analizi için bkz. (Yıldırım, 2010).

Yukarıda ifade edildiği gibi, Alevi-Bektaşî geleneğinin bize sunduğu Kızıldeli tablosunun tarihsel verilerle karşılaştırılması ya da bu tablodan tarihsel bilgi çıkarılması elinizdeki makalenin amacı ve kapsamı dışındadır. Bununla beraber, bir cümle ile ifade etmek gerekirse, geleneğin prizmasından yansıyan görüntü ile tarihsel veriler arasında, farklılaşmalar olmakla birlikte ciddi benzerliklerin bulunduğu açıkça gözlenmektedir. Bu iki resmî bir arada, mukayeseli bir şekilde ele alacak müstakil bir çalışma şüphesiz ki faydalı olacaktır. Böyle bir çalışma bir yandan Kızıldeli'nin tarihsel hayatına dair bilgilerimizi artırırken öte yandan geleneksel bilginin oluşum ve aktarım süreçleri ile bu bilginin tarih kaynağı olarak nasıl kullanılabileceği gibi hususlarda önemli katkılar yapabilecek potansiyeli barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

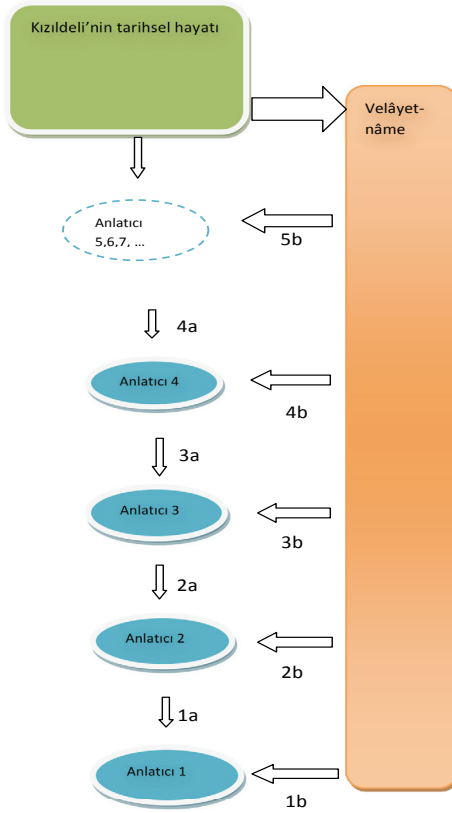
- AHMED RIFKI (1328 / 1910-11): *Bektaşî Sırrı. II. Cilt. Dersaadet (İstanbul)*.
- AHMET RİFAT EFENDİ (2007): *Gerçek Bektaşîlik. Mir'atü'l-mekâsîd fi def'i'l-mefâsîd. haz. Salih Çift. İstanbul: İz Yayıncılık.*
- ASLANOĞLU, İbrahim (2000): *Pir Sultan Abdallar, İstanbul: Can Yayınları.*
- AŞIKPAŞAZÂDE, Derviş Ahmed (1949): *Tevârih-i Âl-i Osman. haz. Nihâl Atsız. İstanbul: Türkiye Yayınevi.*
- BAHA SAİT BEY (1927): "Bektâşîler III". *Türk Yurdu. no: 28. Nisan: 305-341.*
- BAYRI, M. Hâlîl (1959): *Âşık Viranî Divanı. İstanbul.*
- BELDICEANU-STEINHERR, Irène (1999): "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodox İslam'ın Trakya'ya Yerleşmesi". *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 – 1699). ed. Elizabeth A. Zachariadou. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 50-72.*
- BIRGE, John K. (1937): *The Bektashi Order of Dervishes, London-Hartford, Conn..*
- ÇELEBİ, Ahmed Cemaleddin (1328 / 1910-11): *Bektâşî Sırrı Nâm Risaleye Müdâfa'â. Dersa'âdet (İstanbul): Manzûme-i Efkâr Matbaası.*
- ERGUN, Sadeddin N. (1955): *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri. İstanbul.*
- EYUBOĞLU, Sabahattin (1997): *Pir Sultan Abdal, İstanbul: Cem Yayınevi.*
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1992): *Alevî Bektaşî Nefesleri, İstanbul: İnkılap Yayınevi.*
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1995): *Vilâyet-nâme. Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli. İstanbul: İnkılap Yayınları.*
- GÜZEL, Abdurrahman (1999): *Abdal Musa Velayetnamesi. Ankara: TTK.*
- HOCA İSHAK EFENDİ (1290/1873): *Kâşifu'l-esrâr ve dâfü'l-esrâr. İstanbul.*
- KAYA, Doğan (2001): "Sivas Kaynaklı Cönklerde Kızıldeli". *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi (23-28.11.2001). Bu kongrede okunan metin şu internet sitesinde yayımlanmıştır: <http://www.alewiten.com/index7.htm> web adresinde yayımlanmıştır.)*
- KOCA, Şevki (2005): *Bektâşîlik ve Bektaşî Dergâhları. İstanbul: Cem Vakfı Yayınları.*
- KOCA, Turgut (1990): *Bektaşî Alevî Şairleri ve Nefesleri. İstanbul: Maarif Kitaphanesi ve Matbaası.*
- NOYAN, Bedri (1996): *Hacı Bektaş Veli Manzum Vilâyetnamesi. İstanbul: Can Yayınları.*
- NOYAN, Bedri (1997): "Abdal Musa Sultan Hakkında". *Abdal Musa Sultan ve Velayetnamesi. haz. Adil Ali Atalay. İstanbul: Can Yayınları: 34-66.*
- NOYAN, Bedri (1998): *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik. I. Cilt. Ankara: Ardıç Yayınları.*
- NOYAN, Bedri (1999): *Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi. Ankara: Ayyıldız Yayınları.*

- NOYAN, Bedri (2000): *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik. III. Cilt.* Ankara: Ardiç Yayınları.
- OCAK, Ahmet Y. (2002): *Sarı Saltuk. Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü*, Ankara: TTK.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1983): *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ONARLI, İsmail (2000): "Malatya'nın Fethiye Beldesinde Kızıldeli Sultan Ocağı", *Cem Dergisi*, sayı: 101, Mayıs.
- OYTAN, M. Tefik (2007): *Bektaşiliğin İcyüzü*. İstanbul: Demos Yayınları.
- ÖZTELLİ, Cahit (1997): *Bektaşî Gülleri*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- ÖZTELLİ, Cahit (2004): *Pir Sultan Abdal. Bütün Şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- ŞAHİN, Hüseyin (1998): "Bir Anadolu Ereni: Kızıldeli. Malatya'da Kızıldeli Adı Çevresinde Oluşan Kültürel Değerler", 1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri, Ankara.
- VİRANÎ (1998): *Virânî Divanı ve Risalesi (Buyruğu)*. derleyen Adil Ali Atalay Vaktidolu. İstanbul: Can Yayınları.
- YILDIRIM, Rıza (2007): *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velayetnamesi*. Ankara: TTK.
- YILDIRIM, Rıza (2008): "Efsanede Gizli Gerçek: Bir Tarih Kaynağı Olarak Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 6: 1-43.
- YILDIRIM, Rıza (2009): "History Beneath Clouds of Legend: Seyyid Ali Sultan and his Place in Early Ottoman History". *International Journal of Turkish Studies* 15/1-2: 21-62.
- YILDIRIM, Rıza (2010): "Muhabbetten Tarikata: 'Bektaşî Tarikatı'nın Oluşum Sürecinde Kızıldeli'nin Rolü". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 53.

Tablo 1: Bektaşî-Alevî Geleneği'nin Kaynakları ve İç Dinamikleri

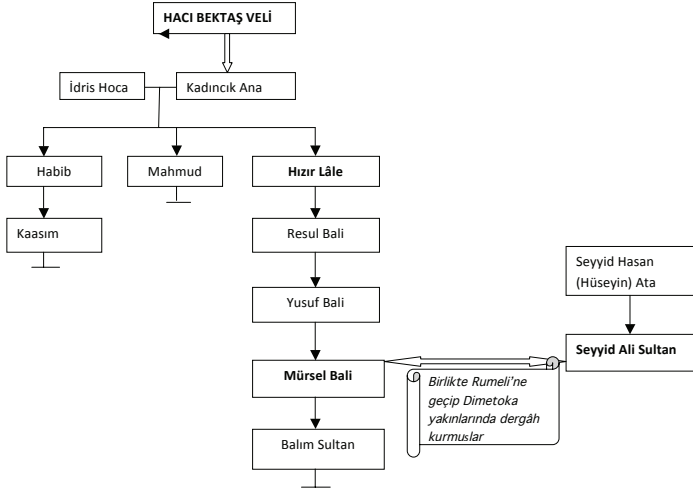
Açıklama: Kızıldeli'nin tarihsel hayatına ilişkin bilgi önce ortak belleğe geçmektedir. Bir süre sonra bu bellekteki bilginin bir kısmı yazılı ortama aktararak Velayetname meydana getirilmiştir. Görüldüğü gibi Velayetnamenin tek kaynağı ortak bellektir. Bir kez yazıyla dondurulduktan sonra Velayetnameye aktarılan bilgi "norm" veya "ortodoksi" oluşturup ortak bellek üzerinde besleyici ve kontrol edici bir rol üstlenmiştir. Öte yandan Velayetname metnine erişim imkanı çok kısıtlı olduğundan bilgi aktarımı hâlen büyük oranda ortak bellek aracılığı ile gerçekleşmektedir. Şairler bilgilerini ya doğrudan Velayetnameden almakta ya da ortak bellekten beslenmektedirler (Ayrıca bkz. Tablo 2). 19. ve 20. yüzyıllarda Bektaşîlerce kaleme alınan eserler ise her üç kaynaktan beslenme imkânına sahiptir.

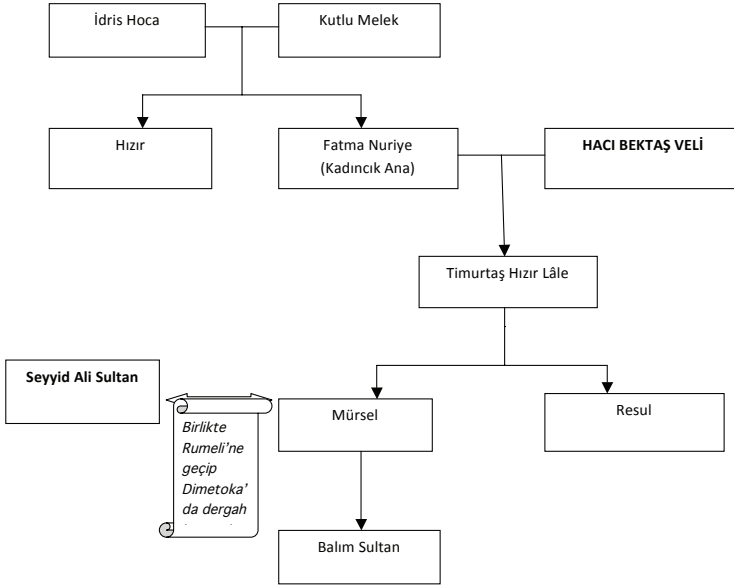
Tablo 2: Nefeslerdeki Bilginin Kaynakları

Açıklama: Örneğin Anlatıcı 1'in yazmış olduğu ve elimize ulaşan bir şiirdeki bilginin muhtemel kaynakları şu şekildedir:

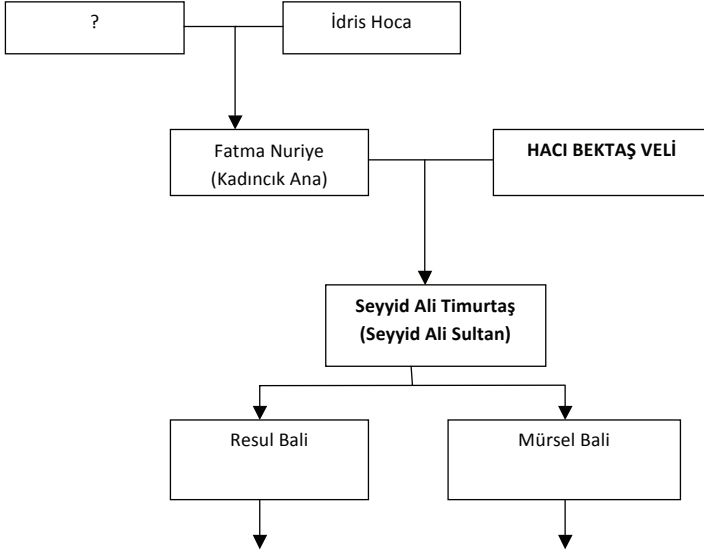
- Doğrudan Velâyetnameden almış olabilir. Bu durumda bilgi (1b) yolundan gelmiş olmaktadır.
- Anlatıcı 2'den alınmış olup Anlatıcı 2 Velâyetnameden almış olabilir: Bu durumda bilgi (2b), (1a) yoluyla gelmiş olmaktadır.
- Bilginin Anlatıcı 1'e ulaşana kadar takip ettiği yol (3b), (2a), (1a) şeklinde olabilir.
- Bilginin Anlatıcı 1'e ulaşana kadar takip ettiği yol (4b), (3a), (2a), (1a) şeklinde olabilir. Aynı mantıkla yukarıya doğru farklı alternatifler düşünülebilir. Herhangi bir nefes için bu yolların hangisinin geçerli olduğunu belirlemek neredeyse imkânsızdır.

Tablo 3: Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi ve onu takip eden Babagân Bektaşilerine (Ahmet Rifat Efendi, Bedri Noyan vs.) göre Hacı Bektaş Veli - Seyyid Ali Sultan münasebeti

Tablo 4: Tevfik Oytan'ın isim vermeden alıntı yaptığı yazmaya göre Hacı Bektaş Veli - Kızıldeli ilişkisi

Tablo 5: Cemaleddin Çelebi'nin Müdafaa'sına göre Hacı Bektaş Veli ile Seyyid Ali Sultan'ın İlişkisi

Muslu Dede (Geda Muslî)

*Gelin.ey kardaşlar dilek edelim
Kapısı açıktır Kızıldeli'nin
Eksiğimiz bilip dâra gidelim
Himmeti çok imiş Seyyid Ali'nin*

*Ne güzel baharı yetişmiş şimdi
Lâlesi sümbülü açılmış şimdi
Abdallar hep sema dönerler şimdi
İhsanı çok imiş Kızıldeli'nin*

*Bab(a) İbrahim şehitlerin eridir
Kırkların durağı anda yeridir
Cansız divar yürüden Bektaş Veli'dir
Himmeti çok imiş Kızıldeli'nin*

*Sancağı çıkar dağları dolanır
Muhib olan âşığa aşka boyanır
Çekilir gülbengi çerağ uyanır
Muhabbettir yerleri Seyyid Ali'nin*

Muslu Dede bunu böyle söyledi
*Gerçek erenlerin medhin eyledi
İman mürvet deyip kerem diledi
Kulları çok imiş Kızıldeli'nin*

Bu şiir, Doğan Kaya'nın Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi'nde (23-28.11.2001) sunduğu "Sivas Kaynaklı Cönklerde Kızıldeli" başlıklı eserinden alınmıştır.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE KIZILDELI (SEYYİD ALİ SULTAN) ZAVİYESİ (1401-1826)

KIZILDELI (SEYYİD ALİ SULTAN) ZAVİYE (1401-1826)
BOUND TO OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS)

Ali Sinan Bilgili¹

ÖZET

Bu araştırmada, günümüzde Yunanistan sınırları içerisindeki Dimetoka'da bulunan Kızıldeli (Seyyid Ali) Sultan Zaviyesi ele alınmıştır. Kaynağını Osmanlı arşiv belgelerinin oluşturduğu araştırmada, bir Bektaşî zaviyesi olan Kızıldeli Zaviyesi'nin 1401-1826 tarihleri arasındaki durumu incelenmiştir. Zaviyenin kuruluşu, zaviye vakfı, vakıf kurucusunun evlatları, zaviyenin bağlı bulunduğu tarikat, Kızıldeli lakabı ve derbendi, arşiv vesikaları ve diğer kaynaklara göre işlenmiştir. Sonuçta Kızıldeli Zaviyesi'nin Sultan I. Bayezid tarafından verilen bir mülknâmeyle (1401-1402) Osmanlı hukuk sistemine alındığı, Musa Çelebi tarafından verilen bitiyede (1412) imtiyaz ve mu'afiyetlerinin belirlendiği, Seyyid Ali Sultan'ın kendisine verilen topraklar üzerinde bir vakıf kurduğu ve bu vakfı da evladiyelik vakıf hâline getirdiği görülmüştür. Bu hukukî nizam 1826'ya kadar devam etmiştir. Bu tarihte Osmanlı ülkesindeki pek çok Bektaşî zaviyesi kapatılırken, Kızıldeli Zaviyesi'nin mallarının önemli bir kısmına el konmuş, ancak zaviye kapatılmamıştır. Zaviye vakfının yönetimi Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne devredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Ali Sultan, Kızıldeli, Dimetoka, Bektaşilik, Zaviye, Vakıf

ABSTRACT

Kızıldeli (Seyyid Ali) Soltan Zaviye which is situated Dimetoka in Greece today is analized in this research. The state of one of the Bektashi Zaviye, Kızıldeli Zaviye between 1401-1826 is examined through the souches of Ottoman Archive documents. The establishment and the foundation of this Zaviye are documented according to the sons (*evlâdları*) of the founder, Zaviye's connection to religious sect, Kızıldeli nick name and customshouse, archive license documents, and other souches. As a result, it has been found out that Kızıldeli Zaviye is accepted to Ottoman judiciary system with a domain document given by Soltan Bayezid I. The Zaviye's privileges and exemptions were determined by Musa Çelebi's "*biti*" (1412), and it has been seen that the foundation was established on the territory given to Seyyid Ali Soltan who founded and transferred it to his sons. This order and regulation continued on until 1826. While most of the Zaviye Foundations were closed down around 1826, most of the properties of Kızıldeli Zaviye were layed hands, but the Zaviye was not totally closed. The administration of the Zaviye was left to Evkâf-ı Hümayun.

¹ * Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ERZURUM sbilgili@atauni.edu.tr

Key Words: Seyyid Ali Soltan, Kızıldeli, Dimetoka, The Bektashi sect, Zaviye, Foundation.

1- Giriş

Seyyid Ali Sultan Zaviyesi, günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Dimetoka (Didymoteikhon) şehrinin Küçük Derbend (Roussa) köyündedir. Edirne ilimizin 40 km. güneyinde yer alan Dimetoka ve çevresi, Osmanlıların Rumeli topraklarına ayak basmasından itibaren Süleyman Paşa'nın beylerinden Evranos Gazi ve Hacı İl-Beyi'nin akınlarına sahne olmuştur. Hacı İl-Beyi'nin H. 760 (M. 1359)'da geçici olarak ele geçirdiği bölge (Aşık Paşaoğlu, 1992: 50; Oruç Beğ, 2008: 23; İbn-i Kemal, 1991: 198), 1361'de kesin olarak fethedilmiştir (Nicol, 1999: 281). Dimetoka fetihten sonra Osmanlı idari teşkilatında kaza statüsüne getirilerek, Çirmen Sancağı'na bağlanmıştır. Rumeli şehir ve köylerinin fethiyle birlikte, Anadolu'daki pek çok Türkmen aşireti ile gazi dervişler (alp-eren), iskân politikası (Türkleştirme- İslâmlaştırma- İssız yerleri şenlendirme v.s.) çerçevesinde bölgeye nakledilmeye başlanmıştır. 1357 yılında başlayan bu nüfus göçü, Sultan I. Murad (1360-1389) ve Sultan I. Bayezid (1389-1402) dönemlerinde artarak devam etmiştir. Özellikle H. 803'te (M. 1400-1401)'e Rumeli'ye büyük bir nüfus göçü gerçekleşmiştir (Orhonlu, 1987: 102-103). Bu göçler sırasında bölgeye gelen gazi dervişlerden biri de Seyyid Ali Sultan'dır.

Tarihî şahsiyeti hakkında gerek arşiv, gerekse devrin kaynaklarında açık bilgi bulunmayan Seyyid Ali Sultan'ın bölgeye ne zaman geldiği ve zaviyesini hangi tarihte kurduğu kesin belli değildir. Seyyid Ali Sultan hakkında doğrudan araştırmalar yapan Ahmet Yaşar Ocak, Haşim Şahin, Rıza Yıldırım, Iréne Beldiceanu-Steinherr, John K. Birge, Iréne Mélikoff, Suraiya Faroqi gibi akademik çevreler de Seyyid Ali Sultan'ın şahsiyeti hakkında kesin bilgi verememişlerdir. Bunun yanı sıra Seyyid Ali Sultan'dan dolaylı olarak bahseden Ö. Lütfi Barkan ve M. Tayyib Gökbilgin'in verdiği bilgiler de, tarihi şahsiyetini ortaya çıkarmaya pek yardımcı olmamaktadır. Kaynak yetersizliği sebebiyle ortaya çıkan bu duruma karşılık, Seyyid Ali Sultan'ın kurduğu zaviyenin kurumsal kimliği hakkında arşiv belge ve kayıtlarında epeyce malumat bulunmaktadır. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde; Ali Emiri, Tapu-Tahrir Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler, Cevdet, Hatt-ı Hümayûn, Sadaret; Meclis-i Vâlâ Evrakı ve İradeler; Meclis-i Vâlâ tasnifleri ile Ankara Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde bu zaviyeye ait belge ve kayıtlar vardır. Bu kaynaklara dayanarak, zaviyenin 1401-1826 yılları arasındaki kurumsal kimliğini ele almak bu araştırmamızın amacıdır. Araştırma için bu tarih aralığının seçilmesi; zaviyeye ait ilk belgenin 1401 tarihli olması ve 1826'da ülkedeki Bektaşî Dergâhlarının kapatılması sürecine girilmesiyle birlikte, devletin Kızıldeli Zaviyesi hakkında yeni bir muamelâtı başlatılmasıdır. Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'ne ait belge ve kayıtların transkripsiyonu da ilave bir kitap olarak yayınlanmak suretiyle, bu konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara fayda sağlanmaya çalışılmıştır.

2-Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nin Kuruluşu

Dimetoka Kazası'nın Tanrı Dağı (Tengri Dağı veya Cebel) Nahiyesi'nde bulunan Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nin kurulduğu tarih, arşiv kayıtlarından tespit edilememekle birlikte, muhtelif belgelerde geçen "*Vakf-ı evlâd-ı Kızıl Delü mezkûr merhûm Kızıl Delü diyâr-ı Rûm-ili şeref-i İslâm ile müşerref oldukda bile geçüb zikr olan karye-i Büyüük Viran ve karye-i Daru*

Bükü ve Tırfillu Viranı Sultan Yıldırım Han aleyhü'r-rahmet ve'l-gufrân hudûdı ve sinoruyla temlik idüb sene-i erba'a ve semane mie tarihinde mülknâme-i şerif ihsan buyurub" (BA, C. EV. 17394; TKGM KKA TD 562: 126/b; BA, C. EV. 8346-4; BA, HAT 686/33344-1; BA, HAT 686/33344-7; BA, HAT 686/33346) ifadesinden H. 804 (M. 1401-1402) tarihinden önce, 1412 tarihli Musa Çelebi tarafından verilen bitide geçen "*Şeyh Kızıl Delü'nün köyünü evvelki begler vakf ve müsellemlerdir*" (AE. MÇ. 1) ifadesinin terminolojik analizinden de, fütühat döneminin etkin beylerinin idaresi döneminde kurulduğu anlaşılmaktadır.

Musa Çelebi nişanında kullanılan "beg" kelimesi, Sultan I. Bayezid'in oğlu, Sultan I. Murad'ın torunu olan Musa Çelebi tarafından, babası ve dedesi için kullanılması, Osmanlı terminolojisine pek uygun değildir. Zira babası Han ve Sultan (Sultânü'r-Rûm), dedesi Hüdavendigâr (Hünkâr) unvanlarına sahiptir (İnalçık, 2008: 188). Beg kelimesi ise, fetih ordusunun komutanları için kullanılan bir tabirdir. Bu komutanın da "*vakf ve müsellemler*" yetkisi bulunan beylik rütbe veya makamında bulunan bir kimse olması gerektir. Bu doğrultuda kaynakların verdiği bilgilerin değerlendirmesinden²; Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nin

² Osmanlıların hanedan dışından ilk beylerbeyi (Rumeli beylerbeyi) unvanını taşıyan komutanı bilindiği gibi, Orhan Gazi'nin 1360'da Rumeli fütühatı ordusu başına getirdiği, I. Murad'ın da beylerbeyi unvanı ile Osmanlı ordularının başkumandanı yaptığı Lala Şahin Paşa'dır (Gökbilgin, 1977: 20, 23). Lala Şahin Paşa, 778 (1376)'e kadar görev yaptıktan sonra yerine Kara Timurtaş Paşa tayin edilmiştir. Kara Timurtaş Paşa da, 793 (1391)'e kadar bu görevi yürütmüştür (Aşık Paşaoğlu, 1992: 59 v.d.; Danişmend, 1972: 59, 92; Tekindağ, 1993: 372-373). Bu dönemin yetkili bir ismi de Sârimüddin Saruca Paşa'dır (İnalçık, 1987: XV). XIV. yüzyıl sonlarında Veziriazam Çandarlızâde Ali Paşa (1388), Timurtaş Paşa-zâde Yahşi Bey, Gazi Evranos Bey, Paşa Yiğit Bey gibi yetkili devlet adamları bölgede görev yapmışlardır. Musa Çelebi'nin "beg" diye tabir ettiği kişi bunlardan biri olmalıdır. Tahminimiz üç kişi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar; Lala Şahin Paşa, Kara Timurtaş Paşa ve Saruca Paşa'dır. Bunlardan Lala Şahin Paşa'nın temlik yetkisi vardır. Ancak Seyyid Ali Sultan ile arasında bir bağlantı kuracak ipucu maalesef elimizde bulunmamaktadır. Muhtemel en uygun kişilerden biri Kara Timurtaş Paşa'dır. Zira Timurtaş Paşa, Rumeli'de iskân ve kolonizasyon siyasetinin uygulayıcısı, dirlik sistemi, kapıkulu süvari ocağı ve voynuk ocağı gibi teşkilatların kurulmasında ön ayak olan bir devlet adamıdır. Beylerbeylik vazifesinde iken Saruhan (Manisa)'dan Rumeli'ye yapılan nüfus göçüyle bizzat kendisi ilgilenmiş, yeni gelenlerin iskânını organize etmiştir (Tekindağ, 1993: 372). Bu aktif ve teşkilatçı kişiliğiyle, Seyyid Ali Sultan ve bölgedeki diğer zaviyeleri kayda alarak resmileştirmek, gelir kaynakları yaratmak, derbentçilik gibi görevler vermek gibi işlerin, Kara Timurtaş Paşa tarafından yapılmış olması ihtimal dâhilinde görülmektedir. Buna göre, Seyyid Ali Sultan'a 804'de verilen mülknâme, I. Bayezid'in 1401-1402 Rumeli faaliyetleri döneminde, Kara Timurtaş Paşa'nın isteğiyle, vakf ve müsellemler ettiği imtiyazı, hükümdar beratıyla resmileştirmek için verilmiş olabilir. Üzerinde durulması gereken üçüncü kişi Saruca Paşa'dır. İnalçık (1987: XVI), Neşri'nin (2008: 112) "*Rûm-ili yaya-başısı Ulu Beg Subaşı ki Saruca Paşa dimekile ma'rûfdur*" ifadesinden hareketle Saruca Paşa'nın, yaya ve müsellemler toprakları üzerinde bitirme yetkisine sahip bir subaşı olduğunu tespit etmiştir. Saruca Paşa, orta ve aşağı Meriç vadisinde yerleşmiş Müslüman Türkler arasında toplanan Rumeli yayalarının başı (sonradan müsellemler adı almışlardır) olarak; ilk Rumeli fütühatında mühim rol oynamış, yeni fethedilen Çirmen bölgesindeki yaya yerleri bu teşkilata mensup kimselere tevcih etmiş, 1388'de Ali Paşa'nın Bulgaristan seferine, 1389'da Sultan I. Murad'ın Kosova savaşına ve 1402 Ankara savaşına katılmıştır. Muharrem 818 (Mart-Nisan 1415) tarihinden az önce vefat ederek Çirmen'de kendi yaptırdığı mescidin avlusuna defnedilmiştir (İnalçık, 1987: XVI). Gerek Seyyid Ali Sultan'ın Velâyetnâme'de anlatılan savaşlara yaya askeri olarak katıldığı yolundaki anlatım ve gerekse Kızıldeli Zaviyesi hakkındaki gur-re-i Rebüülâhir 1024 (30 Nisan 1615) tarihli belgede geçen "*Karye-i Büyüyük Viran ma'a yâya-yı cemâ'at-i Kızıl Divâne Sultân*" kaydında kullanılan yaya tabiri [Gökbilgin (1952: 185), Beldiceanu-Steinherr (1999: 63) ve Yıldırım (2007: 126) bu kelimeyi "*babayi*" olarak okumuşlardır. Hatta Beldiceanu-Steinherr, bu kelimeye istinaden Seyyid Ali Sultan'ın Babai hareketine mensup biri olduğunu dahi söylemektedir. Osmanlı Türkçesi'nin sentaksına göre yukarıdaki ifade, *Büyüyük Viran Köyü ile Kızıl Divâne Sultân cemaati babası* şeklinde anlaşılabilir. Ancak belgenin tamamı dikkate alınarak tahlil edildiğinde, bu ifadeyi kullanması anlamsızdır.

Kara Timurtaş Paşa veya Saruca Paşa gibi beylerin verdikleri bitiyile kurulduğu, Sultan I. Bayezid'in mülknâmesiyle Osmanlı hukukî nizamına alınarak (1401-1402) kurumsal kimliğe kavuştuğu, Musa Çelebi'nin bitisiyle de imtiyaz ve mu'afiyetlerinin belirlendiği (1412) sonucuna varılmıştır³.

Seyyid Ali Sultan'ın tarihi şahsiyeti ile zaviyenin kuruluşu arasında bir rabıta bulunduğu mutlaktır. Dimetoka'nın fethi tarihi olan 1361 yılı dikkate alındığında, Seyyid Ali Sultan'ın en yakın tahminle bu yıllarda bölgeye geldiği söylenebilir. Bu esnada kaç yaşında olduğunu tahmin etmek ise, kaynakların yetersizliği sebebiyle pek mümkün görünmemektedir. Keza vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi vermek de mümkün değildir. Ancak 1412 tarihli belgede geçen "... rinde mektub ... ben dahi eline nişân-ı hümayûn verdüm ki ..." ifadeleri ile Timurtaş Paşa veya Saruca Paşa rabitasından bu tarihlerde hayatta olduğu ihtimal dahilindedir⁴.

Çünkü belgede Kızıldeli'den değil, onun dervişlerinden (fukarası, mensupları) bahsedilmektedir. Kelime yaya olarak okunduğu takdirde ise, "*Kızıl Divâne Sultân cemaatine mensup olanlar*"ın (onun yayaları) kastedildiği açıkça görülür. Nitekim belgede bu kaydın devamında "*Karye-i mezbûr ahâlîsi Kızıl Delü Sultân nâm 'azizin fukarâsından olub dervîşândan olmağın*" ifadesi yazılmıştır ki, burada "fukarasından" ifadesiyle açıkça Kızıl Delü Sultân mensupları kastedilmiştir. Keza, bu kelime baba olsa idi, *Kızıl Divâne Sultân* isminden sonra, *Kızıl Divâne Baba* şeklinde yazılması gerekirdi. Nitekim tüm belgelerde *Kızıldeli Baba* şeklinde bir yazım tarzı vardır.] vesilesiyle, Saruca Paşa ile Seyyid Ali Sultan arasında bir bağlantı olduğu düşünülmektedir. Buna göre, Seyyid Ali Sultan bir *alp-eren* veya *gazi-dervîş* olarak; Saruca Paşa'nın emrinde fütuh hareketlerine katılarak [Seyyid Ali Sultan'ın Rumeli fütuh hareketlerine katıldığı Velâyetnâmesi'nde uzun uzadıya anlatılmaktadır (Bkz. Yıldırım 2007)] hizmette bulunmuş, buna mukabil Saruca Paşa, 815 tarihli Musa Çelebi belgesindeki adıyla Şeyh Kızıl Delü Köyü, yukarıdaki kayda göre de Büyük Viran Köyü'nü kendisine bir biti ile vakf ve müsellemler etmiş olabilir. Nitekim İmparatorlukta vakıf yaya ve müsellemlerine muafiyet verilir, toprakların vakf edilmesi usulü, "*müsellemler ve yâyaları mu'af idüb vakf eylemiş*" (BA, TD 438: 559) gibi kayıtlarda sıkça vurgulanmıştır. Buna göre Saruca Paşa'nın vakf ve müsellemler ettiği imtiyazı, hükümdar beratiyla ibka kılmak için Sultan I. Bayezid'in 804 tarihli mülknâmeyi vermesi ihtimali oldukça yüksektir. Yukarıdaki ihtimallere göre Musa Çelebi, Kızıldeli'ye devrin etkin beyleri tarafından muafiyet tanındığı bilgisine sahip -ancak bizde vesikası bulunmayan belgeye göre- olduğu için "beg" tabirini kullanmıştır. Yoksa Anadolu'daki tüm beyler üzerinde Selçuklu sultanlarının vârisi olması iddiasıyla, Mısır'daki Abbasi hâlifesinden Sultânü'r-Rûm unvanının bir menşur ile kendisine tanınmasını isteyen babası I. Bayezid'e bey demesi pek mümkün görülmemektedir. Keza Musa Çelebi, 813 (1410)'de Rumeli'de hükümdarlık makamına oturduğunda yanında Evranos Bey, Paşa Yiğit Bey, Kara Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey, Mihâl oğlu Mehmed Bey gibi (Uzunçarşılı, 1982: 339-345) bölgedeki uygulamaları bilen devlet adamları vardı. Bunlardan birinin telkiniyle Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nin I. Bayezid tarafından sınır ve hudutları çizilmiş mülknâmesine istinaden, mutad usul olduğu vecihle her tahta geçen yeni hükümdar zamanında berat alınması gerektiğinden, Musa Çelebi de yeni bir hükümdar sıfatıyla egemenliği altındaki topraklarda vakıf, mülk, timar gibi teşkilat ve müesses nizamın hukukî statüsünü tasdik etmiştir. Bu telkinde bulunan kişinin de geçmişte iyi bilen Kara Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey veya Evrenos Bey gibi birisi olduğu düşünülebilir.

³ A. Yaşar Ocak (1992a: 96) ve Haşım Şahin (2009: 48-49) menkabelere dayanarak Seyyid Ali Sultan ve yoldaşı Seyyid Rüstem Gazi'nin Sultan I. Bayezid zamanında (1389-1402) Rumeli fetihlerine katıldıklarını, Dimetoka ve havalisinin fethinde bizzat rol oynadıklarını, kendi kılıçlarıyla ele geçirdikleri bir arazide zaviyelerini kurduklarını yazarlar. Bizim yukarıdaki değerlendirmemize göre, Seyyid Ali Sultan'ın bölgedeki faaliyetleri Sultan I. Bayezid'in tahta geçmesinden önce başlamış, ancak zaviyenin Osmanlı hukukî nizamına girişi Sultan I. Bayezid zamanında olmuştur.

⁴ Seyyid Ali Sultan'ın doğum tarihi hakkında bazı araştırmacılar 1310 yılını vermektedir (Noyan, 1991: 13-15; Temren, 1998: 106). Bu tarih doğru kabul edilirse, 50-60 yaşlarında iken zaviyesini kurduğu söylenebilir. 1401-1402

Kızıldeli Zaviyesi, bir külliye özelliği taşımakta olup, 20.000 m² lik bir alanı kapsamaktadır. Külliye; türbe, meydan, aşevi, paşa konağı, kasaphane, ambar, ahır ve mezarlık bulunmaktadır. Türbe, 11x5 m. boyutlarında kiremit çatılı bir taş yapıdır. Türbenin içi iki bölüme ayrılır; ilk bölüm 4x5 m. olup kuzey-güney boyunca uzanır. İkinci bölüm doğu-batı yönünde uzanıp 7x5 metredir. Bu ikinci yerde Kızıldeli'nin merkatı bulunmaktadır (Geniş bilgi için bkz. Zegkinis, 2001: 179-195).

3-Kızıldeli Lakabı

Osmanlı arşiv belgelerinde, Seyyid Ali Sultan ismi sadece bir belgede “ ... *Dimetoka Kazâsı'nda medfûn es-Seyyid 'Ali nâm-ı diğer Kızıl Veli Sultân ...*” (BA, TD 562)⁵ şeklinde geçmekte olup diğer tüm belgelerde *Kızıldeli*, *Kızıl Delü*, *Kızıl Delü Baba*, *Kızıl Divâne Sultân*, *Kızıl Delü Sultân*, *Kızıl Veli Sultan* isimleri kullanılmıştır. İsmi sıkça zikredilmemesinin sebebi bilinmemekle birlikte, Kızıldeli lakabının o gün için yaygın olarak kullanıldığından veya zaviye/tekke bu namla şöhret bulduğundan, böyle bir usul takip edilmiş olabilir. Belgelerde Kızıldeli ismi; şahıs, zaviye, akarsu ve derbent adı olarak kullanılmıştır. İsmi tek bir yerden neşet edip diğerlerine de mal olduğu anlaşılma ile birlikte, kimin kimden etkilenecek bu ismi aldığı açıkça belli değildir. Tabirin onomastik incelemesi, durumu aydınlatmaya yardımcı olacaktır. Buna göre;

1- Kızıldeli adına yer adı olarak, Anadolu'da rastlanmaktadır. Nitekim 936 (1529-30) yılı itibarıyla Bozok Sancağı'nda *Kızıl Delü Viran* adını taşıyan bir mezra vardı. Bu mezrada Varsaklardan Kızıl Kocalu aşiretinin Tura Beğlü cemaati yaşamaktaydı. (Hâlaçoğlu, 2009: V/2221). Ankara-Çankırı arasında Kutluşar Köyü yakınında bir tepenin adı *Kızıldeli Tepesi*'dir. Kızıl kelimesi kullanılarak, Kızıl Ada, Kızıl Dağ, Kızıl Tepe, Kızıl Kaya, Kızıl Ağıl, Kızıl Kale, Kızıl Venk, Kızıl Ağaç v.s. yer adları da yapılmıştır.

2- Kızıl kelimesi kullanılarak Kızıl Irmak, Kızıl Su gibi akarsu adları da yapılmıştır. Türklerin yer adı verme usulünde, bölgenin doğal, beşeri, ekonomik ve kültürel coğrafya özelliklerinin belirleyici rol oynadığı bilinmektedir. Bu sebeple Kızıldeli Irmağı'nın toponomik analizi, ismin menşeyini öğrenmede bir fikir sahibi olunmasını sağlayacaktır. Yapılan literatür

tarıhli belgeye göre, bu tarihte hayatta olduğu kabul edilirse, zaviye mülknâmesini 90 yaşında aldığı ortaya çıkar. Keza bazı araştırmacıların 1412 yılı kaydına istinaden bu yılda hayatta olduğu (Yıldırım, 2007: 157) kabul edilirse, bu durumda da 112 yaşında olduğu sonucuna varılır. Bazı araştırmacılar da Orhan Gazi (1324-1360) döneminde, 1354'de Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli'ye geçtiği, Gelibolu ve Bolayır'ın fethine kesinlikle katıldığı görüşündedir (Beldiceanu, 1999: 64-65). Bu durumda zaviyeyi kurduğunda 40-50 yaşlarında olmalıdır. Yukarıda zikredilen görüşler çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında; o dönemki ortalama insan hayatı dikkate alındığında 1310 doğumlu olması pek mümkün görülmemektedir. Vefat tarihi hakkında da Şahin (2009: 48), 815 (1412)'den sonraki bir tarih olabileceğini söyler.

⁵ Bu kayıt 976 (1568-69) tarihli tahrir defterinin aslında bulunmaması, Tevki Hüseyin Paşa tarafından 19 Ramazân 1305 (30 Mayıs 1888) tarihinde deftere sonradan yazılan kayıtlar içerisinde yer almaktadır. Beldiceanu-Steinherr (1999: 58) bu kaydı görmediğinden, “*Osmanlı belgelerinde, yalnızca Kızıldeli lakabıyla anıldığı vurgulamak gerekir*” demiştir.

araştırmaları ve saha çalışmalarından, Kızıldeli kelimesinin doğal coğrafya özellikleriyle doğrudan ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Zira akarsuyun bulunduğu saha genellikle Tersiyer (3. jeolojik zaman) ve Kuvaterner (4. jeolojik zaman) yaşlı denizel ve gösel formasyonlardan oluşmuştur. Zikredilen dönemlerin paleocoğrafik ortam şartlarına göre, birbiri üzerine istiflenen sedimentler, kalın bir tortul tabakası oluşturmuştur.

Özellikle bugünkü Türkiye-Yunanistan sınır bölgesinde nispeten yoğunluk kazanan bu birimler (kum, kil, silt v.b.), sarı ve kırmızı renklidirler. Dış kuvvetlere karşı (rüzgâr, akarsu, dalga) dirençsiz olan bu formasyonlar, kolay bir şekilde işlenerek akarsuya bol miktarda malzeme taşır. Bu şekilde akarsuyun rengi *kızıl* bir görünüm almaktadır. Diğer taraftan Kızıldeli Irmağı, Meriç Nehri Hidrografik Havzası içinde yer almaktadır. Bu havza, yaz ayları sıcak ve kurak, kış ayları ise soğuk ve yağışlı karasal iklime sahiptir. Karasal iklimin genel karakteristik özelliklerinden biri de, hâlk arasında kırkikindi (konveksiyonel) yağmurları olarak bilinen sağanak yağışlardır. İşte ilkbahar sonu yaz başlarında meydana gelen kırkikindi yağmurları ve eriyen kar sularıyla birlikte, debisi iyice artan akarsu, yatağına sığmayarak geniş vadi tabanına doğru taşar. Söz konusu akarsuya *deli* benzetmesi yapılması, akarsuyun taşkın genliğinin yüksek olmasıyla ilgilidir. Nitekim Osmanlı dönemine ait köprülere bakıldığında kemer sayısının fazla olması, akarsuyun oldukça düzensiz bir rejimde aktığını göstermektedir. Keza Ramazan 1078 (Mart 1668)'de bölgeyi gezen Evliya Çelebi (2003: 31-33)'nin verdiği;

“... ve kal'ası (Dimoduka) evc-i semâya berâber bir kırmızı yalçın kaya üzere
... bâ-husus garb tarafı ki nehr-i Kızıldeli nâm divâne akar suyun tarafı şâhin
ve zağanos âşiyânlı kayalardır ... ve cümlesinin reng-i rûyları humret (kızıl,
kıp kırmızı) üzeredir, zirâ Deli Kızıl Nehri nûş iderler ... bu nehrin ibtidâ menba'ı
Tanrıverdi Dağı'ndan gelüp bu kal'anın altındaki cenûb tarafında on iki göz taş
yapıda temelli direkler üzere meşe direkleri döşeli cisr-i azîmin altından geçüp
daha aşağı kal'adan bir top menzili alarka cânib-i kibleye cereyân iderek gidüp
nehr-i Arda ve nehr-i Tunca ve nehr-i Meriç bir yerden cereyân iderken bu Kızıldeli
Nehri anlara mahlût olup cümlesi bir yerden Enez kal'ası kurbunda bahr-i Rûm'a
munsabb olur”

bilgileri de yukarıda anlatılanları desteklemektedir. Bu açıklamalar sonucunda edinilen kanaat, bölgeye ilk gelen Türkmenlerin, yukarıda anlatılan tüm özelliklerine nispeten akarsuya, Kızıldeli ismini verdikleridir. Seyyid Ali Sultan da bölgeye gelerek, tekkesini akarsuyun yakınına kurduğunda, kendisiyle birlikte zaviyesi de akarsuyun ismini almıştır⁶.

⁶ Kızıldeli isimdeki *Kızıl* kelimesi tek başına ele alındığında, Bektaşî geleneği ve terminolojisinde özel bir yer işgal ettiği görülür. Nitekim Hacı Bektaş Velî'nin bir menkıbesinde; Hacı Bektaş'ın, aslana binerek ziyaretine gelen Seyyid Mahmud Hayrani'yi, kızıl bir kayaya binerek karşılamaya çıktığı hikâye edilir. Keza, Kızıldeli lakabı üzerine Alevî-Bektaşî çevrelerde şöyle bir menkıbe anlatılır: *Seyit Ali Sultan, Emir Sultan ve Abdal Musa beraberce Hacı Bektaş'a varırlar. Seyit Ali Sultan'ın görevi açılıkmış. Seyit Ali Sultan bir gün Dergâhtakilerine aş pişirirken Kaygusuz'u*

4- Seyyid Ali Sultan Ahfâ'dı

Arşiv belgelerinde Seyyid Ali Sultan ahfadından bahseden en eski kayıt, Muharrem 861 (Aralık 1456) tarihlidir. Fatih Sultan Mehmed dönemine ait bir tahrir defterinde yer alan kayıta; “*şimdi oğlu Şa'bân elindedir*” ifadesi düşülmüştür (AKİKB, MC O/89: 10). Bu tahrirden 30 yıl sonra, Sultan II. Bayezid döneminde yapılan, 890 (1486) tarihli tahrir sonucu tutulan defterde “... *hâliyâ Kızıl Delü oğullarından Gülşehri ve İlyas ve Bilal ve İshak ve Sinan ber-vech-i iştirâk vakf-ı evlatlık üzere olub ...*” kaydından, zikredilen tarihte Seyyid Ali Sultan ahfâdından 5 kişinin, evlâdiyelik vakfı müştereken tasarruf ve idare ettikleri anlaşılmaktadır. Kayıtlardan Seyyid Ali Sultan'ın bu yıldan önce vefat etmiş İbrî adlı bir evlâdının da olduğu görülmektedir. Bu evlatlarından Sinan, “Dede” unvanıyla kaydedilmiştir. Kızıldeli erkânında dede, mürşitlik makamında bulunulanlara denirdi. Yukarıda isimleri zikredilen Kızıldeli oğullarından İlyas'ın Yusuf ve Davud, Gülşehri'nin Ahi Evren ve Bahşayış, İbrî'nin Turak, Bilal'in Abdulvahab ve Abd Ali, Sinan'ın Nurbahş ve Hızır, İshak'ın Ahmed ve Ali Kuli isimli oğulları “*evlâd-ı sâhib-i vakf*” olarak defter kaydına alınmıştır. Zikredilen defterde Gülşehri için de ayrı bir kayıt düşülmüştür. Bu kayıttan, Gülşehri'nin padişah beratıyla zaviye ve derbent işleriyle görevli olduğu anlaşılmaktadır (BA, TD 20: 264-265).

Yavuz Sultan Selim dönemine (1512-1520) ait 925 (1519) tarihli tahrir defterinde, Gülşehri Dede'nin Ahi Evren ve Bahşayış, Bilal'in Abdulvahab, Baba Ali, Cafer, Kamerî ve Hüseyin, Sinan Dede'nin Nurbahş, Hızır, Canbahş, İskender ve Hamdi'nin isimleri beratlı Kızıldeli oğulları olarak zikredilmiştir. Defterde, İshak'ın Ahmed, Tâlib ve Garib, İlyas'ın Yusuf, Davud ve Yakub adlı evlatlarının da beratsız olarak mutasarrıf oldukları belirtilmiştir. Bu tarihte Berat'ın Mehmed, Abdurrezzak ve Şaban, Ali Kuli'nun Velî, Yusuf'un Nasuh ve Abdulkadir, Ahmed'in Hüseyin adlı bekâr oğulları ise Seyyid Ali Sultan Ahfâ' dından olmakla birlikte, vakıfta tasarruf hakları bulunmayanlar olarak isimleri kaydedilmiştir (BA, TD 77: 251-252).

Kanunî Sultan Süleyman devrine (1520-1566) ait 937 (1530) tarihli tahrir defterinde, Yavuz Sultan Selim dönemine atıf yapılarak; “*Kızıl Delü oğullarından Gülşehri ve İlyâs ve Bilâl ve İshak ve Sinan ber-vech-i iştirâk vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıf olub zâviyelerine nâzil olan âyende ve revendeye hidmet iderler deyü merhûm Sultân Selim Hân hükm-i şerîf 'inâyet idüb*

oduna gönderir. 'Git odun topla getir ki, aşı pişirelim.' der. Kaygusuz başka işlere daldığından bunu unuttur, odunu getirmekte gecikir. Kazanın altında ateş azalınca, Seyit Ali Sultan 'Bismillahirrahmanurrahim' deyip ayağını kazanın altına sokmuş, odun niyetine... kazan kaynamaya başlayınca varıp Hacı Bektaş Veli'ye 'Seyit Ali Sultan kazanın altına ayağını soktu, kazanı kaynatıyor.' demişler. O da gelip diyor ki; “Sen kıpKızıldeliymişsin, Kızıldeli.” (Şahin, 1998: 521) Öte yandan *deli* kelimesi, aşiret, yer ve teşkilat ismi olarak Osmanlı döneminde kullanılan bir kelimedir. Mesela; Karabağ Türkmenlerinden Otuzikili federasyonu içerisinde yer alan aşiretlerden birinin adı Deli'dir. Deliler aşireti 1727 yılında Azerbaycan'ın Berda Sancağı'nın Bayat Nahiyesi'ndeki Hasaneken Çayı'nın kenarında kışlardı. Ayrıca, Gence Sancağı'nın Şemkirbasan Nahiyesi'ndeki Zamanbay ve Molla Kadim köylerinde hayvancılık ve ziraatle uğraşan bir başka Deli grubu vardı. (Bilgili, 2002: 30). XV-XVI. yüzyıl Anadolu'sunda Deli Alilü, Deli Balılar, Deli Budaklu, Deli Oğlan, Deli Hızır, Deli Veli-i Elvan gibi aşiret isimleri, Deli Orman, Deli Bükü, Deli Delir, Deli Köy, Deli Bayır Kışlağı, Deli Duran gibi yer adları (Hâlaçoğlu, 2009: 2558) vardır. Keza Bâki Divanı'nda da Kızıldeli deyimi, “*Lâle çemende başı açık kıpKızıldeli/ Sevdâ-yı hâl-i yâr ile muhtel dimâği var*” mısralarında “KıpKızıldeli” şeklinde kullanılmıştır.

vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıfdırlar” kaydı düşülmüştür. Bu kayıttan zikredilen kişilerin Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde vakfın müşterek mutasarrıfı oldukları anlaşılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde, yukarıda zikredilen Seyyid Ali Sultan evladının vefat ettiği ve onların çocuklarının vakıf yönetimini devraldıkları görülmektedir. Nitekim tahrir defterine “ ... *defter-i atikde Gülşehrî tasarrufundadır deyü kaydolunmuş Gülşehrî fevt olıcak mezkûrun oğulları Ahi Evren ve Bahşayış babaları hissesine mutasarrıf olalar deyü hükm-i padişâhî almışlar ve mezkûr derbendi bile olan dervişler hıfz idüb ...*” kaydı düşülmüştür (BA, TD 370: 33). Bu kayıttan, Gülşehrî'nin zaviyedeki hakları ve derbent bekleme vazifesinin oğulları Ahi Evren ve Bahşayış'a verildiği görülmektedir. Aynı defterde Seyyid Ali Sultan'ın Ahfâ'dı hakkında düşülen;

“... *evlâd-ı sâhib-i vakf ... berât-ı hümmâyûnumla vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıf olanlar bunlardır nefer-i Müslim 9*”, “... *evlâd-ı sâhib-i vakf berâtsiz mutasarrıf olan bunlardır nefer-i Müslim 8*” ve “... *evlâd-ı sâhib-i vakf mutasarrıf olmayan bunlardır nefer-i Müslim 7*”

kayıtlarda isim zikredilmemiş, sadece kaç kişi oldukları belirtilmiştir. Rakam olarak verilen bu şahısların isimleri, yukarıdaki 925 (1519) tarihli defterde belirtilmiştir.

Sultan II. Selim dönemine (1566-1574) ait 976 (1568-1569) tarihli⁷ tahrir defterlerinde; “*Evlâd-ı sâhib-i vakf berât-ı hümmâyûn ile vakf-ı evlâd bile mutasarrıf olanlardır ki zikr olunur*” kaydı başlığı altında; Gülşehrî'nin oğlu Şeyh Bahşayış, Şeyh Bahşayış'ın oğlu Tur Ali, Abdulvahab'ın oğulları Mirza ve Çakır, Cafer'in oğlu Hüseyin, Baba Ali'nin oğulları Muhsin, Müslim ve Yağan, Kubad'ın oğulları Şah Kuli, Hacı, İmam Kuli ve Batur, Sinan'ın oğlu Pir Kuli, Yakub'un oğulları Davud, İlyas, Dede Balı ve Veli, İshak'ın oğlu Garib, Talib'in oğulları Ferhad, İshak ve Emrullah, Kuli'nin oğlu Veli, Turulmuş'un oğlu Hasan, Çapankeş'in oğlu Hazanca, İskender'in oğlu Yusuf, Hasan'ın oğulları Abdullah, Fusad, Şaban, Bilal, Ali ve Şehsuvar, Nasuh'un oğulları Çakır ve Yusuf'un isimleri zikredilmiştir. Bu 33 kişinin yanı sıra, 41 kişi “*Mücerredân-ı evlâd-ı mezkûreyin*” başlığı altında kaydedilmiştir (TKGM KKA TD 562: 126/b-127/a).

Dimetoka ve Ferecik kadılarına yazılan, 18 Z 975 (14 Haziran 1568) tarihli bir hükümde Seyyid Mirza'nın adı geçmektedir (BA, MD 7: 543). Burada ismi zikredilen Seyyid Mirza, yukarıdaki tahrir defterinde ismi geçen Abdulvahab'ın oğlu Mirza olup, gönderilen hükmün içeriğinden, zikredilen tarihte zaviyenin işleriyle ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Evâhir-i Ra 1051 (8 Temmuz 1641) tarihli bir nişanda, Seyyid Ali Sultan ahfadından Seyyid Abdurrahman, Seyyid İvaz, Seyyid Zeynel, Seyyid Hüseyin ve Seyyid Hızır'ın isimleri

⁷ Osmanlı tarihi kronolojisine dikkat etmediği anlaşılan Beldiceanu-Steinherr (1999: 57), 976 (1568-1569) tarihli defteri Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlık dönemine ait göstermiştir. Oysa Sultan Süleyman 1566'da vefat etmiştir. Tahrir işlemine belki Kanuni döneminde başlanmış olabilir. Ancak bu da çok uzak ihtimal görülmektedir. Çünkü yeni bir hükümdar tahta geçtiğinde mutad usul gereği ülke tahrir edilirdi. 976 tarihli defter de Sultan II. Selim'in tahta çıkması münasebetiyle yapılan tahrir sonucu tutulmuştur.

zikredilmektedir. Bu kişiler “... *berâtların getürüb tecdîd olunmasın ricâ eyledükleri ecilden üzerlerinde ise müceddeden bu berât-ı hümayûnunu virdim ve buyurdum ki varub ba'de'l-yevm ber-vech-i iştirâk mezra'a-i mezbûreye mutasarrıflar ...*” (BA, AE. MÇ, 1) ifadesine göre, beratları yeni hükümdar tarafından tasdik olunmuş ve vakıf toprağını müştereken tasarruf etmeleri emredilmiştir.

24 R 1117 (15 Ağustos 1705) tarihli bir belgede, vakfın mütevellisi olarak Seyyid Mustafâ'nın, vakfın cabisi olarak Seyyid İsmail'in isimleri geçmektedir (BA, C. EV. 1116).

10Ş 1199 (18 Haziran 1785) tarihli belgeye göre, zaviye imamı 5 Rebiülahir 1187 (26 Haziran 1773)'den önce Seyyid Ali Dede bin Musa'dır. Onun vefatı üzerine imamlığa zikredilen tarihte Seyyid Hüseyin Dede ibn Ahmed tayin edilmiştir. O da 18 Haziran 1785 tarihinden az önce vefat etmiştir. Evladı bulunmayan bu zatın yerine imamlık görevine Seyyid Ahmed Dede ibn Mehmed getirilmiştir (BA, C. EV. 16639).

İbrahim Hâlife'nin yaptığı 1190 tahririnde *on bir nefer sâdât ile yetmiş sekiz nefer Kızıldeli Sultan* evladı olduğu zikredilmiştir. 1194'de bunlara emr-i şerif verilmiş ve 1214 tarihinde de mahâlline kaydolunmuştur. 10S 1229 (1 Şubat 1814) tarihinde de aynı sayılar tekrarlanmıştır. (BA, C.EV. 8346). Fakat kayıtların hiç birinde seyyidlerin isimleri zikredilmemiştir.

Selh-i Ş 1232 (Temmuz 1817) tarihli belgede; vakfın mütevellisi olarak Seyyid Ahmed'in ismi geçmektedir. Yine aynı belgedeki “*derûn-ı hankâhda ... üç yüzden ziyâde evlâd-ı vâkıf olub*” ifadesinden 300 civarında Kızıldeli ahfadı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunların isimleri de zikredilmemiştir (BA, C.EV. 25868/1-2).

Kızıldeli Zaviyesi, 27 B 1234 (22 Mayıs 1819) tarihinden önce, Tekke-i Zir (Meydân-ı Zir) ve Tekke-i Bâlâ (Meydân-ı Bâlâ) olarak iki ayrı tekkeye ayrılmıştır. 27 Receb 1234 tarihli belgede; vakfı mütevellisi Seyyid Ahmed'in oğlu Seyyid Ali ile Tekke-i Zir post-nişini Seyyid Hüseyin Dede ve Tekke-i Bâlâ post-nişini Seyyid Veli Dede'nin isimleri zikredilmiştir (BA, HAT 686/33344/2-3).

12-13 M 1246 (3-4 Temmuz 1830) tarihli bir kayıta, Tekke-i Zir zaviyedarı olarak Hatiboğlı Molla Mehmed'in ismi geçmektedir. Aynı defterde, 9 Ş 1249 (22 Aralık 1833) tarihli bir kayıta da Tekke-i Zir türbedârlığının babası Hatiboğlı Molla Mehmed'in mahlûlünden oğlu Mehmed Emin Hâlife'ye tevcih edildiği belirtilmektedir (BA, MAD 9771: 43, 56).

29 Z 1255 (4 Mart 1840) tarihli belgede zaviyenin tekyenişini olarak Derviş Hâلیل'in adı geçmektedir (BA, C. EV. 22064).

Gurre-i R 1259 (1 Mayıs 1843) tarihli belgede Tekke-i Bâlâ Zâviyesi türbedân Yûsuf Hâlife vefat etmiş, yerine büyük oğlu Hüseyin Hâlife (Dede) geçmiştir (BA, C.EV. 21773/1-2-3). 25 Ş 1268 (14 Haziran 1852) tarihli bir belgede de türbedâr Hüseyin Hâlife'nin ismi

zikredilmiştir (BA, İ. MVL 248/9069-2). Mezar kitabesinden Hüseyin Dede'nin 1280 (1863) yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır (Zegkinis, 2001:).

5- Seyyid Ali Sultan Zaviyesi Vakfı

Belge ve kayıtlara göre Seyyid Ali Sultan, maneviyatta ulu bir kişi, fütuhatta yer almış bir gazi-derviştir. Bu üstün özellikleri sebebiyle hükümdarlar tarafından kendisine ve ahfâdına hürmet gösterilmiştir. Yeni fethedilen Dimetoka bölgesinin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına katkıda bulunması için bir zaviye kurmasına müsaade edilmiştir.

5.1- Vakfın Gelir Kalemleri: Yeni kurulan zaviyenin gerek şeyhi ve gerekse dervişlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve üstlendiği görevi yerine getirebilmesi için Sultan I. Bayezid ve Musa Çelebi'nin temlikleri ile "... Tanrı Dağı'nda Daru Büki ve Büyük Viran ve Tırfillu Viranı hudûdî ve sinorî ile mezkûr Kızıl Delü'ye virdim ..." kaydına göre, Büyük Viran, Daru Büki ve Tırfillu köyleri Seyyid Ali Sultan'ın şahsında zaviye gelir kaynağı olarak tevcih edilmiştir. Seyyid Ali Sultan da kendisine mülk olarak verilen bu köylerin varidatını "... merhûm Kızıl Delü dahi vakf-ı evlâd idüb ..." ifadesine göre, evladiyelik vakıf hâline getirmiştir.

Fatih Sultan Mehmed döneminde (1451-1481) tutulan 1456 tarihli tahrir defterine göre, yukarıda isimleri zikredilen 3 köyün yanı sıra, Kızıldeli evladı tarafından Tatar Viranı, Akpınar, Sazlık ve Kıyıcak mezarları da vakfın arazisine dâhil edilmiştir. Tahrir memuru vakfın beratını incelediğinde, bu mezarların Sultan I. Bayezid'in verdiği vakıf mülknamesinde bulunmadığını tespit etmiş ve uygulanacak nizam hakkında İstanbul'un emrini istemiştir⁸ (AKİKB, MC O/89: 10). Fatih'in cevaben verdiği emrin ne olduğuna dair elimizde belge bulunmamakla birlikte, Sultan II. Bayezid döneminde (1481-1512) tutulan 890 (1486) tarihli defterde geçen;

"Mezra'a-i Daru Büki ve mezra'a-i Büyük Viran ve mezra'a-i Dırfillu Viran evvelden vakfiyet üzere tasarruf olunugelmış imiş merhûm Mehmed Hân zamânında bozulub timâr olmuş imiş şimdiki hâlde pâdişâhımız Bâyezid Hân mecmû'-i evkâfa ve emlâke 'inâyet nazarın idib bu vakfın dahi vakfiyetin mukarrer dutub hükm-i şerîf erzânî kılmış ... ammâ asıl defterde mezra'a-i Tatar Viranı ve mezra'a-i Akpınar ve mezra'a-i Papaslık ve mezra'a-i Kavacık üzerlerine bile kayd olunmuş vakfın sinorî içinde imiş didiler" (BA, TD 20: 264)

şeklindeki kayıttan, bu mezarların vakıf arazisi içerisine alındığı anlaşılmaktadır⁹. Bu mezarlar

⁸Tahrir memuru deftere "Bu dört mezra'a asıl berâtlarında yazılmamıştır bile tasarruf ederler emrudlu kozlu yemişli mezra'alarındı her nece emr olursa fermân Hazretin" kaydını düşmüştür (AKİKB, MC O/89: 10). Beldiceanu-Steinherr (1999: 59), tahrir defterlerinin yazım üslubundan ve kalemîyye ehlinin yazım tarzından anlamadığından ve 15. yüzyıl Türkçesi'nin yapısal özelliklerinden haberdar olmadığından, yukarıdaki kaydı *beceriksizce kaleme alınmış bir metin* olarak değerlendirmiştir.

⁹BA, TD 20: 264'de Fatih Sultan Mehmed'in vakfı nesh edip, timar yaptığı şeklindeki kayda rağmen, 1456 tarihli defterde "Vakf-ı Kızıl Delü" tabiri kullanılmıştır. Fatih'in ülkedeki bütün vakıflar ve mülkleri gözden geçirerek, pek çok köy ve mezrayı timarlı sipahiye dağıttığı bilinmektedir. Bu işlem, Nişancı Karamanî Mehmed Paşa'nın veziriazamlık makamında bulunduğu 1476-1481 tarihleri arasında yapılmıştır (İnalçık, 2003: 404; Barkan, 1941: 17; Gelibolulu Ali (2003: 103) bu hususu; "kurûn-ı gayrıdan vakfiyyet-i evlâd üzere tasarruf olunan karyeleri kuvvet-i

vakıf sınırlarına alınırken, vakıf mutasarrıflarının hak iddialarını devletin tasdik ettiği bir sınırnâmeye mi dayandığı, yoksa kendileri ve bölgenin ileri gelenlerinin sözlü beyanlarının mı esas alındığı, kesin olarak tespit edilememiştir. Kayıta kullanılan dil (*imiş didiler*) sözlü beyanın esas alındığı izlenimi vermekle birlikte, vakfın bir sınırnâmesinin olduğu da vakidir. Bu sınırnâmenin de, zikredilen mezraların isimlerinin zikredilmediği Sultan I. Bayezid'in verdiği mülknâmeye dayandığı kesindir. Bahsettiğimiz sınırnâme, 1001 (1593) tarihinde yapılan tahrir sonucu tutulan deftere (defter-i cedit)¹⁰ dayanılarak çıkarılan bir kayıt suretidir. Bu sınırnâmeye göre, vakıf arazisinin sınırları belirlenirken, bölgenin ileri gelenlerinin beyanı ve vakıf mutasarrıflarının ellerinde bulunan hüccetleri esas alınmıştır¹¹. Bu hâlde vakıf evladının elinde 1001 (1593) tarihinden önce yazılmış bir hüccette, vakfın sahip olduğu arazinin sınırları mevcuttur. 925 (1519) tarihli defterde bu mezraların vakfın sınırlarına dâhil olduğu belirtilmiştir (BA, TD 77: 251). Bahsedilen hüccetin bu deftere mi, yoksa 890 (1486) tarihli deftere mi dayanılarak verildiği anlaşılammaktadır. Sultan II. Bayezid'in Kızıldeli Zaviyesi'ne duyduğu ilgi mukabili/dolayısıyla yaptığı inayetin, sonuçta zikredilen mezraların vakıf arazisine dâhil edilmesini sağladığını söylemek mümkündür. Aksi takdirde 890 (1486) tarihli deftere muharririn düştüğü kayıt, İstanbul tarafından kabul edilmez ve geri çevrilebilirdi¹². Sonuçta, Tatar Viranı, Akpınar, Papaslık (Papazlık) ve Kavacık isimlerini taşıyan yeni ziraat alanları açılmıştır¹³. Bu mezralar, “*mezra’â-i Tatar Viranı ve mezra’â-i Akpınar ve mezra’â-i Kavacık mezkûr Daru Büki sinoruna dâhil olub*”, kaydına göre Daru Bükü Köyü arazisi sınırları içerisinde bulunduğundan, 1486’dan itibaren tutulan kayıtlarda vakıf arazisi içerisinde gösterilmiştir. Bu mezralar sadece ziraat sahası olup, nüfus barındırmamaktadır.

kâhire ile kapucularına zabt itdürdü” cümlesiyle anlatır). Dimetoka’da tahrir işlemi 1456’da yapıldığından, henüz vakıfların arazileri timara verilmemişti. Bu sebeple Kızıldeli vakfı kayıta bulunmamaktadır. Bununla birlikte Fatih’in, Kızıldeli vakfının arazisinin ne kadarını timarlı sipahiye dağıttığı bilinmemektedir.

¹⁰ Bu tahrir defterine henüz ulaşılammıştır. Ancak arşivlerdeki 1003 (1594-1595) tarihli BA, TD 643 ve Sultan III. Murad devrine ait olan tarihsiz TRGM KKA 212’ye istinaden, bölgenin tahrir edildiği bilinmektedir.

¹¹ Belgede “*Kızıl Delü Baba’nın vakf-ı evlâd itdüğü mu’ayyen ve mümtâz sinorıdır hâricden bir ferd dahl itmiş degıldür deyü edâ-yı şehâdet itdüklerinden gayri ellerinde olan hücc-i sâbıkalarında dahi hudûd-ı mezbûr mestûr ve mukayyed bulunmağın*” kaydı düşünülmüştür. Faroqhi,(1986: 73), zaviyenin sahip olduğu arazinin sınırlarının, tanıkların ifadesiyle öşür ve rüsüm ödedi diye çizildiğini ifade etmektedir.

¹² Beldiceanu-Steinherr (1999: 60)’in “*berâtlarında yazılmamıştır*” kaydı ile “*üzerlerine bile kayd olunmuş*” kaydını mukayese ederek; bir mim harfinin düşürülmesiyle “*Kızıldeli’nin soyundan gelenler dört mezraya hukuken sahip olmuş bulunuyorlar: Bu durum tahrir memurunun bir ihmalden mi kaynaklanıyor, ya da cebine sokulan bir rüşvetin sonucu mu, bunu asla öğrenemeyeceğiz*” şeklindeki yorumunu, belgelerin dilini anlamadan ve işleyişi bilmeden yapılmış bir yorum olarak görmek gerekir. Çünkü; muharrir (ilyazıcı, tahrir emini), tahrir bölgesinde muafiyetleri bulunanların belgelerini eski tarihlere ve mahalli örf ve adetlere kadar derinleştirerek inceler (teftiş eder), sahih olduğundan kesin emin olduklarını deftere kaydederdi. Tahrir bittikten sonra tutulan defterler İstanbul’a getirilirdi. Merkezde defter kayıtları tetkik edilir; şikâyet olur veya merkezdeki kayıtlara nazaran herhangi bir yanlışlık yapılmış ise, Nişancı marifetiyle kaydın üzerinde tashih işlemi (tevkii kalemiyle tashih) yapılarak düzeltilirdi. Bu defterler, 1871’de Defter-i Hakani Nezareti’nin kurulmasına kadar, Defterhâne’de muhafaza ediliyordu (Barkan, 1988: 14-63; İnalçık, 1987: XIX-XXIII; Pakalın, 1983: 376; Afyoncu, 1994: 101-102). TD 20’de Kızıldeli Zaviyesi vakfı kaydının üzerinde bir tashih yazısı olmadığına göre, muharririn rüşvet karşılığı veya ihmâl göstererek zikredilen dört mezrayı vakıf arazisine sokmuş olması çok zorlama bir görüş olur.

¹³ 1456 tarihli defterde Tatar Viranı, Akpınar, Sazlık ve Kıyıcak, sonraki defterlerde Tatar Viranı, Akpınar, Papaslık ve Kavacık isimleri geçmektedir. Sazlık ve Kıyıcak’ın Papaslık ve Kavacık isimlerini alıp almadığı müphemdir.

Yukarıda isimleri zikredilen köy ve mezralarda yaşayan ve ziraat yapan Müslim ve gayrimüslimlerin ödedikleri resim ve öşürler, vakfın gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. 1456'da Umur Hacı Köy (Derbend Köy)'de yaşayan gayrimüslimler, vakıf arazisindeki Suvari Büki mezrasının mültezimleridir. Bunlar, Subaşı Hızır'ın timarına kayıtlı olmakla birlikte, "Ra'yyet degül derbend kâfirleridir" kaydına göre, derbentçilikle yükümlüdürler ve reaya statüsünde değillerdir. Bununla birlikte her bir gayrimüslim timar sahibine 10'ar akçe (sonraki kayıtlarda ispençe) ve birer kile buğday ve birer kile arpa vermekle mükellef tutulmuştur. Zikredilen tarihte Daru Büki, Büyük Viran, Dırfillu ve Suvari Büki mezraları vakıf arazisini oluşturmaktadır.

1486, 1519 ve 1530 tarihli tahrir defterlerine göre, Daru Bükü Köyü'nde yaşayan gayrimüslimler vakıf arazisinde ziraat yaptıklarında, öşürlerini vakfa öderlerdi¹⁴. Ancak " ... *ammâ mezkûr kâfirler kendüler vakf değildir hemân zirâ'at itdikleri yerler vakfındır...*" kaydına göre, kendileri derbentçi olduklarından, yine vakıf reayası statüsünde değillerdi. 1568 tarihli tahrir defterinde geçen "... *harâcı vakfın değildir hemân zirâ'at ittiklerin hâsıl-ı 'öşrin ve gayri vakfındır deyü defter-i 'atikde mukayyed bulunmağın hâliyə hîn-i teftiş üslûb-ı meşrûh üzere defter-i cedîde kaydolundı*" kayıta da 1486, 1519 ve 1530 tarihli tahrir defterlerine atıf yapılarak, vakıf reayası olmadıklarını, ziraattan elde ettikleri gelirden vakfa vergi ödeyecekleri vurgulanmıştır.

1456'da vakıf arazisinde yaşayan; 13 hane Müslüman Türk'ün ödediği 755 akçe¹⁵ tutan çift ve bennak resimleri vakfın gelirini oluşturmaktadır (AKİKB. MC O/89: 10). 1486'da vakıf arazisinde 26 hâne, 15 mücerred (bekâr) Müslüman Türk ile 17 hâne, 4 bekâr gayrimüslim yaşamaktaydı. Bunların vakfa ödedikleri vergiler, bir önceki tarihe nazaran yaklaşık % 130 artış göstererek 1742 akçe olmuştur. Bu vergilerin dağılımı şöyledir;

4 müdd buğday için 400 akçe,
 4 müdd arpa ve diğer hububat için 320 akçe,
 emrûd (armut) öşrü 10 akçe,
 bağ öşrü 20 akçe,
 ceviz ağacı vergisi 100 akçe,
 çayır vergisi 50 akçe,
 asiyab (değirmen) resmî 15 akçe,
 ispençe 210 akçe,
 çift, bennak ve mücerred resmî 527 akçe,
 niyabet ve arus (evlilik) resmî 60 akçe,
 hamr (şarap) bacı 30 akçe (BA, TD 20: 265).

1519'da vakıf arazisinde yaşayan; 30 hane, 11 bekâr Müslüman Türk ile 20 hane gayrimüslimin

¹⁴ Bunun için deftere; "... *derbend kâfirlerinin şol ki vakf yerde zirâ'at iderler 'öşrin verir*" kaydı düşülmüştür (BA, TD 20: 265).

¹⁵ Arap rakamlarından, 5 ile 0 arasındaki farkı pek bilmediği anlaşılan Beldiceanu-Steinherr (1999: 66), bu rakamı 700 akçe okumuştur. Bu tür hataları birkaç kez tekrarlamıştır.

ödediği vergi 1486'ya nazaran % 80,9 artış göstererek 3162 akçeye çıkmıştır (BA, TD 73: 44; BA, TD 77: 252-253). 1526-1528 yıllarında vakfın geliri önceki tahrir nazaran %24,9 artış göstererek 3951 akçeyi bulmuştur (BA, TD 136: 33; BA, TD 138: 21). 1530'da da vakıf topraklarında yaşayan; 58 hane, 22 bekâr Müslüman Türk ile 23 hane, 2 bekâr gayrimüslimin vakfa ödediği verginin toplamı 3950 akçedir (BA, TD 370: 33).

1568-1569'da ise vakıf topraklarında yaşayan 3 çift, 81 nim çift, 3 bennak, 26 bekâr Müslüman Türk ile nefer başına 10'ar akçe ispençe vermekle yükümlü olan 67 nefer gayrimüslim reayanın vakfa ödedikleri vergilerin toplamı, 1530'a nazaran %97,8 artışla 7815 akçeye çıkmıştır. Bu miktarın 2060 akçesi Daru Bükü, 120 akçesi Süvari Bükü mezralarına, 5635 akçesi Büyük Viran Köyü'ne aittir. Daru Bükü mezasından; 670 akçe ispençe, 480 akçe (2 müdden) buğday öşrü, 360 akçe (3 müdden) mahlût öşrü, 80 akçe bağ resmî, 45 akçe pellut öşrü, 90 akçe hamr bacı, 30 akçe bostan resmî, 30 akçe keten öşrü, 80 akçe tapu-yı zemin resmî, 80 akçe merdekane vergisi alınmaktaydı. Büyük Viran Köyü'nden alınan;

1101 akçe çift, bennâk ve mücerred resmî,

1200 akçe (5 müdden) buğday öşrü,

1320 akçe (11 müdden) mahlût öşrü,

hane başına 25 akçe olmak üzere 10 avarız hane gayrimüslimden 250 akçe ispençe,

Müslüman Türklerin sahip oldukları bağlardan 450 akçe bağ resmî,

250 akçe pellut ve otlak resmî,

100 akçe bostan resmî,

120 akçe keten resmî,

30 akçe ceviz öşrü,

100 akçe kevvare resmî,

150 akçe tapu-yı zemin resmî,

200 akçe ağnam resmî,

50 akçe pay-ı ağnam bacı,

60 akçe değirmen vergisi,

254 akçe niyabet ve arus vergisi

vakfın gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. (TKGM KKA TD 562: 127/b-128/a; BA, TD 470: 628). Bu 7815 akçelik gelir, bundan sonraki belgelerde de zikredilmektedir (BA, C. EV. 33350; BA, C. EV. 17394; BA, C. EV. 8346-5; BA, C. EV. 24627; BA, HAT. 686/33334). Vakfın 1456-1569 döneminde, yani yaklaşık bir asırda geliri % 935 artış göstermiştir. Bu gelir artışında, nüfusun artması ve yeni vergi kalemlerinin ortaya çıkması önemli etkenlerdir.

1229 (1814) tarihinden itibaren vakıf arazisinde bulunan, ancak zeamete tahsis edilmiş 1500 akçe gelirli Ebil ve 300 akçe gelirli Mihr-i Kuz adlı iki köyün aşar ve rüsûmunun kime ait olduğuna dair bir tartışma çıkmıştır¹⁶. Kızıldeli Zaviyesi mütevellisi Seyyid Ahmed'in

¹⁶ Faroghi (1986: 74) bu belgeyi, *arazilerindeki belirli köylülerden (Ebil ve Mihr-i Kuz) vergi toplamak için izin isteme* şeklinde değerlendirmiştir. Oysa belge, Ebil ve Mihr-i Kuz köylerinin zaimler tarafından zabt ve tasarruf edildiği, vakıf mütevellisine göre ise gerçekte vakfa ait olduğu hakkındaki tartışma üzerinedir.

“... civârda vâki' ze'âmet mutasarrıfları mugâyir-i hüccet mâruz'z-zikr kurâ mezra'aya ve mümtâz ve mu'ayyen hudûdları dâhilinde olan yerlerine fuzâlî müdâhâle birle vakf-ı mezbûreye gadr itmeleriyle ...”

şeklindeki arzıyla başlayan tartışma, 1235 (1820) yılına kadar devam etmiş ve sonuçta Sultan II. Mahmud'un iradesiyle zikredilen köylerin aşar ve rüsumu üzerindeki haklar, Mehmed Nuri, Seyyid Hasan, Mir İsmail, Seyyid Ali, Mir Mahmud, Mir Mustafa ve Mir İbrahim adlı zaimlere verilmiştir¹⁷ (BA, C. EV. 24627, 25868-2, 25868-1; BA, HAT. 678/33038, 686/33334, 686/33344-6, 686/33344-4, 686/33344-1, 686/33344-2, 686/33344-5, 686/33344-3, 686/33344-7, 686/33344-8, 685/33302, 686/33346, 541/26729, 685/33300; TKGM KKA TD 562)

Kızıldeli Zaviyesi, 27 B 1234 (22 Mayıs 1819) tarihinden önce, Tekke-i Zîr ve Tekke-i Bâlâ (Meydân-ı Zîr ve Meydân-ı Bâlâ) olarak iki ayrı tekke hâlini almıştır. Bu esnada vakfın sahip olduğu arazi iki tekke arasında pay edilmiştir. Nitekim kayıtlarda “Kızıldeli Sultân Tekyesi'nden Meydan-ı Bâlâ'nın arâzi ve tarla ve değirmenleri ...” (BA, İ. MVL 248/9069-1) ve “Zâviye-i mezkûrun Meydân-ı Zîr'de kâ'in kırk dört kıt'a bin sekiz yüz dönüm tarla ve üç kıt'a otuz dönüm çayır ve Meydân-ı mezkûra merbût Çekirdekli mukâta'ası toprağında Sıçanlı nâm mevzi'de vâki' ma'lûmu'l-hudûd koru ...” (BA, MAD 9771: 43) gibi ifadeler kullanılmıştır. 1249 (1833) tarihli bir belgeden ise, bu tekkelerin mal varlıklarının bir vakıf çatısı altında tekrar birleştirildiği anlaşılmaktadır (BA, MAD 9771: 5).

17 Ca 1241 (28 Aralık 1825) tarihinde Kızıldeli Zaviyesi arazisinde; hizmetkâr, çoban, değirmenci, hergeleci, 40-50 evli derviş, 150 bekâr derviş, 700-800 evzâde ve bende denilen kimseler yaşıyordu. Bunların nüfusu tahminen 4000-5000 kişidir. Faroqhi (1986: 77)'nin nispeten zengin bir kuruluş olduğunu belirttiği Kızıldeli Zaviyesi vakfının, zikredilen tarihte gelir kalemlerini (irâdât, nükûd, emvâl ve hayvânâtı); Dimetoka Kazası'nda 24 köy, 7 adet değirmen, 2500 baş koyun ve keçi, 200 adet kümes hayvanı, 40-50 kadar yük ve binek hayvanı, 20-30 çift sığır ve öküz oluşturmaktadır¹⁸. Vakfın nakit parası ise bulunmamaktaydı. Belgelerde toplam geliri belirtilmeyen bu mal varlığı dokümanı, vakıfyöneticilerinin beyanı üzerine kaydedilmiştir (BA, HAT 292/17411-1). Bununla birlikte, 11 L 1250 (10 Şubat 1835) tarihli bir kayda göre, Bektaşî tekkelerinin kapatılmasıyla birlikte, Kızıldeli vakfının sahip olduğu emlak ve arazinin önemli bir kısmı mirîye kaydedilmiş ve 18000 kuruş bedelle Çirmen Sancağı mutasarrıfına iltizam olunmuştur. Bu kayda istinaden 1825 yılında vakfın sahip olduğu emlak ve arazinin 18000 kuruş dolayında bir değere sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra, Kızıldeli Zaviyesi

¹⁷ Nitekim belgede; “Ebil ve Mihr-i Kuz karyelerini Defter-i Hâkânî ve mevlânâ-yı müşârünileyhümün i'lâmı mücebince ze'âmet-i mezkûre mutasarrıfları mûmâileyhümün taraflarından zabt ve vâki' olan mahsûlât ve rûsumâtının Defter mücebince ahz ü kabz itdirilmesi husûsına mübâderet olunmak irâde-i seniyyem muktezâsından idüğü ve fi-mâ-ba'd Kızıl Delü vakfı mütevellileri taraflarından karyeteyn-i mezkûreteyne ve arâzilerine dahl ve ta'arruz vukû'una rızâ-yı şerîfim olmadıği taşsil-i keyfiyet kaydı bâlâsına şerh virilmek üzere Defterhâne-i 'Amirem'e 'ilm ü haberi virildiği ...” (TKGM KKA TD 562) kaydı bulunmaktadır.

¹⁸ Faroqhi (1986: 75)'nin kullandığı bazı belgelere göre zaviye, yağ ve sabun imalatı için atölyeler de açmıştır.

vakfının Meydân-ı Zir kısmının sahip olduğu 44 kıt'a 1800 dönüm tarla ve 3 kıt'a 30 dönüm çayır ve Çekirdekli mukataası toprağında Sıçanlı mevzisinde koru ile Meydân-ı Zir civarındaki koru ile 20400 kuruş dellâliye resmî ve senevî 50 kuruş müeccele, 1251 senesinde 'Ali Ağa-zâde Mustafâ Husrev Ağa'ya satılmıştır (BA, MAD 9771: 43).

22 Ş 1268 (11 Haziran 1852)'de "Kızıldeli Sultân Tekyesi'nden Meydân-ı Bâlâ'nın arâzî ve tarla ve değirmenleri mukaddemâ me'mûrî ma'rîfetiyle ber-müceb-i bâlâ yigirmi sekiz bin yedi yüz guruşa fûrûht olunarak" kaydından, bahsedilen malın satış değerinin 28700 kuruş tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte zaviyenin elinde, türbedar Hüseyin Dede'nin masraflarını karşılamak için tahsis edilen Meydan-ı Bâlâ civarında 20 kıt'a (408 dönüm) tarla, 4 kıt'a (5 dönüm) çayır ve 4 değirmen kalmıştır (BA, İ. MVL 248/9069-1-2).

Osmanlı ülkesindeki Bektaşî dergâhlarının kapatılıp, vakıf malları miriye devredildiği hâlde, arşiv belgelerinden Kızıldeli Zaviyesi vakfının lağvedilmediği, idaresinin 1826'da kurulan Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'ne devredildiği anlaşılmaktadır (BA, C. EV. 430/21773-3). Evkâf Nezareti, Kızıldeli Zaviyesi vakfına bir müdür tayin etmiş ve tüm parasal işlemler onun tarafından yürütülmüştür. Ayrıca önceden iki tekke arasında pay edilen vakıf gelir kaynaklarının tamamı, 1249 (1833)'da vakıf müdürünün idaresi altında birleştirilerek tek bir vakıf hâline getirilmiştir (BA, C. EV. 430/21773-1, 2, 3; BA, MAD 9771: 5). 1272 (1855) tarihinde çıkarılan kanunla tüm vakıflarda olduğu gibi, Kızıldeli vakfının da muameleleri Defter-i Hakânî Nezareti'ne devredilmiştir (BA, TD 562: sonradan düşülen kayıtlar).

19 Zilhicce 1241 (25 Temmuz 1826) tarihli bir belgede, Kızıldeli Zaviyesi yakınında Muharrem ayında Tatar Panayırı denilen mevkide günlük bir panayır kurulmaktaydı. Bu panayırın zaviyeye ekonomik bir getirisi olup olmadığı belgeden anlaşılmamakla birlikte, panayıra civar köy ve kasabalardan 3000-5000 kişi geldiği belirtildiğinden, bu kişilerin zaviyeye iane ve iâşe yoluyla bir gelir sağladığı düşünülebilir. Bununla birlikte belgede geçen "ahz ü i'tâsî cüz'i ve bî-mâl olduğundan" ifadesi, panayırdaki bilinen para karşılığı alışveriş ve mal karşılığı mübadele gibi fonksiyonların fazlaca icra edilmediği anlamına gelmektedir (BA, HAT. 294/17515).

Vakfın sahip olduğu arazide, başka timar veya vakıfların reayası da tarımsal faaliyette bulunabilmekteydi. Nitekim 975 (1568) tarihinde Dimetoka ve Ferecik kadılarına gönderilen bir hükümde; "Kızıldeli Baba vakfeylediği yerlerde hâricden ba'zular gelüb zirâ'at ü hurâset idüp..." (BA, MD 7: 543) ifadesi kullanılmıştır. Zikredilen belge, Kızıldeli vakfı arazisine dışarıdan gelecek ziraat yapan bazı gayrimüslim çiftçilerin, vakıf arazisinde ürettikleri tarımsal ürünlerden vakfa vermeleri gereken vergiyi ödemedikleri gibi, vakıf görevlisi Seyyid Mirza'ya saldırdıkları ve mahkemeyi bastıkları ile ilgilidir.

5.2-Vakfın Gider Kalemleri: Belge ve kayıtlarda geçen "... vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıf olub zâviyelerine gelen âyendeye ve revendeye hidmet iderler ..." kaydından da anlaşılacağı üzere vakfın şurutu; zaviyeye gelen yolcuları misafir etmek, yedirmek-içirmek ve işlerini

sağlamaktır. Bu sebeple gelirlerinin bir kısmı bu cihete harcanmaktadır. Ancak belgelerde gelirin ne kadarının bu hizmete harcanacağı belirtilmemiştir.

Vakıfta görevli personele ödenen maaşlar da vakfın giderlerindedir. Belgelerde zaviye görevlileri olarak; mütevellî, imam, cabî, türbedâr, hizmetkâr, çoban, değirmenci, hergeleci (HAT 292/17411-1 v.d.) zikredilmiştir. Bunlar arasında cabinin 5 akçe (BA, C. EV. 1116), imamın 3 akçe (BA, C. EV. 16639) yevmiye alacağı kayıtlara geçmiş, diğer görevlilerin maaşları ise hiçbir kayıttan belirtilmemiştir. Cabi ve imama ödenen günlük 8 akçe, yıllık 354 gün üzerinden 2832 akçe tutmaktadır.

Bektaşî tekkelerinin 1826'da kapatılmasından sonra, Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nin türbedârlık (zaviyedârlık) vazifesi, devlet tarafından devam ettirilmiştir. Bunun sebebi 25 Ş 1268 (14 Haziran 1852) tarihli;

“... tekye-i mezbûre ziyâretgâh olub her bir mahâlden fukarâ ve dervîşân gelmekte olduğundan türbedârı Hüseyin Dede gelen müsâfirini her ne kadar it'âm eylemekte kusûr itmemekte ...” (BA, İ. MVL 248/9069-2)

kaydında belirtildiği üzere, tekkenin misafiri çok olduğundan, bunların ihtiyaçlarının karşılanması için bir gelire ihtiyaç duyulmasıdır. Bunun için vakıf müdürü tarafından türbedâra, 12 M 1246 (3 Temmuz 1830) tarihli kayda göre, yıllık 25 kile buğday, 25 kile çavdar, aylık 20 kuruş, senelik 240 kuruş verilmesi emredilmiştir (BA, MAD 9771: 56)

5.3-Kızıldeli Evlâdı ve Dervîşlerinin Muafiyetleri: Musa Çelebi'nin 815 (1412) tarihli nişanında belirtilen;

“... doğancı ve sekbân ve yolcu ve izci hiç vechile kimesne varub üşendirmeye ve zahmet virmeye ve suhradan ve ulakdan ve salgundan ve harçdan ve 'avâ'idden ve 'avârizdan ve cemî' teklîfâtından emîn ola ...” (BA, AE. MÇ., 1)

veya 976 (1568) tarihli tahrir defterinde belirtilen;

“doğancıdan ve sekbân ve yolcu ve messen hiç vechile kimesne varub üşendirmeye ve zahmet vermeye suhreden ve ulakdan ve salgundan ve 'avâriz-ı divâniyye ve tekâlîf-i 'örfiyyeden mu'âf ve müsellemler olalar” (TKGM KKA TD 562: 127/a)

şeklindeki muafiyet kayıtları, Kızıldeli Zaviyesi'nin “*emlâk ve arâzînin 'Asâkir-i Mansûre masârfâtına*” tahsis edildiği 1243 (1828) tarihine kadar geçen tüm belge ve kayıtlarda geçmektedir. Bu kayıtlara göre Kızıldeli Zaviyesi; doğancı, sekbân, yolcu, izci, suhra, ulak, salgun, kürekçi, cerahor, harç, avâid gibi tüm avarız-ı divaniyye ve tekâlîf-i örfiyye türü vergilerden muaf tutulmuştur. Her tahta yeni çıkan hükümdara müracaat etmeleri hâlinde, bu muafiyetleri ibka olunmuş ve ellerine muafiyet belgesi verilmiştir (Mesela; BA, AE. MÇ., 1).

Tahrir eminleri muhtelif zamanlarda, yukarıdaki muafiyetleri dikkate almadan, Kızıldeli Zaviyesi mensuplarına vergi koymuştur. Mesela; gurre-i R 1024 (30 Nisan 1615) tarihli belgeye göre, tahrir emini Mehmed Çavuş, zaviye dervişlerini 13 avarız hanesi olarak kaydetmiştir. Bunun üzerine dervişlerin elinde muafiyet belgesi olduğunu İstanbul'a beyan eden Edirne kadısının inhasıyla, avarız vergisinden muaf olmaları için Sultan I. Ahmed hüküm vermiştir (BA, AE. MÇ., 1).

6-Kızıldeli Derbendi

Kızıldeli Zaviyesi ile ilgili arşiv belgelerinin pek çoğu derbent kaydıyla ilgilidir. Yeni fethedilen ıssız bölgelerde askerî ve ticarî yollarının muhafazasıyla birlikte, iskân açısından da büyük önem taşıyan derbentlerin ehemmiyetine binaen, belgelerde geçen "... *derbenciliklerin lüzûmu olduğun ...*" (BA, C. EV. 8346-2 ve 7; C. EV. 17394) kaydına göre, Kızıldeli Irmağı yakınında bir derbent bulunması gerekli olduğundan, akarsuyun adına izafeten bir derbent kurulmuştur. Bu derbent, Kızıldeli Zaviyesi yakınında bulunması hasebiyle de, derbentin yönetim işleri bir müddet sonra zaviyeye havale edilmiştir.

Osmanlı belgelerinde 861 (1456) tarihli defter kaydından itibaren Kızıldeli Irmağı kenarında bir derbent olduğundan bahsedilmektedir. Zikredilen tarihte derbentin muhafazasıyla, Subaşı Hızır Bey'in tımarına dâhil Umur Hacı Köyü'nde (diğer adıyla Derbend Köy) meskûn 44 hane (yaklaşık 220 kişi)¹⁹ gayrimüslim görevliydi. Bunlardan her biri, onar akçe (sonraki kayıtlarda ispençe) ile birer kile buğday ve birer kile arpayı vergi olarak Subaşı Hızır Bey'e ödemekle mükellef tutulmuşlardı. Ödenecek verginin nakdi tutarı 792 akçeydi²⁰. Defterde bu gayrimüslimlerin reaya statüsünde olmadıklarına dair düşülen "*Ra'ıyyet degül derbend kâfirleridir*" kaydından, derbentçi gayrimüslimlerin verdiklerinin haricindeki diğer vergilerden (avarız, tekâlif türü) muaf oldukları anlaşılmaktadır. Bu gayrimüslimler, aynı zamanda Daru Bükü Mezrası sınırları içerisinde bulunan Süvari Bükü Mezrası'nın da mültezimi olarak deftere kaydedilmişlerdir (AKİKB, MC O/89: 2, 10).

Yukarıdaki kayıttan 30 yıl sonra tutulan 890 (1486) tarihli defterde ise, derbent köyü olarak Umur Hacı Köyü'nün yanı sıra, Sıçanlı²¹ ve Daru Bükü köylerinin de adı geçmeye başlamıştır. Defterdeki "*Tengri Dağı'ndan Kızıl Delü'den öte Sıçanlı'ya giden yolu beklerler*"²² (BA, TD 20:

¹⁹ Yaklaşık nüfus hesaplamasında "(5xHane)+Mücerred" formülü kullanılmıştır.

²⁰ Bu 792 akçenin 440 akçesi -defterde yazılmamakla birlikte- ispençe vergisi karşılığıdır. "*Birer kile buğday ve birer kile arpa*" ifadesinden, aynı vergi miktarının 44 kile buğday ve 44 kile arpa olduğu ortaya çıkar. Tahrir kıymeti birbirine yakın olan bu hububat ürünlerinden buğday için 5 akçe, arpa için 3 akçe tahrir kıymeti alındığında, nakdi vergi karşılığı buğday için 220 akçe, arpa için 132 akçe olduğu anlaşılır. Ispençe, buğday ve arpanın nakdi vergi toplamı da 792 akçe etmektedir.

²¹ 1486'da Umur Hacı ve Sıçanlı köyleri İlyas'ın tımarına dâhildi. Umur Hacı'da 52 hane, 10 bekâr, Sıçanlı'da 16 hane gayrimüslim yaşıyordu. 1456'da belirlenen derbent adedi (*Her müzevvec kâfir birer kile buğday ve birer kile arpa onar akçe virir*) aynı şekilde devam etmekte olup, Umur Hacı'dakiler 1338 akçe, Sıçanlı'dakiler 384 akçe vergi ödemekle mükellef tutulmuşlardı. Buna karşılık avarız vergisinden muafıtlar.

²² Başka bir kayıttan "*Kızıldeli Suyı kurbunda Orta Köy (Umur Hacı) ve Sıçanlı kolu üzerinde*" denilmektedir (BA, C.

223) kaydından, Kızıldeli derbentçilerinin bahsedilen yolu bekledikleri anlaşılmaktadır. Zikredilen tarihte Seyyid Ali Sultan evladından Gülşehri, Daru Bükü Köyü'nün mutasarrıfı olup, köyde yaşayan 26 hane, 15 mücerred (bekâr) (yaklaşık 150 kişi) Seyyid Ali Sultan Zaviyesi ahfâdı ve dervişleri derbendi muhafaza etmektedirler²³. Bu itibarla deftere “*mezra'a-i Daru Bükü derbend köyüdür yalnız Gülşehri tasarrufundadır elinde Pâdişâh hükmi vardır bile olan dervişleriyle derbendi hıfz idüb ...*” (BA, TD 20: 265) kaydı düşülmüştür. Böylece, derbent bekleyen üç köyün ikisinin (Umur Hacı ve Sıçanlı) geliri Yeniçeri İlyas'ın timarına, birinin (Daru Bükü) geliri Kızıldeli vakfına tahsis edilmiştir. Gayrimüslim derbentçilerin tabi olduğu vergi sistemi, 1456'da Umur Hacı Köy'ünde belirlendiği şekliyle, Daru Bükü'de de uygulanmıştır.

937 (1530) tarihli kayda göre, Gülşehri'nin vefatından sonra, oğullarından Ahi Evren ve Bahşayış, babalarının hissesine mutasarrıf olarak; “*Gülşehri fevt olıca mezkrün oğulları Ahi Evren ve Bahşayış babaları hissesine mutasarrıf olalar deyü hükmi-i Pâdişâhî almışlar ve mezkrü derbendi bile olan dervişler hıfz idüb ...*” (BA, TD 370, s.33) ifadesinde de anlaşılacağı üzere, zaviye ve derbent işleriyle görevlendirilmişlerdir. Bu derbent sayesinde Daru Bükü Köyü'nde yaşayanların sayısı da zamanla artmış; 58 hane, 22 bekâr Müslüman Türk (yaklaşık 320 kişi) ile 23 hane, 2 bekâr gayrimüslim (yaklaşık 120 kişi), köyün sakini olmuştur. 976 (1568-1569)'da Daru Bükü Köyü'nde meskûn derbentçiler;

“*Pâdişâh-ı 'âlem-penâh 'azzullahi ensarehu hazretlerinin derbend-i mezbûrede altmış nefer derbendci olub iki yerde tâbl-ı nevbâtın birle otuzar nefer derbendci muhâfızın ve muhâribîn idüb ...*” (TKGM KKA 562: 127/b)

kaydına göre, 60 kişi olup bunlar 30'ar kişilik gruplar oluşturarak iki yerde (“*mezkrü karye hâlkı iki yerde derbend bekledikleri*”) derbent beklemektedirler. Böylece, derbent beklenen bu ikinci yerde de bir derbent köyü meydana gelmiştir. 1109 (1697-1698) da İbrahim Hâlife'nin yaptığı tahrirde, bu derbent köyünden; “*... vakf-ı mezbûr karyelerinden Kızıldeli Derbendi demekle ma'rûf Derbend-i Sagîr nâm karyede ...*” (BA, C. EV. 17394; C. EV. 33350) kaydına göre, Derbend-i Sagîr adıyla bahsedilmiştir²⁴. İbrahim Hâlife burada meskûn 44 gayrimüslimi, 5 avarız hanesi (beş 'aded 'avarız nezl hânesi vaz' olunub) olarak kaydederek üzerlerine avarız vergisi yazmıştır. 1211 (1796)'de Daru Bükü, Büyük Viran ve Derbend-i Sagîr derbentçileri, İstanbul'a arzda bulunarak; 60 kişiden fazlasını denilerek derbent âdetine aykırı olarak kendilerinden fazla vergi istendiği (“*harmanına kile vaz' ve tekml' öşür alurum*”), bunun ise köyü harap ve derbendi mu'attal edeceği bildirilmiş, muafiyetlerinin ibkasını istemişlerdir. (BA, C. EV. 17394). Merkez durumu araştırarak, 1109 (1697-1698), 1172 (1759), 1194 (1780) ve 1214 (1800) tarihli kayıtlara istinaden, 1229 (1814)'da avarız

EV. 17394).

²³ Bu tarihte köyde ayrıca 17 hane, 4 bekâr gayrimüslim de (yaklaşık 90 kişi) yaşamaktaydı.

²⁴ Seyyid Ali Sultan'ın türbesi günümüzde bu köyün 1,5 km. batısındadır. 1456 tarihli defterde ise “*Daru Bükü Kızıl Delü yatduğı yerdir*” kaydı düşülmüştür. Buna göre Küçük Derbend Köyü, Daru Bükü'nün hemen yakınındadır.

vergesi ödemelerine, buna karşılık derbentçiliklerinin ibkasına karar vermiştir (BA, C. EV. 8346-4).

Derbentçilik yapan zaviye hâlkı, “... ‘avâırız-ı dîvâniden emîn olalar ...” (BA, TD 20: 265), “... mezkûr derbendi bile olan dervişler hıfz idüb ‘avâırız-ı dîvâniyyeden ve tekâlif-i ‘örfiyyeden emîn olalar deyü hükm-i şâhîleri vardır ...” (BA, TD 370: 33) v.s. kayıtlara göre avarız ve tekâliften muafırlar. Bu muafiyetlerine karşılık derbent beklemek ve yolculara hizmet etmek mükellefiyetleridir. Nitekim kayıtlarda “... zâviyelerine gelen ayendeye ve revendeye hidmet iderler ...” veya “... ‘adet-i kadim üzere ayende ve revendeye hidmet ideler ...” denmektedir. Kızıldeli Derbendi’nde derbentçilik yapan gayrimüslimler ise;

“... her derbendci onar akçe ispençe ve birer kile buğday ve birer kile arpa virüb kürekçiden ve nezel-i mahâlliden ve yeniçeri oğlanı virmekden ve cemî ‘avâırız-ı dîvâniyye ve tekâlif-i ‘örfiyyeden mu‘âf olalar deyü fermân olunub” (TKGM KKA TD 562: 127/b; BA, TD 470: 627, Tarih: 976 (1568))

kaydına göre, kürekçi, nezel, yeniçeri oğlanı gibi tüm avarız ve tekalif türü vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bununla birlikte;

“... Daru Büki Karyesi derbend karyelerinden olub karye-i mezbûrenin defterde mukayyed derbendci oğlı derbencilerin üzerlerine edâsı lâzım gelen tereke ve ispençelerin adet-i derbendî üzere Kızıl Delü vakfı zâviyesi tarafına tamâmen edâ eylediklerinden ...” (BA, C. EV. 17394, Tarih: 10 R 1211/13 Ekim 1796)

“Dimetoka Kazâsı’nda Küçük Derbend Karyesi derbencilerinden olub kadîmü’l-eyyâmdan berü umûr-ı derbendi idâre ve a‘şâr-ı şer‘iyyemizi ve resp-i ispençemizi kazâ-i mezbûrda Kızıldeli Sultân Tekkesi’ne edâ ile umûr-ı derbenden gayri tekâlif-i sâ‘ire vermeyüb mu‘âfiyetimiz için yedimizde emr-i âlişân olub ...” (BA, C. EV. 8346-3, Tarih: Ca 1228/ Mayıs 1813)

kayıtlarına göre de tereke, a‘şar ve ispençelerini Kızıldeli Zaviyesi vakfına vermektedirler. Derbentçilik yapanların bir takım imtiyazlara sahip olması, derbentçilikle görevli olmayan bazı kimselerin zamanla köye yerleşmesine ve derbentçi gibi imtiyaz elde etme gayretine girmelerine sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine devlet, 29 Ş 1209 (21 Mart 1795) tarihli;

“... lakin karye-i mezbûr derbend olmak mülâbesesiyle hâric karyelerden re‘âyâ gelüb tevattun ve cem’ ve yüz yigirmi neferden mütecâviz olub altmış neferden ziyâde hâric karyelerden gelüb tevattun ve vakf-ı mezbûr toprağında zirâatleriyle hâsil eyledikleri hubûbâtdan sâ‘ir re‘âyâ misillü ‘öşür ve resp taleb olundukda ‘âdet-i derbendî üzere virüb ziyâde virmekden intinâ’ ve vakf-ı mezbûra gadr itmeleriyle sıyâneti lil-vakfî’l-mezbûr vakf-ı mezbûr toprağında zirâat iden altmış nefer derbendciden ziyâde olan her bir neferden sâ‘ir re‘âyâ misillü a‘şâr ve rüsûm alınub ...” (BA, C. EV. 33350)

kayıttan da anlaşılacağı üzere, bunların derbentçiliklerini kabul etmemiş ve reaya gibi vergilerini ödemelerini istemiştir. Bununla birlikte, 1109 (1697) tarihinden itibaren derbent köylerinde yaşayan, ancak derbentçilik görevi bulunmayanlar (köy hâlkının verdiği arza göre bunlar derbentçilerin evlat ve kardeşleridir) avarız vergisi ödemekle mükellef tutulmuşlardır. 25 Safer 1229 (16 Şubat 1814) tarihli belgede geçen;

“... *ber-vechi maktû’ beher sene sekiz ‘aded hâne-i ‘avârizlarının beher hânesinden on sekiz kile şa’îr ve on dört kantar samanları ber-mûceb-i defter tevzi’ ve vakt ü zamânıyla İstâbl-ı ‘Âmire tarafından tahsiline me’mûr olanlara edâ ...*” (BA, C. EV. 8346-4)

kayda göre, 8 avarız hanesi olarak belirlenen bu köylülerin her bir hanesinin 18 kile arpa ve 14 kantar samanı maktû’ olarak ödemeleri emredilmiştir.

Bu derbent hakkında zaman zaman İstanbul’a şikâyetlerde bulunulmuştur. Şikâyetlerden biri, Zilhicce 906 (Temmuz 1501) tarihinde Pirşola Köy’ünden Nikola isimli bir gayrimüslim tarafından yapılmıştır. Nikola, Kızıldeli derbendi mutasarrıflarının kendisini zorla raiyyet yazdırmak istediğini şikâyet etmiştir (BA, A. DVN. 790: 100-101). Diğer bir şikâyet, Edirneli Kurd ve Sirozlu Yusuf tarafından 967 (1560)’de yapılmıştır. Zikredilen kişiler, saldırıya uğradıklarını, bunu Kızıldeli derbent kâfirlerine haber vermelerine rağmen, suçluların yakalanmasında ağır davrandıkları yolunda şikâyette bulunmuşlardır (BA, MD 3: 300).

7-Seyyid Ali Sultan Zaviyesi’nin Bağlı Bulunduğu Tarikat

Seyyid Ali Sultan ve evlatları hakkındaki arşiv belgelerinde, onun seyyidlik ve sufilik (şeyhlik) yönlerine vurgu yapan pek çok kayıt bulunmaktadır.

Nitekim Şaban 1229 (Ağustos 1814) tarihli bir belgede, neslinden vakıf mütevellisi olan Ahmed için “*Sâdât-ı kirâmdan es-Seyyid Ahmed zîde şerefihu*” (BA, C. EV. 24627) ifadesi kullanılmıştır. Bu ve benzeri (*on bir nefer sâdât-ı kirâm*) (BA, C. EV. 8346-2) ifadeler, Osmanlı Devleti’nin gerek Ali Sultan’ın, gerekse neslinin Seyyidliğini tanıdığını göstermektedir.

815 (1412) tarihli belgede geçen *rind*²⁵ ve birçok belgelerde geçen “*kuddise sırrehü’l-‘azîz*” tabirleriyle de, sūfîlik (şeyhlik) yönüne işaret edilmiştir²⁶. Literatürde *rind* veya *aziz*

²⁵ Rind ve zühd kelimeleri tasavvufun temel ıstılahlarından biri olup dünyadan ve içindeki her şeyden el etek çekme, kendini hiçbir kayıt ve dinî geleneğe bağlı görmeyen, sadece Allah ile yetinen mücerret kişi anlamına gelmektedir (Öztürk, 1993: 638; “Rind”, *TDVİA*, XXXV, 112; Pakalın, 1983: 48; Onay, 1992: 347)

²⁶ Anadolu’da yaşamış neredeyse tüm mutasavvıf, gazi-derviş ve alp-erenleri ve bunların kurdukları zaviyeleri, bir moda gibi heteredoks karakterli Kalenderî veya Melametî yapmak için uğraşan bir takım kimseler bulunmaktadır. Bu kimselerin çalışmalarının başlıca ana kaynağı, velâyetnâme ve menakıpnâme gibi eserlerdir. Bir nevi Heredotî tarih anlayışının XXI. yüzyıldaki mümessilleri olan bu kimselerin, tarih araştırma usulünün birincil kaynağı olan arşiv belgelerine ve devrin kroniklerine dayanmadan yapmış oldukları çalışmalar, tarih metodoloji açısından marazi bir yaklaşım içermektedir. Bilimsellik içermeyen bu tür çalışmalarda Seyyid Ali Sultan, Kalenderî ve heteredoks olarak nitelendirilmiştir. Oysa Osmanlı Devleti’nin Kızıldeli Zaviyesi başta olmak üzere tüm dinî zümrelere uyguladığı

kelimelerinin, daha ziyade Horasan erenleri veya Rûm Abdallarına (Abdalân-ı Rûm) mensup dervişler için kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim Aşık Paşaoğlu (1992: 163), Oruç Bey (2008: 15), Neşri (2008: 40) gibi tarih yazarları Geyikli Baba, Yunus Emre, Taptuk Emre, Ahi Evran, Karaca Ahmed Sultan, Şeyh Edebalı, Kara Hoca v.s. için aziz tabirini kullanırlar.

Seyyid Ali Sultan'ın tarikat usul ve adabı çerçevesinde, maneviyattaki makamını belirtmek için de hemen hemen tüm belgelerde “*kutbü'l-arifin Kızıldeli kuddise sırrehü'l-'azîz*” [Ariflerin kutbu (önderi/lideri) Kızıldeli, Allah onun sırrını (maneviyatını) kutsasın (yüceltsin)] veya “*e'izze-i kirâmdan Kızıldeli kuddise sırrehü'l-'azîz*” [(Allah katında) önde gelen ulu kişilerden Kızıldeli] tabirleri kullanılmıştır. Bu tabirler, Osmanlı yönetiminin onu sâdâtan büyük bir veli olarak gördüğüne işaret eder.

Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nin Bektaşî tarikatına mensup olduğu ilk kez, 10 Şaban 1199 (18 Haziran 1785) tarihli belgede geçen;

“Cedd-i 'azîzim sultânü'l-'ârifin burhânü'l-vâsılın el-Hâc Bektâş Velî kuddise sırrihü'l-beli hazretlerinin tarik-i 'aliyyesine meşrût zevâyâdan Dimetoka'da Cebel Nâhiyesi'nde vâki' e'izze-i kirâmdan Kızıldeli Sultân kaddesallahu sırrihu”

ifadede kullanılmıştır. Sulucakarahöyük (Hacıbektaş)'teki Hacı Bektaş Velî Dergâhı'nın o esnadaki şeyhi olan Şeyh Abdullatif tarafından İstanbul'a gönderilen bir arzuhâlde geçen yukarıdaki cümleden, Kızıldeli Zaviyesi'nin Hacı Bektaş Dergâhı'na bağlı olduğu da anlaşılmaktadır (C. EV. 16639). 1785 yılına kadar gelen belgelerde, Bektaşî tabirinin neden hiç kullanılmadığı anlaşılammıştır. Oysa Kızıldeli Tekkesi, Sultan II. Bayezid'in ilgi duyduğu tekkelerden birisidir. Keza burada yetişen Balım Sultan²⁷, bir müddet sonra II. Bayezid tarafından Hacı Bektaş Velî Dergâhı'nın şeyhliğine getirilmiştir (Ocak, 1992/b: 18). Sultan II. Bayezid ile Balım Sultan arasındaki dostane ilişki, Kızıldeli Tekkesi'nin ününün artmasında

siyaset ve düşünceleri arşiv belgeleri üzerinden dikkatlice tetkik edilirse, Ali Sultan'ın devlet tarafından Seyyid olarak kabul edildiği dikkate alınrsa ve Kalenderî felsefesinin özellikleri ile Seyyid Ali Sultan'ın özellikleri (Seyyidlik, sülûk, alp-erenlik, gazi-dervişlik v.s.) karşılaştırılsa, Seyyid Ali Sultan'ın ve diğer gazi-dervişlerin Kalenderî ve heteredoks olmadığı ortaya çıkacaktır. 1826'da hangi tekkelerin kapatılıp, hangilerinin açık bırakıldığına bakılması bile, zaviye kurucularının geçmişini anlamakta bazı ipuçları verecektir. Seyyid Ali Sultan'ın zaviye kuruculuğu, iskân ve fütuh hareketlerine katkısı dikkate alınarak; onu bir dinî zümreye mensup etmek gibi bir gayrete girmeden, Barkan (1942: 279-386)'in “*Kolonizatör Türk Dervîşi*” nitelendirmesinin kişiliğine en uygun yakıştırma olacağı düşünülmektedir.

²⁷Türer (2005: 234) Balım Sultan'ın Seyyid Ali Sultan'ın Fatih'in esir ettiği bir Sırp prensinin kızıyla evlenmesinden dünyaya geldiğini, tahsilini ve tarikat eğitimini Kızıldeli Zaviyesi'nde tamamladıktan sonra İstanbul'a gittiğini, bir müddet sonra irşad faaliyetlerine bulunmak üzere tekrar memleketi Dimetoka'ya döndüğünü, 1501'de II. Bayezid tarafından Pir Evi denilen Hacı Bektaş'taki merkez tekkeye Şeyh (dede-baba) tayin edildiğini yazar. Türer'in kesin bilgi olarak verdiği bu malumat, Ocak (1992b: 18) tarafından, Baha Said'in Manisa Valide Camii Kütüphanesi'nde bulunan bir yazmaya istinaden, bir iddia olarak ileri sürüldüğünü belirtir. Türer'in verdiği bilgilerden doğru olanı; Balım Sultan'ın Dimetoka'da doğduğu ve Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nde yetiştiği, Kızıldeli Zaviyesi'ne ilgi duyan II. Bayezid'in bu vesileyle Balım Sultan ile tanıştığı ve onu Hacı Bektaş Dergâhı'nın başına getirdiğidir. Ancak Türer'in, Seyyid Ali Sultan'ın Balım Sultan'ın babası olduğu ve Fatih devrinde yaşadığı yolundaki bilgisi yanlıştır.

sebebiyet vermiş olmakla birlikte, Bektaşî geleneğinde önem sırasında Sulucakarahöyük'tan (Hacıbektaş) sonra ikinci dereceye yükselmiştir. Bu suretle en önemli dört Bektaşî Dergâhı'ndan biri olarak kabul edilmiştir (Şahin, 2009: 50). Buna rağmen 1785'e kadar, bu tekkeden, Bektaşî Dergâhı olarak bahsedilmemesine kesin bir açıklama getirilememiştir.

Esasen, XV-XVII. yüzyıllara ait Osmanlı belgelerinde, genel olarak Bektaşî tabiri sıkça kullanılmamıştır. Bunun Sulucakarahöyük merkez dergâhına bağlılıkla bir ilişkisi varmış gibi görünmektedir. Yani tarikat merkezine bağlı dergâhlar, bu tarikattan sayılmış gibi görünmektedir. Nitekim Kızıldeli Tekkesi'nin 1785'de Bektaşî tarikatına mensubiyeti de bu vesileyle zikredilmiştir. 19 Zilhicce 1241 (25 Temmuz 1826) yılına ait bir belgede, "Muharrem içinde mâtem cem'iyetleri dahi olmak hasebiyle" ifadesinden Kızıldeli Zaviyesi yakınında Tatar Panayırı denilen mevkide Muharrem matemi ritüeli gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır (BA, HAT. 294/17515). Bu da zaviyenin, Alevî-Bektaşî karakterine işaret etmektedir.

8-Sonuç

Araştırmada aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir;

1- Arşiv belgelerinden Kızıldeli Zaviyesi'nin kesin kuruluş tarihi tespit edilememekle birlikte, Kara Timurtaş Paşa veya Saruca Paşa gibi beyler döneminde kurulduğu, Sultan I. Bayezid'in verdiği müllknâmeyle (1401-1402) Osmanlı hukukî nizamına alındığı, Musa Çelebi bitisiyle de (1412) imtiyaz ve mu'afiyetlerinin belirlendiği tespit edilmiştir.

2- Seyyid Ali Sultan ve zaviyesi, Kızıldeli lakabıyla şöhret bulmuştur. Kızıldeli ismi, bölgeye ilk gelen Türkmenler tarafından burada akan akarsuya verilmiştir. Seyyid Ali Sultan da bölgeye gelerek, tekkesini akarsuyun yakınına kurduğunda, kendisiyle birlikte zaviyesi de akarsuyun ismini almıştır. Keza bölgedeki derbent de ırmağın üzerinde bulunduğundan, bu adı almıştır.

3- Arşiv belgelerinde Seyyid Ali Sultan'ın oğulları hakkında kayıtlar bulunmakla birlikte, belgelerdeki tarih kesintileri sebebiyle sıhhatli bir şecere çıkaracak bilgi mevcut değildir. Şeyhin evladından bahseden ilk belge, Aralık 1456 tarihli olup, bu belgede Şaban isimli oğlunun ismi geçmektedir. Bundan sonraki belge ve kayıtlarda, mutasarrıf, mütevellî, türbedar veya zaviyedar olarak ahfadından muhtelif kimselerin isimleri zikredilmiştir. Bazı belgelerde ise sadece rakam olarak kaç kişi oldukları yazılmış, isimleri kaydedilmemiştir.

4- Seyyid Ali Sultan, kendisine temlik edilen arazileri, nesilden nesle intikal eden evladiyelik vakıf statüsüne getirmiştir. Vakfın gelir kaynaklarını, sahip olunan arazi üzerinde yapılan ziraî faaliyetlerden elde edilen öşürler ile reyanın ödediği rüsumlar oluşturmaktadır. Vakıfta görevli personele ödenen maaşlar ile zaviyede kalan dervişler ve yolcuların ihtiyaçlarına harcanan para vakfın giderleridir. Devlet, vakıf ahfadını ve zaviye dervişlerini, gerek gelen yolculara hizmet etmekle ve gerekse derbentçilikle görevlendirdiğinden, avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye türü vergilerden muaf tutmuştur.

Belgelerden Kızıldeli Zaviyesi vakfının, XV-XVII. yüzyıllarda oldukça mütevazı bir gelire sahip iken, XIX. asra gelindiğinde önemli bir mal varlığına (irâdât, nükûd, emvâl ve hayvânâtı) ulaştığı anlaşılmaktadır. Sultan II. Mahmud'un Bektaşî Tekkelerini kapattığı tarihlerde, bu mal varlığının önemli bir kısmı, Asakir-i Mansure için zabt edilmiş, nispeten az bir kısmı ise, zaviyenin masrafları için muhafaza edilmiştir. Vakıf idaresi, Evkâf-ı Hümayûn Nezaretî'ne verilmiş ve Nezaret tarafından tayin edilen bir müdür, vakfın tüm parasal işlemlerini yürütmüştür.

5- Kızıldeli Zaviyesi, kesin tarihi tespit edilememekle birlikte, 1819 tarihinden önce, Tekke-i Zir ve Tekke-i Bâlâ (Meydân-ı Zir ve Meydân-ı Bâlâ) olarak iki ayrı tekke hâlini almıştır. Şeyhlik/mütevellilik hakkında aile içi bir tartışma veya vakıf gelirleriyle ilgili bir mesele, iki farklı tekke oluşmasına sebebiyet vermiş olabilir. Ancak, belgelerden tekkenin bu şekilde ikiye ayrılmasının sebebi anlaşılammaktadır. Belgelerde yalnızca her iki tekkenin de kendisine ait gelir kaynakları olduğu ve ayrı ayrı postnişin atandığı kayıtlıdır.

6- Belgelerin birçoğu, bölgeden geçenlerin güvenliğini sağlamak amacıyla kurulan Kızıldeli Derbendi'yle ilgilidir. Derbendin muhafazasıyla, zaviye hâlkı ve civarındaki gayrimüslimler görevlendirilmiştir. Muhafazada bulunan zaviye hâlkı, her türlü vergiden muaf tutulurken, gayrimüslim reaya bazı vergileri ödedikten sonra, avarız ve tekâliften muaf edilmişlerdir. Gayrimüslim reaya mükellef oldukları vergileri, önceleri timar sahiplerine verirken, daha sonra vakfa ödemişlerdir.

7- Seyyid Ali Sultan'dan bahseden ilk dönem belgelerinde, mensup olduğu tarikat belirtilmeden, tasavvuf ve tarikat geleneğine uygun övgü cümleleriyle, muhterem ve aziz bir sufi olduğu vurgulanmıştır. İlk olarak 1785 tarihinde Kızıldeli Dergâhı'nın Bektaşî tarikatına mensubiyeti kayda geçirilmiştir. Bundan sonraki tüm belgelerde de zaviyenin bu karakteri vurgulanmıştır.

8- Bektaşî dergâhlarının kapatılması sırasında, Kızıldeli Zaviyesi'nin mallarının önemli bir kısmına el konmasına rağmen, dergâh kısmı açık tutulmuştur. Bunun sebebi belgelerde ziyaretçisinin fazla olması şeklinde izah edilmekle birlikte, belgelerin dilinden Osmanlı yönetiminin Seyyid Ali Sultan'a karşı özel bir saygı ve muhabbet gösterdiği, onun şahsına nispeten zaviyesini açık tuttuğu, türbesinin bakımı için türbedar tayin ettiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

NOT: Araştırmada kullanılan arşiv belge ve kayıtları için bkz. Ali Sinan Bilgili-Selahattin Tozlu, (2010), Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kızıldeli (Seyyid Ali) Sultan Zaviyesi-I (1401-1852), Ankara: Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay. Âşık Paşaoğlu Tarihi, (1992), Haz. Atsız, İstanbul: MEB Yay. Barkan, Ö. Lütfi, (1941), "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", İFM, II/1, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay.

- Barkan, Ö. Lütfi, (1942), "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", VD, II, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.
- Barkan, Ö. Lütfi, (1988), *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Haz. Ö. Lütfi Barkan, Enver Meriçli, Ankara: TTK Yay.
- Beldiceanu-Steinherr, Iréne, (1999), "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodox İslâm'ın Trakya'ya Yerleşmesi", Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1639), ed. E.Z. Zachariadou, çev. Ö. Arıkan, E. Güntekin, T. Altmova, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Bilgili, Ali Sinan, (2002), "Azerbaycan Türkmenleri Tarihi", *Türkler*, VII, 22-43, Edt. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Danişmend, İ. Hami, (1972), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi
- Evliya Çelebi, (2003), *Seyahatnâme*, VIII, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul: YKY Yay.
- Faroqhi, Suraiya, (1986), *Peasants, Dervishes and Traders in the Otoman Empire*, I, London
- Gelibolulu Mustafa Ali, (2003), *Künhü'l-Ahbâr*, II, Yay. M. Hüdai Şentürk, Ankara: TTK Yay.
- Gökbilgin, M. Tayyib, (1977), *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Hâlaçoğlu, Yusuf , (1989), "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri", *Belleterin*, LIII/207-208, Ankara: TTK Yay.
- İnalcık, Hâlıl, (1987), *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara: TTK Yay.
- İnalcık, Hâlıl, (2003), "Mehmed II", *TDVİA*, XXVIII, 395-407, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- İnalcık, Hâlıl, (2008), "Osmanlı Sultanlarının Unvanları (Titülâtür) ve Egemenlik Kavramı, Doğu Batı Makaleler II, Ankara: Doğubatu Yay. s.187-192.
- Kemal Paşa-oğlu Şemsüddin Ahmed İbn-i Kemal, (1991), *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, Haz. Şerafettin Turan, Ankara: TTK Yay.
- Mevlânâ Mehmed Neşri, (2008), *Cihânnümâ*, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Yay.
- Nicol, Donald M. (1999), *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, Çev. Bilge Umar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Noyan, Bedri, (1999), *Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi*, Ankara: Ayyıldız Yay.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (1992a), *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: TTK Yay.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (1992b), "Balım Sultan", *TDVİA*, V, 17-18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Onay, Ahmet Talat, (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Oruç Beğ Tarihi, (2008), *Osmanlı Tarihi, 1288-1502*, (2008), Haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Yay.
- Öztürk, Yaşar Nuri, (1986), "Züh'd", *İA*, XIII, 638-639, İstanbul: Milli Eğitim Yay.
- Pakalın, M. Zeki, (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul: MEB Yay.
- Şahin, Haşim, (2009), "Seyyid Ali Sultan", *TDVİA*, XXXVII, 48-50, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

- Şahin, Hüseyin, (1998), "Bir Anadolu Ereni: Kızıldeli. Malatya'da Kızıldeli Adı Çevresinde Oluşan Kültürel Değerler" 1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri. Ankara.
- Tekindağ, M.C. Şehabeddin, (1993), "Timurtaş", İA, XII/1, 372-374, İstanbul: MEB Yay.
- Temren, Belkıs, (1998), "Bektaşî Geleneklerinde Balkanlara İkinci Geçiş; Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) Söylencesi", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, VI, Ankara: Gazi Üniversitesi Yay.
- Türer, Osman, (2005), "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı" Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Haz. A.Yaşar Ocak, Ankara: TTK Yay.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, (1982), Osmanlı Tarihi, I, Ankara: TTK Yay.
- Yıldırım, Rıza, (2007), Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi, Ankara: TTK Yay.
- Zegkinis, E., (2001), Bektashism in Western Thrace: A contribution to the history of the dissemination of Islam in Greece, Yunancadan İngilizceye çev. G. Mavrommatis, İncilizceden Türkçeye çev. Atalay Gündüz, (Batı Trakya'da Bektaşîlik), (Selanik: Balkan Çalışmaları Enstitüsü Yay.), Pournaras P. S

Hacı Recep

*Hacı Receb kerâmete erince
Nice canlar hizmet etdi ölünce
İlk yaz beher iyi vakit gelince
Öter bülbülleri Kızıldeli'nin*

*Dünya dergâhında bülbülün zârın
Hüdâ yaratmıştır Muhammed nûrun
Elleri göğsünde dilleri şirin
Öter bülbülleri Kızıldeli'nin.*

*Dervişleri vardır nefes haklarlar
Haklayıp da pîrin sırrın saklarlar
Gözcüleri vardır derbend beklerler
Derbendir yolları Kızıldeli'nin*

*Dervişleri vardır dârından geçer
Türbeye girince serlerin açar
Dolduruben aşkın bâdesin içer
Muhibdir yerleri Kızıldeli'nin*

Hacı Receb Dedem durmayıp çağlar
Ziyarete gelir paşalar beyler
Dilimiz durursa kalbimiz söyler
Herdem medhin edem Seyyid Ali'nin

Bu şiir, Doğan Kaya'nın Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi'nde (23-28.11.2001) sunduğu "Sivas Kaynaklı Cönklerde Kızıldeli" başlıklı eserinden alınmıştır.

KIZILDELİ SULTAN TEKKESİ'NİN KAPATILMASI (1826) VE FAALİYETLERİNE YENİDEN BAŞLAMASI

CLOSING OF THE KIZILDELI SULTAN LODGE (1826) AND ACTIVITIES BEGINNING AGAIN

Fahri Maden¹

ÖZET

Kızıldeli Tekkesi XV. yüzyılda Dimetoka'nın Cebel nahiyesinde kuruldu. Bu sırada vakıf tesis edilip çevre köy ve mezralar buraya bağlanarak tekke zenginleştirildi. Zamanla daha çok vakıf meselelerinden gündeme gelen tekkenin faaliyetleri 1826 yılına kadar normal olarak devam etti. 1826 yılı Bektaşî tarikatı ve tekkeleri için dönüm noktası oldu. Bu tarihte Yeniçeri ocağı kaldırıldı ve ocak-tarikat arasındaki bağlantı sebebiyle Bektaşî tekkeleri de lağvedildi. Bu sebeple Kızıldeli Sultan tekkesi de kapatıldı. Buradaki dervişler sürgün edildi. Tekkenin ana binası camiye çevrildi. Diğer eklentiler ve mal varlıkları müsadere edilip satıldı. Böylece faaliyetlerine son verilen tekke bir süre kapalı kaldı. Ancak Sultan Abdülaziz döneminde yeniden açılarak faaliyetlerini sürdürdü. Hem bölgede hem de Bektaşî tarikatı içerisinde önemini korudu.

Anahtar Kelimeler: Dimetoka, Bektaşî, Bektaşî Tekkesi, Kızıldeli Sultan, Kızıldeli Sultan Tekkesi.

ABSTRACT

Kızıldeli Sultan dervish lodge XV. Century, the Cebel town of Dimetoka was founded. Meanwhile, the lodge in the villages and hamlets around a foundation established whether mounted there enriched the lodge. Over time more of the foundation issues on the agenda of the activities of the lodge was proceeding normally until 1826. The year 1826 became a turning point for the Bektashi order and the lodges. In that year the Yeniçeri corps were abolished and the lodges of the order, in order to eradicate the relation between the corps and the order, were closed down. Therefore, The Kızıldeli Sultan lodge also closed and dervishes were exile. The main building was converted into a mosque. Other add-ons have been sold and whether the assets be confiscated. Thus, an end to activities remained closed for a while the lodge. However, the activity continued to be re-opened in the period of Sultan Abdul Aziz said. In the region and has kept its importance within the Bektashi sect.

Key Words: Didymoticho, Bektashi order, Bektashi dervish lodges, Kızıldeli Sultan, Kızıldeli Sultan Lodge.

¹ Tarih Öğretmeni, Gazi Üniversitesi Yakınçağ Tarihi Doktora Öğrencisi.

Giriş

Kızıldeli Sultan tekkesi, Sultan I. Bayezid döneminde Seyyid Ali Sultan² tarafından XV. yüzyılın başlarında Dimetoka'nın Cebel nahiyesinin Küçük Derbend köyünde kuruldu³. Bu dönemde Sultan I. Bayezid tarafından çevredeki Darıbükü, Büyükviran ve Turfillu köyleri temlik olunarak gelen ve gidene hizmet vermek üzere tekke için büyük bir vakıf tesis edildi⁴. Böylece hem yolcuların hem de bölgede asayişin temin edilmesi hedeflendi. Seyyid Ali Sultan'dan sonra tekkede sırasıyla Mürsel Bali ve Balım Sultan şeyhlik yaptı⁵. Öte yandan tekkeye bağlı köyler Sultan II. Mehmed döneminde tımar hâline getirilmişse de bu durum kısa sürmüştü, Sultan II. Bayezid tarafından Kızıldeli vakfına geri verilmişti. Bu arada vakıf mütevelliliğine ise Kızıldeli Sultan evlatlarından Gülşehri, İlyas, Celal, İshak ve Sinan kardeşler atanmış, daha sonra bu göreve Ahi Evren ve Bahşayış Baba tayin edilmişti. Bununla birlikte bu dönemde tekke vakfına ait olan Büyükviran köyünde 58 Müslüman, 23 gayrimüslim hanesi kurulmuştu. Ayrıca tekkeye bağlı köylerin sınırında bulunan Tanrıyolu, Tatarviran, Akpınar ve Kavacık mezralarının tasarrufu da tekke şeyhlerine bırakılmış⁶, tekke bütün vergilerden muaf tutularak herhangi bir müdahâleye karşı koruma altına alınmıştı⁷.

XVI. yüzyılda İran elçisi tarafında da ziyaret edilen⁸ Kızıldeli tekkesi, zamanla devlet adamlarının tekkeye yeni köy ve araziler vakfetmeleriyle daha da zenginleşerek Bektaşî tarikatının en büyük tekkelerinden biri hâline geldi. Bununla birlikte tekke, dönem dönem

² Seyyid Ali Sultan, Bektaşî geleneğinde Kızıldeli olarak anılmakta ve Pehlivanlığın Piri kabul edilmektedir. Horasan erlerinden olan Seyyid Ali Sultan, "Hızır Lala" veya "Hızır Lale" isimleriyle de bilinmektedir. Seyyid Ali Sultan, 1310-1402 yılları arasında yaşamıştır. Tekke bölgedeki Kızıldeli ırmağının kıyısında olduğu için ırmağın ismiyle anılmış, ayrıca bu isim Seyyid Ali Sultan'ın lakabı olarak da kullanılmıştır. Ahmet Hezarfen, *Tarihi Belgeler Işığında Kızıldeli Sultân (Seyit Ali Sultân) Dergâhı*, İstanbul 2006, s.28, 32; Bir rivayete göre Seyyid Ali Sultan Hacı Bektaş Veli'nin oğluydu. Diğerine göre ise Abdal Musa'nın yankıydı. Ali Duran Gülççek, *Her Yönüyle Alevilik (Bektaşîlik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar*, I, Köln 2004, s.428; Bununla birlikte Bedri Noyan, Seyyid Ali Sultan'ın Horasan erenlerinden Hüseyin Ata'nın oğlu olduğunu, tekkesini 1397 yılında kurduğunu, buranın Elmalı'da Abdal Musa tekkesi, Kahire'de Kaygusuz Sultan tekkesi ve Kerbela tekkesi gibi hâlîfe makamı olduğunu haber vermektedir. Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik*, V, Ankara 2002, s.85.

³ Tekkenin meydan evi kapısındaki kitabesinde buranın hicri 804 (1401-1402) tarihinde inşa edildiği belirtilmektedir. Rıza Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi*, Ankara 2007, s.150.

⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter Nr.725, Sayfa 255.

⁵ A. D. Gülççek, *Her Yönüyle Alevilik (Bektaşîlik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar*, I, s.429.

⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler-I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı II, Ankara 1942, s.293, 339-340 (279-386); Rivayete göre tekkeye Sultan II. Bayezid 12, Yavuz Sultan Selim bir köy vakfetmiştir. Ayrıca Sultan II. Bayezid son günlerini geçirmek için Kızıldeli tekkesine giderken 26 Mayıs 1512'de Çorlu'da vefat etmişti. Ahmet Hezarfen, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Balkanlar Kızıldeli Sultan Vakfı", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 18, Ankara Yaz 2001, s.11-32; Oysa Evliya Çelebi, Sultan II. Bayezid'in Hâlveti tarikatına intisap ettiğini haber vermektedir. *Seyahatname*, X, s.57.

⁷ BOA, Ali Emiri (Musa Çelebi), Nr. 1; VGMA, Defter Nr.725, s.255; A. Hazerfen, *Tarihi Belgeler Işığında Kızıldeli Sultân (Seyit Ali Sultân) Dergâhı*, s.47-48; 1615 yılında tekkedeki dervişlerden vergi talep edilmesi üzerine vaki olan şikayetleri dikkate alınarak bu muafiyet yenilenmişti. Ayrıca bu vergi talebi sırasında tekkenin bulunduğu Büyükviran köyünde on üç avarız hanesi olduğu tespit edilmişti. Suraiya Faroqhi, "Agricultural Activities in a Bektashi Center: the tekke of Kızıldeli 1750-1830", *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire*, London 1986, s.73.

⁸ BOA, Mühimme Defteri, Nr.7, s.403.

bu zengin mal varlığından ve vakıf meselelerinden kaynaklanan sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı. Mesela 1568 yılında birtakım zimmilerin tekkenin vakıf topraklarında izinsiz ziraat yapmaları şikâyet konusu oldu⁹. XVII. Yüzyılda vakıf mütevellisi Hacı Osman'ın vakıf gelirlerini kendi menfaatleri için kullanması tekkenin bakımsız kalmasına yol açtı. Ayrıca bu kişinin dervişlere ve gelen gidenlere varidat ayırmaması görevden alınmasına yol açtı. Bu defa günlük on kuruş maaşla tekkeye Salih bin Hüseyin atandı¹⁰.

XVIII. Yüzyılın başlarında ise tekkedeki müteveli, imam ve hatip görevleri birleştirildi¹¹. Bu yüzyılın ortalarında tekkede vakıf evladından Seyyid Murad Efendi¹², ikinci yarısında ise Seyyid Hâlıl Dede şeyh ve müteveli olarak görev yaptı¹³. Bununla birlikte aynı yüzyılda tekke önemli bir tamirat geçirdi¹⁴. Öte yandan XIX. Yüzyılın başlarında Dimetoka'daki Küçük Derbend ahâlisi, derbendin idaresi, öşür ve resm-i ispenç vergilerini Kızıldeli tekkesine vermek kaydıyla bu vergilerden muaf tutulmuşlardı¹⁵. Ayrıca bu dönemde tekkede iki yüzden fazla derviş bulunuyordu¹⁶. 1816 yılında ise tekke vakfına ait arazilere çevre köylüler tarafından kendi arazileri olduğu iddiasıyla müdahâle edilmiş, mesele iki yıl çözülememişti. Bunun üzerine meselenin çözümü için Defterhane kalemi kâtiplerinden Abdülhâlim Efendi görevlendirilmiş, bölge ileri gelenlerinin de hazır bulunmasıyla Kızıldeli tekkesi vakfına ait olan araziler yeniden tespit edilmiş, köylülerce zapt edilen arazilerin tekke vakfına ait olduğu anlaşılmış ve meydana gelen müdahâle ortadan kaldırılmıştı¹⁷.

Tekkenin Kapatılması ve Mallarının Müsadere Edilmesi

1826'da Yeniçeri ocağının ilgasından sonra ocakla ilişki içerisinde olan Bektaşî tarikatının faaliyetlerinin de durdurulması ve tekkelerin kapatılması kararı üzerine Rumeli'deki Bektaşî tekkeleri içerisinde merkezi bir konumda bulunan ve zengin mülklere sahip olan Kızıldeli tekkesi, bölgede kapatılan ilk tekke oldu. Bu dönemde tekkesine bağlı 24 köyde çift hizmetkârı, çoban, değirmenci ve hergele hademesinden başka yedi-sekiz yüz Kızıldeli Sultan'a nispet edilen erzâdeler adıyla kişiler bulunmaktaydı. Ayrıca Kızıldeli tekkesinde 200 kadar bekar Bektaşî dervişi bulunuyordu¹⁸. Öte yandan burada her yıl bir Tatar panayırı

⁹ BOA, Mühimme Defteri, Nr.7, s.543.

¹⁰ BOA, İ.EV, 2891; 1641 yılında ise Kızıldeli tekkesine bağlı mezraların mutasarrıfları olan Seyyid Abdurrahman, Seyyid İvaz, Seyyid Zeynel, Seyyid Hüseyin ve Seyyid Hızır ellerindeki beratların yenilenmesi için başvurmuşlardı. R. Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi*, s.156.

¹¹ VGMA, Defter Nr.725, Sayfa 255.

¹² BOA, EV.MKT.CHT, 190/107.

¹³ A. Yılmaz Soyger, *19. Yüzyılda Bektaşîlik*, İzmir 2005, s.93.

¹⁴ R. Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi*, s.150.

¹⁵ BOA, C.EV, 167/8346.

¹⁶ S. Faroqhi, "Agricultural Activities in a Bektashi Center: the tekke of Kızıldeli 1750-1830", s.74.

¹⁷ BOA, C.EV, 512/25868; BOA, C.EV, 487/24627; BOA, HAT, 541/26729; BOA, HAT, 686/33344; BOA, HAT, 686/33346.

¹⁸ BOA, HAT, 292/17411; BOA, Ayniyat Defteri, Nr. 325, s.82.

düzenlenir, panayıra çevre kasaba ve köylerden tekkeye bağlı binlerce kişi katılırdı. Ayrıca bu tekkelerde Muharrem ayında matem toplantıları yapılırdı¹⁹.

Bektaşî tekkelerinin kapatılması Tatar panayırı ve matem toplantılarının birbirine çok yakın olduğu bir dönemine denk gelmişti. Bu durumu bilen Çirmen mutasarrıfı Esad Paşa, Bektaşîlerin herhangi bir taşkınlık çıkarmalarından ve çevre köylerin ekili alanlarına zarar vermelerinden endişe ederek Kızıldeli tekkesinin acil olarak kapatılması emrinin gönderilmesini istedi. Ayrıca bir yolunu bularak tekkedeki şeyh ve dervişleri kontrol altına alıp²⁰, tekkelerdeki mal varlıklarının ve hayvanların muhafaza edilmesi için girişimde bulundu. Firar eden ve bu tekkelere sığınan Yeniçerilerin yakalanması için ise bölgeye asker sevk etti. Diğer taraftan gerekli olan emir gelinceye kadar Çirmen'deki Bektaşî tekkelerinin İstanbul'da icra edilen usule göre kapatılacağını bildirdi²¹.

Merkezi hükümet bu talebi yerinde bularak, Bektaşî şeyhlerinin nazikçe kendi tarafına çekilmesi, panayır ve matemlerin yakınlığından işin geciktirilmemesi, Bektaşîlerin matem ayınlarının men edilmesi, Kızıldeli tekkelerinin hayvan ve değirmenlerinin satılması, iki adet olan Kızıldeli tekkesinin meydan odalarının camiye çevrilmesi, Çirmen sancağındaki diğer on altı tekkenin ise yıktırılması, türbe mahâllerinin bırakılarak buralara birer türbedar tayin edilmesi; bölgedeki Bektaşîlerin uygulamalara muhâlefet etmeleri, hatta bir araya toplanmaları ihtimaline karşı da hızlı hareket edilmesini istedi²².

Kısa bir süre sonra ise Bektaşî tekkelerini kapatmaya memur edilen Hacı Ali Bey Dimetoka'ya ulaşılıp, Bektaşî tekkeleri konusundaki görev ve yetkileri sancak ileri gelenleri ve hâllın huzurunda okunarak görevine başladı²³. İlk olarak Kızıldeli Sultan tekkesi kapatılıp meydan odaları yıktırılıp, tekkedeki 24 derviş sürgün edildi²⁴. Hasluck'un naklettiğine göre o dönemdeki tekke şeyhi İbrahim Cefai Baba tekkenin kapatılmasına karşı çıkmış ve bu direnişi sırasında öldürülmüştü²⁵. Bununla birlikte ana binası camiye çevrilip türbe mahâlleri bırakılan tekkeye aylık 20 kuruş maaş ve bir miktar hububat tahsis edilerek Hatipoğlu Molla Mehmed türbedar tayin edildi. Böylece tekkede zaviyedârlık vazifesi ortadan kaldırılmış oldu. Daha sonra bu göreve büyük oğlu Mehmed Emin getirildi²⁶.

¹⁹ BOA, HAT, 294/17515.

²⁰ BOA, HAT, 292/17411.

²¹ BOA, HAT, 292/17411; BOA, Ayniyat Defteri, Nr. 325, s.82.

²² BOA, HAT, 292/17411.

²³ BOA, HAT, 1056/43477-K; BOA, MAD, 9771, s.42, 106, 107.

²⁴ BOA, MAD, 9775, s.44; KKA, Edirne Evkaf Defteri, Nr.562, Varak 126, Hüküm 94; BOA, Ali Emiri (II. Mahmud), Nr.9950; BOA, MAD, 9732, s.5; Bedri Noyan, bu tekkenin 1826 yılında Rumlar tarafından da tahrip edildiğini belirtmektedir. B. Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, V, s.85; Sürgün edilen 24 derviş için ayrıca mübaşir gönderilerek bunların Edirne'ye ulaştıktan sonra Anadolu'da münasip yerlere gönderilmeleri istendi. BOA, Ayniyat Defteri, Nr.207, s.32.

²⁵ F.W. Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, (Tercüme: Ragıp Hulusi), İstanbul 1928, s.25; Şevki Koca, *Bektâşîlik ve Bektâşî Dergâhları*, İstanbul 2005, s.297.

²⁶ BOA, MAD, 9771, s.5, 43, 56; BOA, MAD, 9773, s.193.

Öte yandan Kızıldeli tekkesi kapatılırken tekkeye ait pek çok eşya, emlak ve hayvan da müsadere edildi. Her şeyden önce tekke kurucu şahsa ait bir türbeye sahipti ve burası zarar görmemişti. Öte yandan tekke büyük ve küçük olmak üzere iki binadan oluşuyor, buralarda sohbet ve ayinlerin yapıldığı meydan odaları yer alıyordu. Kızıldeli tekkesinin meydan odaları yıkılarak camiye çevrildi. Ayrıca tekkenin en önemli yapılarından biri kuşkusuz dervişler ve misafirlerin sıcak yemek ihtiyacını karşılayan mutfaktı. Kızıldeli tekkesinin büyük bir mutfağı mevcuttu. Bununla birlikte tekkenin 10 adet odası, 5 adet kileri ve bir şirahanesinin dışında biri bağ içinde olmak üzere 3 evi bulunuyordu. Tekke kapatılırken bu eklentilerine el konuldu. Bunların dışında tekkenin dâhil olduğu avlunun gerek içinde gerekse dışında tekke arazilerinde üretilen hububatın depolandığı 8 adet ambar yer alıyordu. Ancak arşiv kayıtlarında tekkenin sahip olduğu hububat miktarı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte tekkede sahip olunan hayvan sayısına göre değişen büyüklükte 6 adet ahır, havanların beslenilebilmesi için gerekli erzakın konulduğu 8 adet samanlık mevcuttu²⁷. Buralarda tekkede ikamet eden dervişlerin yanı sıra tekkede misafir olarak kalan yolcuların hayvanlarının da barınması ve bakımı sağlanırdı. Tüm bu binalar satılıp geliri hazineye aktarılmak üzere müsadere edildi.

Bu fiziki yapılarıyla beraber Kızıldeli tekkesi varlığını ve işlevini sürdürebilmesi için gerekli bazı topraklara ve işletmelere sahipti. Tekke kendisine tahsis ve vakfedilmiş topraklar vasıtasıyla ihtiyaçlarını ve masraflarını karşılamak üzere bir üretim düzeni oluşturmuştu. İlğası sırasında yapılan ilk araştırmada tekke vakfına bağlı 24 köy²⁸, bu köylerde tekkeye ait toplam 1.862 dönüm arazi olduğu tespit edildi²⁹. Bu arazilerde arpa, buğday, çavdar ve yulaf gibi hububat; bahçelerde sebze ve meyve; bağlarda ise üzüm elde ediliyordu. Kayıtlarda tekkenin bu tür yiyeceklerinin işlendiği ve saklandığı ambar, şirahane gibi eklentilerinin bulunduğu zikredilmiş, ancak buralarda bu tür yiyeceklerin ne miktarda mevcut olduğu belirtilmemişti. Ayrıca tekkenin kira geliri bulunan 117 adet dut ağacı vardı³⁰. Bununla birlikte tekkenin sahip olduğu araziler içerisinde çayır ve meralar önemli bir yer tutuyordu. Bu durum tekkenin çok sayıda hayvana da sahip olduğunu gösteriyordu. İlk tespitlere göre tekkenin 3 bine yakın büyük ve küçükbaş hayvanı bulunduğu görülerek bunlar arazilerle birlikte müsadere edildi. Bu hayvanların 205'i sığır, 2.500'ü koyun ve keçi olup bunların sağmal durumda olanlarından tekkenin peynir, ekşimek, et, yağ, yün gibi ihtiyaçları karşılanıyordu. Ayrıca büyük baş hayvanlardan 20-30 çifti tarlaların sürülmesi ve ekilmesinde koşumluk öküz olarak kullanılıyordu. Kırk elli kadarı ise binilmeye veya yük taşımaya alıştırlanmış at, beygir, merkep gibi hergelelerdi³¹.

²⁷ BOA, Ali Emiri (II. Mahmud), Nr. 9950.

²⁸ BOA, HAT, 292/17411; BOA, Ayniyat Defteri, Nr. 325, s.82.

²⁹ Bu arazilerin 1.637 dönümü tarla, 55 dönümü çayır, 26 dönümü koru, 17 dönümü bahçe (bunların 9 dönümü dut bahçesi, 4 dönümü meyve bahçesi), 125 dönümü bağ, 1 dönümü mezra ve çiftlikti. BOA, Ali Emiri (II. Mahmud), Nr. 9950.

³⁰ BOA, Ali Emiri (II. Mahmud), Nr. 9950.

³¹ BOA, HAT, 292/17411; BOA, Ayniyat Defteri, Nr. 325, s.82.

Bununla birlikte tekkenin kira geliri olan 8 adet değirmeni ve 4 adet değirmen ocağı vardı. Tekke arazilerinde üretilen hububatlar bu değirmenlerde un ve hayvan yemi hâline getiriliyordu. Ancak bu değirmenlerin sadece tekkeye hizmet ettikleri düşünülmemelidir. Zira çevre köylerin ürünleri de belli bir bedel karşılığında muhtemelen buralarda işleniyordu. Ayrıca tekkenin 3 adet dükkânı olup ilga sırasında müsadere edilmişti³².

Öte yandan tekkenin oda, mutfak ve fırın gibi çeşitli eklentilerinde bir takım eşyalar bulunup zapt edilmiş olmalıydı. Bunlar günlük hayatta dervişler ve misafirler tarafından kullanılan eşyalardı. Ancak arşiv kayıtlarında tekkede eşyaların bulunduğu belirtilmekle birlikte, bunların neler olduğu ve miktarları ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır³³.

Tekke Eşyalarının ve Mal Varlıklarının Kullanılması

Kızıldeli tekkesine ait eşya, tarla, bağ, bahçe, hayvan, dükkân ve değirmen gibi gayrimenkuller tekkenin bulunduğu mahâllin ayan, kaymakam ve kadı gibi görevlileri tarafından müzayedeye çıkarılıp icâreteyn yöntemiyle satıldı³⁴. İlk olarak müsadere edilen emval ve eşyalarının bir kısmı telef olacağı endişesiyle 1827 yılında 30.783 kuruş karşılığında taliplerine satılmış, masraflar çıkıldıktan sonra elde edilen 27.780 kuruşun hazineye teslim edilmesi istenmişti³⁵. Bu paranın büyük bir kısmı hazineye teslim edilmiş, ancak yapılan araştırmada sadece 1.546 kuruşun tahsil edilmediği anlaşılmış ve bunun üzerine bu paranın da tahsil edilerek gönderilmesi emredilmişti³⁶.

Bu tekkenin mülkleri uzun süre hazine için ciddi bir gelir kaynağı olmuştu. Zira teke emlakı muhtelif zamanlarda satılmaya ve elde edilen gelirler hazineye teslim edilmeye devam edildi. 1830 yılında Çirmen kaymakamı Vecihi Paşa'nın riyasetinde yapılan açık artırma ile Kızıldeli Sultan tekkesinin arazi, değirmen, dükkân ve sair emlakı taliplerine satılarak senelik 433 kuruş kira ve 73.605 kuruş peşin olarak elde edilmiş, bu miktara vergilerde eklenerek toplam 77.376 buçuk hazineye teslim edilmişti³⁷. Bu mülklerden 1839 yılına kadar dokuz yılda 5.160 kuruş kira geliri elde edildi³⁸.

³² BOA, Ali Emiri (II. Mahmud), Nr. 9950; BOA, İ.MVL 248/9069; BOA, MAD, 8248, s.24-25.

³³ BOA, HAT, 292/17411; BOA, Ayniyat Defteri, Nr. 325, s.82.

³⁴ Tekkelere bağlı mal varlıklarının birer miktar muaccele (peşinat) ve müeccele (aylık veya senelik kira) ile başkalarına devredildiği sisteme icâreteyn denmekteydi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s. 17-18; İcâreteyn usulüne göre müşteri, belirlenen muaccele ile birlikte, binde 25 oranında "dellâliye" denen tellâklık vergisini görevli memura vererek, "temliknâme" veya "mülknâme-i hümayûn" denen ve kişinin o miri arazinin gelirine sahip olduğunu gösteren belgeyi ediniyordu. BOA, MAD, 9732, s.5, 272; BOA, MAD, 9772, s.396.

³⁵ BOA, MAD, 9771, s.43; BOA, MAD, 9731, s.409; BOA, MAD, 9772, s.324.

³⁶ BOA, MAD, 9772, s.72.

³⁷ BOA, MAD, 8248, s.25.

³⁸ BOA, MAD, 8248, s.11, 21; BOA, MAD, 9771, s.106-107.

Bu satış sırasında tekke emlakına bölge hâlkının bir hayli rağbet ettiği görülüyordu. Keza satış sonunda otuzdan fazla kişi tekkeye ait mal varlıklarına sahip olmuştu. Alıcıların çoğu Müslüman iken pek azı gayri Müslim'di. Mesela tekkenin Korucu köyündeki 45 dönüm tarlası, 8 dönüm çayırı ve bir kapılı oda ve bir ahırını yıllık 20 kuruş kira ve 1.200 kuruş peşinat ile köy sakinlerinden Acı Re'is, Garamenoğlu ve Giryazioğlu Paskal isimli zimmilere satılmıştı. Bununla birlikte tekkenin Büyük Derbend köyü yakınlarındaki bir göz değirmen, bir miktar kuru, 10 dönüm tarla ve aynı yerdeki bir göz küçük değirmen ocağı Büyük Derbend köyünden Girasoğlu Ustulov ve Bucane isimli zimmilere senelik 5 kuruş kira ve 250 peşinat ile satılmıştı. Yine tekkenin Küçük Derbend köyü yakınlarındaki bağ evi, sabunhane, bir bakkal ve nalband dükkânı ile 4 dönüm dut bahçesi köy sakinlerinden Sarıoğlu Malkov, Yankovoğlu İştupov, Topaloğlu Petri ve Yovan Çorbacı isimlerindeki zimmilere senelik 12 kuruş kira ve 3.450 kuruş peşinat ile.

Tekkenin meydan-ı zirine ait 1.800 dönüm tarla, 30 dönüm çayır ve Sıçanlı'daki koruları da satışa çıkarılmış, ancak talibi çıkmaması üzerine kira karşılığında çevre köylülere bırakılmıştı. Ancak bu köylüler tekke topraklarını ekmeyince bu defa araziler atıl durumda kalmıştı. 1835 yılında bu emlak tekrar satışa çıkarılmış, Dimetoka sakinlerinden Ali Ağazade Mustafa Hüsrev, 20 bin kuruş peşinat ve senelik 50 kuruş kira karşılığında bu emlaka talip olmuş, ancak bu defada satıştan vazgeçilerek Çirmen muhassılı Mustafa Nuri Paşa'ya 18.000 kuruşa iltizam edilmişti³⁹. Fakat daha sonra iltizamdan da vazgeçilip tekke emlakı resmi dellaliye vergisiyle birlikte 20.400 peşinat ve senelik 50 kuruş kira karşılığında Alizade Mustafa Hüsrev'e satıldı⁴⁰. Ancak daha sonra Mustafa Hüsrev'in bu emlakı parçalayarak daha yüksek bir fiyata sattığı istihbar edildi. Yapılan incelemede Mustafa Hüsrev'in 20.400 kuruşa satın aldığı tekke emlakını 237.500 kuruşa bazı ahâliye sattığı anlaşıldı. Bunun üzerine bu paranın yarısının kendisinden tahsil edilmesi, ayrıca daha önce satılmayan ve tekkeye ait olan bazı koruların da Mustafa Hüsrev'in tasarrufuna terk edilmesi kararlaştırıldı. Neticede kendisinden ilk olarak toplam 35 bin kuruş tahsil edildi. Ayrıca geri kalan 88.381 kuruşun da tahsili emredildi⁴¹. Böylece Mustafa Hüsrev'in girişimleriyle tekke emlakından elde edilen gelir altı misli artmış oldu.

Öte yandan Kızıldeli tekkesi vakfından olan Akça İbrahim mezrasından 1850 yılında 1.035, 1851 yılında 1.130 kuruş gelir elde edilerek evkaf hazinesine aktarıldı⁴². Aynı mezradan 1864 yılında ise 1.035 buçuk kuruş gelir elde edilmiştir⁴³.

³⁹ BOA, MAD, 9776, s.37; BOA, MAD, 8248, s.9, 17.

⁴⁰ BOA, MAD, 9776, s.26; BOA, MAD, 9771, s.43; BOA, MAD, 9775, s.44.

⁴¹ BOA, MAD, 9776, s.277, 276, 329; BOA, MAD, 8248, s.19.

⁴² BOA, EV.MH, 358/123; BOA, EV.MH, 358/124.

⁴³ Bu mezranın gelirlerinin 1865 yılından itibaren maliye hazinesine nakledilmesi kararı alındı. BOA, EV.MKT, 765/105.

Kızıldeli Sultan tekkesinin 1.324 ağnam ve keçisi ise Dimetoka kazası ayarı Mehmed tarafından muhafaza ettirilmiştir⁴⁴. Ancak bir süre sonra bu hayvanların da telef olmaya başladıkları –ne kadarının telef olduğu belirtilmiyor- anlaşılacak her biri 8,5 kuruştan 36.758 kuruşa satıldı. Bununla birlikte bu paranın ancak yarısı olan 18.379 kuruş tahsil edilebildi. Daha sonra tekkenin on bir adet hayvanı daha 514 kuruşa satılarak toplam 18.893 kuruş mukataat hazinesine teslim edildi. Ayrıca ilk satışın tahsil edilemeyen bölümü⁴⁵ ile tekke emlakının 1245-1251 yıllarına ait kira gelirlerinin de en kısa zamanda tahsil edilip hazineye teslim edilmesi emredildi⁴⁶. Tekkenin satılan eşya, emlak ve hayvanlarından elde edilen bu gelirler büyük oranda yeni kurulan ordunun masraflarına tahsis edilerek, bir kısmı topçu ve arabacı askerlerinin elbise masraflarına harcandı⁴⁷.

Tekkenin Faaliyetlerine Tekrar Başlaması

Kızıldeli tekkesinin kapatılmasından sonra buradaki dervişlerin bir kısmı sürgün edilirken bir kısmı tekke çevresindeki evlerine çekilerek faaliyetlerini bir süre buralarda sürdürmüşlerdi. Bu arada Koca Lâtif Dede ve Bektaş Dede gibi şeyhler Bektaşî dervişlerini derleyip toparlamaya çalışmışlardı⁴⁸. Bununla birlikte camiye çevrilerek eşya, emlak ve vakıf gelirlerine el konulan Kızıldeli tekkesi, Bektaşilere karşı izlenen sert politikanın Sultan II. Mahmud'un vefatından sonra zamanla yumuşamasıyla birlikte yeniden faaliyetlerine başladı. Bektaşiler buraya yeniden sokulmaya ve tekkeyi canlandırmaya çalıştılar. Bu arada tekkenin el konulan mal varlıklarının da yeniden vakıf olarak tekkeye iadesi gündeme getirildi.

⁴⁴ BOA, MAD, 9766, s.332.

⁴⁵ BOA, MAD, 9771, s.43.

⁴⁶ BOA, MAD, 9766, s.443; BOA, MAD, 9732, s.154; BOA, MAD, 9773, s.265.

⁴⁷ A. Hazerfen, *Tarihi Belgeler Işığında Kızıldeli Sultân (Seyit Ali Sultân) Dergâhı*, s.26.

⁴⁸ BOA, A.MKT.MVL, 57-A/7234; BOA, İ.MVL 248/9069; Abdülkadir Sezgin, *Sosyolojik Açından Alevilik-Bektaşîlik*, Ankara 2002, s.64; Satın alınmak suretiyle Kızıldeli tekkesine tekrar vakıf yapılmak istenen arazi ve değirmenlerin miktarı, ne kadar ücretle kimlerin tasarrufunda olduğu şöyledir: Yıllık 15 kuruş kira ve 2.100 kuruş peşinat ile Dimetoka kazası Kulfahr köyünden Hüseyin Ağa ibn Salih'e satılan Sabancık'ta bir kapılı küçük ambar, bir samanlık, bir ahır, bir göz iki odalı değirmen, 24 dönüm tarla ile Akçahisar nehri üzerinde Sıroğlu ocağı adıyla bilinen iki gözlü ve bir kapılı değirmen ocağı; yıllık 78,5 kuruş kira ve 23.400 kuruş peşinat ile Sarıdere köyünden Mahmud, Babalar köyünden Molla Mehmed, Köseoğlu Yusuf Ağa, Karaviran köyünden Müezzinoğlu Ali, Köseler köyünden Bektaş, Ömerler köyünden Kayaoğlu Ali ve Ruşenler köyünden Emiroğlu Ali'ye satılan Kızıldeli tekkesinin meydan-ı bâlâsı civarında, Adacıftığı'nda, Mandıra yaylasında, Turfillü'da, Sarganlı'da, Kıraslı'da ve Ramandere'de bulunan 1.121 dönüm tarla, 31 dönüm çayır, 55 dönüm bağ ve 4 dönüm dut bahçesi; yıllık 20 kuruş kira ve 2.150 kuruş peşinat ile Dimetoka sakinlerinden Esseyid Osman ibn Yusuf'a satılan Dimetoka kazasının Kızılcalı köyü yakınlarındaki bir göz değirmen, iki aba dolabı, bir oda, bir kiler, bir ambar, bir kıta koru ile Akçahisar nehrinde Saatçi değirmeni ismiyle bilinen 4 göz değirmen ocağı ile 11 dönüm tarla; yıllık 5 kuruş kira ve 250 peşinat ile Büyük Derbend köyünden Kırası oğlu Ustulov ve Bucane isimli zımmilere satılan Büyük Derbend köyü yakınlarındaki bir göz değirmen, bir miktar koru, 10 dönüm tarla ve aynı yerdedki bir göz küçük değirmen ocağı; yıllık 10 kuruş kira ve 800 kuruş peşinat ile Firecik ayarı Silahşör Memiş Ağa'ya satılan Firecik kazasında Başmak köyündeki bir göz değirmen, 11 dönüm tarla, bir aba dolabı, bir samanlık, bir kiler, bir ahır, bir oda, iki ambar ve bir şırhane aletleri. BOA, İ.MVL 248/9069.

Tekkenin bulunduğu köy hâkı tarafından 1852 yılında yapılan ilk başvuruda, bir ziyaretgah olan tekkeye pek çok misafir geldiği, bu misafirlerin türbedar Hüseyin Dede tarafından layıkıyla ağırlandığı, fakat kendisinin ekonomik olarak zor durumda bulunmasından dolayı eskiden tekke vakfından olan arazilerin ve dört değirmenin bedeli ödenerek satın alınıp tekkeye vakfedilmesine müsaade edilmesi istendi. Ancak bu girişimden bir sonuç alınmadı. Zira merkezi hükümete sunulan bu istida, Sultan II. Mahmud döneminde Bektaşî tekkelerinin kapatılması sırasında mal varlıklarının zapt edilip mülkname verilerek satıldığı, bu uygulamaya aykırı bir işlem yapılamayacağı belirtilerek reddedildi⁴⁹. Bunun üzerine türbedar Hüseyin Dede sekiz yıldır alamadığı maaşının ve tekkeye tahsis edilen zahirenin verilmesini istedi⁵⁰.

Öte yandan Hüseyin Dede'nin vefatından sonra 1855 yılında 740 kuruş ekmek parası tahsis edilerek tekkeye Süleyman Dede ve Veli Dede türbedar tayin edildi⁵¹. Bununla birlikte 1861 yılında tekkeye yiyecek olarak Filibe nezareti mukataasından bir miktar da pirinç tahsis edildi⁵². 1867 yılında ise vefat eden türbedar Şeyh Hüseyin ibn Yusuf'un yerine bu göreve oğlu Mehmed Bektaş Efendi getirildi. Ayrıca Mehmed Bektaş Efendi'ye senelik 240 kuruş maaş, tekkedeki dervişlere yiyecek olarak 88,5 kuruş ile 40 keyl-i İstanbul⁵³ buğday ve çavdar tahsis edildi⁵⁴.

Sultan Abdülaziz döneminde Bektaşî tekkelerinin tekrar faaliyetlerine başlamasına izin verilmesinin ardından eskiden Kızıldeli tekkesine ait olan mezzarlar da yeniden bu tekkeye bırakıldı⁵⁵. Böylece tekrar faaliyete başlayan Kızıldeli tekkesinin 1892 tarihinde çok önemli bir güce ulaştığı görülmektedir. Bu tarihte Firecik mülazım-ı sanisi İbrahim Mehmed'in tekkenin tahkiki ile ilgili yazısı, bölgede Bektaşî faaliyetlerinin ne derece yaygınlaştığını haber vermektedir. Buna göre o sırada Kızıldeli tekkesi etrafında oluşan Bektaşî faaliyeti, 10 bin kişiyi etkisi altına alabilecek ölçüdeydi. Bununla birlikte Binbaşı Said Efendi, Yüzbaşı Ali ve telgraf müdürü Hilmi Efendi gibi Firecik taburunda görevli kişiler sahip oldukları memuriyetlerin nüfuzundan da faydalanarak Bektaşîliğin yayılması için çapa harcıyorlardı. Hatta tekke mensuplarından bazılarının “tekkemiz 366'ya ulaştığı zaman bir Abbasi devleti teşkil eder, beşinci mezhebi ve Bektaşî tarikatını ihya ederiz” dedikleri ihbar edilmişti. Mülazım İbrahim

⁴⁹ BOA, A.MKT.MHM, 22/54.

⁵⁰ BOA, EV.MH, 1223/83; Süleyman Dede'nin vefatının ardından bu göreve oğlu getirilmiş, bu görev değişikliğiyle birlikte yeni şeyhin beratının da yenilenmesi ve itası istenmiştir. BOA, EV.MKT, 2422/24; Tekkede bir görev değişikliği de 1885 yılında olmuştur. Ancak bu tarihte türbedarlık için Edirne'ye berat gönderildiğini bildiren yazıda yeni türbedarın ismi belirtilmemektedir. BOA, EV.MKT, 2422/89.

⁵¹ BOA, C.EV, 398/20186.

⁵² Hububat ölçüğü olarak kullanılan İstanbul keyl'i ortalama 25 kilogram'dır. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 2004, s.281.

⁵³ BOA, EV.MKT.CHT, 190/107; BOA, EV.MH, 1431/72; VGMA, Defter Nr.174, Sayfa 282, Sıra 2229-2230; VGMA, Defter Nr.725, s.254; *Edirne Şer'iyeye Sicili*, Nr.5042, H. 88, Varak 51a.

⁵⁴ 1890 yılında mezzarlar tekrar tekkeye iade edildi. BOA, ŞD, 2532/13.

⁵⁵ BOA, Y.PRK.AS, 67/49.

Mehmed, Bektaşilerin pek çok kötülüklerini saydıktan sonra Şeyhülislamlıktan bir memurun görevlendirilerek Dedeâğaç mutasarrıfı Bahaddin Bey vasıtasıyla konunun araştırılması tavsiyesinde bulunuyordu.

Öte yandan daha önce Kızıldeli tekkesine ait olan ve Mehmed Said Efendi tarafından tasarruf edilen arazinin mahsulünün hükümet tarafından zapt edilmesine son verilerek, bu arazinin varislerine iade edilmesi ve bir daha müdahâle edilmemesi istendi⁵⁶. Bu arada tekke XIX. yüzyılın sonlarına kadar Makedonya ve Kosova bölgesi Bektaşi tekkelerinin merkezi konumundaydı⁵⁷. Bununla birlikte 1918 yılından itibaren Dimetoka bölgesinde Seyyid Ali Sultan'a bağlı bulunan kişiler Türkiye'ye göç etmeye başlamışlar ve özellikle İstanbul'da Demirköy, Muratlı ve Ortaköy'e yerleşmişlerdir. Ayrıca o dönem Şahkulu Sultan tekkesi şeyhi Tahsin Baba'ya bağlanarak bu tekkeye gidip gelmeye başlamışlardır⁵⁸.

Sonuç

Kızıldeli tekkesi XV. yüzyıl başlarında Dimetoka'da kurulmuş, çevre köyler ve mezraların vakıf olarak bağlanmasıyla büyüyerek önemli bir konuma yükselmişti. Bu arada tekke tüm vergilerden muaf tutularak ekonomik açıdan rahatlamış, buradaki şeyh ve dervişler kendi ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra tekkenin ziyaretçilerini ve misafirlerini herhangi bir sıkıntı yaşamadan ağırlama imkânına kavuşmuştu. Bununla birlikte zaman zaman vakıf topraklarına müdahâleler ve tekke şeyhlerinin suistimalleriyle gündeme gelen Kızıldeli tekkesi, diğer Bektaşi tekkeleri ile birlikte kapatılacağı 1826 yılına kadar faaliyetlerine normal olarak devam etmişti.

Ancak bu durum 1826 yılında değişmiş, merkezi hükümetin Yeniçeri ocağı ile birlikte Bektaşi tekkelerinin de kapatılması kararı alması üzerine Kızıldeli tekkesi, Rumeli'de kapatılan ve yıktırılan ilk tekke olmuştu. Bununla birlikte türbe mahâlline dokunulmayan tekkenin meydan odası yıkılarak camiye çevrildi. Ayrıca tekkedeki dervişlerden yirmi dördü Anadolu'da ulemanın yoğun olduğu bölgelere sürgün edildi. Öte yandan Kızıldeli tekkesi kapatılırken tüm mal varlıkları da müsadere edilerek bu mal varlıklarının bir kısmı satılırken bir kısmı kiraya verildi. Satılan ve kiralaya verilen Kızıldeli tekkesi eşya, emlak ve hayvanlarından 1827-1851 yılları arasında toplam 200 bin kuruştan fazla gelir elde edilip hazineye aktarıldı. Bu gelirler yeni kurulan asakir-i mansure ordusunun ihtiyaçlarına sarf edildi.

⁵⁶ BOA, DH.MKT, 91/5.

⁵⁷ Mehmet İbrahim, "Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XXIV, Ankara 1994, s.297.

⁵⁸ 1945-1947 yılları arasında ise Karakaşanlar adı verilen Yunanlı çobanlar tekke civarındaki köylere baskınlar yapmış ve erkekleri öldürmüşlerdi. Bu sebeple Kızıldeli'den Türkiye'ye göçler başlamış ve göç edenler Uzunköprü'de Kavak mahallesine, İstanbul'da Firuzköy, Avcılar, Gaziosmanpaşa ve Zeytinburnu'na yerleşmiştir. A. Hazerfen, *Tarihi Belgeler Işığında Kızıldeli Sultân (Seyit Ali Sultân) Dergâhı*, s.26-27.

Sultan Abdülaziz döneminden itibaren Bektaşiler, üzerindeki baskıların azalmasıyla bu tekkeye yeniden sokulmaya ve faaliyetlerini yoğunlaştırmaya başladılar. İlk olarak tekkeye eskiden sahip olduğu mülkleri geri kazandırmak için çaba harcadılar. Bu arada 1852 yılında yapılan tekkenin eski arazi ve değirmenlerinin bedeli karşılığında satın alınarak vakıf yapılması başvurusu geri çevrildi. Fakat 1890 yılında eskiden Kızıldeli tekkesine ait olan mezarlar da yeniden bu tekkeye bırakıldı. Böylece faaliyetleri tekrar başlayan tekke zamanla etkili bir kuruluş hâline gelerek Makedonya ve Kosova bölgesi Bektaşi tekkelerinin merkezi konumuna yükseldi. Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle birlikte buradaki dervişler göç etmek durumunda kaldı.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri (Musa Çelebi), Nr. 1, Tarih 1412.

BOA, Ali Emiri (II. Mahmud), Nr. 9950.

BOA, EV.MH, 358/124.

BOA, A.MKT.MHM, 22/54.

BOA, A.MKT.MVL, 57-A/7234.

BOA, Ayniyat Defteri, Nr.207, s.32.

BOA, C.EV, 167/8346.

BOA, C.EV, 398/20186.

BOA, C.EV, 487/24627.

BOA, C.EV, 512/25868.

BOA, DH.MKT, 91/5.

BOA, EV.MH, 1223/83.

BOA, EV.MH, 1431/72.

BOA, EV.MH, 358/123.

BOA, EV.MKT, 2422/24.

BOA, EV.MKT, 2422/89.

BOA, EV.MKT, 765/105.

BOA, EV.MKT.CHT, 190/107.

BOA, HAT, 1056/43477-K.

BOA, HAT, 292/17411.

BOA, HAT, 294/17515.

BOA, HAT, 541/26729.

BOA, HAT, 686/33344.

BOA, HAT, 686/33346.

BOA, İ.MVL 248/9069

BOA, MAD, 8248, s.9, 11, 17, 19, 21, 24-25.

BOA, MAD, 9731, s.409.

BOA, MAD, 9732, s.154.

BOA, MAD, 9732, s.5, 272.

- BOA, MAD, 9766, s.332.
 BOA, MAD, 9766, s.415.
 BOA, MAD, 9766, s.443.
 BOA, MAD, 9771, s.42, 43, 56, 106, 107.
 BOA, MAD, 9772, s.72, 324, 396.
 BOA, MAD, 9773, s.134, 193, 265.
 BOA, MAD, 9775, s.44.
 BOA, MAD, 9776, s.26, 37, 277, 276, 329.
 BOA, Mühimme Defteri, Nr.7, s.403, 543.
 BOA, ŞD, 2532/13.
 BOA, Y. PRK. AS, 67/49.
 Kuyud-ı Kadime Arşivi, Edirne Evkaf Defteri, Nr.562, Varak 126, Hüküm 94.
 VGMA, Defter Nr.725, Sayfa 255.
 VGMA, Defter Nr.174, Sayfa 282, Sıra 2229-2230.
 VGMA, Defter Nr.725, s.254.
 Edirne Şer'iyeye Sicili, Nr.5042, Hüküm 88, Varak 51a.

B. Araştırma Eserler

- Abdülkadir Sezgin, *Sosyolojik Açısından Alevilik-Bektaşilik*, Ankara 2002.
 Ahmet Hezarfen, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Balkanlar Kızıldeli Sultan Vakfı", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 18, Ankara Yaz 2001, s.11-32.
 Ahmet Hezarfen, *Tarihi Belgeler Işığında Kızıldeli Sultân (Seyit Ali Sultân) Dergâhi*, İstanbul 2006.
 Ali Duran Gülçecik, *Her Yönüyle Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar*, I, Köln 2004.
 A. Yılmaz Soyger, *19. Yüzyılda Bektaşilik*, İzmir 2005, s.93.
 Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, V, Ankara 2002.
 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff), X, İstanbul 2007.
 F.W. Hasluck, *Bektaşilik Tedkikleri*, (Tercüme: Ragıp Hulusi), İstanbul 1928.
 Mehmet İbrahim, "Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XXIV, Ankara 1994, s.291-306.
 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993.
 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 2004.
 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler-I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı II, Ankara 1942, s.279-386.
 Rıza Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi*, Ankara 2007.
 Suraiya Faroqhi, "Agricultural Activities in a Bektashi Center: the tekke of Kızıldeli 1750-1830", *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire*, London 1986, s.69-96.
 Şevki Koca, *Bektaşilik ve Bektaşî Dergahları*, İstanbul 2005.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE KIZILDELİ (SEYYİD ALİ SULTAN) ZAVİYESİ (1826-1852)

KIZILDELI (SEYYİD ALI SULTAN) ZAVİYE (1826-1852)
BOUND TO OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS

Dr. Selahattin TOZLU¹

ÖZET

Bu etüde konu edilen Kızıldeli (Seyyid Ali) Sultan Zaviyesi, bir Bektaşî Zaviyesi'dir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla (1826), bu ocakla ilgili sayılan Bektaşî Tekkeleri de faaliyetten alıkondu. Kızıldeli Zaviye ve Tekkesi de bunlardandır. Ancak, Kızıldeli Tekkesi'nin mal varlığının büyük kısmına devletçe el konduğu hâlde, tekke tamamen kapatılmamıştır. Zaviyede bulunan türbelere türbedar atanmış, bazı emlak türbedarlara bırakılmış, hatta zaviyenin vakfı küçültülerek korunmuş ve Kızıldeli evladından olan türbedarlara gelir verilmiştir. Tekkenin eski mal varlıklarının yeniden elde edilmesine çalışan Kızıldeli evlatları bunu tam olarak başaramamıştır. Yine de tekkenin faaliyetleri türbedarlar tarafından fiili olarak gittikçe yaygınlaştırılmış, bir kısım emlak da geri alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bektaşî Zaviyeleri, Bektaşî Tekkeleri, Yeniçeri Ocağı, Sultan II. Mahmud, Kızıldeli Tekkesi, Dimetoka Kazası, Çirmen Sancağı

ABSTRACT

The subject of these researches, The Kızıldeli Soltan Zaviye, is one of the Bektashi Zaviye. Abolishing Janizary Regiment (1826), the Bektashi Chapels of Dervishes (*tekke*) including Kızıldeli Zaviye related to Janizary body were also restricted functioning. Though the state gets hold of most of the property of Kızıldeli Zaviye and Chapel, the Chapel was not totally closed down. The keepers were appointed to mausoleums in the Zaviye, some of the estates were left to keepers of warden of the mausoleums, and even the Zaviye foundation was minimalized and some amount of income was giwen of the wardens. Those sons of Kızıldeli (*Kızıldeli evlâdı*) Zaviye tried to re-obtain the past property could not reach their target. Yet, the functions of Chapel continued on and even widened, and part of the estates were obtained.

Key Words: Bektashi Zaviyes, Bektashi Chapels of Dervishes, Janizary Regiment, Soltan Mahmud II, Kızıldeli Chapel, Dimetoka district, Çirmen Sanjak.

¹ Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD., (stozlu66@yahoo.com), (stozlu69@gmail.com), ERZURUM.

1-Giriş: Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılmasından Sonra Bektaşî Tekkeleri

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı Osmanlı tarihindeki önemli olaylardan biridir. Bunlarla ilgili bulunan veya ilgili gösterilen Bektaşî Tekkelerinin de bir kısmı kapatılmış ve değişik muamelelere uğratılmışlardı. Bu çalışmada incelenecek olan Kızıldeli (*Seyyid Ali*) Sultan Zaviyesi ve esasta Kızıldeli Sultan Tekkesi de bunlardan biridir. Evvelce birçok çalışmaya konu edilen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Bektaşî Tekkelerinin genel durumu (Es'ad Efendi, 1293; Es'ad, 2000; Cevdet, 1309; Lutfi, 1290; İlgürel, 1986; Mutlu, 1994; Daşcıoğlu, 1996; Ayar, 1998; Şirvanlı, 2001), bu çalışmanın konusu değildir. Bu makalede yalnızca Kızıldeli Sultan Zaviyesi'nin (esasta tekkesinin) durumu tamamıyla belgesel olarak etüt edilmiştir.

Yeniçeri Ocağı'nı kaldıran ve Bektaşî Tekkelerinin faaliyetlerine son veren Sultan II. Mahmud, öncü bir “*müceddid*”² (Lutfi, 1290:11) olarak “Tanzimat”ın yolunu tamamıyla açtığı gibi, “*Tanzimat*” adını da bizzat kendisi koymuştu (Akyıldız, 2001:49-52).

Mevcut belgelerden ve kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, Bektaşî Tekkelerinin kapatılmasına veya kapatılmayıp da mallarına el konmasına iki temel sebep gösterilmiştir: Bunlardan ilki Yeniçeri Ocağı ile olan bağları; ikincisi ise İslam'a uymayan söz ve davranışlarının hem “şer'en” hem de “siyaseten” engellenmesi gereğidir.

Bektaşîlerin Yeniçeri Ocağı ile olan bağları hem kaynaklarda hem de Bektaşî Tekkelerine ne tür muamelede bulunulacağına dair Rumeli ve Anadolu'ya gönderilen hükümlerde belirtilmiştir. Belgeye göre, ilk fetihler sırasında Osmanlı sultanları “*Hâcî Bektâş Velî ... Hazretlerine temlik ve ihsân buyurmuş oldukları kurâ ve arâzîyi mücerred ashâb-ı zikr ve tâ'at için yaptıkları tekâyâ ve zevâyâya vakf etmişler iken bir müddetden berü Bektâşî gürûhı Yeniçeri tâ'ifesine istinâd ile o misillü tekâyâ ve zevâyânın isimlerini tahrîf ve kendülerine nisbet*” etmiş ve dinden çıkmaya yol açacak birçok işler yapmışlardı (BA, HAT:1734; Es'ad, 1293:199-221; Es'ad, 2000:648-649; Cevdet, 1309:179-185; Şirvanlı, 2001:19-20, 81).

Görüldüğü gibi Bektaşîler, Yeniçeri Ocağı ile ilişkili sayılmış ve Bektaşî Tekkelerinin kapatılmasının veya mallarına el konmasının sebeplerinden biri de bu olmuştur. Dolayısıyla Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının Bektaşî Tekkelerinin kapatılmasının veya etkisizleştirilmesinin yolunu açtığı aşikârdır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte bilhassa İstanbul'da bulunan Bektaşî Tekkeleri hakkında acil takip ve icraata başlanmış, bu icraat taşralara da örnek edinilmişti. Nihayet taşradaki Bektaşî Tekkeleri hakkında neler

² Vakanüvis Ahmed Lutfi Efendi, “*müceddid*” olarak nitelediği II. Mahmud ve reformları (*tekallübât*) hakkında şu kanaattedir: “*Bin iki yüz kırk bir senesi Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyyenin tecdîd-i usûl ve etvârâ ibtidâr eylediği zamân olduğundan mebd'e-i târîh-i cedîd-i Devlet ittihâz kılndı. Cism-i Devleti ihyâya bâ'is olan Vak'a-i Hayriyyenin yevm-i vukû'u târîh-i mebd'e' olmak lâzım gelir ise de ...*” (mecburen yılbaşı olan Muharrem'den başladım) (ve) “*Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni ... ki zamân-ı 'âlllerinde vâki' tekallübât-ı cesîmeye nazaran selâtîn-i mâziyye-i 'Osmâniyyenin birincisi denmeğe sezâdır, o müceddid ...*” (Lutfi, 1290:11).

yapılacağı karara bağlandıktan sonra, Rumeli ve Anadolu'daki idarecilere bu hususta hüküm yazılarak görevliler yollanmıştır.

Kaynaklarda geçen rivayetlere göre; Sultan Orhan zamanında yeni bir askerî sınıfın kuruluşu sırasında bazı subaylar (*zâbitler*), kendisinin hayır duasını almak için Hacı Bektaş Veli'nin yanına gitmiş, o da üstündeki "*aba*"sından birer parça kopararak bunlara vermiş ve hayır duasıyla geri göndermiş, bu askerlere de "*Yeniçeri*" denmiştir. Bundan sonra Yeniçeri Ocağı'nın "*doksan dört ortasında*" bir Bektaşî Babası bulunmuş, Yeniçeri Ağası atandığında Hacıbektaş'taki Bektaşî Şeyhi İstanbul'a gelerek Ağa'nın tacını giydiren olmuştur. İşte bu yolla ocağa giren Bektaşî kılıklı bir kısım "*derbeder mülhidler*" zamanla askerinin de itikadını bozmuştur (Es'ad, 1293:199 vd; Cevdet³, 1309:179-182).

Hem kaynaklarda, hem de belgelerde iddia edildiği kadarıyla, aslında "*Bektaşî*" adındaki bu insanların ve kendini Hacı Bektaş Veli'ye isnat ve nisbet edenlerin ve tabiatıyla Yeniçerilerin, Hacı Bektaş Veli ile alakaları yoktu. Çünkü "*Hacı Bektaş Veli*" adıyla meşhur olan bu zat, esasında Sultan Orhan zamanında yaşamış "*Seyyid Mehmed*" adlı bir şeyh olup takva ve tövbe ehli mübarek bir insandır (Es'ad, 1293:199; Cevdet, 1309:180; Şirvanlı, 2001:19-20, 81). Hatta, Hacı Bektaş Veli'nin Nakşibendi tarikatindeki silsilesi "*altı vasıta*" ile Ahmed el-Yesevî Hazretlerine dayanmaktadır (Es'ad, 1293:199-200).

Devrin olaylarını bizzat yaşayan Es'ad Efendi'nin aktardığına göre; 8 Temmuz 1826 (2 Zilhicce 1241) tarihinde Sarayçı'ndeki camide bir "*meşveret meclisi*" toplanmış ve bu meseleyi görüşmüştü. Mecliste eski ve yeni sadrazamlar, eski ve yeni şeyhülislâmlar, devlet ricalinden meşverete memur olanlar ile tarikat şeyhleri (*Nakşibendî, Kadirî, Hâlvetî, Celvetî, Mevlevî, Sa'dî*) bu toplantıya katılmışlardı. Şeyhülislâm Kadızade Muhammed Tahir Efendi, yekten söze girerek tarikatler ve Hacı Bektaş Veli hakkında şunları ifade etmişti: "... *zıkr-ı cehrî delâ'il-i Kur'âniyye'den başka kavî ve fi'l-i nebevî ile sâbit ve turuk-ı chehriyyenin cümlesi Hazret 'Alî'ye mensûb olan turuk-ı nâzenînden münş'a'ib olmağla turuk-ı 'aliyyenin cümlesi hakk ve Hacı Bektâş Veli ve sâ'ir turukdan güzerân iden pîrân-ı 'izâm ve e'izze-i kirâm ... cümlesi ehlullah ... olub anlara kat'â diyeceğimiz yokdur*" (Es'ad, 1293:207-208).

Bu konuşmadan anlaşılıyor ki Şeyhülislâm, bütün tarikatleri ve bu arada Hacı Bektaş Veli'yi de Hazret Ali'ye bağlamış ve Hacı Bektaş Veli'ye asla bir diyecekleri olmadığını ve onun "*Allah Ehli*" bir kimse olduğunu ifade etmiştir. Fakat bu hitabın, kendilerine Bektaşî diyenlerin Hacı Bektaş ile ilgileri olmadığı kararına varmış birisinin görüşleri olduğu açıktır. Çünkü, yine hadiseleri bilen Es'ad Efendi, Şeyhülislâmın konuşmasına devam ederek; "... *Bektâşilik nâmıyla hevâ-yı nefsinde teb'an ferâ'izi edâ eylemek değil belki ma'azallahü te'âlâ tahlîl-i muharremât ve istihfâf-ı 'ibâdât iderek küfri mü'eddî dürlü dürlü fîsk u fücür ve fezâhata tasaddî*

³ Cevdet Paşa, birçok kaynakta aktarılan bu bilgiye itiraz eder. "*Cihânnümâ*"dan aktararak, bu askerlerin Orhan değil onun oğlu Hüdevendigâr zamanında yazıldığını ve "*yeni çeri (yeni asker)*" denen bu sınıfın esasta "*yaya askeri gibi 'ak bürk'*" giyen sınıf olduğunu, bunların Türklerin yanına verilerek Türkçe ve tabiatıyla İslam dinini öğrendiklerini yazar (Cevdet, 1309:179-180).

itmekde oldukları şâyi' ve mütevâtir olmağla, sizler meşâyih-i turuk-ı 'aliyyeden olduğumuzdan bu husûsda ma'lûmât ve mesmû'âtınız nasıldır ve bu makûlelerin hakkında ne dîrsiniz" diye sorduğunu kaydeder (Es'ad, 1293:208). Orada bulunan şeyhlerin bazıları, "ol tâ'ife ile ülfetimiz olmadığımızdan hâllerini hakikati üzere bilmeyiz, deyüb sükûtu ihtiyâr" ederken, bazıları da, "vâkı'â Üskûdâr tarafında o misillü münkirât tevâtür işidilmekdedir" diyerek (Es'ad, 1293:208) sadece Üskûdâr'ı işaret etmişlerdir. Herhâlde şeyhler meseleye tam olarak Şeyhülislâm gibi bakmamaktadır; fakat Şeyhülislâm ve devlet ricali Bektaşî Tekkelerinin etkisiz hâle getirilmesine karar vermişlerdir.

Bektaşî Tekkelerinin kaldırılmasına dair Rumeli ve Anadolu'daki mülki ve ilmî yetkililere yazılan hükümde, aslında Hacı Bektaş Veli'nin büyük velilerden olduğu, ancak kendilerini ona bağlayan Bektaşîlerin onunla alakası bulunmayan, İslam dışı söz ve fiilleriyle her tarafta bilinen kimseler oldukları üzerinde durulur. Bu bakımdan, hem belgelerde hem de kaynaklarda Bektaşîler hakkında kullanılan kavramların tespiti mühimdir: "Râfîzî (çoğulu "revâfız")", "mülhid (çoğulu "melâhide", bazen "ehl-i ilhâd", "derbeder mülhidler")", "erbâb-ı rafz u ilhâd", "fâsik (çoğulları "fesaka" veya "fusakâ")", "gürûh-ı Alevî ve revâfız", "zındik ve mülhid" "dâll ve mudil", "ibâhiyyûn", "ekl-i savm ve terk-i salât edenler", "mekr ü dalâlet içinde olanlar", "melâ'in ve melâhide", "âyin-i bâtıla icrâ edenler", "tarik-i müstakîmden bi'l-küllîye hurûc edenler", "ekser ashâb-ı kirâm ve bilhassa Hazret Ebubekir es-Sıddîk hakkında küfri müeddî tefevvühâta cesâret edenler", "Çehâr-yâr-ı Güzîn ... hazerâtına itâle-i lisân edenler", "sû-i i'tikâd ve âyin-i rafz ü ilhâd ile şöret-gîr olanlar", "zamâne Bektâşîleri", "ehl-i bid'at" vs. (BA, HAT:17411; BA, HAT:1734; BA, HAT:17386; BA, C. ADL:1734; Es'ad, 1293 ve 2000; Cevdet, 1309; Mutlu, 1994:72-73; Şirvanlı, 2001:19-20, 81).

Bektaşîlerle alakalı belge ve kaynaklarda geçen tanımlamalar bu kadar olmamakla birlikte, bir fikir olması bakımından bu örnekler seçilmiştir.

2-Kızıldeli Tekkesi Hakkında İlk Tespitler

Bektaşî Tekkelerinin İstanbul'da uygulanan sistemle taşralarda da kaldırılmasına dair çıkarılan hükümden önce, özellikle Kızıldeli Tekkesi hakkında araştırma yapılmıştı. Bu sırada Çirmen Mutasarrıfı olan Mehmed Esad Paşa'dan⁴, sancak dâhilindeki Bektaşî Tekkeleri ve bilhassa Kızıldeli Tekkesi'nin her yönlü tetkik edilerek merkeze bildirilmesinin istendiği anlaşılıyor. Esad Paşa, ilk iş olarak Çirmen Sancağı'nda bulunan tekkelerin bir listesini hazırlatarak İstanbul'a yollamıştı. Bu listeye göre; Çirmen Sancağı'nda on altı (16) adet büyük Bektaşî tekkesi vardır: Bunların ikisi ve başta geleni "Meydan" adlarına anılan Meydan-ı Bâlâ-yı Kızıldeli (Yukarı Kızıldeli Meydanı) ve Meydan-ı Zir-i Kızıldeli (Aşağı Kızıldeli Meydanı)

⁴ Mehmed Esad Muhlis Paşa olup, Ayaşlıdır. Devrinin mühim şahsiyetlerinden ve önemli devlet görevlilerindedir. Çirmen'den sonra iki defa Erzurum Valiliği de yaptı. Oğlu Sadullah Bey, Viyana elçisiyken vefat etmişti. Esad Paşa, 1851 yılında Diyarbakır'da vefat etti (Hayatına bk. Mehmed Süreyya, 1308:340-341). Esad Muhlis Paşa'nın Erzurum'da kalenin bitişiğinde yaptırdığı cami, hâlen Esad Paşa Camisi olarak ibadete açıktır. Caminin önündeki hazirede "Esad Paşa Şeyhi" adıyla bilinen Şeyh Osman Efendi'nin mezarı vardır.

Tekkeleridir. Diğerleri ise; Hasköy Uzuncaabad'ında Osman Baba ve Ali Baba, Zagra-i Cedid Kazası'nda Kademli Baba, Cısr-i Mustafa Paşa Kazası'nda Hızır Baba, Sultan Yeri Kazası'nda Almalı Baba, Mekri yakınında Taşlık, Ferecik Kazası'nda Nefes Baba, Keşan Kazası'nda Rüstem Baba, Hayrabolu Kazası'nda Kara Baba, Tekfurdağı'nda Sersem Baba, Baba-yı Atik'de Kaygusuz Baba, Has Mahmud Paşa Kazası'nda Ârız Baba, Edirne Kazası'nda Muhyeddin Baba, Edirne yakınında Gül Baba Zaviyesi, Gelibolu Nahiyesi'nde Akbaş ve Pınar Hisarı Kazası'nda Binbiroğlı Ahmed Baba tekkeleri idi (BA, HAT. 17515-A).

Esad Paşa'nın yaptığı ilk tetkikler bu kadar değildi. Ancak, Paşa'nın temel sorunu Çirmen'deki Bektaşî Tekkeleri hakkında neler yapılacağına henüz Babıali'den bildirilmemiş olmasıydı. Bu hususu tekrar hatırlatan Paşa, Kızıldeli ve diğer tekkeler hakkında toplanan bilgilerin teferruatını, 23 Temmuz 1826 (17 Zilhicce 1241) tarihli yazısıyla merkeze bildirmişti. Paşa'ya göre; Çirmen Sancağı'ndaki Kızıldeli ve diğer Bektaşî Tekkelerinin İstanbul'daki gibi yıktırılması, içlerindeki Bektaşîlerden itikadı bozuk olanların şehir ve kasabalara çağrılarak müftüler vasıtasıyla itikadlarının düzeltilmesi hususunda Bektaşîlerin itirazları olmayacaktır. Kızıldeli Tekkesi de büyük bir tekke olup buradaki Bektaşîler çoktur ve onların da çağrıldıklarında muhâlefet etmeyecekleri bilinmektedir. Ancak, bu tekkelerin boşaltılarak İstanbul'da uygulanan usulün burada da nasıl tatbik edileceğine dair acilen emir gerekmektedir.

Esad Paşa'nın bildirdiğine göre; Kızıldeli Sultan Tekkelerindeki Bektaşîlerin durumu, tekkenin mal varlığı ve gelirlerine dair Edirne'nin ileri gelenlerinin bilgisi bulunmamaktadır. Bu sebeple şeyhlerinin çağrılarak bilgi alınması yolunda buyuruldu çıkarılmış ve onlara meselenin aslını ilgilendiren “irâde” sezdirilmeden, toprak nızası gibi “uydurma (*musanna*)” bir mesele gösterilerek Kızıldeli Tekkesi Şeyhleri Esad Paşa'nın huzuruna getirilmiştir. Meydan-ı Zir ve Meydan-ı Bâlâ Şeyhlerinden alınan bilgiye göre; Kızıldeli Tekkesi denilen tekkeler “*Meydan-ı Zir (Aşağı Meydan)*” ve “*Meydan-ı Bâlâ (Yukarı Meydan)*” olmak üzere iki adettir. Tekkelerin nakit herhangi bir şeyi bulunmamaktadır. Ancak, Dimetoka Kazası'na bağlı yirmi dört (24) köy ve yedi (7) değirmen vakıfları, 2.500 baş koyun ve keçi, 200 baş kümes hayvanı (*sagîr hayvânât*), 40-50 kadar binek hayvanı (*hergele*), 20-30 çift karasığır ve öküz bulunmaktadır. Tekkelerde çiftçilikle uğraşan, çoban, değirmenci ve binek sürülerine bakan (*hergeleci*) hizmetçilerden ayrı, tekkeye hizmet eden 40-50 kadar Bektaşî dervişi vardır. Sözü geçen yirmi dört (24) köyde Kızıldeli Sultan'a mensup 700-800 kadar “*evzâdeler*” denilen kimseler olup, nüzul ve avâızdan başka vergilerini vermekte; fakat Kızıldeli Sultan *evlatlığı dolayısıyla* öşür vergisi vermemektedirler. Şeyhlerin verdiği bu bilgilere rağmen, onları getiren mübâşire göre; adı geçen tekkelerde 150 kadar bekâr Bektaşî olup, civardaki köylerde birtakım “*evzâde*” ve “*bende*” denilen bağluları bulunduğundan, bu meseleye dair aleni emir çıkıncaya kadar buralardaki yük hayvanı (*devâbb*), mevâşi ve sairenin korunması için memur atanması gerekecektir. Bunun için de şeyhler Esad Paşa'nın yanında tutulmuş, tekkelerde firari Yeniçeri aranması vesilesiyle buyuruldu çıkarılmış, 70-80 atlı ve Dimetoka naibinden iki “*emin*” alınarak ilgili görevliler tekkelere gitmiş ve buyuruldu gereğince “*firâri eşkıyası*” aramak bahanesiyle, irâde çıkıncaya kadar tekkelerde ikamet ederek başka bir

yere mal, eşya, yük hayvanı ve mevâşi kaçırlmamasına dikkat etmek üzere iki de mübaşir yollanmıştır. Bu görevliler gereken “ferman” çıkıncaya değin tekkelerden ayrılmayacaktı. Esad Paşa’nın yegâne isteği, söz konusu muamelenin yapılmasını bildirir emrin acil olarak Çirmen Sancağı’na ulaştırılmasıydı. Diğer taraftan tekkelerin mal varlığının ne olduğu da henüz tam tespit edilememiştir, bunun tespiti de bu emrin gelmesine bağlıydı (BA, HAT:17411).

Esad Paşa başka bir tahriratında; bilenlerin ifadesine göre Kızıldeli Tekkeleri büyük ve 100-200 odalı sağlam yerler olduğundan, Edirne’de yazımı yapılacak olan Asakir-i Mansure’nin birazının buralarda ikamesinin uygun olacağını belirtmekteydi. Ayrıca tekkeye bağlı köyler ve sairlerin devlet tarafından zaptedilerek gelirinin Asakir-i Mansure masraflarına harcanması da mümkün olabilirdi. Bu durumda söz konusu malların bir *mültezim* eliyle idaresi yoluna gidilecektir. Fakat mültezimler “kendi malı gibi” bakmayacağından eski gelirlerini elde etmek kabil olmayacaktır. Bu sebeple de bundan böyle adı geçen köylerin aşar ve diğer vergilerinin devletçe alınması, hayvan ve değirmenlerin de satılarak nakit paraya çevrilmesi devlet bakımından daha hayırlı olacaktır. Esad Paşa’nın bu tahriratını değerlendiren Sadrazam, Kızıldeli Tekkeleri olan Meydan-ı Zir ve Meydan-ı Bâlâ’nın camiye tebdil edilerek yıkılmaması; ancak Anadolu ve Rumeli’deki diğer tekkelerin yıkılmasının uygun olacağını belirterek, bu tekkelerde defnedilmiş kimselerin *mazınna-i kirâmdan olmak dahi muhtemel olduğundan* türbelerin yıkılmayarak birer *türbedar* tayininin uygun olacağı kanaatindeydi. Sadrazam, Rumeli ve Anadolu’daki Bektaşî Tekkelerinin şeyh ve dervişlerin durumunu araştırmak, kitaplarını mütalaa etmek, tekkelere bağlı vakıf, köy, mezra, arazi ve sair hususları tespit edip gerekenleri yapmak üzere birer *mübaşir* ile Şeyhülislâmlıktan birer *müvellâ* ve bunların yanına Defterdarlıktan birer kâtip verilerek işe başlamaları için ferman çıkarılmasını istiyordu. Ayrıca, bilhassa Dimetoka’da bulunan “padişah koruları” için de bir memur atanmasını talep etmişti. Bu işlerin takibini yapmak üzere Anadolu ve Rumeli tarafına ağa mazullerinden Mahmud Efendi, eski Cebecibaşı Ali Ağa, Pirlepelî Ahmed Efendi ve Çerkeşli Mehmed Efendileri öneren Sadrazam, Rumeli cihetine yollanacak görevlinin aynı zamanda *padişah koruları* memuriyetini de yürüteceğini belirterek, bu hususta bir an evvel emir çıkarılması ve Esad Paşa’ya bildirilmesini istemiştir (BA, HAT:17411, 23 Temmuz 1826/17 Zilhicce 1241).

Bu yazışmalar sırasında yine Esad Paşa’dan gelen bir kaime, Kızıldeli ve civarı Bektaşîlerine dair önemli bilgiler vardı. Buna göre; Dimetoka Kazası’ndaki Kızıldeli Tekkesi yakınında bulunan bir mahâlde, yedi sekiz gün sonra (2-3 Temmuz 1826/26-27 Zilhicce 1241) “*Tatar Panayırı*” denilen meşhur bir panayır olup, civar kasaba ve köylerden buraya 3.000 ilâ 5.000 kişi birikecektir. Buraya gelenlerin çoğunun Kızıldeli Dergâhı’na bağlı kimseler olduğunu Dimetoka âyanı bildirmişti. Bir gün süren bu panayır, civardaki köyler ahâlisinin ekinlerine zarar verilir bahanesiyle kurdurulmaması yolunda buyuruldu yollanmıştır. Fakat bundan sonra Muharrem ayı içinde “*mâtem cem’iyyetleri*”⁵ dahi olacağından bunlar hakkında çıkan

⁵ Hazret Muhammed’in torunu Hazret Hüseyin’in hicri 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) yılında şehid edilmesi dolayısıyla, bütün Müslümanlar tarafından tutulan “yas günleri” olup, “Muharrem Matemî” olarak bilinmektedir.

emrin seri olarak gönderilmesi gerekmekteydi (BA, HAT:17515, 19 Zilhicce 1241/25 Temmuz 1826). Bu yazıya acele cevap beklendiği sırada da 70-80 atlı ile mübaşirler Kızıldeli Tekkelerinde beklemekteydi (BA, HAT:17515).

Sözü edilen meselelerin görüşüldüğü Meşveret Meclisinde, 1 Ağustos 1826 (26 Zilhicce 1241) tarihinde neler yapılacağı ve Anadolu ve Rumeli taraflarına kimlerin memur edileceği kararlaştırılmıştı (Esad, 1293:212-213). Hem Esad Paşa'nın ısrarlı yazıları hem de alınan son karar üzerine, 4 Ağustos 1826 (29 Zilhicce 1241) tarihinde durumu Sultan II. Mahmud'a arzeden Sadrazam, kısaca şu görüşteydi: Anadolu ve Rumeli taraflarındaki Bektaşî Tekkelerinin şeyh ve dervişlerinin durumunu tahkik ve *muhdes* olan Bektaşî Tekkelerinin yıkılması hakkında evvelce emir çıkarılması istenmişti. Ancak bu gibi yeni Bektaşî Tekkelerinin yıkılmasından ise, buldukları mahâllerde lüzumuna göre cami, mescit ve medreseye çevrilmeleri veya diğer tarikatlerden münasip ve müstehak olan şeyhlere verilerek onların yerleştirilmesi padişahın hayratından olacak ve padişaha hayırlı dualar ettirecektir. Bu hususta hazırlanan emir müsveddesi, görülmek üzere arzedilmiş olup, uygun bulunursa temize çektirilerek ilgililere yazılacaktır. Buna göre; Anadolu tarafına Cebecibaşı Ali Ağa ile Çerkeşli Mehmed Efendi; Rumeli tarafına ise eski Mirahur-ı Evvel Ali Bey ile evvelce teklif edilen Pirlipeli Ahmed Efendi'nin yerine Şeyhülislâm'ın seçtiği Seyyid Ali Remzi Efendilerin yollanması, Pirlipeli Ahmed Efendi ile eski Muktupçu Ârif Efendi'nin de Bosna tarafındaki işlere memuriyeti uygun görülmüş olup, emir padişahındır (4 Ağustos 1826/29 Zilhicce 1241) (BA, HAT:17386).

Sadrazamın bu arzı üzerine Sultan II. Mahmud'un yazdığı hatt-ı hümayun oldukça sert ve birçok devlet işiyle birlikte, "*şerbet-hâne*" olarak nitelediği Bektaşî Tekkeleriyle de alakalıdır. Aşağıda verilen bu padişah yazısı aynen şöyledir:

"Benim vezîrim

İşbu takrîrin ve Bektâşîler husûsî için isdâr olınacak evâmirin müsveddesi manzûr ve ma'lûm-ı hümayûnum olmuştur şöyle böyle denilerek bunun icrâsı pek gecikti birkaç gün zarfında hemân müsvedde mücebince evâmiri isdâr itdirüb mübâşirlerini ihrâc ve i'zâm itdiresin çok mevâddin sûret-i nizâmîyyeleri taraf-ı hümayûnumdan istiyzân olunub yine hâli üzere bırakılır ez-cümle şerbet-hâneleri temhîr itdirüb öylece bırakdınız bir şey'e başladıkdan sonra kararına bakmak lâzımdır her ne kadar maslahatların tekessüri var ise de birine nizâm virilmeksizin âher şey'e mübâşeret olundığından müy-i zengî gibi birbirine karşıdığından bir kat dahi su'ûbete varıyor zecriye mâddesi nasıl oldu darbhâne nâzırı başka söyler 'asâkir-i mansûre nâzırı başka söyler her biri hıdmet beğendireyim diyerek maslahatı birbirine dolaşıyorlar şimdiye kadar bir şey' söylenmediğinden aşırıca gitmeğe başladılar nihâyetinde infi'âl-i şâhânemi mucib olacağını düşünmüyorlar mı kimsenin zâtı mültezem değildir doğrudan doğruya hıdmet itmeğe baksunlar Sâ'ib Efendi'nin 'uhdesinde çok me'mûriyet olduğundan bu kadar şey'i toplayub pürüzsüz bile görmek mümkün değildir sonra şöyle oldu böyle oldu lakırdılarını dinlemem hemân şimdiden bu zecriyenin müstakil bir âdemin 'uhdesine ihâlesiyile tanzîm ve icrâsına bakılsun" (BA, HAT:17386).

Bektaşî Tekkeleri Hakkındaki Genel Hüküm

Sadrazamın yukarıdaki arzı üzerine oldukça sert bir şekilde bütün görevlileri uyaran II. Mahmud, Bektaşî Tekkeleri ile alakalı teklifi de kabul etmiş ve derhâl gereğinin yapılmasını istemişti. İşte bu hattın hemen peşine Rumeli ve Anadolu’da görevlendirilen memurlar ile buralardaki mülki ve ilmi vazifelilere bir hüküm çıkarıldı. Bu hükümde Rumeli’deki Bektaşî Tekkelerine tayin edilen memurların dışında, sadece Çirmen Mutasarrıfı Esad Paşa’nın ve tekke olarak da yalnızca Kızıldeli Tekkesi’nin adı geçmektedir. Hem hükmün içinde hem de ekinde, Bektaşî Tekkeleri hakkında Şeyhülislâm Kadızade Muhammed Tahir Efendi’nin fetvaları da vardır. Bektaşî Tekkeleri hakkında çıkarılan bu genel hüküm Rumeli tarafına yazılmıştır, ancak hükmün altında, ilgili görevlilerin adlarının değiştirilerek bir suretinin de Anadolu tarafına yazılacağına işaret edilmiştir.

Bütün Bektaşî Tekkeleri hakkında 4-14 Eylül 1826 (evail-i Safer 1242) tarihinde çıkarılan bu genel hüküm aşağıda ana hatlarıyla özetlenmiştir:

Rumeli’deki tekke ve zaviyelerin buldukları mahâllerin mülki ve ilmi idarecileri, bu tekke ve zaviyeler hakkında neler yapılacağı hususuna memur atanan sabık Mirahur-ı Evvel Hacı Ali Bey ve Şeyhülislâm tarafından müvellâ tayin edilen müderris Seyyid Ali Remzi, bölgedeki kadı, naib ve müftüler ile diğer ulema, ahâlî ve bütün iş erlerine hüküm:

Bir müddetten beri Hacı Bektaş Veli Hazretlerine mensup olduklarını iddia eden rafizi ve mülhidler, haramları helal saymak, namaz ve orucu terk etmek, Hulefâ-i Râşidîn hazretlerine dil uzatmak gibi şeraite aykırı ve kâfirliğe götürecek işler yaparak memlekette gittikçe çoğalmakta, sade vatandaşlar da cehâletleri dolayısıyla bu gibi zındık ve mülhidlere kanmaktadır.

İslam memleketinde şeriatın hilafına meydana gelen bu dinsizliklerin (*hâlât-ı reddiyenin*) men edilerek, bütün Müslümanları bunların dalaletinden kurtarmak en başlı işlerdendir. Evvelce İstanbul’da yapılan Meşveret’te (*Encümen-i Şûrâ*) bunların durumları izah ve beyan edilerek haklarında şeriatça ne yapılmak gerektiği sorulduğunda; bunların “*erbâb-ı rafz ve ilhâddan hem dâll ve hem mudill olduklarına binâ’en içlerinde pek uygunsuz oldukları mütevâtir olanlar şer’an ve siyâseten katl ü idâm ve ehven-i şerr bulunanların dahi makarr-ı ‘ulemâ olan birer mahâlle nefy ü iclâsıyla tashîh-i i’tikâd eylemelerine oldukları mahâllerin müftî ve ‘ulemâsı taraflarından ikdâm ve mecma’-i rafz ü ilhâd olan tekyelerin hedm ü inhâsıyla Ümmet-i Muhammed’i şerr ü mekîdetlerinden tahlîse*” padişah tarafından himmet ve ihtimam olunmak hususu “*icmâ’-ı ‘umûm*” ile kararlaştırılmıştı. Bu meselede çıkan hatt-ı hümayun gereğince İstanbul’da bulunan Bektaşîlerden küfür ve dalaletleri sağlamca bilinenler şeriat iktizasınca idam edilerek cezaları verilmiş, kalan şeyh ve derviş adlı birtakım mülhidler de bundan sonra o gibi bâtil işlerden dönmek ve tövbe ile itikadlarını düzeltmek üzere ulema merkezi olan bazı mahâllere sürülmüştür.

İstanbul ve etrafında bulunan bütün “*muhdes*” Bektaşî Tekkeleri yıkılarak İstanbul ve çevresi bunlardan temizlenip boşaltıldığı gibi, memleketin tamamında bulunan bu gibi Bektaşî Tekkeleri hakkında da aynı muamelenin icrası gerekmektedir. Ecdadımız zamanlarında saygın insanlara ve ilk fetihlere katılan bazı zatlara ve özellikle Hacı Bektaş Veli Hazretlerine temlik ve ihsan buyurulan köy ve araziler sadece zikir ve ibadet için yaptıkları tekke ve zaviyelere vakfedilmişti. Fakat bir müddetten beri Bektaşîler, Yeniçerilere dayanarak o türlü tekke ve zaviyelerin isimlerini tahrif edip kendilerine mensup kılmak suretiyle zapt etmiş ve vakıf gelirlerini alarak kötü hâllerine yiyip içmekte; bazı mahâllerde de hâlkı dalaletle düşürmek için yeni tekkeler ihdas edip uydurma (*fâsîd*) vakfiyeler düzenleyerek vakıflar türetmekte, gizli ve açık çeşitli kötülöklere cesaret etmekte oldukları padişahça tahkik yoluyla bilinmektedir.

Osmanlı Devleti şeriat esasları üzerine kurulu olduğundan, padişah da bu sağlam esasları sahiplenmiş ve kahhar olan Allah'ın izni ve Peygamberin ruhaniyeti yardımıyla, hayli müddetten beri din ve devlete türlü türlü ihanet, fitne ve fesada cesaret eden Yeniçeri eşkiyasının adını yeryüzünden kaldırarak, din ve devletin *tecdid* ve *ihyâsına muvaffak* olduğu gibi, bundan böyle de her hususta Allah'ın kitabına ve Hazret Resulün sünnetine riayet etmek *emîrül-müminin* sıfatıyla onun vazifesidir.

Şeriatın hilafında bulunanlar hakkında gereken cezanın verilmesi ve İslam milletinin arasındaki Bektaşî gibi kötü itikad, râfızilik ve mühlidlik yoluna saparak şeriatın hilafına harekâtta buldukları sağlamca bilinen bu “*tâ'ife-i merdûdenin*” kaldırılıp, herkesin doğru şeriat yoluna sevk ve davet edilmesi de “*emîrül-mü'minin ve hâmi-i din-i mübîn olan*” padişahın vazifesidir. Bu vazifelere binaen Bektaşîler ve bunların zaviye ve tekkelerine gerek evvelki padişahlar tarafından vakıf ve temlik olunan gerekse sonradan kendilerinin bir şekilde vakıf yapıp gelirlerini aldıkları köy, mezra ve arazi hakkında şer'an ne yapılmak lazım geldiği Şeyhülislâmlıktan sorulmuştur. Bu gibilerin hâlk arasındaki fitne ve fesatlarının yok edilmesi için yerlerinden kaldırılarak başka beldelere sürülmeleri gereği bildirilmiştir. Keza bu Alevî ve Rafıziler bir şekilde mîrî araziye zaptederek birer zaviye yapmış, vakfiyeler düzenleyerek menfaatini kendileri almış ve hâlkı dalaletle sürüklemeyi alışkanlık hâline getirmiş iseler, bu mîrî arazinin onların ellerinden alınarak başka hak edenlere verilmesi Sultan'ın yetkisindedir. Çünkü bu arazi “*temlik-i tashîh ile temlik olunmadıkca vakfiyeti sahih olmayub temlik-i sahih olsa dahi ehl-i bida'a vakf sahih olmadığı ve vakf sahih olanda dahi meşrûti-i lehüm mün'adim veyâhûd melâhide ve revâfız olsa anda hükm-i şer'î*” Sultan'ın hükmüne bağlıdır.

Ayrıca Bektaşîlerin elinde vakıf olan yerlerin çoğu köy ve mezarlar olduğu ve bunun aslı da “*beytü'l-mâldan*” bulunduğu için, bu gibi vakıflarda “*şart-ı vâkıfa muhâlif olsa dahi*” padişah emri nasıl ise öyle iş görmek lazımdır. Kaldı ki “*melâhide ve ibâhiyyûn gürûhuna vakıflar bir vechile sahih olmayarak*” ellerinden alınarak istendiği gibi tasarruf edilmenin Sultan'ın hükmünde olduğu muteber fıkıh kitaplarında yazılıdır.

Bundan başka, Şeyhülislâm olan Kadızade Muhammed Tahir imzasıyla imzalı iki ayrı fetvada şöyle yazılıdır:

“Selâtîn-i mâziyyeden Zeyd, ba’zı kurâ ve mezâri’i temellük ve vakf ve gallesini bir zâviyede şeyh olanlar ile ol zâviye hücerâtında sâkin olanlara şart ve ta’yîn buyurub bir müddet mezbûrlar galle-i merkûmeye mutasarrıflar iken fevt olub ol zâviyede şeyh ve hücerâtında sâkin olanlar ehl-i bid’at ve müdmin-i hamr ve fesakadan olub galle-i merkûmeye müstahak olmasalar hâlâ pâdişâh-ı İslâm eyyeduhullahu te’âlâ ilâ yevmi’l-kıyâm hazretleri galle-i merkûmeyi cihet-i uhrâya sarfa kâdir olur mı, el-cevâb, olur” ve yine “selâtîn-i mâziyyeden Zeyd, ba’zı kurâ ve mezâri’i kat’ ve ta’yîn ile ‘Amr’a temlik ‘Amr dahi ba’de’t-temellük vakf ve gallesini bir zâviyede şeyh olanlar ile zâviyenin hücerâtında sâkin olanlara şart ve ta’yîn buyurub bir müddet mezbûrlar galle-i merkûmeye mutasarrıflar iken fevt olub hâlâ ol zâviyede şeyh ve hücerâtında sâkin olanlar fusakâdan olub ehl-i bid’atdan olmalarıyla galle-i merkûmeye müstahak olmasalar hâlâ pâdişâh-ı İslâm eyyeduhullahu te’âlâ bi’n-nasr ilâ yevmi’l-kıyâm hazretlerinin galle-i merkûmeyi cihet-i uhrâya sarfı câ’iz olur mı, el-cevâb, olur”⁶.

İşbu fetvalar dolayısıyla devlet tarafından muteber ve dindarlığı bilinen memurlar ve onların maiyetine Şeyhülislâmlıktan aynı hususiyetlere sahip müvellâlar tayin edilerek, memlekette bulunan “zamâne Bektâşîlerinin” hâlleri ve ellerine geçmiş olan “kadîm ve hâdis” bütün tekke ve zaviyelere bağlı köy, mezra ve arazi ve bunların ilavelerinin keyfiyeti etraflıca araştırılıp tahkik olunması gerekmektedir. Bu tekkelerde bulunan “erbâb-ı rafz ve ilhâdın” hakkında şer’an ne türlü cezaya hükmolunur ise icrası ve boş kalacak “kadîm ve muhdes” tekkelerin bulunduğu memlekette bundan sonra Müslümanlar için cami, mescit, mektep ve medrese yapılması veya ve Ehl-i Sünnet tarikatlerinin şeyhlerinden olup herkesin iyi bildiği kimselere verilerek oralara yerleştirilmesi hususunu, o memleketin bütün ulema ve salih kimseleri uygun görüp isterler ise, o surete çevrilmesine padişahın müsaadesi alınmak üzere İstanbul’a yazılması lazımdır. Ancak Müslümanlara bu şekilde lüzumu olmayan “mecma’-ı rafz ü ilhâd olmuş olan sâ’ir muhdes” tekkelerin yıkılması, fakat “kadîm olanlarının ebniyesine dokunmayarak bunlar için ecdâd-ı izâmın zamânlarında ne mîkdâr kurâ ve mezâri’ ve arâzî ve sâ’ir nesne vakf ve temlik olunmuş ise cümlesini”, “muhdes” olup da yıkılacakların vakıf arazileri ve sair ilaveleri tedkik edilerek ilkin defterlerinin Dersaadet’e yollanması ve durumları anlaşıldıktan sonra iktizasına bakılması yoluna gidilecektir. Bunların içinde medfun olanlardan “kerâmet sahibi” olmaları muhtemel olanlara o mahâllin hâkim, müftü ve uleması eliyle birer “mütedeyyin türbedâr” tayin olunarak durumun Dersaadet’e bildirilmesi hususuna padişah iradesi çıkmıştır.

Bu işe memur edilen Ali Efendi, Allah için garazsız, kimseye gadr ve kimseyi himaye etmeden bu işi pürüzsüzce görmek üzere memur edildin. Ayrıca Şeyhülislâmlıktan yanına müvellâ ve Başmuhasebden maiyetine bir kâtip de verildi. Rumeli tarafında bulunan bazı zaviye ve tekkelerin Defterhâne-i Âmire ve diğer kalemler ile Askerî Ruznamçesi’nden çıkarılan kayıt

⁶ Türkçesi aynen buraya alınan bu fetvanın arapçası da aynı anlamdadır. Fetvanın arapçasını okuyarak anlamını karşılaştıran Sn. Prof. Dr. M. Hanefi Palabıyık’a teşekkür ederim.

ve defterleri de sana verildi. Memuriyetin üzere müvellâ ve kâtibi yanına alarak buradan hareket ve ilk iş olarak Edirne'ye varıp Çirmen Mutasarrıfı Muhammed Esad Paşa'nın evvelce Dersaadet'e yazdığı Kızıldeli Sultan Tekkelerinde bulunan Bektaşileri, Esad Paşa'nın görüş ve eliyle buralardan çıkarman gerekmektedir. Bunlara vakıf yoluyla bağlı olan köy, mezra, arazi, değirmen ve bunların hayvan ve zahire gibi her neleri var ise durumları öğrenilip sonra iktizasına bakılmak üzere kaydedilecektir. Ayrıca mevcut binalarının büyüklüğüne nazaran, şimdi o tarafta yazımı yapılmakta olan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'den bir miktarı gerekirse sonraca oralara iskân ve ikame olunacaktır. Bu binaların içindeki "meydân odaları" câmiye çevrilmek üzere yıkılmayarak olduğu gibi bırakılacaktır. İlk zikredilen köy, arazi, değirmen, hayvan ve sairlerini birer birer yazarak defterini Dersaadet'e yolladıktan sonra, gerek Çirmen Mutasarrıfı Esad Paşa'nın bildirdiği Edirne civarındaki diğer on altı (16) Bektaşî Tekkesi ve gerek bunlardan başka verilen defterlerde yazılı olan ve "muhtes olub" vakfı ve kalemlerde kayıtları bulunmayan Rumeli canibindeki bütün Bektaşî Tekkelerinin şeyh ve dervişlerinin durumu, "kadîm ve hâdislerinin keyfiyetleri" ve bağlı olan köy, mezra, arazi ve sair vakıflarını sen ve müvellâ ve oraların vali, mutasarrıf, hâkim ve zâbitları tek tek araştırıp tahkik edesiniz. Civardan kimseye gadretmeden, gizli ve açıktan her şeyi düzgünce tedkik ve bulunan evrak ve kitapları mütalaa ve onları "lisân-ı şer'le istintâk ve tezkiye" ederek, rafizi ve mühlid oldukları anlaşılana tamamen oralardan çıkarılarak şer'an haklarında sürgün ve başka türlü muamele lazım gelenler cezalandırılmalıdır. Böylece boş kalacak tekkeler, bulunduğu memlekette Müslümanlar için câmi, mescit, mektep ve medrese yapılması veya diğer Ehl-i Sünnet tarikatleri şeylerine verilmesi o memleketin ulema ve Salih kimseleri tarafından tasvip ve ahâlî de isterse listelerinin Dersaadet'e yollanarak sorulması lazımdır. Bundan başka şunun bunun yaptırdığı "muhtes" ve lüzumsuz zararlı tekke ve zâviyeler yıkılmalı; "kadîm" olup da lüzumsuz olanların şimdilik yıkılmasından sarfınazar edilmelidir. Ancak "kadîm" bunlara vakıf olup hâlen mühlidlerin eline geçmiş olması dolayısıyla, şer'î fetvalarda belirtildiği gibi, vakfının sahihliği sâkit olan köy, mezra, arazi ve saireleri; gerek "muhtes" ve lüzumsuz olup da yıkılacakların vakıf arazileri ve ilavelerinin defterleri tutularak Dersaadet'e yollanacak ve haklarında ne yapılacağına dair ne yolda padişah emri çıkarsa ona göre gereği yerine getirilecektir. Bu tekkelerde medfun ve kerametli olmaları muhtemel olanlara o mahâllin hâkim, müftü ve uleması eliyle birer dindar türbedar tayin edilerek gerekli senetlerin düzenlenip verilmesi hususları da yapılacak işler arasındadır.

Velhasıl bu işlerde güzel davranarak, bilgi edinmede asla kusurda olmadan hakkaniyetle işleri görmelisin. Rafizî ve mühlidler gibi harekette bulunmayanların kendilerine; köy, vakıf ve arazilerine, tahkik etmeden önce "mugâyir-i şer'at" hiçbir şekilde müdahâle olunmaması hususuna güç ve gayret sarfetmen için padişah fermanı çıkmış ve sana verilmiştir. Bunda yazılı her hususun harfiyen yerine getirilerek şu rafizi ve mühlidliğin Rumeli'den külliyyen kaldırılmasına herkesle birlikte çalışılmalıdır⁷ (BA, C. ADL. 29/1734).

⁷ Bu hüküm, sonundaki tekid ve tenbih kısmı dışında, Es'ad Efendi tarafından yayımlanmıştır (Es'ad, 1293:214-221). Ayrıca hem Yeniçeri Ocağının kaldırılışından sonra yayımlanan ferman hem de Bektaşî Tekkelerine dair bu hüküm Lamartine tarafından Fransızcaya çevrilerek yayımlanmıştır (Lamartine, 1863:294-324).

Hükmün bundan sonraki kısmında tekrar memurlar ve bölgedeki bütün mülki ve ilmi vazifelilere tekid ifadeleri yer almaktadır. Ancak, hükmün ekinde muahhar tarihli Şeyhülislâm Kadızade Muhammed Tahir Efendi'nin verdiği beş (5) adet fetva bulunmaktadır. Söz konusu fetvalar, hükümde belirtilen doğrultuda olup, vakıflarının sahih olmadığına karar verilenlerin vakıf mallarının Sultan hükmüyle istendiği gibi tasarruf edilebileceği yönündedir. Fetvalardan dördü hükümde yer almakta olup, Bektaşiler elinde olan malların tasarrufunun Sultan hükmüyle hak eden başkalarına verilebileceğine işaret etmektedir.

Beşinci fetvada da aynı hususlara değinilmiş olmakla birlikte, fetvaların kaynaklarına işaret edilmektedir. Bu fetvada; “*bir müddetden beri Hacı Bektaş Veli hazretlerine mensûbiyet da'vâsıyla ve iftirâ olarak birtakım melâhîde ve revâfize gürûhı zuhûr ekser nâssı ızlâl ve ifsâd ve harâmü'l-'ayniyye olan hamrı istihlâk ve namâz ve savm ve hacc ve zükût olan ferâyiz-i asliyeleri külliyyen inkâr ve cemî' muharremâtı irtikâb iderek*” bu giblerin fitne ve fesatlarını ortadan kaldırmak için sürülmeleri asıl ve pisliğin temizden ayrılması evlâ ve en güzel şey olduğu muteber fıkıh kitaplarından “*Fetevâ-yı Hindiyye'de*” açık olduğundan başka; keza “*Tatarhâniyye'de*” de yazılıdır. Bu Alevî ve rafizî güruhu bir şekilde mirî araziye ele geçirerek zaviye yapmış, menfaatini kendilerine bağlayarak hâlki dalalete sürüklemiştir. Bu sebeple ilkin mirî arazinin vakfiyeti, gerçek mülk olmadıkça sahih olmaz hükmü “*Hızâne-i Fetâvâ'da*” yazılıdır ki, bu giblere vakıf caiz olmaz. Ayrıca aynı hükmü Şeyhülislâm Atâullah Efendi de vermiştir. Diğer taraftan vakfa şart koşulanlar “*melâhid ve revâfız gürûhı*” olsa, bu durumda “*hüküm-i şer'î hüküm-i sultândır anın emri nâfiz olur*” ve *Dürrü'l-Muhtâr*, *Mebisât*'tan nakleder ki “*mülük için şarta muhâlefet câ'iz olur eğer cihât-ı vakf gâlib hâlde kurâ ve mezârî' olduğu vakıtta 'amel için sultânın emriyle olur her ne kadar şart-ı vâkıf muhâlif ise de zîrâ aslı beytü'l-mâldendir*” diye bu nevi mülhidlere vakıf sahih olmaz, dolayısıyla “*emîrü'l-mü'minin*” onların ellerinden vakıf mallarını alarak istediği gibi tasarruf eder ve bunları uzak yerlere sürmek hakkıdır (BA, C. ADL:1734).

Kızıldeli Tekkesi'nin Durumu

Bektaşî Tekkelerine yapılacak muameleyi teferruatıyla tarif eden hükmü alarak memuriyet bölgesine giden Ali Bey'in memuriyetinin bir müddet ilan edilmediği anlaşılıyor. Çirmen Mutasarrıfı Esad Paşa, 23 Kasım 1826 (22 Rebiülahir 1242) tarihli kaimesinde bu duruma işaret ederek, Ali Bey'in padişah koruları ile uğraşmak üzere yollandığını ve bu işlerle uğraştığını bildirmekle birlikte, artık onun memuriyetinin her tarafta duyulduğunu belirtir. Dolayısıyla Ali Bey'in bir an evvel Bektaşî Tekkeleri hususuna bakmasının yararlı olacağını, bunun için cevap beklediğini ve gereken cevabın geldiğini; Edirne kadısı, Bostancıbaşı ve diğer hazır olması gerekenler çağrılarak Ali Bey'in memuriyetinin ilan edildiğini yazan Esad Paşa, kendisinin de bu hususta bir buyurulu çıkararak Çirmen Sancağında bulunan Bektaşî Tekkeleriyle ilgili işlere başlandığını ifade etmişti (BA, HAT:43477-K).

Ali Bey ve maiyetindekilerin yapacağı ilk iş, başta Kızıldeli Tekkesi olmak üzere, sancaktaki diğer Bektaşî Tekkelerinin mal varlığını tespit ve bunların devletçe zaptedilmesi olacaktır. Bu hususta yapılanlar son kısımda ele alınacağı için şimdilik sözü edilen işlerin yerine

getirildiğini belirtmek yeterlidir. Burada asıl üzerinde durulacak mesele Kızıldeli Tekkesi'ne, buranın sahiplerine, vakfına ve zaviyesine ne olduğu hususudur.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Kızıldeli Tekkesi ve diğer tekkelerin emlak ve sair varlıkları devletçe zaptedilmiş, bir zaman devlet eliyle iltizam usulü idare edilmiş, bir müddet sonra da hususi kişilere satılarak gelirleri alınmıştır. Fakat yine kayıtlara göre bilhassa Kızıldeli Tekkesi tamamen dağıtılmamış, tekkeye ait “meydan odaları”⁸ yıkılmamış, mal varlığının bir kısmı Kızıldeli evladına bırakılmış, zaviyenin vakfı küçültülerek de olsa korunmuş, tekkenin en azından “ziyaretgâh” olması engellenmemiş, türbelere “türbedar” tayin edilip geliri de zaviye vakfından ödenerek Kızıldeli evladı buradan uzaklaştırılmamıştır.

Ali Bey'in memuriyeti dönemine ait belgelerde Kızıldeli Tekkesi'nin yıkıldığına dair hiçbir bilgi olmadığı gibi, yıkılmadığı açıkça ifade edilmektedir. Zaten Kızıldeli Tekkesi “muhtes” değil “kadim”⁹ bir tekke idi, dolayısıyla “hususî bir emir olmadıkça” yıkılmaması gerekiyordu. Kızıldeli Tekkesi'nin yıkılması hususunda hususî bir emir olmadığı gibi, hem Ali Bey'e verilen genel hükümde, hem de Esad Paşa'nın yazılarında tekkenin özellikle yıkılmaması isteniyordu. Dolayısıyla Kızıldeli Tekkesi yıkılmamış, sadece tekke civarındaki bazı ek binalar yıkılmıştır. Ali Bey'in dönemindeki belgelerde, tekkede medfun büyük zatların türbelerine türbedar atandığına dair bilgiler vardır. Tekkelere türbedar atanması önemli bir noktadır, zira söz konusu türbedarlar büyük ihtimalle ilgili ailelerden idi. En azından ilk başta değilse bile, sonraki tarihlerde onların eline geçtiği açıktır ve bunun bir örneği de Kızıldeli Tekkesi'dir.

Ali Bey'in memuriyeti döneminde Kızıldeli Tekkesi'ne türbedar atandığı gibi, zaviyenin korunduğu da görülmektedir. 3 Temmuz 1830 (12 Muharrem 1246) tarihli ilk kayıтта, “Kızıldeli Sultân ... tekyesi Meydân'ında vâkî' türbelere türbedâr ta'yîni ... irâde-i seniyye iktizâsından oldığına binâ'en müdür-i vakf tarafından beherine beher sene yigirmişer keyl hunta ve ol mikdâr cavdar ta'yîn ve mâhiyye yigirmişer gurus senevi iki yüz kırk gurus i'tâ kılina deyü Meydân-ı Zir'de Hatiboğlu Molla Mehmed türbedâr nasb ve berâtı i'tâ olundığını mübeyyin” evkaf muhasebesinden gelen ilmühabere atıfta bulunmaktadır (BA, MAD 9771:56). Fakat, bundan bir gün sonrasına ait 13 Muharrem 1246 (4 Temmuz 1830) tarihli başka bir kayıтта ise; Kızıldeli Tekkelerinden Meydan-ı Zir zaviyedarlığının Hatiboğlu Molla Mehmed'e verildiği ve beratının olduğu gösterilmiştir (BA, MAD 9771:43). 22 Aralık 1833 (9 Şaban

⁸ Kızıldeli Zaviyesi'nin iki tekkesi var ise de, bunlara “tekke” yerine “meydan” dendiği açıktır. Meydan-ı Bâlâ (Yukarı Meydan) ve Meydan-ı Zir (Aşağı Meydan) adlı bu tekkelere “meydan” denmesi Bektaşî geleneği bakımından mühimdir. Bektaşî geleneğinde “meydan”, Bektaşîliğe girmeye “ehil olan (mütehhil)” kişinin, bir “rehber” öncülüğünde kabul merasiminin yapıldığı yerdir. Bektaşî olacak bu kişiye “tâlib” veya “can” da denir. Bir “tâlib”in Bektaşîliğe alınış merasimi tamamen Meydan'da gerçekleşir ve epey uzundur. Dede'den önce Meydan'a gelen Meydancı Baba, Meydan'ı hazırlatır ve merasimin başlaması için herkes Dede'yi bekler (Necib Âsım:1925). Bu merasim esnasında okunan dua ve edilen niyazlar arasında Kızıldeli Sultan da vardır. Mesela; “Allah Allah, İmâmların rûh-i revânı şâd ola, Kızıldeli Seyyid 'Ali Sultân bilemizce ola” ve “Kızıldeli'ye şükranlık kurban” kesmek vardır (Necib Âsım, 1925:25-26).

⁹ Sarayıç'inde 8 Temmuz 1826 (2 Zilhicce 1241) tarihinde yapılan Meşveret Meclisinde alınan karara göre; “altmış sene mukaddem olan Bektaşî Tekyeleri kadim i'tibâr” edilecekti (Es'ad, 1293:209). Demek ki, altmış yıl öncesine dayanmayan tekkeler de “muhtes” sayılacaktı.

1249) tarihli diğer bir kayıta da, Meydan-ı Zir türbedarlığının “*babası mahlûlünden*” oğlu Mehmed Emin Hâlife’ye kaldığı, ancak kendisine berat verileceği işaret edilmiştir. Ancak bu kaydın 25 Ocak 1832 (21 Şaban 1247) tarihinde olduğu da belirtilmiştir (BA, MAD 9771:43). Keza 22 Aralık 1833 (9 Şaban 1249) tarihli başka bir kayıta ise Mehmed Emin Hâlife’nin kimliği tespit edilmektedir. Mehmed Emin Hâlife, Hatiboğlu Molla Mehmed’in büyük oğludur ve ona berat verilmesi hususunu Dimetoka naibi İbrahim Edhem Efendi arzemiş ve naibe gerekli emirler de yazılmıştır. Mehmed Emin Hâlife de babasının sahip olduğu şartlarla türbedar tayin edilmiştir (BA, MAD 9771:5).

Eldeki bu kayıtlardan ilkindeki ifadeler, Kızıldeli Zaviyesi vakfının en azından Meydan-ı Zir kısmıyla korunduğunu göstermektedir. Yani, hem genel padişah hükmüne hem de Şeyhülislâm fetvalarındaki keskin ve kesin ifadelere rağmen, Kızıldeli vakfı külliye kaldırılmamış, bir kısım emlak ve binalar vakfa bırakılmış, zaviyedar ve türbedarların ücret ve alacakları da bu vakfın gelirlerinden karşılanmıştır.

Diğer yandan 4 Mart 1840 (29 Zilhicce 1255) tarihli bir başka belgede, Kızıldeli Tekkesi ile alakalı daha dikkate değer bir bilgi bulunmaktadır. Timur Viran, Kayacık, Mandıra ve Aharyal Pınarı köylerinin Müslüman ve gayrimüslim ahâlisinden 46 kişinin mührünün bulunduğu bu mahzarda, Kızıldeli Tekkesi’nin *tekkenişinleri* ve bunlar meyânında *tekye-i mezbûrenin tekyenişini olan Derviş Hâlil* adlı kişiden şikâyet edilmektedir. Köylülerin arzına göre; Sultan Selim Han’ın vakıfları mukataasından olan Dimetoka Kazası’na bağlı “*Mandıra mukataaası*” civarındaki Kızıldeli Tekkesi’nin *tekkenişinleri*, birkaç seneden beri mukataa toprağındaki birçok tarlayı sahiplerinden *bilâ-temessük tefevvüz* edip, bunları ve aynı yolla mukataanın hayli arazisini, Kayacık köyündeki eski bağları tekkenin toprağıdır diyerek zapt ettikleri gibi, aşar ve diğer vergilerini almaktadırlar. Ayrıca bu sene de Kızıldeli Tekkesi’nin *tekkenişini* olan Derviş Hâlil, adı geçen Kayacık köyü reayasının arazisindeki üç parça tarlayı tapusu (*temessük*) olmadığı hâlde zapt etmiştir. Bu tarlaların öşürlerini mukataa zabıtları istediğinde ise *o tarlalar tekkenindir* diye cevap vermiştir. Sonra tekkenin vakıf mütevellisini tahrik ederek yörenin hâkimine rüşvet yedirmiş (*itmâ*) ve bir yolla bir ferman çıkarttırarak mukataaya nâib getirtmiş, kendi tarafgiri olanlar ve dervişlerle gelip mukataanın uzunluğu sekiz on saat ve genişliği bir saat miktar arazisini; Kayacık köyünde ise yedi sekiz seneden beri dikilmiş yeni bağları *tekkenin toprağıdır* diye zapt etmiştir. Keza Kayacık köyü civarına değin alamet koyarak sınır kesmiş ve o araziden hâsıl olan aşarı almak için köylerimizde olan öşür ambarlarını kapattırıp köylerimizin içine dahi tecavüz ile köylerimizi de zapt etmek için yol aramaktadır. Velhasıl hayvanlarımızı yayacak mera, rahatça ekim dikim yapılacak tarla kalmayıp ıztıraba düşmüş olduğumuzdan, adı geçen mukataanın sınırnamesi çıkarılarak bir fermanla tarafınızdan memur gönderilmesi talebimizdir. Bu arazi ve bağlar evvelce olduğu gibi mukataa tarafından zaptedilmeyip de tekkenin elinde kalırsa yakın zamanda köylerimize bile tecavüz ederek onları da alacakları aşıkârdır. Biz ise köylerimizde ikamet edemeyip başka yerlere gitmeğe mecbur olacağız (BA, C. EV:22064). Kızıldeli Tekkesi’nin arazisinin bu yolla genişletilmesi şikâyetleri hakkında herhangi bir muamele yapıp yapılmadığına dair bilgi yoktur.

Bundan üç yıl sonraki bir belgede Meydan-ı Bâlâ Zaviyesi ve türbedarlığına dair bilgiler vardır ve bu bilgi Meydan-ı Bâlâ'nın da bir müddet sonra yine Kızıldeli evladına verildiğini veya baştan beri onların elinde olduğunu göstermektedir. 1 Mayıs 1843 (1 Rebiülevvel 1259) tarihli bu belge, Kızıldeli Sultan'ın Meydan-ı Bâlâ'daki zaviyesinin türbedarlığına, ölen Yusuf Hâlîfe'nin yerine oğlu Hüseyin Hâlîfe'nin atanmasına dairdir. Vakfın müdürü tarafından yıllık 20 İstanbul kilesi buğday ve o kadar çavdar ile aylık 20 kuruştan yıllık 240 kuruş ücret verilerek türbedar atanacak olan Hüseyin Hâlîfe, babası Yusuf Hâlîfe'nin büyük oğludur. Dimetoka kadısı, kaza müdürü ve ileri gelenler de bu durumu tasdik ederek Hüseyin Hâlîfe'ye berat verilmesini istemişlerdir (BA, C. EV:21773). İlgili kalemlerden geçtikten sonra sayılan şartlarla Dimetoka Kazası'na bağlı Cebel Nahiyesi'ndeki Meydan-ı Bâlâ Zaviyesi türbedarlığına vefat eden Yusuf Hâlîfe'nin oğlu Hüseyin Hâlîfe'nin atanması ve kendisine berat verilmesi uygun bulunarak, maliye ve vakıf defterlerine de kaydedildi (6 Haziran 1843/8 Cemaziyevvel 1259) (BA, C. EV:21773).

Hüseyin Hâlîfe'nin 1843 yılında berat aldığı, ancak kendisine verilmesi gereken zahire ve parayı alamadığı, bu sebeple biriken alacaklarının Maliye Hazinesi'nde ödenmesi için dilekçe verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü 26 Haziran 1850 (15 Şaban 1266) tarihinde Babıâli'den Edirne valiliğine yazılan bir yazıda, bu duruma işaret edilerek, meselenin Maliye Muhasebe Meclisi'ne havale edildiği; yapılan tahkikatta 1843/1259 yılından 1850/1266 yılının başına kadar birikmiş olan yedi senelik alacağının mahâllinden senet karşılığı türbedar Hüseyin'e ödenmesi, bundan sonra da her sene aynı usulle işlerin yürütülmesinin Maliye Nazırının emri olduğu bildirilmiştir (BA, A. MKT. MHM:22/54).

Kızıldeli Sultan Tekkesi'nin Meydan-ı Bâlâ türbedarı Hüseyin Dede, 1852 yılında yine durumundan şikâyet etmektedir, fakat bu seferki durum evvelkinden epey farklıdır. Edirne Valisi Mehmed Paşa aracılığıyla hâlini merkeze bildiren Hüseyin Dede, artık tekkenin evvelce satılan mallarını da geri alarak tekkeyi yeniden eski hâline getirmek istemektedir. Bunun için iki sebep vardır: İlkin, bu tekke ziyâretgâh olup her yerden fukara ve dervişler gelmektedir. Türbedar Hüseyin Dede gelen misafirleri yedirmekte kusur etmemekte ise de, kendisi de sıkıntıda. Ancak, satılan eski köyleri vaktiyle tekkenin vakıfları olmasından dolayı, tekkenin yeniden eski hâline gelmesi ve ziyaretçi ve misafirlerin hakkıyla yedirilip ağırlanması için, eski arazi, tarla ve değirmenlerin sahiplerine evvelce aldıkları fiyattan bedelini ödeyerek tekrar tekkeye vakıf yapmak emelindedir. Bunun gerçekleşmesi için o köyler ahâlisi de dilekçe vermişlerdir. Durumu araştıran ve sözü edilen satılmış malların şimdi kimler elinde olduğunu defterini çıkarttıran Edirne Valisi Mehmed Paşa, 25 Şaban 1268 (14 Haziran 1852) tarihinde bu defteri de merkeze yollamıştır (BA, İ. MVL:9069). Bu deftere göre; Meydan-ı Bâlâ'da türbedar Hüseyin Dede'nin tasarrufunda olan emlak ve arazinin miktarı şöyleydi: Hacı Ali Bey'in memuriyeti sırası ve sonrasında başkalarına satılmayarak Kızıldeli evladına bırakılan ve şimdi de Hüseyin Dede'nin tasarrufunda olan 25 parça çayır ve tarladır. Bu çayır ve tarlaların hepsi 25 parçadır¹⁰ ve 413 dönümdür. Bunlardan

¹⁰ Burada kayıttaki tarla ve çayırardan sadece bir (1) parçasının Aşağı Mahâllesi Mehmed oğlu Hüseyin'in elinde; 20

yalnız bir parçası Aşağı Mahâlle'den Mehmed oğlu Hüseyin'in tasarrufundadır. Bundan daha mühimi ise, başkalarına satılmış olduğu hâlde Hüseyin Dede'nin tasarrufunda bulunduğu belirtilen dört (4) dönümlük dut bahçeleridir ki, bu bahçeler ile diğer arazi de eski vakıf köyleridir (BA, İ. MVL:9069).

Vali Mehmed Paşa'nın merkeze ilettiği bu istek, 8 Eylül 1852 (23 Zilkade 1268) tarihinde Meclis-i Vâlâ'da müzakere edildi. Sözü edilen arazinin geri verilmesinin mümkün olamayacağı kararlaştırıldı. Çünkü bu arazi ve saire Bektaşî Tekkesi malıydı ve vaktiyle çıkan padişah emri gereğince satılmıştı. Şimdi bu arazinin tekkeye iade edilmesi hem bu emre aykırıdır hem de tekkeyi yeniden eski hâline döndürmektir. Meclis-i Vâlâ kararını 10 Ekim 1852 (25 Zilhicce 1268) tarihinde padişaha arz eden Sadrazam, aynı doğrultuda görüş bildirmişti. Padişah Abdulmecid ise, bir gün sonra aynı şekilde sözlü emir vererek bu isteği reddetmiş ve durumun Edirne Valisi Mehmed Paşa'ya da bildirilmesini istemişti (BA, İ. MVL:9069). Hüseyin Dede ve bir kısım emlakini onun tasarrufuna devreden kimseler, büyük ihtimalle ya Dede tarafından ikna edilenler yahut da bizzat tekkeye bağlı olan "evzâde" veya "bendeler" olmalıdır. Belgelerde bir defa kaydedilen ve 700-800 kadar olduğu belirtilen bu insanların yegâne ortak özelliği Kızıldeli mensubu olmalarıdır. Dolayısıyla Hüseyin Dede'nin bu insanlarla daha yakın temas kurarak tekkeyi eski hâline getirmeye uğraştığı anlaşılıyor.

Kızıldeli Tekkesi'nin Mal Varlığı

Henüz Bektaşî Tekkeleriyle alakalı hüküm yayımlanmamış iken, Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Esad Paşa, Kızıldeli Tekkesi Şeyhlerini huzuruna getirtmiş ve onlardan tekkelerin varlığına dair bilgiler almıştı. Bu bilgilere göre tekkelerin nakit herhangi bir şeyi yoktu. Ancak, Dimetoka Kazası'na bağlı yirmi dört (24) köy ve yedi (7) değirmen vakıfları, 2.500 baş koyun ve keçi, 200 baş kümes hayvanı, 40-50 kadar binek hayvanı (*hergele*), 20-30 çift karasığır ve öküz bulunmaktaydı. Tekkelerde çiftçi, çoban, değirmenci ve binek hayvanlarına bakan (*hergeleci*) hizmetçilerden ayrı, tekkeye hizmet eden 40-50 kadar "Bektaşî dervîşi" vardır. Sözü geçen yirmi dört (24) köyde Kızıldeli Sultan'a mensup 700-800 kadar "evzâde" denilen kimseler vardır. Şeyhlerin verdiği bu bilgilere rağmen, onları getiren mübâşire göre; tekkelerde 150 kadar "bekâr Bektâşî" olup, civardaki köylerde de birtakım "evzâde" ve "bende" denilen Kızıldeli Sultan bağlıları vardır. Bu bilgilere rağmen tekkelerin mal varlığı tam olarak belirlenememişti, çünkü merkezden bu hususta emir gelmemiştir (BA, HAT:17411).

Beklenen genel emir çıkınca Rumeli tarafındaki Bektaşî Tekkelerinin nizamına memur olup görevini yerine getirdikten sonra dönen Ali Bey, memuriyeti gereği tekke ve zaviyelerdeki Bektaşîleri buralardan çıkararak içlerindeki eşya, mal, hayvan ve saireyi maiyyetindeki kâtip Kemal Efendi'ye yazdırıp defterlerini sunmuştur (BA, MAD 9772:231). Ali Bey görevini yerine getirirken ara ara emirler geliyordu ve bunlardan biri de hayvanların satılmasıyla

parçasının ise Kızıldeli Zaviyesi Türbedarı Hüseyin Dede'nin tasarrufunda olduğu kayıtlı ise de; toplamda 25 parça olduğuna göre; 24 parçasının Hüseyin Dede üzerinde olduğunu var saymak daha doğrudur.

ilgiliydi. Zaviyenin hayvanlarının satılması hususunda 3 Şubat 1827 (6 Receb 1242) tarihli emir gelmiş (BA, MAD 9771:43) ve o da bunun gereğini yerine getirerek hayvanları sattırmıştı. Ali Bey, 1.324 koyun ve keçiyi eder fiyatlarıyla her birini sekiz buçuk kuruştan sattırıp 36.758 kuruş elde edip bunun yarısı olan 18.379 kuruşu poliçeyle İstanbul'a yollamıştı. Ayrıca telef olan onbir hayvanın derisini 514 kuruşa sattırmış ve gönderilmeyen parayla birlikte 18.893 kuruş kalmıştı. Bu paranın tahsil edilerek gönderilmesi hususunda Esad Paşa taahhüt verdiği için ona yeni emir yazılmıştı (BA, MAD 9766:415). Ancak bu paranın 3.754 kuruşunun gönderildiğinin kaydı vardır, diğeri ise öteki gönderilen tahsilatın arasına yazılmış olmalıdır (BA, MAD 9771:43).

Bilhassa Kızıldeli Tekkeleri için memur olarak gönderilen Hacı Ali Bey, 24 Haziran 1827 (29 Zilkade 1242) tarihli kayıtlara göre; ilkin Kızıldeli Sultan'ın Meydan-ı Zir ve Meydan-ı Ulyâ (Bâlâ) Tekkelerini boşaltarak buralardaki nakit para ve gümüş evani ve saireyi yanındaki kâtip Kemal Efendi'ye yazdırmış, bunların karşılığı olan 25.397 kuruş 27 parayı, defterleriyle birlikte İstanbul'a yollamıştı (BA, C. EV:9731; BA, MAD 9772:231).

Timur Viran'daki Kızıldeli Sultan, Mürsel Baba ve diğer zaviyelerin eşya, hayvan, hububat ve saire bedeli olarak 78.442 buçuk kuruş 1828 (1243) yılı hesabından; Kızıldeli Zaviyesi emlakinden 1827 (1242) yılında hâsil olan gelir 31.144 kuruş; Hasköy'de oturan İsmail Veli zimmetinde olan 1.047 kuruş ki toplam 110.634 kuruş gelir elde edilmiştir (BA, MAD 9771:43).

Sözü edilen tekkelerden çıkan nakit para ve gümüşlerin hesabı yapılarak gönderildikten sonra diğer mallar ve emlak işlerine bakılmıştı. Rumeli'de bulunan Bektaşî tekke ve zaviyelerinde mevcut türbeler korunarak işe başlanmış, bundan sonra diğer emlakın yazımı sırasıyla yapılmıştı. Buralardaki emlak ve eşyadan elde edilecek gelir, Çirmen Mutasarrıfı Esad Paşa'nın da teklif ettiği gibi, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin masraflarına harcanmak üzere Mukataat Hazinesine teslim edilecekti.

Ali Efendi, Rumeli'deki Bektaşî tekkelerinin her türlü yazımın bölgenin mülki ve ilmi yetkilileri ile birlikte yapmıştı. Rumeli'de bulunan tekke ve zaviyelerde çıkan mallar, eşya, emlak, zahire, hayvan ve saire devlet adına zapt edilerek satılmış ve şimdikiye kadar hem mübaşir İbrahim Ağa hem de Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Esad Paşa tarafından poliçe ile İstanbul'a yollanarak Mukataat Hazinesi'ne teslim edilmiştir. Teslim edilenlerin karşılığı 158.262 kuruş gümüş ve nakit olarak 42.620 kuruş olup, toplam 200.862 kuruş idi ve bu para İstanbul'a gönderilerek Mukataat Hazinesi'ne teslim edilmişti. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere gönderilen bu paralar Mansure Hazinesi'ne teslim edilerek Asakir-i Mansure-i Muhammediyye için harcanmıştı. Bu gelirin defterlere kaydı ısrarla emredildiğinden, 31 Ocak 1828 (14 Receb 1243) tarihinde kayda geçirildi (BA, MAD 9772:231).

Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Esad Paşa, Kızıldeli Sultân ve diğer Bektaşî tekke ve zaviyelerinin mal, eşya ve hayvanlarıyla 1827 (1242) yılına mahsuben hâsil olan hububatın satıldığını,

buradaki dört tekkenin 1827 (1242) yılına mahsuben “iltizam olunan emlakinin” iltizam bedelini ihtiva eden defterini yolladı. Dimetoka Kazası’na bağlı Kızıldeli Sultan Tekkesi’yle diğer tekke ve zaviyelerin satılan eşya, hububat ve saire ederleriyle 1827 (1242) yılına ait mahsuben iltizam bedeli ve zimmet tahsilâtı olan 354.005 buçuk kuruşun 220.368 kuruşu, emir gereğince satın alınan binek hayvanı (*hergele*) ve şayak ile pişirilen peksimetlerin çuvallarına verilecek meblağdan dolayı alacağı olana verilmişti. Geri kalan 133.637 buçuk kuruş ise poliçe ile yollanmıştı.

Mukataalar Nazırı’nın bildirdiğine göre; adı geçen tekke ve zaviyelerin satılan mal, hayvan ve sairesinden 1827 (1242) senesine mahsuben elde edilen iltizam ve zimmet bedelinden Esad Paşa’nın tahsil ettiği 354.005 buçuk kuruşun 133.137 kuruşu poliçe ile Mukataat Hazinesine gönderilmiştir. Kalan 220.368 kuruştan 72.843 kuruşu padişah korusuna konulacak binek hayvanlarının satın alınması için; 90.46 kuruşu da Asakir-i Mansure için harcanmak üzere ayrılmıştır. Ayrıca 34.554 kuruşu da topçu ve arabacı askeri için Seraskerliğe yollanmıştı. Tophane’ye yollanan şayak ve 22.520 kuruşu da asker için pişirtilen peksimetin konacağı çuvalların parası olarak ayrılmıştı. Gönderilen 133.000 kuruş kadar para poliçe belgesiyle gelmiş olup, vadeleri dolduğunda tahsil edilmek üzere saklanmıştı. Asakir-i Mansure’nin şayak bedeli 90.400 kuruş ve Tophane için gönderilen şayakın 34.300 kuruşu ise ilgili hazineye teslim edilmişti. Bundan başka Ferecik ve Filibe kazalarında mevcut bir kısım gelir kalemlerinden elde edilen gelirler de yazılarak defterleri sıra sıra gönderildi. İlaveten Hasköy, Sultanyeri ve sair mahâllerdeki Bektaşî Tekkelerinin hâsılatı da havale edilmiş, iş bittiğinde gereken defterlerinin İstanbul’a yollanması kararlaştırılmıştı. Sözü geçen binek hayvanları (*hergele*) parasına mahsuben Esad Paşa’nın tuttuğu 72.800 kuruşun şimdilik ona gelir kaydedilmesi ve defterlere şerh verilerek Başmuhasebe’ye kaydı hususları Esad Paşa’ya bildirildi.

Sayılan zaviye ve tekkelerin vakıf ve ilavelerinin bir miktar “muaccel” ile başkalarına icarı; bağ, bahçe, dükkân, değirmen ve sair yerlerin de satılarak elde edilen gelir ve satılan kişilerin isimlerini bildirir defterlerin gönderilmesi de istenmişti. Bu sebeple bunlara talip olanlar ile ne miktar “muaccele” ve “müeccele” vereceklerini bildirir defterleri gönderilmişti. Sözü edilen emlakın muaccele 191.446 kuruş, icarları 811 kuruş ve müeccele 353 kuruş idi. Şayet bu miktardan fazla veren çıkmazsa ilgili kişilerde karar kılınması da emredildi. Fakat bu emlake talip olanların verdiği miktarın çoğu layıkı değerinden aşağı idi ve bu da devletin gelirine zarar vermek demektir. Ancak bu emlakten bazıları durdukça harap olacağından, bunları ya uygun şekilde satmak yahut emaneten idare ettirerek bir memur tayinini kazalardan isteyen Esad Paşa’ya kazalardan olumlu cevap gelmişti. Bu hususta padişah emrine gerek olduğundan durum sorulmuş, bir memur tayininin devlete yeni masraf olacağı bildirilmiş, bundan sarfınazar edilerek bizzat Esad Paşa tarafından idare edilmesi ve 1828 (1243) yılı itibarıyla emlak satımından vazgeçilmesi istenmişti (BA, C. EV 18055; BA, MAD 9771:42).

Bu hâlde idare edilmesine şimdilik karar verilen tekke ve zaviye emlakinin gelirlerinin başlı kısmı yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye’ye ayrılmış ve bunun için hususi bir

de hazine ihdas edilmişti. Fakat hem arazinin idare şekli hem de bazı harcamaların bu hazine gelirinden yapılması Mansure Hazinesi'ne zarar veriyordu ve bunun önlenmesi için özellikle emir çıkarıldı (BA, C. EV. 18055).

Kızıldeli Sultan Zaviyesi'nin emlak ve arazisi 18.000 kuruş iltizam bedeli ile Çirmen Sancağı mutasarrıfına iltizam olunarak verilen emri iltizam defterine kaydedilmiştir (10 Şubat 1835/11 Şevval 1250) (BA, MAD 9771:43).

Dimetoka Kazası naibinin 1836 yılı bir ilamına göre; Kızıldeli Sultan zaviyeleri emlakinden Meydan-ı Zir'de 44 parça 1.800 dönüm ve üç parça 30 dönüm çayır; Meydan-ı Zir'e bağlı Çekirdekli mukataası toprağında Sıçanlı adlı mevkideki kuru ile keza Meydan-ı Zir civarındaki diğer korunun ederiyle taliplerine satılarak elde edilecek "muaccesinin" Mansure Hazinesine yolmalı teslim edilmesi evvelce emredilmişti. Emir gereğince müzayede usulüyle satın alacak kimse çıkmadığından, bu tarlaları ekip biçen Müslüman ahâlden onda bir öşür ve onda bir de ücret; zımmilerden de sekizde bir öşür ve sekizde bir de ücret alınmak üzere onlara terk edilmiş ise de, etrafta köy ahâli bulunmadığından zikredilen arazinin ekim dikimi yapılamamış ve bu sebeple de zarara yol açmıştır. Bu sefer zikredilen emlak ve araziye 20.000 kuruş "muaccele" ve senelik 50 kuruş "müeccele" ile kendisine satılması için Dimetokalı Ali Ağa oğlu Mustafa Husrev Ağa talip olmuştur. Bu arazi ve emlakın satılması Mansure Hazinesine faydalı olacağı gibi, tarlaların ekilip dikilmek yoluyla ihyasını da sağlayacaktır. Bu sebeple belirtilen miktar "muaccele" ve "müeccele" ile Husrev Ağa'ya satılması için emir gerekmektedir. Şayet emir verilirse, dellâliye vergisiyle birlikte, muaccesi olan 20.400 kuruş Mansure Hazinesine teslim edilerek Husrev Ağa'ya da mülkname verilecektir. Kayıtlara bakıldığında bu arazinin müzeyede yoluyla satılması evvelce emredilmiş olduğu anlaşılmalı, zikredilen emlak ve araziden Kızıldeli Sultan'ın Timur Viran köyündeki Meydan-ı Bâlâ ve Meydan-ı Zir zaviyeleri ile Kızıldeli'ye bağlı Mürsel Baba zaviyelerine ait olan emlak, arazi, değirmen ve saire yıllık icarlarıyla taliplerine satılmış ve muacceleleri Mansure Hazinesine teslim edilerek defterleri düzenlenmiş, alanların ellerine 1830 (1245) yılında mülkname verilerek merkeze yollanmış olduğu anlaşılmalıdır. Kızıldeli Sultan zaviyelerine bağlı bütün emlak ve arazi öşürleri padişah emriyle 1836 (1251) senesine mahsuben 18.000 kuruş iltizam bedeliyle Çirmen Muhassılı Mustafa Paşa'ya verilmiş olup, bu araziden söylenen kadar arazinin ifraz edilerek satılması iltizam bedelinin azalmasına yol açıp açmayacağı ve takdir edilen muaccele bedeli de bilinemediğinden durum sorulmuştur. Gelen cevapta arazinin satılmasının iltizam bedeline noksan getirmeyeceği gibi, ekilip dikilmek ve imar olunmak gibi faydası olacağından, söz konusu emlak ve arazinin, dellâliye vergisi dâhil, 20.400 kuruş muaccele ve senelik 50 kuruş müeccele ile 1835 (1250) senesinden itibaren Husrev Ağa'ya satılmasına emir çıkarak defterlere kaydedilmiş ve muaccesi olan 20.400 kuruş Mansure Hazinesine teslim edilmiştir (BA, MAD 8248:9).

Bu son kayıttaki ifadeye rağmen söz konusu arazi 1836 (1251) yılından itibaren Husrev Ağa'ya satılmıştır. Kızıldeli Zaviyesi'nin Meydan-ı Zir'de bulunan kırk dört parça bin sekiz yüz dönüm tarla ve üç parça otuz dönüm çayır ve Meydan Zir'e bağlı Çekirdekli mukataası toprağında Sıçanlı adlı mevzideki kuru ve Meydan-ı Zir civarındaki diğer kuru; dellâliye

vergisi dâhil olarak 20.400 kuruş ve senelik 50 kuruş müeccele ile 1251 (1835) yılından itibaren Ali Ağa oğlu Mustafa Husrev Ağa'ya satılarak mülkname verilmiş ve ahkâm defterine kaydedilmiştir (3 Eylül 1836/21 Cemaziyelevvel 1252) (BA, MAD 9771:43).

Eldeki bu belge ve kayıtlara göre; Kızıldeli Sultan Zaviyesi'nin emlak ve arazisinin büyük kısmı başkalarına satılmış, vergileri de öncelikle yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye aktarılmıştır. Söz konusu gelirler Asakir-i Mansure için kurulan Mansure Hazinesi'ne 1844 (1260) yılına kadar verilmiş, bu tarihten sonra ise Maliye Hazinesi'ne akranılmıştır (TKGM, KKA TD 562).

Kızıldeli Sultan Tekkelerinin mal varlığına dair bu bilgiler yeterli olmadığı gibi, ayrıntılı kayıtlar da değildir. Mesela; tekkelerde bulunan nakit, gümüş evani, eşya, kitap vs. hiçbirinin tereke kaydı ve bunların ederlerinin defterleri yoktur. Sadece bazı yıllara ait gelirlerin, arazi ve emlak satışlarının çok düzenli olmayan defter kayıtları vardır. Ancak sözü edilen teferruatlı defterlerin tutulduğu belgelerde ifade edilmektedir. Demek ki Kızıldeli Tekkeleri ve bunların mal varlıklarına dair eldeki belge ve kayıtlar kesinlikle noksandır¹¹. Yine de mevcut belge ve defter kayıtlarına göre şu tablolar çıkarılmıştır:

¹¹ Bu hususa değinildiği hâlde, 1830 yılına kadarki durum yorumlanırken, kayıtları tam olan tekkelerle karşılaştırma yapılmıştır ki bu yöntem doğru değildir (Faroqhi, 1979:81-91). Kayıtlar kesinlikle noksandır ve ya kaybolmuştur yahut daha titiz taramalara ihtiyaç vardır. Nitekim Esad Paşa ve diğer Rumeli'deki görevlilere yollanan emir ve hükümleri Bulgaristan Arşivlerinden kullanan araştırmacılar vardır (Erdoğan, 2008:73-82). Demek ki sözü edilen evrak Bulgar arşivinde de olabilir.

Tablo 1: 1245-1251 (1829-1835) Yılları Arasını Bildiren Kayda Göre Kızıldeli Sultan Zaviyesi'ne Ait Emlakin Durumu (BA, MAD 9771, s. 104)

Satılanın Cinsi	Yıllık İcarı (kuruş)	Toplam İcarı (kuruş)	Verildiği Süre (yıl)	Satılan Kişi/Kişiler
Emlak	15	105	7	Kulfalar Köyünden Hüseyin
“	20	140	7	Dimetoka Kazası'nda oturan es-Seyyid Osman bin Yusuf
“	5	35	7	Derbend-i Kebir Köyünden Kirazoğlu İstörha ve Yuha
“	5	35	7	Dimetoka Kazası'nda oturan Sarraç esnafından Said Ağa
“	10	70	7	Ferecik Ayanı Memiş Ağa
“	13	91	7	Mahmud, Mehmed, Yusuf, Müezzinoğlu Ali, Bektaş, Ömer, Kıroğlu Ali, Emiroğlu Ali
“	66 buçuk	465 buçuk	7	Mahmud, Cafer, Ali, Ahmed ve Kaşıkçı Mehmed, Mehmed, Köseoğlu Yusuf
“	50	350	7	Seyyid Osman veled-i Yusuf
“	120	840	7	Divan Köyünden Hacı Ali veled-i Memiş
“	20	140	7	Çavuş Köyünden Osman veled-i Ahmed
“	20	140	7	Dimetoka'da oturan Mersara, Tırandafil, Bedros
“	12	84	7	Malko, Mayko oğlu İstolo, Topaloğlu Bitri, Yıvan Çorbacı
“	30	210	7	Edirne'de Basmacı (Esnafından) Ahmed Ağa
“	5	35	7	Sipahioğlu Molla Hüseyin
“	5	35	7	Timur Viran Köyünden Topçu Mehmed
“	1 buçuk	10 buçuk	7	Dimetoka'da oturan Hüseyin Bey oğlu Ali
“	20	140	7	Dimetoka'da' oturan Mehmed Said bin Ârif
“	16 buçuk	116 buçuk	7	Dimetoka'da oturan Hüseyin Bey oğlu Ali
Yekün		3046 buçuk ²		

Tablo 2: 1 Cemaziyelevvel 1252 (14 Ağustos 1836) Tarihli Kayda Göre Kızıldeli Sultan Zaviyesi'ne Ait Emlakin Durumu (BA, MAD 8248, s. 21)

Satılın Cinsi	Yıllık İcarı (kuruş)	Toplam İcarı (kuruş)	Verildiği Süre (yıl)	Satılan Kişi/Kişiler
Emlak	5	15	3	Kulfalar Köyünden Hüseyin
“	20	60	3	Dimetoka Kazası'nda oturan es-Seyyid Osman bin Yusuf
“	5	15	3	Derbend-i Kebir Köyünden Kirazoğlu İstorha
“	5	15	3	Dimetoka Kazası'nda oturan Sarraç esnafından Said bin Şakir
“	10	30	3	Ferecik Ayanı Memiş Ağa
“	12	36	3	Saradan Dere Cemaatinden Mahmud Ağa, Baba Cemaatinden Molla Yusuf, Sırviran Müezzinoğlu, Köselerden Bektaş, Ömerlerden Kıtıroğlu, Dervişlerden Piroğlu Ali
“	66 buçuk	199 buçuk	3	Vakıf köylerinden Hâlid Dereli Mahmud Ağa, Ömerlerden Cafer Ağa oğlu Ahmed Ağa ve Baba Mehmed, Kanberlerden Köseoğlu Yusuf
“	50	150	3	Dimetoka'da oturan Seyyid Osman veled-i Yusuf
“	120	360	3	Divan Köyünden Hacıoğlu bin Memiş
“	20	60	3	Çavuş Köyünden Osman bin Mehmed
“	12	36	3	Dimetoka'da oturan Sarioğlu Malko, Yanko oğlu İstoyo, Topaloğlu Bitri, Yivan Çorbacı
“	20	60	3	Dimetoka'da oturan Çorbacı ile kardeşleri Tırandafil ve Kostati
“	250	750	3	Edirne'de oturan Basmacı Esnafından Ahmed Ağa
“	5	15	3	Hâlîlar Cemaatinden Sipahioğlu Molla Hüseyin
“	5	15	3	Timur Viran Köyünden Topçu Mehmed
Meydan-ı Zir'de emlak	50	150	3	Edirne'de oturan Husrev Ağa
Kızıldeli Zaviyesi'ne bağlı Mürsel Baba Zaviyesi emlakı	1 buçuk	4 buçuk	3	Dimetoka'da oturan Hüseyin Bey bin Ali
“	20	60	3	Edirne'de oturan Mehmed Said bin Ârif
Yekün		2113		

Tablo 3: 2 Safer 1256 (5 Nisan 1840) Tarihli Kayda Göre Kızıldeli Sultan Zaviyesi'ne Ait Emlakin Durumu (BA, MAD 9771, s. 106-107)

Satılmanın Cinsi	Yıllık İcarı (kuruş)	Toplam İcarı (kuruş)	Veriliş Süresi (yıl)	Satılan Kişi/Kişiler
Emlak	15	45	3	Kulfalar Köyünden Hüseyin
“	20	60	3	Dimetoka Kazası'nda oturan es-Seyyid Osman bin Yusuf
“	5	15	3	Derbend-i Kebir Köyünden Kirazoğlu İstorha
“	5	15	3	Dimetoka Kazası'nda oturan Sarraç esnafından Said bin Şakir
“	10	30	3	Ferecik Ayanı Memiş Ağa
“	13	39	3	Saradan Dere Cemaatinden Mahmud Ağa, Baba Cemaatinden Molla Yusuf, Sırviran Müezzinoğlu, Köselerden Bektaş, Ömerlerden Kitroğlu, Dervişlerden Piroğlu Ali
“	66	199	3	Vakıf köylerinden Hâlid Dereli Mahmud Ağa, Ömerlerden Cafer Ağa oğlu Ahmed Ağa ve Baba Mehmed, Kanberlerden Köseoğlu Yusuf
“	50	150	3	Dimetoka'da oturan Seyyid Osman veled-i Yusuf
“	120	360	3	Divan Köyünden Hacı Ali bin Memiş
“	20	60	3	Çavuş Köyünden Osman bin Ahmed
“	12	36	3	Dimetoka'da oturan Sarıoğlu Malko, Mayko oğlu İstoyo, Topaloğlu Bitri, Yıvan Çorbacı
“	20	60	3	Dimetoka'da oturan Çorbacı ile kardeşleri Tırandafil ve Kostati
“	250	750	3	Edirne'de oturan Basmacı Esnafından Ahmed Ağa
“	5	15	3	Hâlîlar Cemaatinden Sipahioğlu Molla Hüseyin
“	5	15	3	Timur Viran Köyünden Topçu Mehmed
Kızıldeli Zaviyesi'ne bağlı Mürsel Baba Zaviyesi' emlaki	1 buçuk	4 buçuk	3	Dimetoka'da oturan Hüseyin Bey bin Ali
Kızıldeli Zaviyesi'ne bağlı Mürsel Baba Zaviyesi emlaki	16 buçuk	49 buçuk	3	Dimetoka'da oturan Hüseyin Bey bin Ali
Kızıldeli Zaviyesi'ne bağlı Mürsel Baba Zaviyesi emlaki	20	60	3	Edirne'de oturan Mehmed Said bin Ârif
Meydan-ı Zir'de Kızıldeli Zaviyesi emlaki	50	150	3	Edirne'de oturan Husrev Ağa
Yekün		2113 ³		

Değerlendirme

Tamamıyla belgesel olan bu çalışmadan sonra ilkin belirtilmelidir ki, merkezi Osmanlı idaresinin İstanbul'daki Bektaşilere karşı tutumuyla taşradaki Bektaşilere karşı olan tutumu aynı değildir. Bunun Yeniçeri Ocağı ile yakın alakası vardır. İstanbul Bektaşileri elbette taşradakilere göre daha göze batar durumdaydılar. Hatta bu sebeple Bektaşî olmayanların bile rakipleri tarafından Bektaşîlik suçlamasıyla gözden düşürülüp merkezden uzaklaştırdıkları bilinmektedir.¹² Dolayısıyla merkezdeki Bektaşilere karşı daha sert muamelede bulunulmuş, bir kısmı da idam edilmiştir. Taşradakiler ise, sahip oldukları mal ve mülkler talip olanlara satılarak ekonomik bakımdan güçten düşürülüp etkisiz hâle getirilmişti ki, Kızıldeli Sultan Tekkeleri de bu ikinci tarz muameleyle uğratılanlardandır. Bu meyanda hemen ilave edilmelidir ki, bütün tekkelerin mal varlıklarına el konulup konmadığı, yıkılıp yıkılmadığı meseleleri, her bir tekkenin tek tek etüdünü zaruri kılmaktadır. Çünkü kaynaklarda ve genel hükümlerde ifade edilenlerin aksine, birçok tekkenin ve bilhassa “*taşra tekkelerinin*” tamamen ortadan kaldırılmadığı, hatta “*türbedarlar*” vasıtasıyla bir tür korunduğu, vakıflarının da devletçe sürdürüldüğü tespit edilmektedir ve bunun açık örneği Kızıldeli Tekkeleridir.

Diğer taraftan Kızıldeli Tekkelerinin devlet için özel bir önem taşıdığı aşikârdır. Bunun başlıca sebebi yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin masraflarıdır. Nihayet Çirmen Mutasarrıfı Esad Paşa'nın teklifi doğrultusunda Kızıldeli'ye ait emlak, arazi ve diğer gelir kaynakları uzun yıllar Mansure Hazinesi'ne aktarılmıştır. Bir müddet sonra da Maliye Hazinesi'ne devredilerek yine devlete gelir olmuştur. Fakat Derviş Hâilî ve bilhassa Hüseyin Dede, Kızıldeli Zaviyesi'ni ve bilhassa tekkelerini yeniden ihya etmeğe uğraşmışlardı ki, bu hususta Hüseyin Dede'nin civar köylüleri bile ikna ettiği anlaşılıyor. Çünkü eski emlakın mühim bir kısmının tapusu ellerinde olan köylüler bunları Hüseyin Dede'nin tasarrufuna bırakmışlardı. Diğer yandan zaviyenin vakfı da bulunmakta ve en azından türbedar atanaların ücretini karşılamaktadır. Anlaşılıyor ki, türbedar atanalar, aslında tekkenin şeyhi durumundadır ve gelen ziyaretçilerle tekke faaliyetleri sürdürülmektedir.

KAYNAKLAR

NOT: *Araştırmada kullanılan arşiv belge ve kayıtları için bkz. Ali Sinan Bilgili-Selahattin Tozlu, (2010), Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kızıldeli (Seyyid Ali) Sultan Zaviyesi-I (1401-1852), Ankara: Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay.*

Akyıldız, Ali (2001), “Sultan II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü”, *Türklük İncelemeleri Dergisi*, IV, İstanbul, s. 49-84.

Ayar, Mesut (1998), *Yeniçeri Ocağının İlgasından Sonra Bektaşî Tarikatı*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

¹² Mesela, Cevdet Paşa, ünlü vakanüvis Şânizâde ve Ferah Efendi örneklerini uzunca anlatır ki, Şânizâde sürgün yerinde vefat etmişti (Cevdet, 1309:184-185).

- Cevdet (Ahmed Cevdet Paşa) (1309), Târih-i Cevdet, XII, tertib-i cedid, Dersaadet.*
- Daşcıoğlu, Kemal (1996), 1827 (h. 1243) Tarihli Muhâllefât Defterine Göre Bektaşî Zaviyeleri, Süleyman Demirel Üniv. SBE., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.*
- Erdoğan, Meryem Kaçan (2008), "Ruşçuk'ta Bektaşî Tekkeleri: Tay Hızır Ali Baba ve Horasanî Ali Baba Tekkeleri", Türklük İncelemeleri Dergisi, XIX, İstanbul, s. 61-86. (s. 73-82 arasında Bektaşî Tekkelerinin kapatılmasına giriş ve bu iki tekke örneği var).*
- Es'ad (Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi) (1293), Üss-i Zafer, İstanbul.*
- Es'ad (Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi) (2000), Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle), 1237-1241/1821-1826, yay. haz. Ziya Yılmaz, İstanbul.*
- Es'ad (Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi) (2005), Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair), haz. Mehmet Arslan, İstanbul.*
- Faroqhi, Suraiya (1976), "Agricultural Activities in a Bektashi Center: the tekke of Kızıldeli 1750-1830", Südest-Forschungen, 35, s. 69-96 (Makale, şu kitaptaki ilk makaledir, ancak derginin sayfa düzeni ve numaralarıyla yayımlanmıştır: Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire, London 1986, s. 69-96).*
- Faroqhi, Suraiya (2003), Anadolu'da Bektaşîlik, çev. Nasuh Barın, Alıncasıyla karşılaştıran: Gültekin Yıldız, Simurg Yay., İstanbul.*
- İlgürel, Mücteba (1986), "Yeniçeriler", M.E.B. İslâm Ansiklopedisi, XIII, İstanbul, 385-395.*
- Lamartine (1863), Nouveau Voyage en Orient (1850), Paris.*
- Lutfî (Ahmed Lutfî Efendi) (1290), Târih, I, Dersaadet.*
- Mehmed Süreyya (1308), Sicill-i Osmânî, I, Dersaadet.*
- Mutlu, Şamil (1994), Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati, Mehmed Dâniş Bey ve Eserleri, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul.*
- Necib Âsım (1925), Bektâşî 'İlm-i Hâli, Dersaadet.*
- Şirvanlı (Şirvanlı Fatih Efendi) (2001), Gülzâr-ı Fütûhât (Bir Görgü Tanığının Kalemîyle Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı), haz. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul*

Budala İsmail (17. yüzyıl)

Yine bir zulumat düştü serime
Hünkâr Hacı Bektaş veli gel yetiş
Elim yetmez maşukuma yarime
Balım Sultan Kızıldeli gel yetiş

Gedaî (19. yüzyıl)

Balım Sultan Kızıldeli Yâ Hünkâr
Yine senden olsa yarama imkân
Ademe farz oldu adab-ı erkân
Dîdâra gel deli gönül dîdâra

Hasretî (19. yüzyıl)

Ey Hasretî ikrar u iman uluya
Sırr-ı Sultan Balım Kızıldeli'ye
Ana şek getüren Mervan kuluya
Ehl-i bi'atdan gayriye iman mı vardır

Şah Hatâyî

Rum ilin feth etti Öğürcük Veli
Tahta kılıç tutar o bâtm eli
Erenler serveri Şah Seyyid Ali
Zâhirden bâtında sen imdad eyle

Bu şiir, Doğan Kaya'nın Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi'nde (23-28.11.2001) sunduğu "Sivas Kaynaklı Cönklerde Kızıldeli" başlıklı eserinden alınmıştır.

MUHABBETTEN TARİKATA: BEKTAŞI TARİKATI'NİN OLUŞUM SÜRECİNDE KIZILDELI'NİN ROLÜ

FROM BANQUET TO SUFI ORDER: THE ROLE OF KIZILDELI IN THE FORMATION PROCESS OF THE BEKTASHI ORDER

Rıza Yıldırım¹

ÖZET

Bektaşî tarikatının bu gün bilinen hâliyle Balım Sultan tarafından 16. yüzyıl başlarında kurulduğu kabul edilmektedir. Hacı Bektaş Veli ile Balım Sultan arasında geçen iki yüz elli yıla yakın süre ise tarikatın oluşum sürecini teşkil etmektedir. Bektaşî tarihinin bu ilk dönemi gerek tasavvuf anlayışı gerekse tarihsel süreç bakımından henüz aydınlatılabilmemiş değildir. Elinizdeki makale karanlıkta kalan bu döneme Kızıldeli üzerinden bir ışık tutma amacını taşımaktadır. Bir taraftan Hacı Bektaş Veli etrafında oluşan sohbet hâlkalarının zamanla nasıl kitleleri yönlendiren bir tarikata dönüştüğünü anlamaya çalışırken diğer taraftan bu süreçte Kızıldeli'nin oynadığı rolü tesbit etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Kızıldeli dergâhının işlevi üzerinde de duracak ve Bektaşî tarikatının oluşum ve gelişim süreçleri üzerinde bu dergâhın etkisini irdeleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Kızıldeli, Bektaşî tarikatı, Bektaşî yolu, Balım Sultan

ABSTRACT

It is generally accepted that the Bektashi Order - as it is known today - was established by Balım Sultan during the early sixteenth century. The long epoch between Hacı Bektaş Veli and Balım Sultan, which covers nearly two hundred and fifty years, constitutes the formative period of the Sufi Order. These early periods of the Bektashi history is yet to be discovered. Neither doctrines nor historical developments during this era are adequately known. Focusing on the case of Kızıldeli, this article aims to shed light on this dark side of the Bektashi history. On the one hand, it tries to understand how the banquets of Hacı Bektaş turned into a Sufi Order, which influences masses. On the other hand, it aims to discover the role Kızıldeli played during this process. This article also examines the function of the Kızıldeli hospice, thus scrutinizes its influence on the formation and later progress of the Bektashi Order.

Key Words: Kızıldeli, Bektashi order, Bektashi way, Balım Sultan

¹ Yrd. Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

Giriş

John K. Birge, Bektaşî tarikatı üzerine yazdığı meşhur monografisinde Kızıldeli'yi (Sarı Saltuk'la beraber) Balkanlarda Bektaşî Yolu'nun erken (ya da ilk) misyonerleri arasında saymaktadır (Birge, 1937: 51). Hacı Bektaş Veli'nin çağdaşı olup popüler İslam'ın Balkanlardaki ilk temsilcisi olarak bilinen Sarı Saltuk bir kenara bırakılacak olursa² Birge'nin Kızıldeli için öngördüğü tarihsel misyon oldukça makul görünmektedir. Seyyid Ali Sultan'ın, daha sonra Bektaşî tarikatına dönüşecek olan mistik anlayışın - ki buna Birge isabetle "Bektaşî Yolu" demektedir - Rumeli ve Balkanlar'da tesisine üç katmanlı bir katkı sağladığı görülmektedir. Öncelikle o, yaşadığı dönemde önemli bir liderdir. Rumeli'ni fetheden gaziler arasında, yeni toprakların iskânı için Anadolu'dan gelen Türkmenler arasında ve nihayet bunların din işlerinde danışmanlığını/önderliğini yürüten abdallar arasında Kızıldeli isminin saygı gördüğü anlaşılmaktadır. Bundan başka, vefatından sonra da Kızıldeli ismi etrafında oluşan ve dilden dile dolaşan söylenceler Rumeli'nde gelişmekte olan tasavvuf anlayışında belirleyici olmaya devam etmiştir. Nihayet, Dimetoka yakınlarında kurduğu dergâhı kısa sürede Rumeli ve Balkanlar'ın en önemli dinî merkezlerinden birisi hâline gelerek Hacı Bektaş Veli ismiyle özdeşleşen tasavvuf anlayışının yayılmasında lokomotif rolü üstlenmiştir. Hareketin iptidası ve isim babası Hacı Bektaş Veli olmakla beraber, Bektaşî Tarikatı'nın sistem ve erkânıyla 16. yüzyıl başlarında Balım Sultan tarafından tesis edildiği gerek Bektaşîler arasında gerekse modern araştırmacılar nezdinde ortak bir kanaat hâlinde kabul görmüştür (Ocak, 1992: 17-18). Buna göre, "Bektaşî Tarikatı"nın oluşum süreci Hacı Bektaş'ın öğretilerini yaydığı dönemden (kabaca 13. yüzyılın ikinci yarısı) başlayıp Balım Sultan'ın (ö. 1519) Hacı Bektaş'taki merkez tekkeye gelip yerleşmesine kadar uzanan 200 yılı aşkın bir zaman diliminde tamamlanmıştır. Hacı Bektaş'ın etrafındaki Türkmen kitlelere ve dervişlere anlattığı öğretileri, kendisinden sonra da hâlk arasında iki asır boyunca gelişerek yayılmış ve sonunda Balım Sultan marifetiyle âyin-erkân ve kurumlarıyla sistemli bir tarikata dönüşmüştür. Tarikat tarihinin erken dönemlerine dair kaynaklar, Pîr-i Evvel'le başlayıp Pîr-i Sâni'de nihayet bulan bu oluşum evresinde özellikle Seyyid Ali Sultan ismini ön plana çıkarmaktadırlar. İşte elinizdeki çalışma Kızıldeli'nin bu süreçte oynadığı rolü tespit ve tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

Kaynaklar:

Kızıldeli'nin Bektaşî Tarikatı'nın oluşum sürecine katkısı hususunda arşiv belgeleri (özellikle tekkenin vakıf kayıtları) ve bazı çağdaş kaynaklar ancak dolaylı malumat içermektedir.³ Arşiv belgeleri esas itibarıyla tekkenin durumu ve burada yürütülen faaliyetlerle ilgilendiğinden Kızıldeli'nin tarihsel hayatına dönük bilgi bakımından oldukça fakirdir. Ancak bu çalışma şeyhin hayatta yaptıklarının yanı sıra dergahının fonksiyonuyla da ilgilenmektedir. Dolayısıyla

² Sarı Saltuk'un rolünü Bektaşî Yolu'nun oluşmasına öncülük etmekten ziyade popüler İslam'ın Rumeli ve Balkanlar'da yaygınlaşmasını sağlamak ve bu suretle daha sonra gelecek dervişler için zemin hazırlamak şeklinde ifade etmek tarihsel verilere daha mutabık olacaktır. Sarı Saltuk hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Ocak, 2002).

³ Bu kaynakların genel bir değerlendirmesi için bkz. (Yıldırım, 2007: 1-8).

söz konunu arşiv kaynaklarına yer yer başvuracaktır. Genel itibariyle tahrir defterlerindeki kayıtlar, tekkeyi ilgilendiren kimi olaylara dair hükümler ve post-nişîn atamalarına dair arzlardan ibaret olan bu tür belgeler tarihçiler tarafından sık sık kullanıldığından burada bir tanıtıma ihtiyaç yoktur.

Özellikle Kızıldeli'nin tarihsel hayatına dair bilgilerimizin çoğu Bektaşî geleneği içinde üretilmiş kaynaklara dayanmaktadır. Bu kaynakların değeri ve nasıl kullanılabileceği hususları müstakil bir çalışmada ele alındığından (Yıldırım, 2008) burada tekrara lüzum görmüyoruz. Ancak orada ele alınmayan üç kaynağın (*Sadık Abdal Divanı*, *Demir Baba Velâyetnâmesi* ve *Veli Baba Velâyetnâmesi*) kısa bir tahlili faydalı olacaktır. Adı geçen kaynaklar bu bağlamda ilk defa kullanılacaktır. Dahası elinizdeki çalışmanın ana iddialarının önemli bir kısmı bu kaynaklara dayanmaktadır.

Sadık Abdal Divanı ile başlayacak olursak: Metin içinde kendisini Kızıldeli dergahında yetişmiş ve şeyhin müridi olarak anlatan Sadık Abdal, şiirlerinde Bektaşî tarihinin erken safhâlarına ışık tutabilecek bilgiler sunmaktadır. Ancak eserin elimizde bulunan tek nüshasının 1742 tarihli olması bazı soruları gündeme getirmektedir. Kızıldeli ve Bektaşî tarihi bakımından eserin önemini ve verdiği bilgilerin değerini ortaya koyabilmek için her şeyden önce iki hususu aydınlatmak gerekmektedir: 1) Sadık Abdal gerçekten Kızıldeli tekkesinde yetişmiş ve doğrudan Kızıldeli elinden irşat olmuş bir derviş midir? 2) Bugün elimizde bulunan divanı oluşturan şiirlerin Sadık Abdal'a aidiyeti nasıl ispat edilebilir?

İkinci sorunun cevabı ile başlayacak olursak: Sadık Abdal Divanı'nın bilinen tek nüshası Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi'nde 894.35-1 numara ile kayıtlıdır. Yazmanın başındaki daktilo ile yazılmış nottan eserin buraya Ankara Umumî Kütüphanesi'nden getirildiği anlaşılmaktadır. Modern araştırmacılar arasında Sadık Abdal Divanı'na ilk defa dikkat çeken Sadettin Nüzhet Ergun olmuştur (Ergun, 1955: 207-14). Yukarıda bahsedilen nüshayı gördüğü anlaşılan Ergun yine buradaki bilgilere dayanarak Sadık Abdal'ın Kızıldeli müridi olduğunu ve bu tekkede yetiştiğini ifade etmektedir. Daha sonra Sadık Abdal'dan bahseden araştırmacılar Ergun'un dediklerinin tekrarlamakla yetinmişlerdir. Ergun'dan sonra bu divanı uzun bir uğraş sonucu Konya Bölge Elyazmaları Kütüphanesinde bulup ilim dünyasına kazandıran Dursun Gümüşoğlu olmuştur. Gümüşoğlu latinize metin ve eserin faksimile kopyasını bir girişle beraber yayınlamıştır (Gümüşoğlu, 2009).

Mevcut tek nüshanın, Arnavutluk İskenderiye'de Rüstem Abdal adında bir derviş tarafından H. 1155 yılının Şaban ayında (M. 1742 yılı Ekim ayı) istinsah edildiği yazmanın sonuna kaydedilmiştir. Ne yazık ki Rüstem Abdal, Sadık Abdal ile ilgili bilgi vermemektedir. Ancak, "Divân-ı Sâdik"ın "lafz-ı evliyâ" ve "esrâr-ı nutk-ı Hudâ" olduğunu, âşık ve sâdiklara evliya yolunu yani nasıl evliya olup Hakk'a vasil olunacağını bildirdiğini kaydetmiştir. Ayrıca divanın dili o günün dervişlerine ağır gelmiş olmalı ki sonuna bir de lügatçe eklemek gereği duymuştur. Öte yandan, her şiirin başında o şiirin aruzun hangi vezni ile yazılmış olduğu ve Farsça kısa özeti

yerleştirilmiştir. Gümüşüğü'nun da dikkat çektiği üzere (Gümüşüğü, 2009: 12) bu bilgiler müstensih tarafından okuyan ya da dinleyen dervişlerin işini kolaylaştırmak için eklenmiş olmalıdır.

İşte eserle ilgili bilgilerimiz divanın esas metni ve sonuna Rüstem Abdal tarafından eklenen bu kısa nottan ibarettir. Bu bilgilerden divanın Sadık Abdal'a ait olduğu sonucu çıkarılabilir mi? Mevcut yazma 1742 yılından kalma olduğuna göre, netleştirilmesi gereken husus eserin içeriğinin bundan 250 yıl kadar önceye (aşağıda ele alınacağı üzere Sadık Abdal 15. yüzyılda yaşamış olmalıdır) götürülüp götürülemeyeceğidir. Öncelikle gerek yazmanın başlığında gerekse müstensihin sonda eklediği notta eser *Divan-ı Sadık* (Abdal) olarak kaydedilmektedir. Yani müstensih (Rüstem Abdal) bize bu şiirlerin Sadık Abdal'a ait olduğunu ve 1742 yılında kendisinin bunları (muhtemelen bir başka nüshadan bakarak) yazdığını söylemektedir. Sondaki müstensihe ait kısa nottan anlaşılan bir başka husus, eserin ilmi ve edebî seviyesinin 1742 yılında İskenederiye'de bu divanı okuyan dervişlerin eğitim düzeyinin üzerinde olduğudur. Bu nedenden olmalı ki, Rüstem Abdal çeşitli lügatlere bakarak birçok kelimenin anlamını çıkarmak ve eserin sonuna koymak gereği duymuştur. Yine aynı nedenden her şiirin başına vezni yazma lüzumu hissetmiş olmalıdır. Şu hâlde, Rüstem Abdal'ın da ait olduğu derviş muhiti (kuvvetle muhtemel Bektaşî dervişleri) bu eserin dilini ve vezni ancak lügat yardımı ile anlayabilecek durumda idiyeler, böyle bir eseri ya da onun parçalarını telif etmelerinin mümkün olamayacağı açıkça anlaşılacaktır. Demek ki divanda yer alan şiirler Rüstem Abdal ya da çağdaşları tarafından yazılmış olamazlar. Aksine Rüstem Abdal bu şiirleri başka bir nüshadan bakarak istinsah etmiş olmalıdır.

Bu noktada şu soru akla gelebilir: Rüstem Abdal ya da başka bir çağdaşı şiirlerin içeriğine herhangi bir müdahâlede bulunmuş olabilirler mi? Eserin nazım olduğu, her bir şiirin aruz vezni ile yazıldığı ve eserin dilinin müstensihin dönemine göre daha ağır ve ağıdalı olduğu düşünülürse, böyle bir ihtimalin çok düşük olduğu görülecektir. Metne sonradan müdahâle olmadığı muhteva analizinden de anlaşılacaktır. Sadık Abdal Divanı her şeyden evvel didaktik bir eserdir. Divanı oluşturan şiirlerin taliplere evliya yolunun sırlarını ve bu yolda nasıl ilerleneceğini anlatmak amacıyla yazıldığı şair tarafından muhtelif yerlerde açıklanmaktadır. Nitekim eserin içeriğine bakıldığında belirtilen bu amaca mutabık olduğu görülecektir. Sadık Abdal "talipler" diye andığı muhataplarına sürekli nasihat etmekte, insanın mahiyeti, Hakk'ın sırları, eşyanın hakikati ve kâmil insan mertebesine erip esrar-ı Hakk'a vakıf olmanın yollarını anlatmaktadır. Ona göre Hakk'ın sırlarını anlamanın yolu dünyaya değer vermemek, bir zaviyede tekke-nişin olmak, bir mürşid-i kamile varmak ve nihayet "Râh-ı Bektaşî"ye girmekle mümkündür. Çünkü Hakk'ın sırları ancak bir mürşid-i kâmilin yardımıyla keşfedilebilir. Mürşid-i kâmilin başında da âdetâ mahzen-i esrar-ı Hakk'ın anahtarını elinde tutan kutuplar vardır. İşte Hakk'a ermek ancak bu kutupların koyduğu prensipler çerçevesinde oluşan tasavvuf yoluna girmekle mümkündür. Anlaşılacağı üzere Sadık Abdal'ın esas gayesi taliplere Hakk'a ulaşmanın yollarını anlatmaktır. Söz konusu yolların esasını ise kutup dediği insanları tanımak ve onların manevi himayesine girmek teşkil etmektedir. İşte bu yüzden, eser özünde Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa ve Seyyid Ali Sultan'ı anlatmaktadır.

Zira insanlara Hakk'ın sırlarını açan ve bu şekilde bir mistik yol tesis eden kutuplar bunlardır. Divanda “yol kurucu” kutup olarak anlatılan bu üç kişidir. Bektaşî Tarikatı'nı teşkilatlandırıp âyin-erkânıyla kurumsallaştıran Balım Sultan'dan hiçbir bahis yoktur. Aşağıda ele alınacağı üzere, 15. yüzyılda yaşayıp Kızıldeli elinden irşat olan Sadık Abdal'ın silsileyi Kızıldeli'de bitirmesi gayet normaldir. Ancak konumuz açısından esas önemli nokta şudur: Divan'da ne Balım Sultan'dan ne de Yemini, Virani, Akyazılı, Sersem Ali Baba vs. gibi 16. yüzyıldan itibaren Bektaşî uluları arasında sayılan kişilerden hiçbir bahis olmaması metne sonradan müdahâle olmadığını açıkça göstermektedir. Eğer orijinal metne Rüstem Abdal tarafından ya da daha erken dönemlerde müdahâle olmuş olsaydı, eserin yukarıda özetlenen ana çatısı ve kurgusuna göre, en azından Balım Sultan ismi bu metne mutlaka girmesi gerekirdi.

Sonuç olarak denilebilir ki, eğer müstensih'in (ya da – eğer Rüstem Abdal müellif nüshasını kullanmadıysa - müstensihlerin) bir müdahâlesi olduysa bu ancak beyit ya da şiir çıkarmak şeklinde olabilir - ki bazı yerlerde bu tür bir müdahâle ya da gözden kaçma olduğu anlaşılmaktadır. Yoksa eklemek (bu ekleme şiir, beyit, mısra, ya da kelime olabilir) biçiminde bir müdahâlenin olmadığı anlaşılmaktadır. Şu hâlde, elimizde bulunan 1742 istinsah tarihli eserin (bugün kayıp olan) daha eski bir eserden kopya edildiğini ve içerik olarak Sadık Abdal'ın şiirlerinden ibaret olduğunu kabul etmek makul görünmektedir.

En başta sorduğumuz birinci soruya, yani divanın yazarı Sadık Abdal'ın kim olduğu meselesine dönecek olursak: Sadık Abdal ile ilgili yegâne bilgi kaynağımız yine kendi divanıdır. Birçok şiirinde kendisinin Kızıldeli'nin nazar kılmasıyla irşat olduğunu tekraren ifade etmektedir.⁴ Ancak iki şiir var ki bunlarda Sadık Abdal doğrudan kendi hikâyesini anlatmaktadır. Bu şiirlerde nasıl tasavvuf dünyasına girdiğini, Bektaşî Yolu'ndan ve Kızıldeli'den nasıl haberdar olduğunu, Kızıldeli Dergâhı'na nasıl geldiğini ve burada ne tür duygular yaşadığını çok canlı bir şekilde anlatmaktadır. Kendi anlatımından takip edecek olursak, Bektaşî dünyası ile ilk teması Sadık Abdal henüz on üç yaşlarında iken gerçekleşir. Hacı Bektaş cânibinden Derviş Mehmed bir arkadaşına yol kenarında nasihat ederken Sadık bunlara kulak misafiri olur. Derviş Mehmed'in “hakikat sözleri” Sadık'ın kalbine işler ve kalbinde aşk ateşini yakar. Dervişler bir süre sonra kalkıp gider ve Sadık da yoluna devam eder. Ancak duydukları kalbinde derin tesir uyandırır. O sözlerin kalbinde tuttuşturduğu aşk ateşi her geçen gün büyümeye devam eder. Aşk ile hayran gezerken nihayet yirmi iki yaşında Kızıldeli Tekkesi'ne erişir ve tekkenin hizmetkârı olur. Yirmi dört yaşına erdiğinde Kızıldeli kendisini irşat eder. Bu irşat ile hikmet sırlarını kelime ve ifadeden bağımsız (bî-lafz) görüp müşahede etmeye başlar (Sâdık Abdal, 1155: 20a-20b).

Diğer bir şiirinde Sadık Abdal Kızıldeli Tekkesi'nde yaşadıklarını anlatmaktadır. Şiir Kızıldeli'nin kendisine “nazar kıldığını” ve böylece kendisini bütün dertlerden kurtardığını ifade ederek başlamaktadır. Şiirin devamında, şeyh-mürit ilişkisine dair bahisler yer

⁴ Örneğin, “Çün nazar kılmış keremden şâhımız Kızıldeli / Bulmuşum ulvî makâmın kalmadı süflî mizâc” (Sadık Abdal, 1155: 9b), “Çekerî Sâdık'a ol Şâh-ı Veli kıldı nazar / Ber-murâd etdi beni kılmadı mahrum ümîd” (Sadık Abdal, 1155: 12b) gibi beyitlerde bu durum açıkça anlatılmaktadır.

almaktadır. Sadık Abdal, kendi vücudunun aslında sultanı (Kızıldeli) tarafından kendisine kiraya verilmiş bir dükkân olduğunu ifade etmektedir. Gönül gözüyle bakıldığında onun vücudu içinde bulunanın aslında şeyhinden başkası olmadığı anlaşılacaktır. O, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Serâpâ bil ki anındır görünen cümle mevcudum / Dilimden söyleyen oldur elimden eyleyen ol hat” (vrk. 19b). Sadık Abdal, Kızıldeli Dergâhı’na bir yaz günü vardığını, orada Kızıldeli’nin kuru daldan yeşerttiği dut ağacını görüp meyvesinden yediğini, meşhur Karapınar’dan su içtiğini, Kızıldeli’nin yüce tâcını makamında gören her hikmet-şinâsın titrediğini, Kızıldeli’nin lütuflarını kendisinden esirgemeyip muradını tamamen verdiğini heyecanla anlatmaktadır (vrk. 19b). Bu noktada belirtmek gerekir ki, Sadık Abdal yer yer Hacı Bektaş Veli ve Abdal Musa’nın da kendisine nazar ettiği ve kalbini süslediğini söylemektedir. Ancak buralarda çoğu zaman yüz yüze görüşme olmadığını ima edecek ifadeler kullanmaktadır: “Ezelden ilticâ-yı irticâ kılmış ana [Hacı Bektaş] Sâdık / Keremden eyledi yârı ki ol zü’l-kuvve bî-inkâz” (vrk. 18b), “Eden Sâdık’a ol [Abdal Musa] ezelden nazar / Eden ol münevver fu’âdim o bez” (vrk. 13a), “Kuluyam câri Sâdık o Sultan Hacı Bektaş’ın / Anın eltâfi kıldı hem bu esrâra beni hem-râz” (vrk. 15a). Dolayısıyla, onun Kızıldeli’nin kendisine himmet ettiğini anlatan ifadelerinden yüz yüze görüşme anlamı çıkarmakta beis yoktur.

Sadık Abdal’ın Kızıldeli’nin sağığında dergâha geldiğini ve kendisinden doğrudan “nasip aldığı”nı yukarıdaki analizler ortaya koymaktadır. Onun şeyhinin vefatından sonra da uzun süre yaşadığı divanında övgü ile bahsettiği diğer isimlerden anlaşılacaktır. Burada geçen tarihî şahsiyetler Hz. Ali, Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa, Seyyid Ali Sultan, Otman Baba, Kara Baba (Hızır Baba), ve Kaygusuz Abdal ile sınırlıdır.⁵ Sadık Abdal Kara Baba’yı Otman Baba’nın “sırrı” yani hâlifesi olarak göstermektedir. Otman Baba’nın 1478 yılında öldüğünün bildiğimize göre bu isimler içinde kronolojik bakımdan en son gelen kişi Kara Baba’dır. Otman Baba’nın Kara Baba’yı hâlîfe olarak ahir ömründe işaret ettiğini kabul edersek, Sadık Abdal’ın 1470’leri gördüğü varsayılabilir. Öte yandan Kızıldeli’nin 1412’den kısa süre sonra vefat ettiği (Yıldırım, 2009a: 55) ve Sadık Abdal’ın 24 yaşında Kızıldeli’den nasip aldığı düşünülürse bu tarihlerde seksen yaşlarında olduğu ortaya çıkar.

Dikkate şayan başka bir nokta da şudur: Eserinde sürekli olarak Bektaşî yolunun oluşum sürecine damgasını vuran üç şeyhi (Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa, Kızıldeli) öven ve bu yönüyle adeta yolun oluşum hikâyesini özetleyen Sadık Abdal, ne Balım Sultan’dan ne de onun babası Mürsel Balı’dan bahsetmektedir. Buradan iki sonuç çıkarılabilir: birincisi, Sadık Abdal, Balım Sultan’ın 1500’lerin başlarında (Bektaşî geleneğine göre 1499 (Koca, 1990: 39) Bektaşî dâervişlerinin başına geçtiğini ve “yol”u tarikata dönüştürdüğünü görmemiştir. Zira görmüş olsa, adeta Bektaşî tarihinin batın özünü anlatmak üzere kurgulanmış böyleli bir eserde Pîr-i Sâni olarak kabul edilmiş bir yol önderinin bahsedilmemesi düşünülemez. İkinci sonuç ise şudur: Sadık Abdal’ın ömrünün yettiği 1470’lerde Balım Sultan henüz

⁵ Kaygusuz Abdal’ın sâdıkların yol gösterici rehberi olduğunu, kör ve topal olan Mısır Sultanı’nın gözünü iyileştirdiğini ve onun Dilgüşâ’sının ehl-i irfanı irşat ettiğini söylemektedir (vrk. 23b)

dikkat çekecek kadar önemli bir konuma gelmemiş olmalıdır. Bu yüzden olmalı ki Sadık Abdal ne kendisinden ne de babasından bahsetme gereği duymuştur. Yoksa ikisi de Kızıldeli Dergâhı'nda yetişen ve çağdaş olan bu insanların birbirlerini bilmiyor olmaları düşünülemez. Sonuç itibariyle, eserin içerik analizinden ve sonunda müstensih tarafından yapılan kısa eklemelerden hareketle bu şiirlerin Sadık Abdal'a ait olduğu ve Sadık Abdal'ın 15. yüzyılda Kızıldeli Dergâhı'nda yetişmiş bir "Bektaşî" dervişi olduğu pek küçük bir şüphe kaydı ile kabul edilebilir. O şüphe kaydının ortadan tamamen kalkması içinse Divan'ın daha eski nüshalarının ortaya çıkmasını beklemek gerekmektedir. Aşağıda kısmen ele alınacağı üzere, bu eser Bektaşî Tarihi'nin hâlen en karanlık dönemini oluşturan Balım Sultan öncesine dair hem tarihsel süreç hem de teoloji bakımından çok değerli bilgiler içermektedir.⁶

Sadık Abdal Divanı'ndan sonra başvuracağımız ikinci kaynak *Demir Baba Velâyetnâmesi* olacaktır. Eser Akyazılı Sultan'ın hâlifesi Demir Baba'nın efsanevi biyografisi niteliğindedir. Velâyetnâme türünde mevcut olağanüstü olaylar, kerametler, kronolojik karışıklıklar gibi problemler bu metinde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak metnin muhtevası dikkatle analiz edildiğinde efsane bulutlarının arkasında önemli tarihsel gerçeklerin bulunduğu fark edilmektedir. Demir Baba'nın Akyazılı Sultan'ın hâlifesi olmasından ve velâyetnâmede geçen olaylardan hareketle Demir Baba'nın 16. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Türbesi Bulgaristan Rusçuk'ta hâlen ayakta. Başındaki kayıttan velâyetnâmenin h. 1029 (m. 1619-20) tarihinde kaleme alındığı anlaşılmaktadır.⁷ Bu durumda Demir Baba ile hakkındaki söylencelerin kayda geçirilmesi arasında fazlaca bir zaman farkı olmadığı ortadadır. Velâyetnâmeye göre Demir Baba en az iki defa Kızıldeli Tekkesi'ni ziyaret etmiş, buradaki Kızıldeli evlatları onun hilafetnamesini onaylamış, öte yandan Baba bu tekkedeki bazı "Bektaşî" dervişleri ile çekişmiştir. Aşağıda ele alınacağı üzere bu bölümler Kızıldeli Tekkesi'nin şeyhin ölümünden sonraki konumu ve durumu hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Bektaşî geleneği içinde değerlendirilebilecek üçüncü kaynağımız *Veli Baba Menâkıbnâmesi*'dir. 16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyılın ilk yarısında Isparta Uluğbey'de yaşayan ve türbesi hâlen burada bulunan Veli Baba (Ersal, 2009: 17-19) Bektaşî geleneği içinde farklı bir yerde durmaktadır. Veli Baba ve atalarını anlatan bir el yazması eser mevcut tek nüshası esas alınarak Bedri Noyan tarafından kısmen yayınlanmıştır (Noyan, 1996). Noyan'ın çalışması eksik ve özensizdir. Bu yüzden eldeki yayından hareketle eserin sağlıklı bir değerlendirmesi mümkün görünmemektedir. Yayınlanan metnin sonlarında 1894 yılı olaylarından bahsedildiğinden hareketle bu menâkıbnâmenin oldukça geç bir tarihte yazıldığı söylenilebilir. *Veli Baba Menâkıbnâmesi*, lakabı Uzun Er olan bir Seyyid Ali'den bahsetmektedir. *Menâkıbnâmeye* göre Seyyid Ali (Uzun Er) Veli Baba'nın beşinci kuşaktan atası olmaktadır ve Uluğbey'de metfundur. Aslında bu bilgiler Seyyid Ali Sultan'ın bilinen hayatıyla uyumsuzdur. Ancak

⁶ Burada çalışmamızın ana ekseninden fazla sapmamak için Sadık Abdal Divanı'nın detaylı muhteva analizinden kaçınacağız. Ancak, müstakil bir çalışma olarak böylesi bir girişimin çok faydalı olacağı açıktır.

⁷ Bu nüshadan h. 1239 (m. 1823-24) yılında istinsah edilen ikinci bir nüshadan m. 1948 yılında istinsah edilen üçüncü bir nüsha Bedri Noyan tarafından yayınlanmıştır (Noyan, 1976).

menâkıbnâme'yi konumuz açısından ilginç kılan nokta Seyyid Ali'yi Rumeli fethinde Osmanlılara yardım eden ve Hacı Bektaş Veli'den irşat olmuş bir şeyh olarak anlatmasıdır.

Kızıldeli Öncesi: Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa

Yukarıda ifade edildiği üzere, tarikatın oluşum süreci Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a iki yüz yılı aşkın bir sürede gerçekleşmiştir. Bu uzun zaman diliminde Pîr-i Evvel'i Pîr-i Sâni'ye bağlayan silsile elbette Seyyid Ali Sultan'dan ibaret olamaz. Bir kişinin manevi önderlik süresini azami kırk-elli yıl olarak alsak, arada en az dört veya beş kişinin olması gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak bu oluşum döneminde geleneğin iki ismi - hem de birbirlerine bağlayarak - özellikle ön plana çıkardığı görülmektedir. Buna göre manevi silsilede Hacı Bektaş'tan sonra en önemli hâlka Abdal Musa, ondan sonra da Seyyid Ali Sultan'dır. Geleneksel kaynaklarımız bu üç ismi arka arkaya birbirlerinin hâlifesi olarak sıralamaktadır. Tarikatın oluşum sürecinde dördüncü ve son hâlkayı oluşturan Balım Sultan ile Kızıldeli arasında şeyh-hâlife ilişkisi yoktur. Ancak, bir yandan Kızıldeli dergâhında yetişmiş olması, diğer yandan Kızıldeli himayesinde Rumeli'ne geçen Mürsel Balı'nın oğlu olması, doğrudan Seyyid Ali Sultan'dan el almamış olsa dahi Balım Sultan'ı Seyyid Ali Sultan'a bağlamaktadır.

Bektaşî tarihinin ilk iki yüz elli yılına yakından bakıldığında, geleneksel bilginin bu dönemde dört ismi özellikle ön plana çıkarmasının tarihsel bir karşılığı olduğu anlaşılacaktır. Gerçekten de Balım Sultan'ın gözetimi altında tam bir tarikat örgütlenmesine dönüştüğü kadar devam eden süreçte her bir şeyhin bir köşe taşı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Dört hâlkalı bu zincirde Abdal Musa ve özellikle de Kızıldeli'nin fonksiyonunu ortaya koymak için önce Bektaşîliğin sürecin başındaki durumuna göz atmak - tabii ki kaynakların elverdiği ölçüde - yerinde olacaktır. Bu şekilde Abdal Musa ve Kızıldeli ile temsil edilen ara dönemde Hacı Bektaş öğretilerinin ya da bu isim etrafında oluşan tasavvuf geleneğinin geniş hâlk kitleleri arasında nasıl yayılıp "Bektaşî Yolu"na dönüştüğü sorusuna cevap bulmak kolaylaşacaktır.

Bektaşî tasavvuf yolunun başında şüphesiz Hacı Bektaş Veli bulunmaktadır. Ancak Hacı Bektaş Veli'nin gerek tarihsel hayatı gerekse dinî kişiliği henüz layıkıyla aydınlatılabilmemiş değildir. Hünkâr'ın kendi yaşadığı dönemden elimizde - bir iki vakıf kaydını bir yana bırakacak olursak - hiç kaynak bulunmaması şüphesiz bu durumun esas sebebidir. Ondan bahseden en erken kaynaklarımız 14. yüzyılın ortalarında kaleme alınan iki eserdir.⁸ Bunlarda da hem ondan bahseden bölümün çok kısa olması hem de yazarların kendi konuları Hacı Bektaş'ın tarihsel kimliği hakkında sağlıklı bilgiye ulaşmamıza engel olmaktadır. 15. yüzyıldan itibaren gerek Bektaşî çevrelerinde gerekse Bektaşî olmayanlarca üretilen eserlerde Hacı Bektaş Veli'den sıkça bahsedildiğine şahit olmaya başlıyoruz. Ancak bu tarihlerden itibaren yazılan kaynaklarda ortaya konulan Hacı Bektaş portresinin Hünkâr'ın tarihsel kişiliğinden ziyade bu eserleri üreten çevrelerin kendi İslam anlayışları ve sosyal-politik mücadelelerini yansıttığı görülmektedir (Yıldırım, 2009b).

⁸ Bu iki eser 1358 yılında tamamlanan Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsîyye*'si ile Eflâkî'nin son hâlini yine aynı yılda verdiği *Menâkıbu'l-ârifin*'dir. Bu eserlerin Hacı Bektaş Veli ile ilgili içerdiği bilginin kısa bir analizi için bkz. (Yıldırım, 2009b: 111-115).

Şu hâlde, Hacı Bektaş Veli'nin tarihsel hayatı ve tatbik edip anlattığı İslam biçimi üzerine söylenecek her sözü belli bir ihtiyat kaydıyla söylenmesi zaruridir. Biz burada böylesi bir ihtiyatı elden bırakmadan kaba bir çerçeve çizmeye çalışacağız. Hacı Bektaş Veli'nin her şeyden önce bir Türkmen şeyhi olduğu söylenilebilir. Onun bir inanç ve kanaat önderi olarak neşet edip geliştiği muhit şüphesiz Baba İlyas hareketinin bakıyyesi Türkmen çevrelerdir. Yine Hacı Bektaş öğretilerinin kabul görüp yayıldığı kitleler de aynı sosyal tabakalardır. Baba İlyas'ın torunu olması itibarıyla Babai mirasının 14. yüzyıl ortalarındaki temsilcileri arasında saymamız gereken Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-kudsiyye*'de Hacı Bektaş Veli'yi manevi otoritesi oldukça yüksek, zamanının en önemli şeyhleri arasında saymaktadır (Elvan Çelebi, 1995: 169-70; Tulum, 2000: 633-37). Öte yandan, Babai çevrelerin rakibi olarak görebileceğimiz Mevlevî muhitinin aynı dönemdeki sesi Ahmed Eflakî, Hünkar'ı Mevlâna'nın müritlerinin gönlünü çelebilecek çapta önemli bir rakip olarak tasvir etmektedir (Eflakî, 2001a: 597-600; Eflakî, 2001b: 59-60).

Şu hâlde, modern tarihçiler arasında yaygın kabul gören Aşıkpaşazâde çizgisindeki görüşü tekrar gözden geçirmek gerekmektedir.⁹ Zira bu iki kayıttan ortaya çıkan sonuca göre Hacı Bektaş Veli, Aşıkpaşazâde'nin iddia ettiği gibi şeyhlikten müritlikten uzak kendi hâlinde bir derviş olamaz (Aşıkpaşazâde, 1949: 238). Aksine o, etrafını saran Türkmen kitleleri üzerinde hatırı sayılır bir manevi nüfuza sahip tasavvuf önderi olmalıdır. Elvan Çelebi ve Eflakî'yi esas alarak denilebilir ki, Balım Sultan'la beraber teşkilatlanıp tam anlamıyla bir tarikata dönüşen Bektaşî "tasavvuf hareketi"nin menşei ismine uygun olarak Hacı Bektaş Veli'ye dayanmaktadır. Hareketin başlangıç noktasını ve çekirdeğini Hacı Bektaş Veli'nin çevresini saran Türkmenlere ve o sosyal kesimlerden çıkan dervişlere anlattığı öğretileri oluşturmuştur.

Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerinden oluşan bu "öz"ün kendisinden sonra Abdal Musa ve Kızıldeli elinde "Bektaşî Yolu"na, ve nihayet Balım Sultan nezaretinde "Bektaşî Tarikatı"na dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu çalışma esas itibarıyla başlangıçtaki "öz"ün "yol"â dönüşmesi ve bu süreçte Seyyid Ali Sultan'ın işlevi üzerine odaklanmaktadır. Bu yüzden gerek Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri gerekse Balım Sultan'ın tesis ettiği tarikatı ayrıntılarıyla tartışmayacak Burada sadece kısa bir özet geçmekle yetineceğiz.

Hacı Bektaş Veli'nin etrafına yaydığı tasavvuf anlayışının mahiyetine dair ilk ipuçları Elvan Çelebi ve Eflakî'de bulunmaktadır. *Menâkıbu'l-kudsiyye*'nin ilgili bölümü oldukça karmaşık ve anlaşılması güçtür. Elvan Çelebi burada Hacı Bektaş'ı (metinde üç defa "Hacı Bektaş" olarak geçmektedir) Baba İlyas'ın önemli hâlifeleri arasında saymakla beraber onun tasavvuf anlayışı hakkında pek az malumat vermektedir. O da genel tasavvuf kültürü çerçevesinde değerlendirilebilecek övücü ifadelerden ibarettir ki bu ifadelerin dikkatli bir analizi belki

⁹ Bu görüşe göre Hacı Bektaş Veli kendi yaşamında dikkat çeken önemli bir tasavvufi şahsiyet değildi. Onun ismi vefatından sonra bir şekilde ön plana çıkartıldı ve zaman içerisinde Anadolu ve Rumeli'nde yayılan Abdal, Kalenderi, Haydarî, Babai vs. gibi isimlerle anılan derviş zümrelerine alem oldu. Dolayısıyla Hacı Bektaş'ın kendi adına izafeten ortaya çıkan Bektaşî Tarikatı'nın oluşum sürecinde katkısı neredeyse ihmal edilebilecek seviyede oldu. Bu görüşlerin genel bir değerlendirmesi ve eleştirisi için bkz. (Yıldırım, 2009b).

daha fazla bilgi ortaya çıkarabilir (Elvan Çelebi, 1995: 169-70). Ancak Baba İlyas hâlifeleri arasında sayılması Hacı Bektaş'ın tasavvufi kimliği hakkında genel bir fikir vermektedir.

Eflakî bu hususta bize daha fazla ipucu vermektedir. Öncelikle Elvan Çelebi gibi o da Hacı Bektaş Veli'yi Baba İlyas'ın (metinde Baba Resul olarak geçiyor) has hâlifesi olarak anlatmaktadır. Eflakî'nin Hacı Bektaş Veli hakkında verdiği malumatın özü yine kendisine ait şu cümlede yer almaktadır: "Hacı Bektaş'ın marifetle dolu ve aydın bir kalbi vardı. Fakat (şeriate) uymuyordu" (Eflakî, 2001a: 597-8). Bu ifadeden anlaşılan, Hacı Bektaş yaşadığı dönemde önde gelen bir tasavvuf önderi olarak kendisini kabul ettirmişti. Ancak onun tasavvuf anlayışı ve bunu yaşayış tarzı özellikle medrese çevrelerinin itibar ettiği kitabî İslam'a göre "eksiklikler" içeriyor ve onun bu durumu kitabî İslam'ı esas alan yüksek kültür çevrelerince yadırganıyordu. Mevlana ve onu takiben Mevlevîler bu kültür muhitinin tasavvufa bakan yüzü sayılmalıdır. Eflakî "fakat şeriate uymuyordu" derken aslında kendisinin de ait olduğu yüksek kültür muhitinin Hacı Bektaş anlayışına bu eleştirel bakışını yansıtmaktadır. Ancak burada esas dikkat çekici nokta, Eflakî'nin "şeriate uymamak"la itham ettiği Hacı Bektaş'ı kategorik olarak reddedip sapkınlığa mahkûm etmemesi, aksine "marifetle dolu aydın bir kalbe sahip" bir tasavvuf önderi olarak niteleyerek onu zımnen övmesidir.¹⁰

Eflakî'nin Hacı Bektaş'tan bahsettiği diğer bölümde de benzer bir durum söz konusudur. Burada Nureddin Cacaoğlu ağzından Hacı Bektaş'ı bir yandan "dış görünüşe hiç saygı göstermeyen, şeriate uymayan ve namaz kılmayan" bir şeyh olarak anlatırken diğer yandan kerametler sergileyerek etrafındakileri etkileyen bir tasavvuf önderi olduğunu ifade etmektedir (Eflakî, 2001b: 59-60). *Menâkıbu'l-arifin*'de Hacı Bektaş'tan bahseden iki pasajın ortak vurgularından birisi de Hacı Bektaş'ın Mevlana ile rekabet içinde olmasıdır. Eflakî'ye bakılacak olursa Hacı Bektaş Mevlana'nın manevi otoritesi karşısında en önemli rakiplerden birisidir. Bu noktada Mikail Bayram'ın iddiası akla gelmektedir. Ona göre 13. yüzyıl Anadolu'sunda Fars kültürünün baskın olduğu ve siyaseten Moğol nüfuz alanı içinde kalan şehirlilerin dünyası ile kırsalda yaşayan Türkmen dünyası arasında belirgin bir farklılaşma ve hatta rekabet vardır. Bayram, bu rekabetin fikir ve tasavvuf hayatındaki yansımalarının özellikle Mevlana-Ahi Evren mücadelesinde ortaya çıktığını iddia etmektedir (Bayram, 2005). Eflakî'nin anlatımında gözlemlediğimiz Mevlana-Hacı Bektaş Veli rekabetini de aynı çerçevede değerlendirmek makul görünmektedir.

Hacı Bektaş Veli'nin nasıl bir hayat sürdüğü ve nasıl bir din anlayışı temsil ettiği hususunda başvurulacak kaynakların başında şüphesiz *Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi* gelmektedir. Ne var ki, iki yüz yılı aşkın bir süre sözlü ortamda anlatıldıktan sonra yazıya aktarıldığını tahmin ettiğimiz velâyetname, tarih kaynağı olarak problemlerle doludur. Özellikle Hünkâr'ın tarihsel hayatına ne kadar ışık tutabileceği hususu oldukça tartışmalıdır. Şüphesiz ki velâyetnâme, anlattığını iddia ettiği Hacı Bektaş'tan çok yazıldığı dönemde onu anlatan anlatıcıların

¹⁰ İlk bakışta bir çelişki gibi duran bu durumu layıkıyla anlayabilmek için şüphesiz daha geniş bir bakışla dönemin sosyo-kültürel ve siyasi yapısı çerçevesinde analizler yapmak gerekmektedir. Ne var ki böylesi bir girişim müstakil bir makale hacminde olacağından burada kısaca işaret etmekle yetiniyoruz.

zihniyet yapısı ve tasavvuf anlayışlarını yansıtmaktadır. Bununla beraber, metin analiz edildiğinde Hacı Bektaş'ın özellikle tasavvuf anlayışı hakkında önemli bilgilere ulaşma imkânı vardır. Dikkatli bir okuma, velâyetnâmenin bize anlattığı Hacı Bektaş Veli ile Eflakî'nin çizdiği portrenin uyum içinde olduğunu ortaya koyacaktır. Her ikisinde de dinin dış görünüşünü fazlaca önemsemeyen, bununla ilintili olarak yer yer şer'î kuralları çiğnemekte beis görmeyen (örneğin beş vakit namazı kılmamak gibi) bir sufi görüyoruz. Ancak şeriate karşı lakayt bir tavır takınmakla beraber, Hacı Bektaş Veli'nin ona (şeriate) karşı toptan reddedici bir tutum içinde olmadığı da anlaşılmalıdır. Örneğin, gerek velâyetnâme gerekse Eflakî'den beş vakit namaz kılmadığı yönünde güçlü bir kanaat hasıl olurken Hünkâr'ın dünyasında namazın hiçbir yerinin olmadığı gibi bir sonuca ulaşmanın da mümkün olmadığı anlaşılmalıdır.

Şeriatla ilgili (Eflakî ve temsil ettiği anlayış açısından) problemleri gözükten bu durumun yanı sıra, *Makâlât*'in¹¹ diliyle tarikat düzlemine gelindiğinde Hünkâr'ın durumu daha bir netlik kazanmaktadır. Bu düzlemde, onun bir veli olduğu hususunda Eflakî dahi ikna olmuş görünmektedir. *Velâyetnâme* ve Bektaşî geleneğinde ise onun en büyük veli olarak kabul edildiği açıktır. Yine *Makâlât*'in ifadeleriyle anlatacak olursak: Hacı Bektaş Veli burada şeriat kapısı olarak ifade edilen ilk kapı ve bunun içinde yer alan on makamı fazlaca önemsemekten tarikattan itibaren gelen diğer üç mertebeye esas dikkatini vermiş görünmektedir. Yukarıda adı geçen kaynakların hiçbirisi Hacı Bektaş Veli'nin dini-sosyal bir teşkilat kurduğuna dair bilgi içermez. Esasen onun yaşadığı dönemde etki alanının genişliğine dair bilgimiz de çok yetersizdir. Bununla beraber, vefatını müteakip özellikle Osmanlı bölgesine gelen abdallar arasında çok itibar gördüğü anlaşılmalıdır. Hünkâr'ın hayatını geçirdiği bölgenin iki yüz yıl kadar sonra tam olarak Osmanlı hâkimiyetine girdiği düşünüldüğünde bu durum yadırganabilir. İlk bakışta problemleri gözükten bu durumu anlamak için geleneksel dört büyük isimden ikincisine ve onun tarikat tarihindeki rolüne bakmak gerekmektedir.

Osmanlı bölgesinde Hacı Bektaş kültürünü yayan esas şahsiyetin Abdal Musa olduğunu Aşıkpaşazâde'den öğreniyoruz. Ona göre Hacı Bektaş Veli "sırr"ını Kadıncık Ana'ya bırakmıştır. Kadıncık Ana'dan Abdal Musa'ya intikal eden "sırr", onun gayretleriyle Osmanlı topraklarında yayılarak çok sayıda takipçi kazanmıştır (Aşıkpaşazâde, 1949: 238). Fuat Köprülü'nün uzun zaman önce öne sürdüğü gibi, Abdal Musa özellikle gaziler ve onlarla yakın ilişki içinde yaşayan abdallar arasında Hacı Bektaş kültürünü yaymış olmalıdır (Köprülü, 1973.)

¹¹ *Makâlât*'in Hacı Bektaş Veli'ye aidiyeti meselesi tartışmalıdır. Melikoff ve Ocak başta olmak üzere modern araştırmacıların çoğu bu eserin Hacı Bektaş Veli'ye ait olamayacağını savunmaktadırlar (Melikoff, 1999: 99-106; Ocak, 1999: 206-207; Ocak, 1996: 455-58). Mevcut kaynaklar çerçevesinde bu konuda kesin bir kaniya varmak mümkün değildir. Ancak, h. 812 (m. 1409-10) tarihinde istinsah edilmiş bir nüshanın elimizde bulunması (Coşan, 1982: XLIX) ve o tarihten itibaren Bektaşî tekkelerinde en çok istinsah edilip okunan eserlerden birisi olması göz önüne alınca, bu eserle Hacı Bektaş Veli arasında hiçbir alaka olmadığını iddia etmek güçleşmektedir. Biz burada sadece şu kadarını ifade etmekle yetinelim: en geç 15. yüzyılın başından itibaren Hacı Bektaş Veli'nin takipçisi olduğunu söyleyen insanlar bu eserin Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğuna inanıyorlardı. Bu noktadan hareketle eserin Hacı Bektaş öğretilerine dair hiçbir şey içermediğini söylemek imkânsızdır. Aşağıda görüleceği üzere, 15. yüzyılda Kızıldeli'den el alıp o dergâhta yaşayan Sadık Abdal *Makâlât*'in Hacı Bektaş Veli'nin en önemli eseri olduğunu söylemektedir.

Zira o dönem Rum Abdalları'nın çoğunun yaptığı gibi Abdal Musa'nın da gaziler arasında bizzat savaşlara katıldığına dair rivayetler vardır. Örneğin Taşköprüzâde Bursa'nın fethi sırasında onun Osmanlı askerleri ile beraber savaştığını yazmaktadır (Taşköprülüzâde, 2007: 31).

Abdal Musa'nın bir başka rolü de Kadıncık Ana kanalıyla devraldığı Hacı Bektaş sırrını Seyyid Ali Sultan'a devretmektir. Aşağıda görüleceği üzere, Abdal Musa'nın bu tarihsel rolü Bektaşî geleneğinin yazılı ürünlerinde ve Bektaşî ortak hafızasının kristalleşmiş tezahürleri olan nefeslerde karşılığını bulmuştur. Bu kaynaklar Abdal Musa'yı bir yandan Hacı Bektaş'a bağlarken diğer yandan da Kızıldeli'ye mürsit yapmaktadırlar.

Kızıldeli: Hacı Bektaş'ın "Sırrı" - Abdal Musa'nın Hâlifesi

Abdal Musa Velâyetnâmesi Seyyid Ali Sultan'dan iki yerde Abdal Musa'nın müridi olarak bahsetmektedir. Birincisinde, Abdal Musa kendi oğlunu ve Kızıldeli Sultan'ı yanlarına **kırk nefer abdal** katıp Pir-evi'ne oraları düzenlemeleri ve üç emaneti alıp gelmeleri için göndermektedir. Bunlar Kızıldeli önderliğinde gidip denilenleri yapar ve emanetleri alıp geri gelirler. Emanetlerden birisi olan "Yeşil Ferman"ı Sarı İsmail'in kabrinden aldıklarından anlaşıldığına göre bu hadise Hünkâr ve hâlifelerinin vefatından sonra gerçekleşmektedir. İkincisinde, Abdal Musa Kızıldeli'yi Umur Gazi'nin yanına katıp Rumeli fethine göndermektedir.¹²

Abdal Musa'nın Hacı Bektaş Veli'nin hâlifesi ve Kızıldeli'nin şeyhi olduğunu ifade eden epeyce nefes vardır. Örneğin, Pir Sultan Abdal mahlaslı bir şiirdeki şu mısralar Hacı Bektaş "sırrı"nın sırayla Abdal Musa ve Kızıldeli'ye geçtiğini açıkça ifade etmektedir: "Şahların şahısın zât-ı Ali'sin / Her ilmin kânısın şâh-ı velisin / Abdal Musa kendi Kızıldeli'sin / Abdalların başın der Hacı Bektaş" (Öztelli, 2004: 196). Veli mahlaslı bir şiirde geçen "Veli'm aydur dört dergâhtan evveli / Seyd'Ali Abdal Musa Bektaş-ı Veli" (Gölpınarlı, 1992: 115) mısraları Bektaşî Yolu'nun kurucu çekirdeğini veciz bir şekilde ifade etmektedir. Keşfi mahlasıyla yazılmış bir başka şiir de aynı üçlüyü hiyerarşik sıra içinde sunulmaktadır: "Aş kaynadır gördüm Kızıldeli'yi / Şah Abdal Musa'nın elde çeliği / Arzu eder Hacı Bektaş Veli'yi" (Koca, 1990: 881).

Bazı nefeslerde Abdal Musa ile Kızıldeli arasında şeyh-mürit ilişkisi bulunduğu imasını taşıyan ifadeler yer almaktadır. Örneğin Geda Muslu'nun baştan sona Kızıldeli'yi övdüğü bir şiirindeki şu ifade böylesi bir ilişkiyi işaret etmektedir: "Abdal Musa Sultan Şah himmet kıldı / Dayandı kılıcı Şah [Kızıldeli] taşı böldü" (Noyan, 2000: 294-5). 18. yüzyıl Bektaşî şairi Kul Şükrü de Abdal Musa'yı övdüğü bir şiirinde, gelenekte yerleşmiş bu bilgiyi şu ifadelerle yansıtmaktadır: "Abdal Musa Sultan Kızıl Veli'dir / Kokmak için Onik'imam gülüdür" (Noyan, 2000: 295).¹³

¹² *Abdal Musa Velâyetnâmesi*'nin Kızıldeli'ye dair verdiği malumatın geniş bir değerlendirmesi için bkz. (Yıldırım, 2007: 121-26, 134-37; Yıldırım, 2009a: 35-37,40-41). Bektaşî ortak belleğinde derinlemesine yer edinen bu bilgi enteresan bir şekilde *Seyyid Ali Sultan Velâyetnâmesi*'ne yansımamıştır. *Velâyetnâme* ne Abdal Musa'dan ne de Kızıldeli'nin Abdal Musa ile ilişkisinden hiç bahsetmemektedir.

¹³ 18. yüzyıl şairi Kul Şükrü'nün bu nefesi Bedri Noyan Özel Kütüphanesi'nde 107 no'lu yazmada (h. 1228, M. 1812

Bir kısım nefeslerde “Yol”un oluşum sürecine damgasını vurmuş dört büyük pir beraberce anılmaktadır. Örneğin Hacı Bektaş Veli’yi anlatan bir şiirinde Rahmî¹⁴ Hünkâr’ın mirasını yücelten bu üç isme vurgu yapmaktadır: “Balım Sultan arkadaşı yoldaşı / Kızıldeli Sultan durur hem eşi / Abdal Musa Sultan dersin ne kişi / Pirim Hacı Bektaş Veli değil mi?” (Öztelli, 1997: 106). 1849’da itibaren 19 yıl Pir-evi’nde postnişin olan Yanbolulu Turabî Baba da bir şiirinde bu dört yol ulusunun tarikat içindeki çok önemli yerlerine dikkat çekmektedir: “Hünkâr Hacı Bektaş erleriyiz biz / Balım Sultan Abdal Musa şahımız / Seyyit Ali Sultan gülleriyiz biz” (Koca, 1990: 446-47).

Bazen de Kızıldeli’nin doğrudan Hacı Bektaş Veli ile ilişkilendirildiği görülmektedir. 16. yüzyılın meşhur Bektaşî şairi Kul Himmet bir şiirinde onun manevi otoritesinin Hacı Bektaş Veli’ye dayandığını açık bir şekilde ifade etmektedir: “Pir dediler Ali’ye / Hacı Bektaş Veli’ye / Hacı Bektaş tacımı / Verdi Kızıl Deli’ye” (Koca, 1990: 167). Tefvik mahlasıyla yazılan bir şiirde aynı anlayış ve inanç şu şekilde terennüm edilmektedir: “Hacı Bektaş fermanıya inandım / Rumeli serdarı Seyyid Ali’ye” (Noyan, 2000: 292-93). Aynı şair “Horasan Mülkü’nden Rum’a geçenler / Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali / Hakikat tasından şarap içenler / Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali” diye başlayan ve her kıtası “Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali” mısraıyla tamamlanan nefesinde Kızıldeli’nin Rum diyarında Hacı Bektaş’tan sonra gelen en önemli tasavvuf önderlerinden olduğunu vurgulamaktadır (Noyan, 2000: 293). Yukarıda alıntılanlardan başka Seyyid Ali Sultan’ı Hacı Bektaş isminin yanında ya da onun hâlifeleri arasında anan nefesler çoktur.

Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa ve Kızıldeli arasındaki ilişkiyi en güzel anlatan eser Sadık Abdal Divanı’dır. Yirmi iki yaşında Kızıldeli tekkesine girdiğini ve yirmi dört yaşında bizzat Kızıldeli’den nasip aldığını yine kendisinden öğrendiğimiz Sadık Abdal, divanının muhtelif yerlerinde “Hacı Bektaş Veli’nin sırrı”nın Abdal Musa’ya geçtiğini, onun sırrının da Seyyid Ali Sultan’a geçtiğini sarıh bir biçimde ifade etmektedir.

Sadık Abdal Divanı’na bakılırsa 15. yüzyıl ortalarında özellikle Rumeli’nde Bektaşî adıyla anılan bir tasavvuf ekolü teşekkül etmişti. Sadık Abdal eserinde bu teşekküle bazen “Râh-ı Bektaşî” bazen de “Tarîk-i Bektâşî” demektedir. Bu teşekküle mensup olan dervişler için de açık bir ifade ile “Bektaşî” tabirini kullanmaktadır. Sadık Abdal’ın anlatımına bakılırsa, o dönemde “Bektaşî” olmak yahut “Râh-ı Bektaşî”ye intisap etmek bu yolun sürüldüğü bir tekkeye girip orada derviş olmak anlamına gelmektedir. Şüphe yok ki Kızıldeli tekkesi bunların başında gelmekte idi. Sadık Abdal Divanı şu an için “Bektaşî” izafetiyle anılan bir tasavvuftan bahseden en eski kaynak durumundadır. Daha sonra 1483 yılında yazıldığını bildiğimiz *Otman Baba Velâyetnâmesi*’nde - açık olmamakla beraber - Hacı Bektaş’a izafeten bir mistik hareketin varlığına işaret eden ifadeler vardır. Velâyetnâmenin

istinsah tarihli) kaydedilmiştir.

¹⁴ Eserinde Otman Baba’dan bahsettiğinden hareketle Sadık Abdal’ın 15. yüzyılın ikinci yarısında (muhtemelen son çeyreğinde) vefat ettiği tahmin edilebilir.

yazarı Küçük (ya da Göçek) Abdal Hacı Bektaş Veli'den tazim ve saygı ile bahsetmekte ve onu büyük kutuplar arasında zikretmektedir (Kılıç ve diğerleri, 2007: 12, 46). Bir yerde, "Hünkâr hâlifesi" Mahmud Çelebi ile Otman Baba'nın karşılaşması anlatılmakta ve Mahmud Çelebi'nin mürid ve muhib sahibi olduğu ifade edilmektedir (Kılıç ve diğerleri, 2007: 242-43). Aşıkpaşazâde aynı şahsı Hacı Bektaş soyundan Resul Çelebi'nin oğlu olarak takdim etmekte ve müritleri bulunduğunu söylemektedir (Aşıkpaşazâde, 1949: 238). Her iki çağdaş kaynakta da Mahmud Çelebi için kullanılan "Hacı Bektaş Veli'nin hâlifesi-evladi" ve "mürit sahibi" gibi ifadeler sosyal tabanıyla beraber tasavvufi bir oluşumun varlığına işaret etmektedir. Bunları Sadık Abdal'ın verdiği bilgilerle birleştirecek en geç 15. yüzyılın ikinci yarısında artık bir "Bektaşî Yolu"ndan bahsedilebileceği anlaşılmaktadır.

Sadık Abdal toplam altmış altı şiirden ibaret olan divanını altmış altı günde yazdığını söylemektedir (Sadık Abdal, 1155: 36a). Bu ifadeyi herhâlde her bir şiirin bir günde yazıldığı şeklinde anlamak gerekir. Zira bir başka şiirinde 24 yaşında şiir yazmaya başladığını ifade etmektedir. Yirmi dört yaşında Seyyid Ali Sultan (ö. 1412'den kısa süre sonra) elinden irşat olduğu ve Otman Baba'dan (ö. 1478) bahsettiğine göre divanı oluşturan şiirlerin 1410'lardan 1470'lere kadar uzanan geniş bir zaman diliminde yazıldığını kabul etmek gerekmektedir. Divanı oluşturan altmış altı şiir esas itibarıyla Sadık Abdal'ın tasavvuf anlayışını, insan ve tanrı tasavvurlarını ve Hacı Bektaş Veli - Abdal Musda - Seyyid Ali Sultan üçlüsüne ait övgüleri içermektedir.

Bu noktada Sadık Abdal Divanı'na baştan sona hâkim olan tasavvuf anlayışından kısaca bahsetmek mecburiyeti vardır. Sadık Abdal'ın tasavvuf anlayışının merkezinde "kutup" kavramı yer almaktadır. Belirli bir zamanda sadece bir tane olan kutup, hem maddi hem manevi âlemin eksen ve dayanak noktasıdır. Onun ilmi her şeyi kuşatır ve gücü her şeye yeter. Öte yandan kutup olmasa âlem ayakta duramaz ve yıkılır. Bir kişinin kutup olması her şeyden önce Hz. Ali'den itibaren gelen bir "sır"ın kendisinde tecelli etmesi ile mümkündür. Gizli bir bilgi olmasının yanı sıra sahibine birçok güç ve kudret imkânı sağlayan bu sır nesilden nesile aktarılmaktadır. Bir kutbun hâlifeleri arasında esas bu sırrı tevarüs eden kişi önemlidir ve silsilede bir sonraki hâlkayı o oluşturur. Sadık Abdal'ın çok defa tekrar ettiği "sır" meselesini bu kutup kavramı çerçevesinde anlamak gerekir. Zira bu anlayışa göre, sırrın tecelli ettiği kişiler aynı batini öze sahip olduklarından manen birbirlerinin tekrarı ya da tecellisidirler. Hatta biraz daha derine inilirse, bu sırrı tevarüs eden her kutbun aslında Hz. Ali'ye ait olan "velâyet" in kendi zamanında en yüksek tecellisi olduğu, bu yönüyle de "çağının Ali'si" olduğu söylenilebilir.¹⁵

Sadık Abdal'ın Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa ve Seyyid Ali Sultan (hatta bu silsileye Hz. Ali de dâhil edilebilir) arasındaki ilişkinin mahiyetine dair söyledikleri tam da bu çerçeveye oturmaktadır. Her şeyden önce o, Hacı Bektaş Veli'yi zamanın kutbu ve "Hz. Ali'nin sırrı"

¹⁵ Sadık Abdal'daki bu kutup anlayışı *Otman Baba Velâyetnâmesi*'nde ve Yemini'nin *Faziletnâmesi*'nde anlatılardan farklı değildir. Otman Baba'daki kutup anlayışının kısa bir analizi için bkz. (İnalçık, 1993).

olarak nitelemektedir: “Ol Ali'nin sırrıdır bil Hacı Bektaş Veli / Oldurur matlûb-ı kevneyn cümleye hem verdi ses” (Sadık Abdal, 1155: 16b).¹⁶ Sadık Abdal'a göre o, Hakk'ın sırlarını özellikle *Makâlât-ı Şerifi*'nde âşık ve sâdıklara tamamen ifşa etmiştir. Burada Hünkar'ın *vilâyetnâme*'de de geçen bazı kerametlerle övülmesinden başka kimi tarihsel olaylara da işaretler vardır. Bunlardan Yeniçeriler'e manen himmet ettiği ve elif-i taç giydiği gibi bilgiler dikkate değerdir (Sadık Abdal, 1155: 2b-3a).

Divan'ın kurgusu dahi Sadık Abdal'ın kafasındaki silsileyi yansıtmaktadır. Tanrı ve insan kavramlarını işleyen ilk iki şiirden sonra üçüncü şiirde Hacı Bektaş Veli anlatılmaktadır. Takip eden şiirde Abdal Musa'yı övmektedir. Ona göre Abdal Musa Hacı Bektaş Veli'nin sırrıdır.¹⁷ Bir başka deyişle Abdal Musa, Hacı Bektaş Veli'nin sırrını cihanda tekrar ifşa etmesinden başka bir şey değildir: “Cihânda kudretin ol şâh eyledi tecmilâ / Ki ya'nî Hacı Bektaş eyledi sırrın ifşâ” (Sadık Abdal, 1155: 3a).¹⁸ Bütün bu kutuplar silsilesinde devam eden sır esas itibarıyla Ali'ye uzandığından her bir kutup bir yönüyle de Ali'nin sırrıdır. Bu yüzden Abdal Musa bazen de doğrudan “sırr-ı Ali” olarak anlatılmaktadır: “Ki Abdal Musa bil anın ismini / O sırr-ı Ali'dir o şâh-ı tehez” (Sadık Abdal, 1155: 13a). Aynı minval üzere, Abdal Musa'nın Hacı Bektaş Veli'den sonra zamanın kutbu olduğu da açıkça ifade edilmektedir. (Sadık Abdal, 1155: 13a).

Abdal Musa'nın anlatıldığı şiirden sonra dervişlere nasihat amaçlı yazılmış iki kısa şiir yer almaktadır. Bundan sonra gelen şiir ise Kızıldeli'den bahsetmektedir. Bu şiirin ilerleyişi de ilgi çekicidir. Sadık Abdal, başlarda Huda'nın sırlarının eşya içine dercedilmiş olduğunu, bunu keşfedebilmek için bireysel gayretin yeterli olamayacağını, “Tarık-ı Veli”ye girmek gerektiğini ifade ettikten sonra, bu işin pratikte nasıl gerçekleşebileceğini söylemektedir. Ona göre, “Tarık-ı Veli”ye girmenin ve bu suretle visale ermenin yolu Seyyid Ali Sultan dergâhından geçmektedir. Onun asıl adı “Ali”dir; ancak lakap olarak “Kızıldeli” denmektedir. Sadık Abdal burada Kızıldeli'yi “dü kevnê gâlib, kudret ıssı”, “melekler kendisine daima çâker olan”, “felekler kendisine itaat eden” gibi sıfatlarla anlatmaktadır ki bunlar kutba ait sıfatlardır (Sadık Abdal, 1155: 4b-5a). Nitekim ilerleyen sayfalarda zamanın ve cihanın kutbu olduğunu da sarıh ifadelerle anlatmaktadır.¹⁹

¹⁶ Sadık Abdal'ın tasavvuf anlayışının derinlerine inildikçe “Ali'nin sırrı” denilen hakikatin aslında Tanrı ile de yakın ilişkisi olduğu anlaşılacaktır. Ancak bu mevzu elinizdeki çalışmanın konusunun dışına taşıdığından burada detaylı analizine girilmeyecektir.

¹⁷ “Sırr-ı Bektaş ger bilersen şâhim Abdal Musa hem / Kendisi ol şâh idi hem fehm edersen sana pes” (Sadık Abdal, 1155: 16b).

¹⁸ Bir başka beyitte Hacı Bektaş Veli'nin zâhirde Abdal Musa'nın mürşidi olduğu, batında ise ikisinin aynı kişiler olduğu şöyle ifade edilmektedir: “Ki zâhirde nazar kılmış ana Sultan Hacı Bektaş / Hakikat bâtının bilkim anın sırrıdır ey binâ” (Sadık Abdal, 1155: 3b).

¹⁹ Bir sonraki şiirde Sadık Abdal Otman Baba ve onun “sırrı” olan Hızır Baba (Kara Baba)'dan bahsetmektedir. Sadık Abdal, Otman Baba'yı da zamanın kutbu olarak nitelemekle beraber divanında bir daha hiç bahsetmemektedir. Oysa Hacı Bektaş Veli – Abdal Musa – Kızıldeli üçlüsü divan boyunca sürekli yüceltilmektedir. Öte yandan 1478 yılında vefat ettiğini bildiğimiz Otman Baba ile Kızıldeli arasında herhangi bir manevi bağ ima etmemektedir. Oysa zaman ve mekân bakımından bu ikisinin görüşmüş olması olası, hatta kuvvetle muhtemeldir. Hâl böyle iken Sadık Abdal'ın

Sadık Abdal Divanı bir yönüyle *Seyyid Ali Sultan Velâyetnâmesi*'ni tamamlar niteliktedir. Bilindiği gibi velâyetnâmedeki anlatım Kızıldeli ve Kırklar'ın Rumeli'ndeki fetih maceralarına hasredilmiştir. Dergâhın kurulması ve sonrası velâyetnâmede yer almamaktadır. Sadık Abdal Divanı ise Kızıldeli dergâhında sürdürülen hayata dair - kısıtlı da olsa - malumat içermektedir. Öte yandan velâyetnâmenin konusu olan fetih ve kerametlere dair bilgilere de rastlanmaktadır.²⁰ Divan bu konuda velâyetnâme ile tam bir paralellik arz etmektedir. Mesela, Seyyid Ali Sultan "Fâtih-i Rum" olarak nitelenmekte (Sadık Abdal, 1155: 9b), Rumeli'ni düşmandan temizlediği, kılıcıyla taşı ikiye böldüğü, kuru zeminden su akıttığı, kuru daldan ağaç yeşerttiği (Sadık Abdal, 1155: 12a) gibi velâyetnâmede de aynen tekrar edilen kerametler anlatılmaktadır.

Sadık Abdal'ın anlatımından Kızıldeli'nin Abdal Musa'dan el aldığı açık olarak anlaşılmaktadır. Divan'da her şiirin başında farsça özet mahiyetinde başlık yer almaktadır. Kırkinci şiirin başlığı Sadık Abdal'ın bağlı olduğu tasavvuf silsilesini çok güzel özetlemektedir: " "21 Görüldüğü gibi burada "sır" rın Hz. Ali'den Hacı Bektaş'a, ondan Abdal Musa'ya ve nihayet Kızıldeli'ye geçtiği açıkça ifade edilmekte, bu bakımdan anılan kişilerin bâtinî yahut hakiki mahiyetlerinin aynı olduğu ima edilmektedir. Şiir kutuptan bahsederek açılmaktadır. Sonra Hacı Bektaş Veli'nin Rumeli fethine nasıl müdahil olduğu bahsine geçilmektedir.²² Buna göre, Hacı Bektaş Kızıldeli'nin eline ağaçtan bir kılıç suretinde Zülfikâr'ı verip "tâc-ı elif"i başına koymuş ve Rumeli fethi için göndermiştir (Sadık Abdal, 1155: 18b). Burada olduğu gibi, Kızıldeli'nin Hacı Bektaş Veli ile zaman zaman doğrudan ilişkilendirildiği de görülmektedir. Bu ilişki esas itibarıyla birinin diğerinin sırrı olması şeklindedir. Örneğin "Hemân oldur [Kızıldeli] dahî sırr-ı Hacı Bektaş Veli" (Sadık Abdal, 1155: 12b), "Ki oldur sırr-ı şâhım Hacı Bektaş" (vrk. 20b) mısralarında Abdal Musa'nın atlanıldığı görülmektedir. Bazen de Kızıldeli doğrudan Hz. Ali'nin sırrı olarak nitelenmektedir (vrk. 21b).²³

Sadık Abdal, divanında yer alan son şiirinde mensup olduğu tasavvuf yolunun manevi silsilesini çok güzel özetlemektedir. Hz. Peygamber'den başlayıp Hz. Ali ve On İki İmam'ı saydıktan sonra Hacı Bektaş Veli'den itibaren şöyle devam etmektedir (Sadık Abdal, 1155: 35b-36a):

Otman Baba'yı bir yandan kutup olarak anlatırken diğer yandan yukarıdaki silsileye dâhil etmemesi çok manidardır (Sadık Abdal, 1155: 5b-6a).

²⁰ Sadık Abdal Divanı'nın velâyetnâmeden daha önce kaleme alındığı düşünülürse, bu kısımların velâyetnâme ile karşılaştırmalı bir analizinin ilginç olacağı açıktır.

²¹ "Yine o [şair - Sadık Abdal] Şâh-ı Merdan Ali'nin hikmetinden, ki onun sırrı Hacı Bektaş Veli ve Hacı Bektaş'ın sırrı Abdal Musa ve Abdal Musa'nın sırrı Kızıldeli'dir, buyurur" (vrk. 18b).

²² Bu şiirin baş taraflarında bazı beyitler eksik olmalıdır. Zira başlıktan hareketle Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa ve Kızıldeli'nin arka arkaya anlatılması beklenirken Abdal Musa'dan hiç bahis yoktur.

²³ Burada belirtmek gerekir ki, benzer bir yaklaşım nefeslerde de göze çarpmaktadır. Örneğin 16. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Kazak Abdal (Ahmed) bir şiirinde Kızıldeli'yi Hacı Bektaş'ın sırrı olarak nitelenmektedir: "Benim pirim Hacı Bektaş Veli'dir / Pirimin de piri Merdan Ali'dir / Seyyid Ali sırr-ı Sultan Veli'dir ..." (Gölpınarlı, 1992: 108-109). Turgut Koca üçüncü mısrayı "Seyyid Ali Sultan kendisidir" şekline nakletmektedir (Koca, 1990: 225).

Ezel nâsa elest-i dîn o sırr-ı Zât-ı bî-hemta
 Alî'dir ol Velî, destinde kevnin cümle ahvâli
Dahî ol Hacı Bektaş Velî'dir bil hemân hod şâh
 Eğer bildinse bu sırrı bilirsin şâh-ı iclâli
Dahî Abdal Musa Sultan anın sırrı anın aynı
 'Ulûhî nûr-ı rahmânî idi ol şâhın ahvâli
 Hemân **anın sırrıdır Kızıldeli Sultan** cemâl ıssı
 Kemâl ü kudret ıssı hem ki sâbit cümle ef'âli
Mükemmel oldu anınla tarîkin cümle erkânı
 Anınçün **şimdi** kâmiller anınla buldu ikmâli
Dilimden söyledi ol Şâh tamâm divân-ı pür-rehber
 Tamâm mürşid mükemmeldür eğer fehm eylesen kâli

Divanın bu son mısralarında Sadık Abdal sadece silsileyi tekrar etmekle kalmamakta, aynı zamanda Kızıldeli'nin rolünü de vurgulamaktadır. Ona göre, başlangıcı Hacı Bektaş Velî'ye uzanan "tarîk" Seyyid Ali Sultan'la kemale ermiş, cümle erkânıyla tamam olmuştur. Esasen "Tarîk-ı Bektaşî" ve "Râh-ı Bektaşî" tabirleri divan boyunca tekrar edilmektedir. Sadık Abdal bir şiirinde tâlibe nasil kurtuluşa ereceği hususunda nasihat ederken bu işin tek başına mümkün olmadığını ve tarîka girmenin şart olduğunu ifade etmektedir. Hemen akabinde de muhatabına en iyisinin Hakk'ı "Tarîk-ı Velî"de talep kılmak olduğunu söylemektedir. Pratikte bu işi gerçekleştirmenin yolu ise Seyyid Ali makamında karar kılmaktır (Sadık Abdal, 1155: 4b). Bir başka şiirinde kendisine hitaben: "Râh-ı Bektâşî'de Sâdik devlet-i kevnayn bulup / Saltanatla hem karar etdi o devlet bî-tams" demektedir. Yine aynı şiirinde, aşıkların Hakk'ı Hacı Bektaş'ın aydınlatması ile bulduklarını ve bunların irfan elbisesini giyip başlarına "Bektâşî tâc" koyduklarını ifade etmektedir (Sadık Abdal, 1155: 16b). Yine bir başka yerde Hacı Bektaş tarîkinin mî'râc sırlarını açıkladığını²⁴, Nuh'un gemisi gibi kurtarıcı olduğunu, libâsınının elifi tâc olduğunu, özünü "Hak ile Hak olmak" anlayışının oluşturduğunu, ancak zâhidin bunu bilemeyeceğini söylemektedir (vrk. 21b). Bu tarîkin mensubu sâdiklar "Tâc-ı Bektaşî" (ki bu divan içinde birkaç defa geçen "elifi tâc" olmalıdır) giymektedirler (vrk. 28a).

Başka bir yerde zâhid'in kendi hâllerini anlayamayıp aşağı (süflî) sandığını, ancak sözlerinin (şiirlerini) kastediyor "tarikat ehline" yol gösterici olduğunu söylemektedir (Sadık Abdal, 1155:17a). "Tarikat ehli" ifadesi başka yerlerde de geçmektedir.²⁵ Tarikat ehli ifadesiyle kastettiği Bektaşî dervişleridir. Daha da özele inildiğinde bu ifadenin doğrudan Kızıldeli Tekkesi'ne mensup dervişlere dönük olduğu düşünülebilir. Nitekim divanın sonlarına doğru tasavvuf anlayışının özüne dair dersler verdiği şiirlerde bu durum daha da açıklık kazanmaktadır. Hakk'ı bulmak, nûr-ı hikmet ve sırr-ı Zât'ı keşfetmek için tek yolun bir mürşid-i kâmile varmak olduğunu ifade eden Sadık Abdal, daha sonra "Bektaşîyânın Tekkesi"nin nur-ı hikmet sırrı olduğunu ve mürşid-i kâmilin de aslında bunlar (Bektaşîyân) olduğunu iddia

²⁴ Ayrıca bkz. (Sadık Abdal, 1155: 28a).

²⁵ Örneğin bkz. vrk. 19a, 25a

etmektedir. Ona göre, Hakk'ın sırlarını keşfetmek için kişinin nice yıl "Râh-ı Bektaşî"de hizmet etmesi gerekmektedir (vrk. 29a). Başka bir yerde, Bektaşî Tariki'nin hidayet yolu olduğunu, sâliklerini sultan ettiğini, kendisinin de gönül sefasına erdiğini söylemektedir (vrk. 30b). Eşyanın hakikati ve Hakk'ın esrarına dair mülâhazalarından sonra talipler için son bir çağrı yapmakta ve bu sırta ermenin yolunu şöyle özetlemektedir: "Âşık isen râh-ı Bektaşî'ye gel / Cân ile kıl bu tarika râğbeti / Hem mürid ol mürşidân-ı sâdika / Tâ bulasın izz ü câh-ı devleti / Lüt-ı Hakk'dır ehl-i irfan tekyesi / Reh-nümâ bil çekme asla gurbeti / Kâ'im olup tekyelerde sen müdâm / Can veregör eyleme hiç avdeti" (Sadık Abdal, 1155: 34a). Ayrıca â'yn erkân tabirini kullandığı görülmektedir: "Anın [Hacı Bektaş] â'yn erkânı delil-i nûr-ı bî-hemâ / Delîli vuslat-ı Yezdân Makâlât anın aĝmâz" (vrk. 18a), "Kamu dervîş-i cüyende mükemmel oldular cümle / Anınçün â'yn erkân kamuya eyledi ta'nif" (vrk. 23a).

Sadık Abdal'ın bu ifadelerinden anlaşıldığına göre, Hacı Bektaş Veli'nin ismine izafeten bir tasavvuf yolu en azından 15. yüzyıl ortalarında teolojik boyutu ve pratik uygulamaları ile (âyin-erkân) teessüs etmiş olmalıdır. Dahası bu yolun sadece fikir düzleminde kalmayıp, sosyal bir karşılık da bulduğu anlaşılmaktadır. Gerek "yol"un inanç esasları ve âyin-erkânının - o gün için - son hâlini alması gerekse yolu yaşayıp yaşatan dervişlerin yetiştirilmesi ve taraftar kazanılması hususlarında Seyyid Ali Sultan'ın başat bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Sadık Abdal divanını bitirirken "**Mükemmel oldu anınla [Kızıldeli] tarihin cümle erkânı / Anınçün şimdi kâmiller anınla buldu ikmâli**" (vrk. 36a) sözleriyle şeyhinin bu rolünü ifade etmektedir. Öte yandan, "Bektaşî Yolu"nun sosyal tabanını oluşturan topluluğun gövdesini Kızıldeli dergâhında tekke-nişin olan dervişlerin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Esasen, bu tarihlerde kendilerini Bektaşî olarak adlandıran başka dervîş gruplarının olup olmadığı konusunda mevcut kaynaklarımız sessizdir. Ancak, Hacı Bektaş Tekkesi başta olmak üzere, Balım Sultan döneminde Bektaşî ağına dâhil olan tekkelerin en azından bazılarının Kızıldeli merkezli bu tasavvufi oluşuma eklenmelerini düşünmek akla yatkın olacaktır.

Tarihsel ve sosyal arka plan göz önüne alındığında Sadık Abdal Divanı başta olmak üzere Bektaşî kaynaklarının Seyyid Ali Sultan'a biçtiği bu rol ile onun kariyerinin örtüştüğü görülmektedir. Seyyid Ali Sultan'ın Rumeli'ne Süleyman Paşa ile beraber ilk geçen gaziler arasında bulunduğu, onlara manevi önderlik yapmanın yanı sıra dervîşleriyle beraber bizzat savaşarak fetihlere iştirak ettiği bilinmektedir.²⁶ Öte yandan, onun Rumeli ve Balkanlar'da sayıları hızla artan abdalların en önde gelen lideri olduğunu düşünmemiz için yeterli neden vardır. Nitekim hem fetihlerde öncülük etmesi hem de Hacı Bektaş ismi etrafında gelişmekte olan tasavvuf anlayışını Rumeli'ne taşımaya, onun gaziler ve abdalların dünyasında merkezi bir konuma taşımaya ve bu zümreler arasında ismini efsaneleştirmişti.

Kızıldeli, bir yönüyle 15. yüzyıl Rumeli'sinin Hacı Bektaş'ı olarak düşünülebilir. Zira Hacı Bektaş Veli mesajının 13. ve 14. yüzyıl kuzey-batı Anadolu'sundaki sosyo-kültürel taban Çanakkale boğazının geçilmesi ile beraber hızla Rumeli'ne kaymıştır. Çağdaş kaynaklardan

²⁶ Bu konuyu başka yerlerde enine boyuna tartıştıımızdan burada tekrara lüzum görmüyoruz (Yıldırım, 2007; Yıldırım, 2009a).

öğrendiğimiz kadariyla, Rumeli kapısını aralayan Süleyman Paşa'nın ilk yaptığı iş babasından fethedilen yerlerin iskânı için Anadolu'dan insan göndermesini talep etmek olmuştur (Aşıkpaşazâde, 1949: 124). Nitekim Osmanlılar'ın Rumeli ve Balkanlardaki ilk dönem fetihleri daima kolonizasyon ve iskân faaliyetleri ile kol kola gerçekleşmiştir. İskân için Anadolu'dan gönderilen kitlelerin şehirli hâlk ya da çiftçilerden ziyade konar-göçer Türkmenler olacağı aşîkârdır. Nitekim yüz yıl sonrasında itibaren tutulmaya başlanan vergi kayıtlarından fetih sürecinde Rumeli'ne kesif konar-göçer Türkmen göçleri olduğu anlaşılmaktadır.²⁷ Doğal bir eğilim olarak, zaman içerisinde bu konar-göçerlerin büyük bir kısmı kendilerine gösterilen yerlerde yerleşip tarımla iştigal etmeye başlamışlardır. Hatırı sayılır bir miktarı da 18. yüzyıla kadar konargöçer olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Gökbilgin'in arşiv kaynaklarına dayanarak ortaya koyduğu gibi, Osmanlı devleti bu grupları özel bir sistemle yönetmiş ve "Yürük" defterlerinde kaydederek durumlarına uygun istihdam tarzları geliştirmiştir (Gökbilgin,2008).

Demek oluyor ki, Kızıldeli 14. yüzyıl sonlarında Dimetoka yakınlarında tekkesini kurarken, bölgenin Müslüman nüfusu kahır ekseriyeti itibariyle konar-göçer karakterli Türkmenler idi.²⁸ Öte yandan, fetihlerin başkahramanı gaziler ve onların din işlerinde danışmanı ve manevi destekçisi abdallar da esas itibariyle aynı sosyal tabana dayanmakta idi. Bu bakımdan, bir yanda elinde kılıç gaza eden, diğer yanda yüksek velayetiyle etkileyici kerametler sergileyen bir Seyyid Ali Sultan figürünün bu muhitte çokça hüsnükabul görmesi doğaldır. Esasen kaynaklarımız onun isminin Rumeli'nde hem bir gazi hem de bir veli olarak kısa sürede efsane hâline geldiğini göstermektedir.

Seyyid Ali Sultan isminin Rumeli fethi ve Bektaşî yolunun teşekkülü ile özdeşleşerek efsane hâline gelmesinin hem geleneksel kaynaklarda hem de Bektaşîlik dışı kaynaklarda yansımaları görülmektedir. Söz konusu kaynakların analizi başka bir yerde yapıldığından (Yıldırım, 2009a) burada sadece henüz bu bağlamda incelenmemiş bir kaynağa dikkat çekmekle yetinmek istiyoruz. Bu, 17. yüzyılın ortalarında vefat eden Veli Baba'nın adına izafeten *Veli Baba Menâkıbnâmesi* olarak bilinen, ancak Veli Baba'dan daha çok ataları ve evlatlarından bahseden velâyetnâme tarzı bir eserdir. Bu esere göre Veli Baba'nın soyu Zeynü'l-âbidin'e çıkmaktadır. Abbasi hâlifeleri atalarını fetih için Anadolu'ya göndermiştir.

Veli Baba Menâkıbnâmesi'nde Seyyid Ali (Uzun Er) isminde bir zattan bahsedilmektedir ki bu zatın yaptıkları doğrudan Kızıldeli'yi çağrıştırmaktadır. Menâkıbnâme'ye göre Veli Baba'nın beşinci göbekten dedesi olan Seyyid Ali (Uzun Er) Süleyman Paşa'nın daveti üzerine Rumeli fethi için Kütahya'dan Bursa'ya gelmiş ve gazilerle beraber Çanakkale boğazını geçerek Gelibolu ve civarında fetihler yapmıştır.²⁹ Ancak Rumeli fethine Süleyman Paşa ile katılması

²⁷ Osmanlılar'ın Rumeli fütuhâtı ve fethedilen yerlerde iskân politikaları için bkz. (Aktepe, 1949; Selçuk, 2002).

²⁸ Gayrimüslimlerden Müslüman olanların sayısı henüz ihmal edilecek miktarda olmalıdır. Esasen Rumeli ve Balkanlardaki Müslüman nüfusun ne kadarının Hıristiyan kökenli olduğu konusu tartışmalıdır. Bu hususta derli toplu bir değerlendirme için şu eserlere bakılabilir: (Krstic, 2004; Minkov, 2000)

²⁹ Menâkıbnâme'ye göre göre, Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey, Veli Baba'nın altıncı göbekten dedesi

dışındaki bilgilerin Kızıldeli'nin tarihsel hayatıyla ilgisi yoktur. Esasen burada menâkıbnâme derleyicisi ya da ona intikal eden söylene, Osmanlı kroniklerinden bilinen hikâyeye Uzun Er'i monte etmiştir. Hatta bu yapılırken ne *Seyyid Ali Sultan Velâyetnâmesi* ne de diğer kaynaklardan hiç faydalanılmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla menâkıbnâme'ye göre Veli Baba'nın beşinci göbekten dedesi olan Seyyid Ali'nin ne bildiğimiz Seyyid Ali Sultan'la aynı kişi olduğunu ne de Rumeli fethinde Süleyman Paşa'nın yanında savaştığını kabul etmemiz için bir neden yoktur. Ancak, menâkıbnâme'de, Veli Baba'nın ataları arasında ismi Ali olan bir zatın Rumeli fethi ve Hacı Bektaş Veli ile ilişkilendirilmesi çok önemlidir. İsmi hem Rumeli fethi hem de Bektaş yolu (abdal geleneği) buralarda yayılması ile özdeşleşen Seyyid Ali Sultan Bektaş geleneğinde o denli yüksek bir mevki kazanmış olmalı ki, menâkıbnâme derleyicisi Veli Baba'nın soyunu onunla ilişkilendirerek yüceltmeye çalışmaktadır.

Seyyid Ali Sultan'ın 16. yüzyılda abdallar arasında en saygın isimlerden birisi olduğuna dair bir başka kayıt Virâni'nin eserinde karşımıza çıkmaktadır. *Nazm u Nesr-i Hazreti Virâni Baba* başlığını taşıyan bu eserin bir yerinde Virâni Hakk'a dair kuşkların giderilmesi için en başta pirlere teslim olmak gerektiği vurgulanmaktadır. Bizim açımızdan çok önemli kısım ise hemen devamında gelmektedir. Bir pire erişmeden Hakk'a vasıl olunamayacağını vurgulayan Virâni, örnek olarak Seyyid Ali Sultan, Kaygusuz Abdal ve Kemâlî'yi göstermektedir (Virâni Baba, 1291: 75):

ve Seyyid Ali'nin babası Seyyid Cafer'e haber gönderip Selçuklu Sultanı Alaeddin gibi kendisinin de ehl-i beyte muhabbeti ziyade olduğunu bildirir. Öte yandan, İnegöl tarafına akın yapma niyetinde olduğunu ve destek için ehl-i beytten birkaç dilâver göndermesini rica eder. Bunun üzerine Seyyid Cafer, oğlu Pir Uzun Er (Seyyid Ali) ve onun oğlu Gül Battal Gazi gelip Osman Gazi ile buluşurlar. Beraber İnegöl ve Karacahisar'ı fethederler. Bunun üzerine Selçuklu Sultanı Alaeddin tabi ve alem göndererek Osman'ın bağımsızlığını kabul eder. Hicri 688 (m. 1289-90) yılında Bilecik tekfurı ile bir düğün sırasında çıkan savaşta Seyyid Cafer öldürülür (Noyan, 1996: 162-64). Buradaki hikayenin doğrudan Aşıkpaşazâde ve diğer erken dönem kroniklerinden alındığı ve içine adı geçen üç ismin monte edildiği açıkça görülmektedir.

Menâkıbnâme'ye göre, hicri 756 (m. 1355-56) yılında Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa Rumeli'ni fethetmek sevdasına düşünce Seyyid Ali'ye bir mektup yazıp niyetini açıklar ve şu ricada bulunur: "... evlâd-i Ali'den harbe ve darbe yarar bahadırından size şebih kimler var ise alup fi-sebilillâh cihâd için tarafıma gelesin!" (Noyan, 1996: 165). Bunun üzerine Seyyid Ali oğlu Gül Battal Gazi ve onun oğlu Seyyid Hüseyin Gazi'yi de yanına alarak Kütahya'dan kalkıp Bursa'ya gelir. Bunların gelmesi Süleyman Paşa'yı çok sevindirir. Zira Karamanoğulları'nın bırakmamasından korkmaktadır. (Menâkıbnâme derleyicisi burada şu notu düşmektedir: "Hâlbukise Karaman ve Hamid oğulları sâdatın dâimâ aleyhlerinde bulunduklarından beynlerinde burudet olup sâdat anların sözlerine sem u tîbâr itmeczlerdi." (Noyan, 1996: 165).) Süleyman Paşa ve beraberindekiler Çanakale Boğazi'nin kenarına kadar gelirler. Karşıya nasıl geçecekleri hususunda Uzun Er'in görüşü kabul edilir. Buna göre bir sal yapıp üzerinde karşıya geçeceklerdir. Bu şekilde karşıya geçip "Çimenek" (sic) kalesi yakınına çıkarlar. Kale yakınında yakaladıkları bir adamdan kalenin gizli geçidini öğrenirler. Sonra Süleyman Paşa, Seyyid Ali, oğlu ve torunu ile beraber 80 kişi iki sal ile karşıya geçip gizli geçitten girmek suretiyle Çimpi kalesini ele geçirirler. Gelibolu fethi sırasında Seyyid Ali'nin oğlu ve torunu şehit olur ve oraya defnedirler. Bir süre gaza ile meşgul olduktan sonra Uzun Er bir gemiye binip bandırmaya gelir. Oradan "dergâh-ı şerif"e [Uluborlu'daki dergâh olmalı] gelip bir süre burada yaşadından sonra h. 766 (m. 1364-5) tarihinde 75 yaşında iken vefat eder (Noyan, 1996: 169). Kabri hâlen Isparta'ya bağlı Ulugbey kasabası yakınındadır (Karatürk, tarihsiz: 82). Menâkıbnâme satır arasında Uzun Er'in Hacı Bektaş Veli tarafından irşat edildiği (yayınlanan metindeki cümleden tersi de anlaşılabilir: "... ol iki salların birine Şehzade Süleyman Paşa binüb bu sal içinde Hünkar Hacı Bektaş Veli Hazretleri'ni Pir-i irşâd iden Pir Seyyid Uzun Er ...") bilgisini de sıkıştırılmaktadır (Noyan, 1996: 167).

İmdi gümâna düşmemek dilersen pirlere senlik ve benlik aradan gider. Fâni cihâna i'tibâr itme. Fakr fenâ ol. Özini zulmattan kurtar kim gözünden perde ref' ola. Eğer bir kişi öz başına Hakk'a ıreydi Hazreti Muhammed Aleyhi's-selâm buyurur: buyurmazdı. Ce cemi' gelen erenler gerek Seyyid Ali Sultan gerek Baba Gaygusuz ve gerek Kemâlî anlar hiç pirlere muhtâç olmazdı. İmdi iriş pirlere ki Hakk'ı tanıyasın tâ ki sözün söz ola!...

16. yüzyıl sonlarına kadar yaşadığını tahmin ettiğimiz³⁰ Virâni bu eserini herhâlde yüzyılın ikinci yarısında yazmış olmalıdır. Eser baştan sona taliplere yol gösterici öğütlerle doludur. Yukarıya kısa bir parçası alınan bölümde mürşidin önemi ve onsuz Hakk'a ulaşamayacağı anlatılmaktadır. Bu bağlamda örnek olarak Seyyid Ali Sultan'ın verilmesi Vârâni'nin gözünde şeyhin ne kadar yüksek bir konumu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki eser boyunca çok az insandan ismen bahsedilmektedir.

Kızıldeli Sonrası: Dergâh ve Bahm Sultan:

Kızıldeli'nin 1412 yılından kısa bir süre sonra vefat ettiği tahmin edilmektedir (Yıldırım, 2009a: 55). Onun Bektaşî Yolu'nun teşekkül edip nihayet tarikata dönüşme sürecindeki katkısı ölümünden sonra da devam etmiş görünmektedir. Gerek arşiv kayıtları gerekse Bektaşî çevrelerinde üretilen eserlerden Kızıldeli Dergâhı'nın daha şeyhin sağlığında Rumeli'nin en önemli tasavvuf merkezlerinden birisi (muhtemelen en önemlisi) hâline geldiği anlaşılmaktadır. Vefatından sonra da, dergâhın Hacı Bektaş ismi etrafında kümelenmeye başlayan abdalların Rumeli'ndeki başlıca merkezi olmaya devam ettiği düşünülebilir.

Esasen tekkenin vakıf kayıtlarından, hem gelir kalemleri hem de kayıtlı reaya ve derviş sayısı bakımından Rumeli'ndeki diğer Bektaşî tekkelerine kıyasla oldukça zengin olduğu anlaşılmaktadır. Tekkeninin ekonomik hacmi ve sosyal hareketliliği başlı başına merkezi konumunu ortaya koyacak niteliktedir. Ancak bu makale tekkenin Bektaşî Tarikatı'nın oluşum sürecindeki rolü bağlamında daha çok manevi misyonuna odaklandığından mali ve nüfusla ilgili bahislere girilmeyecektir.³¹ Ancak şu kadarını söyleyelim ki, tekke zenginliğini ve kalabalık nüfusunu (dervişleri, hizmetçileri, vakıf içinde yaşayan köylüleri ile) 1826'da müsadere edilinceye kadar korumuştur. Tekkenin mallarına nasıl el konulduğunu anlatmak için yazdığı 23 Temmuz 1826 tarihli arzında, Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Esad Paşa Kızıldeli Tekkesi'nin "cesîm ve içinde sâkin Bektaşiler[in] kesretlü" olduğunu ifade ettikten sonra herhangi bir karşı koyma ya da kargaşaya karşı tedbirli olduklarını ifade etmektedir. Aynı belgede Tekkenin mal varlığı ve müntesipleri şöyle kaydedilmiştir (BOA, HAT. 292/17411-1):

... Dimetoka Kazâsı'na tâbî yigirmi dört pâre kurâ ve yedi 'aded âsiyâb vakıfları ve iki bin beş yüz re's ağnâm ve keçî ve iki yüz baş sağır hayvânâtı ve kırk elli kadar hergele ve yigirmi

³⁰ *Demir Baba Velâyetnâmesi*'nde Virâni Baba'dan bahsedilmektedir. Buradaki bahse göre Demir Baba'nın yaşlılığında Virâni Baba henüz genç olarak anlatılmaktadır (Noyan, 1976: 137-48).

³¹ Tekkenin bu yönleri üzerinde yapılmış iki önemli çalışma için bkz. (Faroqhi, 1976; Beldiceanu-Steinherr, 1999.)

otuz çift kara sığır ve öküz mevcûd idüğünü ve iki tekyede çift hizmetkârlarından ve çoban ve değirmenci ve hergeleci hademesinden başka hizmetci Bektâşî dervîşi olarak kırk elli nefer kimesneler oldüğünü ve mezkûr yigirmi dört pâre kurâ içinde yedi sekiz yüz mikdârı Kızıldeli Sultân'a nisbet ile *erzâdeler* ta'birıyla âdemler olub nezl ve 'avârizdan başka tekâliflerini i'tâ itmekte olub evlâdiyet da'vâlarına mebnî 'öşür virmediklerini ifâde eylemişler ise de mezbûrları ihzâr iden mübâşir kullarının ifâdesine nazaran zıkr olunan tekyelerde yüz elli mikdâr bekâr Bektâşî olub civârında olan kurâlarında dahi vech-i muharrer üzere birtakım *erzâde* ve *bende* ta'birıyla müt'e'allıkâtları olarak tekyelerin irâde zuhûruna değin devâbb ve mevâşi ve sâ'iresinin muhâfazasına me'mûr ta'yîn olunması lâzım geleceğî anlaşıldığından ...

Osmanlı arşivlerinde Kızıldeli ile ilgili mevcut en eski kayıt 1412 tarihli Musa Çelebi tarafından verilmiş bitidir (BOA, Musa Çelebi Dosyası). Bu belgede Musa Çelebi "Şeyh Kızıldelü"ye daha önceki beyler tarafından verilen vakfî teyit emektedir.³² Bundan sonra ikinci kayıt 1456 tarihli mücmel tahrir defterinde yer almaktadır (İstanbul Atatürk Kitaplığı, MC 0/89: 10). İlgili bölümü Beldiceanu-Steinherr tarafından yayınlanan defterde (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 65-72) tekkeye ait vakıf kayıtları yer almaktadır. Kızıldeli'nin mezarının vakıf içinde yer alan Taru Büki mezarında bulunduğundan başka vakfın o tarihte Kızıldeli'nin oğlu Şaban tasarrufunda olduğu kaydedilmiştir. Beldiceanu-Steinherr buradaki "oğlu" ifadesi "herhâlde soyundan gelen anlamında kabul etmek gerekir" demektedir. Ancak daha sonraki defterlerde vakıf sahipleri için kullanılan ifadelerle karşılaştırıldığında (daha sonraki defterlerde "Kızıldeli oğullarından ..." şeklinde kaydedilmiştir) adı geçen Şaban'ın doğrudan Kızıldeli'nin oğlu olduğunu kabul etmek daha makul görünmektedir. Öte yandan kronolojik açıdan bakıldığında 1412'den sonra ölen şeyhin oğlunun kırk yıl gibi bir süre sonra hayatta olması gayet doğaldır.

Tekkeyle ilgili bir sonraki kayıt 1486 tarihli tahrir defterinde yer almaktadır (BOA, TD 20: 264-65). Bu belgede, vakıf içinde yer alan mezzaların isimleri yazıldıktan sonra buraların evvelden vakfiyet üzere tasarruf olunagelirken Fatih Sultan Mehmet tarafından bozulup timara çevrildiği, ancak daha sonra II. Bayezid tarafından tekrar vakıf olarak eski sahiplerine geri verildiği yazmaktadır. Vakıf mutasarrıflarının isimleri "Kızıldeli oğullarından" Gülşehri, İlyas, Bilal, İshak ve Sinan olarak kaydedilmiştir. Ayrıca "evlâd-ı sahib-i vakf" başlığı altında bunların yaşayan erkek çocuklarının isimleri kaydedilmiştir. Vakıf mutasarrıfları arasında sayılmadığına göre Şaban artık vefat etmiş olmalıdır. Eğer Kızıldeli'nin 1456 yılından önce vefat etmiş başka oğlu yoksa yukarıda vakıf mutasarrıfları olarak kaydedilen beş kişinin Şaban'ın oğulları olduğunu varsaymak gerekir.³⁴ Hatta "evlâd-ı sahib-i vakf" başlığı altında sayılan isimler arasında geçen "Turak veled-i İbrî" ibaresinden hareketle Şaban'ın oğullarının (?) İbrî ile beraber altı kişi olduğu ancak İbrî'nin 1486 yılından önce öldüğü söylenilebilir.

³² Bu belgenin Kızıldeli'ye dair verdiği bilgilerin analizi için bkz. (Yıldırım, 2007: 154-6; Yıldırım, 2009a: 52-56).

³³ Bilindiği gibi Türkçe'de bir kişinin sülalesi için "oğulları" ifadesi kullanılır. Ancak "oğlu" kelimesi bu anlamda kullanılmaz.

³⁴ Zira, evlatlık vakıf olduğundan mutasarrıflık miras olarak bütün erkek çocuklara "ber-vech-i iştirak" kullanmak üzere geçmektedir.

Tekkeyle ilgili üçüncü tahrir kaydı 1519 tarihli defterde yer almaktadır (BOA, TD 77: 251-53). Burada esas itibarıyla TD 20'deki bilgiler tekrar edilmektedir. Ancak bazı değişiklikler kaydedilmiştir. Mesela, Gülşehri'nin öldüğü yerine oğulları Ahi Evren ve Bahşayış'ın³⁵ babalarının hissesine mutasarrıf oldukları kaydedilmiştir. Bundan sonra 1530 tarihinde yapılan tahrirde vakfın kayıtlarına rastlanmaktadır (BOA, TD 370: 33). Burada bir iki mezranın karyeye dönüşmesinden başka ciddi bir değişiklik görülmemektedir. 1568-9 yılında yapılan tahrirde vakfın tarihçesi anlatılırken daha önceki defterlerde yer alan kalıbın dışına çıkıp bazı yeni bilgiler eklenmektedir. Buna göre Kızıldeli Rumili'ne ilk fetihler sırasında geçmiş ve kendisine h. 804 tarihinde (m. 1401-2) I. Bayezid tarafından Tanrı Dağı'nda Taru Büki, Büyük Viran ve Tırfullu Viranı evlatlık vakıf olarak verilmiştir (BAO, TD 470: 625).³⁶ Aynı defterde vakıf sahiplerinin isimleri de kaydedilmiştir. Esasen tahrir defterlerine dayanarak Kızıldeli evlatlarının soy ağacını birkaç nesil boyunca kok küçük bir hata payı ile çıkarmak mümkündür. (İlk üç neslin soy ağacı Tablo 1'de gösterilmiştir.)

Seyyid Ali Sultan'dan sonra dergâhın nasıl işlediği konusunda elimizde yeterli bilgi yoktur. Özellikle ruhani liderlikle (post-nişinlik) vakıf mütevelliliğinin birbirinden ayrılıp ayrılmadığı henüz araştırılmış değildir. 16. yüzyıl başında II. Bayezid'in desteği ile Pir-evi'ne gelip "tarikât"ı kuran Balım Sultan'ın Kızıldeli Dergâhı'nda yetiştiği hemen herkesçe kabul edilmektedir. Hatta Bektaşî geleneğine göre Balım Sultan Pir-evi'ne geçmezden evvel Kızıldeli Dergâhı post-nişini idi (Koca, 1996: 1990: 39.)

Ancak ne tekkenin vakıf kayıtlarında ne de diğer çağdaş kaynaklarda Balım Sultan ya da Hızır Bali ismine rastlanılmamaktadır. Eğer Balım Sultan 15. yüzyıl sonlarında gerçekten Kızıldeli tekkesinde post-nişin idiyse, buradan Kızıldeli evlatlarının sadece vakıf gelirlerini kontrol edip tekkenin ruhani işlerini aile dışından şeyhlere bıraktıkları sonucu çıkmaktadır. Ne var ki, tahrir kayıtlarında Kızıldeli evlatlarının tekkenin ruhani işleriyle de ilgilendiklerini düşündüren ipuçları vardır. 1486 yılında yapılan tahrirde vakıf reyası sayılırken "Musa gulâm-ı Şaban Dede" diye bir kişinin adı geçmektedir. Burada adı geçen Şaban şüphesiz Kızıldeli'nin oğlu olmalıdır.³⁷ Ancak ilginç olan nokta tahrir memurunun Şaban'ın ismine eklediği unvandır. Buradaki "dede" unvanını nasıl anlamak gerekir? Tahrir memuru açısından Şaban'ın en önemli vasfı şüphesiz devletin gelirlerinin bir kısmını vakfiyet üzere tasarruf ediyor olmasıdır. Hâl böyleyken "dede" unvanını eklemeye neden gerek görülmüştür? Dergâhın gelirlerini kontrol eden Şaban Dede acaba aynı zamanda babasının yerine geçip dergâhın şeyhliğini mi yapıyordu?

Eğer bu varsayım doğrusa tekkenin post-nişinliğine Şaban Dede'den sonra oğlu (?) Sinan

³⁵ Bahşayış 1486 yılından sonra doğmuş olmalı, zira TD 20'de vakıfsahiplerinin çocukları arasında adı geçmemektedir.

³⁶ Bu kayda göre vakfın başlangıcı I. Bayezid'e varmaktadır. Ancak diğer arşiv belgeleri ve Bektaşî kaynakları vakfın başlangıcının I. Murat'a kadar götürülebileceğini göstermektedir. Bu hususun analizi için bkz. (Yıldırım, 2007: 118-58; Yıldırım, 2009a).

³⁷ 1486 tarihli yukarıda bahsedilen defterde yer alan bir başka kayıtta, vakıf reyası arasında "çift" sahibi olarak kaydedilmiş "Mürsel veled-i Kayır Han" diye bir şahıs vardır. Burada sadece bu ismin Balım Sultan'ın babası Mürsel Bali'yi çağrıştırdığını söylemekle yetinelim.

geçmiş olmalıdır. Zira aynı defterde vakıf sahibi beş kardeşten (?) sadece Sinan için “Dede” unvanı kullanılmaktadır. Öte yandan, vakfın merkezi gibi görünen ve Kızıldeli’nin mezarının da içinde bulunduğu Taru Büki mezarının yalnız Gülşehri tasarrufunda bulunduğu kaydedilmektedir.³⁸ Diğer kardeşlerden hiçbirinin bu şekilde tek başına tasarruf ettiği bir mezra kaydı yer almamaktadır (BOA, TD 20: 264-65). Bu verilere dayanarak Şaban Dede’den sonra dergâhta mali gelirler bakımından Gülşehri’nin ön plana çıktığını ancak tekkenin şeyhliğine Sinan Dede’nin geçtiğini düşünmek akla yatkın görünmektedir. Tahrir memurunun hepsiyle görüştüğü kesin olan bu beş kişiden sadece Sinan için “dede” unvanını kullanması herhâlde bu şekilde anlaşılmalıdır. Ancak Gülşehri’nin dergâhın manevi işlerinde de etkili olduğu 1519 yılında yapılan tahrirde görülmektedir. Bu tarihte ölmüş olduğu anlaşılan Gülşehri artık “dede” unvanıyla kaydedilmiştir. Aynı defterde Kızıldeli evlatlarından “dede” unvanıyla kaydedilen tek kişi (Gülşehri’den başka) hâlâ hayatta olan Sinan’dır (BOA, TD 77: 251).

Vakfın 1568-9 tarihinde yapılan tahririnde yine “dede” ibaresi kaydedilmiştir. Buradaki ifadeye göre vakfın sınırları hususunda bazı köylerin ahâlisi ile anlaşmazlık çıkınca vakıf mutasarrıfları İstanbul’dan Dimetoka ve Ferecik kadılarına emr-i şerif getirmiş, ve bunun üzerine “mezkur dede-i evkâf zâbitleri” ile anlaşmazlık bölgesine varılıp gösterdikleri sınır tahrir memuru tarafından kaydedilmiştir (BOA, TD 470: 625-26).³⁹ Burada “vakıfların dedesi” unvanı herhâlde Kızıldeli evlatlarından aynı zamanda dergâhın ruhani liderliğini de yapan kişi için kullanılmış olmalıdır.

Aynı şekilde 27 Recep 1199 (5 Haziran 1785) tarihinde Hacı Bektaş evlatlarından Şeyh Abdüllatif tarafından yazılan bir arzda⁴⁰ Kızıldeli tekkesi imamı için yine “dede” unvanı kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu arzda, günlük üç akçelik yevmiesini vakıf gelirinden almak üzere Kızıldeli zaviyesinin imamlığını yapan Seyyid Hüseyin Dede ibn Ahmed çocuğu olmadan vefat ettiğinden yerine Bektaşî dervişlerinden Seyyid Ahmed Dede ibn Mehmed’in atanması rica edilmektedir.⁴¹ H. 1284 (1867-68) yılında istinsah edilen bir yazmaya göre

³⁸ Buranın aynı zamanda bir derbend köyü olduğu belirtilmektedir.

³⁹ Tahrir defterlerinin siyakat yazısı ile yazıldığı göz önüne alınırsa “dede-i evkâf zâbitleri” şeklindeki bu okumanın belli bir ihtiyat payı olduğunu belirtmek gerekir. Bu vesileyle ilgili bölümün bu şekilde okunması gerektiği konusunda görüşünü benimle paylaşan Ali Sinan Bilgili’ye teşekkür etmek isterim.

⁴⁰ “Devlet-mekine ‘arz-ı dâ’î-i keminedir ki, Ceddi ‘azizim sultanü’l-ârifin burhânü’l-vâsîlin el-Hâc Bektaş Veli kuddise sırrihü’l-beli hazretlerinin tarik-i ‘aliyyesine meşrût zevâyâdan Dimetoka’da Cebel Nâhiyesi’nde vâki ‘e’izze-i kirâmdan Kızıl Deli Sultân kaddesallahu sırrıhu berdân? hazretlerinin zâviyesi evkâfî mahsûlünden almak üzere yevmi üç akçe vazife ile imâmî olan es-Seyyid Hüseyin Dede ibn Ahmed bilâ-veled fevt olub yeri hâlî ve hıdmet-i lâzimesi mu’attal kalmağla yerine erbâb-ı istihâkdan fukarâ-yı Bektâşiyân’dan ‘abâ-pûş-i kemter-i seniyye-i tarikde her vechile muhîl ve müstahak olmağla işbu bâ’is-i ‘arz-ı ‘ubûdiyyet es-Seyyid Ahmed Dede ibn Mehmed müteveffâ-yı mezbûrun mahlûlünden yevmi üç akçe vazife-i mu’ayyene ile hıdmet-i imâmet es-Seyyid Ahmed Dede dâ’ilerine tevcihi müceddeden yedine berât-ı şerif-i ‘âlişân virilmek ricâsına bi’l-iltimâs pây-e-i serir-a’lâya ‘arz olundu el-bâki emr ü fermân luf u ihsân hazret-i men-lehü’l-emrindir tahrîren fi el-yevmü’l-isneyn seb’a min şehri-i Receb sene tis’a ve tis’in ve mi’e ve elf (27 Receb 1199)

Şeyh ‘Abdullatif min evlâd-ı el-Hâc Bektaş Veli” (BOA, C. EV. 16639)

⁴¹ Dikkat çeken bir başka husus da 16. yüzyıl ortalarından önce arşiv kayıtlarında vakfın mutasarrıfları için “Seyyid”

unvanının kullanılmamasıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kızıldeli evlatları için “seyyid” unvanı ilk defa 18 Zilhicce 975 (14 Haziran 1568) tarihli bir hükümde kullanılmaktadır. Burada vakıf sınırları dahilinde izinsiz ziraat eden birkaç kişiyi uyararak, ancak söz konusu kişilerce saldırıya uğrayıp mahkemeye sığınan “Seyyid Mirza” adında bir zattan bahsedilmektedir (BOA, MD 7: 543). TD 470’de Şaban Dede oğlu Bilal oğlu Abdülvehhab oğlu Mirza vakıf mutasarrıfları arasında (1568-69 tarihleri) kayıtlıdır. Yukarıdaki hükümde adı geçen Mirza herhâlde Abdülvehhab’ın oğlu olmalıdır. Daha sonra, 1641 yılında Sultan İbrahim tarafından verilen bir beratta Kızıldeli evlatlarının isimleri “Seyyid” unvanıyla geçmektedir. Burada Kızıldeli soyundan Seyyid Abdurrahman ve Seyyid İvaz ve Seyyid Zeynel ve Seyyid Hüseyin ve Seyyid Hızır’ın beratlarını getirip tecdit edilmesini rica ettikleri, bunun üzerine kendilerine beratları verildiği ifade edilmektedir (BOA, Musa Çelebi Dosyası). (Bu belge ilk defa Gökbilgin tarafından yayınlanmıştır (Gökbilgin, 2007: 186). Belgenin Kızıldeli bağlamında analizi için bkz. (Yıldırım: 2009)). 17. yüzyıldan itibaren Kızıldeli evlatlarının isimlerinin seyitliklerine vurgunun arttığı görülmektedir. Özellikle 18. yüzyıldan kalma belgelerde artık bu vurgunun iyiden iyiyeye belirginleştiği, isimlerin başında daima “Seyyid” unvanının eklendiği görülmektedir. Mesela 18. yüzyıl ortalarında tekkenin mütevellisi Kızıldeli evlatlarından Seyyid Murad Efendi olarak kaydedilmiştir (BOA, EV. MKT. CHT. 190/107). Yine 1785 yılında tekkenin ölen imamı ve yerine atanması istenen yeni imam (muhtemelen ikisi de Kızıldeli evlatlarından) Seyyid Hüseyin Dede ve Seyyid Ahmed Dede olarak kaydedilmiştir (BOA, C. EV. 16639). H. 1284 (1867-68) yılında Bursa’da istisnah edilen bir yazmadan öğrendiğimize göre h. 1214 (1799-1800) yılında Yukarı Meydan’da (Kızıldeli Tekkesi’nin) post-nişin olan şahıs Kızıldeli evlatlarından es-Seyyid Ali Dede, Aşağı Meydan’da post-nişin olan şahıs es-Seyyid Hâlıl Dede’dir. Aynı yazma h. 1214 yılında Hacı Bektaş Veli tekkesinde post-nişin ve sahib-i seccade olan Abdüllatif Efendi’nin de bulunduğu bir meydanda toplanan (herhâlde Ali Dede ve Hâlıl Dede’nin post-nişinliklerini onaylamak için olmalı) Kızıldeli evlatlarının isimlerini şahit olarak vermektedir. Burada yer alan 13 ismin hepsinin başında “seyyid” unvanı yer almaktadır (Şeyh Sırrı Rifâi, 1284: 1). 1819 yılında vakıf mütevellisi Kızıldeli evlatlarından es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Ahmed, yukarı tekkenin post-nişini es-Seyyid Veli Dede ve aşağı tekkenin post-nişini es-Seyyid Hüseyin Dede’dir (BOA, HAT. 686/33344-2.) Son olarak dikkat çekmek istediğimiz bir husus da Kızıldeli’nin kendisiyle ilgilidir. Mevcut en eski belge konumunda bulunan 1412 tarihli Musa Çelebi’nin bitisinden itibaren görebildiğimiz bütün arşiv kayıtlarında şeyhin adı Kızıldeli olarak kaydedilmiştir. Seyyid Ali Sultan ismi hiç geçmediği gibi “Kızıldeli”nin başına da “Seyyid” unvanı konulmamıştır. Bunun tespit edebildiğimiz tek istisnası 1568-9 tarihli tahrir defterine (TD 562) sonradan 19 Ramazan 1305 (30 Mayıs 1888) tarihinde düşülmüş kayıttır. Burada her iki isim birlikte kullanılmakta ve seyitliği vurgulanmaktadır: “... Cennetmekân-ı firdevs-âşiyân ceddîm Sultân Mahmûd Han hazretlerinin ‘ahd-i saltanatlarında şeref-sünûh iden irâdesi mücebince bi’l-umûm Bektaşîyân dergâhlarına merbût emlak ve arzânın zabtı sırada Dimetoka kazâsı’nda medfûn es-Seyyid ‘Ali nâm-ı diğer Kızıl Veli Sultân evlâdına meşrûr kurâ ve mezârî-i ma’lûmenin ‘öşri dahi zabt olunmuş oldu’ ... Dimetoka kazâsı’na tâbî’ Büyük Viran ve Daru Büki karyeleriyle tahtında muharrer Suvari Büki mezra’ası mahsûlât ve rûsumâtı Kızıl Deli Sultân evlâdı vakfı tarafından zabt olunur deyü hîn-i tahrîrde sebt-i Defter-i Hâkânî kılınmış ise de...” (TKGM KKA, TD 562. Bu kayıttan beni haberdar eden Ali Sinan Bilgili’ye teşekkür ediyorum). Bu durumu herhâlde resmi kayıtların teknik özelliği ile açıklamak gerekir. Osmanlı devleti açısından esas muhatap olan kurumsal bir yapı olarak vakıf olduğundan ve vakfın adı kayıtlara en baştan “vakf-ı Kızıldeli” olarak girdiğinden sonraki yazıcılar bu isimde herhangi bir değişiklik yapmamışlardır.

Bütün bu veriler nasıl yorumlanabilir? Acaba 16. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlılar Kızıldeli ve evlatlarının seyitliğini kabul etmedi de ancak bu tarihlere mi kabul etti? Yoksa bu durum daha çok Osmanlı arşiv belgelerinin teknik özelliklerinden mi kaynaklanmaktadır? Zira 16. yüzyıl ortalarına kadar başlıca kaynağımız tahrir defterleridir. Bunların hiç birinde “Seyyid” unvanının Kızıldeli soyundan gelen insanlar için kullanıldığı görülmezken, daha geç tarihli hüküm ve arz gibi belgelerde bu unvanın kullanıldığı görülmektedir. Farkın dâimî mi yoksa belgelerin teknik özelliklerinden mi ileri geldiğini belirlemek için arşiv kaynakları üzerinde kapsamlı ve karşılaştırılmalı bir çalışma yapmak gerekmektedir. Üçüncü bir yorum biçimi şöyle geliştirilebilir: baştan beri Kızıldeli ve soyunun sâdâtın olduğu bilinmekle beraber 16. yüzyıl ortalarına kadar ne Kızıldeli evlatları ne de Osmanlı yazıcıları bu hususa vurgu yapmaya gerek hissedilmedi. Eğer yukarıda işaret edilen ikinci sebep geçerli değilse herhâlde bu üçüncü yorum biçimi daha makul olmalıdır. (Zira Kızıldeli gibi henüz hayatta iken resmi kayıtlara geçmiş bir adamın seyitliğiyle ilgili resmi belgelerde değişiklik yapmak pek mümkün görünmemektedir.) Eğer böyleyse, bu tavır değişikliğinin arkasında şühesiz Osmanlı toplumunun dini ve siyasî anlamda genelini etkileyen bir takım gelişmeler bulunmaktadır. 16. yüzyıl ortalarından itibaren seyitliğe vurgunun artmasına neden olan bu sosyal ve dini gelişmeler neler ola-

h. 1214 (1799-1800) tarihinde Kızıldeli Tekkesinin Yukarı Meydanı'nda Seyyid Ali Sultan evlatlarından Seyyid Ali Dede, Aşağı Meydanı'nda da Seyyid Hâlıl Dede post-nişinlik yapmaktadır (Şeyh Sırrı Rifâî, 1284:1).

1819 tarihli bir arşiv belgesinde adı geçen Seyyid Ali (bu belgeden bu şahsın yukarıda zaviye imamı olarak geçen es-Seyyid Ahmed Dede (ibn Mehmed)'nin oğlu olduğu anlaşılmaktadır) vakıf mütevellisi olarak kaydedilmiştir. Aynı belgeden öğrendiğimize göre bu tarihte aşağı tekkede post-nişin es-Seyyid Hüseyin Dede ve yukarı tekkede post-nişin es-Seyyid Veli Dede'dir (BOA, HAT. 686/33344-2.)⁴² Belgenin yukarı tarafında vakıf mütevellisinin Kızıldeli evladından olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bu durumda es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Ahmed'in Kızıldeli evlatlarından olduğu ortaya çıkmaktadır. Yukarıda izah edildiği üzere bu Seyyid Ali'nin babası Seyyid Ahmed 1785 tarihinde zaviye imamlığına atanmıştı. Yine Ali'nin kendisinin de 1799 tarihinde yukarı tekke post-nişini olduğu gösterilmişti. Aynı Ali'nin 1819 yılında vakıf mütevellisi olarak karşımıza çıkması, vakfın mutasarrıflığı ile tekkelerin post-nişinliği arasında bir geçişkenlik olduğunu ve her ikisinin de Kızıldeli evlatları elinde bulunduğunu göstermektedir. Bu durumda yukarıda post-nişin olarak adı geçen es-Seyyid Hüseyin Dede ve es-Seyyid Veli Dede'nin de Kızıldeli evlatlarından olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu belgede dikkat çeken başka bir husus da bu üç kişi için kullanılan unvanlardır. Belgenin muharriri aşağı ve yukarı tekkelerin post-nişinleri için "dede" unvanını kullanırken o anda mütevellî olan es-Seyyid Ali için böyle bir unvan kullanmamaktadır. Hâlbuki birkaç yıl önce yukarı tekkede post-nişin iken onun için de "dede" unvanı kullanılmıştı.

Sonuç olarak, tekkenin uzun tarihi boyunca "dede" unvanının kullanım biçimlerine baktığımızda bu unvanın Kızıldeli dergâhında ruhani liderlik ya da post-nişinlik pozisyonu ile yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Kızıldeli'nin oğlu Şaban Dede'den başlayıp onun oğlu Sinan Dede ile devam eden bir silsilenin tekkenin 1826 yılında müsadere edilmesine kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Kızıldeli evlatlarının dergâhtaki nüfuz alanının hiçbir zaman vakıf mütevelliliği ile sınırlı olmadığı, aksine içlerinden birinin daima "dede" unvanıyla tekkenin post-nişinliğini yürüttüğü ortaya çıkmaktadır.

Şu hâlde, önümüzde çelişkili görünen bir tablo durmaktadır. Bir tarafta Bektaşî geleneğine derinden yerleşmiş ancak ne arşiv kayıtlarında ne de yazılı kaynaklarımızda izine rastlanmayan Balım Sultan (Hızır Bali), diğer tarafta Osmanlı vakıf kayıtlarından isim isim takip edebildiğimiz ancak geleneksel bilgi içinden tamamen silinip gitmiş Kızıldeli evlatları bulunmaktadır. Cevabını bulmamız gereken soru şudur: 15. yüzyıl sonlarında Kızıldeli Dergâhı'nın ruhani liderliği bunlardan hangisindeydi?

Ne yazık ki mevcut kaynaklarımız bu soruya tatminkâr bir cevap üretecek yeterlilikte değildir. Bununla beraber *Demir Baba Velâyetnâmesi*'nde bazı ipuçları bulunmaktadır.⁴³

bilir? Bu soru bizi ilginç sonuçlara götürebilecek niteliktedir. Ancak burada makalenin ana ekseninden fazla sapmak için muhtemel cevaplar üzerinde durmayacağız.

⁴² "... vakf-ı mezbûr mütevellisi es-Seyyid 'Ali bin es-Seyyid Ahmed ve 'azîz-i mûmâileyhin Tekke-i Zir'inde post-nişin olan es-Seyyid Hüseyin Dede ve Tekke-i Bâlâ'sında post-nişin olan es-Seyyid Veli Dede ..."

⁴³ Bu çalışmayı hazırlarken ne yazık ki *Demir Baba Velâyetnâmesi*'nin el yazması nüshalarına ulaşma şansımız olmadı. O yüzden Bedri Noyan'ın yayınladığı metin ile yetinmek zorunda kaldık. Gerek metnin çok zor anlaşılır bir

Velâyetnâmenin 1029 yılının Muharrem ayında (Aralık-Ocak 1619-20) yazıldığı metin içinde kayıtlıdır (Noyan, 1976: 52). Velâyetnâme’de, Akyazılı Sultan’ın Sultan Süleyman (Kanuni) zamanının kutbu olduğu, Demir Baba’nın Akyazılı Sultan ile görüştüğü ve ondan kutupluğu devraldığı, Demir Baba’dan sonra yerine sırayla Koca Ali ve Kara Cafer isminde iki kişinin geçtiği yazmaktadır (Noyan, 1976: 52, 73-4, 137). Bütün bu verilerden hareketle Demir Baba’nın 16. yüzyılın ortalarında en geç üçüncü çeyreğine kadar yaşadığı varsayılabilir. Velâyetnâme Demir Baba’nın Rumeli ve Balkanlarda sürekli dolaştığını, Otman Baba ve Akyazılı başta olmak üzere önemli dergâhları ziyaret edip buralardaki şeyhler ve dervişlerle mülaki olduğunu oldukça canlı bir üslupla anlatmaktadır. Bu gezileri sırasında Baba’nın en az iki defa Kızıldeli Dergâhı’na uğradığı anlaşılmaktadır. Velâyetnâme bu iki ziyaret sırasında yaşananları anlatırken başka kaynaklarda rastlamadığımız bazı bilgiler vermektedir. Buna göre, Demir Baba bir defasında Otman Baba dergâhını ziyaret edip arkasından Kızıldeli dergâhına gelir. Önce Kızıldeli Sultan’ın kabrini ziyaret ettikten sonra buradaki fukara ve abdallarla bir araya gelip hoş muhabbet ederler. Demir Baba onuruna düzenlenen yemekli muhabbet meclisine “erzâde sayılanlar”, “muhib sayılanlar” ve “lokma muhabbeti” olanlar gelip katılır ve Demir Baba’nın lokmasından yerler. Meclis dağılıp herkes evine gittikten sonra “Kızıldeli Sultan’ın erzâdesi” Demir Baba’nın hilâfetnâmesini imzalayıp kendisine verir. Baba alıp kabul eder ve “erzâdeye hizmet eyler”.⁴⁴

Hemen arkasından Kızıldeli dergâhının yeriyle ilgili bilgi verilmektedir. Konstantiniyye’den Kışmır ve Hırvat diyarına giden yol üzerinde derbend yeri olduğunu, buralara köyler kurulmuş olduğunu, Büyük Derbend’in de bunlardan birisi olduğu ve Kızıldeli Pehlivan’ın burada metfun olduğunu yazmaktadır. Yine Devletlü Hünkâr’ın Kızıldeli’ye “aşın ile imâreti (sic) kaynaya, ta’âmı yinile, dua oluna” diye toprak bağışladığını kaydetmektedir (Noyan, 1976: 111). Velâyetnâme buradan itibaren çok ilginç bir bahis açmaktadır. Sultan Süleyman (Kanuni) zamanında bazı kişiler şahsi çıkarları için Kızıldeli vakfı ile ilgili bir şikayette bulunurlar. Şikayetlerinde tekke gelen geçene gereğince yemek verilmediğini, baştan savıldığını, dolayısıyla vakıf şartının yerine getirilmediğini dile getirirler. Bunun üzerine Sultan Süleyman’ın emri ile tekke Kızıldeli’nin metfun olduğu yerden alınıp daha yukarı bir bölgeye taşınır. Kızıldeli’nin kabri bir çalı dibinde kalır. Bir gün Seyfullah adında birisi gelir. Kızıldeli’nin tahrip edilmiş kabrini bulup üzerine imaret kurar. Bundan sonra bazı kişiler “kurbanlarını burada kesmeye” başlarlar.⁴⁵ Böylece burada tekrar bir tekke teşkil edilmiş olur. *Demir Baba Velâyetnâmesi*’nden bu iki tekke arasında bir rekabet ve soğukluk olduğu

metin olması gerekse söz konusu yayının özensiz olması metni verimli kullanmamızı imkansız hâle getirmektedir. Gerçekten de metin boyunca cümleler çoğu zaman tamamlanmamakta, bir cümle bitmeden diğerine geçilmektedir. Ayrıca bu gün artık kullanılmayan birçok arkaik kelime metinde yer almaktadır. İşte sayılan bu sebepler, çok değerli ve orijinal bilgiler içerdiği sezilen velâyetnâmenin tam olarak anlaşılmasını şimdilik imkansız kılmaktadır. Velâyetnâmenin orijinal yazma nüshalarına ulaşıldığı takdirde bu sorun büyük oranda aşılabacaktır.

⁴⁴ Burada velâyetnâme derleyicisinin kendi söylediklerinden (özellikle hilafet meselesi olmalı) şüphe ettiğini ima eden sözler vardır. Derleyici dinleyicilerinin kafasını karıştırmış olduğu anlaşılan bu bilgi için bunları raviler rivayet etti ve yazıldı diyerek işin içinden çıkmaya çalışmaktadır. (Noyan, 1976: 111).

⁴⁵ “Kızıldeli meşhedi üzre imâret icâd eyledi. Ba’zı kimseler kurbanını anda virir oldular.” (Noyan, 1976: 112).

anlaşılmaktadır. Demir Baba'nın da iyi ilişkiler içinde bulunduğu "aşağı meydan"ın post-nişini (ser-dervişân) ve burada sâkin dervişler ile "yukarı meydan"ın post-nişini (velâyetnâme "baş torlak" diyor) ve burada sâkin "torlaklar" birbirlerinden hiç hazzetmemektedirler. Baş torlak ser-dervişâna "taharetsiz Türk, imansız Türk, cenabet Türk, bi-namaz Türk" gibi ifadelerle hakaret ederken, beriki de rakibini "keleş Çıfıt, mülcem Çıfıt, neccar Çıfıt" gibi sıfatlarla aşağılamaktadır (Noyan, 1976: 112). Net olarak ifade edilmemiş olsa da Kızıldeli evlatlarının (erzâdeler) aşağı meydanda buldukları anlaşılmalıdır. Demir Baba yukarı meydanda sâkin torlaklardan hoşlanmamaktadır. Buna karşın hem erzâdeler hem de aşağı meydan dervişleri ile muhabbeti vardır. Velâyetnâme onun erzâdelerden birisinin hanesini ziyaret ettiğini ve orada güzel bir şekilde ağırlandığını yazmaktadır. Ancak bu durumdan yukarı tekkenin tekkenişini bir fitne çıkarır ve erzâdelerin namuslarının lekelendiğini, Hacı Bektaş Veli'nin ırzının ayaklar altına alındığını söyler. Erzâde'ye elçi gönderip "Ya Şeyh! ırzın kanı? ... yukarı meydana gelersen ma'anca gelesin ... donuz Türkü [Demir Baba] bile getirmeyesin!" (Noyan, 1976: 113). Hem Demir Baba hem Erzâde bu duruma çok kızarlar. Burada dikkat çeken bir nokta vardır. Velâyetnâme yukarı tekke sâkinleri için ısrarla "torlak" ifadesini kullanmakta ve onları "Bektaşî" olarak nitelemektedir.⁴⁶ Demir Baba bu haberden sonra ayrılmak ister. Ancak erzâde razı olmaz: "önce cumayı kılalım, sonra dervişleri ziyaret edelim (herhâlde aşağı meydandaki) ve 'efendimiz'i getirelim" der. Ne var ki Demir Baba bunu kabul etmez; "tekkenişin **dede**" (erzâde) ile meydandaki abdallara selam gönderir ve yola çıkar (Noyan, 1976: 114).

Böylece Demir Baba'nın Kızıldeli Tekkesi'ni birinci ziyareti tamamlanmaktadır. İkinci ziyaretine geçmeden evvel bu bölümün nasıl bir tarihsel çerçeveye oturtulabileceğini tartışmak gerekmektedir. Öncelikle ziyaretin zamanını belirlemek gerekmektedir. Velâyetnâmedeki kurguya göre bu ziyaret Akyazılı Sultan'ın ölümünden bir süre sonra gerçekleşmiştir. Akyazılı'nın 1478 yılında ölen Otman Baba'nın hâlifesi olduğu, 1495 yılında "kutup olduğu" (Yemini, 2002: 240) ve I. Süleyman dönemini gördüğü düşünürse 1530'larda ölmüş olmalıdır. Bu durumda Demir Baba'nın ziyareti 16. yüzyıl ortalarında gerçekleşmiş görünmektedir.

Demir Baba dergâha ilk vardığında kurulan meclise katılan üç gruptan bahsetmektedir: "erzâde sayılanlar", "muhib sayılanlar" ve "lokma muhabbeti" olanlar. Burada metin boyunca tekrar edilen "erzâde" ifadesi açıkça Kızıldeli evlatlarını (vakıf mütevellilerini) işaret etmektedir. Nitekim bu tabirin 1826 yılına kadar Kızıldeli evlatları için kullanıldığı anlaşılmalıdır. Tekkenin müsaderesiyle ilgili 23 Temmuz 1826 tarihli bir belgede tekke ile ilgili gruplar sayılırken çeşitli hizmetçiler, Bektaşî dervişleri ve bekar Bektaşîlerin yanı sıra erzâdeler ve bendeler diye iki grubun adı geçmektedir (BOA, HAT. 292/17411-1):

... çift hizmetkarlarından ve çoban ve değirmenci ve hergeleci hademesinden başka hizmetçi Bektaşî dervişi olarak kırk elli nefer kimesneler olduğunu ve mezkûr yigirmi dört pare kurâ

⁴⁶ Velâyetnâme onları şöyle betimlemektedir: "bu zevâidin gözleri mavi yeşil, beline fitsen giymiş başına Bektaşî kisvesi, mor çehre." (Noyan, 1976: 114).

içinde yedi sekiz yüz miktarı Kılıdeli sultan'a nisbet ile **erzâdeler** ta'biriyle âdemler olub nezl ve 'avârizdan başka tekâliflerini i'tâ itmekde olub evlâdiyet da'vâlarına mebnî 'öşür virmediklerini ifâde eylemişler ise de mezbûrları ihzâr iden mübâşir kullarının ifâdesine nazaran zikr olunan tekyelerde yüz elli mikdâr bekâr Bektâşî olub civârında olan kurâlarında dahi vech-i muharrer üzere birtakım **erzâde** ve **bende** ta'biriyle müte'allıkâtları olarak tekyelerin irâde zuhûruna değin devâbb ve mevâşi ve sâ'iresinin ...

Velâyetnâmenin aşağı meydanda tekke-nişin olan erzâdeye "dede" demesi de ilgi çekici ve yukarıdaki analizlerle uyum içindedir. Demir Baba'nın Kızıldeli evlatlarından hangisinin hanesinde konakladığını kestirmek zordur. Ancak bir yerde erzâdenin dilinden "efendimiz" başka bir yerde de "dede" diye kastedilen kişinin 1519'dan sonra vefat ettiğini bildiğimiz Sinan Dede olma ihtimali vardır.

"Muhib sayılanlar" dediği tekkede sâkin dervişler ya da tarikate intisap etmiş ve âyinlere muntazam gelen kişiler olmalıdır. "Lokma muhabbeti olanlar" ise civar mezra ve köylerde yaşayıp dergâha gönül bağı ile bağlı ancak fiilen "nasip almamış" köylüler olarak alınabilir. Bu gönül bağı zamanla Anadolu Kızılbaşlarında olduğu gibi "dede-talip" ilişkisine benzer bir forma dönüştüyse, yukarıdaki belgede "bende" olarak kaydedilen grup da bunların devamı olmalıdır. Velâyetnâme hem yukarı tekkede hem de aşağı tekkede gece gündüz buralarda yaşayan abdalların bulunduğunu ifade etmektedir.

Hatta bunlardan yukarı tekkenin sâkinlerine ısrarla "torlak" demekte ve onların "Bektaşî" sıfatlarını ön plana çıkarmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere, ikinci ziyarete dair bölümde bu ayırım iyice netlik kazanmaktadır.

Konumuz açısından Demir Baba Velâyetnâmesi'nin en önemli yanı Tekkenin yukarı ve aşağı meydan olmak üzere ikiye bölünmesinden bahseden en eski kaynak durumunda olmasıdır. 15. ve 16. yüzyıldan kalma tahrir defterlerinde yer alan vakıf kayıtlarında bu şekilde bir bölünmeye dair en ufak bir ipucu yoktur.

Esasen bizce malum olan arşiv kayıtları içinde iki ayrı tekkeden bahseden en eski belge 1819 tarihli (BOA, HAT. 686/33344-2). Burada ayrı ayrı post-nişinleri olan ancak aynı vakıf içinde (Kızıldeli vakfı) yer alan "Tekke-i Zir" ve "Tekke-i Bâlâ"dan bahsedilmektedir. 1826 tarihli bir diğer belgede de benzer ifadeler yer almaktadır (BOA, HAT. 292/17411-1). Yukarıda bahsedildiği üzere *Risâlei-Lâhutiyye* de 1799 tarihinde yukarı ve aşağı meydanlardan ve bunları post-nişinlerinden bahsetmektedir (Şeyh Sırrı Rifâî, 1284:1). Ne var ki arada kalan iki yüz yılı aşkın bir dönemde iki tekkenin durumuna dair bir kaynak henüz keşfedilmiş değildir.

Demir Baba Velâyetnâmesi'ndeki hikâye tekkenin ikiye bölünmesinin I. Süleyman döneminde olduğunu iddia etmektedir.⁴⁷ Bölünmenin sebebine dair anlatılanlara gelince, ilk bakışta

⁴⁷ Henüz kayda geçmemiş bir söylenceye göre bu iki tekke baştan beri mevcuttur. Aşağı tekke 1380 yılında I. Murat

çocukça görünse de dikkatle analiz edildiğinde makul çağrışımlar yapmaktadır. Hikâyede ana motifleri takip edecek olursak, tekkenin aslı Kızıldeli'nin metfun olduğu Büyük Derbend⁴⁸ dedir. Ancak bir grup insan çeşitli hilelerle padişahın aklını çelip bu tekkeyi (yada imaret-hane de denilebilir zira kuruluş dönemlerinde bu tekkelerde esas olan gelip geçene yemek vermektir (Barkan, 1942).) yıkarlar ve yukarıda başka bir tekke (imaret-hane) kurarlar. Anlaşıldığına göre orada bir de Kızıldeli'ye ait olduğunu iddia ettikleri kabir icat ederler. Bir süre sonra Kızıldeli'nin gerçek kabrinin olduğu yere tekrar tekke kurulur ki burası aşağı meydandır. Kızıldeli evlatları ve "iyi dervişler" bu aşağı meydanda toplanır. Bunun yanında velâyetnâmenin "torlak" ve "Bektaşî" nitelemelerinde bulunduğu "kötü dervişler" de yukarı meydanda toplanırlar.

Yukarıda izah edildiği gibi Kızıldeli dergâhında baştan beri ruhani liderlik de mütevellilik gibi Kızıldeli evlatlarının elinde idi. Hâlbuki velâyetnâmenin anlattığı hikâyede Kızıldeli evlatlarının - en azından ruhani işlerine - müdahâle edemediği hatta dışlandıkları bir yukarı tekke ortaya çıkmaktadır. Bu durumu nasıl yorumlamak gerekir? Acaba bahsedilen dönemlerde Kızıldeli dergâhında yaşayan dervişler arasında, erzâdelerin manevi otoritesini tanımayan ya da hafife alan bir grup ortaya çıkmış olabilir mi? Bunlar nesep itibarıyla değil ancak manevi intisap itibarıyla Kızıldeli'ye bağlı bir başka tasavvuf önderi etrafında toplanmış olamazlar mı? Eğer böyle olduysa, dergâh bünyesinde Kızıldeli evlatları etrafında kümelenen dervişlerle diğer şeyh etrafında kümelenen dervişler arasında bir gerilimin turmanacağı, bunun nihayet "meydan"ı bölmeye kadar varacağı tahmin edilebilir. Esasen, Demir Baba'nın dergâhı ikinci ziyaretinden bahseden bölüm böylesi bir bölünmenin 16. yüzyıl ortalarına doğru çoktan gerçekleşmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Velâyetnâmenin bu bölümünde yukarı tekkenin dervişleri ile hem Demir Baba'nın kendisi hem de erzâdeler arasındaki kavga daha net ortaya konulmaktadır. Velâyetnâmeğe göre yukarı tekkede sâkin abdallar Demir Baba'yı öldürmek istemektedirler: "Kızıldeli'nin torlaklarının (sic) Demir Baba'ya eyû himmeti yok, helâkine kasdiderlermiş" (Noyan, 1976: 118). Bu hıncın sebebi ise şöyle ifade edilmektedir: "Pehlivan'ın suçu bu kim Bektaşî değil Otman Baba Sultan'dan bî'at olmuş." Torlakların bu hasmâne tutumuna karşı erzâde (aşağı tekkenin şeyhi) Demir Baba'yı tutmakta ve torlaklara hitaben "eğer evlâda himâyetiniz var ise Demir Baba'ya yarlık işleyin!" demektedir. Daha sonra Otman Baba'nın soyunun da Hacı Bektaş Veli gibi İmam Mûsâ-ı Kâzım'a çıktığı ifade edilmektedir (Noyan, 1976: 118). Demir Baba bu ikinci ziyarette de "Şeyh Erzâde'nin dembelhanesi"nde (Kızıldeli evlatlarından o zamanda post-nişin/dede olan kişinin evi-hanesi olmalı) konaklar. Bu ikisi birbirini sevmekle beraber bir ara küçük bir görüş ayrılığına düşerler. Anlaşılan, yukarı tekke torlaklarının Demir Baba'ya husumeti ve aşağı tekkeye karşı olumsuz tutumuna bir son vermek için Hacı Bektaş evlatlarından bir "Çelebi" de dergâha davet edilmiştir. Ancak Çelebi'nin tavassutuna rağmen ihtilafın aşılacağı anlaşılmaktadır.

tarafından verilen vakıf arazisi üzerine kurulurken, yukarı tekke aynı vakıf içinde 1402 yılında inşa edilir. 30 Ocak 2010 tarihinde Nasuhbey Köyü'nden Ali Kaykılı ile yaptığım söyleşiden.

⁴⁸ Tahrir defterlerinde Daru Büki olarak kaydedilen mezra.

Demir Baba'nın kurbanını ve lokmasını yemek (ve aradaki husumeti eritmek) için erzâde, kadı, emirler ve yukarı tekkenin şeyhi bir araya gelirler. Bu cemiyette yukarı tekkenin şeyhi (torlak) olumsuz bazı kelimedenince Kızıldeli evlatlarından bazıları “Bre âşık bir bu tekkenin erzâdeleri değil miyiz?” diye çıkışır. Velâyetnâme’de “dede”, “baş-torlak”, “ser-dervîşân” kelimeleri eş anlamlı kullanılmaktadır. Yukarı tekkede iki oğlandan bahsedilmektedir. Bunlar “Çingene oğlanı”, “Çıfıt oğlanı” gibi tabirlerle anılmaktadır. İkisi de Yeniçeri gençleri olup “Bektaş Baba'nın oğlanları temessükâtıyla” tekkeye girdikleri ifade edilmektedir. Bunlar “Kızıldeli oğlanlarının bazı kelamın reddedylerdi”. Abdallar bunlardan şüphelenip “imâna [imam] sebbider” ve “namaza başın yarım kor” diye Erzâde’ye şikâyet ederler (Noyan, 1976: 121). Mecliste otururlarken bu iki kişi Demir Baba’yı öldürmeye kast ederler. Ancak hamleleri boşa çıkar.

Bu pasajda, Kızıldeli evlatlarından en azından ruhani işlerde bağımsızlığını ilan etmiş bir torlak grubunun yukarı tekkede toplandığı daha açık ifade edilmektedir. İki tekke arasında çıkan anlaşmazlıklarda aşağı tekkede sâkin erzâdelerin en büyük dayanakları şüphesiz Kızıldeli soyundan olmaları idi. Nitekim *Demir Baba Velâyetnâmesi*’ne yansıyan bir tartışmada, aşağı tekkenin dedesi yukarı tekkenin şeyhine kendilerinin Kızıldeli evlatlarından olduğunu hatırlatmaktadır. Velâyetnâme aşağı tekkenin mensuplarına ısrarla “Türk” derken yukarı tekkede sâkin dervîşler için “Çıfıt” tabiri kullanılmaktadır. Yukarı tekkenin torlakları (aşağı tekkenin dervîşleri için bu tabir hiç kullanılmıyor) zaman zaman “Bektaşî” olarak da nitelenmekte ve Yeniçerilerle bir şekilde ilişki içinde oldukları ima edilmektedir. Aşağı tekkedeki dervîşler ve erzâdelerin de Hacı Bektaş Veli’ye intisaplarını ima eden ifadeler vardır. Örneğin, ilk ziyarette Demir Baba erzâdenin evinde konuk olunca yukarı tekkenin şeyhi bunu namusla ilişkilendirmiş ve “Hacı Bektaş’ın ırzı nice oldı” diyerek erzâdeyi kınamıştı. Ancak velâyetnâme aşağı tekke mensupları için hiçbir yerde “Bektaşî” nitelemesini kullanmamaktadır. Demek ki, Hacı Bektaş’ın tasavvufî görüşleri her iki tekkede de yaygın kabul görmekle beraber yukarı tekkenin torlakları “Bektaşî” nisbesini daha fazla ön plana çıkarıyorlardı. Öte yandan, bunlar aşağı tekkenin “dedesi”nin - Kızıldeli evlatlarından - bazı görüş ve düşüncelerini açıktan reddediyorlardı.

Sadık Abdal Divanı 15. yüzyılın ikinci yarısında iki ayrı tekkenin bulunduğu dair ipucu vermemektedir. Öte yandan *Demir Baba Velâyetnâmesi*’nin anlattıklarından, 16. yüzyıl ortalarına doğru Kızıldeli vakfı bünyesinde iki ayrı tekkenin teşekkül etmiş bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu iki tekkede toplanan dervîşler arasında adı çıkar çatışmalarına dayanan anlaşmazlıkların yanı sıra kültür ve tasavvuf anlayışı bakımından bazı farklılaşmaların oluşmaya başladığı sezilmektedir. *Demir Baba Velâyetnâmesi*’nde bu farklılaşmaya dair çok orijinal bilgiler yer almakla beraber yayınlanmış metne dayanarak bu farklılaşmaya dair kesin yargılara varmak mümkün değildir. Zira bu hâliyle metnin tam olarak anlaşılması mümkün değildir. Ancak orijinal yazma üzerinde yapılacak özenli bir çalışma bu hususta oldukça doyurucu sonuçlar doğurabilir.

Şimdi en başta sorduğumuz soruya geri dönelim. Arşiv belgeleriyle Bektaşî ortak hafızasının (ve bundan çıkan yazılı eserlerin) birbiriyle çelişen bir tablo ortaya koyduklarını söylemiştik.

Arşiv kayıtları Kızıldeli'den itibaren 1826 yılına kadar (hatta daha sonraları da) tekkenin madden ve manen Kızıldeli evlatları tarafından yönetildiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan Kızıldeli'nin oğlu Şaban Dede ve torunu Sinan Dede'den başlayıp Seyyid Ali Dede'ye kadar uzanan bu Kızıldeli silsilesinden hiçbir isim Bektaşî ortak hafızasında bir yer bulabilmiş değildir. Buna mukabil Bektaşî geleneği Balım Sultan ismini ön plana çıkarmaktadır. Geleneğe göre Balım Sultan Tarikatın esas kurucusu ve İkinci Pir olmasının yanı sıra Kızıldeli Dergâhı'nda yetişmiş ve hatta burada uzun dönem post-nişin olmuştur. Örneğin, son dönemim önemli Bektaşî babalarından Turgut Koca onun 1457-1499 yılları arasında Kızıldeli tekkесinin post-nişini olduğunu yazmaktadır (Koca, 1990: 39).⁴⁹ Oysa arşiv kayıtlarına göre bu dönemde önce Şaban Dede ve arkasından oğlu Sinan Dede tekkenin şeyhi olarak görünmektedir.

Balım Sultan'ın arşiv kayıtlarına hiçbir şekilde yansımayıp Bektaşî ortak hafızasında derin iz bırakmasını *Demir Baba Velâyetnâmesi*'nin ortaya koyduğu tablo çerçevesinde anlamak mümkün olabilir mi? Balım Sultan tekkede yetişmiş bir derviş iken zamanla Şaban Dede veya Sinan Dede yönetimine karşı dergâh bünyesinde yükselen muhâlefetin temsilcisi hâline gelmiş olabilir mi? Onun yıldızının II. Bayezid'in desteği ile parladığı bilinmektedir. Padişahın Pir-evi'nin başına geçirmek üzere neden Balım Sultan'ı seçtiğini bilmiyoruz. Velâyetnâme bölünmenin I. Süleyman döneminde olduğunu söylemektedir. Eğer bu doğruysa, Balım Sultan'ın Pir-evi'ne yerleşip Osmanlı yönetimi ile oldukça iyi ilişkiler geliştirdikten sonra Kızıldeli dergâhında muhâlif dervişler için ayrı bir tekke kurulması yolunda girişimde bulunmuş olabilir mi? Onun girişimlerinin ölümünden hemen sonra sonuç verdiği düşünülebilir. Eldeki kaynaklar bu sorulara tatminkar cevap vermemize izin vermemektedir.

Ancak şu kadarını söylemek mümkün görünmektedir. Tarihsel hayatı ve kişiliği hâlen karanlıkta olan Balım Sultan Kızıldeli dergâhında yetişmişti ve Pir-evi'ne de oradan geldi. Balım Sultan'ı yetiştirmek, Kızıldeli Tekkesi'nin Bektaşî Tarikatı'nın oluşum sürecine yaptığı en önemli katkılardan sayılmalıdır. Yukarıda ifade edildiği gibi, yazılı kaynaklarda hiç bahsedilmeyen Balım Sultan Bektaşî geleneğinde çok meşhurdur. Geleneksel bilgi onu daima Kızıldeli ile irtibatlandırmaktadır. Örneğin, Kızıldeli ile Balım Sultan arasındaki bağlantıyı ön plana çıkaran ve berikinin Kızıldeli dergâhında yetiştiğini anlatan nefesler vardır. Kazak Abdal⁵⁰ Balım Sultan'ı anlattığı bir şiirinde “Kızıldeli Sultan'ımdan uyanan / Baştan başa yeşillere boyanan / Hem pirimin eşğine dayanan / Mürsel Dede oğlu Sultan Balı'dır” (Gölpınarlı, 1992: 108-109; Öztelli, 1997: 115) derken onun “Yol'a Kızıldeli dergâhında intisap ettiğini ve orada yetiştiğini açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan her kıtası “Mürsel Dede oğlu Sultan Balı'dır” dizesiyle biten bu nefes Balım Sultan'ın babasını da ortaya koymaktadır.⁵¹

⁴⁹ Ayrıca bkz. (Baha Sait Bey, 1927: 314).

⁵⁰ 16. yüzyılda yaşadığı bilinen Kazak Abdal'ın kendisinin de Balım Sultan'dan el aldığı yönünde söylentiler vardır (Koca, 1990: 225).

⁵¹ Kızıldeli ile Balım Sultan isimlerinin yan yana geldiği güzel bir Pir Sultan Abdal nefesi şöyle devam etmektedir: “Ala gözlü Şah'tan bir dolu geldi / Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver / Balım Sultan, Kızıldeli'den geldi / Bir sen

Ahmet Rifat Efendi'ye göre Kızıldeli bir süre Pir-evi'nde dervişlik yaptıktan sonra, Hacı Bektaş'ın manevi işaretleri ile yanına Mürsel Baba'yı da alarak Rumeli'ne geçmiştir. Bir süre seyahat ettikten sonra Dimetoka yakınlarında dergâh kurup yerleşmişlerdir. Mürsel Baba yaşı doksan civarında iken, Seyyid Ali Sultan'ın izin ve işaretleri ile evlenir ve bu evlilikten Balım Sultan dünyaya gelir (Ahmet Rifat Efendi, 2007: 314). Aynı söylene bazı farklarla Birge ve Noyan tarafından da aktarılmaktadır. Birge'nin Arnavutluk'ta, Bektaşilerin dedebabası Niyazi Dede'den 1933 yılında dinlediği söylene göre, Balım Sultan'ın babası Mürsel Baba Kızıldeli ile dost olup Dimetoka yakınlarında kendi adına küçük bir zaviye açar. Noyan'ın anlattığı bir başka versiyona göre de o, civarlarda hüküm süren Bulgar kralının kızı ile doksan yaşlarında iken bekar kalma bağı kırarak evlenir. Seyyid Ali Sultan'ın isteği ile gerçekleşen bu evlilikten Balım Sultan dünyaya gelir (Noyan, 1998: 247; Noyan, 1999: 4). Birge ise söylene şu şekilde sürdürmektedir: Bulgar prensesi bir seccade yapıp evlerinin duvarına asar. Her kim bu seccadede namaz kılar ise onunla evlenecektir. Bir gün evlerini ziyaret etmekte olan Seyyid Ali Sultan ve Mürsel Baba, izin almaksızın prensesin seccadesini yere serip üzerinde namazlarını kılarlar. Ancak her ikisi de çok yaşlı olduklarından prenses bunlarla evlenmeyi aklından bile geçirmez. Seccadeyi altlarından hızla çekince iki yaşlı adam yere düşerler. Ondaki bu kuvvet ve kudretin kendisinden olmadığını, ileride dünyaya getireceği Balım Sultan'dan geldiğini Seyyid Ali Sultan o anda hisseder. Bunun üzerine bir kâse bal isterler. Bala parmağını banan Mürsel Baba parmağını prensesin ağzına koyar ve o anda prenses Balım Sultan'a hamile kalır. Balım Sultan doğduktan sonra Kızıldeli tekkesine alınır ve orada 18 yaşına kadar edep-erkân öğrenir (Birge, 1937: 56).

Söylenenin her üç versiyonu da Seyyid Ali Sultan ile Balım Sultan arasında sıkı bir bağ bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bektaşî tarikatının düzenleyicisi, ya da bugünkü hâliyle asıl kurucusu olan Balım Sultan ile gerek Kızıldeli tekkesi, gerekse Seyyid Ali Sultan arasında böylesine bir ilişkinin gelenek içinde yer bulması, şeyhin Bektaşîlik yahut ona zemin hazırlayan tasavvuf anlayışının, Rumeli ve Balkanlarda mayasını çalan pirlere başında geldiği görüşünü kuvvetle desteklemektedir.⁵²

Sonuç

Bilinen hâliyle Bektaşî tarikatının Balım Sultan tarafından 16. yüzyılın başlarında kurulduğu kabul edilmektedir (Birge, 1937: 56-57; Ocak, 1992: 17-18). Bu durumu dikkate alan John K. Birge, Bektaşî tarihini üç ana döneme ayırmıştır. Ona göre birinci dönem Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a kadar geçen süreyi kapsamaktadır. İkinci dönem Balım Sultan'dan itibaren 1826'da tekkelerin kapatılmasına kadar devam eden "tarikat dönemi"dir. Üçüncü dönem ise 1826 sonrasını kapsamaktadır (Birge, 1937: 22-86). Birge'nin dönemlendirmesi

ıç sevdiğim bir de bana ver" (Öztelli, 2004: 222; Öztelli, 1997: 122; Eyuboğlu, 1997: 154; Aslanoğlu, 2000: 488).

⁵² Kızıldeli tekkesinin Bektaşîliğin doğup gelişmesindeki bu önemli rolüne dikkat çeken Baha Sait, II. Beyazid'in Kızıldeli Tekkesi'ne ayrı bir önem verdiğini ve 1501 yılında tekkenin postnişini olan Balım Sultan'ı, Pir-evi'nde görevlendirerek bütün Bektaşîlerin başına getirdiğini kaydetmektedir (Baha Sait Bey, 1927: 314).

hâlen geçerliliğini sürdürmektedir. Nitekim bu makale de Birge'nin şablonunu esas alarak Bektaşî tarihinin birinci dönemine odaklanmış ve bu dönemde Kızıldeli'nin rolünü tespit etmeye çalışmıştır.

Ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Kaynaklarımız Kızıldeli'nin "Bektaşî tarikatı"nın oluşum sürecini teşkil eden birinci dönemde belirleyici bir rol üstlendiği görüşünü kuvvetle desteklemektedir. Onun bu rolünü dört ana başlık altında incelemek mümkündür. Öncelikle o, Hacı Bektaş Veli'nin sırrının (manevi mirasının) en önemli varislerinden ve temsilcilerinden birisidir. Onun Hacı Bektaş sırrının varisi olduğu Bektaşî geleneğinde yerleşik bir inançtır (Yıldırım, 2010). Ancak bu "sır" Kızıldeli'ye Abdal Musa kanalıyla intikal etmiştir. Dolayısıyla Balım Sultan'dan önceki evre, Hacı Bektaş Veli - Abdal Musa - Kızıldeli üçlüsü tarafından şekillendirilmiştir. Kızıldeli'nin belirleyici rolü ikinci olarak Rumeli ve Balkanlar'la ilgilidir. Rumeli'nin fethinde bizzat savaşarak yer almış olan şeyh kurduğu tekke ve yetiştirdiği dervişlerle daha sonra Bektaşî şemsiyesi altında birleşecek olan popüler-mistik hâlk İslamı'nın Rumeli ve Balkanlarda yayılmasında öncülük etmiştir. Bektaşî tarikatının özellikle Babagân kolunda Rumeli ve Balkanlar'ın ağırlığı göz önüne alındığında onun Bektaşî tarihindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Tarikatın oluşum sürecinde Kızıldeli'ye biçilen rolün belki en önemli boyutu Balım Sultan'la ilgilidir. Geleneksel bilgi hemen her bileşeniyle Balım Sultan'ı Kızıldeli'ye bağlamaktadır. Her şeyden önce o, Kızıldeli'nin himayesinde Rumeli'ne geçen Mürsel Bali'nin oğludur. Dahası Kızıldeli tekkesinde yetişmiş, hatta orada bir süre postnişinlik yapmıştır.

Kızıldeli'nin Bektaşî Tarikatı'nın oluşum ve gelişimine katkısı vefatından sonra da devam etmiştir. Dimetoka yakınlarında kurmuş olduğu tekke, 15. yüzyılda Hacı Bektaş ismini yücelten dergâhlar içinde en büyük ve en etkili olanlar arasındadır. Kızıldeli Dergâhı Balım Sultan'ın Pir-evi merkezli Bektaşî tekkeleri ağını kurmasından sonra da önemini korumuştur. Ancak Kızıldeli'nin vefatından sonra tekkede özellikle tasavvufî hayatın nasıl yönetildiği hususunda arşiv kaynakları ile Bektaşî geleneksel bilgisi ihtilafa düşmektedir. Kızıldeli'nin kendisi tarafından kurulan tekkenin bir tane olduğunu kabul etmek gerekir. Arşiv belgeleri bu tekkenin maddî işlerinde (vakıf mutasarrıflığı) olduğu gibi manevî işlerinde de Kızıldeli evlatlarının kontrolü ellerinde tuttuğunu göstermektedir. Ancak en geç 16. yüzyılın ilk yarısında Kızıldeli vakfı bünyesinde ikinci bir tekkenin daha ortaya çıktığı görülmektedir. En azından 16. yüzyılın ilk yarısında, bu iki tekkede yaşayan dervişlerin birbirlerine pek iyi gözle bakmadıkları anlaşılmaktadır. Dergâh bünyesinde meydana gelen bu bölünmenin sosyo-kültürel ve/veya doktrinsel sebepleri hakkında bilgimiz yetersizdir. Aynı şekilde bu iki tekkede kümelenen dervişlerin köken ve tasavvuf anlayışları itibariyle de ayrışıp ayrışmadıkları hususunda söz söylemek için daha fazla araştırma gerekmektedir.

KAYNAKÇA:

A. ARŞİV BELGELERİ:

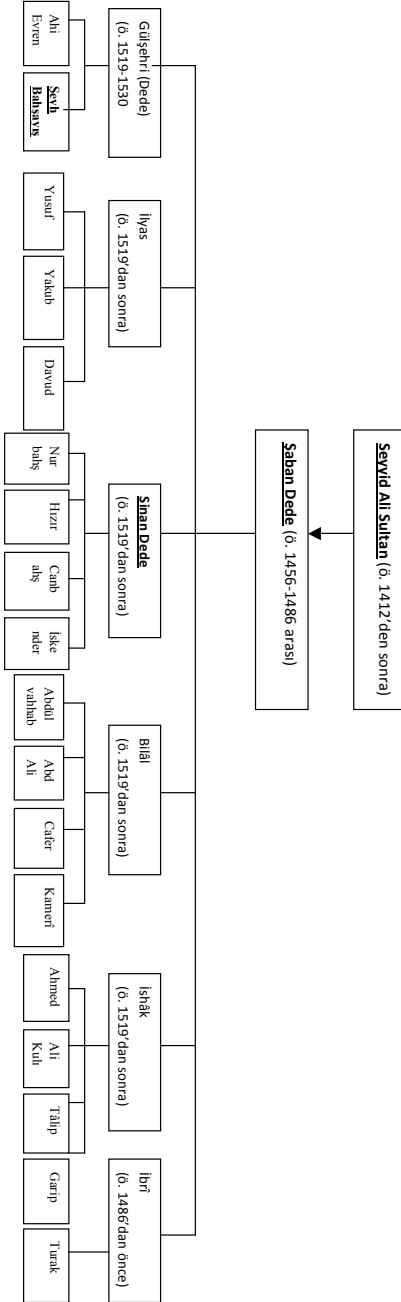
- BOA, C. EV. 16639.
 BOA, C. EV. 16639.
 BOA, EV. MKT. CHT. 190/107.
 BOA, HAT. 292/17411-1.
 BOA, HAT. 686/33344-2.
 BOA, MD 7: 543.
 BOA, Musa Çelebi Dosyası.
 BOA, TD 20.
 BOA, TD 370.
 BOA, TD 470.
 BOA, TD 77.
 İstanbul Atatürk Kitaplığı, MC 0/89.
 TKGM KKA, TD 562.

B. KİTAP VE MAKALELER

- AHMET RİFAT EFENDİ (2007): *Gerçek Bektaşilik. Mir'atü'l-mekâsîd fî def'i'l-mefâsîd. haz. Salih Çift. İstanbul: İz Yayıncılık.*
- AKTEPE, M. Münir (1949): *Osmanlı Türkleri'nin Rumeli'ye Yerleşmeleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.*
- ASLANOĞLU, İbrahim (2000): *Pir Sultan Abdallar, İstanbul: Can Yayınları.*
- AŞIKPAŞAZÂDE, Derviş Ahmed (1949): *Tevârih-i Âl-i Osman. haz. Nihâl Atsız. İstanbul: Türkiye Yayınevi.*
- BAHA SAİT BEY (1927): "Bektâşiler III". *Türk Yurdu. no: 28. Nisan: 305-341.*
- BARKAN, Ömer Lütfi (1942): "Osmanlı İmparatorluğunda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler; İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi II: ?????*
- BAYRAM, Mikâil (2005): *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren – Mevlânâ Mücadelesi. Konya.*
- BELDICEANU-STEINHERR, Irène (1999): "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodox İslam'ın Trakya'ya Yerleşmesi". *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 – 1699). ed. Elizabeth A. Zachariadou. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 50-72.*
- BIRGE, John K. (1937): *The Bektashi Order of Dervishes, London-Hartford, Conn..*
- COŞAN, Esat (1982): *Makâlât. Ankara: Seha Neşriyat.*
- EFLAKİ, Ahmet (2001a): *Ariflerin Menkıbeleri. cilt I. çeviren Tahsin Yazıcı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.*
- EFLAKİ, Ahmet (2001b): *Ariflerin Menkıbeleri. cilt II. çeviren Tahsin Yazıcı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.*
- ELVAN ÇELEBİ (1995): *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye. haz. İsmail E. Erünsal ve Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu.*

- ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1955): *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, vol. I, İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi.
- ERSAL, Mehmet (2009): *Veli Baba Sultan Ocağı*. Köln: Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü.
- FAROQHI, Suraiya (1976): "Agricultural activities in a Bektashi center: The Tekke of Kızıl Deli, 1750-1830", SF 35: 69-96.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (2008): *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*. İstanbul: İşaret Yayınları. (Birinci Baskı 1957).
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1992): *Alevî Bektaşî Nefesleri*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1995): *Vilâyet-nâme. Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- GÜMÜŞOĞLU, Dursun. Haz. (2009): *Sâdık Abdâl Dîvânı*. İstanbul: Horasan Yayınları.
- GÜZEL, Abdurrahman (1999): *Abdal Musa Velâyetnâmesi*. Ankara: TTK.
- İNALCIK, Hâlil (1993): "Dervish and Sultan: An Analysis of the Otman Baba Vilâyetnâmesi". *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, Bloomington.
- KARATÜRK, Mustafa (tarihsiz): *İki Cihan Hazinedarı Seyyit Veli Baba Sultan ve Türbesi*. Ankara.
- KILIÇ, Filiz, Mustafa Arslan, Tuncay Bülbül. Haz. (2007): *Otman Baba Velayetnamesi*. Ankara.
- KOCA, Turgut (1990): *Bektaşî Alevî Şairleri ve Nefesleri*. İstanbul: Maarif Kitaphanesi ve Matbaası.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1973): "Abdal Musa", nşr. Orhan Köprülü, *Türk Kültürü* 124: 198-207.
- KRSTIC, Tijana (2004): *Narrating Conversions to Islam: The Dialogue of Texts and Practices in Early Modern Ottoman Balkans*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ann Arbor. Michigan Üniversitesi.
- MÉLIKOFF, Irène. (1999): *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*. İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü.
- MINKOV, Anton (2000): *Conversion to Islam as Reflected in Kisve Bahasi Petitions: An Aspect of Ottoman Social Life in the Balkans 1670-1730*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Montreal. McGill Üniversitesi.
- NOYAN, Bedri (1998): *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*. I. Cilt. Ankara: Ardıç Yayınları.
- NOYAN, Bedri (2000): *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*. III. Cilt. Ankara: Ardıç Yayınları.
- NOYAN, Bedri. Haz. (1976): *Demir Baba Vilâyetnamesi*. İstanbul: Can Yayınları.
- NOYAN, Bedri. Haz. (1996): *Veli Baba Menakıbnamesi*. İstanbul: Can Yayınları.
- NOYAN, Bedri. Haz. (1999): *Seyyit Ali Sultan Velayetnamesi*. Ankara: Ayyıldız Yayınları.
- OCAK, Ahmet Y. (2002): *Sarı Saltuk. Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü*, Ankara: TTK.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1992): "Balım Sultan". DİA. Cilt 5: 17-18.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1999): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süflük: Kalenderler (XIV – XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: TTK.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1996): "Hacı Bektaş Veli" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 14: 455-458.
- ÖZTELLİ, Cahit (1997): *Bektaşî Gülleri*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- ÖZTELLİ, Cahit (2004) : *Pir Sultan Abdal. Bütün Şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- SADIK ABDAL (1155/1742): *Dîvân-ı Sâdık Abdal. El Yazması. Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi*. No: 834.35-1.

- SELÇUK, Hava (2002): *Rumeli'de Osmanlı İskan Siyaseti (1299-1481)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- ŞEYH SIRRI RİFÂÎ (1284 / 1867-68): *Risâle-i Lâhutîyye*. Yazma. Süleymaniye Kütüphanesi. İzmirli İsmail Hakkı Bölümü. No: 1243.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, İsmâuddin Ebu'l-hayr Ahmet Efendi (2007): *Osmanlı Bilginleri. Eş-şakâiku'n-numâniye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. Çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık.
- TULUM, Mertol. (2000): *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul: Menâkıbu'l- Kudsiyye Üzerinde bir Deneme*. İstanbul: Deniz Kitabevi.
- VİRÂNÎ BABA (1291/1874): *Nazm u Nesr-i Virânî Baba*, İstanbul.
- YEMÎNÎ, Derviş Muhammed (2002): *Fazîlet-nâme I. Haz. Yusuf Tepeli*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YILDIRIM, Rıza (2007) : *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi*. Ankara: TTK.
- YILDIRIM, Rıza (2008) : "Efsanede Gizli Gerçek: Bir Tarih Kaynağı Olarak Seyyid Ali Sultan Velâyetnâmesi", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 6: 1-43.
- YILDIRIM, Rıza (2009a): "History Beneath Clouds of Legend: Seyyid Ali Sultan and his Place in Early Ottoman History". *International Journal of Turkish Studies* 15/1-2: 21-62.
- YILDIRIM, Rıza (2009b): "Hacı Bektaş Velî ve İlk Osmanlılar: Aşıkpaşazâde'ye Eleştirel Bir Bakış". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 51: 107-146.
- YILDIRIM, Rıza (2010): "Bektaşî Geleneğine Göre Seyyid Ali Sultan". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 53

Tablo 1: Seyyid Ali Sultan'ın iki nesil boyunca soy ağacı

Kaynak: MC 0/89 (1456 tarihli), TD 20 (1486 tarihli), TD 77 (1519 tarihli), TD 370 (1530 tarihli)

16. YÜZYIL ÖNCESİNDE DİMETOKA, KIZIL DELİ VE BALABANLILAR

DIDYMOTEICHO, KIZIL DELİ AND BALABANS BEFORE 16. CENTURY

Vatan Özgül¹

ÖZET

Dimetoka; Bizans, Osmanlı ve Alevi-Bektaşî tarihi açısından önemli mekânlardan biridir. Bunun yanı sıra Kızıl Deli ile özdeşleşmiş bir yer adıdır. Günümüzde Erzincan-Tunceli-Erzurum-Malatya sınırları içinde yaşayan Balaban Aşireti açısından da önem arz eden bir yerdir. Balabanlıların sözlü tarih geleneği içinde en başta vurgulanan bu yer, Balabanlıların Anadolu'ya göçmeden önce yaşadıkları mekân adı olarak zikredilmektedir. Balabanlılardan başka Dimetoka'dan geldiğini söyleyen bir başka topluluk bulunmamaktadır. Bu saptama Balabanlıları ilginç ve farklı kılmaktadır. Yaklaşık 4 yıl önce derlediğimiz bir sözlü tarih bilgisi bize, Balaban-Dimetoka bağlamını daha derinlemesine irdelemeye sürükleyen bir yapı sunmaktaydı. Balaban Aşireti'nin merkez köyü olan Pınarlıkaya'da (Hınzoru) büyüyen 1917 doğumlu Kahraman Özgül, günümüzde Kureyş Ocağı talibi olan Balabanlıların, geçmişte Kızıl Deli talibi olduğu bilgisini aktarmaktadır. Malatya'daki ve Dimetoka'daki Kızıl Deli kültürlerinde mevcudiyetinden bahsedilen iki farklı ocak ve iki farklı tekke olgularından hareketle Kızıl Deli'nin tarihsel şahsiyet olarak saptanması noktasında önemli ve dikkat çekici sonuçlar elde edilmiştir. Yine bu bağlamda Balabanlıların tarihine ışık tutabilecek bazı bulgular elde edilmiştir. Genel görüşün aksine Seyyid Ali ile Kızıl Deli'nin farklı şahsiyetler olabileceğine yönelik değerlendirmelere ulaşılmıştır. Son olarak 16. yüzyıl öncesi tüm Dimetoka köyleri irdelenmiş ve liste hâlinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dimetoka, Malatya, Tenci, İriağaç, Aydın, Birgi, Alaşehir, Konya, Karaisalı, Kızıl Deli, Seyyid Ali Sultan, Ali Seydi, Balaban, Balabanlı, Balabanlar, Savcı Bey, Savcıoğlu, Fetret Devri, Peçenek, Kuman, Kıpçak, Pavlos, Bogomil.

ABSTRACT

Didymoteicho is one of the significant places for Byzantium, Ottoman and Alevi-Bektaschi history. It is also a dedicated toponymical word for Kızıl Deli. Besides it has also importance regarding Balaban tribe, living at Erzincan, Tunceli, Erzurum and Malatya provinces nowadays. This is the land highlighted in Balabans oral history tradition as the place of Balabans before they have migrated to Anatolia. There is no other community than Balabans saying that they are Didymoteicho originated. That makes Balabans unique and interesting. The oral history information those I have collected, urged me to go into deep for Balaban-Didymoteicho concept. Kahraman Özgül born in 1917 at Hınzoru (Pınarlıkaya) village

¹ Araştırmacı yazar, el-mek: vatan74@hotmail.com

in Erzincan-the central village of Balaban tribe-was my source of oral histroy information, He told me that Balabans were disciples of Kizil Deli before Kureys Ocağı (Lodge) times. Regarding the information of oral history collected at Malatya and Didymoteicho about the two differing cults and dervish lodges; valuable and remarkable informations gathered about Kizil Deli itself. The acquired evidences can also enlighten the Balaban history as well. Contrary to generic opinion, we have deduced that Seyyid Ali and Kizil Deli are indeed different persons. In the same aspect, whole Didymoteicho villages are studied and presented as a list at the end of the article.

Key Words: Didymoteicho, Malatya, Tenci, Iriagac, Aydin, Birgi, Alasehir, Konya, Karaisalı, Kizil Deli, Seyyid Ali Sultan, Ali Seydi, Balaban, Balabanli, Balabanlar, Balabans, Savci Bey, Savcioglu, Fetret Devri (Ottoman Civil War of 1402 - 1413), Patzinaks, Cumans, Kypcaks, Paulicians, Bogomils

Giriş

Böylesi bir çalışmaya bizi iten temel etken, yaklaşık 4 yıl önce merhum dedemin kardeşi sevgili Kahraman Özgül² amcamız ile yaptığımız görüşmede, aktardığı sözlü tarih bilgileridir. O gün kendisiyle yaptığımız görüşme sırasında, aktardığı bilgileri derledikten sonra Kızıl Deli Sultan³, 16. yüzyıl öncesinde Dimetoka ve çevresindeki köyler ile Balabanlılar arasındaki ilişkiyi çözmeye yönelik araştırma yapma ihtiyacı duyduk. Kahraman Özgül, Balabanlıların Dimetoka'yla olan bağlarını dinsel çerçevede de destekleyici bir argüman olarak şu cümleyi zikretmişti: “Balabanlılar, eskiden Kızıl Deli talibiymiş”. Nitekim herhangi bir Alevi topluluğun, daha sonrasında kitlesel olarak mensup olduğu ocağı değiştirmesi, eşine sıklıkla rastlanır bir olay olmadığı gibi hiç rastlamadığımız, yani o güne kadar hiç okumadığımız veya

² Doğum Yeri: Erzincan, Pınarlıkaya (Hınzoru) Köyü; Doğum Yılı: 1917 (Özgül, 2007b: 1407-1418)

³ Maksatlı olarak “Kızıl Deli” ifadesini “Kızıl Deli” şeklinde değil ayrıık şekilde yazıyoruz. Bu tavrın izahatı noktasında ortaya koyabileceğimiz elle tutulur herhangi somut bir argümanımız yoktur. Ancak bu noktada “Seyyid Ali” ifadesinin zımnen ayrıık iki farklı kavramla anımsanmasına dikkat çekmeden geçemeyeceğiz. Aynı çerçevede “Kızıl” ve “Deli” kavramlarının ayrıık ve holistik (bütüncül) olarak ele alınmasında yarar görüyoruz. Osmanlı'nın kuruluş dönemi -ki yazılı bilgi ve belgelerin görece kısıtlı olduğu dönemle ilgili- onomastiği (kişi adları) hakkında yeterli nicelik ve nitelikte çalışma yapıldığını söylemek pek mümkün değildir. Buna karşın “Deli”, “Kara”, “Sarı”, “Uzun” gibi ad, lakap ya da unvanlar herhâlde bu dönemi çalışan araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki farklı isim, lakap ya da unvanlara önem atfedilmemesinin, bahsi geçen dönemin onomastiğiyle ilgili detay araştırmaların yapılması noktasında zafiyet doğurduğunu düşünüyörüz. Onomastikle ilgili detay bilgilerle sahip olunmaması, Kızıl Deli Sultan gibi şahsiyetlere dair bilinmeyen noktaların sosyal tarih çerçevesinde aydınlatılmasında belki de en ciddi engellerden birini teşkil etmektedir. Nihayetinde bu ve benzeri çalışmalar, çoğunca “anahtar” kelimeler üzerinden yapılmaktadır. Araştırmacıların nazarında bu ismin, birleşik bir isim ve ayrıık kelimelerden oluşan bir isim olarak farklı kombinasyonlar çerçevesinde ele alınması yarar sağlayabilir. Kaldı ki bu ve benzeri detaylı ele alış şekillerinin, çağrışımlar ve belki de araştırmacının bilfiil şahsi yeteneğiyle birlikte başka bir hâle bürünüp, araştırmanın seyriyi olumlu yönde etkileyen bir altyapı da sunabilir. Bu bağlamda sadece bir vurgu ve hassasiyet noktasında “Kızıl Deli” isminin, ayrıık şekilde yazılmasının daha uygun olacağını değerlendiriyoruz. İmgesel olarak araştırmacıların dikkatini “Kızıl” ve “Deli” kavramlarını, hem ayrıık hem de birlikte düşündürmeye sevk ederek, bundan sonraki süreçte Kızıl Deli Sultan'la ilgili bilinmezlerin araştırılıp ortaya konması noktasında bir tür konsantrasyonu yaratılmasını amaçlıyoruz.

duymadığımız bir olaydı. Kısacası “ocak değişimi” bir “olgu” bile değilken Kahraman Özgül bize, zaman içinde Balabanlıların ocak⁴ değiştirmiş (ya da daha genel bir ifade kullanmak gerekirse belli bir ölçüde dinsel aidiyet bağlarını değiştirmiş) olduklarını ifade ediyordu (Özgül, 2006a: Özel Arşiv-Ses Kaydı; Özgül, 2006b: Özel Arşiv-Video Kaydı; Özgül, 2007b: 1407-1418).

Balabanlıların ocak mensubiyetliğini değiştirmiş olmalarından ziyade, Kureyş Ocağı talipliği öncesinde Kızıl Deli'ye bağlı olduklarını ifade ediyor olmaları, şu veya bu şekilde Dimetoka ile ilgili bağlarını yeniden anımsatan bir argüman gibi durmaktaydı. Nitekim “Kızıl Deli” dendiğinde akla gelen ilk mekân adı hiç şüphesiz “Dimetoka”dır. Balabanlılar da Balkanlar'da yer alan bu yerleşim biriminden geldiklerini ifade etmektedirler. Daha doğrusu “Balabanlılar Dimetoka'dan gelmiştir.”⁵ önermesinin, bir hipotez gibi algılanmasından öte, bir gerçekliğinin olup olmadığının araştırılması (yani nesnel başkaca verilere ulaşabilme imkânının değerlendirilmesi) gerekliliği ortaya çıkmaktaydı. Şunu hemen ifade etmeliyiz ki günümüzde hâlen, Dimetoka'dan geldiklerini ifade eden ileri yaşta Balabanlılar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Dimetoka kelimesinin orijinalliyi yani başka coğrafyalarda sıklıkla yer alan bir yer adı olmayışı ve Dersim-Erzincan bölgesinde yaşayan bir aşiretin Balkanlarda bulunan bir yerden göç etmiş olduklarını söylemeleri, başlı başına özgün bir durumdur. Ayrıca Dersim-Erzincan bölgesindeki (ve aslında Anadolu'nun genelinde) Alevi toplulukların birçoğunun “Horasan” söylemini aktarmasına (yani Horasan'dan geldiklerini söylemelerine) rağmen sadece Balaban Aşireti'nin, “Dimetoka” adlı yerleşim biriminden ayrılarak şu anki yaşadıkları bölgeye, şu veya bu şekilde geldiklerini iddia etmeleri bile başlı başına, bahsi geçen önermenin doğruluğuna yönelik şüpheleri azaltmaktadır. Bunun yanı sıra şimdiki kadarki çalışmalarımızda Balabanlılar dışında Dimetoka'dan geldiğini iddia eden bir başka bir topluluğa rastlamadığımızı belirtmemiz gerekir. Tüm bu bilgi ve değerlendirmelerden

⁴ Ya da belki buna “dinsel aidiyet bağı ile ilgili bir değişiklik” mi demek lazım gelir? Çünkü geçmişte ne vakit bugünkü algılamaya benzer “Alevi Ocağı” tesis olunmaya başlamıştı? Ayrıca Kızıl Deli Sultan ile ilgili bir dinsel aidiyetten bahsederken -en azından 14. ve 15. yüzyıl için- ocak tabirini kullanmak sağlıklı bir yaklaşım mıdır? Bu soruların cevabını veremiyoruz. Nitekim ocak kültürünün -ki burada Alevi Ocağı'nı kast ediyoruz- ne zamandan beri var olduğu noktasındaki soruya cevap teşkil edebilecek nesnel bir veriye, şimdiki kadar ulaşamadık.

⁵ (Özgül, 2005: 47-55) Dimetoka merkezi, Türkiye-Yunanistan sınırına sadece 2,5 km uzaklıktadır. Yunanistan sınırları içinde bulunan Dimetoka, Evros şehrinin ilçelerinden biridir. Edirne'ye karayoluyla uzaklığı yaklaşık 50 km'dir. (Google Earth, 2010; Umar, 1993: 214) Bunun yanı sıra Biga merkezinin 7 km kuzeyinde yer alan Gümüşçay Köyü'nün eski adı “Dimetoka”dır. O yöre ile ilgili eldeki en eski Osmanlı tahriri olan 1516 tarihli TT 59'da Biga'ya bağlı “Dimetoka” köyünü saptayabiliyoruz. (Demircan, 2000: 92, 93, 146, 211, 233, 234, EK12). Özellikle belirtmeliyiz ki bu ad burada okunduğu şekilde yani “Dimetoka”dır. Kısacası “Didimoteikho” ya da benzeri (yani Rumca kelimenin telaffuzu şeklinde) değildir. Bunun dışında bir de Balıkesir'in Bigadiç ilçesinin eski adının “Didimotihē” (Didymoteiche) (yani Rumca “Dimetoka”nın telaffuzu gibi) olduğu iddia edilmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, ilk baskısı Osmanlıca olarak 1925'de yayımlanan “Karesi Vilayeti Tarihçesi” adlı kitabında, kaynağını belirtmeden bu bilgiyi aktarmaktadır (Uzunçarşılı, 2000: 65). Zekeriya Özdemir de bir çalışmasında benzer bir iddiaya, yine kaynağını göstermeden yer vermiştir. Çalışmasında Bigadiç'in eski adının “Didi-Moti-He” olduğunu ve “Şans Tanrıçasının İkizi” anlamına geldiğini iddia etmektedir (Özdemir, 1996: 6). Nitekim herhangi kaynağa dayanmayan (ya da kaynakçasına yer verilmemiş) bu iddiayı Bilge Umar haklı olarak eleştirmiş ve Bigadiç'le ilgili bu bilgilerin doğruluğuna şüphelenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Bilge Umar'a göre “Bigadiç”, Rumca kökenli “Pegadites” kelimesinin değişmiş hâlidir. (Umar, 2006: 139, 140).

hareketle bahsedilen bu sözlü tarih anlatımıyla Balabanlıların, aslında diğer topluluklara göre belli bir farklılığı ya da özgünlüğü ortaya koymakta olduklarını söyleyebiliriz. Bunlara ek olarak görece yakın dönemde bile olsa bazı kaynak eserlerde bu durumun teyit edilmesi⁶, bahsi geçen önermenin doğruluk payını artırmaktadır. Dimetoka ve çevresine ait 16. yüzyıl ve öncesi onlarca toponimik verinin (yer adlarının) varlığı ve bu noktaya kadar ortaya koyduğumuz diğer argümanlar ve yaklaşımlar, bizim açımızdan Balabanlıların bir zamanlar Dimetoka'da yaşamış oldukları konusunu, şüpheye yer bırakmayacak deliller olarak algılamamıza neden olmuştur (Özgül, 2005: 39-57). Buna rağmen bu fikrin, tarihsel-nesnel-analitik farklı bulgular elde edilebildiği takdirde, ayakları yere daha da sağlam basan bir önermeye dönüşeceğini değerlendirmekteydik. Tüm bu düşünce ve yaklaşımlar, bizi bu makale bütünündeki çalışmaya itti. Ancak makalemizin temel amacı, bahsi geçen olgular arasında bağlantıyı keşfe yönelik olduğundan, Kızıl Deli Sultan'ın, Kızıl Deli Sultan Ocağı'nın ve Dimetoka'nın ilgili tüm tarihsel ya da dinsel arka planına girilmemiştir. Kızıl Deli Sultan'la ilgili bir konuyu incelemek gerektiğinde hiç şüphesiz "Dimetoka" kelimesi, anahtar kelimelerimizden biri olmalıdır. Bu makale bazındaki araştırma konumuz Balabanlıların Kızıl Deli Sultan'la ilişkisi olduğundan, "Dimetoka" olgusu önemlidir. Dimetoka'dan geldiğini ifade eden bir topluluğun varlığı ve ayrıca geçmişte Kızıl Deli Sultan talibi (mürid, takipçi ya da dinsel önder olarak kabul edenlerden) oldukları noktasındaki iddia, veri ya da rivayet bizi Dimetoka'yı belli açılardan irdelemeye sürüklemektedir. Temel amacımız Balabanlıların, Dimetoka ve Kızıl Deli Sultan ile ilgili bağlarının ne olduğunun ya da ne olabileceğinin saptanması ve bu çerçevede nesnel bilgilerle konunun aydınlatılmasıdır. Ancak daha önce vurgulanmamış ya da henüz yararlanılmamış Kızıl Deli ile ilgili (ya da ilişkilendirilebilecek) bazı kaynaklara bu vesile ile değinerek, gelecekteki araştırmalara katkıda bulunmaya çalışacağız.

I. İstanbul ve Edirne Haricinde Trakya'da Bir Diğer Başkent: Dimetoka Tarihine Genel Bakış

A. Dimetoka'nın Kuruluşu Hakkında

Dimetoka, diğer birçok Rumca kökenli yer adları gibi değişime uğrayarak Türkçeleşmiş bir yer adıdır. Bu olguya, hemen yakınındaki Edirne'den de örnek verilebilir ki nitekim "Adrianoupolis" ismi, zaman içinde Edirne'ye dönüşmüştür.⁷ Dimetoka, aslı "Διδυμότειχο" olan Rumca ismin bozularak Türkçeleşmiş ve Türkler tarafından kullanılan biçimidir. "Διδυμότειχο" [Διδυμότειχον] kelimesinin Latin harfleriyle "Didimotioh", "Didymotioh",

⁶ Ali Kemali tarafından kaleme alınan ve 1932 yılında yayımlanan Erzincan Tarihi adlı kitapta şu ifadeler yer almaktadır: "*Balaban Aşireti, vaktiyle Dimetoka'dan [kitapta ilgili sayfada aynen bu şekilde yani "Dimetoka" değil ama "Dimotoka" şeklinde yazılmış] Bursa'ya, oradan Konya'ya Konya'dan Malatya ve nihayet Nazımiye'ye, şimdi sakin buldukları Balaban deresine gelmiş, aslen Türk veya Türkmen olduklarını rivayet etmektedirler.*" Daha ileride Erzincan'daki aşiretlerin sıralandığı bir sayfada tekraren, *Dimutoka*'dan [kitapta ilgili sayfada aynen bu şekilde yani "Dimetoka" değil ama bu sefer "Dimutoka" şeklinde yazılmış] geldikleri ifade edilmiş. Ali Kemali bu bilgileri, Erzincan Valisi olduğu dönemde doğrudan Balabanlılardan almış olmalıdır (1932: 172, 195).

⁷ (Umar, 1993: 22). Bu konuda Bilge Umar'ın, gönderme yaptığımız kitabına bakılabilir. Sadece Rumca kökenli değil diğer dillerden de Türkçeye geçerek, dönüşerek giren yüzlerce yer adı bulunmaktadır.

“Didymoteicho” ya da “Didimotihon” şeklinde yazıldığı görülmektedir. Nadir olarak günümüzde yabancı yazarlar ve yine günümüzde bazı Yunanlılar tarafından “Demotika” şeklinde de kullanıldığı görülmektedir. Aslı Rumca olan bu kelime “Didimotiko” ya da “Didimotikhon” gibi telaffuz edilebilir. Bu kelime [Διδυμότειχον < δίδυμον τείχος (didymon teixos); “twin wall”] “ikiz hisar” ya da “ikiz duvar” anlamına gelmektedir.⁸ Bu yer adının hangi toplulukça ne şekilde anımsandığının ve ifade ya da telaffuz edildiğinin önemi, bizzat ihmal edilemeyecek bir ayrıntıdır.

Dimetoka'nın, şu anki mevcut merkezine çok uzak olmayan bir noktada kurulmuş ancak günümüzde izine pek rastlanmayan Plōtinoupolis (Πλωτινούπολις) kentine alternatif olarak kurulan bir yer olduğu sanılmaktadır. Genelde Dimetoka'nın [bu adla yani Plōtinoupolis (Πλωτινούπολις) olarak değil ama Διδυμότειχο (Didymotiho) ya da benzer bir adla] 8. yüzyıldan sonra kurulmuş bir yerleşim birimi olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Franz Babinger ise Plotinopolis'in aslında Uzunköprü olabileceğini düşünmektedir (Babinger, 1944: 64; T.E.G, 1991: 620; Kiel, 1994: 305-308; Liakopoulos, 2002: 66; Gouridis, 2006: 13-14). Ancak elde ettiğimiz en eski veri 6. yüzyılın sonlarına aittir. *Theophylacti Simocattae Historiae* adlı kaynakta bu yer adının MS. 591-592 yılları arasında geçtiği ifade edilmektedir.⁹

Günümüzde Sofya'daki arkeoloji müzesinde bulunan bir kitabeğe göre Dimetoka'nın, 813 yılında Bulgar Hanı Krum tarafından ele geçirildiği ve bu dönemdeki adının “Kastron Didymoteichon” ([+] ΚΑΣΤΡΟΝ ΔΙΔΥΜΟΤΥΧΟΝ) olduğu ifade edilmektedir. Dimetoka, 14. yüzyılın başlarına kadar Rumlar, Bulgarlar, Kumanlar-Kıpçaklar ve Haçlılar arasında birçok defa el değiştirmiştir. Dimetoka Bizans'taki iç savaş yıllarında, iç savaşın vuku bulduğu ya da yönlendirildiği ana merkezlerden biri olmuştur. 14. yüzyılın ilk yarısında Bizans ordusundaki paralı Türk askerlerinin ve özellikle Aydınolu Gazi Umur Bey'in idaresindeki kuvvetlerin üssü idi (Gouridis, 2006: 40-58; Kiel, 1994: 305-308).

B. Dimetoka ve Yakın Çevresine Göç, Sürgün, Akınlar ve Bizans Döneminde Dimetoka

Dimetoka'ya ve/veya yakın çevresine eski dönemlerden beri, Anadolu'dan ve Karadeniz'in kuzeyinden göçler olduğunu saptayabiliyoruz. Tarih sahnesinde 8. yüzyıldan itibaren Anadolu'dan Balkanlar'a *heretic*¹⁰ Hristiyan topluluk olarak nitelendirilen Pavloslar'ın yerleştirildiği ya da göçe zorlandıkları görülmektedir. 757 yılından itibaren Erzurum ve Malatya civarındaki¹¹ Pavloslar'ın Trakya'ya yerleştirildiği bilinmektedir. 846 yılına

⁸ (T.E.G, 1991: 620; Kiel, 1994: 305-308; Liakopoulos, 2002: 66; Gouridis, 2006: 13-14) “Διδυμότειχο” kelimesinin latin harfleriyle farklı şekillerde yazılışı ile ilgili birçok kaynak vardır ancak pratik olarak burada onlarca kaynağa gönderme yapmak çok da anlamlı değildir. Bu konuda fikir edinmek için, Google Search ile genel bir araştırma yapmak bile yeterli olacaktır.

⁹ (1972: 229). Bu kaynaktan, 09.05.2008 tarihinde Georgios C. Liakopoulos'un bize cevaben yazdığı e-maile haberdar olduk. Kendisine müteşekkirim.

¹⁰ Heretik yerine *ezotetik* ya da *batını* ifadesi, daha doğru ve anlamlı olurdu diye düşünüyoruz.

¹¹ Bu ifade bize kastedilen bölgenin günümüz Erzurum, Erzincan, Tunceli, Elazığ ve Malatya'sı (ve belki Bingöl-Kiğı

gelindiğinde Pavloslar, Malatya civarına göç etmiş ve Araplarla beraber Bizans'a karşı savaşmışlardır. Bizans'ın Pavloslar üzerine yaptığı harekât sonucu binlerce Pavlos yaşamını yitirdi ve geriye kalanlar, kitleler hâlinde Trakya'ya sürüldü. Zaten 9. yüzyılın ikinci yarısında Bulgaristan'da Pavlos inancı yayılmaya başlamıştı. Diğer zorla iskân olayı çerçevesindeyse 969-976 yılları arasında Pavloslar, Filibe civarına yerleştirildiler. Bir Bulgar kaynağında yazılı rivayete göre Bulgar Pavlosları'nın kökeni Kapadokya'ya dayanmaktaydı (Hamilton vd., 1998: 26, 57, 58, 114; Ostrogorsky, 2006: 155, 156, 207; Obolensky, 1948: 81). "Pavlosların 8. ve 9. yüzyılda yerleştirildikleri yerlerden biri Dimetoka mıydı?" sorusunun cevabını net olarak verebilecek nesnel bir bilgiye sahip değiliz (Gouridis, 2006: 40). Ancak Trakya ifadesiyle en azından, Edirne ve civarının¹² kastedildiğini düşünebiliriz (Hamilton vd. 1998: MAP 1; Ostrogorsky, 2006: 180, 181, Harita 3). Daha sonrasında Balkanlarda Pavloslar'la ilgisi olduğu düşünülen Bogomilizm hareketi baş göstermiştir.¹³ Hatta Bogomilizm öyle gelişti ki -tabiri caiz ise- Balkanlar'dan Anadolu'ya Bogomilizm düşüncesi ihraç edilmeye başlandı. Bu çerçevede tersine göçün yaşandığı ve Bogomilizm düşüncesinin Anadolu'ya yayılma imkânı bulunduğu da düşünülmektedir. Nitekim 11. yüzyılın ilk yarısında, John Tzurilla adlı Bulgar bir Bogomil'in Balkanlar'dan Anadolu'daki "Opsikion" bölgesine (thema) gelerek dinsel düşüncesini yaymak istediğine yönelik bilgiler bulunmaktadır (Obolensky, 1948: 175; Hamilton vd. 1998: 32, 34, 140, 157). 11. yüzyılın ilk yarısında Opsikion Bölgesi, genel anlamı itibarıyla günümüz Marmara Bölgesi'nin güney bölümünü (Anadolu kısmını) teşkil etmekteydi (Hamilton vd. 1998: MAP 2; Ostrogorsky, 2006: Harita III). 14. yüzyılın ilk yarısında Kantakuzenos'un yakın dostu ve Ortodoks inancının önemli dinsel karakterlerinden Gregory Palamas'ın hayat hikâyesini aktaran kişi -ki ona en yakın müridlerinden biriydi- Palamas'ın gençliğinde Trakya ile Makedonya arasındaki "Patikion" dağında 1316 yılı civarında bir süreliğine yaşadığını ifade etmektedir. Bu hikâye içinde Palamas'ın Bogomiller'le sözlü tartışmalara girdiğinden bahsedilmektedir.¹⁴ Nitekim Obelensky, Radchenko'yu kaynak göstererek Makedonya'nın, Bogomiller'in yurdu olduğunu söylemektedir (1948: 259). Kısacası 14. yüzyılın ilk yarısında Dimetoka yakınlarında (en azından Rodop Dağları üzerinde) Pavloslar'ın ve/veya Bogomiller'in yaşadığı iddia edilebilir.¹⁵ 1580'lere geldiğinde bile

ile Sivas Divriği) olduğunu düşündürmektedir.

¹² En geniş tanımlamayla günümüz Türkiye'sinin Trakya'sı olarak ele alabiliriz.

¹³ Özellikle Bulgaristan'ın Filibe kentinde yaygındılar. (Ostrogorsky, 2006: 250; Hamilton vd., 1998: 25-43; Kommena, 1996: 182, 183, 469-475, 506-514)

¹⁴ Bu arada şunu özellikle belirtmek gerekir ki en azından 9. yüzyıldan 12. yüzyılın sonlarına kadar Makedonya derken kastedilen yer, ne tam olarak günümüzün Makedonya ülkesi coğrafyası ne de Yunanistan Makedonyası'dır. Kastedilen yer daha çok Makedonya Bölgesi (Makedonya Theması) olup genel anlamda günümüz Bulgaristan'ındaki Rodop Dağları bölgesinden başlayıp Meriç/Arda nehrine doğru uzanan ve Filibe'nin de içinde bulunduğu yöredir. Makedonya Theması tanımına, Dimetoka ve çevresi, Dedeâğaç ve Gümölcine'nin kuzey kısımları da dâhildir. 13. yüzyıldan itibaren bu tanımlama batıya doğru kaymıştır. (Hamilton vd., 1998: MAP 1, 278-282; Ostrogorsky, 2006: 180, 181, Harita 3; Albayrak, 2005: 125, 141-154). Trakya derken kastedilen yer ise kabaca günümüz Türkiye'sinin Trakya'sıdır. Dolayısıyla Trakya ve Makedonya dendiğinde Dimetoka, bu coğrafyanın merkezine yakın ve stratejik bir noktada bulunmaktadır.

¹⁵ Pavloslar ve Bogomiller meselesine akademisyen ve araştırmacılarımızın ilgisizliği kaygı ve üzüntü vericidir.

-Dimetoka değilse bile Niğbolu ile Filibe arasında- hâlâ onlarca Pavlos köyü bulunmaktaydı (Hamilton vd., 1998: 24).

11. Yüzyılda Makedonya ve Trakya Themaları¹⁶ 11. yüzyıldan itibaren Dimetoka'nın dinsel cazibe merkezlerinden biri olduğu görülmektedir. Hristiyan din büyüklerinden "Άγιος Ιωάννης ο Νέος"nin ("yeni" lakaplı *Aya Ioannes* ya da *Aziz Jan* ya da İngilizce *Saint John* şeklinde okunabilir.) Dimetoka'da bulunduğu bilinmektedir (Gouridis, 2006: 41). Bunun yanı sıra 14. yüzyılın ilk yarısında Dimetoka, Bizans iç savaşlarının yani siyasal (ki içinde dinsel tarafgirlik ve siyasalın dinle işbirliği şeklinde tezahür eden) çekişmelerin odak noktalarından biri hâline de gelmişti. Tam da bu dönemde Dimetoka adeta, Bizans'ın ikinci başkenti olmuştu. Siyasal çerçevede Kantakuzenos taraftarlarının ve dinsel çerçevede de Gregory Palamas'ın (ki Kantakuzenos'la işbirliği yapmaktaydı) yolundan gitmek isteyenlerin ana merkezlerinden biri hâline gelmişti (Gouridis, 2006: 50-58; Ostrogorsky, 2006: 471-480).

Bunun yanı sıra Dimetoka ya da yakın çevresine Osmanlı'dan çok daha önce, Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türk grupların ve Anadolu'dan gelen bazı Türk grupların yerleştiğine ya da yerleşmiş olabileceğine yönelik bilgiler bulunmaktadır. Daha önceleri Tuna'nın kuzeyinde bulunan Peçenekler, 1026'dan itibaren güney bölgelere inmeye başladılar. 1035 yılına gelindiğinde Selanik'e kadar ulaşmışlardı. Hemen ardından Uzların ve devamında Kuman-Kıpçak gruplarının Trakya ve Makedonya bölgesi içine kadar -hatta zaman zaman Mora Yarımadasına ve İstanbul'a kadar varan- ilerleyişlerini gözlemleyebiliyoruz. Peçeneklerin

Yaşadığımız toprakların insanlarına (yani bir zamanlar yaşamış olan insanlara) olan kayıtsızlık, nitelik ve nicelik olarak adı geçen konularla ilgili yaygın kılığın rahatlıkla anlaşılabilir. Konumuz Pavloslar ve Bogomiller'in detaylı irdelemesi olmasa da son yıllarda yayımlanmış bizzat önemli ve de nadir çalışmalardan biri olan Kadir Albayrak'ın kitabını zikretmeden geçemeyeceğiz. (Albayrak, 2005)

¹⁶ Ostrogorsky, 2006: Harita 3

ilk başlarda Bulgaristan'da Filibe ve çevresine yerleştirildiği anlaşılmaktadır. 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bizans, Karadeniz'in kuzeyinden gelenlerden (başlangıçta özellikle Peçenekler'den) paralı asker olarak yararlanmıştı. Uz, Peçenek ve Kuman-Kıpçaklar'ın kendi aralarındaki mücadeleleri ve bu bağlamda güçlü olanın diğerini Balkanlar'ın güneyine doğru göçe zorlamasıyla ilgili nesnel veriler bulunmaktadır. Başta Peçenekler ve Uzlar olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinden gelen ve Bizans'la işbirliğine giren Türk gruplarından bir kısmının, Hristiyanlaştırıldığı ve Türkopol olarak ifade edildiği söylenmektedir. Bazı araştırmacılara göre ise Anadolu'dan Trakya'ya geçmiş ve aslında Müslümanken Hristiyanlaşmış olanlara Bizans kaynaklarında Türkopol adı verilmektedir. Bizans kaynaklarında ilk defa 1082 tarihinde Türkopol ifadesi kullanılmıştır. (Kurat, 1937: 100-237; Anzerlioğlu, 2003: 32-84; Ayönü, 2009: 9, 75-77). Ancak Bizans'la olan ilişkilerin çalkantılı gittiği görülmektedir. Peçeneklerle Kuman-Kıpçaklar'ın, Bulgarlarla işbirliği yaparak Bizans'a karşı savaştığı ve İstanbul önlerine kadar akınların düzenlendiği de bilinmektedir. Bulgar Hanları'nın kontrolündeki Bulgar unsurlarının dışındaki unsurlarla Peçenekler'in, Bizans'a karşı işbirliği yaptığı da görülmekteydi. 1074 ile 1086 yılları arasında birkaç sefer Bulgar Bogomilleri (Pavlosları) ile Peçenekler -ki bir iddiaya göre Kuman-Kıpçaklar da buna destek vermişti- birlikte Bizans'a karşı mücadele etmişlerdi (Kommena, 1996: 168-210; Kurat, 1937: 100-237; Hamilton vd., 23, 24, 36, 37, 164, 165). Hatta bu dönemde Rum asıllı bir Pavlos olan Lecus (Leka), Peçenek önderlerinden birinin kızıyla evlendi. Bu evlilikle güçlenen Peçenek-Pavlos ilişkisi meyvesini verdi ve yine o dönemde (1078-1081 arasında) Peçeneklerle Pavloslar birlikte Lecus'un liderliğinde Sofya ve Niş arasında Bizans'a karşı ayaklandı. Benzer olay Traulus (Travlin) tarafından da tekrarlandı. Traulus da bir Peçenek liderinin kızı ile evlenerek Peçeneklerle yakın bağ kurdu. Ardından Peçenekler ve Pavloslar birlikte Belyatovo denilen Filibe'nin kuzeyindeki bir yerde ayaklandı. Traulus'un önderliğindeki bu ayaklanmaya 80,000 Peçenek ve Kuman-Kıpçak destek verdi. Peçenekler ile Pavloslar arasındaki yakınlığın ya da işbirliğinin bir başka sosyal nedeni olarak, Peçenekler'in de *Mani* inancında olması gösterilmektedir. Zerdüştü kökeni olan bu Mani inancın, 10. yüzyılda Horasan ve Türkistan civarında yaşayan Kuman-Kıpçaklar tarafından kabul edildiği ve Peçenekler'in, daha sonrasında Kumandanlardan hareketle bu inançla tanıştığı ifade edilmektedir. (Kurat, 1937: 159-167; Obolensky, 1948: 189-193). 1065 yılında Tuna'yı geçen Uzlar birçok kollara ayrılarak bugünkü Yunanistan'ın güneyine kadar olan bölgeyi tahrip etmişlerdi. Uzlar arasında yayılan bir salgın hastalık sonrasında Peçenekler ve Bulgarlar birlikte Uzlar'a saldırarak Uzlar'ın büyük bölümünü ortadan kaldırdılar. Geride kalan Uzlar, Bizans'ın hizmetine girdiler ve Bizans tarafından Makedonya ve civarına yerleştirildiler (Kurat, 1937: 100-237; Sümer, 1997: 383). Alexiad'da 1071-1081 yılları arasındaki gerçekleşen bir olay aktarılırken, bir Türk grubunun Meriç nehrini geçmekte olduğu ifade olunmaktadır.¹⁷

¹⁷ (Kommena, 1996: 77,78). Bir tahminde bulunmak gerekirse bu grubun, Anadolu'dan Trakya'ya geçmiş Selçuklu Türkleri'nden oldukları düşünülebilir (Ayönü, 2009: 73). Ancak Alexiad'daki bu Türk grubu ifadesiyle, Anadolu'dan geçen bir grup mu yoksa kuzeyden daha önceleri gelmiş olan Uzlar mı (ya da diğer başka bir grup ?) olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Buna karşın "Kendi adetlerine göre and içtiler" sözü ile en azından henüz Hristiyanlaşmamış bir grup olduğu söylenebilir (Kommena, 1996: 77,78).

Yine Alexiad'da, İzmir'de beylik kurmuş olan Çaka Bey'in, Peçenekler'le işbirliği yaparak Bizans'a karşı saldırdığı aktarılmaktadır. Bu olayın hemen öncesi ve sonrasındaki Bizans-Peçenek mücadelelerinde Peçenekler'in ve Kuman-Kıpçaklar'ın¹⁸ Trakya'daki konumları zikredilmektedir. 1088-1091 yılları arasındaki olaylarda Peçenekler'in; İpsala, Enez/Meriç Ağzı, Hayrabolu, Babaeski, Çorlu, Çatalca'da oldukları ya da bu civarda Bizans ile savaştıkları bilinmektedir. Bunun yanı sıra Kuman-Kıpçaklar ise Enez'de saptanabilmektedir (Kommena, 1996: 213-258). 1189-1242 yılları arasında Kuman-Kıpçaklar'ın farklı yıllar arasında Dimetoka kalesi ve kentine, Filibe ve Edirne'ye -her biri kısa süreli de olsa- hükmettikleri görülmektedir. Yine aynı dönemde Kuman-Kıpçaklar'ın özellikle Ulahlar ve Bulgarlar'la işbirliği hâlinde Makedonya ve Trakya'ya seferler düzenleyip Çorlu ve İpsala'da Bizans'a karşı savaştıkları -hatta İstanbul surları önlerine kadar geldikleri- saptanmaktadır.¹⁹ O dönem kuzeyden gelen Moğollar'ın baskısıyla kaçan Kuman topluluğu, Bizans hizmetine alınmıştı. Trakya'da ve Teselya'da göçebe olarak yaşayan 10,000'lerce Kuman'ın varlığından söz edilmektedir. Hatta 1241/1242 yılında (bir kısmı Hristiyanlaştırılıp) bir bölümü Trakya ve Makedonya'ya, geri kalanlarıysa Anadolu'da Frigya Bölgesi'yle Menderes Vadisi'ne köylü olarak yerleştirilmişti. Menderes'e yerleştirilmelerinin nedeni herhâlde Selçuklular'ın Menderes Havzası'na yönelik akınlarının durdurulmasıydı ki bu formülün etkili olduğu söylenmektedir (Witteck, 1999: 13; Vasary, 2008: 78, 79; Ayönü, 2009: 9-11).

11. yüzyıldan itibaren Hristiyanlaştırılmış Türkopol gruplarından bazıları, Balkanlar'da özellikle Makedonya bölgesinde Vardar (Axios) nehri çevresine ve Trakya'da özellikle Rodop bölgesine yerleştirildiler (Anzerlioğlu, 2003: 81-85). 13. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Bizans ordusunun temel gücü (zaman zaman birbirleriyle savaşsalar da) Anadolu Türklerden ve Kumandanlardan oluşan paralı askeri birliklerdi (Vasary, 2008: 127, 128). Anadolu'dan Trakya'ya geçen birlikler bu bölgede daha fazla kalmaya ve hatta geri dönmeyerek Trakya'ya yerleşmeye başlamışlardı. (Ayönü, 2009: 74). Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. İzzeddin Keykavus, İlhanlı Hükümdarı ile işbirliği yapan kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'ın zorlamasıyla yönetimi bırakmış ve ailesiyle birlikte ilk önce 1256 yılında İznik, sonra Antalya daha sonra (1262'den önceki bir tarihte) İstanbul'da Bizans sarayına sığınmıştı. Bu esnada ona destek veren ordusundan bazı birlikler de Keykavus'un yanından ayrılmamıştır. Keykavus ve ailesi, daha sonra Meriç nehrinin döküldüğü yerde Enez Kalesi'ne hapsedilir. Kaynaklarda Tatar ve Bulgar askerlerinin bu kaleyi kuşattığı ve Tatarların²⁰ Keykavus'u ve iki oğlunu (Mesut ve Kayumers) kurtardığı anlatılmaktadır. Bu olay 1263/1264 yılında gerçekleşmiştir. Ancak Keykavus'un ailesi (annesi ve diğer iki oğlu) Bizans'a teslim edilir. Dobruca-Kırım bölgesine giden ya da götürülen Keykavus'a, Sarı Saltık da eşlik eder. Bir süre sonra tutsak olan ailesi Karaferya'ya gönderilir ve iki oğlu da bu bölgenin

¹⁸ Kuman-Kıpçaklar, bazen Peçenek bazen de Bizans tarafında yer almışlardır.

¹⁹ (Gouridis, 2006: 41-46; Vasary, 2008: 56-67, 75-80; De Villehardouin ve De Valenciennes, 2008: 82-165; Ayönü, 2009:7) Dimetoka, bahsedilen o kısa zaman zarfında bile birkaç defa el değişmiştir. Ayrıca Kumandanlar tek başlarına değil Rumlarla ya da Balkanlı diğer unsurlarla Dimetoka ve çevresinde varlık gösterebilmişlerdir.

²⁰ Aslında bu dönemdeki Tatar olgusu üzerinde daha detaylı araştırma yapmak gerekmektedir. Altınorda Devleti'ne bağlı bir topluluk bile olsalar, bu dönemde Tatar olarak kaynaklarda belli olaylarda geçen tabir ile aslında yine bazı Kuman-Kıpçak unsurlarının kastedilme olasılığı vardır.

valisi olur. Annesi öldükten sonra büyük oğlu Karaferya valisi olurken diğeri, İstanbul'daki Bizans sarayına alınmıştır. Sarı Saltık, Kırım'daki Türkmenlerle beraber Dobruca'ya göçer (1281-1282). İzzeddin Keykavus'un ölümünden (1278-1280) sonra oğlu Mesud Anadolu'ya döner. Ardından Bizans'ın emrindeki diğer kardeşlerini kurtarmak için çabalar. Bu esnada Karaferya'daki Türklerden bazıları Anadolu'ya geçmiş ancak Mesud'un kardeşi ve onun oğlu Karaferya'da kalmıştır. Mesud'un kardeşinin torunu, Hristiyan olmuştur. Bu soydan gelenler Yıldırım Bayezid döneminde bile Serez'in 30 km doğusundaki Zihne adlı yerde hâlâ yaşamaktaydı. Sarı Saltık'tan sonra Türkmenlerin lideri olan Hâlıl Ece, Dobruca'da ona bağlı grubu alıp 1300/1301 yılında Karesi'ye geçer.²¹ Ancak Hâlıl Ece ve ona bağlı Türklerin Trakya ile olan fiziki bağları kısa bir süre sonra tekrar oluşur. 1304 yılı civarı Katalanların Bizans'la ilişkisi bozulduktan sonra Hâlıl (Hâlıl Ece) önderliğindeki Karesi Türkleri, Katalanlarla işbirliği yaparak yaklaşık 10 yıl Trakya ve Makedonya'da faaliyetlerde bulunurlar. 1305-1306 yılları arasında Katalanlar ve Türklerin oluşturduğu birlik; Vize, Gümülcine ve Rodop Dağları'na kadar tüm Batı Trakya'nın sahil kesimini yağmalar. 1307 yılında Keykavus'un oğlu olup Makedonya'da yaşayan oğlu Melik komutasındaki Hristiyan Türkopoller de bu birliğe katılır. Katalan birliğiyle işbirliği yapan Karesi Türkleri ile Türkopollerin mevcudunun 2,000 ile 3,000 arasında olduğu söylenmektedir. 1307-1308 yılları arasında Dobruca Türklerinden bazılarının Hâlıl'in birliğine katıldığı da iddia edilmektedir. 1311 yılında ya da hemen öncesinde Türkler ve Türkopoller Katalan birliğinden ayrılıp kendi başlarına hareket etmeye başladılar. Hâlıl'in birliği 1311-1312 yıllarında neredeyse tüm Trakya'nın tek hâkimiydi. Tam bu dönemde Bizans, Türklerle karşı savaşmak için 2,000 Kuman savaşçısını Trakya'ya yerleştirdi. Hâlıl, elde ettiği ganimetlerin Çanakkale Boğazı'ndan Karesi'ye geçirilmesi konusunda Bizans'la anlaşta. Buna rağmen Bizans ordusu içinde bu durumdan rahatsızlık duyanlar, Hâlıl'in birliğine saldırdılar. Devam eden süreçte yapılan çarpışmalar neticesinde Hâlıl'in birliği yenildi. Kurtulabilenler karşı yakaya yani Karesi'ye kaçtılar (Pachymeres, 2009: 72, 73, 96, 97; Ayönü, 2009: 72-80, 89-93, 99-103; Anzerlioğlu, 2003: 95-103; Vasary, 2008: 129-130; Öden, 1999: 24-30; Oikonomidis, 1997: 173-182). Gregoras'tan nakille aktarılan bilgilerden hareketle, Müslüman olduğu bilinen Hâlıl komutasındaki birliğin, meshebsel zihniyeti konusunda ilginç bir değerlendirme yapılmaktadır. Oikonomidis, Hâlıl'in birliğinin Şii akidelere sahip Müslüman bir topluluk olma ihtimalinden söz etmektedir.²²

²¹ (Vasary, 2008: 84-90; Yazıcızade Ali, 2009: 823-856, 908; Pachymeres, 2009; 43-50, 73; Müneccimbaşı, 2001: 96-111; Wittek, 1952: 639-668; Anzerlioğlu, 2003: 95-98; Google Earth, 2010) Istvan Vasary'nin Dobruca konusunda önemli bir değerlendirmesi vardır. Vasary, konunun geçtiği dönemde yani 13. yüzyılın ikinci yarısında Dobruca diye bir yer adının olmadığına altını çizmektedir. II. Murad döneminde Tevârih-i Ali Selçuk'u yazan Yazıcızade Ali, 1380'lerden sonra oluşmuş bu yer adını, herhâlde ki yaşadığı dönemdeki bilgiler çerçevesinde aktarmıştır. Ancak aktarılan bilginin doğruluğu noktasında haklı olarak şüphe yaratmaktadır. Bunun yanı sıra Pachymeres, isim vermeden sanki Sarı Saltık'dan bahseder. Keykavus'un İstanbul'da bulunduğu sıradaki bir olayı tarihe not düşmek bağlamında aktarıırken Pachymeres, şu cümleleri zikreder: “[Keykavus] *Karadeniz'in kuzeyinde bulunan ve ünlü bir kişi olan akrabasından.... yardım talep etmişti.*” Bu ifadeyle Sarı Saltık'ın, Keykavus'tan önce Kırım'a geçmiş olduğu düşünülebilir. “Akrabası” ifadesiyle eğer Selçuklu hanedanı kastediliyorsa, Sarı Saltık'ın Anadolu'dan Kırım taraflarına geçtiği tezi güçlenecektir. Ancak kastettiği Bizans'la olan akrabalık (II. İzzeddin Keykavus'un bir taraftan Bizans Kralı'yla olan akrabalığı) ise o zaman bu yorum, hâliyle değişmelidir. (Vasary, 2008: 90) Karaferya [Karaferye; Verolia]: Selanik'in yaklaşık 70 km güneybatısındaki bir yerleşim birimidir. Zihne, günümüzde Nea Zichni olarak geçmektedir (Google Earth, 2010).

²² (1997: 173-182). Ayrıca “Hâlıl” isminin “samimi dost” anlamına gelen *Arapça* kökenli bir isim olduğunu

1330'lardan itibaren, Bizans iç mücadelesi sürecinde gerek iç savaşta bir tarafın destekçisi olarak, gerekse akın amaçlı olarak Batı Anadolu Beylikleri'nden Trakya'ya geçişler sıklaşmıştır. Bu çerçevede Kızıl Deli ve Dimetoka ile ilgili olan Aydınolu Gazi Umur Bey'den ve onun Trakya ve yakın çevresindeki faaliyetlerinden bahsetmek gerekecektir. Bu çerçeve aslında Bizans'ın iç savaşı ile doğrudan ilgilidir. 1321'de başlayan iç savaş süresince taraflardan biri, diğerine karşı güçlü konuma gelmek ve savaşta başarı elde etmek amacıyla çoğu zaman Anadolu Beylikleri'nden destek almayı tercih etmişlerdir. Edirne, Dimetoka ve İstanbul, bu süreçte başroldeki şehirler olmuştur. Dedesi II. Andronikos'a karşı ayaklanan Genç Andronikos (III. Andronikos) için Dimetoka, tüm Trakya'yı ele geçirebilmesi açısından stratejik öneme sahipti. Bu kent adeta süreç içinde Genç Andronikos Krallığı'nın başkenti olacaktı. İstanbul'dan Edirne'ye kaçtıktan sonra Genç Andronikos'u Edirne'de, yakın dostları Ioannes Kantakuzenos ve (Küçük) Syrgiannes karşıladı. Aslında ayaklanmanın zeminini hazırlayanlar da bunlardı. (Küçük) Syrgiannes, hem Andronikoslar'la hem de Kantakuzenoslar'la akrabaydı (Nicol, 1999: 166, 167; Liakopoulos, 2002: 30, 31; Gouridis, 2006: 49). Ancak onu daha ilginç kılan yanı aslında Kuman kökenli olmasıdır. Babası (ya da bir ihtimalle vaftiz babası), seçkin bir Kuman aşiret reisinin oğlu olup asıl adı Sytzigan (Sıçğan) olarak bilinen ancak yine "Syrgiannes" ya da "Baba Syrgiannes" olarak anılan kişiydi.²³ (Küçük) Syrgiannes daha sonrasında taraf değiştirdi. Gelişen olayların neticesinde Genç Andronikos 1327'de Dimetoka'dan ayrıldı. Ancak bir yıl sonra iktidar mücadelesinden başarılı çıktı ve tahta oturdu. III. Andronikos'un 1328'de başlayan saltanatı çeşitli çalkantılarla birlikte 1341'de ölümüne kadar sürdü. Yerine, İoannes Kantakuzenos Dimetoka'da imparatorluğunu ilan etti (Nicol, 1999: 165-199; Liakopoulos, 2002: 30-34; Gouridis, 2006: 49-52). Bu çerçevede Kantakuzenos ve Gazi Umur Bey arasındaki ilişkiyi de zikretmek gerekir. Büyük Menderes ve Küçük Menderes nehirleri arasında ve yakın çevresinde kurulmuş olan Aydınolu Beyliği'nden Gazi Umur Bey, 1331 yılında Gelibolu ve Rumeli seferlerine başlamıştı. Umur Bey, 1332'de Gümölcine civarına çıkıp imparatorun kuvvetleriyle çarpışmış ancak bir sonuç elde edememişti. III. Andronikos öldüğünde en büyük varisi olan ve Dimetoka'da doğan oğlu V. Ioannes Palailogos henüz 9 yaşındaydı. Vasisi olarak Ioannes Kantakuzenos'un ülkeyi yönetmesine kimileri tarafından sıcak bakılmamıştı. Ioannes Kantakuzenos, vasi olarak yönetimi ele aldığı yıl olan 1341'de, 250 gemi ile Bizans'a

animsatmakta yarar var (Develioğlu, 1998: 318).

²³ Sytzigan (Baba Syrgiannes) ve ailesi, 1240'lı yıllarda Bizans'a göçmüş ve Bizans sınırları içinde çeşitli yerlere yerleştirilmişlerdi. (Küçük) Syrgiannes ise 1290 civarında doğmuştu. Vasary, "Syrgiannes" kelimesinin Rumca "Sir Yanni" olarak okunabileceğini düşünmektedir. (2008: 79, 126, 130-132). Syrgiannes kelimesinin/isminin Türkçe'deki *sarı, sarıcı, sarı çiyân* gibi bir kelimeyi çağrıştırdığını düşünmek ve ayrıca bu kişi/isim ile *Sarı Saltık* kültü arasında bir bağ olup olmadığını sorgulamak çok mu garip olur? Vasary, ayrıntı bir bilgi olarak "Baba" ifadesiyle kastedilenin "vaftiz babası" olabileceğini söylüyor. Yine "Sarı Saltık" ile ilgili sorumuzla beraber, "Baba" ifadesini (eğer hakikaten fiziksel babası değilse) "lala", "mürebbi" ya da "mürşid" olarak algılayabilir miyiz? Bu arada Sarı Saltık'ın "Baba Saltık" olarak da anıldığını, Evliya Çelebi'nin Balkanlar'da Sarı Saltık'ın "Sveti Nikola" olarak da bilindiğini söylemesini ya da Saltıkname'de "lala"sının "Seravil" adıyla anıldığını anımsatmak, sorduğumuz soruları daha anlamlı kılar mı? Kuman kelimesinin yine "Sarı" ya da "Sarışın" gibi bir anlama geldiğini belirtmek de ayrı bir dipnot olabilir. Herhangi bir iddia ya da bir tez ileri sürmek amacıyla değil ama aklımıza gelen bazı soruları bu vesile ile paylaşmak niyetiyle bu cümleleri yazdık.

karşı sefere çıkan Gazi Umur Bey'i harekâttan vazgeçirmiş, diğer düşman ülkelerden gelebilecek saldırıları da engelleyecek önlemler almıştı. Vasi olarak ülkeyi yönetiyor oluşunu çekemeyen Apokaukos, hizip oluşturup İstanbul'da Kantakuzenos'u hain ilan etti. Bu olaydan sonra harekete geçen Kantakuzenos, Dimetoka'da imparatorluğunu ilan edip tahta oturdu.

Dimetoka'yı karargâh olarak kullanan Kantakuzenos'a karşı tüm hâlkın sempati beslediği söylenemez. Nitekim Dimetoka surları dışındaki köylülerden bazıları Kantakuzenos'a karşı başarısız bir ayaklanma girişiminde bulunmuşlardı. Devam eden süreçte Apokaukos ve Kantakuzenos arasındaki mücadele kızışmış ve bu mücadelede Gazi Umur Bey Kantakuzenos'a destek olmuştu. Kantakuzenos Dimetoka dışındayken rakipleri Dimetoka'ya geri dönmelerini engellemişti. Çevresi rakipleri tarafından kuşatılmış olan Dimetoka'yı kurtarmak için Kantakuzenos, Gazi Umur Bey'den yardım ister. Bunun üzerine Gazi Umur Bey 1342'nin sonuna doğru 380 gemi ve 29,000 mevcuduyla Meriç Ağızı'na/Enez'e çıkarma yapar. Ordusunun başında Meriç vadisi boyunca kuzeye doğru ilerleyerek Dimetoka önlerine gelir. Ancak kış mevsiminin zorlu hava koşullarından dolayı çok uzun süre kalamaz ve İzmir'e geri döner. Geri dönmenden önce Dimetoka'yı Kantakuzenos için savunacak bir muhafız birliği de bırakır. Hammer, Kantakuzenos'tan nakille Umur Bey'in burada 9,000 muhafız ve 500 seçkin muharip bıraktığını söylemektedir. Bir sonraki yıl Umur Bey, dostu Kantakuzenos'un yardım çağrısını yeniden dikkate alarak Selanik ve Trakya civarında ordusuyla birlikte savaşmıştı. Bu süreçte Dimetoka'nın kurtulmasına vesile olmuş ve yine aynı şekilde Trakya'da birçok kasabanın ele geçirilmesinde katkısı olmuştu. Trakya'da kendisi de talan hareketine girişmişti. 1345 yılında Saruhanoğlu Süleyman Bey'le birlikte 20,000 kişilik bir kuvvetle Çanakkale Boğazı'ndan Rumeli yakasına geçmişti. (Hammer, 2010: 76; Melikoff-Sayar, 1954: 94-125; Akın, 1968: 35, 36, 45-47, 223, 224, 228; Nicol, 1999: 199-217; Liakopoulos, 2002: 34-36; Gouridis, 2006: 52-55).

Gazi Umur Bey bahsinin bizi ilgilendiren yanı, Dimetoka'ya doğru yaptığı seferlerdir. Ancak daha da ilginç, tarihsel kaynaklarda ifade edilen verilerle *lejand* olarak görülen Abdal Musa Velâyetnamesi'ndeki bazı bilgiler arasındaki dikkat çekici uyumdur. Rıza Yıldırım'ın çalışmasında bu detaylar irdelenmektedir. Velâyetnamede, Gazi Umur Bey'in 40.000 mevcudundan bahsedilmektedir.²⁴ İşin ilginç yanı bu mevcut adedi, biraz önce ifade ettiğimiz 380 gemi ile gelen mevcuttan çok uzak bir rakam değildir. En azından (mertebeler olarak birkaç onbin mertebesinde olması dikkate alındığında) aynı mertebede olduğu görülmektedir. Efsanevi anlatımların olduğu düşünülen böylesi bir velâyetnamede ifade

²⁴ (Yıldırım, 2007: 134-139) Abdal Musa tarafından Umur Bey'e "Kızıl Börk" giydirilip "Gazi" unvanı verilir ve artık Gazi Umur Bey diye anılır. Yine Abdal Musa'nın isteği üzerine Kızıl Deli, Gazi Umur Bey'in birliğine katılır ve irşad mekânizmasının sembolü olan "tahta kılıç"ı kuşanır. Abdal Musa, Boğaz Hisarı'na akın yapmalarını ve daha sonrasında da Rumeli'yi fethetmelerini telkin eder (Güzel, 1999: 87, 88, 99, 100, 147-149; Kaygusuz, 2008: 52, 53, 117-120). Kaygusuz Abdal Nasihatnamesi'yle beraber, Abdurrahman Güzel'in kullandığı Abdal Musa Velâyetnamesi yazmasını -belli eleştirilerle birlikte- yeniden transkript ederek 2008 yılında yayımlayan İsmail Kaygusuz'a göre Boğaz Hisar denilen yer, "İlion" olarak anılan "Çanakkale Boğazı ve çevresidir. (Kaygusuz, 2008: 53)

edilen rakamın, Kantakuzenos kroniğinde ifade edilen 29.000 rakamına²⁵ bu denli yakın olması dikkat çekicidir. Bu durum, başta Abdal Musa Velâyetnamesi olmak üzere konuyla ilgili diğer menkıbevi kaynakların daha yakından ve dikkatli ele alınması gerekliliğini ortaya koyan bir ipucu olabilir. Kantakuzenos kroniğinde, ilgili sayfayı sunuyoruz:

344

CANTACUZENI

A.C. ἰθαγενῶν διεσώζετο οἴκαδε διαδραῖναι δυνηθεῖς· ὕστερον δὲ ἐν τῇ πρὸς Μομιτζίλον μάχῃ ἔπεσε μαχόμενος ἐπίπροσθεν βασιλέως. τοιαύτης ἦν ἐκεῖνος χάριτος ἤξιωμένος παρὰ θεῶ, καὶ τὰ ἐσόμενα ὡς δρωμενα προῆδει. οἱ μέντοι Μυσοὶ οἱ περὶ Διδυμότειχον ἔστρατοπεδευμένοι μετὰ μικρὸν παρὰ τῶν σφετέρων πυθόμενοι σκοπῶν, ὡς πλήθος Περσικῶν νεῶν τῆ τοῦ Ἐβρου προσέσχεν ἐκβολῇ, ὑπὸ τοῦ Θορύβου καὶ τῆς ταραχῆς ἀλλήλους συμπατοῦντες κατὰ τὴν ἀρχιερέως προῦρήσιν τάχιστα ἀνεχώρουν, καὶ ὅποι γῆς κατεδύοντο ἀγνοοῦμενοι. οἱ δὲ ἐν Διδυμοτείχῃ τὴν αἰτίαν ἀγνοοῦντες τῆς¹⁰ C φυγῆς, ἐθανύμαζον ὅ,τι ποτ' ἂν εἴη τὸ οὕτω Θορυβῆσαν τοὺς Μυσοὺς. μετὰ μικρὸν δὲ ἠγγέλλετο, ὡς Ἀμούρ ὁ τοῦ Αἰτίνῃ, φίλος ὢν ἐς τὰ μάλιστα Καντακουζηνῶ τῷ βασιλεῖ καὶ πολλὰς ἀποδείξεις τῆς εἰς αὐτὸν εὐνοίας καὶ πρότερον περυσχημένος, (δι' ἐκεῖνον γὰρ καὶ βασιλεῖ τῷ νέῳ Ἀνδρό-15 V. 34 νικῶν πρὸς τὸν κατὰ Φωκαίαις καὶ Λέσβου πόλεμον συνεπέλεμψε,) πεπυσμένος περὶ αὐτοῦ, ὡς μεγάλας χρήσαιτο κατοχυραίας, κοινῇ τῶν Ῥωμαίων αὐτῶ πάντων ἐκπολεμωθέντων, καὶ αὐτὸς μὲν ὄχρητο ἐς Τριβαλοῦς φυγὰς, Διδυμότειχον δὲ, ὃ μόνον καταλέλειπτο γυναικί τε καὶ τέκνοις καὶ τοῖς²⁰ ἄλλοις τοῖς ὑπολειφθεῖσι φίλοις καταφυγῇ δεινῶς ὑπὸ τῆς συγγῆς πολιορκίας ὑπὸ ἐνδείας ἐπέσθη, καὶ κινδυνεύει τὸ τοῦ φίλου σκάφος αὐτανδρον ἀπολωλέναι, ὀδυρόχοντα καὶ D τριακοσίας ναῦς τὰς συμπάσας ἑμοῦ παραλαβὼν, καὶ μέλζους καὶ ἐλάσσους, ἐν αἷς ἑννακισχίλιοι πρὸς δισμυριάς²⁵

tzillum ante pedes imperatoris oppetiit. Tali gratia ille a Deo dignatus erat et futura quae oculis conspiciuntur, praesciebat Moesi, qui ad Didymotichum castra habebant, haud diu post intelligentes e suis exploratoribus, Persas classem ad Hebrî ostia appulisse, prae tumultu trepidi, invicem conculcantes (quod episcopus praedixerat) aufugiebant, nec ubi terrarum se abscondissent, apparebat. Didymotichenses fugae causam ignorantes, mirari, quid ita turbarent Moesi. Parvo temporis intervallo nuntiat, Amorium, filium Aitinae, Cantacuzeni longe amantissimum, qui multa antea suae in illum voluntatis caritatisque argumenta dederat, (ob illum quippe etiam imperatorem Andronicum iuniorum bello adversus Phocaeam et Lesbum iuverat,) cum accepisset, gravibus conflictantem infortunis, totoque Romano imperio infesto, ad Triballos profugisse, et Didymotichum, quae sola uxori, liberis amicorum-

Kantakuzenos Kroniği'nde 1342 Yılında Gazi Umur Bey'in Meriç'ten Dimetoka'ya Gidişinin Anlatıldığı Bahis²⁶

²⁵ Bu bilgiyi 'tan aktaran Liakopoulos, Gregoras'ın bu konuda sessiz kaldığını ifade etmektedir (Liakopoulos, 2002: 34). Enveri'de ise 300 gemi ve 15,000 mevcuttan bahsedilmektedir (Melikoff-Sayar, 1954: 95).

²⁶ (Cantacuzenus, 1831: 344)

Düsturname-i Enveri'de Gazi Umur Bey'in Rumeli fethi bahislerinde Dimetoka yakınlarında zikredilen diğer yer adları ve coğrafi adlar; Tunca Nehri, Meriç Nehri, Gümölcine, Enez ve Güğercinlik'tir (Melikoff-Sayar, 1954: 94-125). Osmanlı kroniklerinde de bahsedilen Güğercinlik adlı yer, Dedeğaç'ın 7 km kuzey-kuzeydoğusunda ve Avaz (Abas) Köyü'nün 3 km güneybatısında olduğu ifade edilmektedir (Liakopoulos, 2002: 82, 91). Bu tarife göre bahsedilen yer, "Potamos Kalesi" ya da hemen yakınındaki başka bir yer olmalıdır (Google Earth, 2010). Bu köy adını, Dedeğaç yakınlarında Ferecik'e bağlı olarak 1455'de ve 1530'da saptayabiliyoruz. Ancak günümüzde böyle bir köy adını bu yörede saptayamadık.²⁷ Güğercinlik, Via Egnatia yolu üzerinde ve Via Egnatia yolunu (İstanbul-Roma arası) kontrol edebilecek, Batı Trakya'da doğu-batı doğrultusundaki hareketleri denetleyebilecek stratejik bir noktadadır.

1347'ye geldiğinde Kantakuzenos ile rakipleri arasındaki iç savaş sona ermiş ve Bizans'ın resmi hâkimi olarak Kantakuzenos tahta oturmuştu. III. Andronikos'un ölümü ve Kantakuzenos'un naiplik hakları konusunda onu savunanlardan biri, Ortodoks Bizans içinde *Hesykhias* akımının ve "Athos Dağı Keşişleri"nin lideri Gregory Palamas'tı. Palamaşçılığın önemli çoğunluğu, Bizans iç çekişmelerinde Kantakuzenos yandaşı olarak tarih sahnesinde yer aldı. Kantakuzenos başa geçtikten sonra Palamas'ın görüşlerine resmîlik kazandıran girişimlerde bulundu. Palamaşçı İsidoros Bukherias'ı, İstanbul Patriği olarak atandı. Ayrıca Palamas da Selanik Metropolitisi olarak göreve başladı. Palamas, en azından 1354'de Kantakuzenos'un ölümüne dek destekçisi Kantakuzenos tarafından kollandı.²⁸ Gregory Palamas daha sonrasında, bir seyahat sırasında Osmanlı'nın eline düşecek ve Osmanlı Tarihi açısından oldukça önemli bilgiler aktaracaktır. İleride bu konuya değineceğiz.

Kantakuzenos ile Türkler arasındaki girift ilişkinin boyutlarını gösterecek önemli veriler bulunmaktadır. Öyle ki, yarım yüzyıla yakın süre boyunca Türklerle birlikte savaşların dışında beraber yaşama deneyimine sahip olan Kantakuzenos, Türklerle kendini sevdirmiş ve hatta Türkçe öğrenmişti. Nitekim 1347'de kızı Theodora'yı Orhan Bey ile evlendirecektir. Osmanlı'nın Dimetoka ile teması bu olayın sonrasına rastlamaktadır. 1348'de Selânik'te isyan çıkmış ve gelişen olayların ardından Kantakuzenos, damadı Orhan'dan yardım ister. 1348 baharında Orhan destek amacıyla, oğlu Süleyman Paşa kumandasında büyükçe mevcutlu bir kuvvet gönderir. Bu sürecin devamındaki karışıklıklar ertesinde Süleyman Paşa'nın, Rumeli'ye yerleşmesi Bizans'ı rahatsız eder. 1352 yılında Kantakuzenos ile V. Ioannes Palaiologos arasındaki mücadele yeniden başlar. 1352'de Orhan Bey V. Ioannes Palaiologos'u desteklemekteydi. İstanbul'da Kantakuzenos güveni kaybetmiş ve nitekim Kantakuzenos'un

²⁷ (Selçuk, 2002: 104, 105; 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) I, 2001: 99). Hava Selçuk, Muallim Cevdet tasnifindeki MC 0/89'dan hareketle ilgili bilgiyi aktarmıştır.

²⁸ (Demircan, 1993: 31; Hamilton vd., 1998: 52-52, 278-282; Nikol, 1999: 224-251; Gouridis, 2006: 52-58). Michael Balivet, P. Lamerle'den nakille Athos Dağı Manastırı hakkında ilginç bir bilgi aktarmaktadır. 1169 tarihli Rusça bir belgeden hareketle Kutulmuş oğlu İsa adlı bir Türk'ün, bu manastırın başı ve keşişi olduğunu ve manastırında Kutulmuş ailesinden bir fert tarafından kurulmuş olduğunu ifade etmektedir (Balivet, 2009: 101, 102).

Türklerin Trakya'daki akınlarını önleyemediğine inananlar, V. Ioannes Palaiologos'a katılmaya başlamıştı. Bu arada Trakya şehirlerinin çoğu V. Ioannes Palaiologos'u desteklemekteydi. Trakya'da durum kötüleşince Kantakuzenos, Cenevizliler'le anlaşarak Trakya'ya hareket etti. Ona karşı V. Ioannes Palaiologos, Sırp ve Bulgar krallarından yardım istedi. Sırp Kralı Duşan önemli bir kuvvetle destek gönderdi. Bunlara Bulgar Çarı Aleksandre da katıldı. Orhan Bey, bu süreçte Kantakuzenoslar'ı desteklemeye karar verdi. Tam bu evreyle ilgili olarak Jorga, Kantakuzenos kroniğinden nakille Dimetoka'da Osmanlılara bağlı olmayan bir Türk kuvvetinin bulunduğunu ve bunların da Palaiologos'u desteklemekten vazgeçip Kantakuzenos saflarına katıldıklarını söyler. Orhan Bey'in, oğlu Süleyman kumandasında gönderdiği 10-12.000 kişilik süvari ordusu duruma hâkim oldu. 1352'nin sonlarına doğru yapılan savaşta Süleyman Paşa, Meriç üzerinde *Empithion*'da Bulgar ve Bizans kuvvetlerini yendi. Kaçabilenler Dimetoka Hisarı'na sığındı (İnalçık, 2009: 84; Jorga, 2005: 190). *Empythion* (ya da *Pythion*) olarak adlandırılan yerleşim birimi, Osmanlı döneminde Kuleli Burgaz/İlbeyi Burgazı/Eğri Kaleli Burgaz olarak anılan yerdir (Liakopoulos, 2002: 70, 71). Burası birazdan, Osmanlı'nın Dimetoka fethi konusunda Hacı İlbey'in Dimetoka fethi öncesinde ilk ele geçirdiği yerleşim birimlerinden biri olarak zikredilecektir. Dolayısıyla Osmanlı, Rumeli Fethi ve özellikle Dimetoka fethi öncesinde aslında bu bölgeyi çoktan öğrenmiş ve tecrübe etmişti.

1341'de başlayan Bizans iç savaşından beri Kantakuzenos'un destekçisi olarak Trakya'da yaşayan, Anadolu Beylikleri'nden gelmiş Türkler vardı. Liakopoulos, bunların zaman içerisinde Trakya coğrafyasına hâkim oldukları saptamasını yapmaktadır (2002: 56). Aslında çok daha öncesinde Anadolu'dan ve hatta daha da önceleri Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türk grupların buralarda yaşıyor olabileceğini gösteren birçok argümanı, önceki paragraflarımızda ortaya koymuştuk. Hava Selçuk da timar kayıtlarından hareketle benzer sonuca ulaşmaktadır (2002: 7). Her iki durumda da Osmanlı'nın Rumeli fethi öncesi lojistik destek alabileceği, Trakya'yı bilen ve aynı dili konuşan (ve hatta belki aynı dinsel anlayışta?) yandaşlar bulması, belki de Osmanlı'nın bu coğrafyayı fethi sırasında işini kolaylaştıran unsurların başında geliyordu. Tam bu noktada Levent Kayapınar'ın, Evronos'la ilgili -daha doğrusu *Evronos* isminin etimolojik çerçevesinin irdelenmesinden hareketle- ortaya koyduğu saptamaları ifade etmekte yarar var. Kayapınar, makalesinde Evronos kelimesini etimolojik olarak inceledikten sonra, bu ismin aslında "Meriçli" anlamına geldiğini ifade ediyor. Dimetoka yakınlarında bulunan "Prangı" adlı köy ve Evronos Gazi'nin babası olan "Prangı İsa"dan hareketle, İsa Bey'in ailesinin Dimetoka civarında Meriç nehri yakınlarında bulunduğunu savlıyor. Bununla beraber Evrenos ailesinin Trakya'da yaşamakta olan bir aile olduğu hipotezini ileri sürüyor. Osmanlı kaynaklarında Evronos Bey'in adına ilk defa Osmanlı birliklerinin Meriç Vadisi'ne ulaştığında rastlanmasının ve bu civarın fethinde yer almasının ilginç bir nokta olduğuna dikkat çekiyor. Devam eden argümanlarından hareketle Evrenos ailesinin, II. İzzeddin Keykavus ve/veya Sarı Saltık'la Dobruca taraflarına geçmiş, ardından Trakya'ya göç etmiş ve Hristiyanlaşmış Selçuklu Türkleri olabileceği varsayımını ortaya koyuyor (2004: 133-138). Bunun yanı sıra Machiel Kiel, TDV İslam Ansiklopedisi için yazdığı maddede, 16. yüzyılın başında Dimetoka'daki Müslüman nüfusun sayıca

kabarık olmasının, 12. yüzyılda Bizanslıların bölgeye yerleştirdikleri Hristiyan Peçenek Türkleri'nin dil birliği dolayısıyla kolayca Müslüman olması şeklinde açıklamaktadır.²⁹ Bu değerlendirmeler ve yaklaşımlar, biraz önce ortaya koyduğumuz görüşü destekler niteliktedir. Bizans'ın son yüzyıllarında paralı askerlere ağırlık vermesi, paralı askerler içinde Anadolu Türklerinin ve/veya Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türk gruplarının önemli bir yer teşkil etmesi

²⁹ (1994: 307). Bu cümlelerin devamında Kiel şöyle demektedir: “Bu dönemde Türkçe isimli birçok Hristiyan köyünün mevcudiyeti de bu fikri doğrular mahiyettedir (Akalan, Başkilise, Çekirdekli, Çobanlı, Gökçepınar, Ketenlik, Kozluca, Saltuk, Soğanlı, Üçpınar vb.)” Kiel'in Dimetoka yakınlarında Hristiyan Türk köylerinin mevcudiyeti tezine katılmakla birlikte kendisiyle 17 Ekim 2009 Cumartesi günü yaptığımız görüşme ve sonrasındaki e-posta yazışmalarından hareketle, bu teziyle ilgili olarak zikrettiği köylerin aslında 16. yüzyılda saptanan köyler olduğu anlaşılmıştır. Kiel, ansiklopedideki cümlesine şöyle devam etmektedir: “1528-1530 tarihli Tahrir Defteri'ne göre şehirdeki müslümanların sayısında önemli bir azalma olmuş (165 hâne), buna karşılık Hristiyan aile sayısı artmıştır (145 hâne)”. Yani Kiel, 1530'larda adı Türkçe ve yaşayanları Hristiyan olarak görünen köyleri, “Hristiyan Türk Köyleri” olarak ele almıştır. Ancak bu varsayım doğru olmama ihtimali yüksektir. Nitekim 1530'lardan da önce hatta 1440'lardan itibaren, tahminlerin de ötesinde bu yörede ciddi bir nüfus hareketi olmuş ve Müslüman nüfus, şu veya bu nedenle başka yerlere kaydırılmış ya da göç etmek zorunda kalmıştı. Nitekim 1455'te yapılmış tahrirden, bu bölgede birçok arazinin terk edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Hatta 1455'deki kayıta bir miktar Müslüman varken, 30 yıl sonrasındaki kayıta tamamiyle Hristiyan nüfusun olduğu köy ya da köyler (hem de Kızıl Deli'ye temlik edilen köylerin en önemlilerinden bazıları) vardı. (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 59) II. Murad döneminin 1442 yılı sonrası aslında sıkıntılı bir dönemdir. 1443'ten 1447'e kadar (hatta 1451'e kadar) uzanan süreçte Trakya'nın nüfus hareketini -Müslüman nüfusun varlığı açısından olumsuz yönde etkileyen olaylar gerçekleşmiştir. II. Murad'ın iktidarı savsaklayıp daha çocuk yaşta Fatih'i saltanatın başına geçirmek istemesi, ardından Macar saldırısı ihtimali, Orhan ve Davud gibi şehzadelerin yarattığı sıkıntılar, akıncı beylerin sistemin dışına itilmeye başlanmasından vd. nedenlerden duyduğu hoşnutsuzluk ve yeniçeri ayaklanması bunların başında gelmektedir. En azından Macar saldırısı ihtimalinden dolayı 1443 yılı civarı, Edirne'deki zengin hâlık Bursa'ya kaçtığı bilinmektedir. Tabii bu arada 1443'deki Karaman seferi sırasında II. Murad'ın Rumeli'deki kuvvetlerin yarısını Anadolu'ya geçirmesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. (İnalçık, 1995: 1-136; İnalçık ve Oğuz, 1989: 85). Yani özellikle II. Murad döneminde bu yöreden, gözden kaçmayacak ve ihmal edilemeyecek oranda Müslüman nüfusun göç ettiği ya da başka yörelere gittiği anlaşılmaktadır. Nitekim benzer değerlendirmeler Hava Selçuk'un tezinde de bulunmaktadır (Selçuk, 2002).

Machiel Kiel bahsettiğimiz açığı kapatacak şekilde “Cambridge History of Turkey”de bir makale ortaya koymaya gayret etmiştir. Burada, özellikle 14. yüzyıl öncesi bir veri olarak, Constantin Jirecek'in “Überreste der Petschenege und Kumanen Sowwieüber Die Völkerschaften Der Sogenannten Gagauzi und Surguci im Heutigen Bulgarien, Sitzungsberichte de Königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Prag 1889” künyeli çalışmasından hareketle Dimetoka yakınındaki Ortaköy'deki (Ivalylovgrad; Şu anda Bulgaristan sınırları içinde) Hristiyan Türklere vurgu yaptığını belirtmiştir. Bu argüman, nesnel açıdan hiç şüphesiz kabul edilebilir bir argümandır. Ancak bu verinin dışında aynı çalışmada Hristiyan Türklerin varlığına yönelik olarak, “Başkilise ve Kara Kilise” gibi yer adlarına da atıfta bulunmuştur (Kiel, 2009: 139, 140). Bizce bu argümanlar -Akalan, Çekirdekli, Çobanlı, Gökçepınar, Ketenlik, Kozluca, Saltuk, Soğanlı, Üçpınar- gibi olmasa da yine de tartışmaya açıktır.

Bir özet yapmak gerekirse; 15. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru Trakya'da ciddi bir boşalma şeklinde nüfus hareketi olduğu söylenebilir. Müslümanların terk ettiği köylerin Hristiyan nüfusla doldurulduğu da görülmektedir. Ancak bunlar Rum, Bulgar ya da Srp yani Balkan kökenli unsurlardı. Bu bağlamda 16. yüzyıl başında adı Türkçe olup Hristiyan nüfusun kayıtlı olduğu köylerin varlığı gayet doğaldır. Kiel'in TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki Dimetoka maddesinde zikrettiği köy adlarının ve yine “Cambridge History of Turkey”de zikrettiği “Başkilise ve Kara Kilise” gibi köy adlarının, 13. yüzyıl öncesi Dimetoka yakınında Hristiyan Türk köylerinin olduğunu ispat amacıyla kullanması açısından doğru argümanlar değildir. Ancak Jirecek'e atıfla en azından, bugün Bulgaristan sınırı içinde yer alan Ortaköy (Ivalylovgrad) ve çevresinde 13. yüzyıl öncesinde Hristiyan Türk köyleri olduğu söylenebilir. Nesnel açıdan ispat edilebilir köy adları kısıtlı olsa da aslında Kiel'in genel çerçevesine katıldığımızı söyleme ihtiyacı duyuyoruz. Hristiyan Türk köylerinin Ortaköy'le sınırlı kalmadığını ve daha fazla böylesi Hristiyan Türk köylerinin 13. yüzyıl öncesinde var olduğunu tahmin ediyoruz.

gibi nedenlerle, ilişki bazında ve coğrafi bazda, Osmanlı'dan önce Türkler ile Bizans arasında ihmal edilemeyecek bir yakınlık tesis olmuştur. Bu çerçevede Trakya'da, Osmanlı'dan çok daha önceleri bu gruplardan bir kısmının yerleştiği, yine bu coğrafyada etkin rol oynadıkları ve en azından belli bir kısmının Osmanlı'nın Rumeli fethi sürecinde, Osmanlı ile işbirliği yapmış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

II. Dimetoka, Malatya, Kızıl Deli ve Balabanlılar

A. Dimetoka'nın Osmanlı Eline Geçmesi Hakkında

Biraz önceki bölüm içinde 1348'den beri Osmanlı'nın, Trakya coğrafyasını tanıdığını ve en azından Dimetoka ile (farklı bir amaç için bile olsa) 1352'den beri temasta olduklarını ya da o yıllardan itibaren Dimetoka ve çevresiyle ilgili bilgi ve tecrübe edinmiş olduklarını gösteren bilgiler sunmuştuk.

Dimetoka'nın fethi, tarihle ilgili çalışmalarda genelde Edirne'nin fethi ile birlikte irdelenmektedir. Bu da gayet doğaldır. Fetih patikası üzerinde olup güneyden Edirne'ye giden yoldaki en büyük kent Dimetoka olduğundan, Edirne fethi öncesinde ele geçirilmesi herhâlde büyük önem arz ediyordu. Böylelikle Edirne'nin çevre kent ve kasabalarla olan irtibatının kesilmesi ve destek alabilme ihtimalinin ortadan kaldırılması noktasında Dimetoka'nın ele geçirilmesi stratejik önem taşıyordu (İnalçık, 1993: 137-159; Özcan, 1996: 482).

Dimetoka'nın 1361 tarihinde Osmanlı'nın eline geçtiğine yönelik bilgi, birçok araştırmacı tarafından kabul görmektedir. İşin ilginç yanı Osmanlı'nın, savaşmadan yani "şehri teslim alma" şeklinde Dimetoka'yı ele geçirdiği noktasındaki veriler ağır basmaktadır. Osmanlı'nın eline geçmesinden sonra Dimetoka kalesinde herhangi bir hasarın olmayışı, Dimetoka merkezindeki Hristiyan nüfusun aynı şekilde yaşamaya devam edişi, Türklerin Dimetoka kalesi içine değil ama çevresine yerleştirilmesi ve savaşarak ele geçirilen diğer şehirler incelendiğinde, Osmanlı'nın Dimetoka'yı savaşmadan ele geçirdiği tezi güçlenmektedir (Gouridis, 2006: 57, 80-82; Kiel, 1994: 305-308). Osmanlı kroniklerinde şehrin, Hacı İlbey'e teslim olduğu söylenmektedir. Dimetoka'nın ele geçmesiyle Osmanlılar, Orta Meriç bölgesine hâkim oldular. Kuleli Burgaz/İlbeyi Burgazı/Eğri Kaleli Burgaz (Emptythion/Pythion), Efremköy (Feruggion) ve Şeyh Bedreddin'in doğum yeri olan Simavna (Ammovounon) gibi yerleri -ki buralarda kale olduğu söylenmektedir- zapt ettiler (İnalçık, 1993: 148; Kiel, 1994, 306; Liakopoulos, 2002: 70, 71; Gouridis, 2006: 80).

"Dimetoka" kelimesinin yer aldığı ve şimdiye kadar saptayabildiğimiz en eski tarihli Osmanlı kaynağı, 1432 tarihli *Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*'dir. Adı geçen kaynakta Dimetoka, bazı tımar kayıtlarının, kayıt altına yani kaleme alındığı yer olarak ifade edilmiştir. Ancak bu noktalarda düşülen tarihlemelerin en eskisi, Hicri 856 yani Miladi 1452'ye denk gelmektedir (İnalçık, 1987: 10-73). 1433-1455 yılları arasında yazılmış MAD 231 No'lu Premedi ve Görice Mufassal Tımar Tevcih Defteri'nde sayfa 89'da "Tımar-ı İlyas Dimetokalı" şeklinde kayıt

vardır. (Selçuk, 2002: 52, 184). Bunun yanı sıra 1433 yılında Dimetoka'ya iki defa uğrayan seyyah Bertandon de la Broquiere bu kentten, bir yerde "Dimodicque" diğer bir yerde ise "Dimotiç" olarak bahsetmiştir (Bertrandon de la Broquiere, 2000: 232, 238). Herhâlde bu kayıtlar, en azından 1430'lara gelindiğinde çoktan beri bu kentin adının "Didimotichon"dan "Dimetoka"ya dönüştüğünün nesnel göstergesi olsa gerektir. En nihayetinde yeni bir yer adının oluşumu ve burada yaşayanların bu yer adını kanıksaması için, yeterince uzun bir süre geçmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Bu noktada bir soru daha akla gelmektedir. Didimoteichon adının Dimetoka'ya çok daha önceleri dönüşmüş olma ihtimali ya da en azından Türklerin buraya Dimetoka adını çok daha önceleri vermiş olma ihtimali var mıdır? Bu yer adının Türkçeleşmesi için herhâlde ki adı geçen yerde Türklerin yaşamış olması gerekliliği vardır. Bu da aslında bir varsayımdan öte tarihsel vakadır ki bununla ilgili argümanları önceki bölümde vermiştik. Osmanlı'dan çok daha önce Dimetoka ve genel olarak Trakya ve Makedonya'da (çoğunluğu Karadeniz'in kuzeyinden gelen) Türkî grupların yaşadığına dair bulguları ortaya koymuştuk. 11. yüzyıldan beri Karadeniz'in kuzeyinden gelen ve Bizans'la işbirliği yapan bazı Türkî grupların Malazgirt Savaşı öncesinden beri Anadolu'ya çeşitli defalar geçtiklerini anımsamakta yarar var. Ancak bizce en bariz göç, önceki bölümde işaret ettiğimiz 1241/1242 yılında gerçekleşen ve Menderes Vadisi'ne yapılan Kuman göçüdür. Bu esnada zaten Dimetoka'da yaşamakta olan unsurlardan bir kısmı Anadolu'ya göç etmişse, bu durumda belki de 13. yüzyılın ortalarından beri Batı Anadolu'da yaşamakta olanlar, bahsi geçen Kumanlardan bu yer adını duymuş olabilirler diye düşünüyoruz. Hemen devam eden yüzyıl içinde Aydınolu Gazi Umur Bey'in (ki Menderes Vadisi üzerinde kurulmuş bir beyliktir) Gümülcine ve Dimetoka'ya olan ilgisinin bu bağlamda manidar olduğu kanaatini taşıyor ve bu noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Menderes Vadisi sosyal kültür ortamı ile Trakya arasında belki de -henüz nesnel olarak ortaya koyamadığımız- bir bağ varmış gibi gözüktüğünü söylemeden geçemeyeceğiz.

B. Kızıl Deli (Nam-ı Diğer Seyyid Ali Sultan) Hakkında

Bir önceki başlık içinde Dimetoka'nın Osmanlı tarafından ele geçirilmesi ve Dimetoka kelimesinin ilk ne zaman Osmanlı kayıtları içinde rastlandığına dair bilgiler sunmuştuk. Tam bu noktada Kızıl Deli Sultan'la ilgili en eski belgede dahi, Dimetoka ifadesine yer verilmediğini vurgulamak ilginç olabilir. 1412 tarihli Musa Çelebi dosyasındaki belgede, Dimetoka kelimesi yer almamaktadır. Buna karşın belgenin yazıldığı yer olan Edirne ifadesini belgede görebiliyoruz.³⁰ Hemen sonraki en eski belge olan 1455 tarihli Muallim Cevdet

³⁰ Saptamalarımıza göre adı geçen belgeye ve/veya transkripsiyonuna yer veren ilk araştırmacılardan biri Münir Aktepe'dir. Münir Aktepe 1949'da tamamladığı doktora tezinde, bu belgenin transkripsiyonuyla beraber Kızıl Deli ile ilgili 6 adet belgenin transkripsiyonunu yayımlamıştır (1949: 306-309). Tayyip Gökbilgin 1952 yılında yayımladığı, takdirlerin ötesinde bir yapıt olan "Edirne ve Paşa Livası" adlı çalışmasında Kızıl Deli ile ilgili belgelere yer vermiştir. Nedenini anlayamadık ancak öncesinde Münir Aktepe tarafından transkripsiyonları yayımlanmasına rağmen Tayyip Gökbilgin bazı belgeleri, adı geçen kitabında Osmanlıca matbu harflerle yayımlamıştır. Bunun yanı sıra Münir Aktepe tarafından çoğunca doğru şekilde okunmuş olduğu ve transkrip edildiği görülebilen belgelerdeki bazı kelimelerin, okunamadığını ifade etmek için boş bırakmış veya atlamıştır (1952: 183-187). Daha önceleri,

tasnifinde MC 0/89'de bulunan bir belgede ise Dimetoka, yer adı olarak zikredilmektedir (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 50-72). Doğal olarak daha sonraki belgelerde de Dimetoka adını görebiliyoruz.

Kızıl Deli ile ilgili tarihsel veriler, 14. yüzyıl içinde yaşadığına işaret etmektedir. Ancak Kızıl Deli'yle ilgili kesin bilgilerimiz, onun hakkında bilmek istediklerimizden ve akıllarımızdaki soru işaretlerinden çok daha azdır. Efsanevi anlatımlar ile görece geç dönem nesnel bilgi ve belgeler arasında *sırrı aziz* bir veli olarak karşımızda durmaktadır. Tüm bunların yanı sıra Kızıl Deli ile ilişkilendirilen mekân, Dimetoka ile sınırlı değildir. Malatya'da Seyyid Ali ve Ali Seydi adıyla anılan ve Kızıl Deli ile ilişkilendirilen iki ayrı ocak (Şahin, 1998: 509-536; Birdoğan, 1999: 75-82; Aksüt, 2004: 89-101) ve Kütahya'da bir diğer Seyyid Ali Sultan Ocağı mevcuttur (Çeribaş, 2007: 1331-1356). Bunun haricinde Sivas-Yıldızeli ilçesinin Banaz Köyü yakınlarında Seyyid Ali Sultan'ın mezarı vardır. Pir Sultan Abdal Ocağı'nın buradaki kolunun Seyyid Ali Sultan üzerinden yürüdüğü söylenmektedir (Avcı, 2008: 93).

Dimetoka haricinde Kızıl Deli ile ilgili olarak en dikkat çekici mekân Malatya'dır. Daha doğrusu Malatya'da var olan iki ocak ve Kızıl Deli ile ilgili olarak rivayet edilen bağıdır. Hüseyin Şahin çalışmasında Malatya'nın Fethiye Köyü'nün Tenci Mahallesi'nde Kızıl Deli adıyla bir yatacın bulunduğunu söylemektedir. Yine bu köyün yakınında yer alan İriağaç Köyü'nde bulunan Ali Seydi Ziyareti ile Tenci'deki Kızıl Deli'nin aynı zatlar olduğuna dair rivayetlerin bulunduğunu aktarmaktadır. Bir başka rivayet olarak; Seyyid Ali'nin (Kızıl Deli), Ali Seydi ve Bacım Sultan'la kardeş olduğu, Erdebil'den Irak'a geçen bu üç kardeşin Lübnan üzerinden gemiyle Bulgaristan'a geçtiği ve Bacım Sultan'ın burada bir Sırp tarafından esir alındığı ifade edilmektedir. Bu anlatımın devamında kardeşlerden biri Dimetoka'ya diğeri ise Kırcalı'ye giderek bu yerleri mekân tuttukları, Yıldırım Bayezid zamanına kadar Bektaşilik'i³¹ yaydıkları

Ömer Lütfi Barkan meşhur makalesinde bu belgeye yer vermez ancak Kızıl Deli ile ilgili farklı iki belgeyi yayımlar (Barkan, 1942: 293, 339, 340). 1996'da Girit Üniversite'sinde düzenlenen bir sempozyumda sunulan, ardından yine adı geçen üniversite tarafından yayımlanan ancak daha sonra 1999 yılında Tarih Vakfı tarafından Türkçe'ye çevrilerek yayımlanan kitaptaki ufuk açan çalışmasında Irene Beldiceanu-Steinherr, bahsettiğimiz 1412 tarihli belgeye değinmiş ancak belgenin kendisine ya da transkripsiyonuna yer vermemiştir. (Ayrıca makalesini yayımladığı güne kadar gerçekleştirilmiş Seyyid Ali Sultan'la ilgili çalışmaların bir nevi bibliyografyasını sunmuştur.) 1412 tarihli belgenin dışında da Kızıl Deli ile ilgili başka belgelere ve transkripsiyonlarına yer vermiştir (1999: 50-72). Merhum Ahmet Hezarfen'i bu noktada anmak ve kitabından bahsetmek gerekir. Hezarfen, 2006 yılında yayımladığı kitabında hem bahsettiğimiz belgeyi hem de 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar varan birçok belgenin aslıyla birlikte transkripsiyonlarını yayımlamıştır (Hezarfen, 2006: 42-112, Ekler). Son yıllarda Rıza Yıldırım'ın Seyyid Ali nam-ı diğer Kızıl Deli Sultan'la ilgili yayımları göze çarpmaktadır. Rıza Yıldırım, "Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ve Velâyetnamesi" adlı kitabında bahsi geçen Kızıl Deli ile ilgili belgelerden bazılarını yer vermiştir (2007: 151-156, EK1). Hemen sonrasında yayımladığı bir makalede tekrar bu belgelerden bir kısmına değinmiş (2008: 9-37) ve son olarak yayımladığı bir diğer makalede bu belgelerin bazılarını vurgu yapmıştır (2009: 21-62). Bu fırsatı elde etmişken Kızıl Deli ile ilgili diğer çalışmalar da vurgu yapmak isteriz. 2006 yılında Gümülçine'de "Menkibelerle Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) Dimetoka Kazasındaki Dergahı" adlı bir kitap yayımlanmıştır (Kavak, 2006). Seyyid Ali Sultan'la ilgili son çalışmalardan birinin Haşim Şahin tarafından hazırlanan TDV İslam Ansiklopesi'ndeki "Seyyid Ali Sultan" maddesi olduğuna işaret etmek gerekir (Şahin, 2009: 48-50).

³¹ O dönem Bektaşilik'in var olduğuna ortaya koyan, nesnel bir bilgiye şimdiki kadar ulaşamamıştır.

ardından Bayezid'in bu kardeşleri İstanbul'a³² çağırıldığı ve padişahın bu kardeşleri Malatya-Elazığ yöresine gönderdiği söylenmektedir. Anlatının devamında kardeşler Tenci Köyü'ne yerleşirler. Bir başka kaynak kişiye soylarının Kızıl Deli'nin oğlu Hasan Ata'dan geldiğini ifade etmiştir (Şahin, 1998: 509-536). Seyyid Ali ve Ali Seydi şeklinde iki farklı şahsiyetle ilgili anlatım ile Dimetoka'daki "aşağı tekke" ve "yukarı tekke" hakkında anlatılanlar arasında sanki bir bağ varmış gibi görünüyor. Ayhan Aydın ve Giorgos Mavrommatis alan araştırmaları sırasında bu iki farklı tekke kültürüne değinmişlerdir (Aydın, 2007; Mavrommatis, 2005: 539). Bir diğer kaynak kişi ise Kızıl Deli ile Şah İbrahim Veli'nin musahib olduğunu söylemiştir. Hüseyin Şahin, yazılı kaynaklarda Kızıl Deli'nin Malatya'ya ya da yakınına geldiğini ya da buraya yerleştiğini ifade eden bir bilginin bulunmadığına işaret etmiştir (Şahin, 1998: 509-536). Nejat Birdoğan ise Malatya'daki Kızıl Delili'lerin dedelerinin, Malatya-Mineyik Ocağı'ndan olduklarını ve yine Mineyikli Muharrem Naci Orhan'ın Kızıl Deli evlatlarının Ebul Vefa'dan ayrıldıklarını ve günümüzde ise kendilerine bağlı olduklarını bildirdiğini aktarmaktadır (1999: 75-82). İsmail Onarlı, Kızıl Deli dedelerinin el ele el hakka silsilesi içinde pirlininin Zeynel Abidin Ocağı'ndan olduğunu söylemektedir (Onarlı, 2000: 31-33). Hamza Aksüt, Malatya'daki Ali Seydi Ocağı'nın merkezinin Hekimhan Akmağara Köyü'nün Darıyeri mezrası olduğunu ve bu ocağın Dede Garkın grubunda yer aldığını ancak geçmişte Ali Seydi zaviyelerinden birinin Yazlıhan İlçesi Yir-Ağaç (İriağaç) Köyü'nde olduğunu ve buranın "Deli Mehmet'in düzü" olarak anıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Ali Seydi Ocağı üyelerinin kendilerini Dimetoka'daki ocakla ilgili olduklarını söylüyor. Zaten Ali Seydi Ocağı temsilcilerine göre Fethiye Tenci'deki ocak Kızıl Deli değil Gözübüyük Ocağı'dır. (2004: 89-101). Bir diğer ilginç bilgi, aslında yukarıda gönderme yaptığımız kaynaklardan daha önce yayımlandığını zannettiğimiz bir kitapta yer almaktadır. Tenci mezrasındaki dedelerden derlendiği iddia edilen bilgiler, Sarı Saltık ile Kızıl Deli ile ilgili efsanevi bilgilerin adeta karışımı gibi gözükmektedir. Yazar, Kızıl Deli'yi Dimetoka değil ama "Dimitrova" kenti ile ilişkilendirmiştir. Yazar, Kızıl Deli'nin Dimitrova kentine vardığında bir kiliseye gittiğini ve onun girişimleriyle bir süre sonra kilisede semah ayinlerinin icra olunmaya başlandığını zikretmektedir. Sonrasında Hristiyan papazların bu ayinleri beğendiğini ve Seyyid Ali Sultan'ın ortaya koyduğu şekilde ibadet etmeye başladıklarını, zaman içinde Rum ve Bulgar halkının da bu yola girdiğini, devamında ise Dimitrova valisi olan Bizans tekfurunun, Dimitrova'nın mülkiyetini Seyyid Ali Sultan'a vakfettiğini dile getirmektedir. Seyyid Ali Sultan'ın burada bir tekke yaptırdığını, yetiştirdiği bazı Rum ve Bulgar dervişlerin "şeyh" unvanıyla Bizans içinde farklı bölgelere dağılarak onun öğretilerini yaydıklarını söylemektedir. Daha sonrasında ise Seyyid Ali Sultan'ın Malatya'ya geri döndüğünü eklemektedir.³³ Ali Kemal Erzincan Tarihi

³² O dönem İstanbul'un, Bizans'ın elinde olduğunu hatırlatmaya gerek var mı bilemiyoruz ancak yine de burada aktarılan bilginin barındırdığı çelişkiye vurgu yapmakta yarar var.

³³ Yazar kitabını Kureşanlı Seyyid Kekil müstear adıyla yayımlamış. Kitabın basım tarihi belli değildir ancak tahminen 1993 yılı ya da hemen sonrası olmalıdır. (Kureşanlı Seyyid Kekil, 1993 ? : 112, 113). Dimitrova derken herhâlde "Dimitrov-grad" kastedilmiştir. Dimitrov-grad şu anda Bulgaristan Hasköy sınırları içinde bir yerleşim birimidir. Osmanlı dönemindeki adı "Kayacak"tır. (Acaroğlu, 2006: 556). Ancak ne "Kayacak" ne de "Dimitrov-grad" (ya da sadece Dimitrov) adında bir yerleşim birimi, 1530'lara gelindiğinde bile mevcut değildi (370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) II, 2002: 69, 70, 144). Kızıl Deli'nin Dimitrova ile ilişkilendirilmesi ilginçtir

adlı eserinde “Kızıl Veli Evladı” adıyla bir Alevi Ocağı’ndan bahseder fakat bu ocak hakkında başka bilgiye ulaşamadığımızdan Kızıl Deli ile ilişkili olup olmadığını saptayamıyoruz (Ali Kemali; 1932: 192). Ancak Dimetoka’daki tekke ile ilgili bilgi aktaran bazı kaynaklarda “Kızıl Deli” adı yerine “Kızıl Veli” dendiğini de belirtelim (Bıçakçı, 2003: 363). Ayrıca bazı Alevi-Bektaşî ozanlarının Kızıl Deli’yi “Kızıl Veli” olarak andıkları görülmektedir. Örneğin; Virani bir nefesinde “Tanrı Dağı”nı mesken tutan bir veli olarak “Kızıl Veli”yi anmaktadır (Özmen, 1995: 474, 475).

Tam bu noktada konunun karmaşıklığını dikkate alarak makalemizin ana temasını yeniden anımsatma gereği duyuyoruz. Balabanlılar kendi sözlü tarih anlatılarından Dimetoka’dan Anadolu’ya geçtikten belli bir süre sonra Malatya’ya ve oradan Dersim ve Erzincan’a göç ettiklerini ifade etmektedirler. Kızıl Deli konusunu zikreden sözlü kaynağımız olan Kahraman Özgül, Balabanlıların merkez köyü olan Hınzoru (Pınarlıkaya) köyünde doğup büyümüştür. Hınzoru Köyü, Balaban Aşireti’nin merkez köyü yani aşiret liderlerinin ve yakın ailelerinin yaşadığı köydür. Dolayısıyla Balabanlıların sözlü tarih geleneğinin en canlı olduğu yer doğal olarak Hınzoru Köyü’dür. Kahraman Özgül, Balaban Aşireti liderleri ile birebir görüşme imkânına sahip olmuş, sözlü tarih bilgilerini onlardan öğrenmiştir. Görüşmelerimiz sırasında bize Gül Ağa’nın kardeşi Mehmed Ağa ve Hüseyin Paşa Bey ve Gül Ağa’nın oğlu Hâlıl Ağa olmak üzere zamanın tüm Balaban Aşireti liderleriyle görüşme imkânı bulup onlardan bu konularda sözlü tarih bilgisini edindiğini ifade etmiştir (Özgül, 2006a: Özel Arşiv-Ses Kaydı). Kahraman Özgül, Balabanlıların Kureyşan Ocağı talibi olmadan önce Kızıl Deli’ye bağlı olduklarını dile getirmektedir (Özgül, 2007b: 1407-1418). Nitekim yaptığımız araştırmalar sonucu ve nesnel bilgi ve belgelere dayanarak Balabanlıların 18. yüzyıl ortalarından önce Erzincan-Dersim’de olmadıklarını ispatlamıştık (Özgül, 2005: 21-88). Dolayısıyla teorik ve pratik olarak önceki dönemlerde Balabanlıların, Kureyşan Ocağı talibi olmadıkları ya da olamayacakları açıktır. Eğer Balabanlılar, çok daha erken dönemlerden beri hakikaten Alevi meşreb bir cemaat idiyse, bahsi geçen erken dönemlerde Alevi meşreb başka bir eren-evliya kültürüne bağlı olmaları teorik bir beklentidir diyebiliriz. Bir diğer ilginç yan ise, Kahraman Özgül’ün aktardığı Kızıl Deli ile ilgili bilgilerin şu veya bu şekilde Sarı Saltık’la ilgili menkıbeleri de çağrıştırdığıdır. Kahraman Özgül şu cümleyi zikretmiştir: “*Kızıl Deli, Dobruca Kalesi’nden İstanbul’a çıkışında ikiyüzbin hane müridiyle beraber çıkıyor.*” (Özgül, 2007b: 1407-1418; Özgül, 2006a: Özel Arşiv-Ses Kaydı). Acaba Kızıl Deli kültürü ile Sarı Saltık kültürü arasında bir bağ var mı? Kahraman Özgül’ün aktardığı bu bilginin gönderme yaptığı asli olgu acaba nedir? Burada bilginin içerdiği çelişki ya da ortaya çıkardığı soru işaretleri bir yana aktarılan anlatı, yine Balkan coğrafyasına vurgu yapmaktadır.

Yukarıda Malatya’dan derlenerek aktarılan menkıbeler içinde bariz maddi hataların, bazı çelişkilerin ya da detaylı sorgulanması gereken noktaların varlığı görülmektedir. Bu menkıbelerin detaylı irdelenmesinin gerekliliği bir yana burada dikkati çekmeye çalıştığımız

ancak ortaya koyduğumuz gibi 1530’larda bile böyle bir yer adı yoktu. Belki de yazar, sonradan bu sözlü anlatıları kaleme aldı ve bu sırada şu veya bu şekilde Dimetoka yerine Dimitrova ifadesini kullandı. Ancak doğal olarak bunu bilemiyoruz. Bu ve benzeri menkıbelerin ayrı bir çalışma başlığı altında irdelenmesinin yararı vardır diye düşünüyoruz.

nokta, Kızıl Deli'nin Dimetoka haricinde Malatya ile ilişkilendirilmesidir. Bir önceki paragraf içinde Hüseyin Şahin'in bir değerlendirmesini zikretmiştik. Şahin'e göre menkıbevi anlatılardaki Kızıl Deli-Malatya olgusuna, yazılı kaynaklarda rastlanmamaktadır. Aslında Şahin, Kızıl Deli ile Malatya arasındaki ilişkiyi ortaya koyan herhangi yazılı bir metne, çalışması sırasında ulaşamadığını ifade etmeye çalışmıştır. Hakikaten Kızıl Deli'nin Malatya ile ilgisini ortaya koyan herhangi bir yazılı metin mevcut değil midir? Bu sözlü anlatı yani Dimetoka ile Malatya arasındaki ilişki nasıl ortaya çıkmıştır? Bu anlatılarda bir gerçeklik payı var mıdır? Bu bağı ifade eden herhangi bir yazılı kaynak ya da belge var mıdır?

İronik bir ifadeyle; Kızıl Deli ile ilgili aktarılan karmaşık anlatımlara -yine belli başlı karmaşıklığı ve çelişkili bilgileri ile birlikte- katkı sağlayabilecek bir başka kaynağın bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu kaynak -ortaya çıkardığı yeni ve farklı soru işaretleri bir yana- yukarıdaki sorulara belli ölçüde cevap teşkil edebilecek bir kaynak gibi değerlendirilebilir. Aktaracağımız bu eser, Kızıl Deli'yle ilgili çalışmalar yapan araştırmacı ve yazarların dikkatinden kaçmıştır. Söz konusu kaynak "Veli Baba Menakıpnâmesi"dir.

Veli Baba Menakıpnâmesi, merhum Bedri Noyan tarafından belli eksiklikleriyle birlikte (Arapça kısımları atlanarak, vs.) latinize edilmiş ve ilk baskısı 1995 yılında yapılmıştır (Veli Baba Menakıpnâmesi, 1996). Veli Baba ile ilgili nitelikli bilimsel çalışmalar, bir elin parmak sayısını geçmeyecek kadar azdır. Mehmet Ersal'ın yakın vakitte Veli Baba Sultan Ocağı adlı kitabı yayımlanmıştır. Bu kitap Ersal'ın 2005'te tamamladığı yüksek lisans tezinin kitaplaştırılmış hâlidir. Ancak adından da anlaşılacağı üzere bu çalışma, Veli Baba Menakıpnâmesi hakkında değil ama mevcut ocak yaşantısı hakkında yapılmıştır (Ersal, 2009; Ersal, 2005). Doğrudan Veli Baba Menakıpnâmesi'yle ilgili olarak detaylı bilimsel bir çalışma henüz gerçekleştirilmemiştir. Bu eksiklik, adı geçen menakıpnâmeden sağlıklı şekilde istifade edebilme noktasında sıkıntı yaratmaktadır.

Veli Baba Menakıpnâmesi'nde, Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ile ilişkilendirilebilecek bazı bilgiler yer almaktadır. Bu eserde Seyyid Ali Sultan'la ilişkilendirilebilecek karakter, Veli Baba'nın da ataları içinde yer alan ve menakıpnâmede çoğu zaman *Uzun Er* olarak anılan ancak kimi zaman *Pir Uzun Er*, *Uzun Er Alevi*, *Ali*, *Ayn-ı Ali*, *Seyyid Ali*, *Seyyid Ali Gazi* ve *Aliyyü'l Gazi* olarak da zikredilen kişidir (Veli Baba Menakıpnâmesi, 1996: 54, 67, 124, 163-170, 226-229, 243, 244, 298, 300). Veli Baba'nın şeceresi şu şekilde verilmektedir:

1. Hz. Ali
2. Hz. Hüseyin
3. Aliyyü'l-evsat (Zeyn-el Abidin) annesi Şehribânu bint-i Yezd-i Cerd
4. Zeyd-i Şehid
5. Hüseyin-i Züddem
6. Yahya El-Ardeşiri
7. Muhammed-ül Asker el-Ardeşiri v-el-Aksâsi
8. Aliyyü'z-zahid

9. Zeyd-i Râbi'
10. El-Hasan Gâzi
11. Ebi Ca'fer Muhammed
12. El-Hasan Edib-i Ebül Kasım
13. Kemal eş-Şerif
14. El Hasan Ebül Kasım
15. Muhammed
16. Hamza
17. Ali
18. El-Hasane'sş-sair
19. Zeyd-i Hâmis
20. El-Hasan el-Gâzi (Seyyid Hasan Gazi)
21. El-Gazi Hüseyin Paşa (Eş şehid fi karye-i Uluköy) (Seyyid Hüseyin Gazi Paşa)
22. Zeydü'sş-Şehid (Eş şehid fi karye-i Uluköy) (Seyyid Zeyd-i Sadis)
23. Cafer (Seyyid Cafer)
24. Aliyyü'l-Gâzi (Lakabı **Uzun Er** - Ve hüve irşâd-i bi Hacı Bektâş Veli - Hz. Pir Hacı Bektaş Veli'ye intisap etmiştir). **Kardeşi Karaca Ahmed Veli**'dir.
25. Cafer (Lakabı Gül Battal Gâzi - Eş-Şehid fi Gelibolu Ma'al Gazi Süleyman Paşa)
26. El-Hüseyin El-Gâzi (Ma'a ebihi fi Gelibolu fi zeman-ı Sultan Orhan)
27. Caferü's-Sadık el-Alevi
28. El-Hüseyin el Veli el-Meşhur (Yalınca Dede)
29. Veliyyüddin el-Gâzi el Meşhur bi Veli Baba (Eş-Şehit fi karye-i Uluköy)
30. El-Hüseyinü'l Veli (El-medfun fihi lehu türbet-i fi sahib-il bahr fi Cezayir)
31. Es-Seyyid Veli (El-Meşhûr bi Veli Baba-Kerametleri Çok-Uluköy'de Ceddi Dergâhında medfun Kara Haydar oğlu Mehmed eliyle şehid)³⁴

Yukarıdaki şecerede 8. sırada yer alan Aliyyü'z-zahid'in, *Abbasi baskısından dolayı* Malatya'ya kaçtığı, benzer şekilde devam eden süreçte birçok Ehl-i Beyt mensubunun Medine ve Bağdat gibi şehirlerden Malatya'ya geldiği ifade edilmektedir (Veli Baba Menakıpnâmesi, 1996: 156-158). Şecerede 20. sırada zikredilen Seyyid Hasan Gazi, Malatya'dan Konya civarına (Eğirdir, Uluborlu, Keçiborlu, Tatar Han, Sart, Uluköy, Çan Kinisa [Çanlı Kilise]?) Rumlar'la savaşmaya gelir. Adı geçen yerleri fetheder ve 1196 yılı civarı 47 yaşında Ulubey Kasabası Uluköy civarında şehid olur.³⁵ Devam eden nesiller de bu yöreyi Rumlar'dan almak

³⁴ (Veli Baba Menakıpnâmesi, 1996: 74-170; Ersal, 2009: 13, 14) Bir de şecerede 20. sırada zikredilen Seyyid Hasan Gazi'nin, Seyyid Ali Gazi adında bir kardeşinden bahsedilmektedir. 1226 yılında hayatta olduğu anlaşılan fakat daha sonraki bir tarihte Uluköy civarındaki savaşta, diğer kardeşleriyle birlikte şehit olan Seyyid Ali Gazi öldüğünde 47 yaşındaydı (Veli Baba Menakıpnâmesi, 1996: 160, 161).

³⁵ (Veli Baba Menakıpnâmesi, 1996: 160) Menakıpnâmede "Konya havalisi" denilip diğer yer adları veriliyor. Kastedilen bölge genel olarak, günümüz Isparta'sının batısı ile Afyon'un güneyidir. Ancak Sart ifadesiyle kastedilen yer Manisa-Salihli yakınlarındaki Sart mıdır? Buna çok emin değiliz. Ayrıca "Çan Kinisa" derken kastedilen "Çanlı Kilise" ise bu belki de Aksaray yakınlarındaki Çanlı Kilise'dir ki menakıpnâmede "Konya havalisi" ifadesine de

için mücadele ederler. Seyyid Hüseyin Gazi'nin oğlu Seyyid Zeyd-i Sadis zamanında kendi adamlarından Karabey isimli bir kişi, Malatya'dan kendi ailesini alıp Uluborlu'ya göçer. Ancak Rumlar Uluborlu'da Karabey'e saldırıp onu tutsak ederler. Bunun üzerine Seyyid Zeyd-i Sadis, Selçuklu Devleti'nin başı Sultan Alâeddin'den³⁶ yardım ister. Sultan, 15.000 asker gönderir ve bu kuvvetin yardımıyla Seyyid Zeyd-i Sadis, Karabey'i kurtarır ve Rumları Uluborlu'dan sürer.³⁷ 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, söz konusu olan Veli Baba'nın ve dolayısıyla Uzun Er'in soyu, Malatya'dan Uluborlu kasabasına göçüp burada yaşamaya başlar.³⁸ (Veli Baba Menakıpnâmesi, 1996: 162).

Osmanlı Beyliği'nin lideri Osman Gazi, şecerde 23. sıradaki Seyyid Cafer'e bir mektup yazar. Bu mektupta Osman Gazi şu şekilde bir çağrıda bulunmaktadır: “*Sultan Alâeddin Selçuki'nin Ehl-i Bey'te olan muhabbeti malumdur. Acizlerinin dahi kezalik öyle olucak muhabbet tarafından olmak daha ahsendir. Şu hâlde İnegöl tarafına ılgar edüp Kolca nam kal'ayı garet ve ahâlisini hasarat itmek efkârındayım. Ehl-i Bey'ten birkaç dilâverler ile gelsin.*” Seyyid Cafer, oğlu Uzun Er ve torunu Gül Battal Gazi ve birkaç adamı ile birlikte Osman Gazi'nin yanına gider. İnegöl yakınlarındaki Kolca adlı kaleyi ele geçirirler. Devamında Bilecik ve çevresinin fethine de katılırlar. Seyyid Cafer 1290 yılında Bilecik'te şehit düşer.

Veli Baba Menakıpnâmesi'nde Uzun Er hakkında şimdiden sonra aktaracağımız menakıb, belli ölçüde Seyyid Ali Sultan'ı çağrıştırmaktadır. 1355 yılında Süleyman Paşa, Rumeli fethi öncesi Uzun Er'e bir yazı gönderir. Süleyman Paşa burada şunları söylemektedir: “*Vefadurım Uzun Er, namem sana vasıl olıcağ Ceddin Hazret-i Rasulallah ve Ceddin Hazret-i Ali Efendilerimiz hurmetine bir an durmayıp Evlad-ı Ali'den harbe ve darbe yarar bahadırından siz şebih kimler var ise alup fi sebilillah cihad için tarafıma gelsin. Zira Rumili'ne geçmek efkârındayım. Nasıl ki*

uygundur. Tatar Han ifadesiyle kastedilen yer Senirkent'in kuzeyindeki Tatarlı köyü olabilir. (Adım Adım Türkiye Yol Atlası/Rehber; 2008: 115, 116, 121)

³⁶ (Veli Baba Menakıpnâmesi, 1996: 162). Kastedilen hükümdar, Anadolu Selçuklu hükümdarı olan ve II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıçarslan ile ortaklaşa 1249-1254 yılları arasında hükümdarlık yapan II. Alaeddin Keykubat olmalıdır (Müneccimbaşı, 2001: 94-96, 257). Nitekim menakıpnâmede bu bahisten hemen önceki bir bahiste Bedri Noyan, silindiği için tarihin okunmadığı bir kısmı şöyle latinize etmiştir: “*Bu vak'a hicret-i nebeviyyeden altı yüz (... silinmiş...) Hâlife-i Abbasiye'den Mu'tesim Billah bin Mustansır zaman-ı saltanatında idi*” (Veli Baba Menakıpnâmesi, 1996: 161). Burada “*Mu'tesim Billah bin Mustansır*” olarak Bedri Noyan'ın okuduğu ve latinize ettiği kişi, Abbasi Hâlifesi Mustansır oğlu Mustasım'dır ve 1242 ile 1258 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır (Zettersteen, 1997: 18-22).

³⁷ (Veli Baba Menakıpnâmesi, 1996: 162) Aslında Uluborlu (ki Anadolu Selçukluları'yla ilgili bazı kayıtlarda “Borgul ya da Bergulu” olarak geçmektedir) II. İzzeddin Kılıç Arslan (ölümü:1192) zamanından beri Anadolu Selçuklular'ın elindeydi. Belki de zaman zaman ellerinden çıkan bu kenti tekrar almak zorunda kalmışlardı. 1237 ile 1246 yılları arasında hükümdarlık yapan II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Saadeddin Köpek, Sultan'ın kardeşleri İzzeddin Kılıçarslan ile Rükneddin Süleyman'ı, Uluborlu Kalesi'nde hapsedmişti. II. İzzeddin Keykavus da (1254-1256 yılları arasında) kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı yine burada tutsak etmişti (Müneccimbaşı, 2001: 25, 27, 83, 98; Kofoglu, 1993: 17-92).

³⁸ (Veli Baba Menakıpnâmesi, 1996: 162). Uluborlu, 13. yüzyılın sonlarından itibaren Hamidoğulları Beyliği'ne aitti ve hatta bu beyliğin merkezi konumunda idi. 1302/1303 tarihli bir vakfiyede Koyungözü Baba adlı bir erenden bahsedilmektedir (Kofoglu, 1993: 85-90).

peder-i âliniz Seyyid Cafer Bilecik fethinde himmet ve gayret idüp feth olunup ve peder-i âlinizin can-ı azizi cananına vasil olup nam-ı niğu bıraktığı gibi siz ve biz cümlemiz ya şehid veya gazi olup ta zaman-ı haşrede bir nam-ı niğu bırakırız. Binaen'aleyh kerem idüp gelesin ve bu sırrı kimseye ifşa itmeyesin."

Bunun üzerine 1355 yılının sonlarına doğru Uzun Er, oğlu Gül Battal Gazi ve torunları Cafer ve Seyyid Hüseyin Gazi ile birlikte Kütahya'dan Bursa'ya gelir. 1356 yılının ilk haftalarında Süleyman Paşa ile buluşurlar. Süleyman Paşa babası Orhan Bey'in izniyle Rumeli fethine koyulur. Süleyman Paşa; Ece Bey, Fazıl Bey, Evrenos Bey, Hacı İlbey, Uzun Er, Gül Battal Gazi (Uzun Er'in Oğlu) ve Hüseyin Gazi (Uzun Er'in torunu, Gül Battal Gazi'nin oğlu) ile Bursa'dan Aydıncık'a gelir.

Süleyman Paşa denizin kenarında düşünceli şekilde Gelibolu kıyılarına bakmaktadır. Bu esnada karşı kıyıya nasıl geçebileceklerini ve Rumeli fethini ne şekilde gerçekleştirebileceklerini düşünmektedir. Yanındakilerin fikrini sorar. Bunun üzerine Uzun Er fikrini açıklar. Sal yapıp geceleyin karşı tarafa geçtikten sonra Gelibolu ahâlisinden bir kişiyi yakalayıp Anadolu tarafına kaçırmayı ve bu kişiden kılavuzluk konusunda istifade etmeyi önerir. Süleyman Paşa Uzun Er'in (ki Seyyid Ali Gazi olarak da bilinir) önerisini kabul eder ve bu çerçevede Ece Bey ve Fazıl Bey'ler sal inşaa ederler. Ece Bey, Fazıl Bey ve Uzun Er birlikte Çimenik [Çimpe] kalesine çıkarlar. Burada birini yakalayıp Anadolu tarafında Aydıncık'a kaçırlar. Bu kişiden kale ile ilgili detayları öğrenen Süleyman Paşa, Gelibolu yakasına geçme kararı alır. Nitekim Düsturname-i Enveri'de bu olay doğrulanmaktadır. Gelibolu Tekfuru Esen'in oğlunun kaçırıldığı ve ardından bu kişinin Müslüman olan Melik adı aldığı ve Süleyman Paşa'yı Rumeli fethinde desteklediği anlatılmaktadır (Düsturname-i Enveri, 2003: 23, 24). Devamında Veli Baba Menakıpnâmesi'nde Süleyman Paşa'nın bindiği sala Uzun Er, Gül Battal Gazi ve Hüseyin Gazi de bindiği anlatılır. Diğer sala Hacı İlbey, Ece Bey, Fazıl Bey ve Evrenos Bey binerler.³⁹ Menakıpnâme'nin tam bu noktasında Rumeli'ye geçişle ilgili bir kıta şiir bulunmaktadır:

³⁹ Buradaki aynı sala binme *metaforu* ile Süleyman Paşa'nın Uzun Er'e olan yakınlığı, muhabbeti ve Uzun Er ile beraberindekilere duyduğu güven vurgulanmaya çalışılmaktadır. Nitekim diğer sala, daha sonradan ilhak edilen Karesi Beyliği beyleri binmiştir. Uzun Er'in babası Seyyid Cafer'in Süleyman Paşa'nın babası Orhan Gazi ile olan yakınlığı ve Seyyid Cafer'in verdiği destek de anımsandığında, menakıpnâmede aktarılan bu hikâyenin, kendi içinde tutarlılığı pekiştiren bir olay olarak görülebilir. Dolayısıyla geçmişten gelen güven ve Osmanlı ailesi ile Seyyid Cafer ve evlatları arasında oluşan hukuk ortamına sanki vurgu yapılmak istenmektedir. Karesi Beyleri'nin diğer sala binmesiyle de sanki Karesi Beyleri'ne karşı olan güven derecesinin ve yakınlığının, Uzun Er ve beraberindekilerden daha alt seviyede olduğuna yönelik zımnî bir sonuç çıkarılabilir.

Rumeli'ye geçiş konusunda bu menakıpnâmede, diğer menakıblarda ve kroniklerde Süleyman Paşa'nın etrafındaki- lere fikir danışması ve sonrasında mihmandarlık ya da istihbari bilgi için karşı yakada yaşayan birini kaçırma olayı ile aslında ne anlatılmak istenmektedir? Nitekim 1348'den beri Osmanlı'nın Rumeli ile ilgili tecrübe edinmeye başladığını hatta 1352'de Dimetoka'ya kadar gittiklerini ifade etmiştik. Yani 1348'lerden beri bu coğrafyayı şu veya bu şekilde biliyor olduklarını düşünmek için nedenlerimiz vardır. Dolayısıyla Süleyman Paşa'nın malum Rumeli fethi öncesinde anlatılan bu olaylarla kastedilen şey acaba, fetih sırasında Osmanlı'nın bizzat Trakya'da yaşayan unsurlardan lojistik destek bulmaya yönelik bir gayretinin olduğu şeklinde, bu anlatımları okumak mümkün müdür?

*Akdenizi geçmişiz bir bir iki sal ile
Himmet-i Şah-ı Merdan gaybından irsal ile
Oldu bizim salımız taht-ı Süleyman'ımız
Gözlerimiz açmışız ahsen-i a'mal ile*

Devamında Rumeli fethi ile ilgili anlatılanlar, bilindik Osmanlı kroniklerindeki anlatımlara çok benzer bir yapı taşımaktadır. Sırasıyla fethedilen ya da savaşların yaşandığı yerler şunlardır: Çimpe Kalesi, Bolayır, Akça Liman, Ayaslonya ve Tekfurdağı. Gelibolu'daki savaşta Uzun Er'in oğlu ve torunu (Gül Battal Gazi ile Hüseyin Gazi) şehid olurlar. Süleyman Paşa'nın bir av sırasında ölümünden sonra Uzun Er, bir kısım gazilerle birlikte Bandırma'ya geçer. Daha sonra Uzun Er, Uluborlu'daki dergâha gider. 75 yaşındayken 1364/1365 yılında vefat eder. Uzun Er'in vefatından sonra Hüseyin Gazi'nin oğlu Caferü's-Sadık el-Alevi, dergâhta posta oturur.⁴⁰

Yukarıda aktardığımız metinleri analiz ettiğimizde Rumeli fethinde yer alan ve Uzun Er olarak tarif edilen kişinin -ki diğer adlarından ya da lakaplarından biri de Seyyid Ali'dir- malum Seyyid Ali Sultan'la kısmen benzer bir karakter olduğu görülmektedir. "Kısmen" ifadesiyle temel olarak Dimetoka ile özdeşleşmiş olan Seyyid Ali Sultan'ın (Kızıl Deli) ölüm tarihi ile (1412'den sonraki bir tarihte öldüğü kabul edilmektedir) Veli Baba Menakıpnâmesi'ndeki Seyyid Ali'nin (Uzun Er) ölüm tarihlerinin tutmaması ve tabii ki Veli Baba Menakıpnâmesi'nde Dimetoka'dan bahsedilmemesine vurgu yapıyoruz. Uzun Er'in kendisi menakıpnâmede Malatya'da yaşamış bir kişi olarak tarif edilmemektedir. Buna karşın dedesi Seyyid Zeyd-i Sadis'in Malatya doğumlu olduğu ve buradan hareketle Uzun Er'in babasının da Malatya doğumlu olup dedesi Seyyid Zeyd-i Sadis zamanında Uluborlu tarafına göç ettiklerini çıkarsamak mümkündür. Daha doğrusu Uzun Er'in kökeninin (dedesi

⁴⁰ (Veli Baba Menakıpnâmesi, 1996: 162-170). Menakıpnâme içinde -ki Bedri Noyan bu kısımlarına tepki göstermiş ve yanlışlığını ispata gayret etmiştir- tahmin edilenden ya da beklentilere zıt şekilde Uzun Er'in Hacı Bektaş-ı Veli'yi, Uluborlu'daki kendi dergâhında irşad ettiği ifade edilmektedir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin yaşadığı kabul edilen dönem olan 13. yüzyıl ile Uzun Er'in yaşadığı söylenen dönem ele alındığında hakikaten bu mümkün gözükmemektedir. Hatta hiç karşılaşmamış bile olabilirler. Bedri Noyan kitabın sonuna eklediği bir notta, yazma nüshanın 366 ile 371'inci sayfaları arasında Uzun Er'in Orhan Gazi'ye takdim ettiği 86 beyitlik Arapça bir kaside olduğunu ancak Arapça olduğu için bu kısmı çevirmediğini/çeviremediğini belirtmiştir. (Veli Baba Menakıpnâmesi, 1996: 124, 170, 171, 300). Belki bu kısımda da bir takım ilginç bilgiler vardı ancak bu bilgilere şu an için ulaşmaktan mahrumuz. Süleyman Paşa ve Rumeli fethi konusunda tarihi kaynaklardaki bilgilerle yukarıdaki anlatımların karşılaştırmasını yapmak için Hâil İnalcık'ın çalışmasına bakılabilir (İnalcık, 2009:84-94). Malum kroniklerin ve Seyyid Ali Sultan Velayetmanesi gibi lejantların dışında dikkati çeken ve Dimetoka fethine yer veren bir diğer kaynağa Şeyh Bedreddin Menakıbı'dır. Burada Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli fethine katılanların isimleri zikredilir: Gazi Ece Bey, Gazi İsrail [Şeyh Bedreddin'in babası], Abdülaziz [Şeyh Bedreddin'in dedesi], Gazi Abdülmümin [Abdülaziz'in kardeşi] ve Hacı İlbeyi. Şeyh Bedreddin Menakıbı'nda Süleyman Paşa'nın Rumeli fethi konusunda fikrine danıştığı kişi Abdülaziz olarak zikredilmektedir. (Rumeli fethi öncesindeki bahiste Fazıl Bey ve onun kızkardeşinin oğlu "Tülbentli İlyas"tan da bahsedilir.) Hacı İlbeyi'nin Kuleli Burgaz'ı aldıktan sonra Dimetoka'yı fethetme gayretleri tasvir edilir. Dimetoka yakınında, önceki adı "Defülsoka" olup sonradan "Yakupbey" olarak değişen bir köyden bahsedilir. "Gaziler Kayası" diye bir yerin adı geçer. Abdülaziz ve Gazi Abdülmümin'in Dimetoka çevresinin ele geçirilmesindeki katkıları vurgulanır. Devamında Hacı İlbeyi ile Gazi İsrail'in 300 kişilik mevcutla Dimetoka'yı ele geçişleri anlatılır. (Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manakıbı, 2008: 239-245)

Seyyid Zeyd-i Sadis'nin ve ondan 14 kuşak öncesinden beri yani Aliyyü'z-zahid'den beri aile kökeninin) Malatya'ya dayandığı menakıpnâmeden anlaşılmaktadır.

Menakıpnâmenin kaleme alındığı tarih hakkında birkaç cümle söylemek gerekir. Menakıpnâmenin sonunda Mali (Rumi) 1310 yani Miladi 1894/1895 tarihi gözükmektedir. Menakıbnın sonlarına doğru eklemeler varmış gibi algılansa da bizim için asıl önemli olan, yukarıda alıntı yaptığımız kısımların yazıldığı yani kaleme alındığı dönemdir. Zaten kullanılan dil ve kelimelerden hareketle yazılanların, erken dönem karakteri taşımadığını sezinlemekle beraber şimdi ifade edeceğimiz bir bulgu, Osmanlı'nın kuruluş dönemiyle ilgili olarak biraz önce aktarılan kısımların da aslında 19. yüzyılda kaleme alındığının ispatı olacaktır. Süleyman Paşa ile Uzun Er ve beraberindekilerin Bursa'da buluşma tarihi olarak menakıpnâmede, "758 senesinin ibtidasında *Mart* ayının onuncu günü" ifadesi geçmektedir. *Mart* ayı, Mali (Rumi) takvimde olduğuna göre ve Mali (Rumi) takvime de 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarından sonra geçildiğine göre (Unat, 1984: XII, 108, 163) menakıpnâmedeki ilgili metinlerin, 19. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Menakıpnâme içindeki net ifadelerle verilen ve nesnel çerçevede de doğru ya da doğruya yakın olarak kabul edilebilecek kronolojik tarihlenmeler, menakıpnâmeyi kaleme alan kişinin 19. yüzyılda ya da öncesinde yazılmış Osmanlı tarihi ile ilgili kaynaklardan istifade ettiğini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra Ehl-i Beyt'ten kimselerin Abbasi baskısından Medine ve Bağdat gibi şehirlerden kaçıp Malatya'ya göçmesi ve yine Veli Baba şeceresi içinde -Uzun Er'in oğlu ki aslında Malatya'da yaşayanlardan biri değildi- *Battal Gazi* isminin yer alması gibi unsurlar ele alındığında, menakıpnâmenin belli kısımlarının, malum Battal Gazi destanından etkilenerek (*Battal-name*, 2006: 50, 51, 61, 62) yazıldığı bir göstergesi olabilir. Bunun yanı sıra menakıpnâmenin oluşumunda birçok farklı Alevi-Bektaşî lejandlarından da etkilenmelerin olduğu söylenebilir. Ancak tüm bu bulgulara rağmen menakıpnâmenin, belki de geçmişte mevcut olan erken dönem nüshâlarından ve/veya Isparta-Senirkent ve çevresindeki sözlü kültür ortamında aktarılan bilgilerden hareketle 19. yüzyılda yeniden ve belli başlı eklemelerle kaleme alınmış olma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Bu ve benzeri eserlerin bir senaryo anlayışı içinde sıfırdan ve görece geç dönemde yazıldığını/yaratıldığını varsaymak ve buradan hareketle aktarılan menakıbnın tümünün uydurma olduğunu savlamak da sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Veli Baba Menakıpnâmesi ile ilgili bahse girmeden önce ironik bir ifadeyle, Veli Baba Menakıpnâmesi'yle ilgili olarak aktaracağımız bilgilerin, aslında Kızıl Deli ile ilgili çalışmalara katkı sağlama olasılığı ile birlikte Kızıl Deli'yi çözümlenmekle ilgili mevcut karmaşayı artırabileceğini de ifade etmeye çalışmıştık. Menakıpnâme ile ilgili biraz önce ortaya koyduğumuz çelişkilerle aslında, Kızıl Deli-Malatya ilişkisini ispatlamanın güçlüğüne izah etmeye gayret ettik.

Tüm bu karmaşadaki imgeleri süzgeçten geçirerek kısa bir özet yapmak gerekmektedir. Birinci olarak Malatya'daki kaynak kişilerden derlenen bilgileri anımsatmak isteriz. Balabanlıların Dimetoka-Malatya-Kızıl Deli bağlantısı ve yine yazılı bir kaynak olarak (tüm çelişkileri ile birlikte) Veli Baba Menakıpnâmesi'nde Uzun Er'in (nam-ı diğer Seyyid Ali) Malatya ile olan bağının zikredildiğini yinelemek isteriz. Tüm bunlara ek olarak yine menakıpnâmede

Uzun Er'in Rumeli fethine katıldığına anlatılması ve diğer adının "Seyyid Ali" olduğunu hatırlatmak isteriz. Tüm bu verileri bir arada ele aldığımızda Kızıl Deli-Dimetoka-Malatya bağının, farklı yörelerdeki sözlü tarih bilgileri ve menakıblar çerçevesinde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Dahası aslında tüm bu farklı bilgilerin, birbirlerini kısmen de olsa desteleyen veriler olduğu ya da aralarında zincirleme ilişki kurulabileceği değerlendirilmesini yapabiliriz.

Nesnel çerçevede Kızıl Deli-Malatya bağını net şekilde ortaya koyan ve ikna edici argümandan hâlâ yoksun olduğumuz açık şekilde görülmektedir. Ancak I. Murad dönemine ait bir vakfiyede, Stefan Lazareviç biyografisinde ve Düsturname-i Enveri'de vurgu yapılan (ve en azından I. Murad döneminde yaşadığı ya da yaşamış olduğu anlaşılan) ve ayrıca Süleyman Paşa'nın yakınlarından biri olarak Rumeli fethiyle ilişkilendirilen bir "Seyyid"den bahsedildiğinin altını çizmemiz gerekir. Vurgu yapılan bu "Seyyid" ile Uzun Er (ki diğer adının *Seyyid Ali* olduğunu tekrar anımsatalım) arasındaki benzerliği, sadece bir tesadüf olarak mı algılamak gerekir? Nitekim Rıza Yıldırım çalışmasında, bahsettiğimiz kaynaklardaki "Seyyid" olgularıyla Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) arasındaki ilişkiyi ortaya koyan yaklaşımı sergilemiştir (2007: 138-146). Uzun Er ile Seyyid Ali Sultan arasındaki benzerliğin tesadüf olup olmadığı noktasındaki sorunun bizzat kendisi, Seyyid Ali Sultan ile Uzun Er arasındaki benzerliğin aslında ihmal edilemeyecek bir olgu olduğunu göstermeye yeterlidir diye düşünüyoruz. Bu değerlendirmeye birlikte Uzun Er'in kökeninin Malatya'ya dayandığını da anımsadığımızda, Malatya'nın Kızıl Deli'yle olan ilgisinin görece daha belirgin hâle geldiğini söyleyebiliriz. Ancak durum böyle izah edilebilir gözükmeye karşın aslında Kızıl Deli-Malatya olgusunun, Balabanlılarla daha fazla ilgisi var gibi gözükmektedir. İleride bu konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

C. 16. Yüzyıldan Önce Balabanlılar

Balabanlılar, Dimetoka'dan Anadolu'ya göçtüklerini ifade eden, günümüzde Alevi inancında olan bir topluluktur. Bugüne kadar yaptığımız araştırmalar içinde Dimetoka'dan geldiğini iddia eden başka bir cemaate rastlamadık. Dolayısıyla en azından bu göç hikâyesi ve Dimetoka'yla kendilerini ilişkilendirme bağlamında Balabanlıların, farklı bir topluluk olarak bilimsel çerçevede incelenmesi ve irdelenmesi gereklidir diye düşünüyoruz. Hele hele günümüzde Erzincan-Dersim bölgesinde yaşayan bir topluluğun, Dimetoka gibi oldukça uzak bir noktadan geldikleri iddia etmeleriyle, durumu çok daha ilgi çekici kılmaktadır. Balabanlıların sözlü tarih geleneği içinde bir diğer önemli nokta ise Dimetoka'daki mevcudiyetleriyle ilgili olarak ya da Dimetoka zamanındaki liderleri olarak "İnce Balaban" adlı kişiyle kendilerini ilişkilendirmeleridir. Balabanlılara göre İnce Balaban, Dimetoka zamanında Balabanlıların lideriydi. Sözlü tarih aktarımlarında İnce Balaban'ın bir şekilde Savcı Bey ayaklanmasına destek verdiği ve sonrasında (yakalandıktan sonra Dimetoka'da ?) gözlerine mil çekildiği şeklinde rivayetler vardır. Bunun yanı sıra Balabanlıların şeceresinde İnce Balaban'ın babası olarak "Balaban" adı zikredilmektedir.

Daha önceki çalışmalarımızda gerek Balabanlıların sözlü tarih bilgisiyle şeceresi ve gerekse tarihsel metinlerde yer alan bilgiler ile gerçekleştirdiğimiz bazı analizler çerçevesinde Balabanlıların, 14. yüzyıldaki mevcudiyetine değinmiştik. Bu noktada Osman Bey zamanında yaşamış olan Balaban/

Balabancık Bey ve Rumeli fethinde ve 14. yüzyılın ikinci yarısı ile 15. yüzyılın ilk yarısı arasında muhtelif olaylarda adı geçen başta İnce Balaban/İncecik Balaban Bey olmak üzere Balaban adlı diğer şahıslara değinmiştik. Şecere üzerinde yaptığımız inceleme ve bazı analizlerden hareketle İnce Balaban'ın 15. yüzyılda belli bir süre de olsa yaşamış olması gerektiği sonucuna varmıştık.

Tüm bunların yanı sıra Rumeli fethinde birçok farklı Balaban adlı şahsın kaydına rastlıyor olmamız, izini sürdüğümüz Balaban'ın hangisi olduğunu saptama noktasında bizi en çok zorlayan unsurdur. Aslında doğrudan nesnel olarak "İnce Balaban" adlı şahsı tarihsel bazı kayıtlarda Sofya fatihi olarak saptayabilmekteydik. Buna rağmen bilimsel şüphecilik çerçevesinde, tarihsel kişi adlarının (ya da lakaplarının) farklı şekillerde kayıtlarda geçebilme olasılığını ve sözlü tarih geleneğinde zikredilen isimlerin zaman içinde değişmiş olabileceğini dikkate alarak, sözlü tarih geleneğindeki İnce Balaban'ın -kesin ve net bir ifadeyle- tarihsel kayıtlarda zikredilen İnce Balaban/İncecik Balaban olduğunu ileri sürememiştik. Ayrıca o günlere kadar ne derlediğimiz bilgiler içinde (Özgül, 2005: 39-57) ne de -Balabanlılardan önemli bilgiler derleyen ve şecereyi yayımlayan- Mehmet Ali Balaban'ın kitabında sözlü tarih geleneği çerçevesinde Sofya fethi ile ilişkilendirilen herhangi bir bilgi mevcut değildi.⁴¹

Bunların ötesinde olasılıklar düzlemi içinde, toponimik veriler ve diğer argümanlarla birlikte Balabanlıların Balkanlar'daki varlığına işaret etmiştik. Sözlü tarih geleneğinde Dimetoka ile ilişkilendirilen "İnce Balaban"ın tarihsel metinlerde geçen hangi Balaban olduğunu net olarak saptayamamakla birlikte bu kişinin, Sofya fethinde zikredilen İnce Balaban Bey olabileceğine vurgu yapmıştık. Ancak bu konudaki tüm yaklaşımlarımızda bizi detaylı sorgulamaya ve daha fazla şüpheli olmaya sürükleyen temel etmen -ve onlarca toponimik veri ve Cevdet Türkay'ın kitabında yer alan ve bu tezi doğrulayacak bilgilerin mevcudiyetinin konu üzerindeki şüpheleri ortadan kaldırmasına rağmen- Balabanlıların bir zamanlar Balkanlar'da yaşamış olduğunu ispatlayan bizce güvenilir nesnel bir kaynağa ya da belgeye o günlere değin ulaşamamış olmamızdı (Özgül, 2005: 39-57). Cevdet Türkay çalışmasında Edirne, Tırhâlâ, Çirmen ve Niğbolu Sancakları'nda Balabanlıların varlığına (ve Balabancık cemaatinin Gelibolu'daki varlığına) işaret etmektedir. Ne var ki Cevdet Türkay kitabında, aktardığı bilgilerin kaynağını vermemekte ya da en azından ilgili bilginin hangi tarih dilimine ait bir bilgi olduğuna işaret etmemektedir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak kendi çalışmamızda şu cümlelere yer vermiştik: "*Cevdet Türkay'ın aktardığı bilgileri referans olarak alırsak, Balabanlıların [belli bir dönem] Balkanlar'daki varlığının şüphe götürmez bir olgu olduğu sonucuna varılabilir. Ne var ki Cevdet Türkay'ın, hangi tarih diliminde gerçekleştiğini belirtmeden aktardığı bu bilgileri, ulaşabildiğimiz diğer kaynakları kullanarak doğrulayamadık. Örneğin 15. ve 16. yüzyılda Balkanlar'la ilgili kaynaklarda, Balaban ve Balabanlı adında kişilere ve köylere rastlamamıza karşın doğrudan bu isimlerle anılan bir topluluğu/cemaati/aşireti/boyu yaptığımız araştırmalar sırasında saptayamadık.*" (Özgül, 2005: 53). Dolayısıyla Cevdet Türkay'ın aslında, yer adlarından hareketle o adla

⁴¹ (Balaban, 1998: 32-36). Mehmet Ali Balaban, Sofya fethi ve İnce Balaban'la ilgili birkaç cümle zikretmektedir ancak bu bilginin, literatürden alınmış bilgi olduğu anlaşılmalıdır. Dolayısıyla sözlü tarih geleneği bilgisi değildir.

anılabilecek cemaatlerin, yine ilgili bölgelerde yaşadığını iddia ettiği şeklinde bizde bir kanaat oluşmuştu. Bu kanaat, Cevdet Türkey'in aktardığı bilgilere ihtiyatlı yaklaşmamıza neden oldu. Cevdet Türkey'in Balabanlıların Anadolu'da işaret ettiği yörelerdeki varlığını, ulaşabildiğimiz diğer mevcut birinci derece kaynaklarla çoğunca doğrulamamıza karşın Balkanlar'daki varlığını doğrulayamamamız, bizi bu noktada daha detaylı araştırmaya sevk etti (Özgül, 2005: 52, 53; Türkey, 2001: 56, 192).

Balabanlıların Kızıl Deli bağlamında incelemeye sevk eden unsurlardan birisi de yine Balabanlıların sözlü tarih geleneğindeki göç hikâyesidir. Buna göre Balabanlılar Dimetoka'dan Anadolu'ya geçtikten Konya'ya daha sonra Malatya'ya gelmişlerdir. Malatya'dan ise Dersim'e ve oradan Erzincan'a göçmüşlerdir. Balabanlıları ilginç kılan ve araştırmaya sevk eden ve biraz önce bahsettiğimiz özelliklerinin yanına daha sonraları, Kahraman Özgül'den edindiğimiz bir bilgi daha eklendi. Makalemizin başında vurgu yaptığımız bu olguya Balabanlıların Kızıl Deli ile ilişkilendirilmesidir.

Zaman içinde biraz önce vurgulamaya çalıştığımız muallâkta kalan noktaları kapatacak ve birçok soru işaretini ortadan kaldıracak nitelikte bilgi, belge ve kaynaklara ulaştık. Konuyu derinleştirmemize, Kahraman Özgül'den derlediğimiz ve daha önceleri işitmediğimiz bilgiler vesile oldu. Kahraman Özgül'ün kendi aile büyüklerinden öğrendiği ve bize aktardığı bilgileri makalemizin konusu bağlamında başlıklar hâlinde aşağıda sıralamak isteriz. Vereceğimiz liste, olgular listesi olarak ele alınmalı ve kronolojik bir sırada olduğu sanılmamalıdır. Buna rağmen aşağıdaki özeti, belli bir mantık silsilesi içinde sunmaya çalıştık:

- Balabanlılar Dimetoka'dan gelmiştir.
- Balabanlılar Dimetoka'ya Türkistan'daki *Karabıyık Hanı* denen yerden göç etmiştir. “Han” demek, milletin barındığı yer demektir.⁴² Balabanlılar bir ihtimal Anadolu üzerinden Dimetoka'ya geçiyorlar.⁴³
- Dimetoka Balkanlar'da olan bir yerleşim birimidir.
- İnce Balaban Bey, bir av sırasında oyun yaparak [hile ile] Sofya Kralı'nı ata bağlayıp kaçırıyor ve Osmanlılara teslim ediyor. “Balaban oyunu” diye bir söz var. Bu söz, İnce Balaban'ın bir oyun yaparak [hile ile] Sofya Beyi'ni kaçırdığı için Balabanlılara söylenmiş bir sözdür.⁴⁴ İnce

⁴² Kahraman Özgül bu bilginin kaynağını özellikle görüşmemizde vurguluyor. Karabıyık Hanı'yla ilgili bilgiyi 1908-1908-1918 yılları arasında Balabanlıların lideri olan Gül Ağa'nın kardeşi Mehmed Ağa'dan aldığını söylüyor (Özgül, 2006: Özel Arşiv-Ses Kaydı). Bugüne kadar “Karabıyık Hanı” adında Türkistan'da bir yer adını saptayamadık.

⁴³ “Bir ihtimal Anadolu üzerinden geçiyorlar” değerlendirmesi Kahraman Özgül'ün kendi şahsi öngörüsü olabilir ancak bu konuyu netleştiremedi. Kahraman Özgül ve bu satırların yazarının babası dâhil görüştüğümüz tüm Balabanlılar aslında çoğu zaman, Dimetoka'yı “Dimetoka” şeklinde telaffuz etmektedirler.

⁴⁴ Kahraman Özgül'den buraya kadar sunduğumuz bilgilerin özet çözümlemesini bir sempozyumda sunmuştu (Özgül, 2007b: 1407-1418). Sempozyum sürecinde ve hatta birkaç ay sonrasına kadar, Sofya Kralı ile ilgili olarak Kahraman Özgül'ün aktardıklarını *tevatür* gibi algulamış ve konuya fazla önem atfetmemiştik. Ancak bildiriye suduktan aylar sonra Sofya Kralı'nın İnce Balaban Bey tarafından kaçırılmasıyla ilgili menakıbı, neredeyse tamamıyla doğrulayan belge ve kaynaklara ulaştık. Daha sonrasında, Kahraman Özgül'le yaptığımız görüşme kayıtlarını tekrar dinlediğimizde “*bu kadar mı olur?*” dedirtecek detayları da zikrettiği fark ettik. Meğer ki Kahraman

Balaban Bey, Osmanlılar'la işbirliği yapıyor İnce Balaban Bey

- İnce Balaban Bey, Savcı Bey'le işbirliği yapıyor.
- Savcı Bey, "Savapolos Savcı" olarak da anılıyor.

Özgül bu konuda, İnce Balaban'ın Sofya Kralı'nı "ata bağlayarak" kaçırdığını dahi söylemiş. Birazdan ortaya koyacağımız belgeler ve aktaracağımız kaynaklar incelendiğinde bu ve benzeri ayrıntıların ne denli önemli olduğu rahatlıkla görülecektir. İşin özü, sözlü tarih bilgisinin bu denli diri ve gerçekçi olmasının, tarihle ilgili uzun yıllara dayanan uğraşları vermeye gayret edenler için bile şaşkınlık verici olduğunu söylemeden geçemeyeceğiz. "Bu da gerçek olamaz" diye düşündüğümüz birçok sözlü tarih bilgisinin, yine tarihsel gerçeklik payı olduğunu süreç içinde saptamış olduk. Burada aktardığımız cümleler aslında yaşadığımız deneyimi paylaşmak istiyoruz. Yazılı bir kaynağa (kitaba, makaleye, teze ya da belgeye) şu veya bu şekilde ulaşma imkânı vardır. Ancak sözlü tarih bilgisi, kişilerin belleklerinde olduğundan bu bilgiler derlenmediği sürece, kişilerle birlikte yok olacaktır. Bu bakımdan Balabanlılar gibi bir topluluğun geçmişi incelemek isteyen bir araştırmacının ilk yapması gereken şey, sözlü tarih bilgisini derlemektir. Yazılı kaynaklara (tabii ki eğer mevcutsa) nasıl olsa bir şekilde ulaşılabilir.

Balabanlılar gibi bir topluluğun geçmişi araştırırken, sözlü tarih bilgisi olmadan ilerlemek, pratik olarak mümkün gözükmemektedir. Özellikle de geçmişte birbirinden oldukça uzak mekânlar arasında göç ettiği anlaşılan (ya da en nihayetinde bu sonuca ulaşılan) bir topluluğun, sözlü tarih bilgisi olmaksızın tarihsel çerçevesi nasıl araştırılabilir? Hangi dönemde, hangi yıllar ya da yüzyıllar arasında, hangi bölgede, hangi şehirde, hangi patika ya da rota üzerinde bu topluluğun göçü ya da o mekânlardaki belli süreli mevcudiyetiyle ilgili bilgi toplanmaya çalışılacaktır? Bu sorular, aslında içinde cevabı da barındırmaktadır. Böylesi toplulukların geçmişi araştırmak, sözlü tarihsel bilgiler olmaksızın pratik olarak mümkün değildir ya da en hafif ifadeyle imkânsız denecek kadar zordur. Bizzat tecrübe ettiğimiz birkaç hususu burada dillendirirsek, olayın nazikliği sanırız ortaya çıkacaktır. Çalışmalarımızın başından beri derlediğimiz sözlü bilgiler içinde "Dimetoka" kelimesi geçmeseydi, Balabanlıların geçişini Dimetoka'da aramak gibi bir gayretin içine girmek, herhâlde hiç de mantıklı olmazdı. Günümüzde Balabanlıların yaşadığı bölgedeki Alevi toplulukların önemli çoğunluğunun, Horasan söylemini aktarmasına rağmen bu topluluğun Dimetoka'dan geldiklerini söylemeleri, elbette ki araştırmayı Dimetoka'ya yönlendirme noktasında yeterli, ikna edici ve anlamlı bir argüman sunmaktaydı. Trakya'da geçen bazı olaylarla da ilişkilendirilen sözlü geleneğin varlığı ve kronolojik olarak 14 ile 15. yüzyıl arasında bu bölge ile ilgili sözlü veriler bizi, bahsettiğimiz dönemlerde Balabanlıların bu bölgedeki geçmişi araştırmaya sevk etmiştir.

Nitekim 2006 yılının başlarına kadar Balabanlılardan, İnce Balaban'ın Sofya fethi ile ilgili menakıbını duymadığımızdan, bu konuyla ilgili detaylı bir araştırmaya girmemiştik. (Hatta duyduktan sonra bile, konuya ışık tutan yazılı bir metne tesadüf edene kadar, bu konunun üzerine gitme dirayeti göstermemiştik.) Aslında bu doğaldır. Bunun sebebini biraz önce izah etmeye çalıştık. Benzer şekilde Balabanlıların Kızıl Deli aidiyeti ile ilgili bir sözlü veriye de sahip olmadığımızdan, Balaban-Kızıl Deli ilişkisini irdeleme gayreti içine girmemiştik. Oysa ki Alevi bir topluluk ve Dimetoka'dan geldiğini ifade eden bir topluluk olarak Balabanlıların, Kızıl Deli ile ilgili bir bağının olup olmadığını sorgulamak belki de anlamlı olurdu. Hele ki Dimetoka dendiğinde akla ilk gelen dinsel karakter/inanç öderi Kızıl Deli'yken (ya da ters mantıkla Kızıl Deli dendiğinde akla ilk gelen mekân Dimetoka'yken) böylesi bir sorgulamaya girmek belki de gerekirdi. Ne var ki böylesi bir araştırmaya ya da sorgulamaya girmememizin nedeni, aslında yine biraz önce izah ettiğimiz yaklaşıma dayanmaktadır. Böylesi bir yöntem, yaklaşım ya da hassasiyet olmaksızın yapılmaya çalışılacak bir araştırmanın sonucunda, birbirleriyle belki de alakasız olguların arasında bir bağ olup olmadığının sorgulanması gibi vakit kaybettirici bir çalışmaya neden olabilirdi. Kaldı ki sözlü tarih verisi varken bile -araştırmanın doğası gereği- bir ilgi ya da bağın olduğu saptanamayabilir. En nihayetinde ulaşılabilen bilgi, belge ya da kaynaklar çerçevesinde değerlendirme yapmak gerektiğinden, yeterli argüman bulunmadıkça, belli bir sonuç ortaya çıkmayabilir.

Kıscası sözlü tarih bilgisi, bu ve benzeri toplulukların tarihsel çerçevesini araştırma noktasında temel veriler bütününe ya da en azından temel ipuçlarını sunmaktadır diyebiliriz. Bu ifadeyle, "sözlü tarih geleneğinde aktarılan bilgilerin tamamı doğrudur ya da güvenilirdir" gibi bir sonuç çıkartılmamalıdır. Aktarılan sözlü tarih bilgisinin tümünün doğru ya da güvenilir olduğuna yönelik varsayımın yapılması, araştırmanın bütününe bozabilecek ve hatalı saptamaların yapılmasına sebep olabilecektir. Dolayısıyla aslonan, ilgili verilerin sağlamlarının yapılması ve varsa çağdaş bilgi, belge ve kaynaklarla doğrulanmasıdır. Aksi takdirde sözlü tarih verisi, araştırmacıya yol göstermekten ziyade araştırmanın yönünü saptıran bir rol oynayacaktır.

- İnce Balaban Bey'in bir gözünü uykusu sırasında kör ediyorlar. Bu yüzden bizim çevremiz bize “kör balaban” diyor.
 - İnce Balaban gemiyle İstanbul'a geliyor ve bir müddet İstanbul'da kalıyor.
 - (İnce) Balaban'ın Bursa Söğüt kazasına geldiği de anlatılıyordu ancak önce İstanbul'a mı yoksa Bursa'ya mı geldiği konusu net değildir.⁴⁵
 - Balabanlıların Anadolu'ya göçmesinin [ya da gönderilmesinin] nedeni, Osmanlı'nın Balabanlıları doğuya ıslah amacıyla yönlendirmesidir.
 - Bergama, Aydın ve Mersin civarında Balabanlıların bazı kolları varmış.
 - Kızıl Deli, Dobruca kalesinden İstanbul'a çıkışında ikiyüzbin hane müridiyle beraber çıkıyor.
 - Temelinden Balabanlıların aslı, Kızıl Deli talibidir. Babam, büyüklerimiz hep "Pirim Kızıl Deli" diye dua ederlerdi ve Balabanlıların aslının Kızıl Deli talibi olduğunu söylerlerdi.⁴⁶
 - Balabanlıların hepsi Malatya'dayken Kızıl Deli talibiydi. Günümüzde de Malatya'daki Balabanlıların hepsi Kızıl Deli talibidir.
 - Balabanlıların bir kolu Malatya'dan ayrılıyor. Dersim-Hozat üzerinden Erzincan'a geldiklerinde "Seyyid Mahmud-i Hayrani" talibi olan Kureyşanlılarla temas ediyorlar. Kureyşliler ile Balaban Aşireti arasında bazı işbirlikleri ve yardımlaşmalar oluyor. Kureyşliler Balabanlılara yardımcı oluyor ve Erzincan'a yerleşmelerine vesile oluyorlar. Balabanlılar da daha sonrasında Kureyş Ocağı talibi oluyor.
 - *Büyük Balaban*'ın adı “Cabbar Ali” imiş.⁴⁷
 - Balaban kelimesi; iyi yarı adam, cabbar ali anlamlarına geliyor. (Özgül, 2006a: Özel Arşiv-Ses Kaydı; Özgül, 2006b: Özel Arşiv-Video Kaydı; Özgül, 2007b: 1407-1418)
- Malatya Yazihan Köyü'ndeki Balabanlılardan da ilginç bilgiler derlenmiştir. Bunları aşağıda sıralıyoruz:
- Balabanlılar ilk İzmir'e yerleşmiş. Oradan Malatya-Darende'ye gelmişler. Daha sonra Yazihan Kuruçay Boyu'na yerleşmişler. Akçadağ Ören Köyü'ne de yerleşilmiş. Daha sonra aşiret dağılmış. Erzincan, Divriği gibi farklı yörelere gidenler olmuş.
 - Malcılık [göçer hayat, hayvancılık] geçinirlermiş. Çiftçilik [ziraat] yokmuş. Divriği'ye yaylaya çıkarlarmış. Fethiye (Hasan Badrık)'da "Balaban Gölü" denen bir göl var. Yaylaya çıkarken buraya uğrarlarmış.
 - Fethiye Tenci'deki Kızıl Deli, İriağaç Köyü'ndeki Ali-Seydi türbeleri Yazihan Balaban Köyü'ndeki Balabanlıların ziyaretgâhlarıdır.
 - Bu köyün kurucusu *Deli Mahmut*'tur.
 - Ali Seydi, Hacı Bektaş Veli zamanında Kırcalı'ya gitmiş. (Özgül, 2004a: Özel Arşiv-Video Kaydı) Yukarıdaki sözlü tarih anlatımların dışında bir de Mehmet Ali Balaban, Balabanlı yaşlılardan derlediğini iddia ettiği bilgiler içinde şunları aktarmaktadır:

⁴⁵ Kahraman Özgül, bazen sadece *Balaban* olarak ifade etmektedir. Balabanlıların göç hikâyesi Malatya tarafına geldikten sonraki dönemlerin Balaban Aşireti liderleri için genel bir ifade olarak “Balaban” ya da “Balaban Dedemiz” ifadesini kullanıyor.

⁴⁶ Özellikle “Kızıl Deli” tabirini kullanıyor. “Seyyid Ali” ifadesinin kendisine birşey ifade etmediğini görüşmeler sırasında tespit ettik.

⁴⁷ Burada “Büyük Balaban” derken kimi ya da hangi dönemdeki Balaban liderinin kastedildiği anlaşılmamaktadır.

- Balabanlıların soyu Hz. Ali'nin Mısır'a vali olarak atadığı Muzhac Kabilesi'nden Malikü'l Eşter'e dayanmaktadır.
- Eba Müslim Horasanî'nin şehit edilmesinden sonra Abbasi baskısından uzaklaşmak amacıyla Balabanlılar, *buldukları bölgeden* ayrılarak Kafkas ve Ural bölgesini aşırp Arnavutluk, Macaristan ve Dimetoka gibi bölgelere yerleşmişlerdir.⁴⁸
- Mehmet Ali Balaban'ın ortaya koyduğu şecereyi, bu satırların yazarına kadar sıralamak gerekirse ortaya çıkan şecere şudur: **Malik Eşter**, Haris, Malik, (Malik'in oğulları İbrahim ve Haris) Haris, (Haris'in oğulları Malik ve Muhammed) Malik, Abdullah, Huzeyme, Haris, Haşim, Abdullah, Huzeyfe, Muhammed, Haris, Abdullah, Malik, Haşim, **Muhammed**⁴⁹, Kasım, Yusuf, Kasım, Haşim, Muhammed, Palabey, **Balaban**, **İnce Balaban**, Cafer, Kasım, Hasan, Abdullah, Balaban, Alibey, **Hasan**, Balaban, Hüseyin, Ali, (**Büyük**) **Gülabi Ağa**, Üçdamlı İsmail Ağa, Mahmut, Muti, Ali Haydar Özgül, Ali Kemal Özgül, Ali Haydar Özgül, Vatan Özgül.⁵⁰

Mehmet Ali Balaban bu bilgileri de aktarmaktadır: "Yavuz Sultan Selim 1512 yılında babası Sultan Bayezid'i tahttan indirip yerine padişah olduktan sonra 1514 yılında ordusunu hazırlayıp Şah İsmail ile savaş hazırlığını yaptı. Ordu hareket edince Balaban ailesi İzmit Sapanca ve Gölcük civarında ikamet ediyorlardı. Yavuz Selim savaşa giderken ardını güven altına almak için İzmit civarında ikamet eden Balabanlıların üzerine orduyu saldırtıp hayli zaiyat vermişlerdi. Kalan Balabanlılar Pazar, Yenişehir ve Bursa istikametinde ilerleyerek İzmir'in Bergama İlçesine bağlı Balaban köyünde yerleşmişlerdir. Bergama'nın Balaban Köyü'nde yıllarca yaşamını sürdüren Balabanlılardan bir grup Bergama Balaban Köyü'nden ayrılarak Aydın tarafına gidip orada yerleşmek gayesi ile göç etmişler. Bir müddet Aydın ve civarında kalan Balabanlılar oradan Konya bölgesine gidip Konya'dan Malatya iline doğru göç eden kabile Darende ilçesine bağlı Balaban Köyü'nde mesken inşa edip yerleşmişlerdir."⁵¹

⁴⁸ *Buldukları bölge* ifadesiyle hangi coğrafyanın kastedildiği anlaşılamamaktadır. Acaba kastedilen yer, Kahraman Özgül'ün aktardığı Türkistan-Karabıyıkhanı olarak tarif ettiği yerleşim birimi midir? Bunu şu an için bilemiyoruz.

⁴⁹ Mehmet Ali Balaban, Haşim'in oğlu olan Muhammed'in Dimetoka'dan geldiğini iddia etmektedir. (Balaban, 1998: 34)

⁵⁰ Mehmet Ali Balaban, Balabanlıların soyunu Hz. Ali'nin Mısır'a vali olarak atadığı Muzhac adlı Arap kabilesinden Malik'ül Eşter'e bağlamaktadır ancak kitabında "Balaban Aşireti Muzhac Boyu'ndan Türk soyundan Eşter'den devam etmektedir" gibi birbirine çelişen bir ifade kullanmıştır. Aslında bu konuda kullandığı kaynak Nehc'ül Belaga adlı eserdir (Balaban, 1998: 7-99). Muhtemelen Muzhac boyuna dayandırma olduğunu Mehmet Ali Balaban'ın şahsi tasarrufudur. Nitekim bu konuda kullandığını iddia ettiği sözlü kaynaklarının hayatta olan birinci derece akrabalarıyla şahsen yaptığımız görüşmelerde, bu konuyla ilgili bir bilgilerinin olmadığını saptadık. Bu konulardaki değerlendirmeyi daha önce, kitap çalışmamızda yapmıştık (Özgül, 2005: 46).

⁵¹ (Balaban, 1998: 36). Açıkcası bizce Mehmet Ali Balaban, günümüzde mevcut bazı Balaban adlı yer/köy adlarından hareketle sosyal tarih bilgisini katıp, belli miktar sözlü tarih bilgisiyle birlikte böyle bir göç hikâyesini aktarmış gibi gözükmektedir. Aktardığı göç hikâyesi ile ilgili olarak ortaya koyduğu rotanın, sözlü tarih bilgisinden ziyade kendi şahsi öngörüsü olduğu kanaatini taşıyoruz. Nitekim zikrettiği yer adlarından bazıları, 1530 ve öncesindeki kayıtlarda gözükmemektedir. Dolayısıyla olmayan bir yer adının, Balabanlılar tarafından anımsanma ihtimali de yoktur. İlgi çekici nokta, Aydın ve Bergama konusunda Kahraman Özgül ile ortak görüştür. Yani bir şekilde bu konuda aynı fikirdeyiz.

Bunun yanı sıra, daha önce bir dipnotta aktardığımız bir bilgiyi burada yinelemek istiyoruz. Ali Kemali tarafından kaleme alınan ve 1932 yılında yayımlanan *Erzincan Tarihi* adlı kitapta şu ifadeler yer almaktadır: “*Balaban Aşireti, vaktiyle Dimotoka’dan Bursa’ya, oradan Konya’ya Konya’dan Malatya ve nihayet Nazımiye’ye, şimdi sakın buldukları Balaban Deresi’ne gelmiş, aslen Türk veya Türkmen olduklarını rivayet etmektedirler.*” Daha ileride *Erzincan’daki aşiretlerin sıralandığı bir sayfada yine, Dimetoka’dan geldikleri ifade edilmiş. Ali Kemali bu bilgileri, Erzincan Valisi olduğu dönemde doğrudan Balabanlılardan almış olmalıdır (1932: 172, 195).*

Öncelikle biraz önce Kahraman Özgül’den aktardığımız bilgiler içinde Sofya Fethi ile İnce Balaban Bey’in ilişkilendirildiği kısma dikkati çekmek istiyoruz: “*İnce Balaban Bey, bir av sırasında oyun yaparak [hile ile] Sofya Kralı’nı ata bağlayıp kaçırıyor ve Osmanlılara teslim ediyor.*” Bu bilgiyi bir sempozyumda sunduktan aylar sonra aslında bu bilginin -Osmanlı kroniklerine göre oldukça az istifade edildiği anlaşılan ve henüz latinize edilmemiş- bir kaynaktan yer aldığını saptadık. Aslında kitap çalışmamızda Münir Aktepe’nin doktora tezinden aşağıdaki alıntıyı yapmıştık. Münir Aktepe, Feridun Bey Münşeat-ı Selatin’den şu kısmı aktarmaktaydı: “*...Sofya Sancağı Bey’i Balaban dam-e izzehu refi’i âlişan sana vardıkta ma’lum olaki hâlâ arzın gelüp Sofya Beyi’ni Toğancı Sündük tutup Dergâh-ı âli’ye gönderdikten sonra varup ol diyarı zapt ve teshir eyleyip ol hayr haberi dahi mezbur Sündük ve Gazi Ahmed ile i’lâm eylemişsin, ma’lum-u humayun oldu. Yüzün ağ olsun, berhudar olasin, ana binaen Sofya Sancağı beş kere yüz bin ile sana virilüp kıdvetül ayan Süleyman Çavuş zid-i kadrehu ile tahvil betisi gönderilmiştir.*” Ancak bu belgenin baş kısmının olup olmadığı ya da zaten baş kısmının bizi ilgilendiren bir bilgi içerip içermediği noktasında herhangi bir fikrimiz yoktu. Araştırmamızı yaparken, 1853 yılında Viyana’da basılmış ve Moriz Wickerhauser tarafından kaleme alınmış Almanca bir kitabı saptadık. Adı “*Wegweiser Zum Verständniss Der Türkischen Sprache Zum Deutsch-Türkische Chrestomathie*” olan bu kitabı incelememiz sırasında İnce Balaban ve Sofya fethi ile ilgili bir belgenin Almanca transkripsiyonunu bulduk. Bu belgede, şaşılacak derecede Kahraman Özgül’ün aktardığı bilgilere benzeyen bilgiler yer almaktaydı (Wickerhauser, 1853: 229-231). Yaptığımız araştırma sonucu Wickerhauser’in kullandığı bu belgelerin aslında, Feridun Bey’in Münşeat-ı Selatin adlı eserinden alındığını tespit ettik.⁵²

⁵² Feridun Bey’in Münşeatı’ndan araştırmacıların görece az istifade etmesinin temel nedeni, Mükremin Hâlıl Yinanç’ın TOEM’deki eleştirel makaleleridir. Bu konudaki değerlendirmelerde, münşeatta yer alan erken dönem Osmanlı tarihiyle ilgili belgelerden bazılarının sahte olduğu iddia edilmektedir. Bu iddia temellendirilirken, belgelerin orijinalinin ortada olmadığı gibi aslında tartışmaya açık bir sav da ortaya atılmıştır. Dahası Hâlıl İnalçık, I. Murad dönemine ait tüm mektupların, vekayinamelerdeki bilgilere göre uydurulduğunu düşünmektedir (Babinger, 2000: 118-120; Afyoncu, 2007: 151; İnalçık, 2006: 163). Anlaşılan o ki araştırmacı-yazarların önemli çoğunluğu, “bazı” ifadesini “hepsi” şeklinde algılayarak, Feridun Bey’in Münşeat-ı Selatin adlı eserine başvurmadan imtina etmişlerdir. Ancak Franz Babinger, bu kaynağı eleştirse de birazdan vereceğimiz mektup suretini ele alıp değerlendiren, Sofya fethi ve İnce Balaban bahsini şimdiye kadar en geniş çerçevede irdeleyen bir çalışma da ortaya koymuştur. Bu çalışma, Franz Babinger’in “*Beitrag zur Frühgeschichte Der Turkenherrschaft In Rumelien (14-15 Jahrhundert)*” adlı 96 sayfalık kitabının 9 sayfasını kapsamaktadır (Babinger, 1944: 65-74). Vermekte olduğumuz mektup sureti, 1822’de *Silvestre de Sacy* tarafından Fransızca’ya çevrilmiştir. Hammer, Gibbons ve yine Babinger de bu çeviriden istifade ederek çalışmalarında Sofya fethi bahsinde yararlanmışlardır

Feridun Bey'in adı geçen eserinde konuyla ilgili iki belge bulunmaktadır. İlki, İnce Balaban Bey tarafından I. Murad'a gönderilmiş olan mektubun suretidir. Diğeri ise bu mektuba cevaben I. Murad'ın İnce Balaban'a gönderdiği mektubun suretidir. Birinci mektubun sonunda bir tarih konulmamıştır. Ancak birinci mektupta şöyle bir cümle geçer: "...Uzunca Sevindik didikleri toğancı mürtedd olmak şeklinde kasaba-i mezbûrede beğ olan Yafoka Ban'la imtizâc idüp musâhibi toğancıbaşısı olduktan sonra işbu sene-i müteberrike şuhûrundan **evâsıt-ı Safer hateme bi'l-hayri ve'z-zafer de bir rûz-i firûz-i hevâ mu'tedil olmağın...**" Evasıt-ı safer yani Safer ayı ortalarında şeklinde bir ifade yer almaktadır. Ancak bu tarihleme ile Uzunca Sevindik'in Sofya Bey'i ile tanışması mı yoksa doğrudan Sofya fethinin tarihi mi ifade edildiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Bir sonraki belgenin bir öncekine cevap niteliğinde yazıldığı görülmektedir. İkinci mektubun tarihi Ağustos 1386'nın ikinci haftasına denk gelmektedir. Dolayısıyla evasıt-ı Safer ile Mart 1386'nın ikinci haftasının sonları kastedilmektedir. Bu mektuplardaki bilgileri göre Sofya fethinin Mart 1386 ile Ağustos 1386 arasında yapıldığı düşünülebilir.

FERİDUN BEY, MÜNŞEÂT-I SALÂTİN, Hicri:1266 Yılı Basımı, Cilt. 1, Sahife: 106-107

"Cennet-mekân Sultân Murâd Hân Gâzi Hazretleri Dergâhına Sofya'nın Fethi Müjdesiyle İnce Balabân Tarafından Takdîm olunmuş Olan 'Arzın Sûretidir.

Der-i Devlet-Medâr Ve Südde-i Saâdet-İktidâra 'Arz-ı Bende-i Bimikdâr Budur Ki,

Devletlu Hüdâvendigâr-ı kâmkârın eyyâm-ı hümâyunlarında Sofya teshîrine tedbîr üzere idik ki, bu cânibden sâbıkan endûh-dârân Uzunca Sevindik didikleri toğancı mürtedd olmak şeklinde kasaba-i mezbûrede beğ olan **Yafoka Ban'la** imtizâc idüp musâhibi toğancıbaşısı olduktan sonra işbu sene-i müteberrike şuhûrundan evâsıt-ı Safer hateme bi'l-hayri ve'z-zafer de bir rûz-i firûz-i hevâ mu'tedil olmağın, sayd ve şikâra çıkup seyrâna meşgûl iken meger Bân-ı mezbûr mezkûr toğancıbaşı ile Tatarpazarı cânibine **avkovarak** hayli mesâfe kat'idüp hişem ve hidemden dûr düşerler. Bu esnâda akşam karib olmağla menzil arayup sinur-i İslâm'da bir karyeye rast gelüp ve toğancıbaşı fırsatı fevt itmeyüp derhâl atdan inüp bana icâzetinüzle (?) köye varup etrâkdan yem ve yiyecek getüreyin der. Bân dahi atından inüp toğancı gelince tevakkuf ider. Ve çün Sevindik köye gelüp Deli Balabân ile Ahmed Gâzi'yi anda bulup ahvâli i'lâm ider. Ve me'kûlâtı Bân'a iletüp "Türkler bizim bunda idüğümüzi bildiler." deyu söyler. Bân dahi buna tazarru' idüp teveccühle "beni hâlâs idersin" didik de, eyitmiş ki "Meger seni ba'zı esvâba sarup ve orman içinde nihân eyleyüp ve ben iki bârgir ile yürütüp Sofya'dan leşker getirüp seni hâlâs ideyin." Mezkûr dahı bunda bîreh (?) kâil olduğu gibi toğancıbaşı esvâba sarup ormanda koduktan sonra tekrar köye gelüp Balabân ile Ahmed Gâzi'yi üzerine iletüp Türkler dahı beni tutdılar deyu Bân'ı tutup Filibe'ye getirdüklerinde mezbûr toğancıya muhkem riâyet olunup ve Bân'ı der zincir südde-i saâdete revâne idüp

(Hammer, 2010: 97; Gibbons, 1998: 133; Babinger, 1944: 65).

ve bu bendeleri asâkir-i mansûre ile toğancıyı kılavuz idüp Sofya'ya ilgâr ile vardıkda bi'l-cümle ol bilâd ve nevâhî zabt u teshîr kılınup sikke ve hutbe nâm-ı şerîfiyle zîb u ziynet bulup bu haber-i meserret-eser ile mezbûr toğancı ve Gâzî Ahmed kulları gönderilüp ümididir ki, inâyet-i aliyyeleriyle behremend ve kâmkâr buyurılıp sâirlerine muceb-i ziyâdeti-yi gayret vâki' ola. Bâki fermân devletlu Hüdâvendigârundır.

Bende-i İnce Balabân

Cennet-Mekân Sultân Murâd Han Gâzî Tarafından Sofya Sancağı Beyi Olan İnce Balabân Tarafına Yazılmış Olan Fermân-ı Hümâyunun Sûretidir.

Kuvetu Umerâi'z-Zamân Eşca'u Hukemâi'd-Deverân Sofya Sancağı Beği Balabân Dâme 'İzzuhu,

Tevki'-i Refi'-i 'alişân sana vardıkda ma'lûm olaki, hâlen 'arzın gelüp Sofya beğini Toğancı Sevindik tutup dergâh-ı 'âlîye gönderdikden sonra varup ol diyârı zabt ve teshîr eyleyüp ol hayr-ı haberi dahı mezbûr Sevindik ve Gâzî Ahmed ile i'lâm eylemişsin. Ma'lûm-ı hümâyunım oldı. Yüzün ağ olsun! Berhurdâr olasun. Ana binâen Sofya sancağı beş kere yüz bin ile sana virülüp kudvetü'l-a'yân Süleymân Çavuş zîde kadruhu ile tahvîl bitisi gönderilmişdir. Ve hâlâ dahı mezbûr Sevindik'e 'arzın üzre zaâmet virülüp ve Gâzî Ahmed'e yiğitbaşılığı tevcih idesin deyu biti yazılıp gönderildi. Varduklarında ri'âyet idesin! Ve sana bir a'la ve iki kıt'a hil'at mezbûr Ahmed ile irsâl olındı. Sıhhat ile giyüp sebîl-i gazâda makdûrın masrûf kılasun ki *El-Hakku Ya'lû Vela Yu'la* tıknıca fırsat-ı ehl-i hakkın idüğünde şübhemiz yokdur. İnşâallahu Taâla ve her ne husûs ki, vâki' ola 'arz idüp te'hîr eylemeyesün! Şöyle bilesün! Alâmet-i şerife i'timâd kılasun! Tahrîren Fi Evâsıtı Şehri Recebi'l-müreceb Seneti Semân Ve Semânin Ve Seb'amiet. (Receb 788) Bimakâmi Edirneti'l-mahmiyyeye “

Evâsıt-ı Receb (Recep Ayı Ortaları 14-15) 788 = 1386 (Ağustos 1386, İkinci haftası içinde)⁵³

جنتکان سلطان مراد خان غازی حضرتنری در کاهنه صوفیه تک فتی مژده سیله
اینجہ بیان طرفندن تقدیم اولمش اولان عرضک صورتیدر
در دولتدار وسده سعادت اقتداره عرض بندہ بیقدار بودر که دولتو خداوندکار
کامکارک ایام همايونلرندہ صوفیه تسخیرینہ تدبیر اوزره ایدک که بوجانیدن سابقا اندوه داران
اوزنجہ سنونک دیکلری طوغانچی مرتد اولوق شکلندہ قضیہ مزبورہ ده بک اولان
یاقوقه بانه امتراج ایدوب مصاحبی وطوغانچی باشبسی اولدقدن صکره اشوشنبہ متبرکه
شهورندن اواسط صفر ختم بالخیر والظفرده بر روز فیر وزهوا معتدل اولغین صید وشکاره
چیقوب سیرانه مشغول ایکن مکر بان مزبور مذکور طوغانچی باشی ایله تانار بازاری جانبہ
آوقووہ رق خبلی مسافه قطع ایدوب حشم وخدمدن دور دوشمرز بوتانده اخشام قرینت
اولغله غزل ارایوب سنور اسلابنده برقریه راست کلوب وطوغانچی باشی فرصتی فوت ایتمیوب

⁵³ (Feridun Ahmed Bey, 1849/1850: 106-107) Transkripsiyon Müfit Yüksel tarafından yapılmıştır. Kendisine yardımlarından dolayı müteşekkirimiz. Yakın vakitte, Hammer'in Büyük Osmanlı Tarihi adlı eserinin tercümesini yapan kişinin, kendi notları içinde yukarıda vermiş olduğumuz belgenin latinize edilmiş hâlini yazdığını fark ettik (Hammer, 2010: 163). Ancak bu transkripsiyonda okuma hataları ve atlanan kısımlar vardır.

درحال آمدن اینتوب بکا اجازتکزه کویه واروب اترا کدنیم ویه جگ کتوزه بن دیزباندخی
 اتندن اینتوب طوغاچی کلنجه توقف ایدر وچون سوندک کویه کلوب دلی بلبان ایله
 احمدغازی بی انده بولوب احوالی اعلام ایدر و ما کولاتی بانه اینتوب ترکلر بزم بونده
 ایدوگری بیلدیلر دیو سویلر بان دخی بو که تضرع ایدوب نوجهله بنی خلاص ایدرسن
 دیدکده ایتشکه مکرستی بعض اثوابه صاروب واورمان ایچنده نهان ایلیوب وین ایکی بارکیرایله
 یورتوب صوفیه دن لشکرکتوروب سنی خلاص ایده بن مذکور دخی بوند بیر
 قائل اولدینی کبی طوغاچی باشی اثوابه صاروب اورمانده قودقندن صکره تکرار کویه کلوب
 بلبان ایله احمدغازی بی اوزرینه اینتوب ترکلر بنی دخی طوتدیلر دیو بانی طوتوب قلبه یه
 کتوردکلرنده مزبور طوغاچی به محکم رعایت اولتوب و بانی درزنجیر سده سعادته
 روانه ایدوب و بو بنده لری عساکر منصوره ایله طوغاچی بی قلاوز ایدوب صوفیه یه ایلغار ایله
 واردقده بالمله اول بلاد ونواحی ضبط و تسخیر قیلنوب سکه و خطبه نام شریفه زیب
 وزینت بولوب بوخبر مسرت اثر ایله مزبور طوغاچی وغازی احمد قوللاری کوندر یلوب
 امید درکه عنایت علیه بله بهره مند وکامکار یوریلوب ساثرلینه موجب زیادتیه غیرت
 واقع اوله باقی فرمان دولتلو خداوند کار کدر بنده اینجه بلبان

✽ جنتمکان سلطان مراد خان غازی طرفندن صوفیه سنجاغی بکی اولان اینجه بلبان ✽
 ✽ طرفنه یازلمش اولان فرمان همایونک صورتیدر ✽

قدوة امر اءالزمان اشجع حکام الدوران صوفیه سنجاغی بکی بلبان دام عزه توقع رفیع
 عالیشان سکا واردقده معلوم اوله که حالا عرضک کلوب صوفیه بکنی طوغاچی سوندک
 طوتوب درکاه عالی یه کوندر دکن صکره واروب اول دیاری ضبط و تسخیر ایلدوب
 اول خیر خبری دخی مزبور سوندک وغازی احمد ایله اعلام ایلمش سن معلوم همایونم اولدی
 بوزک آغ اولسون برخور دار اوله سن اکا بناء صوفیه سنجاغی بش کره یوزیک ایله
 سکا ویریلوب قدوة الاعیان سلیمان چاوش زید قدره ایله تحویل بتسی کوندر لشدر
 و حالا دخی مزبور سوندک عرضک اوزره زعامت ویریلوب وغازی احمد بکیت باشلیغی
 توجیه ایده سن دیوبتی یازیلوب کوندرلدی واردقلرنده رعایت ایده سن وسکا براعلاآت
 وایکی قطعنه خلعت مزبور اجدایله ارسال اولندی صحت ایله کیوب سبیل غزاده مقدورک
 مصروف قبله سن که الحق یعلمو ولا یعلمی طبقینجه فرصت اهل حقلک ایدوکنده شبهه من
 بو قدر ان شاءالله تعالی وهرنه خصوص که واقع اوله عرض ایدوب تأخیر ایلیمه سن
 شویله ییله سن علامت شریفه اعتماد قبله سن تشریفاقی اواسط شهر رجب المرجب سنه ثمان
 وثمانین و سبعه مائه بقام ادر نه المحمیه

İlk belge içinde yer alan bilgiler ile sözlü kaynağımız Kahraman Özgül'ün aktardıkları arasında benzerliği fark etmemek olanaksızdır. Belli başlı farklılıklar bulunmaktadır. Burada olayın asıl kahramanı Uzunca Sevindik olarak gözükmektedir. Uzunca Sevindik din değiştirip Sofya kralına yaklaşma imkânını yaratıp kralla yakın ilişki kurar. Bir av sırasında çeşitli bahaneler ileri sürer ve yarattığı fırsatı değerlendirip hile ile Sofya Kralı'nı bir şekilde ata bağlayıp kaçırın kişi Uzunca Sevindik'tir. "Deli Balaban" ve "Ahmed Gazi" adlı iki kişiler de bu olayda Uzunca Sevindik'e destek olur. Yakalanan kral Filibe'de bulunmakta olan İnce Balaban'a teslim edilir. Krallarının yakalandığını duyan Sofya kenti, Osmanlılara teslim olur ve böylece Sofya ele geçirilmiş olur. Bu olayda İnce Balaban; Uzunca Sevindik, Deli Balaban ve Ahmed Gazi'nin lideri olarak durumu bir mektupla I. Murad'a iletir. Bunun üzerine I. Murad tebrik niteliğinde bir mektup yazar ve başarılarından dolayı Sofya Sancağı'nın yönetimini/valiliğini İnce Balaban'a verir. Ayrıca bazı hediyeler de verir. Uzunca Sevindik de taltiflendirilir ve ayrıca Ahmed Gazi'ye yiğitbaşılık payesi verilir.

Böylesi detay bir konunun bu kaynakta geçmesi oldukça ilginç ve şaşırtıcı olup aktarılan sözlü tarih bilgisinin doğruluğunu ve güvenilirliğini de artırmaktadır. Nitekim bu konu Balabanlılar tarafından "tabiri caiz ise" uydurulabilecek bir konu olmadığı ya da her an rastlanabilir (yani genel geçer bir konu) ya da kolaylıkla hakkında bilgi edinilebilecek bir konu olmadığından dolayı sonradan öğrenilmiş olmadığı açıktır.

Münşeat-ı Selâtin adlı eser 1574 yılında yazılmıştır (Babinger, 2000: 118). Acaba başka kaynaklarda -özellikle bu dönemden önce yazılmış kaynaklarda- benzer bilgiler bulunmakta mıdır? Eğer bu konuda başka kaynaklarda bilgi bulunuyorsa (ve hatta adı geçen eserden çok daha önceleri yazılmış kaynaklarda bu bilgileri saptayabiliyorsa) herhâlde ki bu saptama, ilgili belgenin güvenilirliğini artıracaktır. Daha doğrusu belgenin doğruluğundan ziyade aslında Kahraman Özgül'ün aktarımlarını doğrulayacaktır. Nitekim bazı Osmanlı kronikleri bu bilgileri -biraz önce verilen belgedeki gibi detaylı olmasa da- barındırmaktadır. Ancak asli araştırma konumuz olan Kahraman Özgül'ün aktarımlarını doğrulayan bilgiler sunmaktadırlar. Hatta birçoğu en azından "İnce Balaban" adında bir tarihsel karakterin varlığından ve ayrıca yine "Deli Balaban"dan bizleri haberdar etmektedir.

1480'lerde ya da belki daha önceki bir tarihte yazıldığı düşünülen Aşıkpaşazade Tarihi'nde, I. Murad'ın Haydeddin Paşa'ya emir vererek Batı Trakya fethi ile görevlendirmesi anlatılır. Gazi Evrenos'un emrinde (1382-1385 yılları arasında bir tarihte) Serez'in fethi ile görevlendirilen "Deli Balaban" adlı bir kişiden bahsedilmektedir. Lala Şahin daha sonra Serez fethinde Deli Balaban'a yardımcı olur (Aşıkpaşazade, 2003: 122, 390).

1500'lerden önce yazıldığı kabul edilen Ruhi Tarihi'nde I. Murad'ın Karaman seferinde "İncecik Balaban"ın adı geçer (Ruhi Tarihi, 1992: 365, 388). 15. yüzyılın sonuna doğru yazılmış olan Neşri Tarihi'nde 1385/1386 yılında Serez'in fethinde görev alan "Deli Balaban"dan, I. Murad döneminde Karaman seferine katılan, yayabaşı olarak nitelendirilen "İncecük Balaban" ve "Torıca Balaban"dan, Bulgar Kralı Şişman'ın çıkardığı ayaklanmayı

bastırmak için yapılan Rumeli seferinde yayabaşı olarak “İncecik Balaban”dan ve Kosova savaşları sırasında “İncecük Balaban” ve “Torica Balaban”dan bahsedilmektedir (Mehmed Neşri, 1995: 215, 227, 243, 291, 301). 15. yüzyılın sonunda kaleme alınmış Oruç Bey tarihinde konuyla ilgili kısıtlı bilgi bulunmakta ve aktarılan bilgiler, çağrıştırdığı olgular çerçevesinde -ve fakat oldukça dar bir çerçevede- araştırdığımız konuda aktarılan bilgilere benzemektedir: “*Ve Delü Balaban dirlardi, sancak begiydi, Hayreddin Paşa’yla ve Azab Beg dirlardi, bunlar varup Siroz’ı hisar idüp alınmayup kâfirler dahi bunların ardın önin bağlayıp, bunlar dahi aciz kalup bir taraftan bir sökün idüp gelüp Sofya’ya çıktılar. Azab Beg bu tedbiri begenmeyüp kendü lazım azablarıyla re’isler ile tanışık idüp.....*”. Aslında bu anlatım Sofya fethi ile doğrudan alakalı olmamakla birlikte Deli Balaban’dan bahsetmesi açısından anlamlıdır. Deli Balaban’ın sancak beyi olduğunu söylemektedir. Diğer kaynaklardan farklı olarak “Azab” adlı bir beyden bahsedilmektedir. Bu kişi ile kastedilen belki de Gazi Evrenos Bey’dir (Oruç Bey Tarihi, 2007: 28). 1512’de Heşt Bihişt’i tamamlayan İdris-i Bitlisi, 1374/1375 yılındaki Serez fethi bahsinde diğerlerinden farklı olarak “Kara Balaban” ismini zikreder. Ancak bizim için asıl kıymetli bilgiyi, Sofya fethinden bahsederken verir. Biraz önce sunduğumuz Müneşat-ı Selâtin’deki belgede geçen çerçeveye aynı minvalde bilgiler aktarır. Ancak bu noktadan ziyade bizim için önemli olan Kahraman Özgül’ün aktarımlarını doğrulayan bilgilerin aktarılmasıdır. Uzunca Sevindik, Deli Balaban ya da Ahmed Gazi isimlerini zikretmeden “İnce Balaban” adlı gazinin, Sofya hâkimini yakalayan askerlerin lideri olduğundan bahseder. Ayrıca bu olay, 1385 yılı olarak tarihlenen Savcı Bey olayından hemen sonra aktarılmaktadır ki biraz önce sunduğumuz mektup suretinin tahmini yazılma tarihiyle de uygundur: “*Ol sultan-ı gazinin zaman-ı saadet-iktiranında ehl-i İslam Sofya ve tevabi’i teshiri tedbirinde ziyadesiyle keşakeşte ikne müellefe-i kulubdan fenn-i şikârda mahir bir kimesne meyan-ı İslam’dan firar tarikıyla gıybet ve Sofya hâkiminin yanına varub suret-i hakdan arz-ı ihlas ve bu tarz ile musahib-i hass olub kesret ve devam-ı ihtilat sebebiyle tekvur-ı mezkûr merkumu kendüye hem rah ve daima şikar-gaha götürür idi. Bir gün adet-i me’luf üzre yine sayd-gahda ikisi ma’an sair rüfeka ve huddamdan تنها bir şikarı taakkub ettiler. Merd-i mezbur henüz bir cevan-ı nev haste ve gayet tevana ve umur-ı diniyyede safi-nihad ve pak-i’tikad olmağla ale’l-gasfe tekvur-ı meşfuru muhkem kayd ve bend ve bir esbe süvar ve sür’at ile Filibe’de muasker-i İslam’a yetişdirüb ol takrib ile meyan-ı İslam’da tekrar rütbet ve i’zaz ve akran ve emsalinden ziyade riayet ile müselleme ve mümtaz olub güya ki guzata Sofya’nın miiftah-ı kilidini getürdi. Mücahidan dahi ol şevk ile heman Sofya teshirine müteveccih ve cazim ve hâkim-i meşfur muhabbetiyle azim olub ol tedbir-i sayib ile şehri ve hisara bila-ta’ab nail ve öyle bir şehri rana böyle bir latife-i Hüda-yı birle havza-i İslam’a dâhil oldu. Ve ol leşker-i zafer peykerin serdari havass-ı sultaniden İnce Balaban demekle ma’ruf gazi idi. Ba’del-feth ol memleketin ta’mir ve tervihine bir mertebe ihtimam eylediler ki hâlâ gerek selatin-i izam ve gerek sair asakir-i İslam’a vucuhla hin-i kitizada makam-ı aramdır.*” Bunun yanı sıra Heşt Bihişt’te I. Murad döneminde Karaman seferinde “Balaban Bey” adı geçer. Ayrıca 1388/1389 yılı içinde -muhtemelen Kosova Savaşı sırasında- “İnce Balaban” ve “Hoca Balaban” adları geçmektedir (İdris-i Bitlisi, 2008a: 41, 49, 337, 358-363, 368, 400, 402). 16. yüzyılda yazılmış ancak yazarı belli olmayan bir Osmanlı kroniğinde 1385 yılı civarı Serez’in fethi için gönderilen kişinin Deli Balaban olduğu ve kendisinin sancakbeyi olduğu ifade edilmektedir (Anonim Osmanlı Kroniği, 2000: 32). Feridun Ahmed Bey’le aynı dönemde yaşamış Hoca

Sadettin Bey'in eserindeyse 1374/1375 yılında Serez Hisarı'nın fethiyle görevlendirilen "Deli Balaban"dan bahsedilmektedir. Ayrıca bu kaynak, İdris-i Bitlisi'ye benzer şekilde Sofya fethi bahsini aktarır. Çerçeve aynıdır. Temel farklılık "İnce Balaban" yerine "Balaban Bey" ifadesini kullanmıştır. Yine 1385 olarak tarihlenen Savcı Bey ayaklanmasından sonra Sofya fethinden bahsedilir. I. Murad döneminde Karaman seferinde "Balaban Bey" in adı geçer. 1389 yılında Kosova Savaşı'nda "Tavica Balaban" ile "Balaban Bey" adları zikredilir. Yıldırım Bayezid'in Timur'la olan savaşında "Balaban Bey" in adı geçer (Hoca Sadettin Efendi, 1992a: 144, 156-159, 164, 184, 185, 262). 17. Yüzyılın ikinci yarısında yazılmış Solakzade Tarihi'nde (Solakzade, 1989: 2, 52-53, 99) ve Müneccimbaşı'nın Camii'd-Düvel adlı eserlerinde de benzer bilgiler tekrarlanır (Müneccimbaşı, 1995: 24, 113, 116, 117, 126, 165). Machiel Kiel TDV İslam Ansiklopedisi'nde Kavala maddesinde şu cümleyi zikreder: "İlk Osmanlı kronikleri, Drama ve Serez'in Deli Balaban ile Lala Şahin Paşa kumandasında fethiyle (785/1383) bağlantılı olarak Kavala'nın barış yoluyla ele geçirildiğini kaydeder." Olayın çağdaş Bizans kaynaklarında ve diğer kaynaklarda Serez'in 1383 yılında Osmanlı'nın eline geçtiği ifade edilmektedir. (Kiel, 2002:60; Balta, 2009: 556-558; Darkot, 1997: 516-518). Hâil İnalcık çok daha detaylı bir tarihleme yapar ve Serez'in 19 Eylül 1383'te alındığını ifade eder Ayrıca Sofya'nın da 1383 yılında ele geçirilmiş olması gerektiğini söyler (İnalcık, 2006: 160).

Biraz önce sıraladığımız argümanlar neredeyse, yukarıda vermiş olduğumuz belgeyi bile gereksiz ve önemsiz kılmaktadır. Daha doğrusu vermiş olduğumuz belgenin doğruluğu bir yana, başta Heşt Bihışt olmak üzere alıntı yaptığımız diğer kaynaklar, İnce Balaban ile Sofya fethi çerçevesinde Kahraman Özgül'ün aktardıklarını doğrulamaktadır. Kroniklerde Uzunca Sevindik veya Ahmed Gazi adlarına rastlanmamaktadır. Ancak bu farklılık, ortaya koymaya çalıştığımız yaklaşım çerçevesinde önem arz etmemektedir. En nihayetinde amacımız, "sözlü tarih geleneğinde aktarılan" çerçevenin "nesnel tarihsel bilgilerle doğrulanıp doğrulanamaması" meselesidir ki yukarıdaki sıraladığımız argümanlar, bunu yeterince karşılamaktadır.

Ortaya koyduğumuz saptamayla, bu bölümün başında ifade ettiğimiz şüphenin ortadan kalktığı değerlendirilmesini yapabiliriz. Kısacası, Balabanlıların sözlü tarih geleneğinde yer alan menkıbede adı geçen "İnce Balaban"ın, Osmanlı kaynaklarında adı geçen İnce Balaban/İncecik Balaban olduğu sonucuna varıyoruz.⁵⁴

Bir diğer konuya Balabanlıların şeceresinde yer alan ve İnce Balaban Bey'in babası olarak gözüken Balaban Bey'dir. İnce Balaban Bey'in 1390'a kadar hayatta olduğunu bir önceki paragraflardaki bilgilerden hareketle ortaya koyduk.⁵⁵ 1385'te Filibe ve hemen sonrasında Sofya valiliği gibi bir önemli görevde olan İnce Balaban Bey'in babası hakkında bilgi, hiç şüphesiz daha önceki dönemlerde aranmalıdır. Ancak burada hemen şu soruyu sormalıyız.

⁵⁴ Aslında bu saptamayı pekiştirecek ve güçlendirecek başkaca bilgi, belge ve argümanlara sahibiz. İleride Balabanlılarla ilgili diğer unsurları analiz ederken, söz konusu diğer argümanlar ortaya konacaktır.

⁵⁵ Aslında 10-15 yıl sonrasına kadar hayatta olduğunu ortaya koyan bir kaç başka nesnel bilgiye sahibiz. İleride bu argümanları da sunacağız.

Tarihsel metinlerde adı geçen İnce Balaban Bey'in babasının ismi neydi? Ayrıca tarihsel metinlerde adı geçen İnce Balaban Bey'in babasını saptasak bile, bu kişinin Balabanlıların şeceresindeki "Balaban" olduğu iddia edilebilir mi?⁵⁶

Osmanlı'ya Rumeli fethinde hizmet eden beylerin (belki Gazi Evrenos hariç hepsinin), Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa ile birlikte Anadolu yakasından⁵⁷ Rumeli'ye geçtiği bilinmektedir. Genel kabul gören ve aslında, şimdiye kadar aksi ispatlanmayan bu saptamanın bizi İnce Balaban'ın babasını, Osmanlı'nın Anadolu'da yerleşik olduğu bölgede (ya da hemen çevresinde) aramaya itmesi, sanırım anlaşılabilir bir gayrettir. Bu çerçevede yine ilk olarak Osmanlı kroniklerine başvuracağız. Konuyla ilgili neredeyse tüm Osmanlı kroniklerinde, Bursa fethi öncesi Bursa'yı muhasara altına almak için yaptırılan iki hisardan birine Balaban/Balabancık Bey'in tayin edildiği hakkında bilgiler yer almaktadır. Aşıkpaşazade Tarihi'nde, Bursa yakınlarında yaptırılan bu hisarlardan birine Aktimur'un yerleştirildiği diğerine de "Balabancık" adlı yiğit bir askerin yerleştirildiği ifade edilmektedir: "*Balabancuk dirlerdi, bir bahadır kulu vardı, bu hisara dahi anı kodı.*" Ancak hemen devamındaki beyitte, "Balabancık" yerine "Balaban" ifadesinin kullanması dikkat çekicidir:

*"Balaban karga uçurmaz kaladan
Baras teküri kaçmadı beladan"*

Gümünüz Türkçesi'yle:

*"Balaban karga uçurmaz kaleden
Bursa tekfuru kaçmadı beladan"* (Aşıkpaşazade, 2003: 77, 344)

Ruhi Tarihi'nde ise "... Osman Beg, Bursa üzerine yürüyüp Kaplıca tarafında bir hisar yaptı. Balabancuk dirlerdi, bir kulin kodı. Şöyle oldu ki Bursa'dan bir kâfir taşra çıkamaz oldu." cümlesi yer almaktadır. (Ruhi Tarihi, 1992: 382). Neşri Tarihi'nde ise Kaplıca [Çekirge Kaplıcaları] tarafında yaptırılan hisarda Aktimur'un görevlendirildiği, diğer hisarın dağ tarafına yaptırıldığı ve burada Osman Bey'in "*karındaşının kulu Balabancık bahadır*"ı vazifelendirdiği söylenmektedir. Yani Balabancık'ın öncesinde, Osman Bey'in kardeşinin emrinde olan bir asker olduğu ifade edilmektedir (Mehmed Neşri, 1995: 117, 199). Oruç Bey tarihindeyse Aşıkpaşazade ile Ruhi'nin aktarımlarının birleştirilmiş hâli gibi algılanan cümleler aktarılmaktadır. Bunun dışında Aktimur için Osman Bey'in kardeşinin oğlu olan bir bahadır tanımlaması yapılırken, Balabancık'tan Osman Bey'in yararlı bir kulu olarak bahsedilmektedir (Oruç Bey Tarihi, 2007: 14). İdris-i Bitlis'i ise Bursa fethiyle ilgili daha tafsilatlı bilgi sunmaktadır. Bir hisarın Keşiş Dağı [Uludağ] tarafına, diğerinse Kaplıca

⁵⁶ Ayrıca "Tarihsel metinlerde adı geçen "Deli Balaban" ile araştırma konumuz olan "İnce Balaban" ve/veya Balabanlılarla bir ilişkisi var mıdır?" sorusunu şimdilik bu bahis içinde gündeme getirmiyoruz.

⁵⁷ Bu ifadeyle aslında Çanakkale'den Eskişehir'e kadar olan hat boyundaki bölgeyi anlıyoruz. Önemli bir kısmı Bursa, Balıkesir ve Çanakkale olmakla birlikte günümüz Marmara bölgesinin güney kısımlarının da bu çerçevede ele alınması gerektiğini düşünüyoruz.

tarafına yaptırıldığını ve bunlardan birinde Aktimur'un görevlendirildiği ifade edilmektedir. Diğer hisar hakkında "[Osman Bey]...*Balabancık nam gulam-ı hassını tayin buyurdu*" cümlesi zikredilmektedir. Bursa'nın fethine kadar yaklaşık 12 sene bu hisarda Balabancık'ın görev yaptığı ima edilmektedir. Burada, Bursa fethi tarihi olarak 1324/1325 yılı kaydedilmiştir (İdris-i Bitlisi, 2008a: 183). 16. yüzyılda yazıldığı düşünülen ancak yazarı belli olmayan bir kronikte, Ruhi Tarihi ile Neşri Tarihi'nden istifade edilmiş gibi algılanabilecek şekilde Bursa fethi bahsi aktarılır. Burada "*Balabancık diler bir kulu vardı*" diyerek Osman Bey'in askerlerinden biri olarak Balabancık'tan bahsedilir. Ayrıca o hisara Balabancık adı verildiğini söyler (Anonim Osmanlı Kroniği, 2000: 16). Nitekim günümüzde de hâlâ bu hisar, aynı adla ayakta durmaktadır (Kaplanoğlu, 2000: 36, Ek Kısmında Fotoğraf). Ayrıca 1530 tarihli muhasebe defterinde Bursa'da Balabancık adlı bir köyün varlığı da tüm bu bulguları destekler (166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), 1995: 91). Bunun yanı sıra Hoca Sadettin ise "...*şehrin dağ yakasında da başka bir kale yaptırılmasını buyurmuş, sonsuz bağlılığı ile tanınan kullarından Balabancık'ı bu kalenin korunmasıyla sorumlu kılmış, başbuğ atamıştı. Bursa kalesine bağlı köyleri timar sahiplerine dağıtmış ve onlara reaya ile zavallı hâlkı hoşca tutmalarını tembihlemişti.*" şeklinde aktarımda bulunmaktadır (Hoca Sadettin Efendi, 1992a: 41). Solakzade'de Osman Bey'in kendi otağı yakınlarında bir palanka [küçük kale] yaptırdığı ve Balabancık adındaki, yararlı ve itibarlı bir adamını bu palankanın muhafazasına tayin ettirdiği şeklinde bir ifade yer almaktadır.⁵⁸ Daha geç dönemde yazılan Müneccimbaşı Tarihi'nde ise Osman Gazi'nin 1317 yılında Bursa'yı muhasara altına almaya başladığı, Kaplıca tarafında yaptırılan kaleye Aktimur'un atandığı, dağ tarafındaki kaleye ise Osman Bey'in kölesi Balabancık'ın komutan olarak yerleştirildiği zikredilmektedir. Ayrıca yine Serez fethi bahsinde bir önceki kroniklere benzer olarak Deli Balaban'ın görevlendirildiğini yazar.⁵⁹ Hâlıl İnalçık, Osman Bey dönemine ait "Asporça Hatun Vakfiyesi" ile "Mekece Vakfiyesi"ne dayanarak Osman Bey'in 1324 yılında öldüğünü ifade etmektedir. Bursa fethi öncesi Orhan Bey, beyliğin başına geçmiştir. Bursa ise 1326 yılında Osmanlı'ya teslim olmuştur (İnalçık, 2007: 443-453; İnalçık, 2009: 77-107). Dolayısıyla Bursa fethinde görev yapan Balabancık Bey gibi kimseler en nihayetinde Orhan Bey'in emrinde görev yapmış ya da görev yapmaya devam etmiş olmalıdır. Bu noktada hemen bir başka soruyu sormak gerekir. Acaba o dönemlerde Bursa civarında ve Osmanlı Beyliği'nin emrinde Balaban ya da Balabancık adında bir kişi hakikaten yaşamış mıdır? Böyle bir kişinin yaşadığını ortaya koyan dönemin çağdaşı herhangi bir yazılı bilgi, belge ya da başkaca bir kaynak var mıdır? Osmanlı kronikleri hakkında haklı olarak yerli ve yabancı birçok araştırmacı, aktarılan bilgilerin ne denli sağlıklı olduğu noktasında detaylı irdelemeler yapmaktadır. Hiç şüphesiz kronikler içinde nesnel tarihsel verilerle uyuşmayan bilgiler bulunmaktadır. Bizim konumuz olan Balabanlılar bahsinde söz konusu Balaban ya da Balabancık Bey hakkında da böylesi bir sorgulamaya ihtiyacımız vardır. Bu ve benzeri konulardaki şüphe ya da soru işaretlerinin oluşmasındaki temel unsurlardan biri, en eski tarihli Osmanlı kroniklerin bile, bu ve benzeri olaylardan 150

⁵⁸ (Solakzade, 1989: 19, 20). Palanka [Palanga]: Bursa civarında yapılan derlemede "küçük kale" anlamına geldiği saptanmıştır. (Derleme Sözlüğü, 1993: 3383)

⁵⁹ (Müneccimbaşı, 1995: 81, 82, 113)

yıl ya da daha sonra kaleme alınmış olmasıdır. Dolayısıyla bu denli geç bir dönemde yazılmış eserlerin barındırdığı bilgiler içinde, hatalı ya da tevatür olarak nitelendirilebilecek bilgiler bulunabilir. Öyleyse Balaban/Balabancık Bey diye birinin söz konusu dönemde hakikaten yaşayıp yaşamadığını irdelemeye ihtiyaç vardır. Bu konuda imdada Gregory Palamas'ın mektupları ve Orhan Bey'in Ermeni doktoru Taronites'in tuttuğu notlar yetişmektedir.

Dimetoka bahsi içinde 14. yüzyılın ilk yarısında içinde Dimetoka'nın da olduğu bölgede zamanın Ortodoks Bizans içinde *Hesykhias* akımının lideri olarak Gregory Palamas'tan bahsetmiştik. Bizans iç çatışmaları sırasında Palamasçılar'ın önemli çoğunluğunun Kantakuzenos'u desteklediğini ve daha sonrasında Kantakuzenos'un Dimetoka'da krallığını ilan ettiğini vurgulamıştık. Gazi Umur Bey'le dostluk ilişkisi bulunan Kantakuzenos'un iktidara gelmesinden sonra yakını ve destekçisi olan Gregory Palamas'ı ve diğer destekçilerini kolladığını ve hatta Palamas'ı Selanik Metropoliti olarak atadığını eklemiştik. 1354'e kadar Kantakuzenos'un desteğini arkasına alarak Palamas'ın, Bizans'ta görevini ifa ettiğini söylemiştik.

1354/1355 yılında damadı Orhan Bey'den destek görme umudu olmayan Kantakuzenos, çatışma hâlinde bulunduğu diğer kral ailesi ile kendisi arasında uzlaşma sağlayabilmek için dostu ve *Hesykhias* akımın lideri Palamas'ı İstanbul'a davet etmişti. Bu davet üzerine Selanik'ten İstanbul'a giderken Palamas ve yanındakiler, Çanakkale Boğazı geçişi sırasında (tam da depremden birkaç gün sonraki bir günde) fırtına nedeniyle Gelibolu Limanı'na sığınmak zorunda kalırlar. Ancak burada Osmanlı kuvvetlerince esir edilirler. Palamas ve diğer tutsaklar Lâpseki'den hareketle Biga'ya getirilirler. Burada Mavrazoumis tarafından misafir edilirler. Biga'da üç ay kaldıktan sonra Bursa'ya götürülürler. Kısa bir süre Bursa'da kaldıktan sonra İznik'e doğru yola çıkarlar. Palamas ve beraberindekiler yolculuklarının ikinci gününde ve muhtemelen yine Bursa yakınlarındayken, Orhan Gazi'nin torunu İsmail'e (Süleyman Paşa'nın oğlu) rastlarlar. Burada dinsel konularda belli tartışmalar olur. İsmail, Hz. Muhammed'i kabul edip etmediklerini sorar. Ayrıca bir ağaç parçası olarak nitelendirdiği haça niçin kutsiyet izafe ettiklerini sorar. Palamas, bunlara cevap vermeye çalışır. İsa'nın tanrının oğlu olduğunu iddia eden Hristiyanlar ve Hristiyanlık için İsmail: "*Ama siz, Tanrı'nın bir oğlu olduğunuzu ileri sürdüğünüze göre, Tanrı'nın bir karısı var diyorsunuz*" şeklinde kendi anlayışı çerçevesinde Hristiyan inancının çelişkisini vurgular. İsmail'le olan sözlü düellosu bittikten sonra o akşam Palamas, Orhan Bey ve Ermeni doktoru Taronites'le tanışır. Orhan Bey Taronites'e Palamas'ın kim olduğunu sorar. Taronites Orhan Bey'e Palamas'ın, önde gelen Hristiyan din âlimlerinden biri olduğunu söyleyince Orhan Bey "*onunla tartışabilecek benim de irfan sahibi ve bilge adamlarım var*" der. Ardından bir tartışma ortamı düzenlenerek *Chionailer*'ler (Chiones, Ahiyan, Ahiler ?) çağrılır. Burada Palamas, *Chionailer*'in kendisine ve dinsel anlayışına karşı hakaretler ettiklerini iddia eder. Bu tartışmaları anlattığı bölüm bitikten sonra İznik'e doğru yola çıkarlar ancak bu yola çıkış tarihi belli değildir. İznik'e vardıklarında Temmuz ayıdır. İznik'te katıldığı bir cenaze törenini anlatır. Palamas bu cenaze töreninde de dinsel konularda tartışmalara girer.

Orhan Bey'in isteği üzerine oluşturulan tartışma ortamına Chionailer'in ileri gelenleriyle birlikte toplantıyı Orhan Bey adına yönetmek üzere "Balaban" gelir. Orhan Bey, o günlerde hastadır. Belki de rahatsızlığından dolayı tartışmaya katılmasının iyi olmayacağı düşünülür ve bunun üzerine Balaban, -bir nevi Orhan Bey'e vekâleten- bu münazarayı yönetir. Münazara, Temmuz 1355 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu kayıttan hareketle deprem tarihini Mart 1355 olduğu sonucuna varılmaktadır.

Bu tartışmada Balaban Palamas'a, Orhan Bey'in isteği/talimatı doğrultusunda şu soruyu yöneltir: "Biz sizin peygamberinize inanıyoruz ama siz bizim peygamberimize niçin inanmıyorsunuz?" Benzeri konularda sorulan sorulara karşı Palamas cevap vermeye ve muhtelif söz düelloları arasında düşünce ve inançlarındaki haklılığı ispata gayret eder. "Balaban" ismi Palamas'ın mektuplarında değil ama Taronites'in notlarında geçmektedir. Taronites'in, Orhan Bey'in doktoru olduğunu anımsadığımızda Orhan Bey ve yakınıdakileri Palamas'dan çok daha iyi anımsamış ve kaydetmiş olabileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. O hâlde "Balaban" olarak anılan kişi hâli hazırda Orhan Bey'in görece uzun zamandır güvendiği ve tanıdığı bir kimse olmalıdır. Tarihsel kayıtlarda Orhan Bey'in tanıdığını bildiğimiz ve bu isimle anılan tek tarihsel karakter, biraz önce Aşıkpaşazade'nin Orhan Bey zamanında fethedilen Bursa şehrinde yaptırılan hisarlardan birinde görev yapan ve Balaban/Balabancık olarak andığı (diğer kroniklerin Balabancık olarak andığı) kişiden başka birisi olamaz (Arnakis, 1951: 104-118; Demircan, 1993: 40-69, 82, 83, 92, 100). 1326'da Bursa'nın fethedildiğini ve Balaban/Balabancık'ın en az 12 yıl boyunca Bursa yakınlarındaki hisarda komutanlık yaptığını anımsadığımızda, 1355 yılında ileri yaşlarda (tahminen en az 60 yaşında) olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Arnakis, Balaban-Balabancık konusunda onomastik çerçevesinde Osman Bey'le analogi yapar. Osman Bey'in bazı kaynaklarda "Osman", bazılarında ise "Osmancık" adıyla kaydedilmiş olmasına vurgu yaparak Balaban ile Balabancık'ın aynı kişi olduğunu söylemektedir ki aslında biz bunu, Aşıkpaşazade'deki kayıttan hareketle zaten vurgulamıştık. Arnakis aynı zamanda Bursa ve çevresindeki o dönem yoğun Ahi teşkilatlanmasına değinmekte ve Chionailer ile aslında Ahiler'in kastedildiğini ifade etmektedir. Orhan Bey'in *irfan sahibi ve bilge adamların var* dedikten sonra Palamas'la tartışmaları için Ahileri ve Balaban'ı çağırması, toplantının Balaban tarafından yönetilmesi ve Orhan Gazi'nin sorularını Balaban'ın sorması herhâlde ki Balaban'ın, Orhan Gazi ile olan yakınlığını göstermektedir. Bu yakınlığın dışında en azından bu yaşlarda herhâlde derin sayılabilecek dini/teolojik (Arnakis, 1951: 104-118) ve tasavvufi alt yapıya sahip olduğunun ve hatta o dönemde artık belki de dini lider/inanç önderi/tasavvuf ehli olduğunun da bir göstergesi olabilir. Bu arada Orhan Gazi'nin Ahiler'e İslam bilgini olarak güvenmesi ve onlara değer vermesi, herhâlde ki Orhan Gazi'nin dinsel yaklaşımını da ortaya koymaktadır. Ayrıca birinci derece kaynaklardan biri olan İbn Battuta, Orhan Bey dönemi Bursa'daki Ahi Zaviyeleri ve etkinliği hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. İbn Battuta, hicri 732 ya da 733 yılının aşure günü (13 Ekim 1331 ya da 1 Ekim 1332) Bursa'ya gelmiştir. Ahi Şemseddin Zaviyesi'ne konuk olan İbn Battuta, Osmanlı ordusunun ileri gelenleri ile hâlkun, akşamki şölene davet edildiğini söyler. Akşamleyin [muharrem orucu sonrası yapılan ?] iftardan sonra Kuran okunduğunu, ardından bir vaaz verildiğini [sohbet/muhabbet toplantısı ?] ve

sonrasında sema yapıldığını anlatır. Nitekim Bursa öncesi uğradığı diğer Ahi Zaviyeleri'nde de sema ayininden bahseder.⁶⁰ Ahilik'in dışında Babai/Ebü'l Vefa Tarikatı'nın, Osman Bey ve Orhan Bey'le olan irtibatları ayrıca Bursa ve çevresindeki etkinliklerine de işaret etmek gerekir (Aşıkpaşazade, 2003: 58-297; Ocak, 1996: 12-212; Şahin, 2007: 94-280).

Gregory Palamas ve Taronites'in aktarımları, yapılan değerlendirme ve incelemeler sonucu Balaban'ın sahte bir tarihsel karakter olmadığı ve Gregory Palamas'ın karşılaştığı kişinin Bursa fethindeki Balaban/Balabancık Bey'den başkası olamayacağı görülmektedir. 1355'de henüz hayatta ve tahminen en az 60 yaşlarında olup, geçmişteki gazi/savaşçı/bahadır niteliğinin ötesinde maneviyat boyutunda kendini ilerletmiş biri olarak Balaban, dikkat çekmektedir. Bu görünümüyle Balaban, gazi-eren tipolojisine uyan bir karakter olarak karşımızda durmaktadır. Orhan Bey'in, yakın adamlarından biri olarak Balaban'a güvendiği ve belki de başta dinsel konular olmak üzere ona danıştığı da rahatlıkla düşünülebilir. Balaban'ın bu yönüne tekrar vurgu yapacağız ancak bu konuyu irdeleme nedenimizi anımsatmak isteriz. Bu konuyu irdeleme amacımız, İnce Balaban'ın babasını tarihsel metinler içinden keşfe yönelikti. Şimdiye kadar aktardıklarımızdan hareketle Balaban/Balabancık'ın bir tevatür olmadığını ispatlasak da bu kişinin İnce Balaban'ın babası olduğuna yönelik bir çıkarım yapmaya yönelik argüman, henüz ortada yoktur. Dolayısıyla tam da bu noktada bu iki tarihsel karakterin arasında bağ kurmamıza yardımcı olan bilgileri zikretmek gerekir.

İdris-i Bitlisi'nin Heşt Bihişt adlı eserinde (ve benzer şekilde Hoca Sadettin Efendi'de), önceki kroniklerden farklı olarak Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli'ye geçen kişiler içinde Süleyman Paşa'nın bindiği salda *Balabancıkoğlu* diye anılan bir kişinin de bulunduğu ifade edilir: "... *Ve mücahidan-ı firuz cengden kırk merd-i dilirle Ak Sungur ve Karamanoğlu ve Kara Timurtaş ve Kara Hasanoğlu ve Ağca Hoca Ali ve Balabancıkoğlu ve sayirleri şehzade-i cevanbaht ile biat-i*

⁶⁰ (İbn Battuta, 2004: XXVII, XXIX, 409, 410, 428; Şahin, 2007: 198-234, 271-280). Chionai (Khionai) kavramının Yahudilikle ilgili olduğuna yönelik iddialar da bulunmaktadır. Bu iddia geçmişte birçok araştırmacı yazar tarafından dile getirilmiştir. Bu konuda Michel Balivet, detaylı inceleme ve analiz yaptıktan sonra, Orhan Bey'in etrafındaki Chionailer kavramıyla, İslam dininden "Kâhin"lerin [bilgelerin ?] kastedildiğini söylemektedir. Balivet devamında, ister İslamlaşmış Yahudi isterse Yahudileşmiş Hristiyan anlamına geliyor olsun her iki durumda da Chionai kavramının içinde, mesihçi/mehdici anlayışın olduğunu iddia etmektedir. Şahsen bu çerçevenin, "batnilik" bağlamında irdelenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Yine bu bağlamda Arnakis'in Chionai kavramını Ahilik'le açıklaması ve Bursa'da o dönem yoğun Ahi teşkilatlanmasının olduğunun nesnel olarak ispatlanması da göz önüne alındığında Chionai kavramının, Batnilikle bağı olduğu bilinen Ahilik'le ilişkilendirilmesinin anlamlı olduğu kanaatindeyiz. Kaldı ki bu bağlam ile Balivet'in ortaya koyduğu mehdici/mesihçi alt yapı öngörüsü de uyuyor gibi görünmektedir. Nitekim İbn Battuta'dan aktardığımız bilgi içinde Ahiler'in aşure gününü kutladıklarını ifade etmiştik. Alevi meşreb batını bir ekol olarak Ahilik'in içinde her türlü din ve anlayıştan kimselerin bulunması, Ahilik'in uzlaştırıcı, insan merkezli anlayışına uygun değil midir? (Arnakis, 1951: 104-118; Demircan, 1993: 51; Balivet, 2009: 131-167; Şahin, 2007: 94-280). Heath W. Lowry yakın zamanda yayımlanan çalışmasında bu konulara vurgu yaptıktan sonra 1324 tarihli Orhan Gazi'nin "Mekece Vakfıyesi"ni inceler. Buradan hareketle Bursa'nın fethinden önce "daha resmi ve şehir kökenli" denebilecek İslami geleneğin Orhan Bey'in yakınında olma ihtimalini vurgular. Aşıkpaşazade'de ve diğer kroniklerde Balaban/Balabancık için kullanılan "kul" ifadesinin din değiştirmiş, Müslüman olmuş ve azad edilmiş bir köle olduğu varsayımıyla Balabancık'ın "eski bir Hristiyan" olduğunu savlar. Bunun yanı sıra -herhâlde ki Chionai kavramını doğrudan- Müslümanlaştırılmış Yahudi anlamında ele alır (Lowry, 2010: 75-86).

can fedayı ve merkebi-ahere süvar ve merkebe dahi kırk nefer ki serhayilleri Hacı İlbeg'i ve Ece Beg ve Gazi Fazıl ve Evrensoğuz Beg süvar ve ittifak ile mütevekkilen alellah deryaya müteveccih ve tarik-i cihadda itimad ve tevfik-i Rabbü'l-ibad ile canib-i gazaya ruberah oldular." (İdris-i Bitlisi, 2008a: 270; Hoca Sadettin Efendi, 1992:89). Süleyman Paşa'nın bindiği salda Balabancıkoğlu'nun yer alması, *metaforik* bir anlatım tarzı olarak ona ve aynı saldaki diğer beylere, diğer salda yer alanlara nazaran daha fazla güvendiği ve/veya onlarla daha fazla hukuku bulunduğu gibi bir sonuç çıkartılabilir. Nitekim ikinci saldakiler, Karesi Bey'i olarak bilinen beylerdir ki görece kısa bir süre önce Karesi, Osmanlı'nın eline geçmiştir.

Bu metaforik ifade, ister istemez Gregory Palamas'taki Balaban bahsini anımsatmaktadır. Balaban/Balabancık Bey'in Süleyman Paşa ile tanışmamış olma ihtimali yoktur. Orhan Bey'in güvendiği ve itimad ettiği bir kişi olan Balaban/Balabancık'a, herhâlde ki Süleyman Paşa da itimad ediyordu. Bu böyle ise Balabancık'ın oğluna da güveniyor olması gayet mümkündür. Süleyman Paşa ile beraber Rumeli'ye geçen Balabancıkoğlu ile ilgili bilgi, Aşıkpaşazade gibi daha önce yazılmış bir kronikte niçin bulunmamaktadır? Ya da ters mantıkla; nasıl oldu da İdris-i Bitlisi'de bu bilgi yer almıştır? Maalesef bu sorulara verebilecek bir cevabımız bulunmamakla birlikte İnce Balaban bahsindeki argümanlarımızı, saptamalarımızı ve Balabanlıların şeceresinde İnce Balaban'ın babası olarak Balaban'ın yer aldığını tekrar anımsatmak isteriz. Bunun dışında Balaban/Balabancık Bey'in 1355'de hayatta olduğunu ve yine Gregory Palamas'tan hareketle Gelibolu depreminin 1355'in Mart ayı civarında gerçekleşmiş olması gerektiği saptamasını, Temmuz 1355 civarında Palamas'ın Orhan Bey, Balaban ve Taronites'le tanıştığını tekrar vurgulamak isteriz. Ayrıca Palamas'ın anlatımlarında Süleyman Paşa'dan bahsetmediğine değinmek isteriz.

Dolayısıyla Süleyman Paşa'nın Rumeli fethi, hakikaten yeni başlamıştı ya da başlamak üzereydi. Süleyman Paşa'nın Bursa yakınlarında olmayıp şu veya bu şekilde Palamas'ın onunla tanışma fırsatı yakalayamaması, bizce bunu gösteren bir delil olarak ele alınabilir. 1355'te 60 yaş veya üzeri bir yaşta olduğunu düşündüğümüz, zamanında Osman ve Orhan Bey için savaşmış Balaban'ın oğlunun da bu süreçte Rumeli fethine katılmış olabileceğini düşünmek, herhâlde tahminlerin ötesinde bir varsayım olmayacaktır. İdris-i Bitlisi'nin aktardığı Balabancık oğlu ifadesinin, *Balabancık'ın oğlu* anlamında olduğu açıktır. Hâli hazırda Rumeli fethinde yer aldığını ispatladığımız ve Balabanlılarla bağıntı ortaya koyduğumuz İnce Balaban varken -ki Balaban şeceresinde babasının adı Balaban olarak geçmektedir- İnce Balaban'ın, Orhan Bey'in yakını olan Balaban/Balabancık'ın oğlu olduğunu düşünmekten başka bir sonuç çıkartılamaz diye düşünüyoruz.⁶¹ Bunun yanı sıra İnce Balaban'ın kaynaklarda bazen *İncecik Balaban* olarak yer aldığını da anımsatalım.

⁶¹ Hammer, Gibbons ve Danişmend, İnce Balaban'ın Bursa fethindeki Balaban'ın oğlu olduğunu ifade etmektedirler. Hammer'in ve Gibbons'ın, Silvestre de Sacy'den nakille bu saptamayı yaptıkları anlaşılmaktadır. Danişmend ise kaynağını zikretmemiştir. Silvestre de Sacy'nin Feridun Bey Münşe'at'ından istifade ettiğini biliyoruz. Belki de Heşt Bihîşt ya da Hoca Sadettin tarihinden de istifade ederek yukarıdaki sonuca varmış olabilir ancak bu güne değin Silvestre de Sacy'nin ilgili çalışmasına ulaşma imkânımız olmadığından bu konuda net bir değerlendirme yapamıyoruz. (Hammer, 2010: 97; Gibbons, 1998: 133; Danişmend, 1947: 69, 70). Muhtemeldir ki İsmail Hami Danişmend de aynı kaynaklardan istifade etmiştir.

Ayrıca Bursa fethindeki Balaban'ın başta Aşıkpaşazade'de (hem de aynı metin içinde) hem Balaban hem de Balabancık olarak ve diğer kroniklerde Balabancık olarak anılmasına tekrar vurgu yapalım. Dolayısıyla onomastik çerçevesinde İncecik Balaban'ın, Balabancık'ın oğlu olduğu tezi güçlenmektedir. Bu saptamaları destekleyebilecek gibi gözükən başka bir nesnel veri daha bulunmaktadır.

Ömer Lütfi Barkan meşhur makalesinde, Fatih Devri'nde yazılmış 62 Numaralı Malkara ve Civarı Mufassal Defteri'nde bazı vakfiyeleri yayımlamıştır. Burada Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa zamanında İzzeddin Hacı adlı biri Kavak'taki [herhâlde ki Malkara yakınlarındaki Seydi Kavağı diye anılan yer kastediliyor] Ümid Viranı adlı yeri [muhtemelen köy ya da mezrayı] ve yanındaki çiftliği Kavak Ahi'si olarak anılan kişiye vakfettiği söylenmektedir. Bu vakıf belgesinde Kavak Ahi'sinin evlatlarına kalacak olan vakıfa ilgili bilgiler içinde "*Bu üzere **Balaban Beğ** mektubu var.*" şeklinde bir cümle geçmektedir. Burada tam olarak neyin ifade edildiğini çözemedik ancak kastedilen kişi, Orhan Bey'in dostu olan Balaban/Balabancık Bey ya da o dönemde Rumeli taraflarında görevli olan Balaban'ın oğludur diye tahmin ediyoruz (Barkan, 1942: 344, 345).

Ancak burada hemen bir başka soru daha sorma mecburiyetindeyiz. Acaba İnce Balaban, Balaban'ın tek çocuğu muydu? Nitekim bizi bu sorgulamaya iten sebep, İnce Balaban haricinde Rumeli fethinde adı geçen, sunduğumuz mektup, kronikler ve diğer argümanlardan hareketle İnce Balaban'dan farklı bir tarihsel kişilik olduğu anlaşılan Deli Balaban'ın⁶² varlığıdır. Kısacası Balabancık oğlu ifadesiyle acaba Deli Balaban kastediliyor olabilir mi?⁶³

⁶² Kaynaklarda Tavica Balaban adıyla bir tarihsel karakterin daha olduğunu daha önce vurgulamıştık. Kosova Savaşı'nda İnce Balaban Bey (bazı kaynaklarda sadece Balaban Bey olarak zikrediliyor) ile Tavica Balaban Bey beraber anılıyor. Nitekim Edirne'nin doğusunda bu adla anılan bir köy bulunmaktadır. Bu konuda, ileride vereceğimiz haritaya ve ekler kısmındaki köyler listesine bakılabilir. Ancak tüm gayretlerimize rağmen bu tarihsel karakterin gizemini çözemedik. Tavica Balaban ile Deli Balaban aynı tarihsel şahsiyet olabilir mi? Ya da aslında İnce Balaban sehven Osmanlı kroniklerinde sanki farklı bir kişilikmiş gibi iki defa farklı adlarla aynı olaylarda zikrediliyor olabilir mi? Ya da bu zat hakikaten de Deli Balaban ve İnce Balaban'dan farklı bir kişi midir? Maalesef bu soruların cevabını şimdilik verebilecek bulgulara sahip değiliz. Tavica, torica, tavica ve toyca kelimeleri kaynaklarda aynı anlamda kullanılmaktadır. Toyca kelimesi Slavca kökenli "tvica" kelimesinden gelmektedir. "Kuş" anlamına gelmekle beraber terim anlamı "hafif süvari subayı"dır. Savaş olmadığı zamanlarda akıncıların "çeribaşı"sı, savaş zamanında ise alaybeyi görevi üstlenen kişidir. Şeyh Bedrettin ayaklanması sırasında toycalar Bedreddin'i desteklemişlerdir (Öztürk, 2008: 77-87).

⁶³ Aslında Balabanlıların Osman Bey-Orhan Bey dönemlerinde Bursa yakınlarındaki mevcudiyetlerini ortaya koyan, ancak kaynağı muallâk olan bir bilgi bulunmaktadır. Mayıs 2007'de Sakarya Pamukova Belediyesi'nin web sayfasında şu bilgi kayıtlıydı: "*Yörenin Osmanlılarca fethinden ve Eminlik oluşundan sonra Söğüt civarında yaşayan Balaban Türkmenleri'nin sanatkar olanları, Akhisar (Pamukova)'a çiftçi olanları da yeni kurdukları köylere yerleşmişlerdir. Hayvancılık yapanları ise İnönü, Kiranyurt, ve Erikli (Karacasu) gibi yaylalara giderek hayvancılık yapmaya başlamışlardır.*" Bu metnin 2005 yılında, Pamukova'da yaşayan ve esnafılık yapan Yakup Budak tarafından yazıldığını saptadık. 25 Mayıs 2007 tarihinde kendisiyle yaptığımız telefon görüşmesinde bu bilgiyi, o günlerde artık hayatta olmayan Mehmet Kemal Emre adlı emekli öğretmenin yöreyle ilgili araştırma notlarından aldığını belirtmişti. Mehmet Kemal Emre'nin notlarının Pamukova Belediyesi'nde bulunduğunu eklemiştir. Tüm gayretlerimize rağmen bu notlara ulaşamadık. Mayıs 2007'de mevcut olan web sayfasının linki <http://pamukova.bel.tr/Pamukova Belediyesi - Content.htm> idi. Şu anda (20 Şubat 2010) itibarıyla böyle bir link yoktur. Ancak aynı bilgi şu anda Sakarya Üniversitesi Pamukova Meslek Yüksekokulu'nun web sayfasında yer almaktadır. (<http://>

İnce Balaban'ın Trakya'daki varlığını zaten ortaya koymuştuk. Bunun yanı sıra Deli Balaban'ın sancak beyi olarak Serez'in fethiyle görevlendirildiğini ve tarih sahnesinde adını en son İnce Balaban Bey'le birlikte 1385/1386 yılında Sofya fethi sırasında adına rastladığımızı ifade etmemiz gerekir. Burası dikkat çekilmesi gereken bir noktadır. Şu veya bu şekilde Deli Balaban ismini 1386'dan sonra saptayamıyoruz. Oysa ki İnce Balaban bahsinden hatırlanacağı gibi İnce Balaban'ın ismini en azından Kosova Savaşı sıralarında da (1388/1389) saptayabiliyoruz.⁶⁴ Feridun Bey Münşeati'ndeki belgede İnce Balaban Bey ve Deli Balaban'ın aynı olay çerçevesinde zikredilmesinin manidar bir yanı var mıdır? İnce Balaban Bey ile Deli Balaban kardeş olabilirler mi? Feridun Bey Münşeati'ndeki mektubu ihmal ederek olaya yaklaştığımızdaysa, Deli Balaban'ın 1375'lerden sonra (ya da Kiel'in, batılı kaynaklara dayanarak aktardığı bilgi çerçevesinde 1383'ten sonra ?) tarih sahnesinden çekildiği şeklinde bir yorum yapmak gerekir. Acaba Deli Balaban hemen o tarihlerden sonra ölmüş olabilir mi? Yoksa babası olduğunu düşündüğümüz "Balaban/Balabancık" gibi kendini maneviyat boyutunda geliştirme kararı alarak, fiziksel anlamda savaşı bırakıp *nefse karşı gaza* yani *batını savaşı* mı (din/tasavvuf) hemhâl olmaya başlamıştı? Eğer Deli Balaban hakikaten Balaban'ın oğluydu -ki biz artık Balaban'ın en azından belli bir yaştan sonra maneviyat boyutunda ilerlediğini biliyoruz- söz konusu tarihten sonra (1374-1386'dan sonra ?) babasının izinden giderek dinsel boyutta kendini ilerletme⁶⁵ kararı almış olabilir mi? Böylesi bir durum gayet makul gibi gözükmektedir ancak problemin çözümüne yönelik hâlâ çok daha fazla veriye ve bulguya ihtiyacımız var. Bu durumu aydınlatmak için Kızıl Deli bahsine geri dönme ihtiyacı duyuyoruz. Elimizde bu konuyla ilgili bulguları sırasıyla vermeye gayret edelim:

1465 yılında yazılmış olan Düsturname-i Enveri'de Orhan Bey'in yakını olan bir seyyid ve kızıl börklü bir kişi hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Süleyman Paşa ile birlikte Gelibolu'ya geçen 70 atlı askerin olduğu, bunların dülbent (börk) giydiği ve içlerinden sadece birinin kızıl börklü olduğu söylenmektedir:

"Yetmiş atludur bular [biri] dülbend var
Hem kızıl börki bir er oldı nehar"

Gelibolu yakınlarına gelindiğinde dülbend giyen [börklü] 40 askerden bahseder:

www.pmyo.sakarya.edu.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=63&Itemid=72). Daha sonra aynı bilgi, bir sempozyumda Ali Aktaş tarafından zikredilmiştir (Demir ve Aktaş, 2007: 991). Kendisiyle yaptığımız görüşmelerde, bu bilgiyi barındıran birinci derece kabul edilebilecek bir belgeye sahip olduğunu, bu belgenin 14. yüzyılın ortalarına ait Hicri tarihli bir belge olduğunu söylemesine karşın şu ana kadar bu belgeyi görme imkânımız olmamıştır. Dolayısıyla bu bilgiyi şimdilik "yok hükmünde" değerlendirmek durumundayız.

⁶⁴ Aslında 1402'lere kadar İnce Balaban'ı nesnel olarak saptayabiliyor ve bazı bulgu ve çıkarımlar çerçevesinde 1421 sonrasındaki bir tarihe (1421-1436 ?) kadar yaşamış olabileceğine yönelik saptamalarda bulunuyoruz. Bu konudaki argümanlar ve değerlendirmeler ileride verilecektir.

⁶⁵ Hatta bunun da ötesinde kendi müntesiplerini oluşturabilecek bir kemalata ermiş olabilir mi? Bu arada hakikaten Balaban/Balabancık'ın oğluydu, 1374 (1386 ?) yılında bile yeterince olgun yani sözünü/kelamını bilgeliği çerçevesinde dinletebilecek bir yaşta olması gerekir. 1355 yılında 60 ya da daha ileri yaşta olan Balaban/Balabancık'ın en küçük yaşta oğlu bile olsa, herhâlde 1374 yılında en azından 30 yaşında olduğunu öngörebiliriz. Kaldı ki daha ileri yaşta olma ihtimali de vardır.

“Kırk erdür bunların dülbend-var
Gelibolu öninde oldu aşikâr”

ve devamında ilginç bir ayrıntı olarak, bahsedilen 40 asker, o civardaki kaleyi fethedince artık onların da kızıl börk giymeye başladığını ifade eder:

“Cümle kızıl börk giydi subh-dem
Kalaya anlar dahı göründi hem”

Bu bahisten çok sonra Orhan Bey'in *seyyid* adında (ya da *seyyid* olarak anılan) Horasan'dan gelmiş itibarlı bir şeyhinin olduğunu söyler (Düsturname-i Enveri, 2003: XXXIV, XLVII-L, 24-27).

• Tahsin Öz'ün yayımladığı I. Murad'a ait vakfiyede "*hısımum Seydi Sultan'un kızcağuzın aluvirdim*" ifadesi geçer (Öz, 1941: 243).

• 1431'de yazıldığı düşünülen Stefan Lazareviç biyografisinde şu cümleler geçer: "...Orhan sağken, Seyit'e "Ele geçirdiğimiz kentlerden on tanesini sana vereceğim!" vaadinde bulundu. Adı anılan Süleyman, kardeşiyle savaştan Andronikos döneminde ilk olarak Gelibolu yanından denizi geçti ve Seyit'le diğerlerine yolu açtı. Süleyman'la Seyit vefat ettiler. Orhan da yaşamını yitirdi ve tahta Orhan'ın en küçük oğlu Murad geçti." (Kostenecki, 2008: 19, 51)

•Himmet Akın çalışmasında, II. Selim tarihçilerinden Yusuf bin Abdüllatif'in Subhatü'l-Ebrar adlı eserinden naklen şunları aktarmaktadır: "*Vardar giçesinde bir divane [deli] var idi. Gelibolu feth olduktan sonra ol divane geldi. Müslümanlar içinde oldu ve Gazi Süleyman Paşa her kanda gitse atı önünde yürürdü; enseme gün yakmasın deyu iki karış miktarı keçe paresini eski Umur Bey tacının bir yanına dikmiş idi. Sonra piyade olan gaziler ol keçeyi giyer oldu ve bir bezirgân oğlu yeniçeri olup börklerin anda peyda oldu; ibtida yaya yazmak akbörk ve kızılörk Orhan Gazi zamanında ihdas olmuştur*" (Akın, 1968. 50, 51).

Yukarıdaki bilgiler doğal olarak Seyyid Ali Sultan'ı çağırıyor. Nitekim Rıza Yıldırım da haklı ve yerinde olarak bu ilişki üzerinde durmuş, bu bağlamı destekleyen başkaca veriler de sunmuştur (Yıldırım, 2007: 113-156). Yakın vakte kadar biz de bu kanaate sahiptik. Aslında genel çerçeveden uzaklaşan bir saptamamız bulunmamakla birlikte, Malatya'daki menakıbı yani Seyyid Ali ile birlikte Ali Seydi adında iki farklı ancak Kızıl Deli ile ilişkilendirilen karakteri anımsatmak istiyoruz. Bu arada bu iki kardeşten birinin Dimetoka'ya diğerinin Kırcalı'ye yerleştiğinin rivayet edildiğine, yeniden değinmek istiyoruz. Bu anlatımı, birbirine yakın iki farklı yerleşim birimine yerleşen iki kardeş ya da kardeş gibi nitelendirilebilecek kadar yakın iki zat olarak okumayı teklif ediyoruz. Veli Baba Menakıpnâmesi'nde, hakkında çok fazla şey söylenirse de *seyyid* soylu Uzun Er'in kardeşinin, şecerede *Karaca Ahmed* (doğal olarak o da *seyyid* olarak düşünölmeli) olarak gözüktüğünü vurgulamak istiyoruz. Bunun yanı sıra yine Veli Baba Menakıpnâmesi'nde Uzun Er ailesinin, babası Seyyid Cafer'den beri Osmanlı ailesi ile

irtibatla olduklarını ve fetih hareketinde onlara destek verdiklerini yinelemek istiyoruz. İnegöl ve Bilecik'te Seyyid Cafer'in Osman Bey ile beraber savaştığını, Bilecik'te öldüğünü, daha sonrasında Kütahya'da bulunan Uzun Er'in, evlatlarıyla birlikte Süleyman Paşa ile buluşmak için Bursa'ya gittiğini menakıpnâmeden biliyoruz. Uzun Er'in Süleyman Paşa'nın ölümünden kısa bir süre sonra hayata gözlerini yumduğu da eklememiz lazım.

Seyyid Cafer ve soyunun Bursa, Kütahya, İnegöl ve civarındaki etkinliklerinden hareketle yine bu civarda, Osman Bey-Orhan Bey döneminde kendi müntesiplerinin oluşmuş olma ihtimalini anımsatmak isteriz. Kızıl Deli kültürünü onomastik çerçevesinde irdelemeye kalktığımızda kızıl ve deli kavramlarını ayrı ve bir arada değerlendirmemizin yararlı olabileceğine yönelik, makalemizin başlarında vurgular yapmıştık. Daha doğrusu tarihsel kimliğini keşfetmeye çalıştığımız bu erenin kimliğini, kızıl ve deli kavramlarına ayrı ayrı bakarak araştırma yapmanın yararlı olabileceğini söylemeye çalışmıştık. Kızıl kavramı ile kızıl börk kavramının ilişkilendirilmesinde bir beis görmüyoruz. Ancak Kızıl Deli adıyla anılan bir erenin bir de "deli" kavramıyla ilişkisini çözmemiz gerektiğine inanıyoruz. Daha doğrusu bu erenin kimliği ile onomastik çerçevede "deli" kavramıyla ilişkilendirilebilecek verilerin olup olmadığına da bakmak lazım diye düşünüyoruz. Bu çerçevede konuyu ele alıp araştırma yaptığımızda adında "deli" ifadesi geçen, 14. yüzyılla ilgili bilgi veren tarihsel metinlerde (kroniklerde, belgelerde, vs. diğer kaynaklarda) Osmanlı'nın Rumeli fethinde 14. yüzyılda yer alan yegâne tarihsel kişilik "*Deli Balaban*"dır. Dimetoka sınırları içinde görece erken dönem kayıtlarında Balaban/Balabanlı adlı birçok yer adının olması da yine Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ndeki fetih olgusunu doğrulayan bir yapı olarak ele alınamaz mı? Bunun yanı sıra ileride sunacağımız köy adları listesi ve haritalarda görüleceği gibi, hakikaten fetih istikametinde sıralanmış Balaban/Balabanlı köylerinin mevcudiyeti de dikkat çekmektedir. Tüm bunlara ek olarak bir de günümüzde Dimetoka'da Seyyid Ali Sultan Dergâhı kültür ortamı içinde hâlâ dile getirilen "aşağı tekke" ve "yukarı tekke" olgularını ve aşağı tekke olarak ifade edilen mekânın, uzun bir süre önce ortadan kalktığını da eklediğimizde bazı hipotez ve varsayımları ileri sürmek için elimizde yeterli veri olmuş oluyor. Ancak bundan önce Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ne eğilmemiz gerekiyor. Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ni analiz ettiğimizde ilginç bazı saptamalar yapıyoruz:

·Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'nin hiçbir yerinde "Kızıl Deli" ifadesi yer almamaktadır. Bu ilginç bir ayrıntı değil midir? İstinsah tarihini ve olayın geçtiği dönemin ne olduğunu bir tarafa bırakıp sadece velâyetnamenin sonundaki tarihe yani 1421 tarihine dikkati çekelim. Velâyetnameyi kaleme alan ilk kişi Kızıl Deli ifadesini nasıl duymamış olabilir? Bu ifadeyi duymadığını kabul etmek olanaksızdır. 1412 tarihli doğrudan Kızıl Deli'nin kendisine verildiği anlaşılan bir berat mevcuttur. Bu beratın evlatlık vakfı belgesi olmadığını ve içinde yer alan bilgilerden hareketle bu belgenin doğrudan Kızıl Deli'ye verildiğini anlıyoruz. Dolayısıyla en azından 1412'de Kızıl Deli olarak anılan bir zat varsa ve o zat eğer aynı anda Seyyid Ali olarak anılıyorsa (yani Kızıl Deli ile Seyyid Ali Sultan eğer aynı kişiye) nasıl oluyor da 1421'de yazılan velâyetnamede Kızıl Deli ifadesi bir kere bile geçmiyor? Bu soru bizce temel sorulardan biridir. Yine 1412 tarihli Musa Çelebi dosyasındaki belgede Kızıl Deli'den "şeyh" olarak bahsediliyor. Ayrıca ilginç olarak hiçbir şekilde ne bu belgede ne de Kızıl Deli ile ilgili Osmanlı Arşivi'ndeki diğer belgelerde seyyidliğine atıfta bulunulmuyor ve hiçbir yerde "Seyyid Ali Sultan" ismi geçmiyor. Bu bir tesadüf müdür? Aslına bakılacak olursa sadece bu saptamadan hareketle, tarihsel metinler içinde "Seyyid Ali"yi değil ama "Kızıl Deli" kelimesini (ya da benzer bir

Bu biti hüküm oldur ki, ki anda mektûb Şeyh Kızıl Delü'nün köyünü evvelki beyler vakfve müsellemler itmişlerdür. Öyle olsa, ben dahi eline nişân-ı hümayun virdüm ki, bugünden gerü mu'âfve müsellemler ola. Ve nâyib ve hâcib ve subaşı ve Hüdâvendigâr'ın yumuşına⁶⁶ varan kullarından ve toğancı ve sekbân ve yolcu ve izci hiç vechile kimesne varup üşendirmeye ve zahmet vermeye ve suhradan ve evlâddan ve salğundan ve haraçdan ve 'avâidden ve 'avârizdan ve cemi' teklifâtдан emîn ola her kim ki bu hükümden tecâvüz ederse Hüdâvendigâr katında ve bizim katımızda suçlu ve günahkâr olacaktır. Bildüm bilmediüm demeyeler. Ba (?) biti mütala'a kılanlar tahkik bilüp i'timâd kılarlar. Tahrîren Fi Evâil-i Muharrem'ül-Harâm Sene-i Hamse Aşere Ve Semânemie. (815/1412) Hurrirre Fi Mevzi'i Edirne el-Mahrûse (Bunu, korunmuş Edirne mevziinde yazmıştır)⁶⁷

• Velâyetnamede adı geçen Seyyid Rüstem Gazi ile kroniklerdeki Karamanlı Kara Rüstem arasındaki benzerliğe Rıza Yıldırım çalışmasında değinmiştir. Temel farklılık kroniklerde Rüstem'in seyyidliğinden ve tasavvufî yönünden bahsedilmemesidir. Bu farklılıklara rağmen kroniklerde geçen Rüstem ile velâyetnamede adı geçen Seyyid Rüstem Gazi'nin, aynı tarihsel şahsiyet olması gerektiği değerlendirilmektedir (Yıldırım, 2007: 64-75). Burada şu soruyu soruyoruz: "Kroniklerde Rüstem adlı ve Rumeli fethinde görev almış tarihsel karakteri saptamamıza rağmen Seyyid Ali adında -ki velâyetnameye göre onsuz Rumeli fethinin gerçekleşmemiş olması düşünülemez bir zata- tarihsel metinler içinde niçin hiç rastlayamıyoruz?" Acaba Kızıl Deli adıyla ya da benzeri bir adla Rumeli fethinde yer almış bir tarihsel karakter bulunmakta mıdır?

• Velâyetnamede bir başka dikkat çekici konu vardır ki o da Gazi Evrenos'la Seyyid Ali Sultan'ın ilişkilendirilmesidir. Velâyetnamenin birçok yerinde Seyyid Ali Sultan'a ve yanındakilere/erenlere farklı önem ve değer atfedilmiştir. Adeta tüm Rumeli'nin Seyyid Ali Sultan başta olmak üzere velâyetnamede zikredilen erenlerin himmetiyle gerçekleştiği gibi bir hava yaratılmıştır. Aynı minvalde Gazi Evrenos'un Seyyid Ali Sultan'ın emrinde bir gazi olarak tanıtılması da şaşırtıcı değildir. Hatta Seyyid Ali Sultan Gazi Evrenos'a, Çeleb Yaylası yakınlarındaki bir hisarın fethi konusunda sıkıntıya girecek olursa kendisinden yardım almasını tembihler. Nitekim Gazi Evrenos yardım talep eder ve Seyyid Ali Sultan'ın himmetiyle bu hisar fethedilir. Devamında Seyyid Ali Sultan, Gazi Evrenos'u Ege kıyılarına doğru fethetmeye gönderir. Kendisi de Sarı Kızıl yaylasına gider (Yıldırım, 2007: 78-83). Bu ve benzeri anlatımlar (yani Seyyid Ali'nin ön plana çıkartılması) herhâlde ona kutsiyet

⁶⁶ Bu kelime genelde yanlış olarak "yuvasına" şeklinde okunmuştur. Yumuş kelimesinin anlamının Divanü Lügatî't Türk'te "İki adam ya da başka birileri arasındaki mesaj (risale)" olduğu söylenmektedir (Mahmud el-Kaşgari, 2007: 710). Ancak Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü'nde geçen "iş, hizmet, ödev, vazife" ya da "iş, hizmet buyruğu" anlamı, bu belgedeki kullanımına daha uygun gözükmektedir (Tarama Sözlüğü, 1996: 4722; Derleme Sözlüğü, 1993: 4318).

⁶⁷ Transkripsiyon Müfît Yüksel ve Doç. Dr. Mustafa Koç tarafından yapılmıştır. Biz de Tayyip Gökbilgin, Mehmet Zeki Pakalın, Ahmet Hezarfen ve M. Münir Aktepe'nin sundukları metinleri inceleyip kendi okumalarımızla birlikte yeniden bu transkripsiyonu sunmaya çalıştık. Şimdiye kadar doğruya en yakın okuyan kişinin M. Münir Aktepe olduğu anlaşılmaktadır. Tayyip Gökbilgin, belgenin tarihi olarak 13 Nisan 1412 tarihini kaydetmiştir. (Aktepe, 1949: 306; Gökbilgin, 1952: 183; Pakalın, 1993: 268; Hezarfen, 2006: 47, 48). Belgenin kendisi Ahmet Hezarfen'in kitabından taranmıştır (Hezarfen, 2006: 118).

izafe eden takipçilerinin ve/veya velâyetname müstensihlerinin takdiriyle velâyetname içinde yer almıştır. Burada dikkat çekmek istediğimiz nokta, kroniklerde ya da diğer tarihi kaynaklarda Gazi Evrenos ile birlikte savaşmış, adı Seyyid Ali ya da benzeri bir şahsiyete rastlayamamamızdır. Hemen şu soruyu da sormamız gerekir: “Acaba Kızıl Deli adıyla ya da benzeri bir adla, velâyetnamede zikredilen tarihsel olayların yaşandığı dönemde Gazi Evrenos’la savaşmış tarihsel bir karakter var mıdır?”

- Velâyetnamedeki olayların önemli kısmının Orhan Bey ve I. Murad döneminde geçmesine rağmen velâyetnamede Yıldırım Bayezid isminin, sanki dönemin padişahıymış gibi zikredilmesi ilginçtir. Velâyetnamede tüm bu olaylardaki padişahın Yıldırım Bayezid olarak zikredilmesi anakronizmdir. Kuvvetle muhtemeldir ki biraz önce sunduğumuz 1412 tarihli belge ve yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Musa Çelebi dosyasında bulunan 1568 tarihli bir belgede 1402 yılına atıfta bulunularak ifade edilen berattan haberdar olan velâyetnamenin müstensihleri, belgelerdeki tarihten hareketle bu dönemin padişahı olarak Yıldırım Bayezid’i takdim etmişlerdir. Ancak aktarılan olayların hemen hemen hepsinin, Orhan Bey ve I. Murad döneminde geçtiğini nesnel tarihsel verilerden biliyoruz (Yıldırım, 2007: 48). Dolayısıyla bu anakronizme dikkat ederek olayların kronolojik sırasını takip ettiğimizde ve bahsedilen dönemde yani Orhan Bey - I. Murad dönemlerinde Rumeli fethinde yer alan ve Seyyid Ali, Kızıl Deli ya da benzeri adla bir gaziyi kroniklerden ya da diğer tarihsel-nesnel kaynaklardan hareketle Rumeli fethinde saptayabiliyor muyuz?

- Süleyman Paşa, I. Murad ve Yıldırım Bayezid dönemlerinde yaşayıp Dimetoka’da vakfa sahip dinsel önderler içinde "Seyyid Ali" ismi geçmemektedir. Oysa ki Abdal Cüneyd, Timurhan Şeyh, Yahşi Fakih bin Danişmend, Kızıl Deli ve Ahi Denek gibi dini önderlere vakfedilmiş arazi ve yerleşim birimleri bulunmaktadır (Barkan, 1942: 338-340; Gökbilgin, 1952: 163-195). Yegâne ilginç sayılabilecek veri, I. Murad devri şahıslarından Abdal Cüneyd’le ilgilidir. Abdal Cüneyd’in torununun kızının oğlu olarak “Seydi” adlı birisinin, Dimetoka yakınlarındaki ilgili yeri tasarruf ettiği bilgisidir (Barkan, 1942: 338; 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) I, 2001: 80). Ancak kastedilen yer herhâlde 1530’da Emirli ya da Eymirli olarak görünen, günümüzde Rumca “Kavylı” aldı köydür.⁶⁸ Bu köy Dimetoka’nın 25 km kuzeyindedir (Google Earth, 2010). Bir de Edirne’de zaviyesi olan ve Süleyman Paşa zamanından beri vakfedilmiş olarak görünen Seydi Ali ya da Ali Seydi olarak geçen bir vakıf ve de bir köy kaydı bulunmaktadır (Aktepe, 1949: 302; 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) I, 2001: 80, 116). Ancak adı geçen Seydi Ali ile araştırma konumuz olan Seyyid Ali arasında bir ilişki olduğu olup olmadığını bilmiyoruz. Muhtemelen de alakası yok gibi gözükmektedir. Nitekim ilgili zaviye Edirne’dedir. Kaldı ki eğer ilişki varsa yani bu kişi ile Seyyid Ali Sultan aynı kişiyse, o vakit birazdan ortaya koyacağımız Kızıl Deli - Seyyid Ali Sultan ile ilgili görüşümüzü destekleyen bir argüman olacaktır.

⁶⁸ Ekte verdiğimiz köyler listesine bakınız.

Düsturname-i Enveri'den hareketle verdiğimiz bilgiler ışığında şu soruları soruyoruz: “Daha öncesinde kızıl böklü olmayanların artık kızıl bök giymeye başlamaları ifadesi, metaforik/ alegorik olarak, o kişilerin o andan itibaren “kızıl bökklü” kişiyi sadece gaza lideri olarak değil aynı zamanda maneviyat lideri olarak kabul etmeye başladıkları şeklinde okunabilir mi? Ya da “kızıl bökklü”nün müntesiplerinin, Rumeli fethi sonrası yine Rumeli’de oluşmaya başladığı şeklinde algılanabilir mi? Yani Anadolu’dayken değil de Rumeli’ye geçtikten sonra “kızıl bökklü”nün bir ihvanının oluşmaya başlaması şeklinde okunabilir mi?” Nitekim Yusuf bin Abdüllatif’in Subhatü'l-Ebrar'daki bilgiler de buna işaret etmektedir. Subhatü'l-Ebrar'daki Divane'nin *Umur Bey* tacı giydiğini ve Abdal Musa Velâyetnamesi'nde Umur Bey'in kızıl bök giydiğini anımsayalım. Bu arada Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'nde de Düsturname-i Enveri'deki gibi 40 kişiden bahsedildiğini vurgulamamız yararlı olur. Ancak velâyetnamede bu 40 kişi, “kızıl bök” giymezler: “... *başlarında beyaz kıçeden tac-ı sultani birer karış ve yünden yeşil şemle sarınmışlar...*” (Yıldırım, 2007: 162-164).

Tüm bu bilgileri ve soruları bir arada değerlendirip ve derin bir nefes alıp şöylece bazı **hipotez**, **olasılık** ve **değerlendirmeleri** ortaya koyabiliriz. Şunu özellikle vurgulamalıyız ki aşağıda sunmakta olduğumuz önermeler, daha önce verdiğimiz bilgiler, bulgular ve saptamalar çerçevesinde ortaya konmuştur ancak hemen devamında verilmekte olan diğer bilgi, bulgu ve çözümler, aşağıda sunmakta olduğumuz önermelerin önemli çoğunluğunu pekiştirecektir. Dolayısıyla hemen burada verdiklerimizi, tek başına ele alıp kritik etmek hatalı bir yaklaşım olacaktır.

- Muhtemelen Bursa fethindeki Balaban, Seyyid Cafer'in oğlu Uzun Er ile temasta idi ve belki de onun müntesibi oldu. En azından Uzun Er ile bahsi geçen Balaban'ın çağdaş olduğunu biliyoruz.

- Uzun Er dini konularda Seyyid Ali mahlasıyla kendini tanıtır ya da öyle tanınıyordu. Uzun Er, Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli'ye geçenler içindeydi. Nitekim Düsturname-i Enveri'deki *Seyyid*, I. Murad Vakfyesi'ndeki *Seydi Sultan*, Stefan Lazareviç biyografisindeki Seyyid ile kastedilen aslında Seyyid Ali nam-ı diğer Uzun Er'di. “Seyyid Ali” adıyla oluşan kült, Uzun Er'e atfen oluşmuş ya da onun takipçileri tarafından oluşturulmuştu. Kostenecki'nin kaleme aldığı Stefan Lazareviç biyografisi bu dönemi aydınlatan temel kaynak eserlerden biridir. Yunanca ve Türkçe bilen Bulgar kökenli Kostenecki, 1410'lardan başlayarak 1431'e kadarki olayların bizzat şahidi olarak adı geçen çalışmayı kaleme almıştır. Muhtemeldir ki bu dönemden yaklaşık 50 yıl önceki olayları da doğrudan yine kendi yaşadığı dönemde hayatta olanlardan dinlemiştir (Kostenecki, 2008:14-19). Kostenecki'den biraz önce aktardığımız bilginin bir kısmını hemen burada yeniden tekrarlamak istiyoruz. Aktaracağımız bilgi neredeyse Seyyid Ali'nin gerçek kimliğini ortaya çıkartacak ve Seyyid Ali'nin hakikaten de Uzun Er olduğunu ispatlayacak gibidir: “...*Süleyman [Paşa]... Gelibolu yarından denizi geçti ve Seyit'le değerlerine yolu açtı. Süleyman'la Seyit vefat ettiler. Orhan da yaşamını yitirdi ve tahta Orhan'ın en küçük oğlu Murad geçti.*” Veli Baba Menakıpnâmesi'nde yer alan Orhan Bey ve oğlu Süleyman Paşa dönemindeki Uzun Er'le ilgili menakıbı anımsatmakta yarar var. Ayrıca Düsturname-i Enveri'deki Orhan Bey'in yakını olan ve *seyyid* olarak adlandırılan/ tanımlanan kişiyi anımsatmakta yarar var. Menakıpnâmede Süleyman Paşa'nın çağrısı üzerine

Uzun Er'in, oğlu ve torunu ile birlikte Bursa'ya gelip doğrudan Süleyman Paşa ile görüşmesi, daha sonrasında Süleyman Paşa ile birlikte Uzun Er ve beraberindekilerin Gelibolu'ya geçişi anlatılır. Ancak hemen devamındaki bilgiler asıl vurgu yapmak istediğimiz noktadır. Menakıpnâmeye göre *Süleyman Paşa'nın bir av sırasında ölümünden sonra Uzun Er, bir kısım gazilerle birlikte Bandırma'ya geçer. Daha sonra Uzun Er, Uluborlu'daki dergâha gider. 75 yaşındayken 1364/1365 senesinde vefat eder.* Menakıpnâmedeki bu bilgi ile Kosteneçki'deki bilgiler örtüşmektedir. Uzun Er'in menakıpnâmede *Seyyid Ali, Seyyid Ali Gazi ve Aliyyü'l Gazi* olarak da anıldığını anımsadığımızda durum daha da belirginleşiyor. Ayrıca Uzun Er/Seyyid Ali'nin gazilikle ilişkilendirilmesi anlamlıdır ki zaten aktarılan menakıbdaki gaza hareketleri bunun delilidir. Menakıpnâmede Uzun Er, Kosteneçki'nin aktardığı sıraya yakın şekilde Süleyman Paşa ile Orhan Bey'in vefat ettiği yıllara yakın bir tarihte yani 1364/1365 yılında hayata gözlerini yumar. Bu bilgiler diğer tarihsel-nesnel kaynaklardaki bilgilerle de uyusmaktadır. Nitekim Süleyman Paşa 1357 yılı civarı, Orhan Bey ise 1362 yılında ölmüştür (İnalçık, 2009: 77-107). Hemen şu konuda bir eleştiri ya da sorgulama gelebilir. Menakıpnâmeyi yazanın 19. yüzyılda mevcut kaynaklardan hareketle bu bilgileri almış olabileceği söylenebilir. Oysa ki burada bizim vurgulamak istediğimiz nokta Uzun Er'in ölüm tarihinin, Kosteneçki'de ifade ettiği ya da vurguladığı yıllara yakın olmasıdır. Nitekim Uzun Er menakıpnâmede Süleyman Paşa'nın ölümünden hemen sonra Gelibolu'yu terk eder ve dergâhına döner. Bu anlatımla sanki Uzun Er'in Süleyman Paşa'ya olan bağlılığı vurgulanmaktadır. Yine de Kosteneçki'de vefat ediş sıralaması ile menakıbnâmede belli bir farklılık olduğu açıktır ancak Kosteneçki'nin bu olayların görgü şahidi olmadığını ve muhtemelen işittiklerinden hareketle bu bilgileri aktardığını vurgulamamız gerekir. Tam da bu noktadaki çelişkiyi ya da problemi sanki çözen ve dönemin çağdaşı olan I. Murad'a ait vakıf belgesindeki bilgiyi anımsamakta yarar var. Burada I. Murad "*hısumum Seydi Sultan'ın kızcağuzun aluvirdim*" cümlesindeki seygid'in, Uzun Er nam-ı diğer Seyyid Ali olduğunu düşündüğümüzde problem sanki çözülmüş oluyor. Yani belgeden hareketle, Seyyid'in en azından bir süre de olsa I. Murad döneminde yaşadığı sonucuna varılmaktadır. I. Murad 1362'de başa geçtiğine ve menakıpnâmeye göre Uzun Er 1364/1365 yılında öldüğüne göre, ortaya koyduğumuz yaklaşımın gayet kabul edilebilir olduğu görülüyor. Ancak menakıpnâmede Uzun Er'in herhangi bir kızından bahsedilmiyor. Aslında menakıpnâmenin hiçbir yerinde -bir iki istisna hariç- kadın adı dahi geçmiyor ve dolayısıyla bu bağlamın yani I. Murad'ın, Seyyid'in kızı ile evlenmesi meselesinin (eğer ki yaklaşımımız doğruysa yani Uzun Er bahsi geçen Seyyid ise) Veli Baba Menakıpnâmesi'nde geçmemesi anlaşılabilir bir durumdur diye değerlendiriyoruz.

- İnce Balaban ile Deli Balaban kardeşti. (Bu yaklaşımı ispatlayan nesnel bir veri ya da sözlü tarih geleneğinden gelen net bir bilgi yoktur. Dolayısıyla bundan sonraki bahislerde ele alacağımız temel hipotezlerimizden birisi budur. Kahraman Özgül'ün "Büyük Balaban" ya da "Cabbar Ali" olarak andığı kişinin "Deli Balaban" olduğunu tahmin ediyoruz.) Yani Deli Balaban, Bursa fethindeki Balaban'ın diğer oğluydu. Rumeli fethine katılmıştı ki zaten bunu biliyoruz. Gazi Evrenos'un emrinde Batı Trakya'da görev aldığını da biliyoruz. Babası gibi o da maneviyat boyutunda kendini geliştirmişti. Belki de doğrudan babasından ve/veya Seyyid Ali (Uzun Er) ile hasbihâl ederek batın ilimleri öğrenmişti.

• Düsturname-i Enveri'deki Rumeli fethine katılan *kızıl börklü* ve Yusuf bin Abdüllatif'in Subhatü'l-Ebrar adlı eserinde Batı Trakya/Vardar taraflarında görevli *divane [deli]* olarak anılan kişi "Deli Balaban"dı. Nitekim Serez ve Kavala civarında Gazi Evrenos'la beraber bu civarı ele geçiren kişilerin başında Deli Balaban geliyordu.

• Deli Balaban, Serez fethinden ve belki Sofya fethinden sonra yani en geç 1386 yılı itibariyle fetih hareketlerine katılmayı bırakıp, kendi ailesinin/cemaatinin de bir süre önce (1361'den sonraki bir tarihte) yerleşmiş olduğu Dimetoka yakınlarında bir yere yerleşti. Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ndeki Gazi Evrenos bahsinden sonra Sarı Kızıl Yaylası'na⁶⁹ yerleşme olgusu aslında bunu anlatmaktaydı. Dimetoka yakınlarında kendi tekkesini kurdu. Kızıl börk giydiği için ve "deli" lakabıyla da anıldığından dolayı, tekkesini kurduktan sonra "Kızıl Deli" olarak anılmaya başlandı. Kızıl Deli kültü ona atfen oluştu. Tekkesini kurduğu yerdeki akarsuya daha sonra Kızıl Deli Çayı dendi.⁷⁰ Kızıl Deli, pir olarak kabul ettiği Seyyid Ali'ye atfen söylemlerini geliştirdi. İbadetlerinde onu takdis etti. Seyyid Ali kültünün oluşmasında paralel yönde katkısı oldu. Hakikaten de 1380'lerden sonra Deli Balaban/Kızıl Deli Dimetoka yakınlarında tekkesini kurup "koçları tığlamaya" yani bir şeyh/mürşid olarak maneviyat yolunda hizmete başlamış olabilir. Nitekim 1412 tarihli belgedeki "*evvelki beyler vakf ve müsellemtmişlerdür*" ifadesini hatırlayalım. Musa Çelebi'nin bu ifadesi ile I. Murad zamanından beridir Kızıl Deli'nin yerleştiği köyün kendisine vakfedildiği düşünülebilir. Dimetoka 1361'de ele geçirildiğine göre zaten 1361'den önce ya da hemen sonraki birkaç yıl içinde bu yörede bir vakıf olması pek beklenemez. 1374/1375 yılına kadar nesnel olarak Deli Balaban'ın fetih hareketleri içinde olduğunu biliyoruz. Bir şekilde en son 1386 tarihinde adına tarih sahnesinde rastlıyoruz. Dolayısıyla 1412 tarihli belgede ima edilen vakfiyenin, I. Murad'ın son yıllarından beridir geldiğini öngörmek mantıklı gözüküyor. Nitekim şimdiye kadar saptayabildiğimiz Dimetoka'daki en eski tarihli vakfın, 1375 yılından beri sürmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiye de aslında, Hicri 925 tarihli bir belgede geçen "*148 seneden beri*" şeklinde yer alan bir açıklamaya dayalı olarak ulaşılmaktadır (Gökbilgin, 1952: 175). Bu bilgi de genel çerçeveye itibariyle, yaklaşımımızı güçlendiren bir bulgudur diyebiliriz.

• Belki de Seyyid Ali'nin (Uzun Er) kendisi aslında Veli Baba Menakıpnâmesi'nde söylendiği kadar erken vefat etmeyip Dimetoka'da belli bir süre yaşadı. Bir başka olasılık Uzun Er'in hayatta kalan bir oğlu ya da yakın bir akrabası (örneğin; kardeşi *Karaca Ahmed*?) tarafından ya da Uzun Er'in soyundan olmamasına rağmen *Seyyid Rüstem Gazi* gibi Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'nde adı geçen erenlerden biri tarafından, Seyyid Ali'ye atfen onun yolu Dimetoka'da devam ettirildi. Seyyid Ali adıyla anılan kült Dimetoka'da bu şekilde oluştu. Ancak Seyyid Ali Sultan kültünün, Rüstem Gazi tarafından gerçekleştirilmiş olma ihtimali düşüktür. Nitekim öldükten sonra Megairi Dağı eteğinde (günümüzde Keşan'ın güneyinde Saroz körfezi kenarında) gömülmüş ve burada adına dergâh kurulmuştu. Bu konuyla ilgili bilgi ileride verilecektir.

⁶⁹ Büyük Derbend (Mega Derio) köyünün güneyindeki yayla (Delibalta, 2001: 21). Bir sonraki bölümde Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ne göre fethedilen yerler ve ilgili sıralama hakkında bilgi aktarılmaktadır.

⁷⁰ Nitekim ileride Kızıl Deli'nin meskeninin yani tekkesinin olduğu yerin "Darı Bükü Köyü" olduğu ve bunun da tam Kızıl Deli Çayı üzerinde olduğu ve kastedilen yerin günümüzdeki Küçük Derbent Köyü olduğu ortaya konacaktır.

• Aşağı tekke diye anılan mekân Kızıl Deli/Deli Balaban'ın tekkesinin olduğu yerken, yukarı tekke Seyyid Ali ya da onun soyundan ya da takipçilerinden birinin kurduğu tekkenin olduğu yerdi.

• Bursa fethinde adı geçen Balaban'ın ailesi Rumeli fethi sırasında Osmanlı'nın genel stratejisi çerçevesince Anadolu'da yaşamakta oldukları bölgeden (muhtemelen Bursa veya yakınlarında bir yerden)⁷¹ yeni ele geçirilmiş olan Meriç nehri çevresine yerleştirildi. Daha doğrusu İnce Balaban ve/veya Deli Balaban'ın fethettiği yerler Süleyman Paşa ya da I. Murad tarafından Balaban ailesine temlik edildi. Bu yöreye yerleşme tarihi Dimetoka'nın fethi olan 1361 yılından sonraki bir tarih olmalıdır. Genel olarak Meriç nehri boyunca yerleştiler. Nitekim bu yerleşim patikası konusundaki tezi şüpheye yer bırakmayacak derecede doğrulayan, görece eski kayıtlarda toponimik veriler mevcuttur. Bunları ilerde sunacağız.

• Meriç nehri etrafında yerleşen Balabanlılar, cemaat önderleri olan ve maneviyat ilminde kendini geliştirmiş olan Deli Balaban'ın oluşturduğu dinsel anlayışa (en erken 1374'den sonra) bağlandılar. Kızıl Deli olarak anılmaya başlayan Deli Balaban, Dimetoka yakınlarında tekke kurduğundan ve zaten Balabanlıların köyleri de Dimetoka çevresinde olduğundan, Anadolu'ya göçmelerinden sonra Dimetoka ile olan bağlarını unutmadılar. Bu iki yönlü bağdan dolayı -yani fiziksel anlamda burada yaşamaları ve dinsel önderlerinin büyük ihtimale burada ölmüş olmasından dolayı- "Dimetoka" olgusu, hatıralarından silinmedi. Nitekim soru paketi çerçevesinde yaptığımız anket çalışmasının sonucunda Balabanlı bireylerin, kendilerini bir aşiretin mensubu olmaktan çok Balaban adlı bir kişinin soyundan gelenler ya da Balaban adlı şahsın takipçisi olarak görme eğiliminde oldukları sonucuna varmıştık (Özgül, 2005: 169).

• Bursa fethindeki Balaban, seyyid kökenli değildi. Dolayısıyla Deli Balaban da seyyid değildi. Ancak Uzun Er ya da Uzun Er'in ailesinden birinden el almış bir gazi-eren olarak hizmet görüyordu. Balabanlıların şeceresinin Hz. Ali'ye çıkmamasının nedeni de buydu. Nitekim Kızıl Deli ile ilgili nesnel belgelerde de hiçbir şekilde seyyidliğe vurgu yapılmamaktadır.

• Deli Balaban nam-ı diğer Kızıl Deli Dimetoka'da öldü. Nitekim 1375'lerde hayatta olduğunu biliyoruz. Feridun Bey Münşeati'nda 1386'da son olarak adına rastlıyoruz. Dolayısıyla bir öngörü olarak Deli Balaban'ın 14. yüzyıl sonu-15. yüzyılın başlarında öldüğü rahatlıkla iddia edilebilir. Kızıl Deli ile ilgili lejant ve belgelerden hareketle Kızıl Deli'nin tahmini ölüm tarihi, 1412 sonrası (en geniş anlamıyla 15. yüzyıl başlarında) olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu argüman ve yaklaşım da Deli Balaban'ın, malum Kızıl Deli'nin ta kendisi olduğu tezini güçlendirir.

• Kızıl Deli kültürünün asıl sahibi olan aile ve Kızıl Deli müntesibi olan Balabanlılardan bir kısmı bir nedenle Dimetoka'dan göç etmek/ayrılmak zorunda kaldılar. Buna karşın Kızıl

⁷¹ Ve belki de Kahraman Özgül'ün Balaban-Sөгüt ilişkisini zikrettiği cümle bununla ilgilidir.

Deli kültürünü sahiplenen birileri geride kaldı. Muhtemelen asli Kızıl Deli kültürünün takipçisi daha doğrusu bu yolu-erkânı süren yani mürşitlik makamındaki aile, Balabanlılar içindeki bir aileydi. Bu aile, bir kısım Balabanlılarla birlikte Anadolu'ya geçti. Nitekim Balabanlıların tümünün Anadolu'ya göçmediğini ortaya koyan bulguları ve belgeyi ileride sunacağız.

• Bu göç sonrası Dimetoka'daki Seyyid Ali kültü ile Kızıl Deli kültü bir şekilde birleşti/entegre oldu. Çünkü Kızıl Deli kültürünün asli sahipleri (ocak sahipleri ?) artık Dimetoka'da yaşamıyordu. Mevcut Seyyid Ali kültürünün takipçileri, geride kalan Kızıl Deli kültü müntesiplerini ve Kızıl Deli kültürünü sahiplendi. Bektaşilik'in nesnel olarak ortaya çıkmaya başladığı 1480'lerden sonra buradaki Seyyid Ali-Kızıl Deli kültü, oluşturulan Bektaşilik kültürü içine de girdi ya da Bektaşilik tarafından sahiplenildi. Nitekim aşağı tekke ve yukarı tekke olgusu ve ortaya attığımız tezi sanki güçlendiren bir bulguyu Heath W. Lowry, bölgede yaptığı alan araştırması sırasında elde etmiş gibidir. Lowry, Ruşenler köyü yakınlarında mevcut tekkeyi ziyarete giderken Ruşenler köyünün doğusunda yer alan Küçük Derbent Köyü'ne uğrar.⁷² Küçük Derbent Köyü'ne giden ana yolun 30 metre ötesinde kendi hâlinde ve mezar taşı olmayan, ağaçların arasında bir türbe görür. Hâlâ takdis edilen bir yer olduğu anlaşılan bu türbe hakkında Ruşenler Köyü'nün yakınındaki türbenin türbedarına danışır. Türbedar konuyu bilmezlikten gelir. Lowry'nin ısrarlı soruları ve çektiği fotoğrafları göstermesinin ardından adeta varlığından başkalarının haberdar olunmasını istemediği bu türbe hakkında bilgi vermeye razı olur. Bizim için can alıcı bilgiyi tam bu noktadan sonra verir ve asıl türbenin bu türbe olduğunu söyler. Ardından bir lejand aktarır ve “mucizevi bir şekilde buradaki naaşının yukarı türbeye naklolduğunu” söyler (Lowry, 2009: 22-27). Dolayısıyla aşağı türbe hakikaten de Kızıl Deli kültürünün çıktığı asıl mekân olmalıdır. Aktarılan lejand yani naaşının mucizevi bir şekilde yukarı türbeye taşınması olgusunu ise, yukarıda ortaya attığımız tez çerçevesinde yani bir nedenle ortadan kalkan aşağı tekke kültürünün, yukarı tekke tarafından sahiplenilmesi şeklinde okumayı teklif ediyoruz. Bunun yanı sıra yine ilginç bir bilgi, Ayhan Aydın tarafından Kasım 2004'teki alan araştırması sırasında derlenmiştir: “İnanışa göre canlar Aşağı ve Yukarı Dergahlar'ın ayrı ayrı varlıklarından haberdar değilmişler. Aşağı ve Yukarı Dergahlar'da yaşamını sürdüren Seyyid Ali Sultan Hakk'a yürüyünce her iki dergâhtan iki can bunu haber vermek için koşarak dergâhlardan hareket etmişler. Öyle bir yerde, habersiz buluşmuşlar ki, bu alan, her iki dergâhın tam orta noktasında bulunup, bu nokta her iki dergâha da eşit mesafedeymiş. Fakat her iki can buluştukları yerde bilinmeyen bir nedenle o an, buluştukları anda, Hakk'a yürümüşler. Nihayetinde bunu haber alan diğer insanlar gelip bu iki canı yan yana gömüp burada bir türbe yapmışlar. Nihayetinde dergâhlara gelen her insanın ziyaret ettiği noktalardan birisi de işte bu Saat Makamı denilen yer olmuştur.” (Aydın, 2007). Yöreden derlenmiş bu lejand, ortaya attığımız görüşü destekleyen metaforik-alegorik bir diğer anlatım şekli değil midir? Yani bu anlatım bize, yukarı tekke kültürünün belli bir zaman sonra aşağı tekke kültürünü sahiplendiğinin bir göstergesi olamaz mı? Ayhan Aydın'ın derlediği bu bilgide “birleştirilen/birleşen bu iki kültür” nişanesi ya da anısı olarak kurulan bir ziyaretgâhın adının

⁷² Bu arada Küçük Derbent köyünün, Ruşenler köyünün doğusunda olduğunu ve kara yoluyla yaklaşık 11 km uzaklıkta olduğu ancak buna karşın, bahsi geçen aşağı tekke ile yukarı tekke arasında 15 km mesafe olduğunu vurgulayalım (Google Earth, 2010).

da “Saat Makamı” olması manidar değil midir? “Saat Makamı” adının, belli zaman sonra bu birleşmenin olduğunu ortaya koyan ya da bu şekilde düşünmemizi sağlayan bir “gösterge” olarak ele alınamaz mı? Bizce gayet makul ve de mümkün gözükmektedir. Zaten Kızıl Deli’nin meskeni olarak düşünülebilecek mekânı yine Kızıl Deli Çayı üzerinde aramak gerekli değil midir? Nitekim 1455 öncesiyle ilgili kayıtlardan hareketle Kızıl Deli türbesinin Darı Bükü mezrasında olduğu bilinmektedir (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 50-72). Hakikaten de aşağıda tekke olarak ifade edilen yer Kızıl Deli Çayı’nın hemen kıyısındadır (Aydın, 2007; Lowry, 2009: 22-27). Ayrıca yukarı tekkenin olduğu yerin Kızıl Deli Çayı’na en yakın olduğu mesafe kuş uçuşu 2 km’dir (Google Earth, 2010). Bu arada “bük” kelimesinin dere kenarında kurulan mekânlarla ilgili bir tabir olduğunu vurgulamamız gerekir. İleride köylerle ilgili açıklama yaptığımız kısımda bu izahat verilecektir. Hemen burada bir örnek daha verebiliriz. Küçük Derbent Köyü’nün kuzeyinde şu anda Bulgaristan sınırları içinde 1530’lardan önce var olduğu saptanan “Balcı” adlı köyün günümüzde “Balcı Bük” olarak adlandırıldığını ve hemen dere kenarında kurulduğunu söyleyelim.⁷³ Dolayısıyla Darı Bükü denen yer, Kızıl Deli Çayı kenarında aşağı tekkenin yer aldığı günümüz Küçük Derbent Köyü’dür. Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi’ndeki “kendi meskeni” olarak ifade edilen yer de burası olmalıdır.⁷⁴ Aynı şekilde 1412 tarihli belgede geçen “Şeyh Kızıl Deli’nin köyü” ile kastedilen yerleşim biriminin Darı Bükü yani bugünkü Küçük Derbent Köyü olduğu da rahatlıkla iddia edilebilir.

• Malatya’da anımsanmakta olan iki farklı költ yani Seyyid Ali ve Ali Seydi költünün nedeni aslında fiziksel anlamda iki farklı kişinin varlığına işaret eden bir söylencedir. Fakat bu kişiler aynı ya da çok benzer tasavvufi kolun takipçileriydi. Kızıl Deli’nin Malatya’ya göçü meselesi ise aslında Balabanlıların, Dimetoka’dan Malatya’ya kadar getirdikleri Kızıl Deli költüdür. Muhtemelen Balabanlılar, Malatya’dan Dersim ve oradan Erzincan’a göç sonrası, Kızıl Deli ile ilgili bağlarını unuttular. Belki savaşlardan belki salgın hastalık ya da başka nedenlerle dinsel hizmeti gören “ocak sahibi” Kızıl Deli ailesinden Balabanlıların tamamına yakını, Malatya’dan Dersim ve Erzincan’a göç sırasında ya da hemen öncesinde ortadan kalkmıştı. Ya da Dersim ve Erzincan’a göç edenler içinde Kızıl Deli ocağı hizmetini devam ettiren aileden biri bulunmaktaydı. Bu nedenlerle Balabanlılar daha sonradan, benzer bir yapıya intisap etme ihtiyacıyla, onlara Erzincan’a yerleşme konusunda yardımcı olan Kureyş Ocağı’na bağlandılar. Daha önce yaptığımız anket çalışmalarında Balabanlılar içinde dinsel önder ya da aile olmadığı şeklinde bir sonuca ulaşmıştık (Özgül, 2005: 169). Nitekim günümüzde Kureyş cemaatinden olup ocakzade olmayan ve kendini Kureyş Aşireti mensubu şeklinde tanıtan aileler bulunmaktadır. Benzer durum Şeyh Hasan Aşireti-Şeyh Onar Ocağı, Şadılı Aşireti-Şadılı/Şazeli Ocağı ve diğer bazı cemaatler için de geçerlidir (Ali Kemal, 1932: 187-195; Yaman, 1998: 86-89; Özgül, 2009b: Özel Arşiv-Video Kaydı).

• Kahraman Özgül’ün Büyük Balaban nam-ı diğer Cabbar Ali olarak ifade ettiği kişi bahsi geçen Deli Balaban olmalıdır. Belki de Malatya’da “Ali Seydi” olarak anılan kişi ya da költ

⁷³ Bu konuda ekte vereceğimiz köyler listesine bakınız.

⁷⁴ Bu konu, ileride köy adlarının irdelendiği kısımdan takip edilebilir. Ayrıca makalenin sonundaki köy listelerini inceleyiniz.

de oydu. Muhtemelen "Ali Seydi" kültü ile aslında seyyid kökenli olmayan ve Seyyid Ali'den el alarak Kızıl Deli kültürünü ortaya çıkartmış ya da çıkmasına neden olmuş olan kişi kastediliyordu. Bu arada anımsanacağı üzere, Malatya'daki Ali Seydi Ocağı'nın merkezi Hekimhan'ın *Darıyeri* mezarında olduğunu söylemiştik. Ayrıca Malatya'daki Balabanlıların bu ocağa bağlı oldukları bilinmektedir (Aksüt, 2004: 90; Özgül, 2004a: Özel Arşiv-Video Kaydı). 1455 tarihli deftere göre de Kızıl Deli türbesinin olduğu yer ise *Darı Bükü* mezarıdır (Beldiceanu-Steinherr, 50-72). Ne kadar ilginç bir benzerlik öyle değil mi?

- Balabanlıların sözlü geleneğinde yer alan Abbasi baskısından kaçış hikâyesi belki de Deli Balaban/Kızıl Deli'nin, Uzun Er nam-ı diğer Seyyid Ali veya Uzun Er'in aile bireylerinden birinden miras aldığı sözlü bir gelenektir. Nitekim Veli Baba Menakıpnâmesi'nde seyyidlerin, Abbasi baskısından Medine ve Bağdat gibi şehirlerden özellikle Malatya'ya kaçış anlatımını aktarmıştı.

D. Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ndeki Yer Adları ve Fetih Güzergâhı

Rumeli fethiyle ilgili olarak velâyetnamede adı geçen yer adlarını ve coğrafi adları yine velâyetnamede zikredilen sıra ile şu şekilde sunabiliriz: Gelibolu, Burgaz, Burgaz Kalesi, Bolayır (Burgaz'la eş anlamlı olarak kullanılmaktadır), Kavak, Kavakaltı, Varmacin (Varmacıye) Kalesi, Varmacin'in sol tarafındaki (batı yönü ?) ırmak, Murtag Kalesi, Hakii Kalesi, İpsala, Fere (Ferecik), Dimetoka, Edirne, Şumnu, Rusçuk, Silistre, Silistre'de bir dağ, Silistre'de Küçük Mastaba Dağı ve Derbendi, Göz Irmağı, Yanbolu (Emlakçe), Muti Dağları, Kırçalı Dağları, Çeleb Yaylası, Karapınar Çeşmesi, Karapınar Çeşmesi yakınlarında (dolayısıyla Çeleb Yaylası yakınlarında) bir hisar, Sarı Kızıl Yaylası, Kızıl Deli'nin *kendi meskeni* olarak tarif edilen yer.

Bu anlatımdan sonra Seyyid Ali Sultan'dan ayrılan Seyyid Rüstem Gazi "Megairi Dağı/ Menairi Dağı"nda, Abdüssamed ise Hilale taraflarında mekân tutar. Seyyid Rüstem, Megairi Dağı'nda bir kavak ağacı içinde inzivaya çekilir (Yıldırım, 2007: 16-21; 161-184).

Burada Gelibolu, İpsala, Fere (Ferecik), Dimetoka, Edirne, Şumnu, Silistre, Rusçuk, Yanbolu⁷⁵ ve Kırçalı Dağları (Kırçalı civarındaki Rodop Dağları) gibi yer adlarını saptama noktasında sıkıntı yoktur. Nitekim günümüzde bilinen yerlerdir.

Velâyetnamede doğrudan Seyyid Ali'nin fetih sırasında yer aldığı anlaşıldığı mekânlar: Gelibolu, Burgaz, Burgaz Kalesi, Kavak, Kavakaltı, Varmacin (Varmacıye) Kalesi ?, Murtag Kalesi, Hakii Kalesi, İpsala, Fere (Ferecik), Dimetoka, Yanbolu (Emlakçe) ?, Kırçalı Dağları ?, Çeleb Yaylası, Karapınar Çeşmesi, Karapınar Çeşmesi yakınlarında (dolayısıyla Çeleb Yaylası yakınlarında) bir hisar, Sarı Kızıl Yaylası ve Kızıl Deli'nin *kendi meskeni* (Yıldırım, 2007: 16-21; 161-184). Soru işareti koyduklarımız hakkında velâyetnamede, net ifadeler bulunmamaktadır.

⁷⁵ Günümüzde Tunca nehri kenarında Bulgaristan yer alan "Yambol" (Ямбол) şehri (Google Earth: 2010)

Varmacin ya da Varmacie adında bir yer adına Rumeli'de rastlamadık. Malum varsayım üzerinden yani Murtağ KaleŖi'ni Trakya'da aramaya kalktığımızda da bir sonuca ulaŖamıyoruz. Ancak ilginçtir ki Murtağ adında bir köyü 1530 yılında Serez'e bağlı bir köy olarak saptıyoruz. (Bu noktada hemen Deli Balaban'ın Serez fethi ile iliŖkilendirilen tarihsel karakter olduğunu tekrar anımsatalım). Hatta o dönem ismi deđiŖerek bu köyün adı "Kırtado" adını almaya baŖlamıŖ. Daha eskiden ise Murtağ adı ile birlikte "Murtağova" Ŗeklinde anılıyormuŖ (167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri I (937/1530), 2003: 72, 79). Drama yakınlarında Bergoz ve yine Serez yakınlarında Kavaklı adında köylerin 1530'larda saptamamız, Gelibolu'dan Malkara istikametine dođruymuŖ gibi gözükten fetih güzergâhı algılamasının aslında bir önyargı olabileceğine iŖaret etmektedir. Yani aslında Gelibolu'dan sonra bir Ŗekilde -belki gemilerle- Gümölcine'nin batısına çıkip ilk önce Serez-Drama çevresini fethetmiŖ olabilirler. Kızıl Deli ile Gazi Umur Bey hakkında Abdal Musa Velâyetnamesi'nde anlatılanlar ve Gazi Umur Bey'in nesnel tarihsel veriler çerçevesinde 1331 yılından sonra Gümölcine dâhil olmak üzere gerçekteŖirdiđi Batı Trakya akınları da akla gelmektedir. Ancak bu durumu netleŖtiren yeterli veriden yoksunuz. Ayrıca Hakii KaleŖi ya da Hakii adlı bir yer de saptayamadık. Varmacin ve Hakii adlı yerlerin saptanması, sanırım bu muallâk durumun çözümlüne katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla mevcut saptama olan Gelibolu-Malkara istikametini Ŗimdilik kabul etmek durumundayız.

Malkara yakınlarından devam edip İpsala, Fere (Ferecik), Dimetoka istikametini ele aldığımızda batıya doğru yönelidikleri, İpsala ve Ferecik'in alınmasından sonra Meriç Nehri boyunca ilerledikleri anlaŖılmaktadır. Bu arada velâyetnamede Seyyid Rüstem Gazi'nin Seyyid Ali Sultan'dan ayrılıp Megairi Dağı'nda *mekân tuttuğu* ifade edilmektedir ki bu ifadeyle aslında, bu yerin daha öncesinde ele geçirildiği sonucunu çıkarsamak ve zaten fethedilmiŖ bir yöreye yerleŖmek Ŗeklinde anlamak mümkündür. Nitekim Rüstem Baba Dergâhı, Saroz körfezinin kuzey yakasında Tuzlu Göl'ün doğu kıyasına yakın noktada saptanmıŖtır.⁷⁶ Nitekim bu yer adını "Megarisi KaleŖi" olarak 1305 yılı civarı Muntaner Kroniği'nde saptıyoruz. Yapılan tarif tamamiyle bahsedilen noktayı doğrulamaktadır. Megarisi KaleŖi'nin, Gelibolu ile Enez arasında bir yerde olduğu tarif edilmektedir (Ayönü, 2009: 80; Muntaner, 2000: 455, 456). Yani aslında Megairi dağı derken, Tuzlu Göl'ün hemen doğu yamacındaki yaklaŖık 130 metre yüksekliğindeki tepe kastedilmektedir (Google Earth, 2010). Söz konusu dergâh bunun eteğindedir. Yani velâyetnamede aktarılan yer adı tevatür değil gerçektir. İpsala-Ferecik'in ele geçirilmesiyle fetih kollarının Meriç nehri boyunca kuzeye doğru yönelidikleri anlaŖılmaktadır. İpsala hizasından yaklaŖık 10 km kuzeye doğru gittikten sonra Meriç nehrinin, Ergene Nehri ile birleŖtiđi nokta gelmektedir. Fethetilenlerin burada iki kola ayrılarak bir kolun Meriç Nehri üzerinden diğerinin ise Ergene Nehri'ni takip ederek

⁷⁶ (Tunca, 2003: 27-30; Kazancıgil, 2003: 16-26; Yıldırım, 2007: 72, 73). Rıza Yıldırım Ratip Kazancıgil'n Yöre Dergisi'ndeki makalesinden nakille, buna benzer bir bilgi vermektedir. Ratip Kazancıgil ise Keçecizade İzzet Molla'dan nakille ilgili bir bilgi aktarmaktadır. AraŖtırmacı Dursun GümüŖođlu ve sonrasında Yrd.Doç.Dr. HaŖim Ŗahin bizzat bu lokasyonu saptamıŖlardır. HaŖim Ŗahin ile yaptığımız bir çalıŖma sırasında Google Earth üzerinde bu noktayı iŖaretledik. Buranın koordinatları Ŗöyledir: Enlem: 40°37'42.24"K; Boylam: 26°29'51.14"E

kuzeye doğru devam etmiş olması mantıklı gözüküyor. Nitekim bu şekilde Dimetoka'ya ve hatta Edirne'yi güney bölgeden muhasara altına almış olabileceklerdi. Velâyetnamede Dimetoka bahsinden sonra Seyyid Ali Sultan'ın devam eden akınlara (Edirne, Şumnu, vs.) katılmamış gibi görünmesinden böylesi bir anlam çıkartılabilir.

Kızıl Deli'nin Yanbolu (Emlakçe)'ya gidip gitmediği velâyetnameden net olarak anlaşılamamaktadır. Benzer şekilde Kırçalı Dağları bahsinden buradaki fethe katıldığını söylemek güçtür ancak Kırçalı Dağları derken kastedilen yer büyük ihtimalle Bulgaristan'da Koşu Kavak ilçesi sınırları içindeki ve hemen çevresindeki Rodop Dağları'dır. Çeleb Yaylası ve Karapınar Çeşmesi adlarını eski dönem kayıtlarda göremiyoruz. Aslında günümüzde Karapınar (Vrysika) adında Dimetoka'nın yaklaşık 25 km kuzeybatısında bir köy vardır ancak bu köy adına 1530 tarihinde ve öncesinde rastlamıyoruz. Çeleb Yaylası günümüzdeki Koca Yayla olarak adlandırılan Ruşenler Köyü'nün batısındaki yayladır. Sarı Kızıl Yaylası ise Büyük Derbend (Mega Derio) Köyü'nün güneyindeki yayla olmalıdır (Delibalta, 2001: 21). Kızıl Deli'nin *kendi meskeni şeklinde* tanımlanan mekânınsa günümüz Küçük Derbent köyünün hemen girişindeki aşağı tekke olarak adlandırılan yer olduğunu düşünmemiz için birçok argüman bulunmaktadır. Tüm bu yer adları ile ilgili çıkarımları, elimizdeki kaynaklardan, haritalardan hareketle aylar süren incelemelerden sonra vardık. Ekte bu yer adları liste hâlinde sunulmuştur.

II. 16. Yüzyıl Öncesi Bazı Dimetoka Köyleri Hakkında Kısa Özet

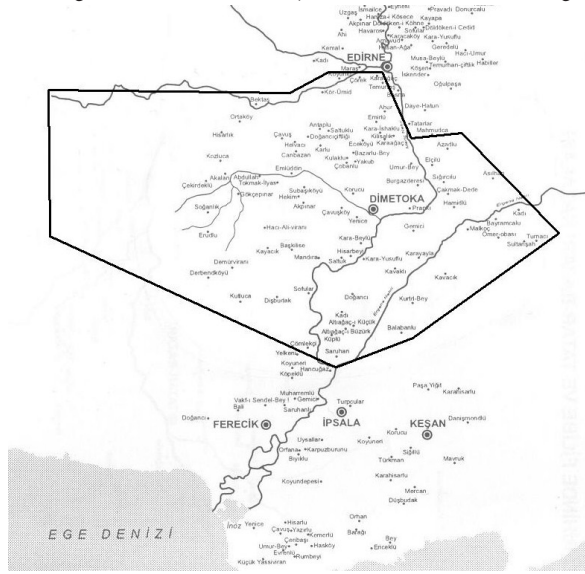
A. Dimetoka'nın Sınırları

1530 tarihli muhasebe defterindeki Dimetoka'ya bağlı köy, mezra ve diğer yer adları kayıtlarını, başta Tayyip Gökbilgin'in Edirne Paşa Livası adlı kitabı ve Yunanistan Evros Şehri, Bulgaristan Hasköy ve Kırçalı'deki yerleşim birimleriyle ilgili bilgi veren kaynakları inceleyerek değerlendirdik. İnceleme ve değerlendirme süreci sonrasında, 1530 yılı itibarıyla Dimetoka'nın sınırlarının ne olabileceği ortaya konmuştur. Ayrıca geçmişteki köy adlarının günümüzdeki karşılıklarının ne olduğu saptanmaya çalışarak, konuyla ilgili araştırma yapacak olanlara rehber niteliğinde bir bilgi sunmayı amaçladık. Böylece eski dönemlerdeki bir köyün günümüzdeki adı ve dolayısıyla lokasyonunu daha kolay belirleme imkânı olacaktır. Makalenin ekinde tüm bu çalışmayı liste hâlinde sunuyoruz.⁷⁷ Birazdan sunacağımız haritada

⁷⁷ Birazdan sunacağımız ve ekte verdiğimiz liste içinde ilgili tüm kaynakları zikredecek kadar yer olmadığından yani pratik imkânsızlıktan dolayı sadece temel bazı kaynaklara gönderme yapılmıştır. Ancak tüm Dimetoka köyleriyle ilgili çalışma sırasında yararlanılan kaynakça şudur: 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) I, 2001; 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) II, 2002; 167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri I (937/1530), 2003; 75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519), 2009; Gökbilgin, 1952; Beldiceanu-Steinherr, 1999; Acaroğlu, 2006; Gouridis, 2006; Liakopoulos, 2002; Mavrommatis, 2005; Delibalta, 2001a; Delibalta, 2001b; Google Maps, 2010; Google Earth, 2010; Google Translate, 2010; Millet Gazetesi Web Portalı-Yunanistan Batı Trakya Türk Köyleri Haritası, www.millet.gr/images/harita.jpg, 1 Aralık 2009; Adım Adım Türkiye Yol Atlası/Rehber; 2008; Köylerimiz, 1933; Edirne ve İlçelerindeki Köy Listeleri, www.kenthaber.com, 1 Aralık 2009; Evros İli ve İlçeleri Hakkında Bilgi, tr.wikipedia.org/wiki/Evros_

1530 yılı itibariyle Dimetoka'nın sınırları ifade edilmiştir. Dimetoka'nın o dönemki sınırları şu şekilde özetlenebilir:

- Kuzey Sınırı: Arda Nehri
- Kuzey-Kuzeydoğu Sınırı: Meriç Nehri
- Doğu-Güneydoğu Sınırı: Günümüz Uzunköprü ilçesinin neredeyse tamamı Dimetoka'ya dâhildi. Dolayısıyla Uzunköprü'nün kuzeyinde, güneyinde kalan ilçelerle olan sınır çizgisi Dimetoka'nın sınırlarıydı. Günümüz Uzunköprü ilçesinin güneydoğu kısmı 1530'daki Dimetoka sınırları dışında kalyordu. Dolayısıyla Ergene Çayı'nın birkaç kilometre batısına doğru zahiri bir çizgi çizdiğimizde bu çizgi, 1530'lardaki Dimetoka'nın doğu sınırı olacaktır.
- Güneybatı-Batı Sınırı: Bu sınır, diğerlerine göre daha az belirgindir. Ergene Nehri ile Meriç Nehrinin birleştiği noktadan Bulgaristan'ın Koşu Kavak (Krumov-grad) ilçesinin batısındaki Kirkovo ilçesi sınırı ile Yunanistan sınırının kesiştiği yere doğru çizilebilecek bir sınırdır.
- Batı Sınırı: Bulgaristan'ın günümüz Ortaköy (Ivaylov-grad) ilçesi tamamıyla 1530 yılı Dimetoka sınırları içine dâhildir. Ancak Koşu Kavak ilçesi içinde de önemli toponimik veriler yakaladığımızdan dolayı 1530'lardaki Dimetoka Batı sınırının, günümüz Koşu Kavak ilçesinin batısındaki Momchil-grad ve Kirkovo ilçeleriyle olan sınırı şeklinde olduğunu düşünüyoruz.

1530 Yılı İtibariyle Dimetoka Sınırı

B. Kızıl Deli Köyleri ve Kızıl Deli İle İlgili Erken Dönem Belgelerde Adı Geçen Yer Adları

Kullandığımız onlarca kaynak ve birebir yer adları incelemeleri neticesinde 16. yüzyıl öncesi Dimetoka köyleri hakkında vardığımız sonuçları özet olarak aşağıda sıralamak isteriz:

(il), 01 Aralık 2009; www.ardaboylari.tr.gg, 01 Aralık 2009; Balkanlar Bilgi Bankası-Bulgaristan Hasköy ve Kırçali Köyleri Listeleri, www.balkanlar.net, 1 Aralık 2009.

- MC 0/89 (1456)'da adı geçen Daru Bükü/Taru Bükü mezarası günümüz Küçük Derbent Köyü'dür: Daru Bükü 1455'den önce bir köymüş ve burada bir kervansaray varmış. Daru Bükü, Kızıl Deli Türbesi'nin olduğu köyün adıydı (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 59-69) Daru Bükü 1530'da mezra olarak gözükmeye devam ediyor. Ayrıca "bük" kelimesinin dere kenarında kurulan köy ve mezarlara verildiğini söylemek gerekir (Derleme Sözlüğü, 1993: 814-816) ki Küçük Derbent köyü tüm bu tanımlamalara uymaktadır. Zaten Ruşenler Köyü ve yukarı tekkenin olduğu yer, dereye uzak bir yerdedir. Ayrıca Ruşenler Köyü 1530 ve öncesindeki kayıtlarda gözükmüyor. Bu yüzden de Ruşenler Köyü'nün (ya da yukarı tekkenin olduğu yerin), Daru Bükü mezarasının yeni ismi olamayacağı açıktır. "Aşağı Tekke" olarak bilinen yerin Kızıl Deli tekkesinin asıl mekânı olduğunu biraz önce saptamıştık. Dolayısıyla Daru Bükü denen yerin, Kızıl Deli'nin "kendi meskeni" olarak tarif ettiği yer olma ihtimali yüksektir. Yani günümüz Küçük Derbent Köyü asıl Kızıl Deli kültürünün yeşerdiği yerdir. Küçük Derbent köyünün günümüzdeki Rumca ismi Mikro Derio'dur.
- MC 0/89 (1456)'da adı geçen Umur Hacı Köyü/Derbent Köyü, günümüzdeki Büyük Derbent Köyü'dür. Büyük Derbent köyünün günümüzdeki Rumca ismi Mega Derio'dur.
- 1530 (370-I)'deki Kızıl Deli Derbendi: Daru Bükü mezarası yakınlarında olduğu bilinmektedir. Burası da aslında günümüz Büyük Derbent Köyü'dür. Nitekim örnek vermek gerekirse: Küçük Derbent Köyü civarından Gümölcine'ye gidilmek istendiğinde en kısa yol, Büyük Derbent Köyü üzerinden geçecektir (Google Earth, 2010). Kısacası derbentçilik hizmeti noktasında bu civarda, özellikle kuzey-güney doğrultusunda yolculuk edecek olanların güzergâhında bu köyler kurulmuştu. Bu hem güvenlik hem de kervanlara ve yolculara lojistik hizmet vermek amacıyla yapılıyordu. Nitekim 1456 yılına ait belgede eskiden Daru Bükü mezarasında bir kervan saray olduğu ifade edilmektedir (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 59-69). Anlaşılan o ki bu hizmeti daha sonrasında Büyük Derbent Köyü üstlenmiştir.

Kaynak	Yer Adı	Diğer İsim ya da Not	NOTLAR	1456'da Olup Olmadığına Gözüküyor Mu?
MC 089 (1456)	Umur Hacı Köyü	Derbert Köyü	İrene Beliceanı, bu çevrede birçok anızın 1455'de terk edilmiş olduğunu, Umur Hacı'da 44 vergi mülksüz olduğunu, 30 sene sonra tını gayri mülk olan 62 vergi mülksüz olduğunu ve zaten derbenleri gayri mülksüzlerin koruluğunu söylemektedir: "Derbert Köyü olarak ifade edilen köy, bugün Yunanistan'daki "Büyük Derbert Köyü" olsa gerek.	Evet
	Tarı Büki Mezrası	Darı Büki	Eskiden bir köyün ve burada bir kervansaray varmış. Darı Büki, Kızıl Deli Türbesinin olduğu köyün adıydı. Darı Büki 1530'da mezra olarak gözetilmeye devam ediyor. Muhtemelen bugünkü "Küçük Derbert" Köyü ya da hemen 1 km kuzeydoğusunda, Kızıl Deli çayı kenarında bir yerdi. Muhtemelen günümüzde "Aspağ Tekke" olarak bilinen yerdi.	Evet
	Tatar Vıran Mezrası		Tatar Vıran, 1530'da mezra olarak gözetilmeye devam ediyor.	Evet
	Büyük Vıran Mezrası		KIZIL DELİ Köyü olmuştur. Büyük Vıran Köyü, günümüzde Hacı Vıran (K. Vıran) adıyla Gümrükçü'nün Kızıydoğusunda Kardere ve Kovank köyleri arasında yer almaktadır. Bekli de Bulgaristan Haskoy'deki "Büyük Örencik" yani "Krepost" köyüdür. Ancak 1455'de ifade edilen diğer köyleri baz alırsak bu köyler yakın ve Büyük Vıran adını çağrıştıran yegane köy "Demaröter"dir. Biz eski kayıtlardaki Büyük Vıran'ın günümüzdeki "Demaröter" köyü olduğunu tahmin ediyoruz.	Evet
	Darıfilili Mezrası (1456)	Tarıfilili Vıran Köyü (1530)	Bu daha sonraki kayıtlarda "Tarıfilili Vıran" olarak geçen yerdir. Tarıfilili, günümüzde Bulgaristan, Kırcaali ili Kosjakavak belediyesi yakınlarında "Tırıyava" adı ile bulunmaktadır. Ayrıca Yunanistan-Ferrecik yakınlarında günümüzde Paşmakçı (Başmakçı, Tekke) olarak bilinen şimdiki adı "Tarıfilili" Köyü vardır.	Evet
	Akpınar Mezrası (1456)	Akpınar Köyü (1530)	Bu köy 1530'da gözetilmekte. Bugünkü adı "Asproneri"dir.	Evet
	Sazlık Mezrası	Papazlık/Tatarlık	Sazlık (Papazlık) 1530'da "Papazlık" adında mezra olarak gözetiliyor. Günümüzde Hebl (Seçek) Köyü'nün ardında "Papazlık" diye bir dağ var. Hatta bu dağ o civardaki en yüksek tepesine sahip gibi duruyor. Bu bakımdan günümüz Hebl Köyü (Hebl/Seçek, Yunanca adıyla "Chlo") ya da yakınında bir yer olabilir. İrene Beliceanı-Sternherr'in MC 089'da "Sazlık", TT20'de "Papazlık" okuduğu yer adı (ki aslında TT 20 ile TT 77'nin hemen hemen aynı bilgileri içeren belge olduğunu ifade etmektedir.) Münir Aktepe tarafından TT 77'de "Tatarlık" olarak okunmuştu.	Evet
	Kavacak/Kuncak Mezrası (1456)	Kavacak	Kavacak (Kavacak) ise biraz kargak çünkü 1530'da hem Kavacak hem Kavacak adı mezra hem de Kavacak adı bir köy görünüyordu. Bahsedilen Kavacak (Kavacak) Köyü, Ferrecik yakınlarındaki Kavacak (Kavacak, Koyaneri Bostanlı) yani yeni adıyla "Leikarnı" Köyü olabilir. Ancak Edime Uzanköprük'deki Kavacak Köyü de olabilir. Münir Aktepe aynı belgede bu mezrayı "Kuncak" olarak okumuş. Sonraki belgeleri aynı şekilde yani "Kavacak" olarak okunmuş.	Evet
	Kayak Kilise Mezrası	Hacı Hzr Yayıstı	Kızıl Del'in doğusunda bulunmaktadır. Bir mezra, köy ya da mevki adı mı olduğu tam olarak anlaşılmemiştir. Bugünkü "Baş Kilise" (Protoklesis Köyü) ya da "Kam Kilise" köyü ya da bu iki köy arasında kalın bölge olma ihtimali yüksektir. Nitekim tarih de uymaktadır. Her iki köy de Kızıl Deli Türbesinin doğusundadır ve her iki köy arasında sadece 5-6 km mesafe vardır. Kızıl Deli köyü değildir. Kızıl Deli ile ilgili belgede adı geçmektedir. (Beliceanı-Sternherr, 1999: 66)	Hayır
	TT 20 (1486)	Saçanlı		1530'da gözetiliyor. 1530'daki diğer adı "Miharı". Kızıl Del'in sol yakasında yani Küçük Derbert Köyü'nün batısında bulunmaktadır. Bir yerleşim birimi adı mı yoksa bir mevki mi pek anlaşılıyor. Saçanlı köyü, bugün Bulgaristan Haskoy sınırları içinde "Bejantsi" adıyla bulunuyor (Acaroğlu, 2006: 878). Bulgaristan'da yaşayan araştırmacı Veysel Bayram da bu köyün varlığını doğruladı ancak çok az mülke sahip bir köy olduğunu ve Saçanlı adını yere "Yunanistan'dan gelen" atılımında kullandığını belirtti.
Karban Saraylı			Bir mezra ya da köyden çok bir mevki adı olsa gerek.	Hayır
Kızılfeki Mevki			Tarı Dağ'ında bulunmaktadır. Tarı Dağ mevkiine "Cebel" adı da verilmektedir.	Evet
TT 470 (1509)	Sivari Büki Mevki		Bu köyde gayri mülkler yapıyor. Aslında bir köy mü yoksa mevki mi olduğu anlaşılmemiştir. Darı Büki'ne yakın bir yerleşim; TT 470'e göre Tatar Vıran, Akpınar ve Kavacak'ın "Darı Büki" köyünün sınırları içinde kalmaktadır. Adında "büki" kelimesi olduğuna göre bir dere ya da çay gibi bir akarsu kenarında bulunuyor olsa gerek. Sivari Büki diye bir köy 1530'da gözetilmiyor İrene Beliceanı, "Sivari Büki" mevkinin kabaca 1460'lar ile 1560'lar arasındaki mevcut kayıtlarda bulunmadığını ancak 1569 civarında yazıldığı düşünülen TT 470 no'lu mülssal defterde görüldüğünü ifade etmektedir.	Hayır

C. 16. Yüzyıl Öncesinde Dimetoka Sınırları İçinde, Trakya'da ve Balkanlarda Balaban Köyleri ·1530 (370-I)'de adı Sığırcılı'ya dönüşen "Balaban" köyü, Balabanlıların terk ettiği köy ya da köylerden biri olma ihtimali yüksektir. Daha sonraları Fatih Sultan Mehmed bu köyü, eşi Gülşah Hatun'a (Şehzade Mustafa'nın annesi) vakfetmişti (Gökbilgin, 1952: 319). Aslında "Savuçlu" ve "Sovuklu" diye anılan köyler (ki bunların diğer adı Sığırcılı olarak geçmektedir.) belki de ayrı köylerdir. Bu konuda ekte verdiğimiz listeye bakınız.

· 1530 (370-I)'de Dimetoka'ya bağlı Balabanlı Köyü, İpsala'ya bağlı Balaban Köyü ve 1519 Gelibolu Defteri'nde Harala'ya bağlı Balaban Köyü: 1530 (370-I)'de Dimetoka'ya bağlı olarak gözüken "Balabanlı" adlı köyün, Balabanlıların terk ettiği köy ya da köylerden biri olduğundan şüphe duymuyoruz. Ancak bu köyün günümüzde hangi köye karşılık geldiğini saptama noktasında ilk başta sıkıntı çektik. Nitekim günümüzde Uzunköprü'de Balaban Köyü vardır ancak bu köyün hemen kuzeyinde ve sadece 5 km uzağında "Balabankoru" adlı

bir köy ve yine Balaban Köyü'nün 15 km batısında "Balabancık Köyü" bulunmaktadır. Yani birbirine çok yakın Balaban adlı üç farklı köy bulunmaktadır. Dolayısıyla hangi köyün nereye denk geldiğini saptamak güçleşmekteydi. Neyse ki imdadımıza, yakın vakitte Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından yayımlanan 75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri yetmişmiştir. Bunun yanı sıra Tayyip Gökbilgin, 1511 tarihli bir vakfiyeden hareketle "Balabanlu" adlı köyün, "Balılı" ve "Balbalu" olarak da görüldüğünü ve bazı araştırmacılara göre "Lulu" adlı köy ile "Balabanlu" köyünün aynı köy olduğunun iddia edildiğini ancak buna katılmadığını ifade etmektedir. "Balbalu" olarak Çirimen Mirlivası Hüsrev Bey Vakfı'na ait bir köy olarak 1485 tarihli bir belgede kaydı geçmektedir. Kaynakları irdelememiz sonucu, 1530'da Dimetoka'ya bağlı "Balabanlu" adlı köyün günümüzde Uzunköprü'ye bağlı "Balabankoru" adlı köy olduğunu; 1530'da İpsala'ya bağlı "Balaban" adlı köyün günümüzde Uzunköprü'ye bağlı "Balabancık" Köyü olduğunu; ayrıca 1519'da Gelibolu Defteri'nde Harala'ya (Günümüzde Uzunköprü'ye bağlıdır ve şimdiki adı "Altinyazı"dır.) bağlı "Balaban" adlı köyün günümüzde Harala'nın (Altinyazı) 3 km kuzeybatısındaki ve yine Uzunköprü'ye bağlı "Balaban" köyü olduğunu saptamış oluyoruz. Nitekim günümüzdeki "Balabancık" Köyü, Altinyazı'nın batı-güneybatısındadır. Bu da, İpsala'ya bağlı olduğunun ve dolayısıyla Dimetoka'ya bağlı olmadığını bir göstergesidir (370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) I, 2001: 90, 163; Gökbilgin, 1952: 391, 392; 75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519), 2009: 38, 65). Bu üç köyün de Ergene Çayı'nın hemen sağ yamacında olduğunu vurgulamak gerekir. Bu yöreyle ilgili yaptığımız alan araştırmasında da ilginç bazı veriler elde ettik. 13 Ekim 2007 tarihinde Edirne Uzunköprü'ye bağlı İbriktepe yakınlarındaki "Balabancık" köyünde, köyün en yaşlı kişilerinden 1922 doğumlu Veysel Filiz'den derlediğimiz bilgiler şöyledir:

- Balabancık köyü çok eski bir köy. Balabancık Köyü en az 500 senelik bir köy.
- Bir Balaban Ağa varmış. Balabancık, Balaban-Koru ve Balaban köyleri ona aitmiş.
- Bizler Gacal'ız yani yerliyiz.
- Gacal "yerli hâlk" anlamına gelmektedir⁷⁸
- 1530 (370-I)'de "Tovici Balaban" olarak da geçen Turnacı Köyü: Cumhuriyetin ilk yıllarında "Turnaca" olarak kayıtlı idi. 1485 tarihli bir belgede "Turnacı" ve "Tovici Balaban" (Toyca Balaban) köylerinin aynı köyler olduğu vurgulanmaktadır (Gökbilgin, 1952: 243).

⁷⁸ (Özgül, 2007a: Özel Arşiv-Video Kaydı). Veysel Filiz ve köyde görüştüğümüz diğer kişiler, "Gacal" tanımlamasını yaparken kendilerini, bu yörede yaşamakta olan ve "muhacir", "göçmen", "Pomak" ya da "dağlı" olarak tanımlanan diğer topluluklardan farklı olduklarını özellikle vurgulamaktadırlar. Bu tanımlamayla aslında oldukça eski dönemlerden beri bu yörenin yerlisi olduklarının altını çizmektedirler. Trakya'daki nüfus hareketleri bu makalemizin konusu dışındadır ancak sadece Osmanlı'nın son yüzyılımı ve Cumhuriyet yıllarını bile ele aldığımızda, savaşlar ve mübadele sebebiyle bu yörede nedenli büyük nüfus değişimi olduğu görülecektir. Kaldı ki daha eski dönemlerden beri var olduğunu bildiğimiz nüfus hareketlerini de düşündüğümüzde bu yörede, erken dönemlerden beri yaşamakta olan hâlk kitlesine rastlama olasılığı düşüktür. Nitekim Gazi Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi çalışması için bu yöreye giden Ahmet İmam'ın 2004 yılı sonbaharındaki alan araştırması sırasında elde ettiği kayıtlardan da bunu anlayabiliyoruz. Ahmet İmam, Uzunköprü'deki Balaban Köyü ziyaretinde köyün yaşlılarıyla görüşmüştür. Bu görüşme kaydından hareketle bu köyde yaşayanların, köyün eski bir köy olduklarını ifade etmelerine karşın hemen hemen hepsinin 93 Harbi öncesi gelenlerden oluştuğu anlaşılmaktadır (Özgül, 2004b: Özel Arşiv-Video Kaydı).

1530'larda "Turnacı Nasuh" diye bir köy daha gözükmele beraber, ne öncesinde ne de hemen sonrasında bu adla bir köy saptayamadığımızdan Turnacı (Tovici Balaban) Köyü ile aynı köy olduğu kanaatini taşıyoruz. Osmanlı kroniklerinde Kosova Savaşı bahislerinde "İnce Balaban" ile birlikte "Tavica Balaban" adlı tarihsel karakterin yer aldığını vurgulamıştık. Hiç şüphe yok ki bu köy, kroniklerde adı geçen Tavica Balaban'a temlik edilmiştir.

- 1530 (370-I)'de Ferecik'e bağlı "Balabanlu" köyleri: 1530 tarihli Rumeli Muhasebe Defteri'nde Ferecik'e bağlı iki farklı "Balabanlu Köyü" kayıtlıdır. Ancak günümüzde Ferecik yakınlarında Balaban ya da Balabanlı adında bir köy bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu köylerin yerlerini saptamak güçleşmektedir. (370-I)'de zikredilen "Balabanlu" köylerinden biri 1530'lara gelindiğinde artık "Mir-ahur" ya da "Mirahor" olarak anılmaya başlamıştı. Hatta 1570'e gelindiğinde artık "Sekban" köyü olarak da anılmaktaydı. Ancak günümüzde ne Mir-ahur/Mirahor ya da Sekban adında Ferecik yakınlarında bir köy saptayamadık. Anlaşılan o ki bu adı da değiştirmiştir ya da köy tamamen ortadan kalkmıştır. Diğer "Balabanlu" köyü ile ilgili olarak Ferecik'e bağlı Koyun-eri Köyü'nden hareketle yerini yaklaşık olarak saptayabiliyoruz. Hicri 925 tarihli (Miladi 1519) tahrir defteri sayfa 405'de "Kodere-eri" ya da "Koyun-eri" olarak anılan köyle ilgili şöyle bir kayıt bulunmaktadır: "*Karye-i Koyun-eri mezkûr Balabanlu köyüne eküb öşr verirler*" (370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) I, 2001: 30, 31, 90, 106, 110, 163). Dolayısıyla bu Balabanlu Köyü, Koyuneri Köyü yakınlarında olmalıdır. 1530'da Koyuneri olarak görünen köy, günümüzde Türkçe "Koyunyeri", Rumca "Provatonas" olarak anılmaktadır. Bu çevrede günümüzde bulunan köyleri geçmiştekilerle karşılaştırdığımızda ikinci olarak zikrettiğimiz Balabanlu Köyü'nün, Türkçe "Teke" olarak bilinen günümüzde Rumca adı "Tavri" olan köy olması gerektiği sonucuna vardık.⁷⁹

- 1530 (370-I)'da Zağra-i Eskihisar Kazasına bağlı "Balabanlu" Köyü: Bu köy 1530'larda "Sekbanlu" ya da "Tomar Koşanlı" olarak da anılmaktaymış. Meriç Nehri'ne 1 km uzaklıkta ve günümüzde "Velikan" olarak anılan bu köy Bulgaristan'ın "Dimitrov-grad" kentinin 12 km batısında yer almaktadır (370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) I, 2001: 90, 116, 119, 163; Acaroğlu, 2006; 94; Google Earth, 2010).

- 1507 Tarihli Vakfiye'de "Şehid Balaban" adlı yer: Tayyip Gökbilgin'in yayımladığı vakfiye'de Hasköy-Çirmen yakınlarında Büyük Göçbeyi Köyü ile Kozpınar adlı çay arasında "Balaban Meşhedi" yani "Şehid Balaban'ın gömüldüğü yer" anlamında bir mevkiiden bahsedilmektedir (Gölbilgin, 1952: Vakfiyeler Kısmı, 56).

- 1530 (370-I)'de Filibe Kazası'na bağlı "Balabanlu" Köyleri: 370-I'de Filibe'ye bağlı iki adet Balabanlu Köyü bulunmaktadır. 1530'da bunlardan biri "Korucu Koşan" ve "Hamidlü" adıyla

⁷⁹ Delibalta, 2001a; Delibalta, 2001b; Google Maps, 2010; Google Earth, 2010; Millet Gazetesi Web Portalı-Yunanistan Batı Trakya Türk Köyleri Haritası, www.millet.gr/images/harita.jpg, 1 Aralık 2009; Evros İli ve İlçeleri Hakkında Bilgi, tr.wikipedia.org/wiki/Evros_(il), 01 Aralık 2009

da anılırken diğeri "Çiflik-i Kurd Şeyh" ya da "Çiflik-i Kurd İnce" adlarıyla da anılmaktaydı (370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) I, 2001: 90, 93, 107). Ancak her iki köy için ilgili kayıtlar dikkatli incelendiğinde 1570 tarihli bir başka defterdeki bilgilerde "Balabanlu" isminin geçtiği yani daha sonradan bu köylerin "Balabanlu" olarak da anılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu köylerin lokasyonlarını ve eğer mevcutsa günümüzdeki yeni adlarını saptayamadık. Dolayısıyla bu köyler, en azından Anadolu'ya göçen Balabanlılarla ilgili değildir. Ancak geride kalmış olan Balabanlılarla ilgisi olabilir. Fakat bu durumu netleştirebilecek nesnel bilgilere şimdiye kadar ulaşamadık.

- 1530 (370-II)'de Yenice-i Zağra Kazasına Bağlı Balabanlı Köyü: Bu köy günümüzde Bulgaristan'ın Eski Zağra şehir merkezinin 25 km kuzeydoğusunda bulunan yeni adı Edrevo olan köydür (370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) II, 2002: 68, 144; Acaroğlu, 2006: 93; Google Earth, 2010).

- 1530 (370-I)'de Çorlu Kazası'nda Balabanlu Köyleri: Çorlu'ya bağlı iki adet Balabanlu Köyü gözükmektedir. Biri "Kara Güvendik" adıyla da anılmaktadır (370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) I, 2001: 134). Günümüzde Çorlu-Muratlı'ya bağlı Balabanlı Köyü bulunmaktadır (Google Earth, 2010). Kara Güvendik olarak da anılan Balabanlu Köyü'nün yerini ve günümüzdeki adını saptayamadık.

- 1530 (370-II)'de Silistre ve Niğbolu Livası İçinde Balaban Adlı Yerleşim Birimleri: Silistre Livası'nda Hırsova Kazasına bağlı Balaban Köyü, Varna Kazası'na bağlı Balaban-kuyusu mezarası, Yanbolu Kazası'na bağlı Balabanlu Köyü ve mezarası, Karin-ovası Kazası'na bağlı ve Saru-Mahmud ya da Hacı Mahmud olarak da anılan Balabanlu Köyü, Silistre Kazası'na bağlı ve Radovan olarak da anılan Balabanoğlu Kuyusu Köyü, Varna Kazası'na bağlı Demüroğlu Balaban Kuyusu mezarası, Yanbolu Kazası'na bağlı Hacı Balabanlı mezarası bulunmaktadır. Niğbolu Livası'nda Şumnu Kazası'na bağlı Balabancı Köyü, Çernovi Kazası'na bağlı Balabanlı Köyü de bulunmaktadır (370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) II, 2002: 75, 78, 80, 89, 97, 147-149, 151, 152). Aslında biraz daha eski bir belgede Silistre bölgesindeki bazı ilgili kayıtlara ulaşıyoruz. Tayyip Gökbilgin'in yayımladığı 1507 tarihli bir vakfiyede Silistre bölgesiyle ilgili olarak Prevadi yakınlarında "Balaban Konuğu" ve "Balaban Kayası" adlı yerler bulunmaktadır (Gölbilgin, 1952: Vakfiyeler Kısmı, 24, 26). Nitekim günümüzde başta Hacı Balabanlı olmak üzere yukarıda verdiğimiz köylerle örtüşen birçok köy, Bulgaristan'da mevcudiyetini korumaktadır ancak günümüzde isimleri Bulgarca'dır. (Acaroğlu, 2006: 92, 93, 330, 388, 1020, 1030).

- 1530'da Batı Trakya'da (Gümölcine, Yenice-i Karasu, Drama, Nevrekep) Balaban adlı yerler ve coğrafi adlar: Gümölcine'de Balabanlu Köyü, Balabanlu Çeltük Nehri, Özbeyli olarak da anılan Balabanlu Köyü ve ayrıca bizim için önemli bir veri olan "Delüce Balabanlu" Köyü, Yenice-i Karasu'da Balabanlu Köyü ve Saru Balabanlu Köyü, Nevrekep Kazası'nda Kutluca olarak da anılan Balaban Değirmeni Mezrası, Drama Kazası'nda Tıkilova olarak da anılan Balaban Köyü ile Brodilova olarak da anılan Balaban Köyü bulunmaktadır. "Balabanlu

Çeltük Nehri" kaydından hareketle Balabanlı Cemaati'nin Gümülcine yakınlarında bir nehre isim verilebilecek kadar erken dönemden beri bu yörede yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca "Delüce Balabanlı" Köyü de oldukça manidardır. Deli Balaban'ın Batı Trakya'daki fetihlerde yer aldığını anımsatmak gerekir. Bunun yanı sıra nesnel olarak Balabanlıları cemaat olarak bu dönemde Gümülcine'de saptamamız, birçok soru işaretini ortadan kaldırmaktadır. Dimetoka'ya en yakın ve Batı Trakya'daki görece büyük merkezlerden biri olan Gümülcine'de nesnel olarak Balaban Cemaati'ni saptıyor olmamız, bir zamanlar Balabanlıların Balkanlar'daki varlığının şüphe götürmez tarihsel gerçeklik olduğunu ispatlamaktadır. Bu belgeyi ve belge ile ilgili yorumu ileride sunacağız (167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri I (937/1530), 2003: 46, 57, 61, 85, 138, 139). Günümüzde hâlen bu yörede biri Balabanlı (Rumca adı Vaniano) diğeri Balaban (Rumca adı Dialampi) olan iki köy bulunmaktadır.⁸⁰

• 1519'da Gelibolu Livası'nda Balaban Köyleri ve Balaban adlı yerler: Bu köylerden Harala Kazası'na bağlı olanı biraz önce vurgulamıştık. Bu köyün dışında oldukça dikkat çekici bir yer vardır ki Osmanlı kroniklerinde ilk fethedilen yerlerden biri olarak adı geçer. Burası "Ot-göklük" köyüdür ki 1519'daki kayıta Abı Nahiyesi'ne bağlı "Balabancık" olarak da anılmaktadır (75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519), 2009: 38, 65). Bu da oldukça manidardır. Yeri gelmişken Osman Bey'in ve Orhan Bey'in adamlarından Balaban/Balabancık Bey'i ve İdris-i Bitlis'i de Rumeli'ye Süleyman Paşa ile birlikte geçtiği söylenen "Balabancıköğlü" bahsini yeniden anımsatmak isteriz. Ruhi Tarihi'nde fethedilen yer adı olarak ilk zikredilen mekân adı "Odgönlek" kalesidir (Ruhi Tarihi, 1992: 385). Aşıkpaşazade Tarihi'nde ise Gelibolu fethinden sonra adı geçer (Aşıkpaşazade, 2003: 109). Günümüzde hâlen Malkara yakınlarında bu köy mevcuttur. Günümüzde burada bir kale saptayamadık ancak hemen 5 km batısında Kocakale olarak anılan bir kale bulunmaktadır. Belki de fethedilen kale burasıdır (Google Earth, 2010; Adım Adım Türkiye Yol Atlası/ Rehber; 2008: 16). 1519'da yine aynı yörede (Abı Nahiyesi'nde) "Balta Balaban" adlı bir köy kayıtlıdır. Karı-yaya Nahiyesi'nde (Gelibolu yarımadası üzerinde) Derzi Bayezidli Köyü'nde "Hâlil bin Balabancık" adlı bir çiftlik bulunmaktaydı. Evreşe yakınlarında Sekban-ı Küçük Köyü'nde "Hamza-i Balabanlı" adlı bir çiftlik kayıtlıydı. Bolayır'da Doğan Arslan Köyü'nde "Yunus bin Balaban" çiftliği vardı (75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519), 2009: 38, 42, 43, 53, 65).

Yukarıda belirttiğimiz yörelerde onlarca Balaban adlı şahsa rastlıyoruz. Hem bu yörelerde hem de Balkanlarda diğer yörelerde Balaban adlı onlarca şahsı ve yine onlarca Balaban-Balabanlı adında köyleri saptamaktayız. Hatta 1432 tarihi Arnavutluk Sancağı Defteri'nde ve 1454 tarihli Tırhâlâ Sancağı Defteri'nde de onlarca benzeri veri bulunmaktadır (ki bu iki kaynak bilinen en eski tarihli defterlerdendir) ancak tüm bu verilerin değerlendirilmesi şu an için pratik olarak mümkün değildir.⁸¹ Tüm adı geçen Balaban Köyleri'nin, takibini

⁸⁰ Batı Trakya'daki Türk Köyleri Haritası, <http://www.lithoksou.net/turkimap.html>, 1 Aralık 2009

⁸¹ Bu konuda kısa bir yorum yapmak gerekirse; Selanik'in zaptından sonra (1430) başta Vardar Yenice'si olmak üzere Batı Trakya'daki başka şehirlerden hâlık Selanik'e sürülmesi ve yine gönüllü olarak buralara yerleşmesi çerçevesinde bir kısım Balabanlılar'ın, Tırhâlâ Sancağı civarında yerleşmeye başladıkları düşünülebilir. Benzer

III. Savcı Bey, Savcı'nın Oğlu, İnce Balaban ve Dimetoka

A. Savcı Bey Ayaklanması ve Dimetoka

Osmanlı tarihinin karanlık noktalarından biri I. Murad'ın oğlu Savcı Bey'in babasına karşı ayaklanmasıdır. Nedeni günümüzde hâlâ anlaşılammış bu ayaklanma girişimi, gizemini korumaktadır. Ahmedi, Düsturname-i Enveri ve Aşıkpaşazade gibi erken dönem Osmanlı kroniklerin bu konuda sessiz kalmaları, konuyu daha da ilginç kılmaktadır. Fatih Sultan Mehmed döneminin sonlarına kadar bu olayın üstünün örtülmeye çalışıldığı sezilenmektedir. Nitekim Savcı Bey ayaklanması konusuna ilk defa, II. Bayezid döneminde İdris-i Bitlisi tarafından kaleme alınmış Heşt Bihışt adlı eserinde parmak basılmaktadır (İdris-i Bitlisi, 2008a: 357-361). Daha sonraki kroniklerde de -ki İdris-i Bitlisi'nin aktardıklarını genel anlamda tekrarlayanın ötesinde pek fazla farklı bilgi sunmamaktadırlar- Savcı Bey ayaklanmasından bahsedilmektedir (Hoca Sadettin Efendi, 1992a: 156-158; Solakzade, 1989: 51, 52; Münecimbaşı, 1995: 116, 117).

II. Bayezid döneminden önce yazılmış kroniklerde Savcı Bey ayaklanmasının yer almaması ilginçtir. Acaba Fatih döneminin sonlarına kadar Osmanlı tahtını rahatsız eden Savcı Bey'le ilgili bir tarihsel arka plan mı vardı? Bu rahatsızlık bir tür iktidar mücadelesi ya da Osmanlı için o denli yaşamsal sıkıntı yaratan bir durum muydu? Şeyh Bedreddin ayaklanması gibi önemli bir ayaklanma (hem de fetret döneminde ortaya çıkmış bir ayaklanma) kroniklerde yer alırken, neden Savcı Bey ayaklanması hakkında II. Bayezid dönemi öncesinde yazılmış (ya da en azında Fatih'in etkinliği sırasında yazılmaya başlanmış) kroniklerde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır? Acaba Fatih'e kadar etkisi süren ve Savcı Bey'le ilgili bir tür siyasal sıkıntı mı vardı?

Savcı Bey ayaklanmasından bahseden Osmanlı kronikleri ile Rum kronikleri arasında temel bazı farklılıklar bulunmaktadır. Osmanlı kaynakları ayaklanmanın yeri olarak Bursa'yı işaret ederken, Rum kronikleri Trakya'yı göstermekte ve Savcı Bey'in yenilgiden sonra Dimetoka'ya kaçtığını belirtmektedir. Osmanlı kronikleri 1385 tarihinde ayaklanmanın gerçekleştiğini ifade ederken, Rum kronikleri 1374 yılına işaret etmektedir. Chalkokondyles, Dukas ve Franzes'in eserleri bu kroniklerdendir. Rum kroniklerine göre Savcı Bey, dönemin Bizans prensi IV. Andronikos'la beraber bu ayaklanmaya kalkışmıştı. Bizans prensi de kendi babası V. Ioannes'e karşı ayaklanmıştı. Ancak Osmanlı kroniklerinde Savcı Bey ile Bizans prensi arasında bir ilişki den bahsedilmez. Nitekim Osmanlı kronikleri ayaklanmanın Bursa yakınlarında gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Rum kroniklerine göre İstanbul yakınlarında Appicridium/Aprisidion/Apikridion denen yerde Savcı Bey ve Andronios karargâhlarını kurarlar. Bunun üzerine I. Murad ve Bizans İmparatoru, oğullarının bu hareketini bastırmak üzere harekete geçerler. Savcı Bey ve prens Dimetoka'ya kaçarlar. Hâil İnalıcık, bir Rum kroniğine göre Savcı Bey'in on ay on gün I. Murad'dan kaçtığı bilgisini aktarmaktadır. Burada yakalanan şehzadelerin gözlerine mil çekilerek kör edildiği ifade edilmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Rum kroniklerinin daha sağlıklı bilgi verdiğini düşünmekte ancak olay

tarihinin 1385 olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu noktada Münecimbaşı diğer Osmanlı kroniklerinden farklı olarak şu bilgiyi vermektedir: “*Savcı Bey, Yıldırım Bayezid zamanında ölünceye kadar gözleri kör olarak kaldı.*”. Vurgu yapılan Rum kronikleri İdris-i Bitlisi'nin Heşt Biliş'ten en az 30 yıl önce yazılmışlardı. Bizans kaynakları ayaklanmanın geçtiği yöre hakkında doğru bilgi verirken niçin olayın tarihini 1374 yılı olarak vermişlerdir? Aslında bu soruya şimdye kadar net bir açıklama getirilememiştir. Acaba Savcı Bey 1374'de ilk, 1385'de ise ikinci defa mı ayaklanmıştı? 1374 yılı konusuna Osmanlı Tarihi araştırmacılarının bazıları itiraz etmekte ve 10 yaşlarında olan bir şehzadenin 1374'te ayaklanma çıkartamayacağını iddia etmektedirler ancak bu çıkarım Osmanlı kaynaklarında Savcı Bey'in, I. Murad'ın ortanca oğlu olduğu bilgisinden hareketle elde edilmektedir. Ya Dukas haklıysa yani Savcı Bey hakikaten I. Murad'ın en büyük oğluysa? Ancak bu noktada hemen haklı olarak tarih araştırmacıları, Savcı Bey ayaklanması bahsinde Dukas'ın hata ile “Gündüz” ismini kullanmasını gösterip bu konuyu da yanlış aktardığını iddia edeceklerdir. Ayrıca neden bir başka kente değil de Dimetoka'ya kaçtılar? Belli ki burada kendilerini destekleyen ya da destekleyeceklerini düşündükleri bir kitle vardı (Gökbilgin, 1997: 251-253; Hammer, 2010: 98, 99; Münecimbaşı, 1995: 117; Dukas, 2008: 7, 8, 36; Uzunçarşılı, 2008: 142, 143, 259, 260; Jorga, 2005: 235; ; İnalçık, 2006: 159; Afyoncu, 2007: 168-171). Savcı Bey ayaklanması konusu 14. yüzyıl sonu ile 15. yüzyıl başlarında yazılmış farklı belge ve kaynakların ortaya çıkmasıyla ancak çözülebilecek gibi görünmektedir. Bu noktada bizim aslında gelmek istediğimiz nokta, Balabanlıların sözlü tarih anlatımlarındaki Savcı Bey isyanına destek verilmesi olgusu ile İnce Balaban bahsi arasındaki anakronizm ya da çelişkidir.

B. Savcıoğlu, Fetret Devri ve Balaban

Savcı Bey isyanı ile ilgili bahse, daha önceki çalışmamızda yer vermiştik (Özgül, 2005: 39-46). O dönemde İnce Balaban ile Balabanlılar arasındaki bağ, netlik kazanmamıştı. Bu makale çerçevesinde ortaya koyduğumuz nesnel bilgi, belge ve yaklaşımlarla İnce Balaban'ın artık o devrin (14. yüzyıl sonu - 15. yüzyıl başı itibarıyla) Balabanlıların lideri olduğunu konusunda herhangi bir şüphe kalmamıştır. Ancak bu durumda İnce Balaban'ın Savcı Bey isyanına katıldığını kabul etmek olanak dışı gibi gözükmektedir çünkü Savcı Bey İsyanı'ndan sonraki tarihlerde İnce Balaban'ın, Osmanlı ile işbirliğine devam ettiğini ve bir Osmanlı beyi olarak Kosova Savaşı'na katıldığını hatta daha sonraki 10-15 yıl boyunca da farklı birçok olayda adını nesnel olarak saptayabiliyoruz.⁸² 15. yüzyılın başlarına kadar şu veya bu şekilde Osmanlı ile beraber hareket eden İnce Balaban, nasıl oluyor da Savcı Bey isyanına katıldığı hâlde fark edilmiyor ve cezalandırılmıyor? Belki de hakikaten cezalandırılmıştı. Eğer öyleyse bir şekilde tarihsel metinlerde adı geçmiyor ya da farklı bir adla anılıyor olabilir mi? Savcı Bey İsyanı ister Rum kroniklerinde ifade edildiği gibi 1374 ya da Osmanlı kaynaklarında yer aldığı gibi 1385 yılında gerçekleşmiş olsun, her iki durumda da bu ve benzeri sorgulamaları yapmamız gerekmektedir. Tam bu noktada Kahraman Özgül'ün aktardığı bir sözlü tarih bilgisi, durumu aydınlayabilecek bir veri gibi durmaktadır. Kahraman Özgül Savcı Bey'in

⁸² Bu argümanları ileride sunacağız

“Savapolos” olarak da anıldığını ifade etmektedir.⁸³ Ancak bu kelimenin anlamını çözene kadar devam eden argümanlar ile ilişkilendirmemiz doğal olarak mümkün olmamıştı. Neyse ki bu konuda imdadımıza Prof. Dr. Machiel Kiel ve Fatih devri Rumca kroniklerden Yorgios Sfrancis’in anılarını Türkçe’ye çeviren Doç. Dr. Levent Kayapınar’ın bize aktardığı bilgi ve devamında bulduğunuz nesnel veriler yetiştirdi. Hem Kiel hem de Kayapınar’la yaptığımız görüşmelerde -ki her iki akademisyenin de ortaçağ Rumcası’na hâkim olduklarını ifade etmek gerekir- “Savopolos” kelimesinin “Savcı’nın oğlu” anlamına geldiğini ifade edilmiştir.⁸⁴ Dolayısıyla şöyle bir soru gündeme gelmektedir: “Acaba “Savapolos” ifadesi ve ardından Savcı Bey ayaklanması ile Balabanlıların kastettiği olay acaba Savcı Bey’in oğullarından birinin içinde yer aldığı bir ayaklanma mıydı?” Tarihsel metinler içinde Savcı Bey’in herhangi bir oğlundan bahsedilmekte midir? Eğer bir oğlu varsa ve yine eğer bir ayaklanma ile ilişkili olarak kayıtlarda geçiyorsa, aynı olay bağlamında İnce Balaban’la ilgili bir veri mevcut mudur?

Etimolojik çıkarım, çerçeveyi genişletmemize olanak tanımaktadır. Başta Chalkokondyles Kroniği ve Kostenecki’nin Stefan Lazareviç Biyografisi olmak üzere batılı bazı kaynaklarda “Savcı’nın oğlu” ya da “Savcıoğlu” ifadesi geçmektedir. Bu arada saptamalarımıza göre Osmanlı kroniklerinde bir-iki istisna harici hiçbirinde yine Savcı Bey’in oğlu hakkında bir bilgiye rastlanmaması, konuyu daha da ilgi çekici yapmaktadır. Osmanlı adeta, Savcı Bey ya da oğullarıyla ilgili anısını silmeye çalışmış gibi gözükmektedir. Ruhi Tarihi ve çoğunca onu tekrarlayan Neşri Tarihi bu konuda istisnadır. İşin ilginç ruhi’de ve Neşri’de, Savcı Bey ayaklanması hakkında tek kelime edilmezken fetret devrinde Musa Çelebi bahsinde

⁸³ Bu bilgiyi derlediğimiz anda hakikaten şaşkınlık yaşadığımızı ifade etmek isteriz. İlkokul 3. sınıfa kadar okumuş, hayatının çoğu Erzincan Hınzoru Köyü’nde geçmiş ve yaşamı boyunca Alevilik’le ilgili birkaç kitap haricinde kitap okumamış bir kişiden böylesi bir bilginin derlenmesi oldukça dikkat çekicidir. Nitekim bu konuda oldukça şüpheli davranıp hem Şubat 2006’da İstanbul’da hem de Ağustos 2009’da Hınzoru Köyü’ndeki görüşmelerimizde Kahraman Özgül’ün, bu bilgiyi bir kaynaktan okuyup okumadığını birçok defa sorarak öğrenmeye çalıştık. Nitekim bu konuda yegâne ipucu, Abdullah Ziya Kozanoğlu’nun tarih romanında bulunmaktadır. Doğal olarak buradan ya da benzeri bir başka kaynaktan bu bilgiyi öğrenmiş olabileceğini düşünmek ya da böylesi şüphe içine düşmek oldukça doğaldır. Savcı Bey romanının ilk baskısını sayfa sayfa kendisine göstererek bu kitabı okuyup okumadığını sorduk. Tüm bu görüşmeler özel arşivimizde video kaydı olarak bulunmaktadır. Sonuç itibarıyla böyle bir kitabı daha önce hiç görmediğini ve bu ve benzeri bir kitabı okumadığını, bu bilgiyi, diğer bilgiler gibi kendi gençlik döneminde büyüklerinden öğrendiğini ifade etmiştir. (Özgül, 2006b: Özel Arşiv-Video Kaydı; Özgül, 2009a: Özel Arşiv-Video Kaydı). Nitekim birazdan aktaracağımız nesnel bazı veriler ve etimolojik çıkarımlar da bu durumun tesadüf, uydurma ya da sonradan öğrenilmiş olmadığını güçlendiren veriler olarak karşımızda durmaktadır.

⁸⁴ Katıldığımız bir sempozyumda sunduğumuz bildiride, Yunanca öğrenmekte olan bir dostumuzdan hareketle Savapolos kelimesinin ne anlama gelebileceğine dair bilgi sunmuştuk. Burada “Sava”nın İbranice bir kelime olduğunu “polos”un da “oğlu” anlamına gelebileceğini dolayısıyla “Sava’nın oğlu” gibi bir anlama gelebileceğini ifade etmiştik. Daha sonrasında Sava’nın İbranice’de “dede” anlamına geldiğini öğrendik ancak tüm bu bilgiler herhangi bir yere oturmadığı gibi konuyla alakası olmayan bir çıkarım gibi durmaktaydı (Özgül, 2007b, 1413). Nihayetinde bu konuda ortaçağ Rumcası’na hâkim uzmanlardan bu kelimenin etimolojik alt yapısını öğrenmemizin daha sağlıklı olacağı kanaatine vardık. Kahraman Özgül ilgili kelimeyi “Savapolos” olarak zikretmiştir. Machiel Kiel ve Levent Kayapınar “Savcı’nın oğlu” anlamına gelen kelimenin “Savopolos” olduğunu vurgulamıştır. Yani “v” harfinden sonra “o” harfi olması gerektiği söylenmiştir. Yaklaşık 600 yıl önceki bir olayla ilgili kelimenin, sözlü tarih geleneğinde böylesi ihmal edilebilir bir farklılıkla anımsanması bile başlı başına takdire şayan bir olaydır. Nitekim Balabanlılar tarafından “Dimetoka” kelimesinin de “Dimotoka” gibi söylendiği de görülmektedir. Dolayısıyla Savapolos-Savopolos arasındaki bu farklılığın, önemli bir farklılık olmadığı rahatlıkla iddia edilebilir.

“Savcı'nın oğlu”ndan bahsedilmektedir. Tam zıt şekilde İdris-i Bitlisi ve sonraki kroniklerde ise Savcı Bey ayaklanması konu edinilirken Savcı Bey'in oğlundan bahsedilmez (Ruhi Tarihi, 1992: 432; Neşri Tarihi, 1995: 513).

Doğrudan Savcı Bey'in oğulları hakkında neredeyse tek çalışma Franz Babinger'e aittir. Babinger batılı kaynakları kullanarak Savcı Bey'in oğlunun adının Murad olduğunu ve onun da Orhan ve Davud adlı iki oğlunun olduğunu iddia etmektedir. Murad'ın -belki de babası ile birlikte gözleri kör edildiğinden- kör imparator “Caecus imperator Turcorum” olarak anıldığını söylemektedir. Ancak Savcı'nın oğlu/oğulları konusunda tarih araştırmacıları arasında bir uzlaşma sağlanamamış ve nitekim İsmail Hakkı Uzunçarşılı kitabında Osmanlı Hanedanı Soy Cetveli'nde Savcı Bey'in oğlu olarak sadece Davud'u göstermiştir.⁸⁵

Bu konularda temel kaynak yine Châlkokondyles'dir. Hammer, Jorga ve Kasritsis yine Châlkokondyles ve Kosteneçki başta olmak üzere batılı belge ve kaynaklardan hareketle “Savcı'nın oğlu”ndan bahseder. Fetret döneminin hemen başlarında Yıldırım Bayezid'in oğullarının dışında Savcı Bey'in oğlu da, Osmanlı tahtında hak iddiasında bulunmakta ve/veya diğer ülkeler tarafından belli politik amaçlar için Osmanlı'ya karşı koz olarak tutulmakta ve desteklenmekteydi (Uzunçarşılı, 2008: 448, EK: Osmanlı Hanedanı Soy Cetveli; Gökbilgin, 1997: 251-253; Hammer, 2010: 270; Jorga, 2005: 247, 290).

Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nın ardından ölümü ile geride Süleyman, İsa, Musa, Mehmed, Mustafa ve Kasım adlı oğulları kalmıştı. Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen Timur, Anadolu beylerine ait toprakları Osmanlı'dan alıp eski sahiplerine iade etmiş, geri kalan yerleri de Bayezid'in oğulları arasında paylaşmıştı. Fetret devri olarak anılan bu dönemde özellikle Süleyman, İsa, Musa ve Mehmed arasındaki savaşlar ön plana çıkar (Başar, 1995: 480-482). Timur'un katliamından kaçan Anadolu Türkleri; Ceneviz, Fransız ve Venedik gemilerini kiralayarak Anadolu yakasından Trakya'ya geçiyorlardı. Emir Süleyman; taraftarı ve destekçisi olan Stefan Lazareviç, Çandarlı Ali Paşa ve onun kardeşi ile birlikte o dönem Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilen “Balaban Bey” tarafından Edirne'ye götürüldü ve burada hükümdar ilan edildi (Jorga, 2005: 294; Başar, 1995: 480-482).

İlk etapta Anadolu'da İsa Çelebi'nin ve sonrasında Rumeli'de de Süleyman Çelebi'nin ortadan kalkmasıyla taht mücadelesi, Mehmed Çelebi ile Musa Çelebi arasında devam eder. Musa Çelebi, Emir Süleyman'ı destekleyen Bizans imparatoru Manuel ile mücadeleye girer. Zamanında Emir Süleyman, İmparator'a rehine olarak kendi oğlu Orhan Çelebi'yi bırakmıştı. Musa Çelebi'nin İstanbul üzerine geldiğini öğrenen İmparator Manuel, Süleyman'ın oğlu Orhan Çelebi'yi Stefan Lazareviç'in yeğeni George Brankoviç'in yanına Silivri'ye göndererek Musa Çelebi'nin İstanbul kuşatmasını kaldırmasını sağlamıştır. Hatta

⁸⁵ (Babinger, 1957: 297-311; Gökbilgin, 1997: 251-253; Uzunçarşılı, 2008: 448, EK: Osmanlı Hanedanı Soy Cetveli). Hakikaten de şimdiye kadar incelediğimiz kaynaklardan hareketle yegâne ikna olunabilecek sonuç, Uzunçarşılı'nın ortaya koyduğu sonuçtur. Ancak Babinger'in makalesinin ve makalede kullandığı kaynakların detaylı tetkikine de ihtiyaç vardır.

ilgili kaynakta George Brankoviç'in, Silivri'de tedavi gördüğü de söylenmektedir.⁸⁶ Belki de Silivri'ye ulaştıktan sonra burada hastalanmıştı. Stefan Lazareviç'in yeğeni olan George Brankoviç, Musa Çelebi tarafından öldürülme endişesiyle Selanik'e gider. Kastritsis aslında Selanik'e gönderilme planının Bizans imparatoru Manuel, Stefan Lazareviç, Lazareviç'le işbirliği yapan Osmanlı Beylerinden Köstendil Hükümdarı Yusuf ile Kraište Voyvodası Paşa Yiğit ve ayrıca Osmanlı'da tahta talip olan yani Osmanlı tahtında hak iddia eden "Savcı'nın oğlu"nun planı gibi gözüktüğünü ifade etmektedir. Yeğenine destek için Lazareviç, Paşa Yiğit ve Yusuf Bey'in birliklerinin desteklediği ordusu ile birlikte "Savcı'nın oğlunu" Selanik'e gönderir. Hatta Musa Çelebi Rumeli'deyken kendisine karşı harekette bulunduğundan dolayı Paşa Yiğit'i ve Yusuf Beyler'i Dimetoka'da hapse atmıştır ancak bir şekilde her ikisi de kaçıp tutsaklıktan kurtulmuşlardır. Stefan Lazareviç ve beraberindekilerin asıl amaçları, kuşatma altındaki Selanik'e girmek ve Savcı Bey'in zamanında dostu olan asi Andronikos'un oğlu Bizans despotu John (VII)⁸⁷ ile güçlerini birleştirmektir. Bu çerçevede "Savcı'nın oğlu", Osmanlı tahtının meşru varisi olarak Musa Çelebi'nin ordusuyla yüzleşecektir. Başarı kazandığı takdirde "Savcı'nın oğlu" Osmanlı'nın hükümdarı olarak ilan edilecektir. Osmanlı ordusundan Paşa Yiğit ve Yusuf'un birliklerinin kendilerine katılmış olmasının, Musa Çelebi kuvvetlerine karşı zafer kazanma olasılıklarını artırıcı bir etken olarak görmekteydiler. Ancak bu plan işlemedi. Plandan habersiz olan George Brankoviç çoktan Selanik'i terk edip Sırbistan'a doğru kaçmaya başlamıştı. Ancak hedefine ulaşmadan yolu üzerinde Musa Çelebi'nin destekçisi olan ve yine Musa olarak anılan biri tarafından engelleneceği bilgisini aldığından Selanik'e geri döndü. Bir şekilde Stefan Lazareviç'in birlikleriyle buluşup beraberce Sırbistan'a geri döndüler. Doğal olarak "Savcı'nın oğlu" ortada kalmış oldu (Başar, 1995: 480-482; Kastritsis, 2007: 180-186; Kostenecki, 2008: 79-82). Tam bu noktada Jorga ilginç bir bilgi aktarmaktadır. İstanbul'dan Selanik'e gelen "Savcı'nın oğlu"nun "Davud" ismiyle anıldığını ve onunla beraber lalası olan "Balaban"ın da Selanik'e geldiğini ifade etmektedir (2005: 316).

Ruhi Tarihi'nde ve tekraren Neşri Tarihi'nde Savcı Bey'in oğluyla ilgili olarak bir bilgi yer almaktadır. Bu bilgi, Çelebi Mehmed'in Musa Çelebi'yi ortadan kaldırmasının anlatıldığı bahiste geçmektedir. Daha önce Emir Süleyman'ı desteklemiş olan Rumeli'deki beylere karşı hasmane tavırlar sergileyen Musa Çelebi, tepki çekmeye başlar. Giderek tüm Rumeli beyleri, başlarına kötü şeyler geleceğini düşündüklerinden Musa Çelebi'ye karşı girişimde bulunmaya ve Çelebi Mehmed'le taraf olmaya başlarlar. Yavaş yavaş etkinliği azalan Musa Çelebi, sahip olduğu desteği kaybeder. Rumeli'de Paşa Yiğit, Barak Bey, Tırhâlâ Beyi Sinan, Evrenos Bey ve Kör Tekfuroğlu (Kör Andronikos'un oğlu) Çelebi Mehmed tarafına geçmiştir. Musa Çelebi bunun üzerine Sofya yakınlarındaki İhtiman kentine gelir. Tam bu noktadan sonra Ruhi'de (ve hemen hemen aynı şekilde Neşri'de) şu cümleler zikredilmektedir: "*Ol arada beglerin hıyanetleyüb [beyleri hıyanetle suçlayıp] Tamacıoğlın ve Savcıoğlın katına okıyıp*

⁸⁶ Birazdan bu konuya daha detaylı değineceğiz.

⁸⁷ Bu kişi, Osmanlı kroniklerinde "Kör Tekfuroğlu" olarak geçmektedir. Hemen devam eden paragrafta buna vurgu yapılmaktadır.

bağlattı. Kalan begler anı görüp nefret idüp baş baş begler bölük bölük fırar idüp, gelüb Sultan'un [Çelebi Mehmed'in] elin öpüp, hizmete bil bağladılar." Dolayısıyla Musa Çelebi'nin kendisine isyan eden ve Çelebi Mehmed ile birlik olan bazı beyleri yakalatıp daha önce tutsak ettiği Tamacioğlu ve Savcıoğlu'nun olduğu yere hapsedmiştir. Ya da bu cümleyi "aynen Savcı'nın oğlu ve Tamacioğlu gibi diğer beylerin de benzer şekilde kendisine ihanet ettikleri iddiasında bulundu" şeklinde de anlayabiliriz. Kastritsis bu cümlelerden "Musa Çelebi zaten az sayıda kalmış olan ve ihanet etmiş olan beylerinden Tamacioğlu'nu ve Savcıoğlu'nu hapse atarak cezalandırdı" şeklinde anlam çıkarttığını söylemektedir. Bu durumu görüp tedirgin olan diğer beyler, neredeyse tamamıyla gözden düşmüş olan Musa Çelebi'den ayrılıp Çelebi Mehmed tarafına geçmişlerdir. Yapılan savaşta Musa Çelebi yenilir. "Baltaoğlu" adlı bir er ya da bey kendisine "neden Emir Süleyman'ı öldürttün" gibi bir söz söyledikten sonra Musa Çelebi'yi boğarak öldürür. Ölüm tarihi 1413/1414'dür. (Ruhi Tarihi, 1992: 430-433; Neşri, 1995: 487-517; Kastritsis, 2007: 194).

C. Emir Süleyman'ın Oğlu Orhan, Balaban ve Savcıoğlu

Bir önceki bahsi derinlemesine irdeleyebilmek için Emir Süleyman oğlu Orhan, Balaban ve Savcıoğlu olgularına ayrıca bakmamız gerekmektedir. İmparator Manuel -elinde o günlere değin bir nevi koz olarak tuttuğu- Emir Süleyman'ın oğlu Orhan'ı, 1411 yılının sonbaharında Selanik'e gönderir. İmparator Rumeli'de Süleyman'ın oğlu Orhan'ı, Anadolu'da ise Mehmed Çelebi'yi Musa Çelebi'ye karşı destekleyerek Musa Çelebi'nin güçlenmesini ve herhâlde ki İstanbul'u yeniden işgale kalkışmasını engellemek istiyordu. Kastritsis tam bu noktada Şubat 1412 civarında Orhan tarafından yazılmış bir belgeye ulaşmıştır. Bu belge, Chalkokondyles'in aktardığı bilgileri doğrulayacak şekilde Orhan'ın Selanik'ten ayrıldıktan sonra Kara Ferye'ye gittiğini ve bu bölgedeki (Yunanistan Makedonya'sı - kabaca Batı Trakya bölgesi) Türklerin liderliğini üstlendiğini göstermektedir. Bizim için daha da ilginç bir bilgi olarak Chalkokondyles'den nakille Orhan'ın bu bölgedeki liderliğinde, Anadolu'dan gelmiş olan ve bir Osmanlı Bey'i olarak anılan "Balaban"ın desteğini aldığı ifade etmektedir (Kastritsis, 2007: 185, 186; Hammer, 2010: 214).

Musa Çelebi, Orhan'ı yakalayıp kendisine teslim etmesi için Balaban'ı ikna eder. Stefan Lazareviç de Musa'ya karşı Mehmed Çelebi'yi desteklemektedir. Musa Çelebi Sırp Despotu Stefan Lazareviç'le mücadeleye girer. Bu sırada Musa Çelebi, Emir Süleyman'ın oğlu Orhan'ın Selanik'e gittiğini ve Rumeli'deki saltanat mücadelesine başladığı haberini alır almaz Orhan'a doğru yönelir. İstanbul'un bu esnada kuşatma altında olduğu ancak gelişen bu olaylar üzerine İstanbul kuşatmasının kısmen kaldırıldığı da ifade edilmektedir (Başar, 1995: 480-482; Kastritsis, 2007: 186; Kostenecki, 2008: 81, 82, 112; Jorga, 2005: 316). Orhan'a saldıran Musa Çelebi kuvvetlerinden bir kısmı fırar eder. Ancak buna rağmen Musa Çelebi başarıya ulaşmıştır. Tam bu noktada Chalkokondyles'den nakille bizim için ilginç bir bilgi aktarılmaktadır. Musa Çelebi herhâlde ki içinde bulunduğu güç durumu (askerlerinin önemli bir kısmının kendisinden ayrılmasından dolayı oluşan durumu) aşma noktasında -kaleyi içten fethetme mantığıyla- Emir Süleyman oğlu Orhan'ın destekçisi "Balaban" ile anlaşır.

Balaban, Anadolu’lu bir Osmanlı Bey’i olarak tarif edilmektedir. Benzer bilgiyi Hammer, Franz’den nakille aktarır ve burada “Balabanes” olarak geçtiğini söyler. Musa Çelebi, Orhan’ı yakalayıp kendisine teslim etmesi için Balaban’ı ikna eder. Bu sırada Orhan Teselya’dadır. Balaban, Orhan’ı yakalayıp Musa Çelebi’ye teslim eder. Chalkokondyles Orhan’ın daha sonra boğdurularak öldürüldüğünü kaydederken Kosteneçki, Orhan’ın gözlerinin kör edilerek cezalandırıldığı bilgisini aktarır. Aşıkpaşazade (ve yine Aşıkpaşazade’yle aynı şekilde Hoca Sadettin de) ise Orhan’ın, lalası “Terzibaşı Zağanos” tarafından Musa Çelebi’ye teslim edildiğini, Orhan’ın gözlerine mil çekilip kör edildiği ve ardından Bursa’ya gönderildiği ifade edilmektedir.

Benzer bilgiler, yazarı belli olmayan 16. yüzyılda Rumca olarak yazılmış Anonim Osmanlı Tarihi’nde de geçer. Ancak bu kaynakta “Balaban” yerine “Salaban” kelimesi yer almaktadır. Bu belki de okuma-transkripsiyon hatasıdır. Salaban’ın, Anadolu Paşa’larından olduğu söylenmekte ve Makedonya’yı iyi bilen bir kişi olarak tanımlanmaktadır (Kastritsis, 2007: 186; Kosteneçki, 2008: 82; Hammer, 2010: 214; Aşıkpaşazade, 2003: 152; Hoca Sadettin Efendi, 1992b: 81; Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, 1973: 110, 111).

D. Fetret Devrinde Kör Melik Şah

Bu bahiste bir de Kör Melik Şah/Kör Şah Melik adlı bir tarihsel karakter bulunmaktadır. İlk olarak Aşıkpaşazade’de rastlanan bu karakter sonraki birçok kronikte de yer almaktadır. Musa Çelebi Rumeli’yi ele geçirdikten sonra Rumeli’deki beyler kendisine biat edeceklerini bildirirler. Musa, Kör Şah Melik’i kendisine vezir olarak seçer. Musa Çelebi Silivri’ye vardığında [herhâlde biraz önce belirttiğimiz George Brankoviç ve/veya Emir Süleyman’ın oğlu Orhan’ı öldürmek amacıyla gittiğinde] Kör Şah Melik kendisine isyan edip İstanbul’a kaçar. Ancak Osmanlı kroniklerinde nereden ve ne şekilde İstanbul’a geldiği belirtilmemiştir. Kör Şah Melik daha sonra Çelebi Mehmed’in yanına gider. Çelebi Mehmed veziri Bayezid Paşa’yla birlikte, Rumeli’ye geçiş konusunda Kör Şah Melik’e danışır.

Anlaşılan o ki Kör Melik Şah, Rumeli’yi iyi bilen biridir. Zaten geçmişte Musa Çelebi’nin veziri olduğuna göre ve o vakte kadar Musa Çelebi’nin asıl etkinlik alanı Rumeli olduğuna göre belli ki Kör Melik Şah da Rumeli’de yaşamaktaydı. Dolayısıyla Edirne ya da Dimetoka gibi bir kentten İstanbul’a kaçmış olma ihtimalini düşünebiliriz.

Rumeli’ye geçiş konusundaki soru üzerine Kör Melik Şah, Gelibolu’nun Musa Çelebi’nin kontrolünde olduğunu ve dolayısıyla İstanbul tekfurunun desteğiyle karşıya geçebileceğini söyler. Tüm anlatımlardan Çelebi Mehmed ve beraberindekilerin o anda, Bursa ya da Marmara denizine yakın farklı bir Anadolu kentinde oldukları anlaşılmaktadır (Aşıkpaşazade, 2003: 148-150; Oruç Bey, 2007: 44-46; Anonim Osmanlı Kroniği, 2000: 59, 61; Hadidi, 1991: 139, 140). Devamında tarih sahnesinde Kör Melik Şah’ın, II. Murad döneminin başlarında (1421 yılı civarı) Gelibolu kale komutanı olarak atandığını saptıyoruz (İdris-i Bitlisi, 2008b, 296-306). Muhtemelen Kör Şah Melik, Çelebi Mehmed döneminde de benzer bir görevdeydi.

Kastritsis, Kör Melik Şah'ın, birçok Osmanlı kaynağında adı geçen İbrahim Paşa ile aynı kişi olabileceği ve aslında "Kör Melik Şah" ifadesinin bir lakap olduğunu düşünmektedir (2007:165). Kastritsis bu konuda belki de haklıdır. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki Osmanlı kronikleri içinde en güvenilir olduğu düşünülen Aşıkpaşazade kroniğinde ilgili bahiste, İbrahim Paşa'dan bahsedilmez ve Musa Çelebi'nin Kör Melik Şah'ı kendisine vezir olarak atadığı ifade edilir. Bu önemli bir ayrıntıdır. Bizim bu bahsi burada aktarmamızın nedeni, Balabanlıların sözlü tarih geleneğinde İnce Balaban ile ilgili aktarılan ve biraz önce aktardığımız nesnel bilgilerin bazılarıyla örtüşen yani tesadüf olarak düşünülemeyecek bazı noktaların varlığıdır. Sözlü kaynağımız Kahraman Özgül'ün bu bahisle ilgili olarak zikrettiği cümleleri burada yinelemek istiyoruz:

- İnce Balaban gemiyle İstanbul'a geliyor ve bir müddet İstanbul'da kalıyor.
- İnce Balaban Bey'in bir gözünü uykusu sırasında kör ediyorlar. Bu yüzden bizim çevremiz bize "kör balaban" diyor.

Kahraman Özgül bu bilgileri, belki yukarıdaki gibi kronolojik bir sırayla aktarmamakta ya da bu sırayla anımsamamaktadır. Ancak İnce Balaban'ın Trakya'daki faaliyetlerini burada anımsatmak istiyoruz. Ayrıca Savcıoğlu ile lalası Balaban ve Silivri olgularını yeniden vurgulamak istiyoruz. Bütün bu verilerden ortaya koymaya çalıştığımız hipotez; İnce Balaban'ın bir şekilde Osmanlı kroniklerinde Musa Çelebi bahsi içinde ve hemen sonrasında "İnce Balaban" adıyla değil ama "Kör Melik Şah" lakabıyla anıldığıdır. Nitekim Musa Çelebi'nin Silivri'ye doğru gidişinden biraz önce bahsetmiştik. Silivri'ye George Brankoviç ve/veya Emir Süleyman'ın oğlu Orhan'ı öldürmek amacıyla gitmiş olabileceğini vurgulamıştık. Lazareviç'in yeğenine destek için Savcıoğlu'nun, Selanik'e gönderilmesini sağladığını ifade etmiştik. Orhan'ın Selanik'e gönderilme planı içinde Savcıoğlu'nun da yer aldığı ya da bu konuda Lazareviç'le işbirliği yaptığı noktasında bulguların olduğunu söylemiştik. Tüm bu verilerden hareketle Savcıoğlu'nun, Selanik'e yolculuk öncesi Silivri'de Emir Süleyman oğlu Orhan'la birlikte oldukları ve beraberce Selanik'e gittikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim hemen ardından Selanik'te beraber olarak gözüküyorlar. Ayrıca Savcıoğlu Davud'un lalası Balaban'ın, Emir Süleyman'ın oğlu Orhan'la ilk başta işbirliği yapmasının da buna işaret ettiğini düşünüyoruz. Tüm bunlara ek olarak Musa Çelebi'nin Savcıoğlu ve beraberindekileri yani ona isyan eden (rakipleriyle işbirliği yapan) beyleri yakalatıp cezalandırdığını da biliyoruz. İşte bu evrede İnce Balaban'ın, Savcıoğlu Davud'la olan girift ilişkisinden (Davud'un en yakınlarından biri yani onun lalasıydı ve büyük ihtimalle ona "Savopolos" diye hitap ediyordu) dolayı kör edilerek cezalandırıldığını düşünüyoruz. Zamanında işbirliği yaptığı İnce Balaban'ın ihanetine uğrayan Musa Çelebi herhâlde ona oldukça kızmış olmalı. Nitekim öncesinde Balaban ile iyi ilişki kurmuştu. Musa Çelebi, Balaban'ın sayesinde Emir Süleyman'ın oğlu Orhan'ı yakalayabilmişti. Hatta tam bu noktada Musa Çelebi'nin 1412 tarihinde Kızıl Deli'ye verdiği temliknameyi anımsamamızda yarar var. Bu noktaya kadar ortaya koyduğumuz tezde yani Kızıl Deli'nin aslında Deli Balaban olduğu ve Deli Balaban'ın da İnce Balaban'ın kardeşi olduğu hipotezimizde bir hata yoksa o vakit, 1412 tarihli belge ile ilgili şöyle bir yorum daha yapabiliriz. Kendisine vezir olarak tayin ettiği

İnce Balaban'ın kardeşi olan, geçmiş dönemlerde Evrenos Bey ile gaza hareketlerine katılmış ancak ardından maneviyat boyutuna eğilip Dimetoka'ya yerleşmiş olan ve o günlerde artık "Kızıl Deli" olarak anılmaya başlayan Deli Balaban'a imtiyazlar ve vakıflar vererek Musa Çelebi'nin, Balaban ailesinin topyekün desteğini kazanmaya çalıştığı gibi bir gözlem yapmak mümkündür. Kendisinin de önemseydiği Dimetoka'nın çevresinde etkin olan ve birçok köye sahip Balaban ailesinin desteğini kazanmasının, herhâlde Musa Çelebi için stratejik önemi vardı. Tabii bu noktada Musa Çelebi'nin, Şeyh Bedreddin'i kazasker olarak ataması da akla gelmektedir. Musa Çelebi'nin bu ve benzeri davranışları; Rumeli'de dini otoriteye, asker gücüne ve benzeri nüfusa ve güce sahip farklı sosyal tabakalardan önemli ve etkin şahsiyetleri, kendi yandaşı yapma gayreti olarak değerlendirilemez mi? Böylece Rumeli'de daha rahat hareket edebilecek ve gerektiğinde asker toplama ve yörenin emniyetinin sağlanması konusunda ilgili önderlerin desteğini alabilecekti. Dini önderleri kendi yandaşı yaparak, herhâlde bu önderlerin cemaatlerini kolayca kazanmayı hedeflemişti. Yani aslında Musa Çelebi, dini argümanları moral-motivasyon amaçlı kullanarak, bunlardan Rumeli'deki gaza hareketlerinde istifade etmeyi planlamıştı diyebiliriz.

İnce Balaban, Emir Süleyman'ın oğlu Orhan'ı Musa Çelebi'ye teslim ettikten sonra Musa Çelebi Orhan'ın gözlerini kör ettirerek Orhan'ı cezalandırmıştı. Aynı cezayı, kendisine daha sonrasında ihanet eden İnce Balaban'a da uygulattı. Yani Musa Çelebi'nin onu (İnce Balaban'ı) vezir tayin ettiği dönemde aslında o (İnce Balaban) henüz kör değildi. Nitekim tam bu noktada Jorga'nın aktardığı bilgiyi anımsatmak istiyoruz. Jorga, Emir Süleyman'ın Balaban Bey'i, Rumeli Beylerbeyliği'ne atadığını ifade etmektedir. Burada kastedilen tarihsel karakter, kronolojik nesnel-tarihsel verileri takip ettiğimizde ve ortaya koyduğumuz diğer argümanlar çerçevesinde İnce Balaban'dan başkası olamaz. Herhâlde Musa Çelebi, Trakya'da (başta Dimetoka olmak üzere) ve çevresinde önemli güce ve etkinliğe sahip Balaban'ı ilk başta, Emir Süleyman'a destek verdiği için cezalandırmak yerine ondan istifade etmeyi düşündü. Ancak diğer Rumeli beyleri gibi o da ihanet edince İnce Balaban'ı cezalandırmaktan çekinmedi. İnce Balaban'ın daha sonrasında destek verdiği ve kendisi tarafından kollanıp başkaca önemli görevler verildiği Çelebi Mehmet döneminde, ona bu lakabın (yani Kör Melik Şah lakabının) yakıştırıldığını ve Osmanlı kroniklerinde de bu çerçevede yer aldığını düşünüyoruz. Yani Kör Melik Şah'ın (aslında kör edilmiş olan İnce Balaban'ın) Musa Çelebi tarafından cezalandırıldıktan sonra İstanbul'a kaçtığını değerlendiriyoruz. Nitekim Çelebi Mehmet'in onu iktidarının son yıllarına doğru (ya da II. Murad'ın tahta geçtiği ilk yıllarda) Gelibolu kale kumandanı olarak atadığını biliyoruz.

Kör Melik Şah (Kör Balaban/İnce Balaban), İstanbul'a Dimetoka'dan kaçmış olamaz mı? Yani Savcıoğlu ile birlikte tutsak edildiği yer Dimetoka olamaz mı? Aslında bu gayet mümkün gözüküyor. Nitekim Musa Çelebi'nin hemen öncesindeki dönemde Dimetoka'ya hâkim olduğunu hatta Paşa Yiğit ve Yusuf Beyleri Dimetoka'da hapse attığını biliyoruz. Kısacası Osmanlı kroniklerinde Musa Çelebi'nin Silivri'ye hareketi sonrasında Kör Melik Şah'ın İstanbul'a kaçması arasında aslında, tarihsel kopukluk var gibi gözükmektedir. Rum kroniklerinden, ilgili diğer bilgilerden ve ortaya koyduğumuz değerlendirmelerden hareketle böyle bir iddiada bulunulabiliriz.

Balabanlıların sözlü geleneğinde İnce Balaban'ın kör edilişi meselesi ve bir şekilde İstanbul'a kaçı, nesnel tarihsel bulgular, aynı coğrafyada bulunmaları gibi ilgili tüm bulgular ele alındığında Kör Şah Melik olarak Osmanlı kroniklerinde zikredilen karakterin aslında, Musa Çelebi tarafından cezalandırılarak kör edilmiş İnce Balaban olduğu ve bir lakap olarak Kör Şah Melik/Kör Melik Şah adıyla Osmanlı kroniklerinde yer aldığı değerlendirilmesini yapıyoruz. Yani Balabanlıların sözlü tarih geleneğindeki Savcı Bey isyanının aslında Savcı'nın oğlu Davud'un Musa Çelebi'ye karşı isyanı olduğu sonucuna varıyoruz. Daha doğrusu, Balabanlıların sözlü geleneğinde zikredilen Savapolos/Savopolos kelimesinin işaret ettiği tarihsel karakterin, Savcı'nın oğlu Davud olduğunu düşünüyoruz. Nitekim nesnel tarihsel veriler içinde Savcı Bey'in bir oğlunun olduğu ve ilgili dönem ve coğrafyada bazı olaylar içine karıştığı, adının Davud olduğu ve lalasının da Balaban olduğunu saptayabiliyoruz. Ayrıca Musa Çelebi'nin, Savcıoğlu ve beraberindeki beyleri kendisine karşı planlar içinde yer aldıklarından dolayı cezalandırdığını da yine tarihsel metinlerde görebiliyoruz. Tüm bu aktarımlar, saptamalar ve gözlemler, Savcı Bey ayaklanması ve İnce Balaban'la ilgili olarak Balabanlıların sözlü tarih geleneğindeki anakronizm ya da çelişkiyi çözmüş gibi görünmektedir. Yani Savcı Bey ayaklanmasına iştirak ve ardından İnce Balaban'ın kör edilmesi ve İstanbul'a kaçması anlatımı ile aslında Savcıoğlu Davud'un lalası Balaban'la beraber Musa Çelebi'ye karşı rakipleriyle işbirliği yapması ve ardından İnce Balaban'ın Musa Çelebi tarafından kör edilerek cezalandırılması olayının kastedildiği sonucuna varıyoruz. Musa Çelebi'nin 1413/1414'e kadar hayatta olduğunu bildiğimize göre 1400'lere hatta 1410'lara kadar şu veya bu şekilde İnce Balaban'ın Osmanlı'ya hizmet etmiş olması, anakronizm meselesini çözer. Hatta Kör Melik Şah'ın aslında İnce Balaban olduğunu saptamamız ile birlikte bu dönem II. Murad'ın ilk yıllarına (1421) kadar uzar. Bu noktada şunu ifade etmek gerekir ki; İnce Balaban'ın hakikaten de Savcı Bey'in ayaklanmasına (yani 1374 ya da 1385?) destek verip vermediğini net olarak, nesnel verilerden hareketle cevaplayamıyoruz. Ancak İnce Balaban Bey'in bir şekilde Savcı Bey'i de tanıyor olması ihtimali yüksektir. Aynı dönemde aynı coğrafyada bulunmasının dışında İnce Balaban'ın, Savcıoğlu'nun lalası olacak derecede Savcı Bey'e yakın bir kişi olduğu açıktır. Savcı Bey'in ayaklanma sonrası Dimetoka'ya kaçması da bu açıdan manidar bir durum değil midir? İnce Balaban'ın daha doğrusu Balabanlıların Dimetoka ve çevresindeki etkinliğinden ve belki de Savcı Bey ile İnce Balaban arasında geçmişten beri gelen bir hukuktan dolayı Savcı Bey, ayaklanmadaki başarısızlığından sonra babası I. Murad'dan kurtulmak için Dimetoka'ya kaçmıştı. Yine belki de tam da burada yani Dimetoka'da babası tarafından cezalandırılacağını anlayınca oğlu Davud'u İnce Balaban'a emanet etmişti.

İnce Balaban'ın (yani o dönemle ilgili olarak kroniklerde geçen adıyla Kör Melik Şah/Kör Şah Melik), II. Murad dönemi başında kale komutanı olarak atandığı Gelibolu'daki kale, "Şah Melik" olarak bilinen limanın hemen karşısındaki bir kale olabilir mi? Bunu bilemiyoruz. Ancak o dönem kör olduğundan bu lakabın kendisine yakıştırıldığını ve "Şah Melik" adıyla anılan mevcut bir yer adı ile körlüğünün bir şekilde birleştirilerek, Kör Şah Melik lakabı oluşmuş olabilir diye düşünüyoruz. Bu noktada Çanakkale Boğazı'nda Süleyman Paşa döneminden beri var olduğu bilinen "Şah Melik" adlı limanın varlığı dikkat çekmektedir. Gelibolu'nun karşı kıyısındaki bu limanın adı, Süleyman Paşa'nın Rumeli fethi öncesi bilgi

almak için kaçırttığı, daha sonra da Müslüman olup Melik adını alan Gelibolu tekfurunun oğlundan gelmektedir (İnalçık, 2009: 86). Bu konuya daha önce değinmiştik.

E. Fetret Devri Sonrasında Savcıoğlu ve Balaban

Savcı Bey'in oğlu ile Balaban adlı tarihsel karakter/karakterler ile ilgili bilgiler bunlarla sınırlı değildir. Teselya ve Makedonya'daki Osmanlı Türklerinin Selanik'i 1423 yılı civarında ele geçirme gayretinden bahsedilmektedir. O dönemde II. Murad Osmanlı tahtının sahibidir. Zor durumda olan Selanik hâkimi Andronikos, Osmanlı ile anlaşmak ister ancak reddedilir. Bunun üzerine Andronikos Venediklilerle anlaşır ve şehri belli bir karşılık alacak şekilde onlara teslim eder. Osmanlı'nın Selanik'i ele geçirme ihtimaline karşı bazı önlemler alınır. II. Murad'ın akrabası olan yani Osmanlı tahtında hak iddiasında bulunabilecek İsmail adlı birini ve Bayezid'in oğlu sandıkları Düzme Mustafa'yı, Osmanlı'ya karşı kullanma planı yaparlar. Devam eden süreçte Venedik-Osmanlı ilişkileri daha da gerginleşir. Nihayetinde 1425 yılı yaz mevsimi içinde Venedik-Osmanlı savaşları patlak verir. Bu çerçevenin konu edildiği batılı kaynaklarda Venedikliler tarafından Kavala'da "Balaban Bey", oğlu İshak ve Barak ile birlikte 30 kişinin tutsak edildiği ifade edilmektedir. Bir-iki yıl sonra Balaban Bey esaretten kurtulur (Delilbaşı, 1989: 9-11; Jorga, 2005: 351-355). Ancak büyük ihtimalle adı geçen Balaban, takibini yaptığımız kişi değildir. Jorga 1430-1434 yılları arasında Macarlar tarafından kollanan Murad adında ve Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia eden bir kişiden ve Sigismund'un Osmanlı tahtının mirasçısı olarak kabul ettiği Davud Çelebi'den bahseder (Jorga, 2005: 365). Herhâlde ki bunlar Babinger'in vurguladığı Savcı Bey'in oğlu Murad ve Murad'ın oğlu Davud'dur ancak bu konuda net bir ifadede bulunmak için daha fazla veriye ihtiyacımız olduğuna düşünüyoruz.

Tam bu noktada Tayyip Gökbilgin'in Osmanlıca matbu harflerle yayımladığı 1436 tarihli bir vakfiyede yer alan bilgileri aktaralım: "...Sultan Murad bin Mehmed Han Hazretleri Gelibolu ile Malkara'ya Sancak Bey nasb ettiği iftihar-ül ümera İzzeddin Balaban Bey...". Yani "İzzeddin" lakaplı Balaban Bey'e Gelibolu ve Malkara'nın sancak beyliği verilmiştir (Gökbilgin, 1952: 172, 173). Jorga, 1443 yılı civarı Rumeli'de II. Murad'ın Macarlara karşı yapacağı savaş sırasında Anadolu Beyleri'nden sadece Germiyan Beyi Balaban'ın destek için Rumeli'ye geçtiğini ifade etmektedir (Jorga, 2005: 378). Son Germiyan Bey'i Yakup Bey 1429'da ölmeden önce kendi topraklarını II. Murad'a bırakacağını bildirmişti. Dolayısıyla buradaki Germiyan ifadesinin, "eski Germiyan toprağı"nı yani Kütahya'dan Alaşehir'e kadar uzanan toprakları anlattığı anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, 1997: 767-770). Burada kastedilen Balaban'ın, İnce Balaban olmadığını ancak onun oğlu olabileceğini düşünüyoruz. Ayrıca burada "Balaban Bey" ifadesinin, o kişinin adı değil ama görece büyük nüfusa sahip Balaban Cemaati'nin lideri anlamında kullanıldığını düşünüyoruz. Kendi adı bile olsa bu yorumumuz değişmeyecektir. Nitekim tam bu noktada yine sözlü kaynağımız Kahraman Özgül'ün aktarımlarında, neredeyse her dönemin Balaban Aşireti lideri için yine "Balaban" adını ya da lakabını zikrettiğini anımsatalım. Ayrıca benzeri cemaatlerde, cemaat kurucusu liderinin adıyla o cemaatin anıldığını ve bu cemaatlerin şecerelerinde, cemaat lideri olarak

sık sık aynı ada sahip birçok şahsiyete rastlandığını vurgulamamız gerekir. Buna en güzel örnek, Balabanlılarla Trakya coğrafyasında yakın yerlerde bulunan Evrenos ailesidir. Evrenos hanedanı içinde de birkaç nesilde bir “Evrenos” ismi ile anılan liderlerinin olduğu şecerelerinden görülmektedir (Lowry ve Erünsal, 2010: 3-80). Tüm bu açıklamalarla aslında burada ortaya koymaya çalıştığımız görüş, II. Murad döneminde (muhtemelen 1436’dan sonraki bir tarihte) Balaban Cemaati’nin, Batı Anadolu coğrafyasına göçmüş olduğudur. Nitekim birazdan ortaya koyacağımız nesnel veriler de tam bu coğrafyaya doğru Balabanlıların göç etmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Alaşehir Kazası ve Badenya Nahiyesi bu konuda dikkat çeken yer adları olacaktır.

Châlkokondyles’den nakille 1448’de II. Kosova Savaşı sırasında Hunyadi Yanoş ile işbirliği yaparak II. Murad’a karşı Savcı’nın oğlu Davud’un savaştığı bilgisi aktarılmaktadır (Uzunçarşılı, 2008: 448, EK: Osmanlı Hanedanı Soy Cetveli; Gökbilgin, 1997: 251-253; Hammer, 2010: 270; Jorga, 2005: 386, 392). Murad ve şehzade Davud ismi 1490’lara kadar varan bazı kayıtlarda geçmektedir ancak bunların Savcı Bey’in oğulları olduğu konusu net değildir (Babinger, 2003: 75, 115).

Savcıoğulları ile ilgili aktardığımız tüm bulgular hakikaten de Fatih dönemine kadar uzanan Savcıoğlu-Osmanlı Hanedanı çekişmelerinin varlığına işaret etmektedir. Fatih dönemi öncesinde ve Fatih döneminde yazılmış ya da yazılmaya başlamış kroniklerde Savcı Bey ve ayaklanmasından ve ayrıca Savcıoğlu’nda bahsedilmemesini, bu açıdan manidar buluyoruz.

IV. Nesnel Bilgi ve Belgeler Işığında 15. Yüzyılda Balabanlılar

II. ve III. bölümde verdiğimiz bilgileri değerlendirmeden önce bu bilgileri, sözlü tarih verileriyle birlikte süzgeçten geçirmeye imkân tanıyan ve belli başlı soru işaretlerini ortadan kaldıran nesnel argümanları ifade etmek istiyoruz.

Anımsanacağı üzere önceki bölümlerde İnce Balaban’la ilgili olarak elimizde başkaca nesnel bulguların olduğunu söylemiştik. Bu bulguların 14. yüzyıl sonları ile 15. yüzyıl başları arasında İnce Balaban’ın hayatta olduğunu düşünmemize imkân tanıyacağını vurgulamıştık. Söz konusu belge Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan 1/1 M. Nolu ve Hicri 855 (Miladi 1451/1452) tarihli Mufassal Aydın ve civarının timar defteridir. Bu defterin No:7 Sayfa 127’de Aydın’ın Sultanhisar kazası “Hasırcalı” Köyü ile ilgili olarak şu bilgi yer almaktadır: “*Murad Hüdavendigâr bunda gelicek defter Bey’e verilmiş. Sultan zamanında Yarıc Bey yermiş. Yıldırım Hüdavendigâr zamanında İncecük Balaban yermiş; şimdiki hâlde padişahımızın hükmi-i hümayunıyla Tovacı Toğan oğlu Umur Çelebi mutasarrıftır.*” (Akın, 1968: 127, 129). 1451 tarihli defterdeki bir bilgi olmasına karşın Yıldırım Bayezid dönemine atıfta bulunmaktadır. Önceki bölümlerde varlığını ve Balabanlılarla ilgisini tarihsel-nesnel olarak ortaya koyduğumuz İnce Balaban’ın bu belgede zikredilmesi oldukça kıymetli bir bilgidir. Nitekim İnce Balaban’ın kayıtlarda İncecük Balaban olarak da geçtiğini anımsatalım ve ayrıca Balabanlıların sözlü tarih geleneğinde Aydın’la ilişkili bilgiler aktardıklarını da tekrar vurgulayalım.

Bu noktada Aydın yöresi ve Osmanlı hakkında kısa bir vurgu yapmak gerekir. Aydın ili Yıldırım Bayezid başa geçtiği yıl olan 1389/1390'da Osmanlı topraklarına katılmıştı. Yıldırım Bayezid'in 1402'ye kadar hayatta olduğunu biliyoruz. Bu durumu yani İnce Balaban'ın 1402'de Anadolu'daki varlığını destekleyen bir başka veri ise, Timur'un Anadolu'daki etkinliğinin aktarıldığı Zafername adlı eserde yer almaktadır. Bu eserde 1402'deki Ankara savaşında Yıldırım'ın ordusunda yayabaşı olarak Saruca ile birlikte "Balaban" adı zikredilmektedir (Şami, 1949: 305). Burada Balaban olarak anılan kişi İnce Balaban olmalıdır ki dönemsal ve tarihsel olarak bu gayet mümkündür. Ayrıca bazı Osmanlı kroniklerinde özellikle Kosova Savaşı bahsinde İnce Balaban'ın "Balaban" olarak da anıldığını hatırlatalım. Ancak Yıldırım, Timur'la yaptığı savaşta yenilmiş ve devamında Timur, Batı Anadolu'ya kadar tahribat yapmıştı. Bundan ötürü Anadolu Türklerin Marmara Denizi üzerinden Trakya'ya gemiler kiralarak kaçmak zorunda kaldıklarını daha önce vurgulamıştık. Ayrıca Timur'un Anadolu topraklarındaki beylere eski beyliklerini yeniden vererek Osmanlı'yı daha zor duruma düşürmeye çalıştığına işaret etmiştik. Bu minvalde 1402 yılından sonra Aydın ili ve çevresi tekrardan Aydınogulları'nın varislerinin eline geçmiştir. Benzer şekilde Germiyanogulları da eski topraklarına tekrar kavuşmuşlardır (Akın, 1968: 59-65, 224, 225; Uzunçarşılı, 1997: 767-770). Dolayısıyla İnce Balaban'ın -1389/1390'da onunla birlikte Aydın'a gelen bir cemaati var idiyse- 1402 tarihinde Trakya'ya yani Dimetoka-Edirne civarına geri dönmüş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Tam bu noktadan sonra Balabanlıların nesnel olarak tarih sahnesinde cemaat adıyla saptandığı en erken tarihli belgenin, yine Aydın Birgi ve Alaşehir'le ilgili olduğunu söylememiz herhâlde ki şaşırtıcı olmayacaktır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi defterleri ve belgeleri içinde şimdiye kadar ulaşabildiğimiz ve Balabanlıların cemaat olarak kaydını bulduğumuz en eski tarihli bilgi-belge 1466/1467 tarihli Aydın Sancağı'na ait bir defterde bulunmaktadır. Künyesi BOA, MAD No:232, sayfa 101 olan bu belgede Aydın Sancağı Alaşehir Kazası Badenya Nahiyesi'nde "Balabanlu Cemaati"nin mevcudiyetinden bahsedilmektedir. Bu kayıttan sonraki en eski tarihli belge yine aynı yöreyi işaret etmektedir. 1478-1484 yılları arasında yazılmış künyesi BOA, TD No: 8 sayfa 211 olan defterde "Balabanlu Cemaati"ni yine Aydın Badenya Nahiyesi'nde görmekteyiz (Hâlâçoğlu, 2009: 192, 224). İşin bir o kadar ilginç bu döneme ait kayıtlarda ve bu yörede "Balaban" ya da "Balabanlı" adlı bir köy görünmemesine karşın 1530 tarihli kayıtlarda Birgi Kazası'na bağlı olarak "Balabanlu" köyünün bulunmasıdır. Badenya denilen yer Aydın ili Ödemiş-Birgi yakınlarındaki Bademli kazasıdır. Balabanlu Köyü, Bademli'nin 10 km kuzeybatısında ve Küçük Menderes Nehri yakınında bulunmaktadır. Bu köy günümüzde de mevcuttur (Google Earth, 2010). 1530'da Alaşehir Kazası'na kayıtlı olarak ayrı bir "Balabanlu Köyü" daha bulunmaktadır. Bu da günümüzde, Alaşehir'in 30 km güneydoğusunda Uşak Eşme'ye bağlı "Balabancı" adıyla anılan köy olsa gerektir (166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), 1995: 134; Google Earth, 2010). Ancak daha da ilginç 1530'daki kayıtlarda artık Balaban ya da Balabanlu adında bir cemaati göremiyor olmamız ve buna karşın hemen sonraki en erken dönem tarihli belgelerde -ki 1520'lere denk gelmektedir- Adana Karaisalı civarında saptıyor olmamızdır (Hâlâçoğlu, 2009: 224). Nitekim Konya, Aydın-Birgi ya da Alaşehir civarından Adana-Karaisalı'ya

doğru göç edecek bir cemaatin muhakkak geçmek zorunda kalacağı bir yöredir (Google Earth, 2010). Bu bulgular Balabanlıların sözlü tarih geleneğindeki Dimetoka sonrası Batı Anadolu'ya ve oradan doğu istikametine doğru göç edişlerini doğrulayan bulgular olarak karşımızda durmaktadır. Tam bu noktada Konya civarının Fatih tarafından 1467 yılında alındığını ancak Karaman ve çevresinin kesin olarak II. Bayezid döneminde 1483 yılı itibarıyla ele geçirildiğini vurgulamak gerekir. Dolayısıyla Osmanlı'nın genel stratejisi çerçevesinde yeni ele geçirilen topraklara, mevcut topraklardaki tebaanın bir kısmının aktarılması teorik olarak bu tarihten sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Nitekim bu yöre ile ilgili ilk Osmanlı tahrirleri 1474 yılına denk gelmektedir. Ayrıca Konya-Kayseri'ye yerleştirilen sipahilerin çoğu Balkanlardan bu bölgeye gönderilmiştir. Batı Anadolu'dan ise Birgi, Seferihisar ve Beyşehir gibi yörelerden sipahilerin yerleştirildiği anlaşılmaktadır. (Yörük, 2005: 177-202). Muhtemelen Birgi-Alaşehir civarından doğuya doğru Balabanlıların göçü 1478'den sonraki bir tarihte gerçekleşmiştir. Kısa bir süre de olsa (1478 ile 1520 arasında kısa bir süre) Konya civarında yaşamış olmalıdır. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Fon Kodu: MAD.d. ve Gömlek No:19507 olan ancak tarihi belli olmayan ve yıpranmış bir defterde şöyle bir kayıt bulunmaktadır: “*Dare-i saniye itibar edilen Konya eyaletinde Selmanlı Kebir kazasında Balabanlı Aşireti ve Doğanhisar karyesinde Sarıkeçeli Aşireti ve Ereğli-i Karaman kasabasındaki aşiretin esnan-ı redifesi erbabının miktarı, hane numaraları, isimleri ve eşkal-i bedeniyesi ve tarih-i tevellüdü hakkındaki kayıtları muhtevi aşair esnan-ı redifesi defteridir.*” Bu belge, tarihi belli olmasa da en azından Balabanlıların bir zamanlar Konya'daki mevcudiyetine işaret eden bir delil olarak düşünülebilir. Aktardığımız bu bilgiler göç hikâyesinin çerçevesini ve nesnel tarihsel bulgularla ortaya koyduğumuz göç ediş yaklaşımını desteklemektedir. Ek bir bilgi olarak; daha önceki yayınlarımızda zaten ispatlamış olduğumuz ve Balabanlıların sözlü tarih aktarımlarındaki Malatya'dan Dersim'e ve oradan Erzincan'a göç ediş hikâyesini bir kez daha doğrulayan birçok arşiv belgesi bulduğumuzu da burada ifade etmek istiyoruz. Ancak bu çerçeve, makalemizin konusu dışında olduğundan Malatya'dan Erzincan'a göç ile ilgili belge ve bilgileri ayrı bir makale olarak yayımlayacağız.

V. Trakya'da Kalan Balabanlılar ve Anadolu'ya Göç Ediş Tarihi

Makalemiz içinde Cevdet Türkey'in eserindeki Balabanlıların Balkanlar'daki varlığıyla ilgili nesnel bilgi probleminde bahsetmiştik. Daha sonrasında Balaban Köyleri bahsi içinde Gümülcine taraflarındaki köylerden söz ederken, burada Balaban Cemaati'ni nesnel olarak saptadığımızı vurgulamıştık. Daha önceki kitap çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular ve yaptığımız değerlendirmeler sonucunda şöyle bir cümle sarf etmiştik: “*Şecereye bağlı olarak yaptığımız hesaplamalar ve sözlü tarih çerçevesinde Trakya'dan Anadolu'ya göç olgularını bir arada düşündüğümüzde, Balabanlıların -en azından belli bir kısmının- Anadolu'ya en geç 15. yüzyıl sonlarında geçtiğini iddia edebiliriz.*” Hakikaten de olasılıklar düzlemi çerçevesinde zikrettiğimiz “en azından belli bir kısmının” ifadesinin -daha doğrusu bu yaklaşımın- ne denli sağlıklı olduğu aşağıda sunmakta olduğumuz belge ile ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu bilgi-belge, 167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri I (937/1530)'in 12. sayfasında yer almaktadır. Burada Gümülcine Kazası'nda yer alan cemaatlerden biri olarak “Balaban Cemaati” ifadesi geçmektedir.

Nitekim Gümülcine civarıyla ilgili değerlendirmeleri yaptığımız bölümde birçok yer adını da zikretmiştik. Dolayısıyla Balabanlılar kayda değer bir süre önce bu yöreye yerleşmiş olmalıdır. Yukarıdaki belge 1530 yılına aittir ve Gümülcine'deki Balabanlıların varlığına işaret etmektedir. Ancak aynı dönemde Balabanlıları Adana'nın kuzeyinde saptadığımız göre ve bir önceki bahiste Aydın'dan Adana'nın kuzeyine göçle ilgili gözlemlerimizi anımsadığımızda hakikaten de bir kısım Balabanlıların, Dimetoka civarından Anadolu'ya göç etmeyip Trakya'da yaşamaya devam ettikleri ortaya çıkmaktadır. Sunduğumuz belge ayrıca Balabanlıların, Trakya'daki varlıklarını yani belli bir dönem Trakya'da yaşadıklarını ispatlayan ve dolayısıyla Dimetoka ile ilgili bağlarını da ortaya koymaya yönelik nesnel bir argüman olarak karşımızda durmaktadır. Balkanlar içindeki özellikle II. Murad dönemindeki nüfus hareketlerini de anımsadığımızda ve Gümülcine'nin, haritada göstermiş olduğumuz Balaban köylerine ve Dimetoka'ya çok da uzak olmayan ve Dimetoka'nın batı istikametteki en büyük yerleşim birimi olduğunu düşündüğümüzde, ortaya koyduğumuz yaklaşımın doğrulandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu belge ve ortaya koyduğumuz çıkarım aynı zamanda, yine haritada göstermiş olduğumuz Dimetoka yakınlarındaki Balaban köylerinden (en azından bazılarında) Balabanlıların ayrılıp Anadolu'ya geçtikleri tezini de desteklemektedir. Çünkü aynı dönemde (1530) Dimetoka yakınlarında saptanmayıp buna karşın Gümülcine yakınlarında saptanmaları, Germiyan Bey'i Balaban'la ilgili yaklaşımımız, Aydın-Alaşehir civarıyla ilgili ortaya koyduğumuz nesnel veriler, göçle ilgili sözlü tarih verisi ve ilgili tüm diğer bulgularla birlikte değerlendirildiğinde, Dimetoka'dan Anadolu'ya doğru belli bir kısım Balaban ailesinin göçmüş olduğu anlaşılmaktadır. Önceki bölümlerdeki bilgi, bulgu ve saptamalardan hareket ederek Dimetoka'dan Anadolu'ya geçen Balabanlıların Anadolu'ya geçiş tarihlerinin, II. Murad döneminde (muhtemelen 1436-1451) olması gerektiği sonucuna varıyoruz. Nitekim Jorga'dan hareketle 1443 yılında "Balaban" adlı bir Osmanlı Beyi'nin Germiyan'da (Kütahya-Alaşehir arasında ?) görevli olduğunu aktarmıştık.

Balabanlıların göçü kuvvetle muhtemeldir ki eski Germiyan topraklarına ve/veya çevresine Osmanlı tarafından iskân edilme şeklinde olmuştur. Nitekim 1429'da son Germiyan Beyi'nin ölümü öncesinde miras bıraktığı Germiyan topraklarına Osmanlı, kendi güvendiği ve hukuku olan Trakya'daki tebaasından bir kısmını kaydırmış olmalı. Bunun yanı sıra II. Murad devrinde Karamanoğulları ile yapılan savaşlar, İç Batı Anadolu'da bir tampon bölge oluşturulmasını herhâlde ki gerekli kılmaktaydı. Bunların yanı sıra II. Murad, 1443'de saltanatı Fatih'e bırakıp Manisa'ya çekilmişti. Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarını kendisine yıllık tahsisat olarak ayırmıştı (Witteck, 1999: 103). Hatta Edirne'den Manisa'ya çekilirken Şarabdar Hamza Bey ile İshak Bey'i yanına götürdü.

Tüm bunların yanı sıra yani Osmanlı adına iskân edilme olasılıklarının dışında Trakya'dan kaçmış olma ihtimallerini de göz ardı etmemek gerekir. Özellikle 1443-1447 yılları arası II. Murad dönemi, ciddi karışıklıkların olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Trakya'daki Osmanlı tebaasını endişeye sevk edecek birçok olay gerçekleşmiştir. II. Murad'ın saltanatı savaştıkları

ve çocuk yaştaki II. Mehmed'e tahtı bırakmaya yeltenmesi, Macarların Haçlı tehditiyle birlikte Osmanlı'ya saldırma endişesi, Osmanlı tahtında hak iddia eden ve Balkanlar'daki devletler, Bizans ve diğer unsurlar tarafından desteklenen bazı şehzadelerin yarattığı sorunlar bunlardandır. Bu noktada Hâil İncık, Macar tehdidi sonrası (1443 civarı), Dimetoka'nın sadece 50 km ötesinde ve o dönemin başkenti olan Edirne'deki hâlin firara kalktığını ve Bursa taraflarına kaçtığını belirtmektedir. II. Murad'ın özellikle Balkanlar'daki uç beylerine karşı olumsuz tutumu ve beylerin yarattığı bazı sıkıntılar ile yine bu dönemde patlak veren yeniçeri isyanı da diğer önemli hadiseler içindedir. Ancak tüm bunların ötesinde Edirne'de 1444 yılında çıkan Hurufi ayaklanması ve Hurufi katliamı dikkat çekicidir (İncık, 1995: 1-136). Dolayısıyla tüm bu bulgular Trakya'daki hâlin duydukları tedirginlik sonrası (özellikle 1443 sonrası) daha güvenli bölgelere kaçmış olabileceklerini ortaya koyar. Bu bağlamda Edirne'nin yakınındaki Dimetoka'daki hâlin bir kısmının aynı düşüncelerle, buldukları yerleri terk etmiş olabileceklerini, Edirne'den göç edenler gibi Anadolu yakasına geçmiş olabileceklerini düşünmek gayet makul görünüyor. Nitekim Macar tehdidinden dolayı Rumeli taraflarında başka bir lokasyona doğru kaçmaları mantıksız olurdu.

VI. Kızıl Deli - Seyyid Ali

Irene Beldiceanu-Steinherr, bu yöreyle ilgili en eski kayıtların yer aldığı MC 0/89 nolu tahrir defterinden hareketle oldukça manidar saptamalarda bulunmaktadır. Buna göre Fatih döneminde 1455 yılı itibariyle bu civardaki birçok arazinin çoktan terk edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki 1455 yılında Osmanlı, Dimetoka kadısını bu toprakları şenlendirmekle görevlendirir. Bunun yanı sıra 1455'lerden önceleri bir köy olduğu anlaşılan Darı Bükü mezrasının, Süvari Bükü'nde yaşayan gayrimüslimlerce yeniden şenlendirilmesi için girişimde bulunmuş ve kendilerine Kızıl Deli bölgesini korumaları (yani derbentçilik) görevi verilmişti. Hatta eskiden Darı Bükü'nde bir kervansaray dahi olduğu ancak 1455'teki defterden hareketle artık bu kervansarayı kullanılmadığı değerlendirilmesi yapılmaktadır. Daha da ilginç 1455 yılı itibariyle Kızıl Deli adıyla anılan bir dini oluşum ya da cemaate ya da bununla ilgili bir imaya dahi rastlanılmamaktadır. Ayrıca bu kayıtlarda yine hiçbir şekilde Seyyid Ali isminin geçmediğini de belirtmemiz gerekir. Bu arada Irene Beldiceanu-Steinherr, Kızıl Deli/Seyyid Ali Sultan'ın soyundan gelenlerin [ya da geldiklerini iddia edenlerin?] yaklaşık 40 yıl sonra (yani 1455 itibariyle) ancak Osmanlı Sultanı'ndan berat alabildiklerini ifade etmekte ve birden 1486 yılı civarı zaviyesi ve dervişleriyle bir dini tarikatın ortaya çıktığı saptamasını yapmaktadır (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 50-72). Tüm bu bulguları ve daha önce zikrettiğimiz bulguları bir arada değerlendirdiğimizde aslı Kızıl Deli kültürünün sahiplerinin, 1455'ten makul bir süre önce bu yöreyi terk ettiğini düşünmekten başka bir sonuç çıkartılmaz. Bırakalım Osmanlı Dönemini, Osmanlı zamanından da önce bu yörede Müslüman Türk nüfusunun olabileceğine yönelik bulguları sunmuştu. Osmanlı'dan da önce (nesnel olarak 1305-1312 yılları arasında ama belki biraz önceden itibaren ve belki daha geç dönemlere kadar) başta Sarı Saltık kültürü gibi Alevi-Şii akidelere sahip Müslüman cemaatlerin belli bir süre bile olsa Trakya'da mevcudiyetlerinden haberdarız. Hemen ardından 1357'den itibaren tüm kronikler ve diğer kaynaklardan hareketle Karesi, Saruhan

bölgesi başta olmak üzere Anadolu'dan Müslüman Türk nüfusunun bu yöreye yerleştirildiğini de düşündüğümüzde, durum daha da aydınlanmaktadır. Kaldı ki 1412 tarihli belgeden hareketle ve ilgili saptamalarımızdan yola çıkarak Darı Bükü Köyü'nde, Kızıl Deli'nin şeyhlik yaptığını artık biliyoruz. Burada dinsel önderlik yapan bir zatın etrafında/yakınında da hiç şüphesiz anlamlı miktarda müntesiplerinin olduğunu düşünmek, herhâlde ki hatalı bir öngörü olmayacaktır. Dolayısıyla hemen biraz önce ortaya koyduğumuz yaklaşımla birlikte bu durumu analiz ettiğimizde, yine ortaya koyduğumuz tez (yani 1455'ten makul bir süre önce Kızıl Deli kültürünün bu yöreden ayrılmış olması) güçlenmektedir. Beldiceanu-Steinherr'in da ifade ettiği 1486'dan sonra birden zaviyesi ve dervişleriyle birlikte bir oluşumun tesis olunmaya başlaması ve 1480'lerden sonra Bektaşiliğin nesnel olarak ortaya çıkması olguları bir arada analiz edildiğinde, yeni kurulan [tarikât olarak] Bektaşiliğin, Seyyid Ali/Kızıl Deli kültürünü sahiplenerek burada kendine has bir oluşum ortaya koyduğunu düşünmekten başka bir sonucun çıkartılamayacağı açıktır. Balabanlılarla ilgili saptamalar, Balabanlıların Anadolu'ya göçü ve Deli Balaban'ın Balabanlılarla ilgisi noktasında ortaya koyduğumuz yaklaşımla birlikte Kızıl Deli'nin aslında tarihsel şahsiyet olarak Deli Balaban'dan başka biri olamayacağına yönelik çıkarım ve biraz önce ortaya koyduğumuz değerlendirmeleri bir arada analiz ettiğimizde, 1412'de mevcut olduğunu bildiğimiz malum Kızıl Deli kültürünün, Balabanlılarla birlikte 1436-1443 yılları arasındaki bir tarihte Dimetoka'dan ayrılıp Batı Anadolu'ya geçmiş olduğu ve süreç içinde Malatya'ya kadar bu kültürün taşındığı saptamasını yapmaktayız. Tam burada 16. yüzyılın başında Aydın Livası'nda Birgi'de ve Tire'de iki ayrı Deli Baba zaviyesinin varlığı, Alaşehir'e bağlı "Balabanlı" köyü ile Alaşehir merkezi arasında "Delüler" köyünün varlığı, yine aynı yörede birçok "Kızılca" adlı köyün varlığı ile Alaşehir'in güneyinde yer alan Yenişehir kazasında "Kızılca Börklü" adlı köylerin varlığı dikkat çekmektedir. Deli Baba ile Kızıl Deli arasında bir ilişki olup olmadığını ve bu zaviyelerin ne zaman kurulduğunu bilmiyoruz. Ayrıca Kızılca Börklü Köyü hariç Kızılca adlı köylerin bir kısmı ya da tamamı "Kızılca Keçili" adlı aşiretin köyleri de olabilir. Bu bağlamda belki Kızılca adlı köylerin varlığı ilginç bulgular olarak görülmeyebilir. Ancak yine Yenişehir kazasında "Siroz/Serez Cemaati"nin saptanması, bu dönemden önce Batı Trakya'dan bu yöreye bir göç olduğunu net olarak ortaya koyan nesnel bir bulgu olarak karşımızda durmaktadır (166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), 1995: 81, 135, 139, 190). Tüm bunların yanı sıra doğrudan "Kızıl Deli" ismine yine bu dönemde Tire'de rastlamamız, işi daha da ilginç kılmaktadır. Sadrazam Lütfü Paşa'nın 1543 tarihli vakfiyesinde zikredilen ve Tire'de bulunan "Kızıl Deli" adlı bir çeşmenin varlığı, dikkat çekmekten öte bir veridir diye düşünüyoruz (Armağan, 2006: 390). Nitekim şimdiye kadarki araştırmalarımızda Dimetoka hariç sadece burada Kızıl Deli ismine rastladığımızın altını çizmemiz gerekiyor.

Hemen bu noktada şöyle bir soru sorulabilir. Mademki Kızıl Deli kültürü Dimetoka'dan ayrıldı, nasıl oluyor da birçok belgede Kızıl Deli'nin oğullarından haberdar olabiliyoruz? Öncelikle bu konudaki ilk bilginin, yine 1455 yılındaki defterde yer aldığını vurgulayalım. Ayrıca "oğlu" ifadesiyle "soyundan gelen" anlamının illaki çıkartılması gerekmediğini de söyleyelim. Nitekim Beldiceanu-Steinherr tam bu noktada "oğlu" ifadesi konusunda "herhâlde soyundan gelenler kastedilmiştir" demektedir. Bunun yanı sıra vardığımız sonuç,

tüm Kızıl Deli müntesiplerinin değil ancak Kızıl Deli kültürünün asli sahiplerinin II. Murad döneminde (kuvvetle muhtemel 1436'dan sonraki bir tarihte) Anadolu'ya geçtiği şeklindedir. Dahası, biraz önce verdiğimiz belge ve argümanlardan hareketle zaten Kızıl Deli kültürü ile ilişkisini ortaya koyduğumuz Balabanlıların tümünün Trakya'dan Anadolu'ya geçmediğini ancak bir kısmının geçtiğini ortaya koymuştuk. Dolayısıyla hakikaten de geride Kızıl Deli kültürünün takipçileri olan birileri kalmış olmalı. Burada Kızıl Deli kültürünün Malatya'ya kadar taşınması ve Kızıl Deli kültürünün asli sahiplerinin Balabanlılarla birlikte Anadolu'ya geçtiği saptamasını yeniden vurgulamamız gerekiyor. Ayrıca aşağı tekkenin yukarı tekke tarafından sahiplenilmesi mevzusunda da bir beis yoksa o vakit şöyle bir sonuca ulaşıyoruz: "1455'lerden itibaren Kızıl Deli'nin oğlu olarak ifade edilen kişi (ya da kişiler), Kızıl Deli soyundan değildir ama manevi oğludur yani müntesiplerindendir. Bunlar süreç içinde, yukarı tekke yani asıl Seyyid Ali Sultan kültürü tarafından sahiplenilmişlerdir." Nitekim 1412 tarihli belgede tanınan imtiyazlar ve haklar, herhâlde ki yukarı tekke kültürünün elde etmek istedikleri içinde yer almaktaydı. Nitekim 1455 tarihli belgede geçen "*Vakf-ı Kızıl Delü. Sultanımız hazretin tevki'i var. - berat. Şimdi oğlu Şaban elindedir*" ifadesiyle aslında, sanki 1412 tarihli belgenin Şaban olarak anılarda muhafaza edildiği ya da en azından böyle bir berattan haberdar olduğu ve bu berata referansla, devam eden yıllarda da (Şaban'dan sonra gelenlerin) ilgili imtiyazlara/imkânlarla kavuştukları anlaşılmaktadır. Yani 1412'de kazanılmış bir hakkın devamının sağlanması için kendilerini, Kızıl Deli kültürünün sahibi olarak (yani Kızıl Deli'ye atfen) Osmanlı yetkililerine tanımlamış/tanıtmış olmalılar. Çünkü bu dönemden önceki, bu dönemde ve bu dönemden de sonraki hiçbir Kızıl Deli ile ilgili belgede, "Seyyid Ali Sultan" isminin zikredilmemesi (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 50 -72; Hezarfen, 2006) buna karşın velâyetnamede Seyyid Ali isminin yer alması ve yine velâyetnamede hiçbir şekilde Kızıl Deli isminin geçmemesi, ayrıca nesnel tarihsel diğer bilgi, belge ve kaynaklardan hareketle Rumeli fethine katılmış Seyyid Ali isminde bir zatın saptanamaması, buna karşın Deli Balaban'ın tam da bu dönemdeki ve yöredeki etkinlikleri ve Balabanlılarla ilişkisi birlikte değerlendirildiğinde, bir önceki cümlemizdeki sonuca varıyoruz. Yani Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ni kaleme alan/alanlar, nasıl ki Orhan Bey ile I. Murad dönemindeki olayları Yıldırım Bayezid döneminde gerçekleşmiş gibi göstermeye çalışmışlarsa, yine aynı şekilde Kızıl Deli isminin yerine Seyyid Ali Sultan ismini yazmış olmalılar. Nitekim 1421 yılını, bu velâyetnamenin ilk yazılış tarihi olarak görüyoruz. Kaldı ki elimizde 1412 tarihli ve Kızıl Deli isminin geçtiği bir belge var. Nasıl olur da 1421'de ilk olarak yazılmış olan velâyetnamede hiçbir şekilde Kızıl Deli ismi geçmez? 1421'de ilk defa velâyetnameyi kaleme alanın, Kızıl Deli tabirini hiç duymamış olabileceği, ihtimal dâhilinde değildir. Bu gözlem bile başlı başına birçok soru işaretini ortadan kaldırmaya yeterlidir. Ayrıca hiçbir şekilde Seyyid Ali adlı bir gazinin Rumeli'de fetih hareketlerinde yer almadığını tarihsel kaynaklardan görüyoruz. Buna karşın "Kızıl bürk"lü olarak tarif edilen bir zatın Rumeli'ye geçtiğini, Batı Trakya'da "Divane/Deli" adıyla anılan, Süleyman Paşa'nın tanıdığı bir kişiyi ve "Deli Balaban" adlı Batı Trakya'da görev almış ve Gazi Evrenos'la beraber savaşan bir kişiyi saptayabiliyoruz. Ortaya koyduğumuz bulgular ve yaklaşımlar çerçevesinde Seyyid Ali kültürünün şu veya bu şekilde daha sonraları Kızıl Deli kültürünü sahiplendiği sonucuna ulaşıyoruz. Ancak yine Uzun Er bahsi ve devamındaki yaklaşımlarımızla her iki kültürün, birbirine yakın dinsel argümanlara

sahip iki kült olabileceği vurgusunu yeniden anımsatmak isteriz. Dolayısıyla “sahiplenilme/sahiplenme” olgusunda, sahiplenilmeyi/sahiplenmeyi kolaylaştıran dini etkenlerin ve benzerliklerin bulunabileceğine işaret etmek istedik.

Ortaya koyduğumuz yaklaşımlar içinde belli varsayımların ve hipotetik gözlemlerin olduğu aşıkardır. Ancak değindiğimiz noktalar, ortaya koyduğumuz bulgular ve günümüze kadar hiç irdelenmemiş bazı kaynakların ve sözlü tarih verilerinin ışığı altında, ikna olunabilir sonuçlara ulaşıldığının da hakkını vermek gerekir. Araştırmacıların “hakkın teslim edilmesi” bağlamında kabul etmesi gereken bir husus var ki o da bugünlere kadar, Seyyid Ali-Kızıl Deli ile ilgili çalışmalarda, Seyyid Ali ile Kızıl Deli'nin aynı tarihsel şahsiyet olduğunun varsayıldığıdır. Dahası, ilgili kültür ortamı içinde Seyyid Ali ile Kızıl Deli olarak “iki farklı isimle” anılmakta olan bu dini önderin/erenin/kültün sosyal tarih bağlamında çözümlenmesi sürecindeki irdelemelerde, Seyyid Ali ile Kızıl Deli'nin aynı kişi olduğu noktasındaki fikrin aslında “önyargı” olduğu anlaşılmaktadır. Farklı iki isimle anılan bu şahsiyetin/kültün, tarihsel karakter olarak kim olduğunun/olabileceğinin günümüze değin ortaya konamamasının nedeni, bu önyarıdan kaynaklanmış gibi gözükmektedir. Nitekim makale içinde vurguladığımız gibi, Seyyid Ali'nin Kızıl Deli ile aynı tarihsel şahsiyet olduğunu düşünmemizi gerektirecek en ufak emare ya da karine yoktur. Dahası, tam tersi yani Kızıl Deli ile Seyyid Ali'nin ayrı kişilikler olabileceğini gösteren birçok argüman bulunmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Tüm okuyuculardan peşinen bir özür dilememiz gerekmektedir. Nitekim ortaya koyduğumuz makale, makale olmaktan çok bir kitap hacmine yaklaşmıştır. Bu bakımdan, bir dergi bünyesi içinde böylesi uzun bir yazının yer alması okuyucuyu sıkabilir. Ancak tüm çerçeveyi toparlamadan, makale bünyesi içinde irdelediğimiz konuların analizinin sağlıklı şekilde yapılmasının bizce ihtimali yoktur. Bu bakımdan ilgili tüm çerçeveyi ortaya koymaya çalıştık. Hatta buna rağmen aklımızda olan ancak inceleme imkânımızın kalmadığı başka olguların bulunduğunu da söylemeden geçemeyeceğiz.

Dimetoka kentinin, ulaştığımız kaynaklardan hareketle en erken 5. ya da 6. yüzyılda kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Dimetoka adı, Didimoteikho olarak telaffuz edilebilecek Rumca kökenli bir kelimeden gelmektedir. Yani Didimoteikho sözcüğü Türkçeleşmiş ve bozularak Dimetoka şeklini almıştır. Hiç şüphesiz bu değişim, Didimoteikho'ya Türklerin yerleşiminden sonra olmuştur. Didimoteikho sözcüğünün ne vakit Dimetoka'ya dönüştüğü hakkında literatürde hiçbir bilgi ya da değerlendirmeye rastlayamadık. Zaten problem özellikle Türkiye'de bugünlere değin Dimetoka tarihi ile ilgili hemen hemen hiçbir çalışma yapılmamış olmasıdır. Oysaki bu kelimenin dönüşüm tarihi ile Didimoteikho'ya Türklerin ilk yerleşim tarihi doğrudan ilgilidir. En nihayetinde Türklerin burada var olmuş olmaları ve anlamlı bir süre geçtikten sonra ve yine en azından kendi söylemlerinde bu ifadenin Dimetoka'ya dönüştüğü iddia edilebilir. Her ne kadar Dimetoka ile ilgili derinlikli çalışmalar bulunmasa da pek dillendirilmeyen ancak ortaya konan zımnî öngörü, Osmanlı sonrası bu yer adının Dimetoka'ya dönüştüğü şeklindedir. Yazılı kaynaklarda nesnel olarak 1430'lardan

önce Dimetoka adını saptayamamış olsak da ortaya koyduğumuz nesnel bulgularla 11. yüzyılın ortalarından itibaren Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türki grupların bu yöredeki varlığı ve etkinliği ile 13. yüzyılın ilk yarısından itibaren Anadolu'dan yine bu yöreye Türklerin geçtikleri saptanmaktadır. 1189-1242 yılları arasında Kuman-Kıpçakların kısa süreli aralıklar da olsa Dimetoka'ya hâkimiyeti bu bağlamda dikkat çekicidir. Kaldı ki devam eden süreçte yoğunlaşan Anadolu'dan Trakya'ya göç ve Dimetoka yakınlarına yerleşim hareketlerini değerlendirdiğimizde, Osmanlı'dan önce Didimoteikho'nun Dimetoka'ya dönüşmüş olabileceği söylenebilir.

Balkanlardaki Alevilik-Bektaşilik konusunda yapılan çalışmalarda Pavlos-Bogomil unsurlarının daha sonradan İslamlaşarak Alevi meşreb itikatlara bağlandıkları ve daha sonraları önemli kısmının Bektaşi olduğu noktasında iddialar bulunmaktadır. Biz bu bağlamı Kızıl Deli-Dimetoka açısından gözlemlemek istedik. İlgili konuda elimizdeki nesnel verilerin başında Peçenekler ile Pavlosların 11. yüzyılın ikinci yarısındaki girift ilişkileri gelmektedir. Kız alıp verme ve Bizans'a karşı birlikte isyan etme noktasındaki bu ilişkilerden hareketle Peçenekler içinde de Pavloşçuluk inancına bağlanan kimselerin olduğunu düşünmek abartılı bir öngörü olmaz. Peçeneklerle Kuman-Kıpçakların zaman zaman savaşsalar da bazı olaylarda işbirliği yapıyor olmalarından hareketle benzer şekilde aynı coğrafyadaki Kumandanlardan bir kısmının da bu itikada bağlanmış olma ihtimalleri akla gelmektedir. Tam bu noktada Bizans tarihi çalışmalarında Hristiyanlaşan Türkler olayında yine zımnî bir öngörü yapıldığının altını çizmeden geçemeyeceğiz. İlgili tüm çalışmalarda, ister vurgulansın ister vurgulanmasın, Hristiyanlaşmış Türkler dendiğinde nedense hep Ortodoksluk akla getirilmektedir. Oysa ki böyle bir mecburiyet bulunmadığı gibi bunun böyle olmasını gerektiren ya da tüm Hristiyanlaşmış Türklerin Ortodoks inancına bağlandıklarını iddia etmeyi gerektirecek maddi bulgular bulunmamaktadır. Hiç şüphesiz önemli kısmı Bizans'ın baskısı ile Ortodoks inancına girmiştir denilebilir ancak Peçenek örneğinde olduğu gibi Pavlos ve hemen sonrasında Bogomil inancına da pekâlâ bağlanmış grupların mevcut olabileceği söylenebilir. Heterodoks/Heretik/Bâtîni inanç sistemindekilerin Ortodokslar'a karşı işbirliği, güçbirliği ve gönül birliği yapmış olabilecekleri akıldan çıkartılmamalıdır. Pavlosların Bizans tarafından belli bir dönem yok edilmeye çalışılması, Balkanlar'a sürgün edilmelerini ve Bulgarlar'ın Bogomiller'e karşı tavrını da vurgulamak gerekir. Elimizde Dimetoka'da Pavlos, ya da Bogomil inancında insanların varlığına dair nesnel bir veri yoktur. Ancak 14. yüzyıl ve öncesinde Batı Trakya'da bu unsurların varlığından haberdarız. Dolayısıyla Trakya ile Makedonya arasında önemli bir kent olan Dimetoka'da da adı geçen itikattan kimselerin bulunması gayet doğal bir beklentidir. Bizim bu değerlendirmeye aslında dikkat çekmek istediğimiz husus, Kızıl Deli kültürünün Dimetoka ve Batı Trakya'da gelişiminde bu ve benzeri Heterodoks/Heretik/Bâtîni unsurların varlığının etkili olabileceğine dair yaklaşımdır. Makalemiz içinde Pomak-Ahriyan ve Torbeşi olgularını irdeleme fırsatımız olmadı. Ancak biliyoruz ki günümüzde, Yunanistan sınırları içindeki Kızıl Deli müntesiplerinin önemli bir kısmı Pomak kökenlidir. Aren/Ahren/Ahriyan-Pomak olgusu ile Pomakların Bulgar kökenli olduğu noktasında iddialar vardır. Dolayısıyla Ahriyan-Pomak-Bulgar Bogomilleri ve Torbeşi olgularının bir arada değerlendirilmesi ile bahsettiğimiz bu husus aydınlanacaktır diye düşünüyoruz. Elimizde Dimetoka ve çevresindeki Hristiyan

Pavlos-Bogomiller'in daha sonradan Müslüman olup Kızıl Deli kültüne bağlandıklarına dair hiçbir nesnel veri yoktur. Ancak ilgimizi çeken ve Malatya Kızıl Deli kültü ortamında derlenmiş bir bilgiyi yeniden anımsatmak istiyoruz: "Kızıl Deli/Seyyid Ali Sultan, Dimitrova kentine vardığında bir kiliseye gider ve onun girişimleriyle bir süre sonra kilisede semah ayinleri icra olunmaya başlar. Sonrasında Hristiyan papazlar bu ayinleri beğenir ve Kızıl Deli'nin ortaya koyduğu şekilde ibadet etmeye başlarlar. Zaman içinde Rum ve Bulgar hâlkı da bu yola girer. Dimitrova valisi olan Bizans tekefurunun, Dimitrova'nın mülkiyetini Kızıl Deli'ye vakfeder. Kızıl Deli burada bir tekke yaptırır. Yetiştirdiği bazı Rum ve Bulgar dervişler, şeyh unvanıyla Bizans içinde farklı bölgelere dağılarak onun öğretisini yayarlar. Daha sonrasında Kızıl Deli Malatya'ya geri döner." Bizce oldukça ilginç bir lejand gibi gözüküyor. Yani Malatya'da Kızıl Deli kültü içinde yaşayanların böylesi bilgileri aktarıyor olmaları hakikaten dikkat çekicidir. Bu lejand içinde, her ne kadar Dimetoka ifadesi geçmiyorsa da Balkanlar'daki Kızıl Deli kültü ile en azından Hristiyanlar'ın ilişkisini ve Hristiyanlar'ın Kızıl Deli kültüne bağlanması hikâyesinin zikredilmesi önemlidir.

Gazi Umur Bey'in Dimetoka ve çevresindeki etkinliği dikkat çekmektedir. Osmanlı'dan daha önceleri, onbinlerle ifade edilen mevcutla Batı Trakya'ya akınları ve Dimetoka önlerine kadar gelişi, Anadolu Beylikleri zamanından beri Dimetoka'nın ilgi çekici bir mekân olduğunu göstermektedir. Bu akınlar sonrasında da belki belli bir miktar nüfus buralara yerleşmiş olabilir. Nitekim Gazi Umur Bey'in 1342 yılı sonunda yaptığı seferden sonra Dimetoka önlerinde yaklaşık onbin mevcutlu bir birliği bırakıp geri döndüğünü ve ertesi yıl tekrar geldiğini biliyoruz. Bizans'ın son yüzyıllarında paralı askerlere ağırlık vermesi, paralı askerler içinde Anadolu Türklerin ve/veya Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türk gruplarının önemli bir yer teşkil etmesi gibi nedenlerle, ilişki bazında ve coğrafi bazda, Osmanlı'dan önce Türkler ile Bizans arasında ihmal edilemeyecek bir yakınlık tesis olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Trakya'da, Osmanlı'dan çok daha önceleri Trakya'ya Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türk gruplardan ve Trakya'ya geçen Anadolu Türk gruplardan bir kısmının yerleştiği, yine bu coğrafyada etkin rol oynadıkları ve en azından belli bir kısmının Osmanlı'nın Rumeli fethi sürecinde, Osmanlı ile işbirliği yapmış olduklarını değerlendiriyoruz.

Seyyid Ali Sultan ile Kızıl Deli Sultan konusunda günümüze değin yapılan çalışmaların tamamında, Seyyid Ali ile Kızıl Deli'nin aynı kişi olduğu varsayımı ile adı geçen erenin tarihi araştırılmaya gayret edilmiştir. Oysa ki bu bir varsayımdan öte bir önyargıdır. Nitekim Seyyid Ali ile Kızıl Deli'nin aynı kişi olduğunu kabul etmemiz için en ufak bir gösterge bulunmamaktadır. Yegâne veri, ilgili kültür ortamı içinde Seyyid Ali'nin Kızıl Deli olarak anıldığı bilgisidir. Oysa ki makalemizde ortaya koyduğumuz gibi Kızıl Deli ile ilgili hiçbir belgede Seyyid Ali ismi geçmez. Aynı şekilde Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'nde Kızıl Deli ismi geçmez. Bunun yanı sıra velâyetnamedeki Rumeli fethi olgusunu nesnel tarihsel kaynaklar üzerinden araştırdığımızda hiçbir şekilde Seyyid Ali isimli bir gaziye rastlanmaz. Yine aynı şekilde Gazi Evrenos ile ilişkili olarak nesnel tarihsel kaynaklar içinde Seyyid Ali ismi geçmez. Oysa ki Rumeli fethinde görev almış, Gazi Evrenos'la beraber savaşmış Deli Balaban adlı tarihsel karakter bulunmaktadır.

Malatya'daki Kızıl Deli kültür ortamı içinde Seyyid Ali ile Ali Seydi adıyla iki farklı kültün varlığı ile Dimetoka Kızıl Deli kültür ortamında aşağı tekke ve yukarı tekke olguları dikkat çekmektedir. Bu konularda aktarılan menkıbeler hakikaten de iki ayrı zatın varlığına işaret etmektedir. Dahası Dimetoka'daki metaforik/alegorik anlatımlar, şu veya bu şekilde yukarı tekke kültürünün bir zaman sonra aşağı tekke kültürünü sahiplendiğine ve içselleştirdiğine işaret etmektedir. Bu bulgu, Seyyid Ali ile Kızıl Deli adında iki farklı şahsiyet ve kültün zamanında var olduğunu düşündürmüştür.

Daha önce bu konularda hiç yararlanılmamış olan Veli Baba Menakıpnâmesi'nde köken olarak Malatya'ya dayanan ve ehl-i beyt ailesinden Uzun Er olarak anılan Seyyid Ali'nin, malum Seyyid Ali Sultan ya da en azından ona atfen oluşturulmuş kültün kutbu olduğunu ortaya koyduk. Menakıpnâmede aktarılan bilgileri nesnel diğer bilgi ve kaynaklarla karşılaştırdığımızda Rumeli fethinde yer alan Seyyid Ali adlı kişinin aslında Veli Baba Menakıpnâmesi'ndeki Seyyid Ali (nam-ı diğer Uzun Er) olduğu ortaya çıkmıştır. Veli Baba Menakıpnâmesi'nde Orhan Bey döneminde ve I. Murad'ın ilk yıllarında yaşamış Rumeli fethine katılmış Uzun Er namı diğer Seyyid Ali adlı bir gazi-erendir. Ancak bu gazi-eren ile Dimetoka arasında menakıpnâmede bir ilişki kurulmamaktadır. Ayrıca yine menakıpnâmeye göre 1364/1365 yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla 1412 sonrasına kadar yaşadığı düşünülen ve Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ndeki gaza hareketlerine katılmış kişi Uzun Er olamaz. Ancak Seyyid Ali adlı kült, Uzun Er'in vefatından sonraki bir tarihte bu erene atfen kurulmuş olmalıdır. Düsturname-i Enveri'de Orhan Bey'in yakını olarak anlatılan Seyyid'in, I. Murad dönemine ait vakfiyede geçen Seyyid, Stefan Lazareviç Biyografisi'ndeki Seyyid'in aslında Uzun Er olduğunu, menakıpnâmedeki Seyyid Ali (Uzun Er) ile karşılaştırmalı analiz yaparak ortaya çıkardık. Menakıpnâmeye göre Uzun Er 1364/1365 yılında ölmüştür. Nitekim bu bilginin, Stefan Lazareviç Biyografisi ve I. Murad dönemine ait vakfiyedeki bilgileri beraber değerlendirdiğimizde bu doğru bir bilgi olduğu görünüyor.

İnce Balaban adlı şahsiyetin Balabanlıların şeceresindeki İnce Balaban olduğunu sözlü tarih verileri ve nesnel kaynaklardan hareketle ortaya koymuş bulunuyoruz. Osman Bey, Orhan Bey ve dolayısıyla Süleyman Paşa zamanında yaşamış Balaban/Balabancık adlı tarihsel şahsiyetin varlığını ispatlayıp bunun Balabanlılarla ilişkisini ortaya çıkarttık. Nitekim Balaban şeceresinde İnce Balaban'ın babası olarak Balaban gözükmektedir. Ayrıca İnce Balaban kaynaklarda İncecik Balaban olarak da anılır. Aynı şekilde Balaban, Balabancık olarak da anılır. Bunun yanı sıra İdris-i Bitlis'teki Rumeli fethi bahsinde zikredilen Balabancıkoğlu ifadesi problemin çözümüne katkıda bulunmuştur.

Eğer amacımız "Kızıl Deli" adlı erenin kimliğini saptamaksa Seyyid Ali ismiyle araştırma yapmamız analitik-nesnel çerçevede kabul edilemez bir gayrettir. Nitekim Kızıl Deli ile hiçbir belgede Seyyid Ali ismi geçmemektedir. Bu bağlamda ele alıp Kızıl ve Deli kavramları üzerinde araştırma yaptığımızda ve Rumeli fethi kronolojisini ve yöresini dikkate aldığımızda, tarihsel kaynaklarda geçen ve adı Deli olan yegâne tarihsel karakterin "Deli Balaban" olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim II. Selim tarihçisi Yusuf bin Abdüllatif'in Subhatü'l-Ebrar

adlı eserinde Gelibolu fethi sonrası Vardar taraflarına fethedilen ve divane [deli] olarak adlandırılan kişi Deli Balaban'dan başkası olamaz. Dahası Vardar gibi Batı Trakya bölgesinde Serez ve Kavala'da sancak beyi olarak görev yapmış, Gazi Evrenos'la işbirliği yapmış kişi Deli Balaban'dır. Bu nesnel bilgiler, velâyetnamedeki Gazi Evrenos bahsi ile de uygundur. Kızıl börk bahsini çözmemize de Abdal Musa Velâyetnamesi, Yusuf bin Abdülatif'in Subhatü'l-Ebrar adlı eseri ve Düsturname-i Enveri sağladı. Yusuf bin Abdülatif'in Subhatü'l-Ebrar'daki divane [deli] olarak anılan kişi Deli Balaban olduğuna göre aynı eserde devam eden cümleyi de değerlendirebilir hâle geldik. Burada *divane*'nin Umur Bey tacı giydiği söylenmektedir. Abdal Musa Velâyetnamesi'nden biliyoruz ki bu tac "kızıl börk"tür. Dolayısıyla *divane*'nin giydiği tac da kızıl börtür. Bu saptamanın ardından Düsturname-i Enveri'de Süleyman Paşa ile birlikte geçenler içinde sadece birinin kızıl börtü olduğu, Gelibolu civarındaki kalenin fethedilmesinden sonra dülbend giyen 40 erin kızıl börk giymeye başladığı ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'nde de aynı bahiste *kırk er/ kırklardan* bahsedilir. Dolayısıyla bu kızıl börtü kişi Subhatü'l-Ebrar'daki *divane* yani Deli Balaban'dır.

Aslında şunu söylemek istiyoruz: Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'nin içindeki bilgiler değil, velâyetnamenin ismi kafaları karıştırmaktadır. Yani bu velâyetnamede geçen konular (ve aslında efsanevi olgular yani kerametler ve mucizeler bir tarafa) ve Rumeli fethiyle ilgili olarak anlatılanlar aslında daha sonraları Kızıl Deli diye anılmaya başlayan Deli Balaban'la ilgilidir. Bugünlere değin Kızıl Deli-Seyyid Ali ile ilgili çalışmalarda net bir sonuca varılamamasının nedeni, Seyyid Ali ile Kızıl Deli'nin aynı şahsiyet olduğu varsayımı/önyargısı ve bununla beraber velâyetnamenin adının kafa karışıklığına neden olmasıdır. Kısacası velâyetnamedeki olaylar aslında Deli Balaban'ı anlatmaktadır. Nasıl ki I. Murad döneminde gerçekleşen olaylar sanki Yıldırım Bayezid döneminde yaşamış gibi velâyetnamede aktarıldıysa aynı bağlamda Kızıl Deli ismi Seyyid Ali'ye dönüştürülmüştür. Bu konudaki analizimizi kısaca tekrarlamak isteriz. 1412 tarihli ve doğrudan Kızıl Deli'ye verildiği anlaşılan bir berat mevcuttur. Velâyetname ise 1421'de ilk defa kaleme alınmış gibi kaydedilmiştir. Velâyetnamede tek bir yerde bile "Kızıl Deli" ifadesi geçmemektedir. Eğer Seyyid Ali ile Kızıl Deli aynı kişiye velâyetnameyi kaleme alan ilk kişi ya da sonrakiler "Kızıl Deli" tabirini nasıl olup da duymamıştır? Bu sorunun kendisi, içinde cevabı da barındırmaktadır. Velâyetnameyi ilk kaleme alanın Kızıl Deli ismini duymamış olma olasılığı yoktur. Dolayısıyla bu saptama bizi yukarı tekke kültürünün (Seyyid Ali kültürü), aşağı tekke kültürünü (Kızıl Deli kültürü) sahiplenmesi sonrasında mevcut lejandı manüple ettikleri sonucuna ulaştırır. Bu manüplasyon gayretinin temelinde de herhâlde bir yandan Kızıl Deli kültürünün geride kalan müntesiplerini sahiplenmek ve aynı zamanda Kızıl Deli'ye atfen verilmiş berattaki imtiyaz ve haklardan istifade etmek olmalıdır.

Seyyid Ali Sultan Kültü'nün (yukarı tekke), Kızıl Deli'nin mürşitliği zamanındaki (1375?-1420?) temsilcisinin kim olduğunu saptayamadık ancak Seyyid Ali Kültü'nün, Uzun Er nam-ı diğer Seyyid Ali'ye atfen oluşturulduğuna dair bulgular ağırlık kazanmıştır. Balabanlıların sözlü tarih geleneğinde Deli Balaban ismi zikredilmemektedir. Ancak

Balabanlıların Dimetoka ve Kızıl Deli aidiyetleri ve Malatya olguları dikkat çeker. Balabanlıların seyyid soylu bir aile olmaması ve yine Kızıl Deli'nin nesnel belgeler içinde seyyid olduğuna yönelik herhangi bir bilginin hatta imanının dahi olmayışı da eklendiğinde Deli Balaban ile Balabanlılar arasında ilişki kurmak için yeterli nedenlerimiz ortaya çıkmıştır. Gregory Palamas'tan ve özellikle Aşıkpaşazade Tarihi'nden hareketle, Bursa fethinde ve Orhan Bey'in emrinde çalışan 1355'teki dinsel tartışmayı yöneten Balaban'ın (Balabancık) belli bir yaştan sonra kendini maneviyat ilmine verdiğini de ortaya koymuştuk. Uzun Er; Orhan Bey, Süleyman Paşa ve I. Murad'la görüşmüş ve onlarla birlikte gaza hareketlerine katılmış olduğu anlaşılan biridir. Dolayısıyla Balaban/Balabancık, Uzun Er ile çağdaştır. Aynı ortamlarda bulunmuş ve görüşmüş olma ihtimalleri yüksektir. Bizim burada Deli Balaban'ın, İnce Balaban'ın kardeşi olabileceğini düşünmemize neden olan yegâne veri/veriler Kahraman Özgül'den derlediğimiz sözlü tarih bilgileri içindeki bazı muallâk ifadelerdir. Kahraman Özgül, "Büyük Balaban" adlı bir karakterden bahsederken bunun aynı zamanda "Cabbar Ali" olarak anıldığını da söylüyor. Bazı aktarımlar sırasında da "Balaban Dedemiz" şeklinde bir ifade de bulunuyor. Bir diğer argüman ise zincirleme ilgi-ilişki bağıdır. Balaban/Balabancık'ın İnce Balaban/İncecik Balaban'ın babası olduğu saptadıktan sonra, o dönemlerde baba ile oğlun aynı isimle ama farklı lakaplarla anılabileceği ihtimalini düşündük. Dolayısıyla bir diğer oğlu varsa onun da adının içinde de Balaban kelimesinin geçiyor olması imkân dâhilinde gözüktü. Tüm bu emareler neticesinde Deli Balaban'ın İnce Balaban'ın kardeşi yani Balaban'ın oğlu olduğu varsayımını yaptık. Kaldı ki bu varsayım Balabanlıların Kızıl Deli mensubiyetleri meselesine de uygun bir varsayımdır. Ayrıca Balaban'ın belli bir yaştan sonra maneviyat ilmine kendini verdiğini biliyoruz. Oğlunun da (bir oğlu da yani Deli Balaban) bu yolda belli bir yaştan sonra ilerleme kararı almış olabileceğini düşündük. Dolayısıyla Deli Balaban'ın İnce Balaban'ın kardeşi olması bir çıkarımdan ziyade hipotez olarak ele alınmalıdır. Bu hipotezi ele aldığımızda Deli Balaban'ın da pekâlâ Seyyid Ali ile görüşmüş, tanışmış olma ihtimali gündeme geliyor. Bizim buradaki tasavvurumuz Deli Balaban'ın doğrudan Seyyid Ali'den ya da babası Balaban'dan dolayı Seyyid Ali'den nasiplendiği şeklindedir. Yani Kızıl Deli kültü de aslında Seyyid Ali'den neşet etmiştir diye düşünüyoruz. Dolayısıyla Kızıl Deli de ibadetlerinde, herhâlde Seyyid Ali'yi anıyordu. Zaten yukarı tekke kültürünün aşağı tekke kültürünü sahiplenmesinde sosyo-kültürel bunun gibi olumlu etkenler yani ortak paydalar bulunmuş olmalı.

Malatya'ya Kızıl Deli kültürünün ne şekilde taşınmış olabileceği sorusunun yegâne ikna edici cevabı, Balabanlıların Dimetoka'dan Malatya'ya göçleri ile ilgili olabilir. Kısacası Balabanlılar bu kültü (ister Deli Balaban/Kızıl Deli akrabaları olsun ya da olmasın, bu noktada fark etmez) Malatya'ya göç ettiklerinde beraber getirdiler. Ancak bir şekilde Balabanlıların Dersim ve Erzincan'a göçü sonrası ya da henüz Malatya'dayken Kızıl Deli kültürünün sahibi olan aile ortadan kalktı ve/veya Erzincan-Dersim'e göçen Balabanlılar bir şekilde bu kültle olan bağlarını koparmak zorunda kaldılar ve ardından Kureyş Ocağı talibi oldular. Günümüzde Kızıl Deli kültürünün devamı gibi gözükten kültü Ali Seydi'dir. Nitekim günümüzde Malatya'daki Balabanlılar bu ocağın talibidir. Ayrıca bu ocağın taliplerinin Dimetoka'yla kendilerini ilişkilendirdikleri bilinmektedir. Dahası bu ocağın merkezi olan mezranın adıyla,

Dimetoka'da zamanında Kızıl Deli'nin mekânı olan mezarın adları da şaşırtıcı derecede benzerdir. Ali Seydi Ocağı *Darıyeri* mezarında bulunmaktadır. Kızıl Deli'nin türbesi de 1455'ten önceki tarihlerden beri var olduğu anlaşılan *Darı Büki*'dür. Balabanlılarla ilgili bulgu ve çözümlerimizden hareketle Balabanlıların Anadolu'ya (Batı Anadolu'ya) 1436-1451 tarihleri arasında göç ettikleri sonucuna varıyoruz. Göç edilen yörenin Birgi-Alaşehir yakınlarında bir yer olması kuvvetle muhtemeldir. Hemen önceki ve sonraki nesnel bazı bulgu ve belgeler buna işaret etmektedir.

Toponimik analizlerden ve diğer bilgi, belge ve çıkarımlardan hareketle günümüzde Anadolu'ya göçen Balabanlıların Dimetoka'da yaşadığı ya da yaşamış olabileceği köyler saptanmıştır. Buna göre günümüzde Edirne Uzunköprü'ye bağlı Sığırcılı olarak anılan köy ile Uzunköprü'ye bağlı Balabankoru Köyü'nün Balabanlıların terk ettikleri köyler olduğu sonucuna varılmıştır. Bu köylerin dışında yine Uzunköprü Balabankoru Köyü'nün yakınındaki Balaban ve Balabancık Köyleri de bu köylerden olabilir ancak bu son iki köy, en azından 1530'lara gelindiğinde Dimetoka sınırları içinde değildi. Dolayısıyla bu son iki köyün Balabanlıların terk ettikleri köy olma ihtimali, zikrettiğimiz diğer iki köye göre düşüktür.

Balabanlıların sözlü tarih geleneğindeki İnce Balaban'ın Savcı Bey ayaklanmasında kendisine destek olması olayının aslında Musa Çelebi'ye karşı Savcıoğlu'nun isyanı ile ilgili olduğu ortaya konmuştur. Savcı Bey ve oğulları hakkında Osmanlı kroniklerinin, bilinçli olarak sessiz kaldığı sonucuna varılmıştır. Bir şekilde Fatih devrine kadar uzanan Savcıoğlu sorunundan dolayı tarih yazıcıları, böylesi bir şehzadenin varlığından dünyayı haberdar etmemek için çaba sarf etmiş gibi gözükmektedir.

Osmanlı kroniklerinde zikredilen Kör Melik Şah ile Balabanlıların sözlü tarih bilgileri arasında fark edilmemesi mümkün olmayan bazı benzerlikler bulunmaktadır. Bu konuyu analiz ettiğimizde Kör Şah Melik'in aslında İnce Balaban'dan başka birisi olamayacağı sonucuna varılmaktadır. Musa Çelebi'ye isyanı sonucu gözleri kör edilen ve ardından Çelebi Mehmed'e sığınan Kör İnce Balaban, II. Murad'ın ilk yıllarında Gelibolu'daki kale komutanlığına atanır.

Ortaya çıkarttığımız bilgi ve belgeler ışığı altında Balabanlılardan bir kısmının Anadolu'ya geçtiği, geri kalanının Trakya'da yaşamaya devam ettiği nesnel olarak ortaya konmuştur. Hatta Trakya'da kalanlarının önemli çoğunluğu ya da tamamının 1530'lara gelindiğinde artık Gümülcine taraflarında yaşamakta oldukları saptanmaktadır.

TEŞEKKÜR

Tüm çalışmalarımda sevgisini ve desteğini esirgemeyen, sevgili eşim Aylin Gündoğdu Özgül'e teşekkür ederim. Gösterdiği sabır ve anlayışa minnettarım. Eşimin desteği olmadan bu çalışmam tamamlanamazdı.

Bu makalenin ortaya çıkması sırasında yardım ve katkılarını esirgemeyen başta Kahraman Özgül, Müfit Yüksel, Yrd. Doç. Dr. Haşım Şahin, Yrd. Doç. Dr. Rıza Yıldırım olmak üzere aşağıda listesini vermekte olduğum tüm araştırmacı, akademisyen, yazar dostlara, ilgili kurumlara ve inanç önderlerine teşekkürü bir borç bilirim: Prof. Dr. Machiel Kiel, Doç. Dr. Levent Kayapınar, Doç. Dr. Mustafa Koç, Yrd. Doç. Dr. Cenk Güray, Ali Aktaş, Ulaş Özdemir, Dursun Gümüšoğlu, Georgios C. Liakopoulos, Christos Retoulas, Refik Engin, Veysel Bayram, Lütfü Aykurt (Hâlife Dede), Mustafa Çetin (Dede), Müslüm Koldaş (Dede), Yaşar Celeb, Mustafa Çakıcı, TDV İSAM Kütüphanesi, IRCICA Kütüphanesi, Kadir Has Üniversitesi Kütüphanesi, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

KAYNAKLAR

- 75 NUMARALI GELİBOLU LİVASI MUFASSAL TAHRİR DEFTERİ (925/1519) (2009): yay. Ahmet Özkılınç - Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ - Murat Yüzbaşıoğlu, Ankara, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını.
- 166 NUMARALI MUHASEBE-İ VİLAYET-İ ANADOLU DEFTERİ (937/1530) (1995): yay. Ahmet Özkılınç - Ali Coşkun - Mustafa Karazeybek - Abdullah Sivridağ - Murat Yüzbaşıoğlu, Ankara, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını.
- 167 NUMARALI MUHASEBE-İ VİLAYET-İ RUM-İLİ DEFTERİ I (937/1530) (2003): yay. Ahmet Özkılınç - Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ - Murat Yüzbaşıoğlu, Ankara, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını.
- 370 NUMARALI MUHASEBE-İ VİLAYET-İ RUM-İLİ DEFTERİ (937/1530) I (2001): yay. Ahmet Özkılınç - Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ - Murat Yüzbaşıoğlu, Ankara, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını.
- 370 NUMARALI MUHASEBE-İ VİLAYET-İ RUM-İLİ DEFTERİ (937/1530) II (2002): yay. Ahmet Özkılınç - Ali Coşkun - Abdullah Sivridağ - Murat Yüzbaşıoğlu, Ankara, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını.
- ACAROĞLU, M. Türker (2006): *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- ADIM ADIM TÜRKİYE YOL ATLASI/REHBER (2008): ed. Murat Öney, İstanbul, Mepmedya Yayını.
- AFYONCU, Erhan (2007): *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul, Yeditepe Yayını.
- AKIN, Himmət (1968): *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını.
- AKSÜT, Hamza (2004): "Ali Seydi ve Seyit Ali Ocakları", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, 34, 89-101.
- AKTEPE, M. Münir (1949): *Osmanlı Türkleri'nin Rumeli'ye Yerleşmeleri*, yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
- ALİ Kemal, (1932): *Erzincan Tarihi, Resimli Ay Matbaası*.

- ANONİM OSMANLI KRONİĞİ (2000): *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- ANZERLİOĞLU, Yonca (2003), *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara, Phonix Yayınevi.
- ARMAĞAN, A. Mumis (2006): *Asya'dan Anadolu'ya Türklerin Anı Defteri*, Tire-İzmir.
- ARNAKIS, G. Georgiades (1951): "Gregory Palamas among the Turks and Documents of His Captivity as Historical. Sources", *Speculum*, 26/1, 104-118.
- AŞIKPAŞAZADE (2003): *Osmanoğulları'nın Tarihi*, çev. Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç, haz. Hayati Develi - Samih Rifat, İstanbul, K Kitaplığı Yayını.
- AVCI, Ali Haydar (2008): "Pir Sultan Abdal Ocağı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, 46, 77-96.
- AYDIN, Ayhan (2007): "Kızıl Deli Sultan Ocağı Dedeleri ile Söyleşiler", http://www.kizildelisultan.com/index.php?option=com_content&task=view&id=424&Itemid=9, 04 Aralık 2007.
- AYÖNÜ, Yusuf (2009): *Katalanların Anadolu ve Trakya'daki Faaliyetleri (1302-1311)*, İzmir, Ege Üniversitesi Yayını.
- BABINGER, Franz (1944): *Beitrag zur Frühgeschichte der Turkenherrschaft in Rumelien (14-15 Jahrhundert)*, Munich, George D. W. Callwey.
- BABINGER, Franz (1957): "Dawud Celebi, Ein Osmanischer Thronwerber Des 15. Jahrhunderts", *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und Der Levante*, Cilt 1, Südosteuropa-Verlagsgesellschaft m.b.H., (München, 1962), 329-339 (Aus: *Südost-Forschungen*, München, 1957, XVI, 291-311)
- BABINGER, Franz (2000): *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını.
- BABINGER, Franz (2003): *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, çev. Dost Körpe, İstanbul, Oğlak Yayını.
- BALABAN, Mehmet (1998): *Balaban Aşireti Soy Seceresi*, İstanbul.
- BALIVET, Michel (2009): *Bizans ve Osmanlı*, çev. Nedim Demirtaş, İstanbul, Alkım Yayını.
- BALTA, Evangelia (2009): "Serez", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul, TDV Yayını.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1942): "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri", *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-386.
- BAŞAR, Fahameddin (1995): "Fetret Devri", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul, TDV Yayını.
- BATTAL-NAME (2006): haz. Necati Demir - Mehmet Dursun Erdem, Ankara, Hece Yayını.
- BELDICEANU-STEİNHERR, Irene (1999): "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodoks İslam'ın Trakya'ya Yerleşmesi", *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, çev. Özden Arıkan-Ela Gültekin-Tülin Altınova, ed. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BERTRANDON DE LA BROQUIERE (2000): *Bertrandon de la Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, ed. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, yay. Muhittin Salih Eren, İstanbul, Eren Yayını.
- BIÇAKÇI, İsmail (2003): *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, İstanbul, IRCICA Yayını.

- BİRDOĞAN, Nejat (1999): "Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli)", I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998), Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını.
- CANTACUZENUS, Ioannes (1831): *Historiarum Libri IV, Vol. II*, ed. L. Schopen, Bonnae, Impenis Ed. Weberi.
- ÇAĞATAY, Neşet (1978): "Sultan Murad Hüdavendigâr Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye", Ankara, Vakıflar Dergisi, XII, 7-14.
- ÇERİBAŞI, Mehmet (2007): "Kütahya Seyit Ali Sultan Ocağında (Çamlıca Ve Aydoğdu Köyleri) Kültür Ve Bu Kültürlere Bağlı İnanç Ve Uygulamalar", 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı, 2. Cilt, ed. Dr. Filiz Kılıç & Tunçay Bülbül, Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını.
- DANIŞMEND, İsmail Hami (1947): *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 1*, İstanbul, Türkiye Yayınevi.
- DARKOT, Besim (1997): "Serez", M.E.B. İslam Ansiklopedisi, Cilt 10, Eskişehir, M.E.B. Yayını.
- DELİBALTA, A. Mehmet (2001a): "Dimetoka (S) Dimetoka Çevresi Köy Adları", *Evlad-ı Fatihan Dergisi*, Haziran 2001, 3/29, 24-25.
- DELİBALTA, A. Mehmet (2001b): "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Batı Trakya (4)", *Evlad-ı Fatihan Dergisi*, Aralık 2001, 4/34, 20-21.
- DELİLBAŞI, Melek (1989): *Johannis Anagnostis: Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- DEMİR, Aydın - AKTAŞ, Ali (2007): "Sakarya-Pamukova Paşalar Köyü'nde Karaca Ahmet Sultan Türbesi", 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı, 2. Cilt, ed. Dr. Filiz Kılıç & Tunçay Bülbül, Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını.
- DE VILLEHARDOUIN, Geoffroi - DE VALANCIENNES, Henri (2008): *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, İş Bankası Yayını.
- DEMİRCAN, Hüsnü (1993): *Orhan Gazi ve Gregory Palamas, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.
- DEMİRCAN, Hüsnü (2000): *Osmanlı Klasik Dönemi Biga Tarihi, yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.
- DERLEME SÖZLÜĞÜ (1993): *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayını.
- DEVELİOĞLU, Ferit (1998): *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, yay. Aydın Sami Güneşçay, Ankara, Aydın Kitabevi Yayını.
- DUKAS, Mikhael (2008): *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, çev. Bilge Umar, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayını.
- DÜSTURNAME-İ ENVERİ (2003): *Fatih Devri Kaynaklarından Düsturname-i Enveri Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul, Kitabevi Yayını.
- ERSAL, Mehmet (2005): *Isparta İli Senirkent İlçesi Uluğbey Beldesinde Alevilik, yayımlanmamış*

- Yüksek Lisans Tezi, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- ERSAL, Mehmet (2009): *Alevi İnanç - Dede Ocakları Üzerine Bir Örneklem: Veli Baba Sultan Ocağı*, ed. Coşkun Kökel, Köln, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayını.
- FERİDUN AHMED BEY (1849/1850): *Münşeât-ı Selâtin*, Cilt 1.
- GAZAVAT-I SULTAN MURAD B. MEHEMMED HAN (1989): *İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavatname*, yay. Hâilil İncancık - Mevlüd Oğuz, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- GOURIDIS, Athanasios I. (2006): *Didymoteicho - An Unknown Capital*, Komotini. (GOURIDIS, Athanasios I. (2006): *Dimetoka - Bilinmeyen Bir Başkent*, Gümülcine; Γουρίδης, Αθανάσιος Ι. (2006), *Διδυμότειχο, μια αγνώστη πρωτεύουσα, Κομοτηνή*)
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1952): *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Lisası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İşaret Yayınları (Tıpkı Basım: 2007)*.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1997): "III. Savcı Bey", M.E.B. İslam Ansiklopedisi, Cilt 10, Eskişehir, M.E.B. Yayını.
- GREKÇE ANONİM OSMANLI TARİHİ (1973): *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi Giriş ve Metin (1373 - 1512)*, yay. Şerif Baştaç, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını
- GÜZEL, Abdurrahman (1999): *Abdal Musa Velâyetnamesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- HADİDİ (1991): *Tevarih-i Ali Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayını.
- HÂLÂÇOĞLU, Yusuf (2009): *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- HAMMER, Joseph Von (2010): *Büyük Osmanlı Tarihi*, yay. Mümin Çevik, 1. Cilt, İstanbul, Milliyet Gazetesi Yayını.
- HAMILTON, Janet - Hamilton, Bernard - Stoyanov, Yuri (1998): *Christian Dualist Heresies in The Byzantine World c. 650- c. 1450*, Manchester and New York, Manchester University Press.
- HEZARFEN, Ahmet (2006): *Tarihi Belgeler Işığında Kızıl Deli Sultan (Seyit Ali Sultan) Dergâhı*, İstanbul, Cem Vakfı Yayını.
- HİCRİ 835 TARİHLİ SURET-İ DEFTER-İ SANCAK-İ ARVANİD (1987): yay. Hâilil İncancık:, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- HİCRİ 859 TARİHLİ SURET-İ DEFTER-İ SANCAK-İ TIRHÂLÂ I (2001): yay. Melek Delilbaşı - Muzaffer Arıkan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- HOCA SADETTİN EFENDİ (1992a): *Tacü't-Tevarih I*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını.
- HOCA SADETTİN EFENDİ (1992b): *Tacü't-Tevarih II*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını.

- İBN BATTUTA (2004): *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayını.
- İDRİS-İ BİTLİSİ (2008a): *Heşt Bihişt*, haz. Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş, 1. Cilt, Ankara, Betav Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayını.
- İDRİS-İ BİTLİSİ (2008b): *Heşt Bihişt*, haz. Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş, 2. Cilt, Ankara, Betav Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayını.
- İNALCIK, Hâlil (1993): "Edirne'nin Fethi", *Edirne-Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- İNALCIK, Hâlil (1995): *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- İNALCIK, Hâlil (2006): "Murad I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, İstanbul, TDV Yayını.
- İNALCIK, Hâlil (2007): "Osman I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul, TDV Yayını.
- İNALCIK, Hâlil (2009): "Osmanlı Sultanı Orhan, (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme", *Belleten Dergisi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 266, 77-107
- JORGA, Nicolae (2005): *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, Cilt 1, İstanbul, Yeditepe Yayını.
- KAPLANOĞLU, Raif (2000): *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Bursa, Avrasya Etnoğrafya Vakfı Yayını.
- KASTRITSIS, Dimitris J. (2007): *The Sons of Bayezid - Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-1413*, Leiden-Boston, Brill.
- KAVAK, Ahmet (2006): *Menkibelerle Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) Dimetoka Kazasındaki Dergâhı*, Komotini (Gümülcine), Paratiritis Matbaası.
- KAYAPINAR, Levent (2004): "Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 133-142
- KAYGUSUZ, İsmail (2008): *Abdal Musa Sultan ve Velâyetnamesi-Kaygusuz Abdal Pendnamesi*, İstanbul, Karacaahmet Sultan Derneği Yayını.
- KAZANCIGİL, Ratip (2003): "Mihmetkeşan ve Rüstem Baba Dergâhı", *Yöre Dergisi*, 37/38, 19-26.
- KIEL, Machiel (1994): "Dimetoka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul, TDV Yayını.
- KIEL Machiel (2002): "Kavala", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 25, İstanbul, TDV Yayını.
- KIEL, Machiel (2009): "The Incorporation of The Balkans into The Ottoman Empire, 1353-1453", *The Cambridge History of Turkey, Volume I, Byzantium to Turkey 1071-1453*, ed. Kate Fleet, Cambridge, Cambridge University Press.
- KOFOĞLU, Sait (1993): *XIII-XV. Yüzyıllar Güney-Batı Anadolu Tarihi Hamid Oğulları Beyliği*, yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı.
- KOMMENA, Anna (1996): *Alexiad-Anadolu'da ve Balkan Yarımada'sında İmparator Alexias Kommenos Dönemi'nin Tarihi-Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul, İnkılâp Yayınevi.
- KOSTENEÇKİ, Konstantin (2008): *Stefan Lazareviç-Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu*, haz. Hüseyin Mevsim, İstanbul, Kitap Yayınevi.

- KÖY KÖY TÜRKİYE YOL ATLASI (2003): ed. Yücel Yaman, İstanbul, İki Nokta Bilişim Yayını.
- KÖYLERİMİZ (1933): Köylerimiz-Köy Kanunu Tatbik Olunan ve Olunmayan Köy İsimlerini Alfabe Sırasıyla Gösterir, İstanbul, Dâhiliye Vekâleti Mahallî İdareler Umum Müdürlüğü Yayını.
- KURAT, Akdes Nimet (1937): Peçenek Tarihi, İstanbul.
- KUREŞANLI SEYYİD KEKİL, (1993 ?): Peygamberler İle Seyyidlerin Şecereleri ve Aşiretlerin Tarihi, Köln-Almanya.
- LLAKOPOULOS, Georgios C. (2002): *The Ottoman Conquest of Thrace Aspects of Historical Geography*, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü.
- LOWRY, Heath W. (2009): *Osmanlıların Ayak İzlerinde-Kuzey Yunanistan'da Mukaddes Mekânlar ve Mimari Eserleri Arayış Yolculukları*, çev. Hakan Girginer - Şebnem Giriner, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayını.
- LOWRY, Heath W. (2010): *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayını.
- LOWRY, Heath W. - ERÜNSAL, İsmail E. (2010): *Yenice-i Vardar'lı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler*, çev. Aynur [Evrenosoğlu] Onbaşıoğlu - Kıvanç Tanrıyar, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayını.
- MAHMUT EL-KAŞGARİ (2007): *Divanü Lugati't Türk*, çev. Serap Tuba Yurtsever - Seçkin Erdi, İstanbul, Kabalci Yayını.
- MAVROMMATIS, Giorgos (2005): "Monuments and Communities: Bektashism in Greece of the 20th century", *Uluslar Arası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I - Bildiriler ve Müzakereler 28-30 Eylül 2005*, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını.
- MELIKOFF-SAYAR, Irene (1954): *Le Destan D'Umur Pacha (Düsturname-i Enveri)*, Paris, Presses Universitaires De France.
- MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH, (2001): *Selçuklular Tarihi II - Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Yay. Ali Öngül, İzmir, Akademi Kitabevi Yayını.
- MEHMED NEŞRİ (1995): *Kitab-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi*, yay. Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen, Cilt 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- MUNTANER (2000): *Ramon Muntaner Chronicle*, çev. Lady Goodenough, Cambridge, Ontario, In Paranthesis Publications.
- MÜNECCİMBAŞI (1995): *Camiü'd-Düvel Omanlı Tarihi (1299-1481)*, yay. Ahmet Ağırakça, İstanbul, İnsan Yayınları.
- OBOLENSKY, Dmitri (1948): *The Bogomils-A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge, Cambridge University Press.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1996): *Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul, Dergâh Yayını.
- OIKONOMIDIS, Nicolas (1997): "Avrupa'da Türkler (1305-1313) ve Küçük Asya'da Sırplar (1313)", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, çev. Gül Çağalı Güven-İsmail Yerguz-Tülin Altınova, ed. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- ONARLI, İsmail (2000): “Malatya’nın Fethiye Beldesi’nde Kızıl Deli Sultan Ocağı”, *Cem Dergisi, Cem Vakfı Yayını*, 33/101, 31-33.
- ORUÇ BEY TARİHİ (2007): *Osmanlı Tarihi 1288-1502*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul, Çamlıca Yayını.
- OSTROGORSKY, George (2006): *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- ÖDEN, Zerrin Günel (1999): *Karesi Beyliği*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- ÖZ, Tahsin (1941): “Murat I İle Emir Süleyman’a Ait İki Vakfiye”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1/4, 241-244.
- ÖZCAN, Abdülkadir (1996): “Hacı İlbey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14, İstanbul, TDV Yayını.
- ÖZDEMİR, Zekeriya (1996): *Bigadiç Hâlk Bilimine Notlar*, Bigadiç
- ÖZGÜL, Vatan (2004a): *Özel Arşiv, Ahmet İmam’ın Malatya-Fethiye-Balaban Köyü Hasan Balaban ve Abbas Doğan’la Görüşme*, Video Kaydı, ? Ağustos 2004.
- ÖZGÜL, Vatan (2004b): *Özel Arşiv, Ahmet İmam’ın Edirne Uzunköprü Balaban Köyü Yaşlıları İle Yaptığı Görüşmeleri*, Video Kaydı, ? Eylül 2004.
- ÖZGÜL, Vatan (2005): *Dimetoka’dan Erzincan’a Bir Alevi Aşiret: Balabanlılar*, İstanbul, Pan Yayıncılık.
- ÖZGÜL, Vatan (2006a): *Özel Arşiv, Kahraman Özgül’le Görüşme*, Ses Kaydı, 17 Ocak 2006, Kartal-İstanbul.
- ÖZGÜL, Vatan (2006b): *Özel Arşiv, Kahraman Özgül’le Görüşme*, Video Kaydı, 28 Şubat 2006, Kartal-İstanbul.
- ÖZGÜL, Vatan (2007a): *Özel Arşiv, Balabancık Köyü Yaşlılarıyla Görüşme ve Alan Araştırması*, 13 Ekim 2007, Uzunköprü-Edirne.
- ÖZGÜL, Vatan (2007b): “Dimetoka’dan Erzincan’a Göç Eden Balabanlıların Bağlı Olduğu Ocağı Değiştirmesi: Kızıl Deli Sultan’dan Kureyşan Ocağı Talipliğine Geçiş”, 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni (17-19 Ekim 200) Bildiri Kitabı, 2. Cilt, ed. Dr. Filiz Kılıç & Tuncay Bülbül, Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını.
- ÖZGÜL, Vatan (2009a): *Özel Arşiv, Kahraman Özgül’le Görüşme*, Video Kaydı, 23 Ağustos 2009, Pınarlıkaya (Hınzoru) Köyü-Erzincan.
- ÖZGÜL, Vatan (2009b): *Özel Arşiv, Kureyş Ocağı Dedesi Müslüm Koldaş’la Görüşme*, Video Kaydı, 21 Eylül 2009, Kaynarca Pendik-İstanbul.
- ÖZMEN, İsmail (1995): *Alevi-Bektaşî Şiirleri Anatolojisi (XVI. Yüzyıl)*, Cilt 2, Ankara, Saypa Yayını.
- ÖZTÜRK, Necdet (2008): “Osmanlı Akıncı Teşkilatında Toycalar”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 19, 77-87.
- PACHYMERES, Georges (2009): *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul, İlgü Kültür Sanat Yayını.

- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993): *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- RUHİ TARİHİ (1992): *Ruhi Tarihi Oxford Nüshası-Değerlendirme, Metnin İçinde Yeni Harflerle Çevirisi (Tıpkı Basım İle Birlikte)*, yay. YaşarYücel - Hâilil E. Cengiz, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- SELÇUK, Hava (2002): *Rumeli'de Osmanlı İskân Siyaseti (1299-1481)*, yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- SIMAVNA KADISIOĞLU ŞEYH BEDREDDİN VE MANAKIBI (2008): haz. Abdülbaki Gölpınarlı, inc. İsmet Sungurbey, İstanbul, Elif Kitabevi Milenyum Yayını.
- SOLAKZADE (1989): *Solakzade Tarihi*, haz. Vahid Çabuk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını.
- SÜMER, Faruk (1997): "Oğuzlar", M.E.B. İslam Ansiklopedisi, Cilt 9, Eskişehir, M.E.B. Yayını.
- ŞAHİN, Haşim (2007): *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler (1299-1402)*, yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı.
- ŞAHİN, Haşim (2009): "Seyyid Ali Sultan", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 37, İstanbul, TDV Yayını.
- ŞAHİN, Hüseyin (1998): "Bir Anadolu Ereni: Kızıl Deli (Malatya'da Kızıl Deli Adı Çerçevesinde Oluşan Kültürel Değerler)", 1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri (13-16 Ağustos 1998), Ankara, Ervak Yayını.
- ŞAMİ, Nizamüddin (1949): *Zafername*, çev. Necati Lugal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- TARAMA SÖZLÜĞÜ (1996): XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayını.
- T.E.G., (1991): "Didymoteichon", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexande P. Kazhdan, Vol 1, Oxford University Press
- THEOPHYLACTI SIMOCATTAE HISTORIAE, ed. by C. de Boor (Leipzig, 1887), editio correctior: P. Wirth, Stuttgart, 1972.
- TUNCA, Ayhan (2003): "Rüstem Baba Dergâhı'nda Bir Araştırma", *Yöre Dergisi*, 37/38, 27-30.
- TÜRKAY, Cevdet (2001): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul, İşaret Yayını.
- UMAR, Bilge (1993): *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul, İnkılâp Yayınevi.
- UMAR, Bilge (2006): *Mysia-Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İstanbul, İnkılâp Yayınevi.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1997): "Germiyan-oğulları", M.E.B. İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, Eskişehir, M.E.B. Yayını.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2000): *Karesi Vilayeti Tarihçesi*, yay. Abdülmecid Mutağ, Balıkesir, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayını.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2008): *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.

- VASARY, Istvan (2008): *Kumanlar ve Tatarlar-Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, çev. Ali Cevat Karakoyunlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayını.
- VELİ BABA MenakıpnâmeSİ (1996): yay. Bedri Noyan, İstanbul, Can Yayını (Adil Ali Atalay Vaktidolu)
- WITTEK, Paul (1935): "Von Der Byzantinischen Zur Türkischen Toponymie", *Byzantion*, 10, 11-64.
- WITTEK, Paul (1952): "Yazijioghlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 14, No. 3, *Studies Presented to Vladimir Minorsky by His Colleagues and Friends*, pp. 639-668, Cambridge University Press.
- WITTEK, Paul (1999): *Menteşe Beyliği*, çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- YAMAN, Ali (1998): *Alevilikte Dedeler ve Ocaklar*, İstanbul.
- YILDIRIM, Rıza (2007): *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ve Velâyetnamesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- YILDIRIM, Rıza (2008): "Efsanede Gizli Gerçek: Bir Tarih Kaynağı Olarak Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi", *Tarih ve Toplum Dergisi, İletişim Yayınları*, 6, 9-37
- YILDIRIM, Rıza (2009): "History Beneath Clouds of Legend: Seyyid Ali Sultan and his Place in the Early Ottoman History According to Legends, Narratives and Archival Evidence", *International Journal of Turkish Studies*, 15/1-2, 21-62.
- YÖRÜK, Doğan (2005): "Karaman Eyaletinde Osmanlı Timar Düzeninin Tesisi (1483)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniveristesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Yayını, 25/40, 177-202.
- ZETTERSTEEN, K. V. (1997): "Abbasiler", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, Eskişehir, M.E.B. Yayını.

Tablo 1: 1530'da Dimetoka Köyleri

1530 Tarihindeki Köy İsimleri (370-1)	Diğer İsim 1	Diğer İsim 2	Diğer İsim 3	Diğer İsim 4	Günümüzde Mevcut İse			Türkçe Adı ve/veya Değişen Adı
					Yer Aldığı			
					Ülke	Şehir	İlçe	
Abdullah					Yunanistan	Evros	Dimetoka (Didy-moteichon)	Abdullahköy; Avdella
Ada					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	?
Ahad Baba					Bulgaristan	Kırcali	Mestanlı (Momçil-grad)	Ahad Baba; Postnik
Ahmet Fakih	Eceköyü				Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Lepti
Ahur					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Ahirköy; Nea Vyssa
Akalan					Bulgaristan	Hasköy (Haskovo)	Ortaköy (Ivaylov-Grad)	Belopolyane
Akberdi	Bahklı				Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Kırcasaliğ?
Akça Viran	Surnazen				Bulgaristan	Hasköy (Haskovo)	Ortaköy (Ivaylov-Grad)	Zurnazen; Sviracı
Akpınar					Yunanistan	Evros	Dimetoka	Asroneri
Akviran					Bulgaristan ?	Kırcali ?	Koşukavak (Krumov-Grad) ?	Evren Köy; Avren ?
Akvirani					Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	?
Altağaç-1 Büzüğü					Türkiye	Edirne	Meriç	Büyükaltağaç
Altağaç-1 Küçük					Türkiye	Edirne	Meriç	Küçükaltağaç
Antablu					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	?
Apidoruhori	Umur Bey	Subaşı			Yunanistan	Evros	Dimetoka	Karapınar (Subaşıköy); Vrysika
Arpuz Ata					?	?	?	?
Aslhan					Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Aslhan
Ateri					Bulgaristan ?	Hasköy (Haskovo) ?	Ortaköy (Ivaylov-Grad) ?	At-eren; Kobilino ?
Aygır Bey	Aygırlık	Dursun			?	?	?	?
Ayvalı	Hayvalı				Bulgaristan	Kırcali	Koşukavak (Krumov-Grad)	Ayvalı; Blagun
Azadlı	Müsellem	Balahor			Türkiye	Edirne	Havsı	Azatlı
Azizli					?	?	?	?
Bacuvacalı					?	?	?	?
Bahşi Fakih					?	?	?	?
Balaban	Sığırçalı	Savuçlu ?	Sovuklu ?		Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Sığırçalı (Sığırçalı)
Balabanlı					Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Balaban
Balcı					Bulgaristan	Hasköy (Haskovo)	Ortaköy (Ivaylov-Grad)	Balcı Bük; Meden Buk
Baş Kilise					Yunanistan	Evros	Dimetoka	Protokklisi
Bayraklı	Baraklı	Yaraklı	Azizli		Bulgaristan ?	Hasköy (Haskovo) ?	Ortaköy (Ivaylov-Grad) ?	?

DİĞER NOTLAR
Bu köy eski kayıtlarda "Ada Nahiyesi" olarak bilinen nahiyeye sınırları içinde olmalı. Ada Nahiyesi, kabaca günümüzün Yunanistan Evros şehrinin Kumçifliği (Orestida) ilçesine denk düşmektedir.
1483'de de bu köy adı geçiyor. (Gökbilgin, 1952.; Vakfiyeler kısmı, s. 280 ve normal kısım s. 390)
1572 tarihli bir belgede Medine Vakfı'na iat bir "mezra" olarak kayıtlıdır. Kayacık, Göynüklü, Hâllac Murad, Çekirdekli, Akçe-Alan, köyleri ve Balıç Yolu mezrası ile birlikte anılmaktadır. (Gökbilgin, 1952: 318)
Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde Uzunköprü Ergene) nahiyesinde "Meşeli", ve "Asilhan" köylerine yakın bir yerdedir. (Gökbilgin, 1952: 234) Kırcasalih'in eski adı olma ihtimali ya da Kırcasalih yakınında başka bir köy olma ihtimali yüksektir.
III. Murad devri tahririnde adı geçmektedir. (Gökbilgin, 1952: 499)
KIZILDELİ KÖYÜ. II. Bayezid (1492) Vakıf köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 367)
Muhtemelen bugünkü Orestida'nın kuzey kısmında Arda nehrine yakın bir noktada olan köydü.
15. yüzyıl sonlarında Şehzade Şah Hatun Vakfı köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 385)
15. yüzyıl sonlarında Şehzade Şah Hatun Vakfı köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 385)
1485'de "hass" köyleri içinde yer alıyordu. II. Bayezid (1492) dönemi vakıf köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 69, 70, 367). 1507 tarihli bir vakfiyede de bu köyün adı geçiyor. (Gökbilgin, 1952: Vakfiyeler kısmı, s. 76) Arda nehrinin güneyinde günümüz "Saltıklı" (Valtos) köyünün yakınlarındaydı.
Arpuz Ata (Erbuz Ata)'nın Osmanlılar'dan önce Kuzey'den gelip bu bölgeye yerleşen ya da Timur istilası sırasında gelen Tatarlardan biri olabileceği düşünülmektedir. Bu köy 1485'lerde "Tatarlar" olarak da anılmaktaydı. (Gökbilgin, 1952: 65, 195)
II. Bayezid döneminde Hamza Bey (Şarabdar) mülkü olarak kayıtlıdır. (Gökbilgin, 1952: 234, 235)
1485'de Hâllil Bey vakfına aitti. (Gökbilgin, 1952: 414)
"Yahşi Fakih" şeklinde okunsa gerektir. Nitekim Tayyip Gökbilgin, Yahşi Fakih Vakfı'ndan ve Dimetoka'da vakfedilen 1485 tarihli bir belgede "Yahşi Fakih" köyünden bassetmektedir. (Gökbilgin, 1952: 175)
Bu köy için makaleye bakınız.
Bu köy için makaleye bakınız.
Ancağ 1485 tarihli bir belgede "Balıç Bük" adlı bir köy bulunmakta ve bu köyün diğer adlarının "Çekirdekli" ve "Cıvalı" olduğu söylenmektedir. (Gökbilgin, 1952.; 329) Muhtemelen "Balıç Yolu" olarak ifade edilen mezra da bu köy yolu üzerinde bir mezraydı. (Gökbilgin, 1952: 329)
16. Yüzyıla başlarında Hâlimi Çelebi mülkü olarak gözükmektedir (Gökbilgin, 1952: 489)
Yüzyıla ait bir belgede diğer adı olan "Korucu" ile birlikte geçmektedir. (Gökbilgin, 1952: 444). Bir ihtimal, Orestida'nın merkezi de olabilir.

Bayramlı	Bayram- calı				Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Bayramlı
Bazarlı Bey	Yaralı Bey				Yunanistan ?	Evros ?	Dimetoka ?	Pimeniko ?
Bektaş	Söğütlü				Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Bektaşlı-Bektaşköy; Milia
Belik Viranı	Bilek Viranı				?	?	?	?
Beyköyü					Türkiye	Edirne	Meriç	Nasuhbey
Bosna	Boyna				Türkiye	Edirne	Merkez	Bosna
Bulduklı					Türkiye	Edirne	Uzunköprü	?
Büyük Viran					Yunanistan	Evros ?	Sofulu (Sou- flion) ?	Demirören; Sidiro ?
Canbazan					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Canbazlar-Cambazlar; Doxa
Cancuğaz	Hascuğaz-ı Küçük	Hisarlı			?	?	?	?
Canıklı					?	?	?	?
Cırcır	Çerçi				?	?	?	?
Çakmak Dede	Çakmak Köy	Hoca Beyli	Yund oğlanı		Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Çakmakköy
Çavuş					Yunanistan ?	Evros ?	Dimetoka ?	Çavuşlu; Kyani ?
Çavuş Köy	Geredeli	Gödelü			Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Zoni
Çekirdeklü					Bulgaristan	Hasköy (Has- kovo)	Ortaköy (Ivaylov-Grad)	Kostilkovo
Çiftlik-i Ahmet Paşa					?	?	?	?
Çiftlik-i Çavuş					?	?	?	?
Çobanlı					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Çobanlar; Sitochori
Çömlekçi					Yunanistan	Evros	Sofulu (Sou- flion)	Çömlekçiköy; Lagyna
Çörek					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Çörekköy; Kastanies
Dağarlar					?	?	?	?
Danişmendlü					?	?	?	?
Demürlü					?	?	?	?
Derzi Viranı					?	?	?	?
Deveboynu					?	?	?	?
Devlethan					?	?	?	?
Dikilitaş					Yunanistan	Evros	Sofulu (Sou- flion)	Dikilitaş
Dişbudak	Yusuflar				?	?	?	?
Dobrucak	Kıvrıcık				Türkiye ?	Edirne ?	?	?
Doğancı					Türkiye	Edirne	Meriç	Meriç
Doğancı Budak					?	?	?	?

1485 tarihinde yazılmış bir belgede diğer adı "Kutluca" olan "Bazarlı Bey" köyünden bahsedilmektedir. (Gökbilgin, 1952: 429) 370-1' deki haritada "Pimeniko" köyünün olduğu yere konulmuş.
II. Bayezid döneminde Filibe mirlivası İshak Bey Vakfı'na aitti. (Gökbilgin, 1952: 429)
Cumhuriyetin ilk yıllarında "Nasuh" olarak kayıtlı idi. (Köylerimiz kitabı) 1490'lara doğru yapılmış bir tahrirde "Çeltükçi" ya da "Hacı" şeklinde de anıldığı ifade edilmektedir. (Gökbilgin, 1952: 448)
1530 tarihli 370'nolu defterde "Boyna" olarak da yazılmış ya da çevrim yazısı yapılmış. Muhtemelen yanlış yazılma ya da hatalı çevrim yazıdır. 1485'de Ada Nahiyesi'nde hass köyleri içinde yer almaktaydı. (Gökbilgin, 1952: 69, 70)
II. Murad döneminde yaşamış Gazi Turhan Bey'in vakfına ait olduğu olduğu, 1485 yılına ait bir belgeden anlaşılmaktadır. Uzunköprü yakınlarındadır. "Baldu" olarak da geçmektedir. (Gökbilgin, 1952: 340, 341)
Büyük Viran Köyü ise günümüzde Hacı Viran (K. Vryssi) adıyla Gümülçine'nin Kuzeydoğu'sunda Kardere ve Kovanlık köyleri arasında yer almaktadır. KIZILDELI KÖYÜ olmayabilir. Belki de Bulgaristan Hasköy'deki "Büyük Örencik" yani "Krepost" köyüdür. Ancak 1455'de ifade edilen diğer köyleri baz aldığımızda bu köylere yakın ve Büyük Viran adını çağrıştıran yegane köy "Demirören"dir. Biz eski kayıtlardaki Büyük Viran'ın günümüzdeki "Demirören" köyü olduğunu tahmin ediyoruz.
Bu köy 1485'de Doğançlı Çiftliği köylerinden biriydi ve Gazi Turhan Bey vakfına aitti (Gökbilgin, 1952:, s. 340-342). 1530'larda "Doğançlı Çiftliği" olarak köyün (gözükken günümüzdeki "Megali Dioxipara'nın) kuzeydoğusundadır. (Delibalta, 2001a: 24)
II. Murad döneminde yaşamış olan Çakmak Dede'ye ait ve sonrasında evlatlık vakfı olarak verilmiş bir köy olsa gerek. 1485 tarihli bir vakfiyede Hoca Beğlü (Yünd Oğlanı, Çakmak Dede), Hâilil Bey'e ait olarak görünüyordu. 1507 tarihli bir vakfiyede "Bay Hocalı" olarak geçen köy de aynı köy olsa gerek. (Gökbilgin, 1952:, Vakfiyeler kısmı, s. 24, 40, 282, 414, 415)
Davut Paşa Vakfı köyleri içinde anılmaktadır. (Gökbilgin, 1952: 407, 408)
Mezralar kısmında zikredilen "Çekirdekli" ile aynı aynı yerleşim birimi olma ihtimali vardır. 1485'e ait bir belgede bu köyün (ya da mezranın ?) diğer adlarının "Dernek Bükü" ve "Civalu" olduğu söylenmektedir. (Gökbilgin, 1952: 329)
15. Yüzyılın ilk yarısında Oruç Paşa vakfına ait olarak gözüküyor. (Gökbilgin, 1952: 247)
1485'de Murad Paşa (Has) vakfına aitti. (Gökbilgin, 1952: 336)
II. Bayezid (1492) Vakıf köyleri içinde almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 416)
15. Yüzyılda Ergene İmaretı Vakfına aitti. (Gökbilgin, 1952: 218, 219)
Kvırcık mezrası, 1485'lerde diğer adı "Yiğit" olan bir mezra idi. Hâilil Bey Vakfı'na aitti. Hocabeglü (Yündoğlanı, Çakmak Dede), Azadlı, Koçak, Hacı Musa köyleri ile birlikte anılmaktaydı. (Gökbilgin, 1952: 414, 415) Adı geçen Dobruca köyünün, 1485'lerdeki "Kvırcık" (Yiğit) mezrası olduğunu tahmin ediyoruz.
Cumhuriyetin ilk yıllarında "Büyük Doğançe" olarak kayıtlı idi. (Köylerimiz kitabı)

Doğancı Çiftliği				Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Büyük Cambazlar; Megali Doxipara
Doğancı Firuz				?	?	?	?
Doğancı Karlı				?	?	?	?
Doğancı Murad				?	?	?	?
Doğancı Yakub				?	?	?	?
Dovice Aruzlu				Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	?
Dura Köy	Çok Köy			?	?	?	?
Dursun				?	?	?	?
Düğünçü				Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	?
Ehlüddin	Emlüddin	Emnüddin		Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Emledin; Ladi
Ekrek Deresi				?	?	?	?
Elçilü				Türkiye	Edirne	Havsı	Elçili
Emir Gazilü				?	?	?	?
Emirlü	Eymirlü			Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Kavyılı
Eymirlü	Sarucalar	Savcılar		?	?	?	?
Esenlü	Alabayır			Bulgaristan	Hasköy (Haskovo)	?	Şaren-byrag
Eşekci	Eşküncü	Karabeyli		?	?	?	?
Gerdene				?	?	?	?
Göç Beyi	Malkoç			Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Malkoç
Gökçepınar				Bulgaristan	Hasköy (Haskovo)	Ortaköy (Ivaylov-Grad)	Siv Kladenets
Göynüklü				Bulgaristan ?	?	?	?
Hacı Ali Viranı				Yunanistan	Evros	Dimetoka	Hocaaali Köy-Hacallı; Korymvos
Hacı Musa				Türkiye ?	Edirne ?	İpsala ?	Hacıköy ?
Hamidlü				Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Hamitli
Hamza bin Kurd	Hamza Veled-i Kurd			Türkiye ?	Edirne ?	Uzunköprü ?	?
Hamza-i Sıyah				Türkiye ?	Edirne ?	Uzunköprü ?	?
Hatıblü				?	?	?	?
Haydarlu	Yörüklü			?	?	?	?
Hediyelü				?	?	?	?
Hekim				Yunanistan	Evros	Dimetoka (Didymoteichon)	Hekimli; Giatrades
Helvacı-ı Bâzürk				Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	Helvacı-Helvacıköy-Helidon ?
Helvacı-ı Küçük				Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	Helvacı-Helvacıköy-Helidon ?
Hırvat				Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	?
Hızırca				Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	?

<p>Bu köy 1485'de Doğançı Çiftliği köylerinden biriydi ve Gazi Turhan Bey (Paşa Yiğiti) vakfına aitti. (Gökbilgin, 1952: 340-342) Bu köy Büyük Cambazlar (Cambazlar, Cambazlar; Büyük Çobanlı; Büyük Doğanca; Türk Doğanca) olarak bilinmektedir. Anlaşılan o ki bu köy süreç içinde büyümüş ve Küçük ev Büyük Cambazlar adında iki köy tesis olunmuş. Küçük Cambazlar Köyü de hemen 2,5 km kuzeybatısındadır. (Delibalta, 2001a: 24)</p>
<p>1485 tarihli bir belgede Gazi Turahan (Turhan) Bey vakfı köyü (çiftliği) olarak anılmaktadır. (Gökbilgin, 1952: 341, 341)</p>
<p>16. Yüzyılda Sokullu Mehmet Paşa Vakfı'na aitti (Gökbilgin, 1952: 508)</p>
<p>Fatih Sultan Mehmed döneminde Rum Mehmet Paşa Vakfı'na ait, Ada Nahiyesi'nde yer alan ve Tayyip Gökbilgin'in "Toysa Oruzlu" olarak okuduğu köy olsa gerek. 1485'deki bir kayıttta bu durum ifade edilmiş ve devamında 1519'da da tahiri yapılmıştı. (Gökbilgin, 1952: 334-335) Ada Nahiyesi, muhtemelen bugünkü Orestida ilçesi sınırları içinde yani Edirne merkezinin Güney-Batı bölgesidir.</p>
<p>Muhtemelen 1485'de Mahmut Ağa'ya ait Ada Nahiyesi'nde yer alan ve Tayyip Gökbilgin'in Doğenci ya da Düdükci olarak okuyup kaydettiği köy olsa gerek. (Gökbilgin, 1952: 437, 438)</p>
<p>1485'de Mahmut Ağa'ya ait Ada Nahiyesi'nde yer alan bir köydür. (Gökbilgin, 1952: 437, 438). Muhtemelen I. Murad dönemi fakihlerinden İmam Eminüddin Fakih'e temlik edilen köylerden biriydi. (Çağatay, 1978, 7-14)</p>
<p>Abdal Cüneyd Fakih'e ait bir köydü. (Gökbilgin, 1952: 266-267). Günümüzde "Emirler" adıyla da bilinir.</p>
<p>1572 tarihli bir belgede bu köyün II. Murad döneminde Cüneyd Fakih evladlık vakfına verildiği ifade edilmektedir. (Gökbilgin, 1952: 266-269)</p>
<p>1937'de Türk halkının göç etmesi sonucu köy haritada silinmiş. (Acaroğlu, 2006: 24)</p>
<p>1490'da Ergene İmaretı Vakfı'na ait bir köydü. (Gökbilgin, 1952: 218)</p>
<p>1572 tarihli bir belgede Medine Vakfı'na iat bir "mezra" olarak kayıtlıdır. Kayacık, Akalan, Hâllac Murad, Çekirdekli, Akçe-Alan, köyleri ve Balcı Yolu mezrası ile birlikte anılmaktadır. (Gökbilgin, 1952: 318) Bu köy, muhtemelen günümüzde Kırcaali ya da Hasköy ili sınırları içinde yer alıyordu.</p>
<p>1485'lerdeki bir kayda göre Hâllil Bey Vakfı'na aitti. Hocabeğli (Yundoğlanı, Çakmak Dede), Azadlı, Koçak köyleri ile Kıvrıkcık (Yiğiti) mezrası ile birlikte anılmaktaydı. (Gökbilgin, 1952: 414, 415)</p>
<p>1490'daki bir kayıttta Ergene İmaretı Vakfı'na ait olarak gözükmektedir. (Gökbilgin, 1952: 218, 219)</p>
<p>1527 yılı civarında bu köy Abdullatif Bey adlı birine aitti. (Gökbilgin, 1952: 82) Bir ihtimal Kurdköy (Uzunköprü) yakınlarında yer almaktaydı.</p>
<p>Kanuni Sultan Süleyman dönemi vakıf köylerinden bir olarak ifade edilmektedir. (Gökbilgin, 1952: 497)</p>
<p>1485'deki bir kayıttta Gazi Turahan (Turhan Bey Vakfı'na ait olarak gözükmektedir. (Gökbilgin, 1952: 341)</p>
<p>II. Bayezid döneminde Karagöz Bey mescidi vakfına ait idi. (Gökbilgin, 1952: 289)</p>
<p>II. Bayezid (1492) Vakıf köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 367). 1507 tarihli bir vakfiyede de "Helvacı" köyünden bahsediliyor. (Gökbilgin, 1952: Vakfiyeler kısmı, s. 74; Delibalta, 2001a: 24)</p>
<p>II. Bayezid (1492) Vakıf köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 367). 1507 tarihli bir vakfiyede de "Helvacı" köyünden bahsediliyor. (Gökbilgin, 1952: Vakfiyeler kısmı, s. 74; Delibalta, 2001a: 24)</p>
<p>Ada Nahiyesi içinde Ortakçı köylerinden biridir. Hırvatistan'dan getirilip iskan edilenler bu köyde yaşamaktaydı. (Gökbilgin, 1952: 69, 70)</p>
<p>1462 tarihli bir belgede Şeyh Hun Bey vakfı olarak gözükmektedir. (Gökbilgin, 1952: 526)</p>

Hisarbeyi-i Küçük					Yunanistan ?	Evros ?	Dimetoka ?	Asarbeyköy (Hisarbeyköy); Kissario ?
Hisarlık					Bulgaristan	Hasköy (Haskovo)	Ortaköy (Ivaylov-Grad)	Rogozovo
İlca	İlca Viran-ı Sovenlu				Bulgaristan	Hasköy (Haskovo)	Ortaköy (Ivaylov-Grad)	İlca; Luca
İlbeyi Burgazı					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Kuleliburgaz; Pythio
İncügez					?	?	?	?
İneoğlu					?	?	?	?
İrudlu	Emrudlu				?	?	?	?
İzzüddinler	Peliticik				?	?	?	?
Kaba Arnavut	Kaba Armut				?	?	?	?
Kabul Çiftliği	Sovucak Pınar				?	?	?	?
Kadı	Koyunlu	Temüroğlu			Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Muhacir Kadı
Kara Ağaç					Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	Karaağaç ?
Kara Beylü	Cilve	Kara Cilve	Calık		Yunanistan	Evros	Dimetoka (Didymoteichon)	Karabeyli; Amorio
Kara Bırçek					?	?	?	?
Kara İshaklu					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	İshaklı; Sakkos
Kara Kız	Çiftlik-i İsmail	Kız Kara			?	?	?	?
Kara Mihmad					?	?	?	?
Kara Mahmudlu					?	?	?	?
Kara Musa					?	?	?	?
Kara Yayla					Türkiye	Edirne	Uzunköprü	
Kara Yusufu					?	?	?	?
Karaca Göz					?	?	?	?
Karaca Hâtil					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Elafochori ve Dafni
Karlu	Şıgırlu Hacı	Sulu Hacı			Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Karlı-Koca Ali Köy; Chionades
Kavaklı					Türkiye	Edirne	Meriç	Kavaklı
Kayacak					Yunanistan	Evros	Sofulu (Souffion)	Kyriaki
Kazanıcı					Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	?
Kettanlık					?	?	?	?
Kettanlık	Keşanlı	Keşanlılık	Keştenli		?	?	?	?
Kılıç	Kılınç	Kara Hacı			?	?	?	?
Kırağı Ali Bey					?	?	?	?
Kırklar	Kızıklı				Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Kırklar
Kıvrıkcılu					?	?	?	?

Aslında şu an bu köy mevcut değil. Bu köy 1965 yılında haritadan silinmiş. Yerli halk buraya "Asırlık" diyor. Adı Bulgarca'ya çevrilmeden önceki resmi adı "Hisarlık" imiş. (Acaroğlu, 2006: 424, www.ardaboylari.tr.gg) 1570'deki bir kayıta adı geçmektedir. (Gökbilgin, 1952: 181)
Yıldırım Bayezid Vakfı köyleri içinde görünüyor. (Gökbilgin, 1952: 179)
1485 tarihinde İsa Fakih timarı olarak gözükmektedir. Tayyip Gökbilgin, "İlbeyi Birgos" şeklinde okumuştur. (Gökbilgin, 1952: 429). Bu köy Eğri Kaleli Burgaz olarak da geçmekte ve Rumca'da "Empythion" adıyla da bilinmektedir. (Inalcik, 1993: 148; Kiel, 1994, 306; Liakopoulos, 2002: 70, 71; Gouridis, 2006: 80)
1485 tarihinde Mehmet Paşa İmaretî Vakfı olarak gözükmektedir. Buradaki kayıttan hareketle "Temüroğlu" köyü ile "Kadı" köyünü (ki bir diğer adı da "Koyunlu"dur) aynı köy olduğu sonucuna varıyoruz. Yine aynı belgede bu köyün "Şeyh Çiftliği" adında bir mezarının olduğu anlaşılmaktadır ki bu mezarın bir diğer adı 1530'lu yıllarda "İspence"dir. (Gökbilgin, 1952: 242, 243)
1485'de Murad Paşa (Has) vakfına aitti. (Gökbilgin, 1952: 336) Edirne İpsala'ya bağlı "Karağaç" köyü de olabilir.
1509 tarihli bir belgede Fatma Hatun (Sofu Sultan, II. Bayezid'in kızı) Vakfı olarak gözükmektedir. (Gökbilgin, 1952: 383)
II. Bayezid (1492) Vakfı köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 367) 1507 tarihli bir vakfiyede de bu köyün adı geçiyor. (Gökbilgin, 1952: Vakfiyeler kısmı, s. 106)
Eskiden beri "Temir oğlu Musa" isminde birinin vakfı olduğu 1485 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır. (Gökbilgin, 1952: 294)
Karagöz Bey Zaviyesi Vakfına ait bir köy olabilir. (Gökbilgin, 1952: 289, 290)
II. Bayezid (1492) dönemi vakıf köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 367). 1507 tarihli bir vakfiyede de bu köyün adı birkaç yerde geçiyor. (Gökbilgin, 1952: Vakfiyeler kısmı, s. 24,38, 40)
II. Bayezid dönemi vakıf köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 436)
1485 tarihli bir belgede diğer adı "Kızıl Güllü" olan "Seküllü Kavak" köyü ile aynı köy olabilir. (Gökbilgin, 1952: 329, 330) Muhtemelen bu da o dönemde KIZILDELİ Köyü idi
KIZILDELİ KÖYÜ. İşin ilginç yanı bu köy, 1519 tarihli bir kayıta Yavuz Sultan Selim'in hocası Hâlimi Çelebi'nin mülkleri içinde yer alıyordu. (Gökbilgin, 1952: 489)
16. Yüzyılın başlarında Karlı Köyü ile birlikte Keyvan Bey Vakfı'na aitti. (Gökbilgin, 1952: 436)
Tayyip Gökbilgin'in "Keşanlı" ve "Keşentü" olarak ifade ettiği köy olsa gerek. (Gökbilgin, 1952: 235, 379)
370-II'deki "Kılıçlı" diğer adıyla "Kara Bahşitü" köyü ile aynı köy olsa gerek. (370-II), s. 72
Kızıklu adıyla 1490'da Ergene İmaretî Vakfı'na aitti. (Gökbilgin, 1952: 218, 219)
II. Bayezid (1492) Vakfı köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 367). 1507 tarihli bir vakfiyede de bu köyün adı birkaç yerde geçiyor. (Gökbilgin, 1952: Vakfiyeler kısmı, s. 24,38, 40)

Kilisalik					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Kiliseli; Klisso ?
Koçak					Türkiye ?	Edirne ?	?	?
Korucu					Türkiye ?	Edirne ?	Uzunköprü ?	?
Korucu İsmail	Sarı Danişmend				Türkiye ?	Edirne ?	?	?
Koyunlu	Kartonlu	Kadı			Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Koyunlu; Krios
Kozluca					Yunanistan ?	Evros ?	?	?
Kozluca					Bulgaristan	Hasköy (Haskovo)	Ortaköy (Ivaylov-Grad)	Oreşino
Kör Ümid					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Körmüd (Kiremitli); Keramos
Kulaklı					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Ampelakia
Kurd Bey					Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Kurd Bey
Kurdoğlu	Yakub				Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Yakupköy; Sitarıa
Kutluca					Yunanistan	Evros	Sofulu (Soufion)	Kutluca-Kuturca; Kotronia
Küçük Pişiremlü	Küçük Pişirevli				?	?	?	?
Küplü	Kerilü				Türkiye	Edirne	Meriç	Küplü
Küreci					?	?	?	?
Kürekçiler					?	?	?	?
Lalacuk	Hisse Çiftliği	Hızır Çiftliği			?	?	?	?
Lulu					Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Akçadam
Mahmutlu					Bulgaristan	Kırcali	Koşukavak (Krumov-Grad)	Mahmutlu; Strancevo
Mandra	Söğütlü Dere				Yunanistan	Evros	Dimetoka	Mandra-Mandra Kükürlü; Mandra
Mir Ahur					?	?	?	?
Musa Beylü					?	?	?	?
Musa Hacı					?	?	?	?
Muslihüddin	Korucu				Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Korucuköy; Karoti
Mustafalu					?	?	?	?
Nuruiddin	Nuruiddin Fakih	Danişmendli			?	?	?	?
Nusretlü					?	?	?	?
Oğulpaşa					Türkiye ?	Edirne ?	Havsa ?	?
Oğuzlar	Uğurlu	Yaralu Tatar	Bazarlu Tatar		?	?	?	?
Okcu Viranı					?	?	?	?
Olurin	Umur Bey				Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	Umur Bey; Palio Chimonio ?
Opan					Yunanistan	Evros	?	?

1485'lerdeki bir kayda göre Hâtil Bey Vakfı'na aitti. Hocabeglü (Yundoğlanı, Çakmak Dede), Azadlu, Hacı Musa köyleri ile Kıvrıcık (Yığıt) mezarası ile birlikte anılmaktaydı. (Gökbilgin, 1952: 414, 415)
1485 tarihli bir belgede Gazi Turahan (Turhan) Bey vakfı köyü olarak anılmaktadır. (Gökbilgin, 1952: 341)
II. Bayezid döneminde adı geçmektedir. (Gökbilgin, 1952: 418, 424) Günümüzde Edirne Lalapaşa'da "Sarı Danişment" köyü vardır ancak kastedilen köy bu köy değildir. Nitekim bu köy Edirne'nin Kuzeydoğusu'ndadır yani Dimetoka sınırları içinde değildir. Bu köy, yine 1530 tarihinde Edirne'ye bağlı olarak kayıtlı diğer "Sarı Danişment" köyüdür.
Hemen 6 km Batısı'nda şimdiki adı "Dikea" olan "Kadı" köyü var. Belki de 1530'daki kayıta aynı iken daha sonrasında ayrılan iki köy olabilirler.
1485 tarihinde yazılmış bir belgede "Kozluca Viranı" olarak geçmektedir. (Gökbilgin, 1952: 329)
1485 tarihinde Medine Vakfı'na ait bir köydü. (Gökbilgin, 1952: 318)
"Tatar Yeniköy" olarak da bilinir. (A. Mehmet Delibalta, sayı: 29, s. 24)
1485 tarihinde Şehzade Şah Hatun Vakfı'na ait köyler içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 385)
1475 tarihinde yazılmış bir belge adı geçmektedir. (Gökbilgin, 1952: 276)
1485 tarihinde, bir mezra olarak İsa Fakih timarıydı. (Gökbilgin, 1952: 429)
II. Bayezid (1492) Vakıf köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 367). 1507 tarihli bir vakfiyede de bu köyün adı birkaç yerde geçiyor. (Gökbilgin, 1952: Vakfiyeler kısmı, s. 24,38, 40) Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar "Lulu" adı kullanılıyordu
III. Murad döneminde yazılmış bir belgeye göre Yıldırım Bayezid döneminden beri bu köy (Soğutlü Dere) halkın bazı vergilerden muaf olduğu bildirilmektedir. (Gökbilgin, 1952: 486)
Muhtemelen II. Bayezid dönemi beylerinden İlyas Bey "emir-i ahur"a (Karaca Emir-i Ahur) verilmiş bir köydü. (Gökbilgin, 1952: 385, 426, 427)
Hacı Musa köyü ile aynı köy olabilir.
16. Yüzyıla ait bir belgede diğer adı olan "Korucu" ile birlikte geçmektedir. (Gökbilgin, 1952: 444). Bir ihtimal, Orestia'da'nın merkezi de olabilir.
II. Bayezid (1492) Vakıf köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 367). 1507 tarihli bir vakfiyede de bu köyün adı birkaç yerde geçiyor. (Gökbilgin, 1952: Vakfiyeler kısmı, s. 24,38, 40)
II. Murad döneminden beri Nurettin Fakih Vakfı'na ait bir köy olduğu 1485 yılına ait bir belgeden anlaşılmaktadır. (Gökbilgin, 1952: 294)
1462 tarihli bir belgede Şeyh Hun Bey vakfı olarak görülmektedir. (Gökbilgin, 1952: 526) Ancak bu köy (Havsı-Oğulpaşa) aslında 1530'lu yıllar için öngördüğümüz Dimetoka sınırları dışında kalmaktadır. Bir ihtimal saptayamadığımız farklı bir noktada var olmuş olan diğer bir "Oğulpaşa" köyü de olabilir. Bize bu köy günümüz Kumçiftliği (Orestia'da) sınırları içinde aranmalıdır.
Eski Karlı Köy ya da Eski Umur Beyli olarak da geçer (Delibalta, 2001a: 24,25)

Ortaköy	Derbent	Umur Hacı			Yunanistan	Evros	Sofulu (Soufflon)	Büyük Derbent; Mega Derio
Ömer Viranı					Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Ömerbey
Paflik	Yitilmiş	Baba Bişmiş			?	?	?	?
Paşa Yiğit	Turahan				Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Kırkkavak
Paşa Yiğit	Karıncık	Yaraklu	Baraklu	Değirmenci	Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Değirmenci
Pelitcik	Pelitcik Ali				?	?	?	?
Pelitcik Viranı					?	?	?	?
Pişrevlü					?	?	?	?
Pokurvan					?	?	?	?
Prankı					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Prangiköy
Saburlu	Salurlu				?	?	?	?
Salih					?	?	?	?
Saltuk					Yunanistan	Evros	Dimetoka (Didymoteichon)	Saltköy-Saltkköy; Lavara
Saltuklu					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Saltıklı; Valtos
Saru Hızırlı					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Sarıhisar (Sarıhıdır); Plati
Saruhan					Türkiye	Edirne	Meriç	Adasarhanlı
Sekban-ı Büzürk					?	?	?	?
Sekban-ı Küçük					?	?	?	?
Semize Danışmend	Pafı Kadısı				Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Uzunköprü-Pavlı
Sıçanlı	Mihanlu				Bulgaristan ?	Hasköy (Haskovo) ?	?	Bejantsi ?
Silgeri	Akhisar				?	?	?	?
Simavina					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Sarmana-Simavna; Kiprinos
Sofular					Yunanistan	Evros	Sofulu (Soufflon)	Sofulu; Soufflon
Sofular					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Sofular; Sofiko ?
Soğanlık					Bulgaristan	Hasköy (Haskovo)	Ortaköy (Ivaylov-Grad)	Dolno-Lukovo ve Gorno-Lukovo
Sovucak Pınar					?	?	?	?
Sultanşah					Türkiye	Edirne	Uzunköprü	?
Sülemiş					Yunanistan	Evros	Dimetoka	Süleymiş; Mikrochori
Şahinci					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Şahince; Palia Sagini
Tamgacı					?	?	?	?
Tatar Ali					Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	Tatar Köyü; Sterna ?

1485 tarihli belgeye göre II. Murad devri beylerinden Gazi Turhan (Turhan) Bey Vakfı'na aitti. (Gökbilgin, 1952: 340-342)
1509 tarihli bir belgede II. Bayezid'in kızı Fatma Hatun (Sofu Sultan) Vakfı'na ait olduğu ifade edilmektedir. (Gökbilgin, 1952: 383)
Yıldırım Bayezid Vakıfları içinde görünüyor. (Gökbilgin, 1952: 181) 15. Yüzyılın ilk yarısında Oruç Paşa vakfına ait olarak gözüküyor. (Gökbilgin, 1952: 247)
15. Yüzyılda Ergene İmaretı Vakfına aitti. (Gökbilgin, 1952: 217, 218)
II. Bayezid (1492) Vakıf köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 367). 1507 tarihli bir vakfiyede de bu köyün adı geçiyor. (Gökbilgin, 1952: Vakfiyeler kısmı, s. 112)
II. Bayezid dönemi vakıf köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 70, 413).
1485'de Ada Nahiyesi'nde hass köyleri içinde yer almaktaydı. (Gökbilgin, 1952: 69, 70)
II. Bayezid döneminde Ferhad Ağa mülkü olarak kayıttır. (Gökbilgin, 1952: 413, 414)
1485'de "hass" köyleri içinde yer alıyordu. II. Bayezid (1492) dönemi vakıf köyleri içinde yer almaktadır. (Gökbilgin, 1952: 69, 70).
II. Bayezid döneminde Karabulut (İbrahim Ağa) mescidi vakfına ait ve diğer adı "Sekban Yusuf" olarak da anılan köy olma ihtimali yüksektir. (Gökbilgin, 1952: 331)
1485 tarihli belgeye göre Eyyüb Vakfı'na ait bir köydü (Gökbilgin, 1952: 315, 316). Büyük ihtimalle Uzunköprü'nün merkezi olan Pavlı'dır.
II. Bayezid döneminde Ferhad Ağa mülkü olarak kayıttır. (Gökbilgin, 1952: 413, 414) Bizans dönemindeki adı "Ammobounon'du. Bu köy Şeyh Bedrettin'in doğdu köydü. Ayrıca babasının kadılık yaptığı yer burasıydı. Bundan dolayı zaten "Simavna Kadısoğlu" lakabıyla anılıyordu. (Liakopoulos, 2002: 71)
1485'de Ada Nahiyesi'nde hass köyleri içinde yer almaktaydı. (Gökbilgin, 1952: 69)
Muhtemelen Yıldırım Bayezid döneminde "Gemiciler Vakfı'na" ait olan ve "Sofular Mehmedi" denen köy, bu köydü. (Gökbilgin, 1952: 181)
Dolno-Lukovo'nun Bulgarcaya çevrilmeden önceki adı "Aşağı Soğanlı" idi. Muhtemel Osmanlı zamanında "Soğanlık" köyü zamanla büyümüş olmalı ki Aşağı ve Yukarı Soğanlı şeklinde iki köy tesis olmuş. (Türkey Acaroğlu, s. 62, 1058)
Tayyip Gökbilgin, iki yerde bu köyün adını zikretmektedir. (Gökbilgin, 1952: 407, 408)
II. Murad döneminde yaşamış Gazi Turhan Bey'in vakfına ait olduğu olduğu, 1485 yılına ait bir belgeden anlaşılmaktadır. (Gökbilgin, 1952: 340, 341)
Yıldırım Bayezid döneminde "Gemiciler Vakfı'na" ait bir köydü. (Gökbilgin, 1952: 181)
1485'de Ada Nahiyesi'nde hass köyleri içinde yer almaktaydı. (Gökbilgin, 1952: 69)
II. Bayezid döneminde İbrahim Paşa Vakfı köylerindendi. "Tamgaçı Toyca" şeklinde degeçerdi. (Gökbilgin, 1952: 418, 419)
370-I'de verilen harita üzerinde işaretlenen yere göre incelendiğinde "Tatarlar" adlı köy, günümüzde "Üyükütatar" köyüne denk düşüyor. Bu köy, Köylerimiz kitabında "Öyükütatar" ya da "Tatar Köyü" olarak geçiyor. Nitekim 1485 yıllarındaki kayıtlarda II. Murad devri vakıflardan biri olarak "Öyükü Tatar" ("Uyruku" ve "Öyükü" şeklinde de kayıttır. Bir kayıta diğer adı "Karbin" olarak ifade edilmiştir.) köyü geçmektedir. Bu köy 370-I'de Edirne'ye bağlı olarak (Öyükü adıyla ve diğer adları Öyükü, Öyükü olarak kaydedilmiştir. (Gökbilgin, 1952: 204, 206, 207, 453) Bize 370-I'deki haritada gösterilen "Tatarlar" köyü hatalıdır. Tayyip Gökbilgin'in Ada Nahiyesi'nde olduğunu söylediği iki farklı kayıta geçen "Tatar" ve "Tatarlı" köyleri vardır. (Gökbilgin, 1952: 69, 70) Buradan hareketle 370-I'de geçen Dimetoka'ya bağlı olarak görülken "Tatar Ali" ve "Tatarlar" köyleri aslında aynı köyler olabilir. İkinci olasılık ise birbirlerine çok yakın ve günümüz Orneşinda sınırları içinde iki farklı köy de olabilirler. Kısacası 1530'daki "Tatar Ali" ve "Tatarlar" adlı köylerin yer saptaması tam olarak yapılamamıştır. Aynı muğlak durum, 1530 tarihinde kayıtlı "Tatar Viran" ve "Tatarlar" adlı mezarlar için de söz konusudur. Bunun yanı sıra "Tatarlar" köyünün "Arpuz Ata" köyü ile aynı köy olma ihtimali vardır.

Tatarlar					Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	?
Temürcülü	İskender Boluğu				Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	?
Topal Ömer					?	?	?	?
Turfıllı Viranı					Bulgaristan	Kırcalı	Koşukavak (Krumov-Grad)	Tirfilli; Tıntyava
Turnacı	Tovici Balaban	Turnacı Nasuh ?			Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Turnacı
Ulnar	Ulgar				Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	?
Umur Bey	Mezid Bey				Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Yeni Umurbeyli; Neo Chimonio
Veled-i Dağeri	Dağeri				Bulgaristan ?	Kırcalı ?	Koşukavak (Krumov-Grad) ?	Koşukavak; Krumov-grad ?
Velgarihoru	Vergarihoru				Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Bulgarköy (Ballı Bulgarköy); Ellinochori
Yağbasan					Bulgaristan	Kırcalı	Koşukavak (Krumov-Grad)	(Büyük) Yağbasan Köyü- Yağbasan-ı Kebir; Golyama-çinka
Yalama Ali					Yunanistan ?	Evros ?	Kumçiftliği (Orestiada) ?	?
Yayalar					Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Uzunköprü
Yaycılı					?	?	?	?
Yeğen Hızır	Yeğen	Mişeli			Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Meşeli
Yenice					Türkiye	Edirne	Uzunköprü	?
Yenice Çiftliği Veled-i Nusret	Yenice Veled-i Nusret				Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Yeniköy ?
Yeniceköy					Yunanistan	Evros	Dimetoka	Yeniceköy; ?
Yukarı Korucu					?	?	?	?
Yunaklu	Bunaklu				Bulgaristan ?	Hasköy (Haskovo) ?	Ljubimets ?	Bunaklı; Georgi Dobrev ?
Zağanos Bey	Musa Çavuş Çiftliği				?	?	?	?

1485 tarihinde Şarabdar Hamza Bey namına Ada Nahiyesi'nde bu köy, timar olarak tahrir edilmişti. (Gökbilgin, 1952: 234)
Şu anda Kırcalı'de Koşukavak sınırları içinde bulunuyor. Dolayısıyla, 370 no'lu Muhasebe Defteri'ndeki köylerin bir kısmı aslında Kırcalı'nın içlerine doğru gidiyor olmalı. KIZILDELI KÖYÜ
Bu köy için makaleye bakınız.
1492 tarihli bir belgede "Olgar" adı ile geçiyor. Yine aynı adla 1507 tarihli bir vakfiyede de bu köyden bahsediliyor. (Gökbilgin, 1952: 367; Tayyip Gökbilgin, Vakfiyeler kısmı, s. 24, 40) Büyük ihtimalle Bulgarlar'ın yaşadığı bir köyüdü. Günümüz Orestiada'sındaki "Bulgarköy" (Ellinochori) köyüne yakın bir yerdedi diye tahmin ediyoruz.
1485 tarihinde diğer adı "Mezid Bey" olarak geçmektedir. (Gökbilgin, 1952: 69) Bu köy "Yeni Karlıköy" olarak da bilinmektedir. (A. Mehmet Delibalta, sayı: 29, s.24)
Muhtemelen Veled-i Dağeri (Dağeri) köyü, günümüz Koşukavak'ın eski adıydı. Nitekim Yağmur Baba, Veled-i Dağeri köyü "Arablıca" mezarında II. Bayezid zamanında yaşamış. Burada bir zaviyesi varmış. Daha sonra vakfedilen bu yer, oğlu Karlı Bey'e kalmış (Gökbilgin, 1952: 456) Yağmur Baba köyü ise günümüzde "Djydovnik" adıyla Koşukavak merkezine sadece 1 km uzakta bir köy ya da semt adı. Tahminimizce "Djydovnik", adı geçen "Arablıca" mezarının yeni adıdır.
II. Murad döneminden beri "Vulgaro-hori" ya da "Vurgaro-hori" diye bilinen köydür. (Gökbilgin, 1952: 283, 284, 322)
III. Murad devri tahririnde de geçmektedir. (Gökbilgin, 1952: 499)
1462 tarihli bir belgede Şeyh Hun Bey vakfi olarak "Yılma-Ali Yağcılar" şeklinde kayıtlıdır. (Gökbilgin, 1952: 526)
1490'da Ergene İmaretı Vakfı'na ait bir köyü. "Venice" köyü ile aynı köy olduğu ifade edilmişti. (Gökbilgin, 1952: 218, 219)
Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde diğer adı "Meşeli" olarak görülmektedir. (Gökbilgin, 1952: 234)
Muhtemelen Yayalar köyü ile aynı köy ya da ona çok yakın bir köyü.
II. Bayezid döneminde Hamza Bey (Şarabdar) mülkü olarak kayıtlıdır. (Gökbilgin, 1952: 235) Kırcaçalih yakınlarında bir yerde olması lazım.
Bir önceki eski Bulgarca adı ise "Kırilovo" idi.
1485 tarihinde tahrir göre (diğer adı Musa Çavuş Çiftliği olarak da ifade ediliyordu) öncesinde (Şarabdar) Zağanos Bey'e ait iken sonrasında İshak Paşa'nın satın aldığı anlaşılmaktadır. (Gökbilgin, 1952: 429)

Tablo 2: 1530'da Dimetoka Mezraları

1530 Tarihindeki Mezra İsimleri	Diğer İsim 1	Diğer İsim 2	Diğer İsim 3	Diğer İsim 4	Günümüzde Mevcut İse			
					Yer Aldığı			Türkçe Adı ve Değişen Adı (Değişmeyenler Yazılmayacak)
					Ülke	Şehir	İlçe	
Abdal Fakih	Abdal Cüneyt	Debbağın	Abdal Halil		?	?	?	?
Akalan					?	?	?	?
Akviran					?	?	?	?
Ayo Todor					?	?	?	?
Azizlü					?	?	?	?
Baldırı Yoğun					?	?	?	?
Baraklu					?	?	?	?
Bazarlu Bey					?	?	?	?
Burgaz Deresi					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	Yelburgaz; Neos Prygos ?
Cami					?	?	?	?
Çekirdekli					Bulgaristan ?	Hasköy (Haskovo) ?	Ortaköy (Ivaylov-Grad) ?	Kostilkovo ?
Çöğürtmekli					?	?	?	?
Daru Bükü					Yunanistan ?	Evros ?	Sofulu (Soufion) ?	Ruşenler ?
Dernek Bükü	Hayvalu	Ayvalu			?	?	?	?
Demür Vıranı					Yunanistan	Evros	Sofulu (Soufion)	Demirören Köyü; Sidiro Köyü
Dimitri	Yahudiyan				?	?	?	?
Dirmili	Dirmillü	Tirmilli			?	?	?	?
Dobrucak	Seğit				?	?	?	?
Doğan Bey					?	?	?	?
Elmalu					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	?
Furuncu					?	?	?	?
Furuncuk					?	?	?	?
Garibce	Ganbce	Dağeri			?	?	?	?
Habib Fakih					?	?	?	?
Hacı Musa					?	?	?	?
Hallaç Murad	Murad				Bulgaristan	Hasköy (Haskovo)	Ortaköy (Ivaylov-Grad)	Hallaçlı; Odrinti
Haraççı					?	?	?	?
İспенçe	Şeyh Çiftliği				Türkiye	Edirne	Uzunköprü	Muhacir Kadı Köyü Yakınlarında
Kamaymak Deresi	Kaymak Deresi				?	?	?	?
Karagöz Bey					Yunanistan	Evros	Dimetoka (Didymoteichon)	Hekimli; Giatrades ?
Kara Yusuf	Ra-Yusuf				?	?	?	?
Kavacık					?	?	?	?

Diğer Notlar
Muhtemelen Eymirli köyünün bir mezrasıydı. (Gökbilgin, 1952: 266, 269)
Muhtemelen 1530'da adı geçen İlbeyi Burgaz'ına çok uzak noktada olmayan bir yerleşim birimiydi
Köyler kısmında zikredilen "Çekirdekli" ile aynı yerleşim birimi olma ihtimali vardır. 1485'e ait bir belgede bu köyün (ya da mezranın ?) diğer adlarının "Dernek Bükü" ve "Civalu" olduğu söylenmektedir. (Gökbilgin, 1952: 329)
Bu mezra için makaleye bakınız.
1485'e ait bir belgeye göre "Çekirdekli" mezrası ile aynı mezra olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer adının "Civalu" olduğu söylenmektedir. (Gökbilgin, 1952: 329) Köyler kısmında zikredilen "Çekirdekli" ile aynı yerleşim birimi olma ihtimali vardır. "Hayvalu" ve "Ayvalu" ile Tayyip Gökbilgin'in "Civalu" olarak okuduğu köy (ya da mezra ?) aynı köy (ya da mezra ?) olsa gerek. Buradaki farklılığın okuma hatası ya da okuma farklılığından kaynaklandığı düşünülebilir.
III. Murad döneminde Dimetoka'nın Ova Nahiyesi'nde yer alan köyler içinde ve Yavuz Sultan Selim dönemi vakıf köylerinden biri olarak zikredilmektedir. Ova Nahiyesi, kabaca günümüz Yunanistan Evros şehribib Dimetoka ilçesidir. III. Murad dönemindeki belgeye göre diğer Ova Nahiyesi köyleri Baş KİLİSE, KAYACIK, SÖĞÜTLÜDERE (MANDIRA)'dır.
Muhtemelen Karaca Halil (Elafochori ve Dafni) köyü yakınında bir mezraydı. (Gökbilgin, 1952: 174)
1485'e ait bir belgeye göre öncesinde Zağanos Bey'e ait iken Mahmud Bey satın almış ve sonrasında ise başka bir vakfa verilmiş. (Gökbilgin, 1952: 329)
1528 tarihli bir belgede Medine Vakfı'na ait olarak gözüktüyor. (Gökbilgin, 1952: 329)
485 tarihinde Mehmet Paşa İmaret Vakfı olarak gözükmektedir. Günümüz Muhacir Kadı köyünün yakınında bir mezra idi. (Gökbilgin, 1952: 242)
Karagöz Bey Zaviyesi'nin olduğu yerdirdi. Hekimli köyü yakınlarında olmalı. Nitekim Karagöz Bey zaviyesi Hekimli köyündeydi. (Gökbilgin, 1952: 289, 290)
KIZILDELI KÖYÜ

Kayacık					Bulgaristan	?	?	?
Kayacık	Koyuneri Bostanlığı				Yunanistan	Evros	Dedeğaç (Aleksandrupolis)	Kavacık Köyü; Lefkimmi Köyü
Keşkek Deresi					?	?	?	?
Kızıl Gölü	Şiğilli Kavak				?	?	?	?
Kolak Burak					?	?	?	?
Köprü Başı					?	?	?	?
Köse Papas					?	?	?	?
Kum	Hocaca				?	?	?	?
Macalu	Macarlar	Habib Fakih			?	?	?	?
Medrese					?	?	?	?
Mercan Kavağı					?	?	?	?
Muş Viranı	Savaş Viranı				?	?	?	?
Papazlık					?	?	?	?
Pelbe ?					?	?	?	?
Sitayış					Yunanistan	Evros	Kumçiftliği (Orestiada)	?
Tatar Viranı					?	?	?	?
Tatarlar					?	?	?	?
Yahudiyan	Dimitri				?	?	?	?
Yaycı Bükü					?	?	?	?

Günümüz Hasköy ya da Kırcaali sınırları içinde kalan bir yerleşim birimi olduğunu tahmin ediyoruz. Aslında Hasköy'de "Dimitrov-grad" adlı ilçe merkezinin eski adı "Kayacık"dır. Buna rağmen "Kastedilen Kayacık burası mıdır?" sorusunun cevabını net olarak veremiyoruz. Çünkü Dimitrov-grad, oldukça Kuzey'de yani uzak noktada bir yerleşim birimidir ve o dönem Dimetoka sınırları içinde anılması ihtimalinin çok yüksek olmadığını düşündürmektedir. Muhtemelen 1572 tarihli bir belgede Akalan, Hallaç Murad, Çekirdekli, Akçe-Alan köyleri ile birlikte zikredilen köy bu mezra olsa gerektir. (Gökbilgin, 1952: 318)
KIZILDELİ KÖYÜ ? 1485'de yazılmış bir belgeye göre İsfendiyar Oğulları'na ait bir yerleşim birimiydi. (Gökbilgin, 1952: 328) Ferecik'e bağlı "Balabanlı" köyüne yakın bir yerde "Koyunyeri" (Koyuneri ya da Kodere-eri) köyünün bostanlığı olsa gerek. Tarife göre Dimetoka kazasının güney ucunda bir yerde olmalı. Koyunyeri'nin bugünkü adı "Provatonas"tır.
1485'e ait bir belgede eskiden Zağanos Bey'e ait iken Mahmud Bey'e geçtiği ve sonrasında da el değiştirdiği ifade edilmektedir. (Gökbilgin, 1952: 329, 330)
Sazlık (Papazlık) 1530'da "Papazlık" adında mezra olarak gözüktüyor. Günümüzde Hebil (Seçek) Köyü'nün ardında "Papazlık" diye bir dağ var. Hatta bu dağ o civardaki en yüksek tepeye sahip gibi duruyor.
II. Bayezid zamanında Hatice Hatun adlı şerifelerden birine aitti. Eymirli köyüne bağlı bir mezraydı. (bkz. Gökbilgin, 1952: 266-268)
KIZILDELİ KÖYÜ

Tablo 3: 1530'da diğer yer, mekan ve coğrafya

İsim	Diğer İsim 1	Diğer İsim 2	Nitelik	Notlar
Abdal Cüneyi	Abdal Fakih	Abdal Halil	Zaviye	
Ahi Dinek			Zaviye	Kassaban (diğer adı Kuyuncu) mezarında yer alıyordu.
Akhisar	Akhisar		Köy ?	
Akviran			Köy ?	
Burgez Yırcesi			Mevkii ?	
Dondurma Adası	Dondurma		Köy ?	1530'da şöyle bir not var: "Tinar-ı Kurd velcd-i Yusuf Korneudur. Elinde hükmi şahı vardır. Dondurma adasını korur." Günümüz Edirne iliçesi Kadi Dondurma (Edköy-Kadıköy) Köyü evranı olabilir.
Fırın	Fırız		Çiftlik	
Gencil	Mekici		Köy ?	
Hisar Beyi			Çiftlik	16. Yüzyılın ilk yarısında Mustafa Paşa Vakfı'na aitti (Gökbiğin, 1952: 441, 444)
Kanat Abdal	Kadi Abdal		Zaviye	Esenli Köyünde
Kara Abadi	Kara Ebedi		Zemin	
Karagöz Bey			Zaviye	Karagöz Bey mezarında. Hekim köy yakınlarında olmalı. (Gökbiğin, 1952: 289, 290)
Kasım Paşa			Çiftlik	
Kassaban	Kuyuncu		Mahalle	Ahi Dinek Zaviyesi'nin olduğu yer. 1519'da Ahi Kasım'ın tasarrufundaydı. ((Gökbiğin, 1952: 190, 191)
Kazancı			Çiftlik	III. Murad dönemi tahririnde adı geçmektedir. (Gökbiğin, 1952: 507)
Kızıl Deli			Mevkii ?	
Kızıl Deli Derbendi			Derbent	Bu yer adı için makaleye bakınız.
Kornu			Çiftlik	
Mahmud Bey bin İstendiyar			Zaviye	Musa Beyli köyünde
Manastır			Mahalle	
Nasuh Bey			Zaviye	
Süleyman			Zemin	
Timur Baba	Yağmur Baba		Zaviye	Tanrı Dağı üzerinde; Velecd-i Dağeri köyü Aralıca mezarında II. Bayezid zamanında yaşamış. (Gökbiğin, 1952: 456)
Tokmak İyas			Çiftlik	

SEYYİD ALİ SULTAN VELÂYETNAMESİ'NDEKİ OLAĞANÜSTÜLÜKLERLE İLGİLİ BAZI MOTİFLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF SOME MOTIFS RELATING TO HUGENESS IN
VELAYETNAME OF SEYYİD ALİ SULTAN

Dr. Hâlıl İbrahim ŞAHİN¹

ÖZET

Tarihî kaynaklarda Kızıldeli olarak da bilinen Seyyid Ali Sultan, Rumeli'nin fethine önemli katkılar yapmış ve aynı zamanda Dimetoka'ya yerleşerek burada bir dergâh tesis etmiş bir velidir. Ancak onun hakkında bilgi veren kaynak sayısı oldukça azdır. Bu nedenle Kızıldeli'nin menkıbelerini içeren ve günümüze yazılı hâlde ulaşabilen Velâyetnamesi oldukça kıymetli bir eserdir. İçerik olarak kültürümüzdeki diğer velayetnelere benzemekle birlikte, Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi, Rumeli'nin fethine katılmış bir velinin menkıbelerini içermesi açısından da dikkat çekicidir. Bu çalışmada, Kızıldeli'ye ait velayetnamedeki olağanüstülüklerle ilgili bazı motifler, Tarihî-Coğrafi Fin Yöntemi ve İşlevsel Hâlbilimi Kuramı kullanılarak tahlil edilmiştir. Kızıldeli Velâyetnamesi'ndeki olağanüstülük motiflerinin anlamı ve işlevi üzerinde yoğunlaşan bu yazıda motiflerin diğer hâlk anlatılarındaki şekilleri de değerlendirilmiştir. Yapılan tespit ve değerlendirmelerin sonucunda velayetnamedeki olağanüstülük motiflerinin öncelikle Seyyid Ali Sultan'a, daha sonra devrin hükümdarına ve fetih hareketlerine kutsallık ve meşruiyet kazandırdığı görülmüştür. Ayrıca Kızıldeli Velâyetnamesi'ndeki pek çok motifin, diğer velayetnelerde de yer aldığı ve bu yüzden bu eserin Türk kültüründeki velayetname geleneğinden bağımsız olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Ali Sultan, Velayetname, Alevilik-Bektaşılık, Motif, Olağanüstülük.

ABSTRACT

Seyyid Ali Sultan, who is known as Kızıldeli in historical sources, is a curator, and he made significant contributions to the conquest of Rumelia and settled in Dimetoka where he established a convent. However, the number of sources that provide information about him is very low. Therefore his Velayetname containing menkıbes and reaching in written form to the present is a very valuable work. Being similar to other velayetnames in our culture in terms of contents, Seyyid Ali Sultan Velayetname is striking thanks to menkıbes written by a curator who attended to the conquest of Rumeli. Some motifs regarding rareness's in Kızıldeli's velayetname are analyzed by using historical and geographical fin

¹ Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hsahin@balikesir.edu.tr

method and functional folklore theory in this study. Focusing meanings and functions of motifs in Kızıldeli Velayetname, this study also evaluates the forms of motifs in the other folk narratives. The study's results show that hugeness motifs in velayetname bring sanctity and legitimacy to Seyyid Ali Sultan, then ruler and the conquest movement respectively. In addition to above-mentioned results, many motifs in Kızıldeli Velayetname being present in other velayetnames show that the very velayetname is not independent of the velayetname tradition in Turkish culture.

Key words: Seyyid Ali Sultan, Velayetname, Alevism-Bektashism, Motif, Hugeness.

GİRİŞ

Kızıldeli olarak da bilinen Seyyid Ali Sultan, Sarı Saltuk gibi Rumeli'nin fethine katkı yapmış tarihi ve aynı zamanda efsanevi bir şahsiyettir. Hem tarihi hem de sözlü kaynaklar, onun on dördüncü asırda dünyaya gelerek on beşinci asrın başlarına kadar yaşamış olduğuna ve Hacı Bektaş Veli'yle ilişkisine dikkat çekerler. Özellikle Alevi-Bektaşî kültüründe Kızıldeli, Hacı Bektaş Veli yolunun takipçilerinden birisi olarak geçer (Yıldırım, 2007: 157). Hayatı hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz Kızıldeli'yle ilgili en tafsilatlı bilgiler onun menkıbelerini içeren Velâyetnamesi'nde yer almaktadır. Buna göre Yıldırım Beyazıt döneminde Horasan'dan Anadolu'ya gelen Seyyid Ali Sultan, Seyyid Rüstem Gazi'yle birlikte Rumeli fetihlerine katılmış ve daha sonra Dimetoka'ya yerleşmiştir (Ocak, 2000: 39-42). Ayrıca Hacı Bektaş Veli tarafından Rumeli'yi fethetmek için Yıldırım Beyazıt'a gönderilmesi ve kerametlerini kâfir elindeki bir şehri veya kaleyi alabilmek için kullanması, onun Anadolu'yu ve Balkanları Türkleştiren dervişlerden bir farkının olmadığını göstermektedir.

Bu çalışma, Seyyid Ali Sultan'la ilgili en derli toplu bilgilerin yer aldığı ve onun etrafında oluşmuş menkıbeleri içeren Velayetname'deki bazı olağanüstülük motifleriyle ilgilenmektedir. Türk edebiyatındaki velayetnameler, farklı velilere aitmiş gibi görünseler de aslında pek çok açıdan benzer özelliklere sahip eserlerdir. Velilerin olağanüstü güçlerini ve yeteneklerini göstermeyi hedefleyen velayetnamelerdeki olağanüstülük motifleri, bu benzerliklerin başında gelir. Şahıslarda, zaman ve mekânda bazı farklılıklar olsa da bu motiflerin içerikleri ve işlevleri çok fazla değişmez. Kızıldeli velâyetnamesinde de olağanüstülüklerle ilgili pek çok motife rastlamak mümkündür. Bu makalede Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ndeki olağanüstülüklerle ilgili bazı motiflerinin anlam ve işlevleri üzerine tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle Kızıldeli Velâyetnamesi'ndeki birtakım motifler, diğer hâlk anlatılarındaki benzer motiflerin de dâhil edilmesiyle yaygınlık, anlam ve işlev açılarından tahlil edilmişlerdir. Motifler açısından Kızıldeli Velâyetnamesi'nin menâkıbnâme geleneğindeki yerini belirlemeyi de hedefleyen çalışmanın ilk kısmı, bazı kavramların izahına, malzeme ve yöntemin tanıtımına ayrılmıştır.

1. KAVRAMLAR, MALZEME VE YÖNTEM

1.1. Kavramlar

“Velayetname”, daha yaygın şekliyle “menakıpnâme”, çalışmada kullanılan temel kavramlardan birisidir. Birbirinin yerine kullanılabilen velayetname ve menakıpnâme kavramları aynı tür eserleri karşılamaktadır. “*Bir velinin hayatı, faaliyetleri, kerametleri ve menkıbeleri hakkında bilgi veren eser*” olarak tanımlanan menakıpnâmeler, veliler etrafında teşekkül etmiş menkıbelerin bir araya getirilmesiyle oluşmuşlardır (Uludağ, 2005: 379). Menakıpnâmenin özelliklerini belirleyebilmek için öncelikle menkıbe terimini izah etmek gerekmektedir. Ahmet Yaşar Ocak'ın tabiriyle menkıbe, “*tasavvuf tarihinde, sûfîlerin izhar ettikleri hârikulâde olaylar demek olan kerâmetleri nakleden küçük hihâyeler*” anlamına gelir (1983: 27). Saim Sakaoglu'nun, “*keramet adını verdiğimiz harikulade olaylara yer veren küçük hikâyeler*” olarak tanımladığı menkıbeler, doğrudan bir veliye bağlı olarak anlatılan hikâyelerdir (2009: 43). Sözlü gelenekte oluşan bu menkıbeler, bir araya getirilip yazılarak menakıpnâmeleri teşkil ederler.

Efsane, bir şahıs, yer veya olay hakkında anlatılan ve inandırıcılık vasfı olan tür iken (Sakaoglu, 1980: 6), menkıbe ise “veli, derviş, evliya” gibi sıfatlarla anılan olağanüstü özelliklere sahip bir şahsın kerametlerini, başka bir ifadeyle olağanüstü gücünü ve yeteneğini anlatan bir türdür. Menkıbe, tıpkı efsane gibi inanma esaslı bir türdür. Bu yönüyle efsaneyle yakın bir bağı vardır. Pek çok efsane araştırmasında menkıbeler de efsane metni olarak değerlendirilmiştir. Örneğin inceleme konumuz olan Seyyid Ali Sultan'ın velâyetnamesini kaleme alan kişi metnin son kısmında şu cümlelere yer vermiştir:

“İmdi birâderim bu günâ kerâmetler inâyet-i Hakk ile hezâr be hezâr zuhura gelmiştir. Ve inkâra asla mecâl yoktur. Zira kerâmet-i evliyâ mu'cizât-ı enbiyâ gibidir. Böyle oldukda mu'cizât-ı enbiyâ aleyhisselâtu vesselâm ve kerâmât-ı evliyâyı zevi'l-ihtirâm hakdırlar ve her ikisi bir nûr-u çerağ-ı Hudâ'dır.” (Yıldırım, 2007: 184).

Görüldüğü gibi yazar, evliyanın kerametini, peygamberlerin mucizeleriyle bir tutarak ikisinin de Allah'tan kaynaklandığını belirtmektedir. Menakıpnâme yazarlarının menkıbelere bakışını yansıtan bu düşünceler, menkıbeleri okuyanlar veya dinleyenler için de farklı değildir.

Çalışmanın bir diğer temel kavramı olan motif, Tarihî-Coğrafi Fin Kuramı çerçevesinde geliştirilmiş ve hâlk edebiyatı türlerini incelemede kullanılan bir yöntemin terimidir. Stith Thompson başta olmak üzere bu terim, pek çok kişi tarafından tanımlanmıştır. *Motif Index of Folk Literature* adlı eserin de sahibi Stith Thompson, motif, “*Motif bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır.*” şeklinde tanımlar (Ekici, 1998: 30-31). Motifin, geleneksel ve çarpıcı bir özelliğe sahip olduğunu vurgulayan Thompson'ın bu tanımı, büyük oranda kabul görmüş ve pek çok çalışmada kullanılmıştır. Özellikle altı ciltlik motif

katalogunun hazırlanmasıyla hâlk anlatmalarındaki motiflerin uluslararası düzeyde mukayese süreci başlamış ve motif araştırmaları sistematik bir hâl almıştır. Diğer bir ifadeyle motiflerin belirli bir tasnif içinde ve belirli numaralarla sıralanması, araştırmacıların yeni alanlarda bu yöntemi daha rahat kullanmasını sağlamış ve bu yöntem, pek çok hâlk edebiyatı metnine uygulanmıştır.

Türkiye’de masalların yanı sıra destan, hâlk hikâyesi, efsane ve menkıbe gibi diğer anlatı türlerinin de motifleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda motiflerin iki şekilde değerlendirildiği görülür. İlk olarak Türk anlatılarındaki motiflerin, altı ciltlik motif katalogundaki yeri ve numaraları tespit edilerek dünyadaki anlatı türleriyle benzerlikleri tespit edilmiştir. İkinci yol ise Türk anlatılarını kendi içinde motifler açısından mukayese etmek olmuştur. Bugün gelinen noktaya bakıldığında motif araştırmalarında önemli bir birikimin olduğu söylenebilir, ancak hâlen istenilen düzeye gelinememiştir. Oysa Türk masalları, destanları, hâlk hikâyeleri, efsaneleri ve menkıbeleri arasındaki ortaklıkların tespitinde motif araştırmalarının önemli bir yeri vardır. Motifler, toplumların ortak değer yargıları olarak ürettikleri kültür kodlarıdır. Bu kodların tahlili, kültürel yapıyı, kültüre mensup insanların düşünce tarzını, hayata bakış açısını, kısacası yaşam tarzını belirlemeye yardımcı olur.

1.2. Malzeme

Seyyid Ali Sultan etrafında oluşmuş menkıbeleri ihtiva eden bazı velayetname metinleri günümüze kadar ulaşmıştır. Kızıldeli’ye ait Türkiye’de ve Kahire’de birkaç velayetname nüshası vardır. Türkiye’deki nüshâlardan birisini Bedri Noyan 1999 yılında, Ankara’daki Milli Kütüphane’de bulunan nüshayı da Rıza Yıldırım 2007 yılında yayımlamıştır. Bu çalışmada da Yıldırım’ın transkripsiyonlu metnini hazırladığı ve tıpkıbasımına yer verdiği Ankara nüshası esas alınmıştır (2007: 161-184). Ayrıca Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa ve Hacım Sultan gibi kültür tarihi için önemli velilerin menakıpnâmeleri, Kızıldeli Velâyetnamesi’yle ortak motiflere sahip efsane, destan ve hâlk hikâyesi gibi hâlk edebiyatı türlerinden örnekler; rüya, ağaç, ateş, dağ ve taş gibi kavramlarla ilgili hâlk inanışları da çalışmaya dâhil edilmiştir. Kısacası, Kızıldeli Velâyetnamesi’ndeki motiflerin, özel anlamda menakıpnâme geleneğindeki, genel anlamda ise Türk anlatı geleneğindeki yerini belirlemeye katkı sağlayan, anlam ve işlev özelliklerini tahlil etmeye yardımcı olan kaynaklar çalışmada kullanılmıştır.

1.3. Yöntem

Bu çalışmada, kullanılan yöntemlerden birisi Tarihî Coğrafi Fin yöntemidir. Hâlk anlatılarının coğrafi yaygınlığını ve tarihî derinliğini tip, epizot ve motif gibi terimlerden faydalanarak tespit etmeye çalışan bu yöntemle, anlatıların muhteva özellikleri hususunda başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Başta Avrupa’da olmak üzere hâlk anlatılarındaki motifler üzerine yürütülen ciddi çalışmaların sonunda yöntemle ilgili güncelliğini ve güvenilirliğini koruyan kataloglar hazırlanmıştır. Tip ve motif katalogları olarak bilinen bu çalışmalar sayesinde

daha sistematik faaliyetlere girilmiştir². Çalışmada, özellikle bir motif katalogu olan *Motif Index of Folk Literature*'deki "F. Olağanüstülükler" bölümündeki motiflerden ve bu motiflerin numaralarından bahsedilmiştir. Diğer bir ifadeyle velayetnamede incelediğimiz motiflerin adı geçen motif katalogundaki yerleri tespit edilerek uluslararası yaygınlıkları ve kullanım şekilleri de belirlenmiştir. Yer ve numara tespitinin yanı sıra motiflerin velayetnamedeki yeri, anlamı, işlevi de diğer hâlk anlatılarındaki benzer motiflerle de mukayese edilerek değerlendirilmiştir.

Mukayese yöntemi de çalışmanın amaçları doğrultusunda çalışmada kullanılan diğer bir yöntemdir. Kültür araştırmalarında sıklıkla kullanılan bu yöntem, özellikle motiflerin diğer anlatılardaki benzer şekilleriyle karşılaştırılmasında faydalı sonuçlar vermiştir. Aksi takdirde motiflerin tespiti ve hatta motif katalogundaki numaralarının belirlenmesi tek başına yeterli bir inceleme olmamaktadır, çünkü motifler, tek başına bağımsız yapılar değildir. Kültürle yakından alakalıdır. Bu bakımdan onların çok çeşitli türlerdeki şekillerinin takip edilmesi ve en önemlisi de mukayeseli bir şekilde incelenmeleri gerekmektedir. Ancak bu sayede bir motifi anlatıdaki ve daha genel anlamda kültürdeki yeri belirlenebilir. Bu hususlar göz önünde bulundurularak mümkün olduğunca velayetnamedeki motifler mukayeseli olarak değerlendirilmiştir.

2. OLAĞANÜSTÜLÜKLERLE İLGİLİ BAZI MOTİFLER

2.1. Kutsala Ulaşma ve Kutsiyet Elde Etme Yolu: Rüya

Kızıldeli Velâyetnamesi bir rüya ile başlar. Yıldırım Han, Rumeli'yi fethetmek istemektedir, ancak daha muradına erememiştir. Bir cuma gecesi namaz kılan Han, Allah'tan Rumeli'nin fethi için yardım ister. Bu arada da uykuya dalar. Rüyasında Hz. Muhammet: "*Yâ Yıldırım Han melul olma ki Hak Te'âla duanı müstecâb eyledi. Halâ Horasan cânibinden ve benim nesl-i pakimden Seyyid Ali maiyyetinde sana kırk er gelecektir. Anların cümlesi kuvvet ve kudret sahibi veliyyullahdır ve Rumili'nin fethi onların yed-i himmetlerindedir. Anlardan tegâfûl itmeyesin!*" der. Yıldırım Han ise bu erenlerin ne zaman geleceğini sorar. Peygamber de yakın zamanda geleceklerini söyleyerek erenlerin içinde yer alan Rüstem'e riayet etmesini öğütler (Yıldırım, 2007: 162).

Kızıldeli ve diğer erenlerin Horasan'dan Anadolu'ya gelişleri de bir rüyaya bağlıdır. Yıldırım Han, yukarıdaki rüyayı gördüğünde Kızıldeli ve erenler, Horasan'da ibadetle meşguldürler. Bir gece Hz. Peygamber, kırk erene kendini gösterip: "*Ey ciğer köşelerim ve muhlis bendelerim kırkınız dahi gönlünüzü birleyüp bu yerden hareket ve canib-i Rûm'a azîmet idüb kurretü'l-aynım Seyyid Hacı Bektaş Veli'nin dergâhına varın. Sizlere lazım olan hizmeti bil-edâ ziyâretini icrâ edin. Meyânınıza seyf-i himmet kuşatsun ve her ne emr iderse rızasında olub himmet-i tâm ve hâlâvet-i ihtimâm ile sizleri Yıldırım Han cânibine göndersün. Ana yardım idüb Rum ilin fethi eylesesüz*" der. Bunu işiten erenler, hemen sefer hazırlığını tamamlar tamamlamaz yola çıkarlar (Yıldırım, 2007: 162).

² Taihi-Coğrafi Fin Kuramı hakkında daha geniş bilgi için bk. Çobanoğlu, 1999: 95-129; Ekici, 2004: 103-109.

Motif katalogunda rüyayla ilgili olarak “F 1068 Realist Rüya” başlığının altında “D. 1812.3.3. Geleceğin Rüyada Görülmesi” şeklinde bir motif yer alır. Hâlk anlatılarında rüyalar genellikle bu şekilde kullanılırlar. Kahramanlar, rüyalar vasıtasıyla uzak ülkelerden, yakınlarının uğradıkları felaketlerden haberdar olurlar. Diğer bir ifadeyle kahraman, normal şartlarda görülmesi, duyulması, bilinmesi mümkün olmayan durumları rüya yoluyla öğrenir. Bu aynı zamanda hikâye mantığı içinde bilinmeyenden haber alma yöntemidir. Haber işlevinin yanı sıra rüyalar, olağanüstü güçler ve mekânlarla bağlantı kurma işlevine de sahiptirler. Veliler, rüyalarında Peygamber’i veya başka bir din büyükleriyle görüşerek onlardan geleceğe dair bilgiler alırlar. Âşıklar, rüyada bade içip saz çalma ve şiir söyleme yeteneği elde ederler. Kültürümüzde rüyanın kullanım şekilleri üzerine pek çok şey söylenebilir, ancak bunlar, çalışmanın kapsamını aşmaktadır³.

Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi’ndeki rüya motifleri de haber verme ve olağanüstü güçlerle olağanüstü bir şekilde irtibata geçme işlevi görmektedir, ancak bu motifleri başka bir açıdan, rüyayı gören kişiye kutsiyet kazandırması ve rüya sonrası yapılan fetih hareketlerinin Allah tarafından onaylanması açılarından tahlil etmek istiyoruz. Diğer bir ifadeyle velâyetnamedeki motiflerin anlatı içinde bir işleve sahip olmakla birlikte, toplumsal işlevleri de vardır. Bu bakımdan bu bölümde rüyaların topluma verdiği mesajlar üzerinde yoğunlaşmak daha doğru olacaktır.

Hâlil İnalçık’ın da belirttiği gibi Türklere hâkimiyetin Tanrı tarafından verildiğine dair yaygın bir inanış vardır ve bu inanışın yansımalarını Hun ve Göktürk dönemlerindeki kaynaklardan takip etmek mümkündür (Karadeniz, 2004). Bu rüyaların birisi Uygur harfli Oğuz Kağan destanında yer alır. Destanda Oğuz’un nazırı Uluğ Türük bir rüya görür ve bu rüyayı da Oğuz’un dünyaya hâkim olacağı şeklinde yorumlar. Destanda bu bölüm şöyledir:

“Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, Oğuz Kağan’ın yanında aksakallı, kır saçlı, uzun, tecrübeli bir ihtiyar vardı. O, anlayışlı ve asil bir adamdı. Oğuz Kağan’ın nazırı idi. Adı Uluğ Türük idi. Günlerde bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok şimale doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düşte gördüğünü Oğuz Kağan’a anlattı ve dedi ki: Ey kağanım, senin ömrün hoş olsun; ey kağanım, senin hayatın hoş olsun. Gök Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarırsın. Tanrı bütün dünyayı senin uğruna bağışlasın.” (Ergin, 1988: 23).

Destanda dünyanın pek çok yerine akınlar düzenleyen ve geniş bir coğrafyaya hâkim olan Oğuz Kağan’ın cihan hâkimiyeti, bu rüyayla Tanrısallık kazanmaktadır. Onun bu başarısında Gök Tanrı’nın etkisi vardır. Bu durumda Oğuz Kağan, bu fetihleri Tanrı adına veya Tanrı’nın yardımıyla yapmıştır. Her zaferinin ve hareketinin arka planında kutsal bir gaye yer almaktadır. Destanda rüyayı gören Uluğ Türük, tıpkı Edabalı gibi hükümdara hâkimiyet müjdesi vermektedir. Buradan hareketle İslamiyet öncesinde hanların yanında bulunarak tecrübeleri ve olağanüstü özellikleriyle devlet yönetiminde aktif bir rol alan yaşlı

³ Türk kültüründe rüya algısı ve şekilleri üzerine bk. Günay, 1986; Yüksel, 1996.

ve bilge tiplerin İslamiyet'ten sonra da hükümdarların yanında yer almaya devam ettiklerini söylemek mümkündür.

İslamiyetten sonra hem Selçuklu hem de Osmanlı hükümdarları kendilerini Allah'ın yeryüzündeki temsilcileri olarak gördüklerinden hükümdarlıklarının Allah tarafından tasdik edilmesini beklemişlerdir. Bu işlem, çoğunlukla peygamberi veya başka kutsal bir şahsı rüyada görerek gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden Ertuğrul Gazi'nin veya Osman Gazi'nin gördükleri rüyalar, Osmanlı Devleti'ne kuruluş aşamasında kutsiyet kazandırdığı gibi rüyayı gören hükümdarın da otoritesini meşrulaştırmaktadır. Osmanlı'dan önce Selçukluların kuruluşunda da bu tarz rüyalar vardır. Hem Selçuklu hem de Osmanlı dönemindeki bazı hükümdarlara bağlanan bu rüyaların birinde Ertuğrul Gazi, sefer sırasında bir köyde imamın misafiri olur. Layıkıyla Ertuğrul Gazi'yi ağırlayan imam bir ara arkasında Kurân olduğu için Ertuğrul Gazi'den kenara çekilmesini ister. Ertuğrul Gazi, hiç tereddüt etmeden kenara çekilir ve bir gecede Kurân'ı hatmeder. Sabaha karşı uykuya dalan Ertuğrul Gazi'ye gapten bir ses, Kurân'a gösterdiği saygı nedeniyle kendisinin ve evlatlarının mükerrerem, ilinin de muazzam edildiğini haber verir⁴.

Rüyada devletin müjdelenip bir neslin kutsandığını Osman Gazi'nin rüyasında da görebiliyoruz. Çeşitli şekilleri olan bu rüyaların ilkinde Osman Gazi, Şeyh Edebalı'nın evinde Kurân'la tanışır ve onu sabaha kadar ayakta okur. Sabaha doğru uyuya kalan Osman Gazi, rüyasında bir melek görür. Bu melek, Kurân'a gösterdiği hürmetten dolayı hem kendinin hem de neslinin aziz ve mükerrerem kılındığını haber verir. Burada Osmanlı Devletinden bir bahis yoktur, ama Osman neslinin kutsandığı görülmektedir. Bu rüyadan daha yaygın olarak bilinen bir diğer rüyayı Osman Gazi, yine Şey Edebalı'nın evinde görür. Rüyasında Şeyh Edebalı'nın koynundan bir ay çıkıp kendi koynuna girer. Bunun üzerine Osman Gazi'nin göbeğinden çıkan bir ağaç, gölgesiyle bütün dünyayı kaplar. Şeyh Edebalı bu rüyayı Osmanlı sülalesinin dünyaya hâkim olacağı yönünde yorumlayarak daha önce vermediği kızını Osman Gazi'ye verir. Bu menkıbe, M. F. Köprülü'nün de ifade ettiği gibi Osmanlı sülalesine diğer Türk boyları karşısında ilahi bir meşruiyet sağlama gibi bir amaca hizmet etmiştir (1984: 6-7). Hem kurulacak devlet hem de bu devletin yöneticileri bu tarz menkıbelerle Tanrısal güçler tarafından korunduğu ve Tanrı'nın, hâkimiyeti Osmanlı nesline verdiği mesajları verilmiştir.

Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ndeki rüya da bu rüyalardan çok farklı değildir. Orhan Gazi'ye veya Yıldırım Han'a rüyada Peygamber tarafından Rumeli'nin fethedileceği müjdesi verilmektedir. Rüyayı gören hükümdar, doğrudan Allah'ın elçisi Peygamber'le konuşarak kutsalla temasa geçmiştir. Hükümdarlığın ve devletin tasdiki anlamına gelen bu rüyayla Rumeli'nin fethine de kutsal bir dayanak oluşturulmuştur. Başka bir ifadeyle bu rüyaya göre Osmanlı'nın Rumeli'ye geçişinde Allah'ın takdiri vardır. Bunun için olağanüstü niteliklere sahip Seyyid Ali Sultan ve beraberindeki Horasan erenlerini görevlendirmiştir. Bu rüya aynı

⁴ Bu paragraftaki bilgiler Hasan Basri Karadeniz'in "Türklerde "Kut" Kavramı ve Osmanlılar'ın Kutsiyet Elde Etme Çabaları" adlı makalesinden alınmıştır, ancak bir e-dergide yayımlanan bu makalede sayfa numarası bulunmamaktadır. Makalenin künyesi için bk. Karadeniz, 2004.

zamanda Rumeli’de yapılacak fetih hareketlerine gaza ruhunu ve kutsallığı da eklemektedir. Tıpkı İstanbul’un fethinde olduğu gibi, Hz. Peygamber’in müjdelediği Rumeli’nin fethi için gayret göstermek, Allah’a hizmet etmek anlamına gelmektedir. Bu da gaziler ve alperenler için motivasyon kaynağıdır. Özellikle Anadolu’nun ve Rumeli’nin fetihlerini anlatan dini içerikli eserlerin kaleme alınmasında bu düşünce oldukça önemlidir.

Hükümdara ve fetihlere meşruiyet kazandıran bu rüya, Seyyid Ali Sultan’a ve ayrıca Hacı Bektaş Veli’ye de kutsiyet atfetmektedir. Peygamberle rüyada da olsa görüşebilen Kızıldeli, Rumeli’nin fethi gibi önemli bir görevle Anadolu’ya gelir. Horasan’dan Hacı Bektaş’a, oradan da Rumeli’ye ilahî bir emirle hareket etmiştir. Veli olmanın yanında kılıcıyla fetihlere de katılan Kızıldeli, tam anlamıyla bir alperendir. Bilindiği gibi Türklerin Anadolu’ya, oradan Avrupa’ya geçmelerinde alperenlerin payı büyüktür. Gaza düşüncesiyle hareket eden alperenler, bizzat fetih faaliyetlerinde bulunmuşlar ve daha sonra ise fethedilen yerlerdeki ilk yerleşim yerlerini kurmuşlardır⁵. Bu sayede askerî başarı kalıcı hâle gelmiş ve bu bölgelere yeni bir yaşam tarzı hakim kılınmıştır (İnalçık, 2006: 11-14). Bu süreçte hem alperenlerde hem de bölgeye yeni yerleşen hâlkta gaza ruhunun canlı tutulmasını, olağanüstü motiflerle süslenmiş menakıpnâmeler; Saltukname ve Battalname gibi cenk hikâyeleri sağlamıştır. Seyyid Ali Sultan’ın velâyetnamesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Kıscacası, Kızıldeli Velâyetnamesi’nde rüya, olağanüstü bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer pek çok hâlk anlatısında olduğu gibi burada da rüya kutsala ulaşma yolu olarak kullanılmıştır. Bu şekilde Velâyetname’deki rüyaların, hem Osmanlı hükümdarına, hem Seyyid Ali Sultan’a ve hem de Rumeli’de sürdürülen fetih faaliyetlerine kutsiyet kazandırdığını söylemek mümkündür. Bu da Kızıldeli Velâyetnamesi’ni oldukça işlevsel bir metin hâline getirmektedir.

2.2. Kutsal Ağaçlar, Sular ve Mezarlar

Kızıldeli Velâyetnamesi’nde ağaç, su ve kaya gibi bazı tabiat unsurlarının oluşumu olağanüstü bazı olaylara bağlanmaktadır. Kızıldeli’nin kerametleriyle ortaya çıkan ve ziyaretgâh hâlini alan bu tabiat unsurları, kutsallık kazandıkları gibi bölgenin vatanlaşmasına da katkı yapmaktadırlar. Bugün de Anadolu’nun pek çok yerinde kutsal olduğuna inanılan çok

⁵ Ömer Lütfi Barkan’ın “kolonizatör” adını verdiği ve Orta Asya menşeli olduklarını söylediği Türk dervişleri, yeni fethedilen yerlere zaviyeler kurarak buraları yerleşime açmışlardır. Barkan, bu dervişlerin Anadolu’nun ve Balkanların Türkleşmesinde oynadıkları rolü şöyle ifade eder: “Birçok köylere ismini veren, elinin emeği ve alınım teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler ve daima garbe doğru Türk akını ile beraber ilerleyen benzerlerini doğuran zaviyeler ve bu zaviyelerin harbe giden, siyasi nüfuzlarını padişahların hizmetinde kullanan, zaviyelerinde padişahları kabul eden ve onlara nasihat veren şeyhler, bizim alakamızı celp etmek için birçok vasıfları haizdirler. Hele onların daha fazla yarı göçebe Türkmenler arasında telkinatta bulunuşu, köylerde yaşayışı, toprak işleyişleriyle meşgul gözükmesi ve benimsemek için dağdan ve bayırdan toprak açması bu alakayı şiddetlendirmektedir.” (2002: 137). Barkan, kolonizatör dervişler arasında Seyyid Ali Sultan’ı da değerlendirmiştir. Barkan’ın, birtakım tarihi kayıtlara dayanarak verdiği bilgilere göre Dimetoka bölgesindeki Tatar Viranı ve Tatarlık gibi yerler, zaviyelere gelen yolculara hizmet etmek koşuluyla kendilerine vakfedilmiştir. Kızıldeli dervişlerinin sayesinde bölgedeki Müslüman nüfusun sayısında gözle görülür bir artış olmuş ve ayrıca bu dervişler bölgenin asayişini de sağlamışlardır (2002: 143).

sayıda su, ağaç ve kaya vardır. Olağanüstü bir hikâyesi olan bu unsurların bulunduğu yerler kutsal mekânlar olarak görülmekte ve yılın belli zamanlarında ziyaretler edilmeye devam edilmektedirler. Bu bakımdan Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ndeki bu unsurları Türk kültürünün ağaca, suya ve kayaya yüklediği inanç değerlerinden ve bu unsurların bölgeyi vatanlaştırma işlevlerinden bağımsız olarak düşünmek imkânsızdır. Kızıldeli'den önce de var olan tabiata ait bu inanış ve düşünceleri, Türklerin İslamiyet öncesinden getirdikleri birikimle ve İslamiyet sonrasında oluşturdukları yeni değerlerle birlikte tahlil etmek doğru olacaktır.

Velayetnamede bazı ağaçların ve suların Seyyid Ali Sultan'ın olağanüstü özelliklerine bağlı olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir. Keramet göstergesi olarak ortaya çıkan bu ağaç ve sular çoğunlukla bir arada yer alırlar. Kızıldeli, Çelebi Yaylası'nın fethinden sonra burada bir ok atar. Bu ok, civardaki bir kayaya değer değmez su fişkırmaya başlar. Velâyetnâme'de o zamandan beri kayadan su aktığı, buraya "Karapınar" adının verildiği ve bu suyun Seyyid Ali Sultan'ın kerameti olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Suyun ortaya çıkmasından sonra Kızıldeli, okunu almaya geldiğinde eli yere değer ve ok hemen dallı budaklı bir dut ağacına dönüşür. Hatta o anda meyve veren dut ağacının meyvesinden erenler de yerler. Yine Velâyetnâme'den öğrendiğimize göre bu dut ağacı, Kızıldeli'nin türbesine yakındır. Onu ziyaret edenler, bu dut ağacını da görebilmektedir (Yıldırım, 2007: 175).

Bu menkıbe, Kızıldeli'nin velilerde bulunan keramet gücüne sahip olduğunu gösterdiği gibi Kızıldeli türbesinin etrafındaki ağaca ve suya da kutsiyet kazandırmaktadır. Menkıbeye göre türbe civarındaki dut ağacı ve su, doğal yollardan oluşmuş unsurlar değildir. Sıra dışı bir gücün tezahürü olarak ortaya çıkmışlardır. Bu yüzden de saygı duyulması gereken kutsal suyu ve ağacı temsil etmektedir. Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa, Emir Sultan ve Hacım Sultan gibi velilerin menkıbelerinde de yer alan bir hamlede yerden su çıkarma veya ağaç bitirme (Ocak, 2000: 272-273), bir keramet motifi olmanın ötesinde yeni fethedilmiş veya kültürün hâkim kılınmadığı bir coğrafyayı kutsallaştırarak o bölgeye karşı yeni bir bakış açısının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle menkıbeler, sadece bir velinin kerametlerini anlatan anlatılar değil, insanların çevresine bakış açısını da şekillendiren olağanüstü hikâyelerdir.

Velayetnâme'de geçen diğer menkıbede ise Rumeli'ni fethetmeye başlayan Kızıldeli ve erenler, bir gün Kavakaltı'na gelirler. Burada konaklamaya karar verip yerleşirler. Öğle namazı vaktinde abdest almak isteyen gaziler, su bulamazlar. Bunu gören Emir Sultan, hemen mızrağını yere vurarak ab-ı hayat gibi bir su çıkarır. Bunu gören Seyyid Ali Sultan: "Emir niçün böyle tizlik idüb emirsiz yürürsün? Böyle hareket lâıyk mıdır ki bu cemaat içinde nice kuvvet sahibi erler mevcuttur" deyince Emir Sultan, oracıkta ruhunu teslim eder ve Kızıldeli'nin emriyle o suyun yanına defnedilir (Yıldırım, 2007: 168-169). Görüldüğü gibi Emir Sultan'ın kerametiyle zuhur eden suyun hemen yanında bir velinin kabri vardır. Olağanüstü kaynaklı su ve Emir Sultan'ın mezarı o bölgenin farklı algılanmasını, hatta ziyaretgâh olmasını sağlamıştır.

Motifkatalogunda "F.811" ve "F.711" numaralarda yer alan ve Türkinanç sisteminde "Bay Terek", "Temir Kavak", "Hayat Ağacı" veya "Evliya Ağaç" gibi adlarla anılan kutsal ve olağanüstü ağaçlar,

eski Türklerde Gök Tanrı'nın sembeleri arasında yer almıştır. Bu ağaçlar bazı kutsal dağlarda olduğu gibi gökte bulunan ve Tanrı'nın yaşadığına inanılan cennete kadar yükselmektedir. Ulu ağaçların Tanrı ile ilişki içinde olduğu inancı, onlara Tanrı'yı sembolize etme hakkı tanımıştır. Ancak Tanrı'yı sembolize eden veya Tanrısal niteliklere sahip ağaçlarda bazı özellikler aranmıştır. Bu ağaçlar, genellikle tek, diğer ağaçlara nazaran eşsiz ve hep canlıdır. M. Eliade'nin ifade ettiği şekliyle ağaçlar yalnızca kendileri için kutsallık kazanmazlar, her zaman kendileri aracılığıyla ortaya konulan, anlamlandırdıkları ve simgeledikleri şey adına bir saygı görür. Bir başka ifade ile bir ağaç ya da bir bitki, bir bitki ya da bir ağaç olarak kutsallık kazanmaz, aşkın gerçekliğinin bir parçası olduğu için, bu aşkın gerçekliğini temsil ettiği için kutsallık kazanır (Duymaz ve Şahin, 2008: 120; Ergun, 2004: 346-373). Velayetname'deki ağaçlar da Kızıldeli'yle, daha genel bir ifadeyle sıra dışı güçlere sahip bir veliyle alakalı olduğu için kutsaldırlar.

Türklerin ağaç hakkındaki inanışları da İslamiyetle birlikte bazı değişimlere uğramıştır. Artık bazı ağaçlar, evliya veya dede gibi gösterilmiş, belirli zamanlarda ziyaret edilmiş, etraflarında dönülmüş, diplerinde taşlardan yükselteler oluşturulmuş ve dallarına dilekleri simgeleyen bez parçaları bağlanmıştır (Bonney, 2000: 28). Ayrıca bu ağaçları kesmek veya onlara saygısızlık etmek yasaklanmıştır. Çoğunlukla mezarla bir arada bulunan ağaçların, bazen de tek başına bir yatırı temsil ettikleri görülür. Velayetnamede de yatırı ve ağaç birlikteliğini görmek mümkündür. Bu yönüyle Kızıldeli Velâyetnamesi, Türk kültüründe ağaca yüklenen anlamın yansımalarını içermektedir.

Velayetnamede yatırı, ağaç ve su birlikteliğini Rüstem Gazi'yle ilgili bir menkıbede de görebiliyoruz. Buna göre Rüstem Gazi, tekkesini kurduğu yerin yakınına bir de su değirmeni yaptırır. Değirmenin yapıldığını görenler, değirmene suyun nereden geleceğini merak etmeye, hatta Rüstem Gazi'yle dalga geçmeye başlarlar. Değirmenin boşuna yapıldığını, suyun olmadığı yerde değirmenin bir işe yaramayacağını düşünen birkaç yolcu da meraklarını gidermek için değirmen inşaatının bitmesini beklerler. İnşaat tamamlanınca Rüstem Gazi, asasını eline alıp değirmenin bir yanına gider ve orada asasını yere yedi defa vurunca yerden su fışkırmaya başlar. Bunu gören yolcular, Gazi'den özür dileyerek onun müridi olurlar. Bu müritler, yedi kurban alıp keserler ve çınar ağacından şiş yapıp kurbanları kebab ederler. Yemekler yendikten sonra Rüstem Gazi dua edip: *"Bizden bir yâdigâr olsun"* diyerek şişlerden birini yere saplar. Bu şiş zamanla filizlenir ve büyük bir ağaç hâlini alır. Rüstem Gazi'nin kerameti olarak görülen bu ağaç, ziyaret edilmeye başlanır (Yıldırım, 2007: 181-182).

Kızıldeli'nin yatırında olduğu üzere Rüstem Gazi'nin mezarının yakınlarında kutsal bir ağaç ve su bulunmaktadır. Rüstem Gazi'yle ilgili diğer bir menkıbede *"Göz Irmağı"* adı verilen suyun oluşumu anlatılır. Silistre'de Rüstem Gazi, bir dağın başına çıkar. Orada bir suyun ovaya doğru aktığını görünce hemen sudan birkaç yudum içer ve abdest alarak yalçın bir kayanın yanında namaz kılmaya başlar. Rüstem Gazi namazda iken etrafta dolaşan kara bir buluttan ifrite benzer bir Arap çıkar ve gaziye hamle eder. Rüstem Gazi'yi kaldırıp yere vurmaya çalışan Arap, bunu başaramaz. Gazi, namazını bitirdikten sonra Arap'a bir insan namazda iken neden böyle yaptığını sorar, ancak Arap, Gazi'yi helak etmede kararlıdır. Rüstem Gazi,

Arap'ı bir hamleyle öldürür, ancak bu esnada ayağı yakındaki bir kayaya çarpar. Çarpmayla birlikte kayadan “Göz Irmağı” adı verilen su fişkırmaya başlar. Bu suyun ziyaretgâh olduğu Velâyetnâme’de belirtilmiştir (Yıldırım, 2007: 173-174).

Ağaçlarda olduğu gibi menkıbelerdeki sular da bir veliyle ilişkilendirildiği için kutsaldır ve ziyaret edilmektedir. Türklerde sularla ilgili inanışlara bakıldığında durumun çok farklı olmadığı görülür. Türk mitolojisinde dünya yaratılmadan önce su vardır. Uzun bir süre kutsal kabul edilen suyun kirletilmesi yasaklanmış, hayatın kaynağı ve olağanüstü güçlerle bağlantılı bir unsur olduğu yönünde de inanışlar oluşmuştur. Göktürkler döneminde suyun Tanrı katından gönderildiğine inanıldığından “*ıduk*”, yani kutsal sıfatıyla birlikte kullanılmıştır. Bu inanışın bir yansıması olarak Dede Korkut Kitabı’nda su için “*Hak didarın görmüştür*” denir. Türk mitolojisinde dünyanın yaratılışından önce var olan suyun sonsuzluğa ulaşma kaynağı olduğu da düşünülmüştür. Bahaeddin Ögel’in Başkurtlar arasından tespit ettiği inanişe göre “*mengülik suyu*” ölümsüzlük ve sonsuzluk kaynağıdır (Ögel, 1995: 327). Velâyetnâme’de ziyaret edildiği söylenen “Göz Irmağı” da kutsalla ilintili olduğu için kutsiyet kazanmıştır. Allah ve Peygamber dostu olarak bilinen bir velinin kerameti olarak yerden fişkırmaya başlayan sular, ister istemez kutsal kabul edilip saygı görmüştür.

Bu bölümde söylediklerimizi toparlarsak başta Kızıldeli Velâyetnamesi olmak üzere çok sayıda velâyetnamede geçen keramete bağlı olarak ortaya çıkan ağaçlar ve sular, tabiattaki diğer sıradan unsurlardan ayrılmaktadır. Velilik vasfı olan bir şahsın okuyla, asasıyla veya ayağını yere vurmasıyla zuhur eden bu unsurlar, kutsal kabul edilerek çoğunlukla ziyaret edilmektedirler. Genellikle veli veya evliya mezarlarının hemen yanında bulunan ağaçlar ve sular, velilerin hâlk nazarında mertebelerini yükselttiği gibi, bölgenin farklı bir şekilde algılanmasını da sağlamaktadır. Bu özellikle fetih dönemlerinde çok daha önemlidir, çünkü yeni fethedilen yerler, bu tarz menkıbe ve efsanelerle Türk-İslâm toprağı hâline gelmiştir. Askeri güçle alınan topraklar, kutsal hâle getirilmiş unsurlarla yabancı eller olmaktan çıkıp vatan olma özelliği kazanmıştır. Velâyetnameler, böyle bir işlemler de sahip eserlerdir. Kızıldeli Velâyetnamesi’nde de yeni fethedilen yerlerdeki tabiat unsurları üzerine çok sayıda kutsal hikâye yer almaktadır.

2.3. Darda Kalanlara Hızır veya Hz. Ali gibi Yetişme

Velâyetnâme’de dikkati çeken hususlardan bir diğeri Seyyid Ali Sultan’ın, savaşta düşman karşısında darda kalan erenlerin imdadına koşmasıdır. Tabii ki bu yardım sıradan bir insanın yapabileceği bir yardım değildir. Kültürümüzde Hızır’ın veya Hz. Ali’nin üstlendiği bir yardım şekliyle Kızıldeli, imdada yetişir ve burada düşmanı silah kullanmadan mağlup eder. Fetihler sırasında cereyan eden bu olayların birinde Seyyid Ali Sultan, Gazi Evrenus Bey’e: “*ne zaman başın sıkışırsa bana seslen, ben hemen yetişirim*” anlamına gelen sözler söyleyerek onu metin bir hisarı fethetmeye gönderir. Evrenus Bey, Kızıldeli’nin işaret ettiği hisara gider ve kâfirin on pehlivanını mağlup eder. Gücü kuvveti azalıp yorgunluk bastırıldığında ise kâfirlerden güçlü bir pehlivan Evrenus Bey’in karşısına çıkar. Evrenus Bey, bu pehlivanla

savaşmaya başlar, ancak gücü tükenmiştir. Hemen Kızıldeli'nin söylediklerini hatırlar ve “*Gel yetiş indâdîma Seyyid Ali*” diyerek onu yardıma çağırır. Seyyid Ali Sultan, o anda Evrenus Bey'in karşısında belirerek kâfir pehlivanından el çekmesini ister, ancak Kızıldeli'nin bu emrine pehlivan uymaz. Bunun üzerine Kızıldeli, bir parmak işaretleriyle kâfirin başını koparır (Yıldırım, 2007: 176).

Kültürümüzde zorda kalana yetişme denilince akla Hızır gelir. Hızır, insanımızın gözünde saygı değer ve aynı zamanda yardımı umulan kutsal bir şahsiyettir. Hakkında “*Kul sıkışmadan Hızır yetişmez*”, “*Ocağına Hızır uğrasın*”, “*Hızır gibi yetişmek*” gibi tabirlerin oluştuğu Hızır, hâlk edebiyatında (destanlar, masal, hâlk hikâyesi vb.) ve inanışlarında da yansımaları bulmuştur (Güngör, 1956: 56). Türk toplumu, Hızır'ın ab-ı hayattan içtiğini, bu nedenle sonsuza kadar yaşayacağına ve insanlara yardım edeceğine inanmıştır. Hatta bazı efsane ve rivayetlerde Hızır'ın çeşitli kılıklarda insanlarla konuştuğu, çeşitli isteklerde bulunarak insanları adeta sınavlara tabi tuttuğu, kendisine yardımcı olanları ödüllendirdiği, cimrileri ve kötü kalplileri cezalandırdığı anlatılmıştır.

Hızır, insanımızın düşüncesinde boz atlı, yeşil elbiseli, ak sakallı bir ihtiyar veya çeşitli kılıklarda darda kalanlara yardım eden, uzun mesafelere çok kısa bir sürede ulaşabilen, bolluk ve bereket getiren, hastalara şifa dağıtan, tabiatın yeşermesini, hayvanların üremesini sağlayan ve insanların talihini açan bir varlıktır. Onun gelip geçtiği, elinin değdiği yerler, yeşilliktir, bolluktur; elini uzattığı insanlar bütün dertlerinden kurtulur, huzura erer. Hatta ulaşamadığı, yardım edemediği insanlar da psikolojik olarak ondan güç alırlar ve bir şekilde kendilerine ulaşacağına inanırlar. Seyyid Ali Sultan da uzak mesafeleri bir anda geçerek düşman elinde helak olmak üzere olan Evrenus Bey'i kurtarıp Hızır'ın misyonunu üstlenmiştir. Diğer bir ifadeyle Velayetname'de Kızıldeli'nin dara düşenlere yardım eden bir veli olarak gösterilmesi, onun da Hızır gibi olağanüstü bir varlık olduğu mesajını vermektedir.

Hızır'ın yanı sıra Hz. Ali de kurtarıcı şahsiyetler arasındadır. Alevi-Bektaşî çevrelerinde Hızır'ın Hz. Ali ile görüştüğüne, Hz. Ali'nin cenazesine katıldığına, hatta Hızır'ın Hz. Ali olabileceğine ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra Hızır'ın ona mevlit okuttuğuna dair bazı inanışlar gelişmiştir (Ocak, 1990: 69-70). Bazı Alevi-Bektaşî şairleri, şiirlerinde Hızır adını Hz. Ali ile birlikte kullanarak Hz. Ali'nin isimlerinden birisinin de Hızır olduğunu öne sürmüşlerdir. Bir şiirde “*bin bir adı vardır, bir adı da Hızır*” denilir (Beydili, 2005: 238). Bu bakımdan Kızıldeli'nin darda kalana yetişme yönünü tahlil ederken Hz. Ali olgusunu da dikkate almak gerekmektedir, çünkü Hz. Ali de Hızır gibi darda kalanlara, özellikle de savaş meydanlarında daralan Müslümanlara yardımcı olmaktadır.

Pertev Naili Boratav, “*Köroğlu'nda ve diğer hikâye ve destanlarda bazen Hızır'ın yerini tutan dinî şahsiyet, Türklerin adeta millî destan kahramanı yaptıkları Hazreti Ali'dir.*” diyerek Hz. Ali'nin özellikle Türkmen rivayetlerinde destanı bir kimliğe büründüğünü söyler (1984: 90). Hz. Ali'nin destanı kimliğini, onun maceralarını ve savaşlarını, cenknâmelerden de takip edebiliyoruz. M. F. Köprülü'nün de ifade ettiği gibi on ikinci ve on üçüncü yüzyıllardaki Türk

kültürü, eski destan geleneğini ozanlarla sürdürürken dini menkıbeleri, kıssaları ve destanları anlatan meddahlar ve kıssahanlar da Türk edebiyatına İslamî kaynaklı yeni konuları dâhil etmişlerdir. Bu konular, ozanların temsil ettiği destancılık geleneğinde tekrar işlenerek Anadolu insanının savaş ve gaza hususlarındaki beklentilerini karşılayan yeni eserlere dönüştürülmüştür. Bu dönemdeki dinî içerikli bu destanlar, daha çok Ebu Müslim, Hz. Hamza ve Hz. Ali gibi şahsiyetlerin maceralarını konu edinmiştir (Çetin, 1997: XXIX-XXX). Tarihi bir şahıs olmanın ötesinde cenknamelerde destan kahramanı, hatta İslami döneme ait destan kahramanlarının piri konumuna kadar yükselen Hz. Ali, savaş meydanlarında yardıma ihtiyaç duyanların imdadına yetişen bir tip hâline gelmiştir.

Hz. Ali'nin bu özelliği pek çok destanda karşımıza çıkar. Özellikle Türkmen destanlarında Hz. Ali'nin, destan kahramanlarına yardımcı olan bir tip olarak yer aldığı görülür. Anadolu sahasındaki cenk nâmelerinde olduğu gibi Türkmen destanlarında da Hz. Ali, kahramanlık ve savaşçılık özellikleri olan olağanüstü güçlü bir tiptir. Bu yönüyle o, kahramanlığın piri olduğu gibi aynı zamanda savaşçıları kutsayan ve onlara yardımcı olan mistik bir şahsiyettir. Dövletyar, Tulum Hoca, Şıralı Bey ve Gövhür Kız gibi destanlarda kahramanların pirleri Hz. Ali'dir. Hz. Ali, her zaman onların yardımına koşar. Onlara sıra dışı silahlar ve atlar verdiği gibi güçlerine de güç katar. Bu kahramanlar, ok atarken, kılıç çekerken ve düşmana saldırırken pirlelerini yâd ederler, ondan yardım dilerler. Hiç beklenmedik yerlerde ve zamanlarda kahramanın gözüne görünen Hz. Ali, kahramana yardım eder ve yine gözden kaybolur (Şahin, 2009: 434-436).

Bu bilgiler ışığında Seyyid Ali Sultan'ın Evrenus Bey'le savaşan kâfirin başını bir işaretlikle koparması daha çok Hz. Ali'nin savaş meydanlarında aciz düşen Müslümanlara yaptığı yardıma benzediğini söyleyebiliriz. Kızıldeli de Hz. Ali gibi düşman karşısında helak olmak üzere olan bir fatihin imdadına koşmuş ve düşmanı ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda Kızıldeli'nin bir kerametini de içeren bu olay, iki şekilde yorumlanabilir. İlk olarak Kızıldeli, Hızır veya Hz. Ali gibi dinî şahsiyetlerde bulunan birden ortaya çıkarak aciz kalmışlara yardım etme özelliğine sahiptir. Onun, uzaklarda da olsa kendinden yardım isteyenleri duyması, tayy-i zaman ve mekân yaparak imdada yetişmesi, kültürümüzdeki Hızır veya Hz. Ali gibi bir görev üstlendiğini gösterir. İkinci olarak ise Kızıldeli, Evrenus Bey'e fetih sırasında yardımcı olmuştur. Bu yönüyle Velayetname, fetih hareketlerine katılanlara Kızıldeli gibi velilerin veya başka olağanüstü güçlerin yardımcı olacağı mesajı vererek fetih ruhunu güçlendirmekte ve bu yolda fatihlerin yalnız olmadığını ima etmektedir. Ayrıca uzun uğraşlar sonunda alınan toprakların sadece fiziki güçle değil, mistik güçlerin de yardımıyla fethedildiğini vurgulayan bu motif, hem velinin şahsiyetine hem de fetih hareketlerine sıra dışılık katmaktadır.

Sonuç

Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ndeki geleceği rüyada görme, bir hamlede yerden ağaçlar veya su bitirme, darda kalanların imdadına koşma gibi olağanüstü niteliklere sahip motifler üzerinde yaptığımız tespit ve değerlendirmelerin sonunda şunları söyleyebiliriz:

1. Velayetnamelerin hitap ettiği kitleler göz önüne alındığında bu menkıbelerin devlete, hükümdara ve bir veliye kutsiyet atfederek onlara karşı bir saygının oluşmasına zemin hazırladıkları söylenebilir. Kızıldeli Velâyetnamesi'nde Rumeli'nin fethini gerçekleştirecek hükümdarın rüyada da olsa Peygamberle görüşmesi, ondan müjde alması, Seyyid Ali Sultan'ın da bu iş için Horasan'dan yine Peygamberin davetiyle Anadolu'ya gelmesi, hem fetih hareketlerine hem de Kızıldeli'ye kutsiyet kazandırmaktadır. Özellikle rüyada hükümdarın Tanrı'dan güç ve yetki almak istemesi, İslamiyet öncesine ve sonrasına ait pek çok kaynaktaki yer alan Türk devlet ve hükümdarlık anlayışıyla yakından alakalı bir husustur. Kızıldeli Velâyetnamesi'nde de bu anlayışın yansımaları vardır.

2. Kızıldeli'nin kerametleri olarak olağanüstü bir şekilde ortaya çıkan ağaç ve sular, Seyyid Ali Sultan'ın velilik niteliklerini pekiştirdiği gibi toplumsal bir işlevi de üstlenmiştir. Kızıldeli'nin veya diğer erenlerin bir hamlede bitirdikleri bu ağaç ve suların ziyaret yeri hâline gelmeleri, yeni fethedilen bölgenin vatanlaşmasına önemli katkılar yapmıştır. Başka bir şekilde söylersek tabiat unsurlarına bağlı olarak oluşmuş bu tarz menkıbeler, Türk insanının bölgeyle dinî ve kültürel bir bağ kurmasını sağlamıştır. Kızıldeli gibi onlarca velinin kerametleriyle iz bıraktıkları ve yeni fethedilmiş topraklar, bu menkıbelerle Türk-İslam memleketi hâline dönüşmüştür.

3. Doğrudan Kızıldeli'yle alakalı "*darda kalana yetişme*" motifi, kültürümüzdeki Hızır ve Hz. Ali kültüründen beslenmiştir. Bilindiği gibi zor durumlarda kalanlara Hızır'ın yardım edeceği yönündeki bir inanış çok geniş kitlelerce paylaşılmaktadır. Aynı şekilde Hz. Ali'yle ilgili olarak da din uğrunda savaşanların imdadına yetişen ve onları savaş meydanlarında koruyan bir kahraman olduğu yönündeki inanışlar, hem Türkiye hem de Türkiye dışındaki bazı Türk toplulukları arasında yer almaktadır. Kızıldeli'nin de böyle bir özelliğe sahip olması, onun da Hızır, özellikle Hz. Ali gibi darda kalanların imdadına koşan sıra dışı bir tip olduğu sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca Kızıldeli Velâyetnamesi'nde fetih sırasında düşmana mağlup olmak üzere iken bir fatihe yardım edilmesi, fetih hareketlerine katılanların ruhani güçler tarafından korunduğu mesajını da içermektedir. Bu yönüyle Kızıldeli'nin ve buna benzer diğer velilerin menkıbeleri, alperenleri fetih için cesaretlendirme işlevi de üstlenmişlerdir.

4. Kızıldeli Velâyetnamesi, motifler açısından aslında diğer velayetnamelerden çok farklı değildir. Kızıldeli'nin tayy-i zaman ve mekân yapması, su üzerinde yürümesi, gökten ateş yağdırması, kayaları yürütmesi, bir dokunuşuyla ağaç ve su bitirmesi velayetnamelerin ortak motiflerindedir. Bu bakımdan Kızıldeli'nin, Hacı Bektaş Veli'den veya Abdal Musa'dan ayrılan yönleri oldukça azdır. Onların gösterdiği kerametlerin pek çoğu Kızıldeli'de de vardır. Bu nedenle Kızıldeli'yi Türk kültüründeki veli tipi çerçevesine değerlendirmek doğru olacaktır, çünkü o da tıpkı Hacı Bektaş Veli gibi Horasan bölgesinden gelip yeni fethedilen topraklara yerleşmiştir. Anadolu'nun Türk-İslam yurdu olmasında Hacı Bektaş gibi velilerin yaptığı katkının benzerini Kızıldeli, Rumeli'de yapmıştır.

Kaynaklar

- Barkan, Ömer Lütfi (2002): “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Türkler*, 9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 133-153.
- Beydili, Celal (2005): *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara, Yurt Kitap-Yayın.
- Bonnefoy, Yves (2000): *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I-II. çev. Levent Yılmaz*, Ankara, Dost Kitabevi.
- Boratav, Pertev Naili (1984): *Köroğlu Destanı*, İstanbul, Adam Yayıncılık A. Ş.
- Çetin, İsmet (1997): *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul (1999): *Hâlbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Duymaz, Ali-Şahin, Hâtil İbrahim (2008): “Kazdağlarında Dağ, Ağaç ve Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(19), Haziran 116-126.
- Ekici, Metin (1998): “Hâlk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi”, *Millî Folklor*, 5(39), Güz, 25-34.
- Ekici, Metin (2004): *Hâlk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara, Geleneksel Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1988): *Oğuz Kağan Destanı (Tercüme, Metin, Sözlük)*, İstanbul, Hülbe Basım ve Yayın Tic. A.Ş.
- Ergun, Pervin (2004): *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Günay, Umay (1986): *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Güngör, Kemal (1956): “Anadolu’da Hızır Geleneği ve Hıdrellez Törenlerine Dair Bir İnceleme”, *Türk Etnografya Dergisi*, 1, 54-59.
- İnalçık, Hâtil (2006): *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Karadeniz, Hasan Basri (2004): “Türklerde “Kut” Kavramı ve Osmanlılar’ın Kutsiyet Elde Etme Çabaları”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 7, Temmuz, sayfa numarası yok.
- Köprülü, Fuad (1984): *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1983): *Türk Hâlk İnançlarında ve Edebiyatında Evliyâ Menkabeleri*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1990): *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2000): *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1995): *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, II. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sakaoğlu, Saim (1980): *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin*

Geda Musli

Erenler serveri ol pîrim Ali
Ser-çeşme olmuştur Urum iline
Ağaçtan Zülfikar ol gerçek veli
Ol dem tekbir oldu pîrin beline

Kırklar azm eyledi Elmalı şehri
Görün Boğazhisar'da ol böldü bahri
Bolayır'da küffara eyledi kahri
Ol dem kılıç aldı şahım eline

Şahımın refiki gaziler beğler
Hışm eyler küffara ciğerin dağlar
Gerçek âşıkların methini söyler
Ol dem âşık oldum şahın yoluna

Seyyid Ali Sultan kırkların başı
Gazi Evranoz beğlerin yarı yoldaşı
Görün Sarıkız'da ol çaldı taşı
Ol dem kuvvet verildi şahın koluna

Abdal Musa Sultan Şah himmet kıldı
Denedi kılıcı şah taşı böldü
Bütün Urumeli İslam'a geldi
Fetih Surelerin almış diline

Bilin Tanrı Dağı şahın otağı
Hışmından kan kuşandırırda dağı
Gelibol üstünde ol kuru dağı
Ol dem âşık oldum şahın diline

Şahım himmet ile sancak götürür
Kalenin temelin alt üst getirir
Tanrı Dağ üstüne çökmüş oturur
Meskenimdir deyü geldi diline

Horasan mülkünden Hoy'dandır aslı
Şah İmam Hasan'dır şahımın nesli
Mürşidine bend ol ey **Geda Musli**
Kıyamette alsın elin eline

Bu şiir, Doğan Kaya'nın Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi'nde (23-28.11.2001) sunduğu "Sivas Kaynaklı Cönklerde Kızıldeli" başlıklı eserinden alınmıştır.

TRAKYA'DA VE BATI TRAKYA'DA SEYYİD ALİ SULTAN BEKTAŞİLERİ VE MÜZİĞİ

SEYYİD ALİ SULTAN'S BEKTASHI FOLLOWERS AND THEIR MUSIC
IN THRACE AND WESTERN THRACE

Doç. Dr. Hüseyin YALDIRIK¹

ÖZET

Trakya ve Batı Trakya'da Seyit Ali Sultan Süreği Bektaşiler gelenekleri içinde Trakya ve Batı Trakya'da yaşamaktadırlar. Trakya'da Edirne ve Uzunköprü hattında yoğun olarak yerleşik hayat süren bu Türkmenler Oğuz boylarının Trakya'daki hatıraları olup geleneksel ritüelleri içinde erkânlarını sürdürmekte ve cemlerinde nefes söyleyip semah dönmektedirler. Trakya'da Mustafa Çetin Dede'ye bağlı olan bu topluluklar gayet ağır başlı, medenî ve hısım akrabaya önem veren, misafirperver, hoşgörülü, kültürüne sahip çıkan, engin gönüllü ve derin düşünceli kimselerdir. Batı Trakya'daki Seyit Ali Sultan yatırı tarihi bir mekân olup orijinal yapısıyla Gümülcine sırtlarındaki tarihi Seçek Yaylasının kâbesi gibidir. Burada yaşayan Bektaşi topluluklar da farklı köylerde olmakla beraber hısım ve akraba olarak yaşamaya devam eden ve Türkçe yazan, Türkçe konuşan, Türkçe ibadet eden ve cemlerinde dut yapımı sazları kutsal bilip hürmetle çalarak Türkçe nefesler söyleyen kimselerdir. Bu yazıda bu toplulukların geleneksel yaşamları bağlamında müzik unsurları örneklerle incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Trakya, Batı Trakya, Alevi-Bektaşi, Müzik, Nefes.

ABSTRACT

Seyit Ali Sultan's followers are living in Thrace and Western Thrace. Those who live in Thrace are settled around Edirne and Uzunköprü environments. Those who live in Western Thrace are settled around Gümülcine (Komotini) especially in the willages around The Seçek Plateu. They continue to worship together in Bektashî order and during their worship they use music. They play Bağlama and sing either individually or together a kind of hymn called as "Nefes". Generally they call their secret meetings (rituals) as "Ayn-i Cem / Ayin-i Cem" or shortly "muhabbet". Vahit Lütfi Salcı published some musical notes and writings about their music from Thracian Bektashî followers in 1940. He was the first person who wrote about Bektashi music of Thrace. Later on Muzaffer Sarısözen, Hâilil Bedii Yönetken and Rıza Yetişen recorded some Bektashi Nefeses from Vahit Lütfi Salcı In 1945. Some nefeses from Ali Tanburacı took place in the book *Turkish Folk Dances* published by Cemil Demirsipahi. Finally the nefeses from Thrace took place in the book *Trakya Bölgesinin Tasavvufî Hâlk Müziği (Tasavvuf Folk Music of Thrace Region)* were published by The Ministry of Culture in 2002. Music traditions of the followers of Seyit Ali Sultan were not reserached enough and

¹ TRT İzmir Radyosu THM Ses Sanatçısı, E.Ü. DTMK Dysal Tasarım Programı Öğretim Görevlisi.

published yet in Turkey. This work is a highlight of the music traditions of Seyit Ali Sultan's followers both in Thracia and in Western Thracia.

Key Words: Thrace, Western Thrace, Alevi-Bektashi, Music, Nefes (Hymn).

Sunuş

Trakya'da ve Batı Trakya'da Tasavvufî Hâlk Müziği ve Edebiyatı kendi geleneği içinde günümüzde de devam etmektedir. Bu yöremizde 'nefes' adı verilen hâlk şiirleri, müziğiyle beraber Bektaşî-Alevî zümrelerin *muhabbet* toplantılarında ve *Ayin-i Cem* adı verilen ibadetlerinde çalınıp söylenmektedir. Trakya'nın tasavvufî hâlk müziği ve edebiyatı hakkında ilk araştırmalar ve yayınlar, Vahit Lütfî Salcı tarafından 1940'lı yıllarda yapılmıştır. Ayrıca 1947 yılında Muzaffer Sarısözen, Hâlıl Bedîi Yönetken ve tekniker Rıza Yetişen'den oluşan araştırma grubu Kırklareli'ne giderek mahâllî müzisyenlerden hâlk ezgileri ve türkülerin yanısıra Vahit Lütfî Salcı'nın sesinden bazı nefesleri kaydetmişlerdir. İyi bir folklor araştırmacısı olan Salcı'nın yazdığı notaların ilmî seviyesi tartışılabilse de bu konuda ortaya koyduğu çalışmalar özellikle Balım Sultan Geleneğindeki Bektaşîlerin müziğini yansıtmaları açısından çok önemlidir. Salcı'nın kaydettikleri dışında Cemil Demirsipahi'nin *Türk Hâlk Oyunları* adlı kitabında Kırklareli'li Âşık Ali Tanburacı'dan bazı nefesler de yer almaktadır. Aslen Alevî- Bektaşî bir kimlik olmamakla beraber Ali Tanburacı yöresinin hâlk türkülerini çalıp söyleyen bir tanbura ustası ve hâlk sanatçısı olarak nefeslere de ilgi duymuştur. Bektaşî bir kimlik olan Vahit Lütfî Salcı ile dostluğu olmuş ve bu sayede bazı Bektaşî nefesleri de öğrenip çeşitli ortamlarda söylemiştir.² Yalnız bu söylediği nefesler genellikle Balım Sultan Erkânını süren Bektaşîlerce söylenen nefeslerdir. Trakya'da Seyit Ali Sultan Sultan süreği Bektaşîler daha çok Edirne-Uzunköprü hattında bulunmaktadır.

Bektaşî nefeslerinde konu genel olarak Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Oniki İmam, Ehl-i beyt ve Hacı Bektaş Veli sevgisi ile Hz. Hüseyin'in şehadetini anlatan mersiyeler, yol büyüklerine övgü; tasavvuf, yol ve erkânla ilgili uygulamalar; tabiat ve nevrûzdu. Nefesler, usullerine (tartımlarına) göre 'kırık hava, uzun hava ve karma hava' (hem uzun hava hem de kırık hava içerenler) olmak üzere üç grupta toplanmaktadır. Bu tasnif Türk Hâlk Müziği'nin genel tasnifine de uygun düşmektedir. Dizi yönünden de nefesler Türk Hâlk Müziği'nin dizi anlayışına tam bir uyum göstermektedirler. Nefeslerde Hüseyinî ve Uşşak dizileri ilk sırada yer almaktadır. Ezgiler sade, fakat coşkuludur. Nefesler, eşiksiz ya da bağlama eşliğinde icra edilmektedir.

Trakya'da ve Batı Trakya'da daha ziyade ilçe, kasaba ve köylerde yaptığımız alan araştırması sonucunda derleyip ortaya koyduğumuz ürünler bir Türk tasavvuf yolu olan Bektaşîliğin Trakya'daki ve Batı Trakya'daki karakterinin tespiti açısından önem taşımaktadır.

² Bir defasında Ali Tanburacı'nın İstanbul'da Nezen Tefvik ile sohbeti olur ve ona Bektaşî nefesleri çalıp okur. Bkz. *Âşık Ali Tanburacı ve Kırklareli Hâlk Müziği*, Meta Basım, İzmir, 2003.

Geleneksel bir müzik türü olan tasavvufî hâlk müziği ürünlerinin başında yer alan nefesler, genellikle bir oktavlık ses genişliği içinde basit melodilerden oluşabilmektedir. Trakya'dan ve Batı Trakya'dan tespit ettiğimiz örneklerde de olduğu gibi bazen bir oktavı aşan; dizi ve tartım yönünden çeşitlilik, zenginlik gösteren örneklere de rastlanılmaktadır. Ayin-i Cem erkânlarında insan sesi ve sözü daima ön plândadır. Kopuzun Anadolu'daki ve Rumeli'deki devamı olan bağlama meydanlarda yer almıştır. Yalnız burada şu çok önemlidir: Balım Sultan Erkâmı süren Bektaşilerde "İnsan Sesi" ön plandadır "Bağlama" meydana bulunursa hürmet edilir ve mutlaka Baba postuna yakın bir yere oturtulur. Seyit Ali Sultan Geleneğinde ise "Bağlama" olmadan erkân açılmaz. Hem de bu topluluklarda "zakirler" cemde belli bir yerde (postta) olup birlikte çalıp söylerler. Bu hâliyle Elmalı'daki Abdal Musa Sultan Cemlerindeki meydana oturuş kalıbıyla bir benzerlik içindedirler. Ne var ki Abdal Musa Sultan süreğindeki çalıp söyleyenlere "Güvende" adı verilir ve Güvendeler de ayrıca kendi postuda otururlar. 12 Hizmet postundan biri sayılan bu posta çok önem verilmektedir.

Trakya'da Seyyid Ali Sultan kolu Bektaşilerinin bağlama çalıp nefes söyleyen zakirleri Abdal Musa Sultan süreği güvendeleri gibi en az iki kişiden oluşan bir topluluk oluşmaktadır. Anadolu'da yaygınlaşma eğilimi gösteren kısa saplı bağlama tipi yerine, Trakya Bektaşi meydanlarında Rumeli'li Tanburacı Osman Pehlivan ve Kırklarelili Tanburacı Âşık Ali'nin çaldıkları tanburalara benzer yapıdaki uzun saplı bağlamalar tercihen kullanılmaktadır. Hâlen Kırklareli'ne bağlı Terzidere'li Âşık Hasan Usluâşık'ın, Kırklarelili Bektaşi dervishi Hasan Hüseyin Arslan'ın, Edirne'ye bağlı Musulca Köyü'nde meskûn Bektaşi zâkirlerinden Mustafa Çetin, İlhan Demiralay, Mustafa Koç, Hasan Kaçar ve daha bir çoğunun kullandıkları bağlamalar, Türk Hâlk Müziği'nde kullanılan geleneksel uzun saplı bağlamalardır.

Türk Hâlk Müziği'nde 'türkü' ne kadar yaygın bir tür ise Tasavvufî Hâlk Müziği'nde 'nefes' de o kadar yaygındır. Hâlk şiiri olarak türkülerin yapısı ile nefeslerin yapısı arasında büyük bir benzerlik mevcuttur. Hemen hemen bütün türkülerde söz ve müzik unsuru anonimdir. Buna karşılık nefes olarak bilinen şiirlerinin yaratıcıları belli olup en son dörtlükte (şah beyitinde) mahlasının veya isminin geçmesi, en belirgin farklılık olarak göze çarpar.

Nefeslerin ve türkülerin müziği anonim olup yaratıcıları bilinmemektedir. Ayrıca bazı eserler Türk Sanat Müziği (TSM) ile Türk Hâlk Müziği (THM) arasında bir köprü vazifesi görmektedirler. Tıpkı klâsik Rumeli türkülerinin TSM örneklerine yakınlığı gibi. Şunu da belirtmeliyiz ki Tasavvuf Müziği içinde özellikle Tasavvufî Sanat Müziği çevrelerince bestelenmiş nefes örnekleri de mevcuttur.

Bir tasavvuf okulu olan Bektaşilik içinde yaşayan bu şiirler zamanla Anadolu'dan Balkanlara doğru giderken coğrafi konumu itibarıyla Trakya Bölgesi Balkanlara açılan bir köprü görevi üstlenmiştir. Trakya'da belli ezgilerle icra edilen bu şiirlerin müziği de "Tasavvufî Hâlk Müziği"³ nin "Trakya stili'ni oluşturmuştur. Batı Trakyada yaşayan Seyit Ali Sultan süreği

³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hüseyin Yaltrık, *Tasavvufî Hâlk Müziği (İlahiler-Nefesler-Tatyanlar-Deyişler-*

Bektaşilerin Trakya Bektaşiliği ile benzerlikleri olduğu kadar farklı yönleri vardır ve bu fark Seçek Yaylası eteğinde Rodop Dağlarına karşı köylerde yerleşik hayat süren Bektaşilerin yerel karakterini ortaya koyan bir farktır. Ağız yapısı, kullanılan bağlamaların geçmişten günümüze değişimi ve meydanlardaki çalınış tarzı, erkânların baştan sona uygulaması, nefesler ve semahlar tamamen yerel karakterde olup Trakya ve Anadolu'dan tamamen farklı orijinal bir yapıdadır.

Trakya'dan ve Batı Trakya'da yaşayan Seyit Ali Sultan süreği Bektaşilerinden bazı nefesler: *Methiyeler (Övgü, Övünme Nefesleri)nden bir örnek*

Methiye (övgü, övünme) başta Hz. Muhammed'i ve Hz. Ali'yi, 12 imamları, Hacı Bektaş Veli'yi ve ardalarını öven, metheden nefeslerdir. Bu tür nefeslerin bazıları tasavvufu, tasavvuf ehlini, Bektaşiliği ve Bektaşî büyüklerini övmektedir. Trakya Bölgesi nefeslerinin bazıları bu türdendir. Trakya ve Batı Trakya'da Seyit Ali Sultan süreği Bektaşileri arasında en çok sevilen nefeslerden bu tür bir örneği buraya alıyorum:

YİNE İMAM NESLİ ZUHURA GELDİ

YİNE İMAM NESLİ ZUHURA GELDİ
BİRİ ELMALIDA, BURSA'DA KALDI
EN KÜÇÜK KARDEŞİ URUM'U ALDI
GEL SANA METHEDEYİM Kızıldeli'Yİ
DİLLERDE SÖYLENEN SEYYİT ALİ'Yİ
HÜÜ ALLAH HÜÜ

YİNE İMAM NESLİ ZUHURA GELDİ

Yöre: Tekirdağ - Kılavuzlu Köyü
Kaynak: Kılavuzlu'lu Köylüler
B : ST. 226

Derleyen: H. Yaltrık
Der. Tarihi : 22.3.1997
Notaya alan: H. Yaltrık

Yi ne İ mam nes li zu hu ra gel di

Bi ri El ma lı da Bur sa da kal dı

Bur sa da kal dı En kü çük kar de şı

U ru mu_ al dı _____ Gel sa — na met — hede — yim —

Kı zıl _____ De li — yi Dil ler — de söy — le — nen —

Şa hım _____ A li yi HÜ _____ Al lah HÜ

Ağlaş (Yas) Nefesleri /Ölü Nefeslerinden bir örnek

Ağlaşlar (Yas nefesleri/Ölü Nefesleri), Hakk'a yürüyen bir can için yapılan 'Lokma erkânı'nda veya o canın sene-i devriyesinde söylenir. Ayrıca, sonu ölümle biten deprem, sel felâketi, kaza vb. olaylarda hayatını kaybeden Bektaşiler için geride kalan akraba, eş dost ve muhibler tarafından yapılan özel toplantılarda (Yas muhabbeti) ve 'Dârdan indirme' erkânlarında ağıt olarak söylenen nefesler de vardır ve uzun hava, kırık hava veya karma hava olarak icra edilebilirler. Usulü ne olursa olsun bu nefeslerde asla semah dönülmez. Bunlar adı üzerinde ağlamaklı, yas konulu nefeslerdir. Trakya'da çeşitli yas nefesleri mevcuttur. Aşağıdaki örnek Edirne'nin Musulca Köyünde yaşayan Seyit Ali Sultan süreği Bektaşilerinden kaydedilmiştir:

NE KAÇARSIN ÖLÜMDEN BULURLAR SENİ

NE KAÇARSIN ÖLÜMDEN BULURLAR SENİ
 ZEBANİLER GİBİ SOYARLAR SENİ
 BİR KURU TAHTADA YUĞARLAR SENİ
 HOŞÇA YUĞUN KARDAŞLAR TENİM NAZİKTİR
 SU DÖKÜCÜ KARDAŞLAR HÂLİM YAZIKTIR

NE KAÇARSIN ÖLÜMDEN

Yöre: Edirne / Musulca
Kaynak: Musulca'lı Köylüler
B : 200/1

Derleyen: H. Yaltrık
Der. Tarihi: 11.3.1996
Notaya alan: H. Yaltrık

Ne kaçarsın ölümden
bu lurlar se ni ...
Ze ba ni ler gi bi de
so yar lar se ni
Hü ...
Bir ku ru tah ta da
yu ğar lar se ni ...

NE KAÇARSIN ÖLÜMDEN
-2-

Hoş çay gün kar daş lar lar
Su dö kü cü kar daş lar
te nim ... za yıf tı r
ha lim ... ya man § dı r

Hū (SAZ)
Hū (..... ..)

Trakya ve Batı Trakya Bektaşileri ulu önderimiz Büyük Atatürk'e ve O'nun ideallerine yürekten bağlıdırlar. Türk Milleti'nin yücelmesi ve çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne yükselmesi için ne büyük fedakârlık gösterdiğinin bilincindedirler. Nasıl ki Anadolu insanı, Büyük Atatürk'ü dilinde, sazının telinde yüceltmış övgüler, deyişler söyleyip ağıtlar yakmışsa, Trakya ve Batı Trakya insanı da bu coşkuya katılmış ve Büyük Atatürk ile ilgili nefeslerle onu muhabbetlerinde yâd etmişlerdir. Meydanlarında Büyük Atatürkün resmini Hacı Bektaş Veli'nin resmiyle yan yana asmışlardır. Trakya'dan kaydettiğimiz nefes bu olguya örnek teşkil eder:

ELESTİ BEZMİNDE DEMİŞİZ BELİ

ELESTİ BEZMİNDE DEMİŞİZ BELİ
EMRİ FERMAN ETTİ OL ZATI CELİ(L)
EFKÂRIMIZ OLSUN GÜNDÜZ GECELİ
AMAN YÂ MUHAMMED MEDED YÂ ALİ
RUHUN ŞÂD OLSUN ATATÜRK HİZMETİN BAKİ

ELEST BEZMİNDE DEMİŞİZ BELİ

Yöre: Kılavuzlu Köyü - Tekirdağ
Kaynak: Refik Engin
B: MD -1

Der. Tarihi: 10.03.2000
Derleyen: H. Yalıtık
Notaya alan: H. Yalıtık

Ei es— ti bez min— den— de mi— şiz— be— li
Em ri— ler man et— ti— ol za— ti— Ce— li
El kâ— n miz ol— sun— gün düz— ge— ce— li
A man Ya Mu ha— m mel Me det— Ya A— li
Ru hun Şâ dol sun A TA TÜRK Hiz me— tin— ba ki

Anadolu'da 'hoyrat, maya, bozlak, barak' ve benzeri uzun hava örneklerinde yörelerin kendine has tavır, üslup ve söyleyiş özellikleriyle ezgilerin belirgin bir inici-çıkıcı seyri vardır. Sözelimi Türkmenlerin barak ve hoyratlarındaki seyir genellikle inici⁴ iken, Trakya ve Rumeli'den derlenen kimi uzun havalar çıkıcı⁵, kimileri ise inici⁶ özelliktedirler. Trakya'daki uzun hava tipli nefeslerin genelinde inici özellik görülmektedir. Özellikle gazel ve koşma gazel tipleri bu yapıdadır. Batı Trakya'da Seyit Ali Sultan süreği Bektaşilerin söylediği uzun hava tipli nefeslerde de aynı özellik görülmektedir.

THM'nin ana dizisi olarak kabul edilen 'Hüseyinî' dizisi, Anadolu'nun hemen her bölgesinde halk müziği türlerimizin melodik örgülerini oluşturmaktadır. Trakya-Batı Trakya sahasında gerçekleştirdiğimiz Tasavvufî Halk Müziği derlemelerimizde de benzer bir sonuç ortaya konmakta, nefeslerin büyük bir kısmı Hüseyinî ve Uşşak dizilerinden oluşmaktadır.

Türk Halk Müziği ürünlerinde tartım bakımından en sık rastlanılan (4/4)'lük tartımdır. Ritmik yapının hâlik dilinde en kolay anlatım şekli olarak da ifade edilebilecek bu tartım, Trakya'nın tasavvufî halk müziği örneklerinde de birinci sırada yerini almıştır. Yine bu bölgeye özgü tartım anlayışı olarak beliren (7/8)'lik tartım da kullanılma sıklığı bakımından ikinci sıradadır. Üçüncü sırada belirtilen birden fazla tartımın aynı nefeste yer aldığı örnekler ise bu bölgenin halk ezgilerindeki dinamizmin bir göstergesi durumundadır. Dördüncü sırada yer alan (5/8) lik tartım da Türk topluluklarının karakteristik Türk Aksağı olup THM'de Koroğlu çeşitlemelerinde de yer alan yaygın tartım biçimlerindedir. 8/8 lik tartım hem Balım Sultan hem de Seyit Ali Sultan

⁴ Mustafa Özgül - S. Turhan - K. Dökmetaş, *Notalarıyla Uzun Havalarmız*, Ankara 1996, s. 267.

⁵ TRT THM Repertuar Kitabı, Uzun havalar : "Ali Yazıcı", repertuar no: 331.

⁶ TRT THM Uzun havalar : "Küver, küver bre Alay Bey", repertuar no: 565

süreğindeki nefeslerde yer almaktadır. 9/8 lik tartım ise Tüm Trakya ve Batı Trakya ile Rumeli'nin diğer yerlerinde çok yaygındır. Ayrıca bir başka önemli tespit de türkülerin aksine sabit bir nefesin sabit bir ezgisi olmayışıdır. Nefesler genellikle en yaygın ezgileriyle söylenmelerine rağmen, dikkatle bakıldığında aynı ezgiyle birbirinden farklı şiirler (nefesler) söylenmekte olduğu görülür. Bu durum özellikle 'sema nefesleri' için söz konusudur. Bektaşî canları zincirleme biçiminde hiç ara vermeden daha ziyade ikiyeşerli olarak semaha kalkarlar. Bu semahlara sadece bir sema nefesi yetmediğinden başlanmış olan ezgiye devam edilir. Rastgele seçilen fakat hece sayısı tutan şiirler bu ezgiye döşenerek bazen saatlerce semah dönülür.

Semahlar daha ziyade ikiyeşerli dönülür. Balım Sultan erkânına bağlı Bektaşîler'de ikili semahlardan sonra muhabbetin sonlarına doğru 'dörtlü' yani dört kişiyle 'çapraz' biçiminde 'Dört Köşe Semahı' dönülür. Buna bağlı olarak katılanların tümünün iştirak ettikleri 'Kırklar Semahı' dönülmektedir. Kırklar semahı, ard arda sağ ayak önde, sol ayağın onu takip ettiği bir yürüyüş temposuyla daire biçiminde (odanın şekline uygun biçimde) dönülür. Muhabbeti yöneten baba veya orada bulunan babalar semah için kalktığında, bütün canlar hep birlikte ayağa kalkarlar. Babaların semahı bitinceye kadar ayakta durulur ve semah nefesi birlikte söylenir.

Semah esnasında 'şah beyiti'nde şairin ismi geçerken semah edenler dururlar ve 'peymançe' pozisyonunda ayaklar mühürlenip, babaya dönük vaziyette beklerler. İsim zikredildikten sonra tekrar kaldığı yerden salınarak semah dönülür. Babaî ve Seyit Ali Sultan kolu Bektaşîler'de ise kollar salınmaz; göğüste toplanır ve semaha devam edilir. Semahların başında ve bitişinde semaha kalkanlar hem mürşite hem de birbirlerine 'niyaz' ederler.

Trakya Bölgesi Nefeslerinde Ağız

Trakya Bölgesi nefeslerinin hemen hemen tamamının konuşma dili esas alınarak yazıldığı ve söylendiği görülmektedir. En çok 'H' sesi dikkat çekmektedir. Bazen gereksiz yere H eklenirken olması gereken yerde kullanılmadığı da olmaktadır. Aynı şekilde 'Ç' sesi de bazen 'Ş' sesine dönüştürülmektedir. 'V' sesi yutulup 'Vurmak - Urmak' şeklinde söylenmektedir. Batı Trakya Bektaşîlerinde "O" sesi "U" ya dönüşür ve "sofra" kelimesi "sufra" biçiminde yazılır ve okunur. Bektaşîler arasında 'ben' kelimesini kullanmak pek uygun görülmediğinden onun yerine 'men' kullanılır. Gerek günlük hayatlarında gerekse şiir ve nefeslerde daima ya "Ben fakıyr..." ya da "men..." diye hitab edilir. Bunun sebebi bencillığın, 'ben' duygusunun insan ruhuna sıkıntı ve gerilik vereceğine olan inançtır. Bunu pekiştirmek amacıyla meydanlarda meşhur 'Kırklar Meclisi' efsanesini anlatılır. Bu efsaneye göre; Hz. Muhammed, Hz. Ali ve kızı Hz. Fatıma'nın evine uğrar. İçeriden acayip sesler geldiğini duyar ve kapıyı çalar. "Kimsin?" sorusuna "ben..." ile başlayan bir cevap verdi diye kapı açılmaz. Bu olayı anlatan ilginç bir "Mirac Efsanesi" vardır.⁷ Bu nedenle irşadlarında "ben"i atıp "biz"e varmanın yolunu aralayan Bektaşîlik'te ve diğer tasavvuf okullarında benliğin 'Şeytan'a ait bir unsur olduğu ve kemalâtın da ancak benlikten geçerek olacağına dair köklü bir inanç mevcuttur.

Nefeslerin şah beyitlerindeki ikinci tekrarlar da daima 'Şah' kelimesini kullanılmaktadır. Örnek olarak:

1. "Pîr Sultan'ım (h)ayder....." diye başlayan şah beyit, ikinci tekrarda:
2. "Şah Sultan'ım (h)ayder...." ya da "Şah efendim (h)ayder...." şeklinde söylenmektedir.

⁷ Doç. Dr. Bedri Noyan, *Bektaşîlik Alevilik Nedir*, Ankara, 1987, s.58.

BATI TRAKYA'DA SEYİT ALİ SULTAN SÜREĞİ BEKTAŞİLERİNİN YAŞADIĞI SEÇEK YAYLASI VE TARİHİ PEHLİVAN GÜREŞLERİ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Seçek Yaylası; Yunanistan sınırları içinde Gümülcine yakınlarında Batı Trakya olarak adlandırılan ve çevresinde Lozan Anlaşması ile Yunanistan'da azınlık statüsüyle yaşama hakkı olan Müslüman varlığın yaşadığı Evros vilayetine bağlı bir yöredir. Geçmişte 33 Müslüman Türk köyünün yer aldığı bu yörede ekonomik ve sosyal sebeplerden kaynaklanan göçlerden dolayı günümüzde 15 Müslüman Türk köyü yer almaktadır.

Seçek Azınlık Eğitim ve Kültür Derneği tarafından düzenlenen *Seçek Yağlı Güreşleri ve Kültürel Etkinlikleri* her yıl Ağustos ayının ilk Cuma, Cumartesi ve pazar günlerine rastlayan tarihlerde Seçek Yaylası'nda gerçekleştirilmektedir. Yayla şenlikleri, seçilmiş yayla ağasının evinde Davul ve zurnaların *Nebet Havaları*, *Osman Paşa*, *Çanakkale Türküsü* ve *Çıkayım Gideyim Urum Eline* gibi eserleri çalmasıyla başlar.

Daha sonra yine Yayla Ağasının evinde köylülerin de katıldığı bir ortamda Seyit Ali Sultan geleneğine uygun dua ve gülbanklarla ağa evden çıkarılır ve millî Güreş Ağası kostümü içinde süslenmiş bir ata bindirilerek köylülerin de katılımıyla görkemli bir alay eşliğinde davulzurnalarla Seçek Yaylasına çıkarılır. Yaylada at üzerinde hâlkı selamlayan güreş ağası özel bir yere oturtulur ve geleneksel güreşler protokol konuşmaların ardından yerli yabancı müzik ve hâlk oyunları topluluklarının gösterileriyle şenlik içinde başlar.

Bu şenliklerin ardından tutulan yağlı güreşler 2 gün sürer ve Perşembeyi Cuma gününe bağlayan gece Seyit Ali Sultan Derğâhı'nda Yayla Ağasının "Yayla Bayramı" erkânı yapılır. Bu erkânda yapılan müzik günümüze kadar tüm mahremiyetiyle gelmiş ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır. Birçok batılı üniversitenin ulaşmak istediği bu özel Ayin-i Cem erkânı ve müzik gelenekleri Türk kaynaklarda da yer almamıştır.

İlk defa varlığı ortaya konarak örnekleri CD de yer alacak bu çalışma tamamen orijinal olup kültürel anlamda pek tanınmayan "**Seyit Ali Sultan Süreği**" topluluğun müzik kültürü aracılığıyla kültürel ve etnik kimliğinin akademik çevrelerce de tanınmasına vesile olacaktır. Bu yönüyle bu çalışma komşumuz Yunanistan'da Seçek Yaylası'nda yaşayan insanların Lozan Anlaşmasında sadece Müslüman unsurlar olarak adlandırılan yöre insanının etnik kimliklerinin çözümlenmesinde dil, edebiyat ve müzik yönünden ışık tutabilecektir.

Seyit Ali Sultan'ın Türbesinde yatırı.

Gece yapılan 'Yayla Bayramı' isimli 'Ayin-i Cem'den önce Seyit Ali Sultan yatırımın olduğu makam ışıklandırılır ve ziyarete açılır.

Gece türbenin yanında bulunan 'Meydan Evi'nde meydan açılır, çerağlar uyandırılır ve görevli baba yönetiminde erkânı usulünce cem olunur. Bu esnada kalıplaşmış bu erkân içinde müzik uygulanır, erkân ve muhabbet nefesleri söylenir.

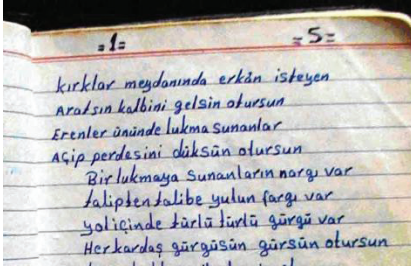

Daha sonra yemek ve muhabbet için yandaki küçük meydana geçilir ve kurban etlerinden yapılan aşlar yenir içilir.

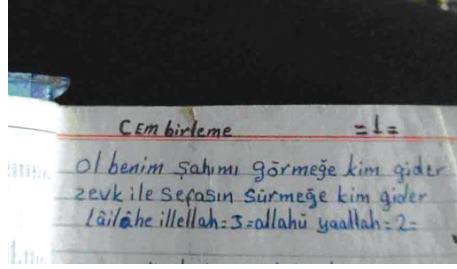

Seçek Yaylası'nda Seyit Ali Sultan süreğinin gelenekleri ve erkânları Anadolu'daki Hacı Bektaş Veli geleneğinin ve erkânının Rumeli'ye taşınmasını resmetmektedir. Tarih kayıtları ve velâyetnameler de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Anadolu Aleviliğinden çok farklı, mahâlli ve tarihi derinlikleri olan bu kültürel ocak 650 yıllık bir geçmişe sahiptir. Meydanlarında Kur'an-ı Kerim'in makamla okunduğu ve huşu işinde dinlendiği bu topluluk Şeriat-Tarikat-

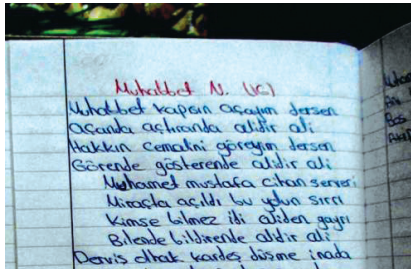
Marifet ve Hakikat kapılarını da sembolik olarak resmeder niteliktedir. 'Okunan' manasındaki 'Kur'an' olarak isimlendirdikleri 'Nefes Defteri' içindeki nefesler daha çok Pîr Sultan Abdal ve diğer bazı Hak âşıklarına aittir. Müzik ise geleneksel olup yörenin tavır ve üslup özelliklerini ve icra karakteristiğini yansıtır. Ağız belirgin olarak yöreseldir. Dil tamamen Türkçedir. Rodop Dağlarına ve dolayısıyla Bulgaristan'a sınırdadır.

(Nefes defterinden sayfalar)

(Kırklar Semahına başlama)

(Erkân sırasında bacılar nefes söylerlerken - Ağustos 2009)

KAYNAKLAR

- NOYAN, Bedri. *Bektaşılık Alevilik Nedir*, Ankara, 1987.
 ÖZGÜL Mustafa - S. Turhan - K. Dökmetaş. *Notalarıyla Uzun Havalarımız*, Ankara 1996
 TRT THM Repertuar Kitabı (Uzun havalalar
 YALTIRIK, Hüseyin. *Âşık Ali Tanburacı ve Kırklareli Hâlk Müziği*, Meta Basım, İzmir, 2003.
 Tasavvufi Hâlk Müziği (İlahiler-Nefesler-Tatyanlar-Deyişler-Semahlar), TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

Veli Dede

*Bir gece rüyada gördüm pîrimi
Seyrettim cemalin Seyyit Ali'dir
Beyan etti bana gizli sırrımı
Sahavet sahibi Seyyit Ali'dir*

*Uyandım gafletten pâk ettim özüm
Şükür olsun gördü dizarı gözüm
Eşiğine varıp sürdüm hem yüzüm
Mürdeler hayatı Seyyit Ali'dir*

*Dergâhı müferrih misali cennet
Türbesi münevver kesiri himmet
Âşıklar sıdk ile ederler hizmet
Şefa'at edici Kızıldeli'dir*

*Kerameti zahir gün gibi ayan
Horasan'dan gelme beyleri revan
Kuru şişten dutu dertlere derman
Çar köşe gözcüsü Kızıldeli'dir*

Veli Dede eydür kemter kuluyum
*Er belinden gelme anın nesliyi
Cemaline karşı kolu bağlıyım
Cennetin sakisi Seyyit Ali'dir*

Bu şiir, Doğan Kaya'nın Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi'nde (23-28.11.2001) sunduğu "Sivas Kaynaklı Cönklerde Kızıldeli" başlıklı eserinden alınmıştır.

18–19. YÜZYILLARDA KIZILDELI BEKTAŞI OCAĞI

KIZILDELI BEKTASHI ASSOCIATION IN 18-19 CENTURY

A.Yılmaz Soyzer¹

ÖZET

Kızıldeli Bektaşî Ocağı geleneksel Bektaşî tasavvuf geleneğinin içerisinde bir ekoldür. Ritüelleri, kılık kıyafetleri ve inanç esaslarıyla Hacı Bektaş Veli merkezli bir tekkedir. İnanç olarak vahdeti vücud anlayışını benimsemişlerdir. Bu anlayış Kızıldeli Bektaşîliğinin her faaliyetinde görülmektedir. Bu çalışma Kızıldeli Bektaşîliğini ortaya koyan iki el yazması eser temel alınarak yapılmıştır. Bu eserlerden ilki Şeyh Ahmed Bedreddin Halvetî'nin Şeyh Sırrî Rifaî'nin el yazması notlarına dayanarak kaleme aldığı *Risale-i Lahutiye* ve diğeri Kızıldeli Ocağı mensuplarından Giritli Ali Baba'nın *Uyunü'l-Hidaye* isimli yazma eserleridir. Konu hem inanç hem de ritüeller bakımından ele alınmıştır.

Kızıldeli Bektaşî Ocağı gerek diğeri Bektaşî tekkeleri gerekse bütün bir Hz. Ali silsileli tasavvuf ekolleri gibi vahdeti vücud inancına sahip bulunmaktadır. Bu inanç tasavvuf tarihi boyunca işlenmiş ve geliştirilmiş bulunan “Yalnızca o var onun dışında hiç bir şey yoktur, bütün görünür evren O'nun (Tanrının) tecellisinden ibarettir.” şeklinde formüle edilebilecek olan görüştür.

Makalede *Risale-i Lahutiye* isimli eserde bulunan bir ikrar cemi geniş okuyucu kitlelerinin rahatlıkla anlayabilmesi için günümüz Türkçesiyle sadeleştirilerek verilmiştir. Ancak gülbanklar şiir biçiminde ve anlaşılması nispeten kolay metinlerdir. Bunların orijinal hâlleri kaydedilmiştir.

Makalede Kızıldeli Ocağı'nın ehlibeyt ve mürşit anlayışları da *Uyun'ül Hidaye* isimli yazmaya dayanılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bektaşî, Kızıldeli Ocağı, vahdeti vücud, cem

ABSTRACT

The Kızıldeli Bektashi Ocak is an ecol within the Bektashi sufi tradition. Looking at its rituals, apparel, and doctrines, the Kızıldeli Tekke must be counted among those *tekkes* affiliated to Hacı Bektaş Veli. Kızıldeli dervishes believed in the unity of the being, which is observable on their every activity. This study is based on two manuscripts: the first one is *Risale-i Lahutiye*, a collection by Şeyh Ahmed Bedreddin Halveti of the notes of Şeyh Sırrî Rifaî; the second one is called *Uyunü'l-Hidaye* and written by Giritli Ali Baba, who was a Kızıldeli descent. The subject is dealt in terms of both belief and rituals.

¹ Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Like other Bektashi *tekkas* and sufi orders whose spiritual chain descends from Hz. Ali, Kızıldeli dervishes believed in the unity of being. This belief can be summarized as “There is nothing but only Him, and the entire visual universe is simply His revelation.”

The description of a djem ritual recorded in *Risale-i Lahutiye* is summarized in the article while *gulbanks*, prayers read during the djem ritual, are quoted. Arguments regarding the place of the House of Prophet Muhammad and the spiritual master in the beliefs of the Kızıldeli Bektashi Ocak are developed on the basis of *Uyun’ül Hidaye*.

Key Words: Bektashi, Kızıldeli Ocak, unity of being, djem.

GİRİŞ

Kızıldeli Bektaşî Tekkesi Yunanistan sınırları içerisinde kalan Dimetoka yakınlarında bir tekkeydi bugün hâlâ ayakta. 1826 yılında II. Mahmud tarafından bütün Bektaşî tekkeleri kapatılıncaya kadar yüzyıllarca faaliyet göstermiştir. Kızıldeli Bektaşî tekkesi, Kızıldeli Ocağı veya bağlılarının nitelendirmesiyle Kızıldeli Ocağı ismiyle de anılmaktadır. Gerek Osmanlı arşiv belgeleri gerekse el yazması eserler bakımından Kızıldeli Ocağının 18. ve 19. yüzyıldaki toplumsal ve kültürel yapısını ele almak mümkün olmaktadır. Bu hem Bektaşîlerin devletle yazışmaları hem de devletin Bektaşîliği kapatış belgeleri sayesinde mümkün olmuştur. Aynı zamanda Bektaşîlere dost tasavvuf ekollerinin kaleme aldığı el yazması eserler de o dönemi ortaya koymuştur. Osmanlının Bektaşîliğin kapatılmadan önce bu tekkeyle yapmış olduğu yazışmalara bakıldığında devletle tekkenin iyi ilişkiler içinde olduğu, tekkenin çevresindeki köylerin bazılarının öşür ve ispençe gibi vergilerinin Kızıldeli Bektaşî tekkesi vakfına ait olduğu görülmektedir. Mesela çevre yerleşim birimlerinden Dimetoka kazasına bağlı Derbend-i Sagir köylüleri bu durumdadır.²

Devlet, Bektaşî tekkelerini kapatırken hiçbir ciddi hazırlık yapmamıştır. Özellikle bu tekkelerin vakıflarına ait tarla ve emlakın akıbetlerini hiç düşünmemiştir. Yıllar sonra 1266 tarihinde yetmiş adet ve toplam 1121 Osmanlı dönümü tarlayla yirmi adet ve 31 dönüm çayırılığın durumu tartışılmakta karara bağlanmaya çalışılmaktadır.³ Zaten devlet tekkelerin emlak ve gelirleriyle ilgilenmeye yıllar sonra başlayabilmiştir. Gerçi derhal bütün tekkelerin emlakının dökümü yapılmıştır ama bu tekkelerin mallarının akıbetiyle ilgilenme tarihi en erken olarak kapatılıştan 4-5 yıl sonrasına denk gelmektedir.⁴ 1254 hicri tarihli bir maliye defterinde de tekkeye ait tarlaların icara verilmiş cetvelleri bulunmaktadır.⁵

Osmanlı Devleti’nde dinî anlayış bir taraftan medreseler diğer taraftan tekkeler tarafından biçimlendirilerek sürdürülmüştür. Medrese “ulema” ismi verilen ve devletin Resmi din

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Cevdet Evkaf, nu:8346, (t:1228h)

³ BOA.İMVL. 248/9069 (t:1268h)

⁴ BOA.MM.nu:9771 (t:1242-1248) v:3

⁵ BOA.MM. Nu:8248 (t1254) v:8

anlayışını “nakle, din bilginlerinin uzlaşısına ve akla” dayanarak oluşturan, yayan ve kontrol eden bilginlerin yetiştirildiği yerdir. Tekke ise medresenin çizgisinden farklı bir mecrada faaliyet göstermektedir. İnanç sistemi tıpkı medrese gibi Kuran ve sünnete dayandırılıyorsa da Kuran ve sünneti algılayış biçimi medreseden ciddi ayrılıklar içermektedir. Biraz zorlamayla birlikte tekke anlayışını bir bütün halinde ele almak mümkündür. Bu biraz da çeşitli tekkelerin birlikteliği biçiminde anlaşılmalıdır.

KAYNAKLARIN TANITIMI

Osmanlı döneminde Bektaşilik kapatılmadan önce tarikatlar arasında çoğu kez samimi ilişkiler bulunduğu bir gerçekliktir. Bir Bektaşî mürşiti diğer tarikatlerin ayinlerinde bulunabildiği gibi, diğer tarikat şeyhleri de Bektaşî meydanında bulunabilmektedirler. Mesela hicrî 1214, miladi 1779 yılında Şeyh Sırrı Rifaiyyü'l-Alevî isimli bir Rifai mürşiti kaleme aldığı özel notlarında Kızıldeli tekkesinin tarikat yapılanmasını ortaya koymaktadır. Çalışmamıza kaynaklık eden el yazması iki eserden biri olan Risale-i Lahutiye'in son sayfası “... nemekahu fakiru'l-hakir bende-i âl-i abâ derd-mend-i fukarâ e's-Seyyid e's-Şeyh Ahmed Bedreddin Halvetiyyü'l-Mısriyyü'l-Einnevi an muharrerat-ı ârifü't-turük Şeyh Sırrıyyü'r-Rifaiyyü'l-Alevî fi mahrus-e-i Brusa fi 25 Şevval 1284” şeklinde bitmektedir. Buradan Risale-i Lahutiye'yi Şeyh Bedreddin Halveti'nin, tarikatleri çok iyi bilen Şeyh Sırrı Rifai'nin el yazması notlarına (muharrerat) dayanarak Bursa'da kaleme aldığı anlaşılmalıdır. Sırrı Rifai hicrî 1214, miladi 1779 yılındaki Kızıldeli tekkesi geleneklerini görmüştür. Bu eser 19 Şubat 1868 tarihinde tamamlandığına göre arada 89 yıllık bir süre bulunmaktadır. Bir insan ömrü göz önünde tutulduğunda Şeyh Bedreddin Halveti'nin Şeyh Sırrı Rifai'yi görmüş olması çok zayıf bir ihtimaldir. Ancak kendisine bir ara nesilden kalan evraklara dayanmış olabilir. Zaten Bedreddin Halveti'de sadece notlara dayandığını yazmaktadır.⁶ Şeyh Rifai, eserin başında Bektaşî geleneğine uyararak Rumeli fatihi Kızıldeli Sultan'ı Kızılveli olarak nitelendirmektedir ve meydanaevinde ayinlerin yürüdüğü o evrede Hacı Bektaş Veli asitanesinde postnişin Esseyyid Ali Dede olduğunu belirtmektedir. Bu da Kızıldeli Ocağının o dönemde Bektaşîliğin mücerred yani Babagan koluna mensup oldukları anlamına gelebilir. Rifai şeyhi Sırrı Efendi ya çift icazetli bir kişidir ya da çok iyi dostluklar içerisinde olduğu Kızıldeli Bektaşî tekkesi mensuplarınca Bektaşî meydanına dâhil edilmektedir. Aksi takdirde ikrarsız canın asla giremeyeceği bir ikrar ayinini anlatamaması gerekir. Bu sebeple en azından Sırrı Efendi'nin Kızıldeli Bektaşî ekolüne dost ve destekçi olduğu söylenilebilir. Bu dostluk ihtimali de onun görüşlerinin Kızıldeli Bektaşîlerince de destekleniyor olduğu anlamını taşıyabilir. Şeyh Sırrı Rifai, Hacı Bektaş Veli hankahındaki şeyhin Abdullatif Çelebi olduğunu yazmaktadır. Bu tarihi verilerle uygunluk arzetmektedir. Burada bir şeyh-postnişin ayırımında bulunulduğu gözlemlenilmektedir. Şeyh Rifai mücerred Bektaşîlerin mürşit olarak gördükleri Seyyid Ali Dede ve Halil Dede'den “an- tevarüs-i min- hakikatî'n-nesebi'l-muttasıl ila- eşrefü'l-enam aslahu sulehai ve iftiharü'l-kübra ve halife-i zaman Es-Seyyid Ali Dede” gibi övgü

⁶ Bkz.: Şeyh Sırrı Rifai, Şeyh Bedreddinü'l-Halveti, (yazma) [Risâle-i Lâhutiye] *Bektaşîlik Hakkında Risâle* nu:1243, istinsah:Bursa, h.1284, (SK-İİH-38b)

dolu sözlerle söz ederken Abdullatif Çelebi'den sadece "sahibü's-seccâde eş-Şeyh Abdü'l-latif Efendi" sözleriyle bahsetmektedir.⁷ Ayrıca bir liste halinde o gün hayatta olan Kızıldeli soyundan gelen şeyh ve şehzadeleri de belirtmektedir.⁸

Şeyh Sırrı Rifai kaleme aldığı notlarda Kızıldeli Bektaşî tekkesinde görmüş olduğu erkân ve ibadetleri anlatmaktadır. Esere yukarıda da belirtildiği üzere Kızıldeli ekolünün temsilci ve halifelerinden bahseden cümlelerle başlaması bu eserin Kızıldeli yolunun ritüellerinin kaydedildiği bir kitap olarak görülmesi için yeterlidir. Risale-i Lahutiye giriş mahiyetindeki kısımdan erkânın anlatımına, gülbeng ve ibadetlerin kaydedilmesinden tarikat sembollerinin anlatılmasına kadar bir bütünlük arz etmektedir. Erkânın son satırlarında "Şerbet nur ola, sırrola, oturan, duran kardaşlar mamur ola, zümre-i münkiran ve Mervan kör ola, cümlemin isteğini veren Şah-ı Merdan bizimle ola, Kızıldeli demi devranı yürüye, hü"⁹ denilmektedir. Bütün bunlara dayanarak "Risale-i Lahutiye" Kızıldeli Bektaşî yolunu anlatan bir kaynak olarak görmekteyiz.

İkinci kaynağımız olan Uyunü'l-Hidaye de Kızıldeli Bektaşî yolunun inanç esaslarını anlatan bir eserdir. Metnin müellifi Giridli Resmi Ali Baba bu ocağın müntesiplerindedir. Risale-i Lahutiye'nin son sayfasında "Resmi Ali Baba sene 1204/1789"¹⁰ tarihi göze çarpmaktadır. Bu muhtemelen Giridi Ali Resmi Baba'nın vefat tarihidir. Çünkü aynı yerde yer alan "İsmail Baba 1218"¹¹ tarihi Şahkulu Sultan tekkesinin haziresinde yatan Seyyid İsmail Baba'nın mezar

⁷ "Hâdimü'l-fukarâ ve'l-mesâkin kutbü'l-ârifin ve zuhrü'l-vasılın fatih-i Rumeli Kırklar serdarı Kızıl Veli Sultan Seyyid Ali Efendimizin sene bin iki yüz on dört senesinde âsitane-i bâlâsında post nişin an-tevarüs-i min-hakikati'nesebi'l-muttasil ilâ- eşrefü'l-enâm aslahu sulehâi ve iftiharü'l-kübrâ ve halife-i zaman Es-Seyyid Ali Dede rahmetullahi aleyh meydan-ı tahtânisinde postnişin es-Seyyid Halil Dede rahmetullahi aleyh// ve ba'dehu zâlîke an-tevarüs-i min hakikati'n-esebi'l-muttasil ilâ eşrefü'l-enâm aslahu's-sulehâi ve iftiharü'l-kübrâ halife-i zamân Hazret-i Hüncâr el-Hâc Veli âsitanesinde postnişin es-Seyyid Ali Dede rahmetullahi aleyh//sahibü's-seccâde eş-Şeyh Abdü'l-latif Efendi rahmetullahi aleyh sene: 1214/1779 tarih-i müşarun ileyhde meydanda hâzır olan Kızıl Veli evlatları beyan şüde" Bkz.: Risale-i Lahutiye (SK-İİH-1b)

⁸ "Efkaru'l-vera eş-Şeyh Feyzullah Efendi, an evlad-ı Kızılveli
Diğer şeyhzade e's-Seyyid Ali Çelebi, an evlad-ı Kızılveli
Diğer e'Seyyid Veli Çelebi, an evlad-ı Kızılveli
Sipahizade e's-Seyyid Hüseyin Çelebi an evlad-ı Kızılveli
Beşezade e's-Seyyid Ali Çelebi an evlad-ı Kızılveli
Hatab Efendi e's-Seyyid Veli Çelebi an evlad-ı Kızılveli
E's-Seyyid Ca'fer Çelebi an evlad-ı Kızılveli
E's-Seyyid Veli Çelebi an evlad-ı Kızılveli
E's-Seyyid İbrhim Çelebi an evlad-ı Kızılveli
Hoca-i dâna e's-Seyyid İsmail an evlad-ı Kızılveli
Hocazade e's-Seyyid Ca'fer Çelebi an evlad-ı Kızılveli
Sipahizade e's-Seyyid Ahmed Çelebi an evlad-ı Kızılveli
E's-Seyyid Hasan Sipahi Çelebi an evlad-ı Kızılveli" Bkz.: Risale-i Lahutiye (SK-İİH-1b)

⁹ Risale-i Lahutiye (SK-İİH-4a-8a)

¹⁰ Risale-i Lahutiye (SK-İİH-38b)

¹¹ /hü döst /Câ-nişin-i kutb-ı a'zam Hâcî Bektaş-ı Veli /Seyyid İsmâ'il Baba ol vâsil-ı sırr-ı Hüda / Bir güzel cân özge bir sultân idi kim pür-kemâl / Nutk-ı pâkinden olurdu feyz- yâb ehl-i fenâ /Mazhar-ı sırr-ı hakikâtîdi kalb-i İlahî / Çeşm-i

taşındaki tarihle aynıdır. Uyunü'l-Hidaye'nin son sayfasında böyle bir notun bulunması Risale-i Lahutiye ile Giritli Resmi Ali Baba arasında maddi bir ilişkinin rahatça kurulabileceği anlamı taşımaktadır. Risale-i Lahutiye'yi istinsah eden veya okuyanlar bir not şeklinde onun vefat tarihini bu kitaba düşmüşlerdir.

Giridi Ali Resmi Baba, 18. yüzyılda yaşamıştır. “Uyunü'l- Hidaye” nin son sayfasında Seyyid Ali Sultan bendelerinden olduğu yazılıdır.¹² Şeyh Sırrı Rifai de el yazması notlarını 1779 yılında tutmuştur. Giridli Ali Baba'nın Hakk'a yürüyüşü 1789 yılı olduğuna göre aynı dönemlerde yaşamış oldukları bir gerçekliktir. Bu yüzden de Kızıldeli Ocağı mensubu olduğu kendi el yazısıyla elimizde bulunan Giridli Ali Baba'nın tasavvufi anlayışının Kızıldeli Ocağının anlayışıyla aynı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Giritli Ali Baba kendi el yazısıyla kaleme aldığı bir şiir mecmuasının sonunda şöyle demektedir:

“harrehu el-fakîrû'l-hakîr Giridî Resmi Ali Baba el-Bektaşî bende-i Seyyid Ali Sultan Kuddise sırrihu'l-azîz li sene seb'a ve tis'un ve mie ve elf (1196=1781);¹³ Bir tarikatım takipçisi, üstelik mürşiti konumundaki şahsın yazmış bulunduğu eserin o ekolün anlayışını ortaya koymuş olduğunu varsaymak zorundayız. Sıkı sıkıya tarikat silsilesine bağlı olan Bektaşilik önceki mürşitten devraldığı inanç sistemini talibe aktarmış, o talip mürşit olunca da aynı düşünceleri taliplerine anlatmıştır.

1. KIZILDELI BEKTAŞI OCAĞININ İNANÇ YAPISI

1.1. İnanç: “Vahdetivücut” ve İnancın Kökeni Olarak “Ehlibeyt” Anlayışı

Bektaşilik Hünkar Hacı Bektaş Veli vasıtasıyla silsile olarak Hz. Ali'ye dayanan bir tasavvuf yoludur. Osmanlı Devleti döneminde Anadolu, Rumeli ve Mısır'da tekkeler vasıtasıyla yaygınlaşmıştır. Bir tarafla Anadolu ve Safevi Kızılbaşlığıyla (Ocaklar) yakın bir mecrada yer alırken, diğer yanı sıra “turuk-ı aliyye” adı verilen tarikatların Alevi silsileye sahip olanlarıyla yine yakın bir hat üzerinde varlığını sürdürmüştür. Ancak hem Kızılbaş zümrelerden hem de “turuk-ı aliyye”nin diğer mensuplarından farklı tarafları her zaman olmuştur. Bektaşilik, Şah Hatai, Kaygusuz Abdal, Kazak Abdal çevreli bir inanç algılamasında “Kızılbaş” olarak görülebileceği gibi, Üsküdarlı Haşim Baba, Azbi Baba, Türabi Baba ve Giridli Ali Baba benzeri mutasavvıflar temelinde İbn Arabî'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücudun anlayışının takipçisi bir “mistik sistem” ya da Bektaşilerin hoşlandıkları nitelendirmeye “yol” olarak da değerlendirilebilir. Bu durum Osmanlı Devletinde var olmanın zorunlu bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zorunluluk devletle olan ilişkileri sürdürebilmek için başvuru olan bir “takiyye” yani gerçeği gizleme mecburiyeti değildir. Melamilik, Mevlevilik, Halvetilik,

pâkinde degildi zerre-i dehlü mâsivâ / Olsa bu mısra' sezâ târih-i sâl -i rihleti /Hakk ile hakk oldu giridi Seyyid İsmâ'il Baba / sene 1218 fi Şevvâl 19

¹² Giridi Ali Resmi Baba, Uyun u'l-Hidaye, Y. K. Sermet Çifter Kütüphanesi, nu:938, v:124.

¹³ GiridiAli Resmi Baba, *Şiirler Mecmuası*, İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi, nu: 17, istinsah tarihi: 1197, v:95

Rifailik, Kadirilik gibi diğer Alevi silsileli “tasavvuf yolları”yla kurulan samimi münasebetlerin doğal bir sonucudur. Aynı biçimde Abdal Musa, Dede Garkın, Hubyar Sultan gibi ocaklarla olan ilişki de -açık veya gizli, ama her zaman devam edegelmiştir. Sosyolojik bir gerçeklik olarak şu söylenebilir ki hem Bektaşilik diğerlerini etkilemiş hem de öbür ocaklar ve tarikatler Bektaşiliğe tesir etmişlerdir. Yukarıda isminden söz ettiğimiz dört Bektaşi mürşitinden Üsküdarlı Haşim Baba köken olarak Celveti, Azbi Baba ise Halvetidir. Diğer Tasavvufi ekoller bazen Bektaşiliğin meydanaevinde ve cemlerinde bulunacak kadar onlara yakınlaşmışlardır.¹⁴

Bektaşilik işte böylesine bir ortamda 18. ve 19. yüzyılları geçirmiştir. Bu onun Hünkar Hacı Bektaş Veli’ye olan bağlılığını hiçbir zaman etkilememektedir. Çünkü “yol” içerisinde Makalat ve Velayetname de okunmaya devam edilmiştir. Bu etkilenmeler ancak esasları Makalatça belirlenen bir anlayışın açılımları olarak görülebilir. Mesela Sadık Abdal: “Pirimizin ol Makalat’ı yeter/ Çam-ı çem mirat-ı âlem bî-hicab” demektedir. (Gümüşoğlu, 2009: 66)

Giritli Ali Babanın Uyunü’l-Hidaye adlı eseri de “yol”un içinden bir mürşitin inancı yorumlayıp açıklayışı biçiminde değerlendirilmelidir.

Giridi Ali Resmi Baba, 18. yüzyılda yaşamıştır. “Uyunü’l-Hidaye” nin son sayfasında Seyyid Ali Sultan bendelerinden olduğu yazılıdır.¹⁵ Şeyhi ise Ali Sırrı Babadır.¹⁶ Giridli Ali Baba İstanbul’da Davud Paşa Mahallesi yakınlarında defnedilmiştir. (Kılıç, 2004: 275)

Giridli Ali Baba, Uyunü’l-Hidaye’de Alevi kaynaklı tasavvufun çeşitli inanç esaslarını ortaya koymaktadır. Bu sistemin temelini ise vahdet-i vücud anlayışı teşkil etmektedir. Vahdetivücudun varlığın aslında bir ve tek, bunun da Allah olduğu görüşüdür. İslam mutasavvıfları İslamın yayıldığı topraklarda Kuran’a bu yorumla bakmaya başlamışlardır. Vahdetivücud anlayışını sistemleştiren sufi ise İbnü’l-Arabî’dir. Her ne kadar çağdaşı Mevlana Celaleddin Rumi de vahdet-i vücud anlayışıyla eserler vermişse de onda işin sanat boyutu felsefi bir alt yapı kurmaktan daha önceliklidir. Vahdetivücudun İbnü’l-Arabî’nin sistemleştirdiği biçimi Osmanlı coğrafyasındaki bütün tasavvuf hareketlerini etkilemiştir. İşte Bektaşilik de vahdetivücudun en yoğun biçimde işlendiği bir “yol” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayışın Bektaşilikteki ilk temelleri Hacı Bektaş Veli’nin Makalat’ına, Kaygusuz Abdal, Kazak Abdal, Sadık Abdal gibi yol ehli şairlerin eserlerine kadar uzanmaktadır. Burada ele alınmakta olan Uyunü’l-Hidaye’nin müellifi Giridli Ali Baba ise vahdetivücud anlayışını büyük oranda İbnü’l-Arabî’den etkilenerek ortaya koymuş görünmektedir. Eserin üç yerinde İbnü’l-Arabî’nin ismi geçmektedir. Bir yerde ise [“Bu tahkiki füsusunda dimişdi şeyh Muhyiddin/ Ki hak zahirdir ‘âlemde ve halk mesturdurur bir bir” (*Muhyiddin ibnü’l-*

¹⁴ Dursun Gümüşoğlu sözlü olarak tarafımıza “bu yakınlaşmadan ziyade iki tarikatte de icra-i faaliyet ettikleri gerçekliğidir. Mürşitlerin iki toplumun ihvanına farklı günlerde hizmet ettikleri Turgut baba’dan bize intikal etmiş bilgidir” demiştir.

¹⁵ Giridi Ali Resmi Baba Uyunü’l-Hidaye, Y. K. Sermet Çifter Kütüphanesi, nu:938, v:124.

¹⁶ Giridi Resmi Ali Baba el-Bektaşî, *Şiirler Mecmuası*, (yazma) İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi, nu:17.

Arabi Füsüsü'l-Hikem adlı eserinde şöyle demişti: Hak evrende görünmektedir halk ise gizlidir)¹⁷] şeklinde doğrudan Endülüslü sufînin en ünlü eserine atıfta bulunmaktadır. Okuyucu bunu açıkça gözlemleyecektir.

Bütün bunların yanı sıra genelde Alevî yani Hz. Ali'ye dayanan tasavvufun, özeld e Bektaşîlik ve Girdli Ali Baba'nın İbnü'l-Arabi'den farkları vahdetivücut sistemini ehlibeyt anlayışı üzerine oturmuşlardır. İbnü'l-Arabi'de belirgin ve kuvetli bir ehl-i beyt vurgusu bulunmamaktadır. Girdli Ali Baba vahdetivücutu açıklamaya Hz. Muhammed'in sistem içindeki yerini anlatarak başlar.

*“Bir gün Âlemin övüncü Hz. Peygamber Cebrail'e “Ey Cebrail kardeşim bu getirdiğin Kuran'ı görmekte misin” dedi. Cebrail “Bir yeşil perdenin arkasından verilmektedir. Nasıl duyuyorsam aynen size iletmekteyim. Bundan gerisini de bilmiyorum” diye cevap verdi. O vakit Alemin övüncü Hz. Peygamber “Ey kardeşim sana izin veriyorum perdeyi kaldır ve sana Kuran'ı vereni gör” dedi. Cebrail başka bir zamandaki vahiy alışında perdeyi kaldırmıca kendisine Kuran'ı aktaranın Hz. Muhammed olduğunu gördü ve hayretler içinde kaldı, Muhammed aleyhisselamın hangi derecede olduğunu anladı ve sustu.”*¹⁸

Alevî kaynaklı tasavvuf ekollerinin ve özel olarak da Bektaşîliğin “Allah-Muhammed-Ali” biçiminde simgeleştirdikleri vahdet inancı Girdli Ali Baba'nın inanç temellerinde de görülmektedir. Ali Baba bu konuda şunları söylemektedir:

*“[Allah elçisinin] “Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır”, diye buyurduğunu söylüyorsun. Resulullah bu hiç kimsenin inkâr edemeyeceği hadislerle Hz. Aliyle tek vücud olduklarını ifade etmektedir. Bir gün Hz. Ali'nin hasta olduğunu Hz. Muhammed'e bildirdiler. Orada işinin ehli Yahudi bir tabip vardı. Onu çağırıp “nabzıma bak gerekli tedaviyi yap” dedi. Tabip “hasta olan Ali'dir, sizde hastalık yok ki” deyince Resulullah elini uzatıp ısrarla nabzıma bakmasını istedi. Tabip de nabzıma bakıp gerekli tedaviyi yapınca o dem Hz. Ali iyileşti”*¹⁹

Vahdetivücutçu tasavvufta varlık alanına çıkış, -Bektaşîlikteki gibi ehlibeyt temelli olsun veya olmasın- “zuhur” veya “tecelli” kavramıyla açıklanır. Girdli Ali Baba da yaradılışı tecellinin en iyi ifadelerinden biri olan ayna mecazıyla (benzetme) açıklamaktadır.

“Âdemin yüzü Rahman'ın sıfatıdır Hak ayna (âyine) sından zuhur etmek gereklidir. “Gizli bir hazinedim bilinmeyi sevdim bilineyim diye mahlûkatı yarattım”²⁰” hadisi gereğince kendisini görmeyi arzu etti ve kün dedi bu âlem oluştu. Ondan âdemi bu âlemde ortaya çıkartıp en güzel sıfatlarla (sıfat-ı Ahsen-i takvim) yüceltti. Onu kendisine ayna edindi. Mümin müminin aynasıdır

¹⁷ Girdli Ali Baba, Uyünü'l-Hidâye, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan bölümü nu:141 (SK-ANT-141- 74a)

¹⁸ SK-ANT-141-16b

¹⁹ SK-ANT-141-60b

²⁰ Meşhur hadis kitaplarında bulunamamıştır.

*hadisi gereğince âdem Hakk'a aynadır. Eğer sen kendini görmek için aynaya bakınca kendini görürsün.*²¹

“Gizli bir hazineydim” hadisi her ne kadar medrese anlayışının hiçbir meşhur hadis kitabında bulunmadığı için sahih kabul etmediği bir hadise de tasavvuf erbabı tıpkı Ali Baba da olduğu gibi bu hadisi vahdet-i vücud anlayışlarını temellendirmek için kullanırlar.²² Çünkü mutasavvıflar hadisleri Hz. Muhammed’in yaşarken söylediği sözlerden ibaret saymazlar. Örneğin İbnü’l- Arabi asıl önemli hadislerin şu anda mana âleminde görüşülmesi mümkün olan Hz. Muhammed’den bizzat (keşfen) alınabileceği görüşündedir.²³

Ali Baba vahdetivücut yani varlığın tek olduğu istikametindeki inancını şu örnekle ifade edip açıklamaktadır:

“iki gördüğü nesnenin birini kır/boz (sındurur) diğerini getir desek o (asıl) nesneyi kırar. İki gördüğü için birini kırıp diğerini getiririm zanneder ancak eşya tek ve o şaşı olduğu için asıl nesneyi kırmış olur.”²⁴(...) Derler ki bunun çaresi işinin ehli bir göz hekimine gidip şaşılığı gidermektir. Yoksa pişman olur dışarıda kalırsın. Çünkü yol varanın, göz görenin ve Hak kabul edenindir. Muvahhid ve Allahu bilenlerden (ârif-i billah) olanlar türevi özden ve özü türevden ayırıp iki görmezler.”²⁵

Giritli vahdetivücut anlayışına Kur’andan çeşitli ayetleri örnek olarak getirmektedir. O “Allah’ın benzeri ve ortağı yoktur. Çünkü Allah “Allah muhîtdir her şeyi çepeçevre kuşatmıştır”²⁶ buyurmaktadır. Aynı zamanda “Allah bilgi bakımından her şeyi kuşatmıştır”²⁷ şeklinde bir buyruk da vardır. “de ki hepsi Allaha’tandır”²⁸ ve “De ki o Allah tektir”²⁹ ayetleri de aynı husustadır.” demektedir. Yazarımıza göre bütün bunların yanında “hayır ve şer yalnızca Allaha’tandır”, “Allahtan başka Tanrı yoktur” ve “Allahdan başka ebedi olan yoktur” Bu şeklindeki ifadeler³⁰ Hakk’ın birliğine ve ondan gayrı bir şey olmadığına işaret etmektedir. Ali Baba “Bunları sana Hak teala şahit olarak göndermiştir. Eğer bu şahitlerin tanıklığını kabul etmemiş olursan Allah’ı da inkar etmiş olursun. Kuran’ı yalanlar, Allah kelimamı inkar edersen böylece de inkarcı (münkir)

²¹ SK-ANT-141-18a

²² Ahmed Avni Konuk bu hadisten hadis-i kudsî olarak söz etmektedir. Bkz. Ahmed Avni Konuk, (Füsusü’l-Hikem Tercüme ve Şerhi, (hazırlayan:M.Tahrâli, S.Eraydın) Dergah yayınları, İstanbul, 1987, s.130

²³ Selçuk Eraydın, Ahmed Avni Konuk, Hayatı ve Eserleri, (Ahmed Avni Konuk, Füsusü’l-Hikem Tercüme ve Şerhi içerisinde) Dergah yayınları, İstanbul, 1987, s.xxxi

²⁴ SK-ANT-141-23b

²⁵ SK-ANT-141-25a

²⁶ Kurân 4/126

²⁷ Kurân 65/12

²⁸ Kurân 4/78

²⁹ Kurân 112/1

³⁰ Metinde ayet ve hadis deniliyorsa da ayet değildir, hadis olarak ise kaynakları belirlenememiştir.

ve içi dışı başka (münafık) olursun.³¹” diyerek görüşlerini pekiştirmek istemektedir.

Eserin devamında yine aynı anlayışı açıklamaya devam etmekte ve bu anlayış çerçevesinde Hak tecellisinin gerçekleşeceğini belirtmektedir: “Nereye dönerseniz dönün Allah’ın yüzü orasıdır”³², “Şüphesiz biz Allah’a aidiz ve ona döneceğiz”³³ ve “O gün hükümler kimin olacak? Elbette bütün varlıklar üzerinde mutlak hâkimiyet sahibi olan Allah’ın olacak”³⁴ ayetlerinin zevkine sahip olarak kendini bilesin, Allah bu âlemi yoktan yarattı derler ya işte o “yok” a varıp var olasin. O dem isimmiş, sıfatmış, hilkatmış, mazhariyetmiş, bunların tamamından kurtulup bütün sıfatların ve fiillerin toplamı olan Allah isminden tecelli edersin.³⁵

1.2. İnancın Aktarılması: Mürşit Anlayışı

Tasavvufta “bilgi”nin aktarıcıları “dede”, “baba” gibi isimlerle de anılan mürşitlerdir. Ali Baba kendisi de bir Kızıldeli Bektaşî Ocağı mürşitidir. Bu yüzden bu konuda yazdıkları birinciden kaynak kabul edilebilir. Giridli Ali Baba tasavvufun ikilikten kurtulmak olduğunu söylediği Uyünü’l-Hidaye bölümünün devamında bu ikilik şaşılığının ancak bir mürşit-i kamile bağlanmakla yok olacağını belirtmektedir.

Giridli Ali Baba “bunun çaresi işinin ehli bir göz hekimine gidip şaşılığı gidermektir” diyerek tasavvufun aktarılma ve öğretilme kurumunun temsilcisi mürşiti anlatmaya geçmektedir. Ona göre mürşit hakkı zahirde ve batında ana baba hakkından ileridir. Çünkü ana baba taklidinde olanlar tıpkı kuştan çıkan yumurta durumunda kalırlar. Bir kez daha doğmak isterse yumurtadan çıkan kuş gibi onu terbiye edecek, ana baba taklidinden kurtaracak bir anaya ihtiyaç duyarlar. Ana baba taklidinden kurtulmak için bir kâmil (olgun) mürşite bağlanılır. Yani bir anadan doğduktan sonra ikinci kez mürşitten doğup iki kez doğmuş olunur.³⁶

Hem bütün tasavvuf geleneğinde hem de Bektaşilikte her muhib³⁷ olmak isteyen tarikata alınmaz. Bu işe niyetlenen can pek çok çetin imtihanlardan geçirilir ve tasavvuf yoluna layık olup olmadığı konusunda sınanır. Tarikata intisap etmek bir şahsi tercihtir ve tarih boyunca bu böyle görülmüştür. En son olarak da ikrar ayininde mürşit kendisine “gelme gelme dönme dönme gelenin malı dönenin başı” der. Ali Baba, Allah dostlarının evvelkileri ta Hz. Muhammed’den beri bu nutku ikrar zamanında talibe söylediklerini ve bundan muhayyerliğin çıktığını belirtir. Yani talip isterse o anda dönebilir. Çünkü bu nübüvvetin getirdiği özel taraftır kişinin rızasına bağlıdır. Bir de genel nübüvvet tarafı vardır ki bu şeria yanındır. Özel

³¹ SK-ANT-141-32a

³² Kuran 2/115

³³ Kuran 2/156

³⁴ Kuran 40/16

³⁵ SK-ANT-141-33a

³⁶ SK-ANT-141-22b

³⁷ Muhiblik dervişlikten önce gelen bir aşamadır.

nübüvvet emirlerinde ise tevellayla teberrada sabitkadem olmak gereklidir. Ağaç altında biat etsinler diye emr olunduğunda Bedir gazası öncesi³⁸ bevn günleri yani ara zaman idi. Bu sebepten biat ahd üzerine vermek gerekli oldu. Âlemin övüncü (Hz. Peygamber) e uymak için talibe ikrar anında “gelme gelme gelenin malı dönenin başı” demek gerekir bu söz talibin elinden malını almak anlamında değildir, ahde uygun ve uyumlu davranmak içindir. Talibin mürşitinin emrine uyması ashabının Hz. Muhammed’in emrine uyması gibi olmalıdır. Çünkü âlemin övüncü (Hz. Peygamber) kendi arzuları doğrultusunda söz söylemez.³⁹ Allah “ve ne de kendi arzu ve heveslerine göre konuşmazlar. Bu vahiyden başka bir şey değildir⁴⁰” buyurmaktadır. Aynı biçimde mürşitte talibe kendi arzuları doğrultusunda söz söylemez. Eğer talip kendi cahilliği sebebiyle mürşitinin emrini hata addedip yerine getirmese mürşit onu affedip yaradılışa ve Muhammedî öze uygun bir biçimde aydınlatmalıdır. “Onlar ki hem bolluk hem de darlık zamanında Allah yolunda harcarlar. Öfkelerini yenerler ve insanları affederler, çünkü Allah ihsan edenleri sever⁴¹” emri gereğince talibin bilmediğini bildirmek ihsan etmektir. Zira görünüşte mürşitin emri hata görünse de talibe düşen onu yerine getirmektir. Mürşit herkesten önceliklidir ve talibin iradesi mürşitin iradesinde yok olmalıdır. İşte ikrar ve iman dedikleri budur.⁴²

2. KIZILDELİ BEKTAŞİ OCAĞININ AYİN VE İBADETLERİ

2.1. İkrar Cemi

Gerek bütün Bektaşî tarikati gerekse Kızıldeli Ocağı, özel günlerde ayin-i cem denilen bir ibadet yapmaktadırlar. Perşembeyi cumaya bağlayan ve hicri takvimin kabul olduğu dönemlerde “Cuma gecesi” olarak nitelendirilen gecelerde ayin-i cem yapılır. Bu ibadetin en renklisi ise dervişliğe ilk adımını atacak olan “cana” uygulanan ve “ikrar” ya da “nasib” ayini denilen tarikata giriş törenidir. Bu törene ikrarsız olan yani daha önce Bektaşîliğe giriş töreninden geçmemiş kişiler alınmaz. Bu gelenek “Babagân Bektaşîleri”nde hâlâ devam etmektedir. 19. yüzyılda bu tören şu şekilde yapılmaktadır:

Önce baba meydana girer, postuna niyaz ederek oturur. Sonra diğer canlar girerler. Hepsi tamamlanınca baba çerağın uyandırılması için talimat verir. Emri alan çerağı uyandırmak için ayağa kalkar. Niyaz ettikten sonra taht üzerindeki şem'i⁴³ alır. Sonra kapıya geçip “*hü eyvallah... âşıklar, sâdiklar, yanıklar, uyanıklar, ayn-ı ceme ve sâkinâna aşk olsun*” diye tercüman okur. Yavaş yavaş gelerek çerağı uyandırır. Ardından yine kapıya gidip “*Allah Allah, çün çerağ-ı*

³⁸ Resmi Ali Baba bu durumu Bedir gazası sırasında gibi zannetse de durum ve inen ayet “Biat-ı Rıdvan”la ilgilidir. Bedir savaşıyla alakalı değildir.

³⁹ SK-ANT-141- 10a-10b

⁴⁰ Kuran 53/3,4

⁴¹ Kuran 3/ 134

⁴² SK-ANT-141-11a

⁴³ Mum

fahrı uyandırdım Hüda'nın aşkına/ Seyyidü'l-i Kevneyn Hâtemü'l-Enbiyânın aşkına/ Sâki-i Kevser Aliyye'l-Murtazâ'nın aşkına/ Hem Hâdice vü Fâtıma Hayrî'n-Nisâ'nın aşkına/ Hem İmam Hasan Hulku'r-Rızâ'nın aşkına/ Hem İmam Hüseyin şehid-i Kerbela'nın aşkına/ Hem İmam Zeyne'l-Abidin Muhammed Bakır'ın aşkına/ Hem İmam Ca'fer-i Sâdik mezheb-i pak aşkına/ Hem İmam Mûsâ-i Kâzım zü'l-atânın aşkına/ Hem İmam Sultan-ı Horasan ibn Ali Musa e'r-Rızâ'nın aşkına/ Hem İmam Muhammed Taki hem ibn İmam Aliyyü'n- Naki'nin aşkına/ Hem İmam Hasanü'l-Askeri Mehdi-i Sahib-Zamân'ın aşkına/ Pirimiz Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin aşkına/ Haşre dek yansun yakılsun billah anın aşkına/ ber cema-i Muhammed kemal-i Huseyn Ali bülemler salavat/ eyvallah” şeklindeki tercümanı okur. Baba da “Allah Allah ahşam karibân çerağ-ı rûşen fahr-ı dervişân mânâ-i pîrân kuvve-i abdalân huzûr-ı hâzîrân selamet-i âşikân zuhur-ı imam şâh-ı merdân kanun-ı evliya pirim kutb-ı âlem Hünkâr Hacı Bektaş Veli evliyanın çerağı ebed ola ahşamlar hayr ola hayırlar feth ola şerler def ola münkir münafığın şerleri üzerimizden reddola. On iki İmamın himmeti üzerimize hâzır nâzır ola. Erhak on iki imamın katârından ayırmaya lafımız üstün ola, nutkumuz can bula iftiradan saklayıp gözcümüz beçimiz ola muradlarımız hâsıl ola niyazlarımız kabul ola. Nur-ı Nebî kerem-i Ali pirimiz Hünkâr Hacı Bektaş Veli hâzır ve gâib zâhir ve bâtın gerçeğe hü” diye gülbeng çeker. Sora elindeki pervane-i şemi yani çerağı uyandırdığı ateşi silkeleyip dinlendirir ⁴⁴ Babanın yanına gelerek niyâz eder, sonra çerağa, meydan taşına, küreye⁴⁵ niyâz eder. Bunu takiben orada bulunan canlara sağdan başlayarak tek tek niyazda bulunur. En son babaya niyaz eder. Meydanın ortasına gelerek “Allah dost hâzır gâib evvel âhir zâhir bâtın ayn-ı cem erenlerinin gül cemâline aşk olsun” der. Önce meydanın ortasına sonra da oturacağı yere niyaz ederek oturur. Baba, derviş olacak cana “Burada bulunan kardeşlerinden hangisini rehberliğe kabul edersin” diye sorar. Derviş olacak can her kimi rehber olarak istiyorsa yerinden kalkarak ona niyâz eder, sonra tekrar yerine geçer. Rehber önce başını okutur sonra derviş olacak canın elinden tutarak önce kapağı sonra başını (başında her ne varsa) çıkararak babaya götürür. Baba tiğbendi derviş olacak canın boynuna takarak ona teslim eder, sağ elini tiğbend ile tutup sol elini göğsüne koyar. “Esselamun aleyküm şeriat erenleri”, “Esselamun aleyküm tarikat erenleri pirleri”, “Esselamun aleyküm hakikat erenleri, nurları” “Esselamun aleyküm marifet sırları, erenler erhak hazretlerine, Muhammed Ali yoluna, oniki imam katarına koç kuzulu kurban getirdim (v) urup yenmeye havalet var mı?” diye sorar. Sonra “ağrınmış incinmiş varsa kalksın yok ise havâlet erenlerin” der. Rehber ayak ayak gelerek onu babaya teslim eder. Baba tiğ bendi eline alır. Can, sağ eliyle mürşitini elini bütün samimiyetiyle ve tam bir yönelişle tutup sol eliyle yine mürşitinin eteğini tutar. O an baba dervişin kulağına üç kere “Estağfurullah cemi günahlarımıza, yalan söylemeyelim, haram yemeyelim, zina etmeyelim, elimizle komadığımız nesneyi almayalım. Tövbe, tövbe, tövbe... Tövben tövbe-i nasuhan.” Bunun akabinde aşağıdaki ayetleri ve duaları okur:

“Bismillahirrahmanirrahim Amenerrasulü bima ünzile ileyhi mirrabbihî vel mü'mininun, küllün âmene billahî ve melaiketihî ve kütübihî ve rusühil, la nüferriku beyne ehadin min rusühil, ve kâlû semî'na ve ata'na gufraneke rabbenâ ve ileyke'l-masir. La yükellifullahü nefsen illa vüs'aha lehâ mâ kesebet ve aleyha, mektesebet, rabbena la tüahuzna innesiyna ev ahta'na, rabbena vela tahmil

⁴⁴ Bektaşiler “söndürmek” yerine “dinlendirmek tabirini kullanırlar”

⁴⁵ Bektaşî meydan girişinin karşısında bulunan ocağa ‘ Hz. Fatma Makamı ‘ ya da ‘ Küre Makamı ‘ adverilir.

aleyha ısran kema hameltehü aelleziyne min gablina rabbena vela tühammilna ma la takatelena bih, ve'fü anna, vağfirlena, verhamna, ente mevlana fensurna ael kavmil kağfiriyn.⁴⁶ "Şehidellahü ennehu la ilahe illa hüve vel melaiкетü ve ulü'l- ilmi kaimem bi'l- kıst la ilahe illa hüve'l- azızü'l- hakım. İnned- dine indellahi'l- islam...⁴⁷ Nevveytü en ağsele mine'l-gusli fenai ve min cemü'l- iştigali'd-dünya ve ma teşebbetü kezalike tekarrabu ilallahi teala⁴⁸ dedikten sonra üç ihlas bir fatiha, üç salavat-ı şerife okur. Fatiha, üç salavat-ı şerif. Salavat: Allahümme salli Muhammed ve ali Muhammed ve Ali ve Fatıma ve'bnihı el-Hasan ve el-Huseyn ve ala⁴⁹el-Huseyn. "İnnellezine yubâyiüneke inneke yubâyiüne'llahe yedullahi fevka eydihim fe-men- nekese fe-innema yenküsu alâenfisihi ve men evfâ bi-mâ âhede aleyhu'llahe feseyu'tihi ecren azıma."⁵⁰

Aşağıdaki ayet ve dualarla okumasını sürdürür:

"Lekad radiyallahu ani'l-mü'minine iz yubayıüneke tahta'ş-şecereti fe-alime mâ fi kulübihim feensele's-sekinete aleyhim ve aşâbehüm fethen karıba⁵¹ Elhamdulillezi lâ yebkâ illâ vechihi lâ yeküme lehü'l-mülkü "ve lehü'l-hükümü ve ileyhi turceün"⁵² Ya Abdullahe üzkuruni ahedellezi haracet mine'd-dünyaila'd-darı ahire. Eşhedü en la ilahe illallah vahdehu la şerike leh hakkın hakkın ve ilahiküm ilahen vahiden ehaden sameden ferden vitren hayyen kayyumen bakiyen daimen ebada lem yettehız sahibeten ve la veleden ve lem yekun lehu küfren ehade şerikün fi'l-mülki ve eşhedü enne muhammeden abduhu ve resulühü saffan saffan huve'llezi ersele esulihı bi'l- heda ve dini'l-hak liyezherahu ala'd-dini küllihı ve lev kerihel-müşrikine'l-kağfirin ve eşhedü enne emire'l-mü'minine Ali ibn Ebi Talibi esedallhi galibi imamen ma'sumen varisen varisen dâimen kabilallahu teala ve min kabile resulullahı ve ba'duhu evlâdu'l- Hasan ve evlâdu'l-Huseyn ve Ali ibnü'l-Hüseyn ve Muhammed bin Ali ve Ca'ferü's-Sadık bin Muhammedü mezhebi pak ve Musa bin Ca'fer ve Ali ibn Musa e'r-

⁴⁶ Kuran 2/ 285, 286 "O peygamber de kendisine Rabbinden indirilene iman etti, Mü'minler de (onlardan) her biri Allah'a, onun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı." Onun (Allah'ın) peygamberlerinden hiç birini diğerlerinin arasından ayırmayız (hepsine inanırız), dinledik, (kabul ettik) emrine itaat ettik, Ey Rabbimiz, mağfiretini isteriz. Son varışımız ancak sanadır" dediler. Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez. Herkesin kazandığı hayır faidesine, yaptığı şer kendi zararınadır. "Ey Rabbimiz, unuttuk, yahut yanıldysak bizi tutup sorguya çekme. Ey Rabbimiz, bizden evvelki ümmetlere yüklediğin gibi üstümüze ağır bir yük yükleme, Ey Rabbimiz takat getiremeyeceğimizi bize taşıma. Bizden sadır olan günahları sil, bağışla, bizi esirge. Sen mevlamızsın bizim. Artık kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."

⁴⁷ Kur'an 3/18-19 "Allah kendisinden başka tanırlı olmadığına tanıklır. Meleklerle ilim sahipleri deadalet ölçüsüne sarılarak tanıklık etmişlerdir ki o aziz ve hakim olandan başka hiçbir ilah yoktur. Allah katında din İslamdır..."

⁴⁸ Fena kirlerinden ve dünya meşguliyetlerinden ve buna benzer şeylerden temizlenmeye (yıkılmaya) niyet ettim. Böylece Allah'a yaklaşırlar.

⁴⁹ Anlamli bir kelime çıkarılmadı.

⁵⁰ Kur'an 48/10 "Sana bağılıklarını bildirenler, Allah'a bağılıklarını göstermiş olurlar: Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. O hâlde kim ahidini bozarsa yalnızca kendi aleyhine bozmuş olur ve kim Allah'a karşı taahhüdüne uyarırsa [Allah] ona büyük bir ödül ihvan edecektir."

⁵¹ Kur'an 48/18 "[Ey Muhammed] o ağacın altında sana bağılığını bildiren mü'minlerden Allah râzi olmuştu. Çünkü onların kalplerinden geçen şeyleri biliyordu. Böylece Allah, onlara bir iç huzuru bağışladı ve yakında gerçekleşecek bir zafer[in müjdesi] ile onları ödüllendirdi."

⁵² Kur'an 28/70; 28/88 "Allah'a hamd olsun onun yüzü dışında hiçbir şey baki değildir. Nihai hüküm onundur. Çünkü ona döndürüleceksiniz"

Rıza Şah-ı Horasan ve Muhammed ibn Aliyyü't-Takî ve Ali ibn Muhammedü'n- Nakî ve Hasan ibn Aliyyü'l- Askerî ve Muhammed Hasanü'l-Mehdi salavatallhu aleyhim ecmain evvelin ahirin zahirin batninin tayyibin tahirin salatullahi aleyhim ecmain La feta illa Ali la seyfe illa zülfikar

Şeyhünâ ehl-i terk ve'l-künc sâhibü'l-bahri ilmü'l-ledünni pirim Hazret-i Sultan Hacı Bektaş Veli kuddise sirrehü'l-azîz "Huvallahu alâ mâ tekûlu vekilüm"⁵³ "ve in tevellev kemâ tevelleytüm min kabli yeuzeübiküm azâben elimâ"⁵⁴ "İnnellezine yektumune ma enzelna minel beyyinati vel huda min badi ma beyyennahu lin nasi fil kitabi ulâike yelanuhumullahu ve yelanühumul lâimun"⁵⁵ "İllezine tâbu ve aslehu ve beyyenu fe ulaike etâbu aleyhim ve ene't- tevvabü'r- rahîym. İnnellezine keferu ve matu ve hüm küffarun ulaike aleyhim la'netüllahi vel melaiketi ven nâsi ecmain" "Halidne fiha la yühaffefü anhümül azabü ve la hüm yünzarun. Ve ilahüküm ilahü'v- vahid lâ ilahe illa hüver rahmanür rahîym"⁵⁶ "Ve minen nasi mey yettehizü min dunillahi endadey yühıbbunehüm ke hubbillah vellezine amenu eşeddü hubbel lillah velev yerallezine zalemu iz yeravnel azabe ennel kuvvete lillahi cemıav ve ennellahe şedidül azab İz teberraellezmet tübiu minellezimetbeu ve raevül azabe ve tekattaat bihimül esbab Ve kalellezimet tebeu lev enne lena kerraten fe neteberrae minhüm kema teberrau minna kezalike yürıhimüllahü a'malehüm haseratin aleyhim ve ma hüm bi haricne minen nar"⁵⁷ "Allâhü velıyyü'l-lezîne âmenâ yuhricühüm mine'z-zulümâti ile'n-nûri ve'l-lezîne keferü evliyâühümü't-tâğütü yuhricühüm mine'n-nûri ile'z-zulümâti ulâike ashâbü'n-nâri hüm fıhâ hâlidün."⁵⁸ "Yevme lâ yenfau mâlun ve lâ benûn(benûne). İllâ men etâllâhe bi kalbin selîm(selîmin)."⁵⁹ "İnnallahe ve melâiketehu yusallüne alennebiyâ eyyühellezine amenu sallu aleyhi ve sellimu teslîmâ"⁶⁰ "Sallu ala seyyidina Muhammedün ve âlihî ecmain bi rahmetike yâ erhâme'r-râhimîn ve'l-hamdulillahi rabbi'l-âlemîn.

Ceng ü cidal ehli olma, küçüğe izzet et, büyüğe ulıya hürmet eyle. Bir kimesnenin kusurunu görme, görürsen

⁵³ Bu kısım ayet değildir.

⁵⁴ Kur'an 2/159 "Gerçekten indirdiğimiz belgeleri ve doğru yolu Kitap'ta insanlara açıkladıktan sonra, gizleyen kimseler vardır ya onlara hem Allah hem de lanetçiler lanet eder."

⁵⁵ Kur'an 2/160-161-163-164 "Tövbe edenler ıslah olanlar ve gerçeği ortaya koyanlar bunun dışındadır. İşte onların tövbesini kabul ederim. İnkâr edip de o halde ölenler var ya, Allah'ın, meleklerin, insanların hepsinin laneti onlardır. Tanrınız bir tek tanrıdır. O merhamet eden, merhametli olandan başka Tanrı yoktur.

⁵⁶ Kur'an 2/165-166-167 "İnsanlardan bazıları Allah'tan başkasını Allah'a denk tanrılar edinir de onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır. Keşke zalimler azabı gördükleri zaman (anlayacakları gibi) bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilselerdi. İşte o zaman (görecekler ki) kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve (o anda her iki taraf da) azabı görmüş, nihayet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır. (Kötülere) uyanlar şöyle derler: Ah, keşke bir daha dünyaya geri gitmemiz mümkün olsaydı da, şimdi onların bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşıyaydık! Böylece Allah onlara, işlerini, pişmanlık ve üzüntü kaynağı olarak gösterir ve onlar artık ateşten çıkamazlar."

⁵⁷ Kur'an 2/257 "Allah, imân edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Küfredenlerin dostları ise şeytandır; onları aydınlıklardan karanlığa sürükler. Onlar cehennemliklerdir; orada ebedi kalıcıdırılar.

⁵⁸ Kur'an26/88-89 "Allah'a selim (selâmete ermiş) kalpe gelenler dışında kimsede çocukların ve malın fayda vermediği gün (beni utandırma).

⁵⁹ Kur'an 26/88-89 " O ne malların ne de oğulların fayda verdiği bir gündür, yalnızca temiz bir kalple Allah'a varan kurtulur"

⁶⁰ Burası, yani emanet olarak belirtilen sözün bulunması gereken kısım yazma metinde boş bırakılmıştır

ört elin ile. Elin ile örtemezsen dilin ile kalbin ile ört. Sırrı sır edip gelicilerden ol gelme gelme, dönme dönme; zira on bir tavladan kurtulan bizim bizim tavlada karar eder. Gelenin malı dönenin canı... Dönene lanet... Su gibi pak ol, her dem alçağa ak, eline beline diline pak ol. "Bismillahirrahmanirrahim. Yevme la yenfau malun ve la benun, illa men etallaha bi kalbin selim"⁶¹ "Sen beni babalığa kabul etin mi? Ben de seni evladlığa kabul ettim. Sonra emaneti sağ kulağına nefh ede (.....⁶²) Bism-i Şah-ı Merdan, üstad-ı nefes-i tarikat, İmam Hüseyin, Şah- ı Merdan kavlim Al-i Aba teslim. İmam-ı Cafer-i Sadık mezheb-i pakindenim, güruh-ı naciyedenim. Rehberim Muhammed mürşitim Ali. On iki imam efendilerimize teslim-i rızada olup gerçek erenlere tevella eyle (.....⁶³) teberra eyle. "Bismillahirrahmanirrahim. İnnallâhe ve melâiketehu yusallûne alen nebiyyi, yâ eyyuhellezîne âmenû sallû aleyhi ve sellimû teslimâ(teslîmen)"⁶⁴.

Allah Muhammed Ali Hünkar Hacı Bektaş Veli ikrarında sabit kadem eyle.

"Le kad radiyallahü anil mü'minine iz yübayıneke tahtes secerati fe alime ma fi kulubihim fe enzeles sekinete aleyhim ve esabehüm fethan kariba"⁶⁵ "Ez de divan-ı tarikat ra piran-ı çehar rükn-i alem ra Allahuekber (3) Ya Muhammed Ya Ali" diyerek akitlerini akt ederler ve derviş tığ bendini beline bağlar. Daha sonra açık olan başını giydirir.

Önce babaya, sonra çerağa ve yine rehber olan canla birlikte tekraren babaya niyaz ettikten sonra kapıya çekilir. "Yüzüm yerde özüm darda dünyam terk belim berk, erenlerden haklı hayırlısı seyruallah ederim. Eyvallah Hak gelsin" der. Baba o zaman hayırlısına şu gülbengi çeker: "Allah Allah vakitler hayrola, hayırlar feth ola şerler def ola, münkir münafık mat ola, Erhak Muhammed Ali belencemiz ola, Erhak karındaşlarımız serteser postunda daim. Yuf münkire lanet Yezid'e, rahmet mümine. Dem-i piran gerçekler demine hü."

Sonra can kapıya ve babaya giderek ona niyaz eder. Baba da onun tığ bendini akdeder ve başını tekbir eder. Derviş, çerağa, meydan taşına, küreye, orada bulunan canların tamamına sırasıyla niyaz eder. Dedeye de niyaz ettikten sonra ortaya gelir:

"Allah dost, hazır gaib, evvel, ahir, zahir batın ayn-ı cem erenlerinin gül cemaline aşk olsun" dedikten sonra yerine bir niyaz ederek oturur. Meydancı, niyaz ederek taht üstündeki şerbeti alır ve babaya teslim eder. Baba tekrar o cana verir. O can şerbeti alarak kapıya gider:

⁶¹ Teberra eylenilmesi gereken isim anlamlı bir kelime değildir, sanki bir şifre gibidir. İlk beş harfini andıran bir yuvarlak sonra "te-be-te" harfleri bulunmaktadır.

⁶² Kur'an 33/56 "Muhakkak ki Allah ve melekleri, Nebi'ye (Peygamber'e) salat ederler. Ey iman edenler (ölmeden önce Allah'a ulaşmayı dileyenler), siz (de) O'na salat edin! Ve (O'na) teslim olarak salat edin!

⁶³ Kur'an 48 "Andolsun Allah müminlerden, o ağacın altında sana biat ettikleri sırada hoşnut olmuştur. Onların gönüllerindeki bilmiş, üzerlerine huzur ve sükün indirmiş ve kendilerine yakın bir fetih nasip etmiştir."

⁶⁴ Burada muhtemelen Kur'an 76/21 "Sakâhüm Rabbühüm şarâben tahûrâ= Rableri onlara en temiz içecekler sunacaktır". şeklinde bir ayete benzetme vardır. Metnin anlamı ise Rableri onlara ortaya çıkan bir su sunacaktır". şeklindedir.

⁶⁵ Giridli Ali Resmi Baba SK-İİH-1243-6.b

Gel ey sâki-i vahdet sun piyâle// Sakâhüm rabbühüm mâen zuhûran⁶⁶
 Hayât ersün elinden ehl-i hâke// Sakâhüm rabbühüm mâen zuhûran
 Meyinden ehl-i diller mest -i bî-hoş// olub verdi heft gîti (yedi cihanı) ede cûş
 Ezelden eyledik ol bâdeyi nûş// Sakâhüm rabbühüm mâen zuhûran
 Dudağın şerbetinden kana kana// İçib âşıkların vaslma kana
 Yürekler nice bir firkatle yana// Sakâhüm rabbühüm mâen zuhûran
 İçenler bir kadeh câm-ı Alî'den// Dem urdular ezel kâlû beliden
 Bize erkândır iş bu (mey) veliden// Sakâhüm rabbühüm mâen zuhûran
 Götürsün dillerin cümle hicâbın// Ayân etsin gönüller mah-ı tâbın
 Getür meydâna ol Kevser şarâbın// Sakâhüm rabbühüm mâen zuhûran
 Olub sâki kulun aşkında mecnûn// Sebîl eyler yoluna eşk-i pür-hûn
 Yine devr eylesin ol câm-ı gülgûn// Sakâhüm rabbühüm mâen zuhûran⁶⁷

Bu tercümanı okuduktan sonra babaya teslim eder. Baba birer bardak doldurarak orada bulunan canlara verir. Bütün canlar içtikten sonra kapıya geçerek bu tercümanı okur:

“Mey olsun içene, Hasan velî, Hüseyin Ali, Saki-i saf, Selman-ı pak, eyvallah, verdiğim suya ferah-ı pak ver, Muhammed’e salavat, eğer verdin ise hasenat, ver Muhammed’e salavat, ber cemel-i Muhammed, Hüseyin Muhammed Ali’ye salavat”

Bunu takiben ortaya gelerek “Allah dost, hazır, gaib, ayn-ı cem erenlerinin gül cemaline aşk olsun” diyerek niyaz eder ve gülbeng-i şerbeti okur: “Şerbet nur ola, sırrola, oturan, duran kardaşlar mamur ola, zümre-i münkiran ve Mervan kör ola, cümlelerin isteğini veren Şah-ı Merdan bizimle ola, Kızıldeli demi devranı yürüye, hü”

2.2. Kırklar Semahı

Günümüzde semah adı verilen bu tören o dönemde sema’ adıyla anılmaktadır. Kırklar Semahı adlı bölüm “Risale-i Lahutiye” de ikrar ayininin hemen ardında yer almıştır. Sema kalkan dervişler dönerlerken üç defa “Ali Dost”, üç defa “Ah Hüseyin”, üç defa “Sultan Ali”, üç defa “Hünkar Hacim”, üç defa “Sultan Balım”, üç defa “Uryan Baba”, üç defa “Abdal Musa”, üç defa “Kızıl Veli”, üç defa “Süca Baba”, üç defa Saltuk Baba”, üç defa “Mehdi-i Zaman”, üç defa “dem gele”, üç defa “yevm gele”, üç defa “âşika aşk”, üç defa “Allah cemel-i Muhammed Ali” derler.⁶⁸

⁶⁶ Şeyh Sırrı Rifai, Şeyh Bedreddin’l-Halveti, (yazma) [Risâle-i Lâhutiye] *Bektaşılık Hakkında Risâle* nu:1243, istinsah:Bursa, h.1284. (SK-İİH-4a-8a)

⁶⁷ Bektaşilerin, hadis olarak belirttikleri ibareler çoğu kez “ehl-i sünnet” olarak ortaya çıkmış bulunan geniş uzlaşım geleneğindeki hadis kayıtlarıyla örtüşmez. Bu durum zaman zaman diğer tasavvufi gruplar için de geçerlidir. Tasavvuf, vefat etmiş bir Hz Muhammed’den ziyade, insan-ı kâmillerle her an alışverişte olan bir peygambere inanır. Tasavvuf ehli bugün de yaşanılır âlemden farklı bir boyutta (farklı rüya türleri vs.) Hz. Muhammed’den hadisler dinlediğini belirtmektedir. Bunun en çarpıcı örnekleri, 19. yüzyıl Bektaşiliğini derinden etkileyen İbn Arabî’nin eserlerinde görülür. Geniş bilgi için bkz. Nihat Keklik, *Muhyiddin İbn’ül Arabî El-Fütuhât el-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1990, s.85-92.

⁶⁸ Bu gelenekler hâlâ devam etmektedir.

2.3. Gülbengler ve Tercümanlar

Bektaşilerde dervişin bütün hayatı insan-ı kamil olabilmek için ayarlanmıştır. Derviş ikrar verdiği andan itibaren bütün hayatını Hakk'a adanarak sürdürür. Bu sebeple de yaptığı her işte ya Kur'andan bir ayete, ya Hz. Peygamberin bir hadisine⁶⁹ ya da yol ulularının görüşlerine uyar. Bu işleri yaparken de mutlaka dua eder. Dua, gülbenk ve bazen de tercüman adı verilen bu duaların ilk bakışta aralarında fark yokmuş izlenimi uyanmaktadır. Ancak Bektaşî geleneğinden gelen ve geçmiş ve günümüz Bektaşîliği hakkında ciddi çalışmalarıyla tanınan Dursun Gümüšoğlu tarafımıza sözlü olarak verdiği beyanatta gülbengin mürşit tarafından söylendiğini, tercümanın ise muhipler ve dervişler tarafından söylenen yakarışlar olduğunu belirtmiştir. Bektaşîlerin bütün günleri tercüman ve dualarla doludur. Mesela bir Bektaşî can dergâhı, bir Kızıldeli Bektaşî hanım evini süpürürken şu tercümanı okurdu⁷⁰:

Hüseyn-i Kerbelâ için erenler gözüm yaşıdır// Yezîde lânet erenlerin işidir// Pâyine yüz sürmek Aliy'e erenlerin işidir// Pîrimiz kırklar içinde Seyyid Sâlih Ferrâşîdir// Ber cemâl-i Muhammed kemâl-i Hüseyn Ali büleñ salâvât⁷¹

Su içerken şu tercümanı okur:

Can-ı dilden geçmişiz biz Rûm erenler aşkına// Can gözüyle dembedem Hakkı görenler aşkına// Yezîd elinde susuz cân verenler aşkına// Kerbelâ-i deşt-i gamda can verenler aşkına// Gözlerim yaşın sebîl edîb verdim sakâ Hüseyn (3 defa)⁷²

Bektaşilerde sofraya çok önemlidir. Özellikle muhabbet sofrası denilen tam bir tören biçiminde ve saatler süren yemek tam anlamıyla “yol” a dair bilgilerin aktarılma yeridir. Kızıldeli Bektaşîleri de sofraya tercümanla başlarlardı. Ancak ilkin sofrayı açma tercümanı okunurdu:

“Ve yut'imüne't-taâme alâ hubbihi miskînen ve yetîmen ve esîren⁷³ “İnnemâ tutimuküm li-vechillâhi lâ yüzüdu minküm cezaên ve lâ şekûren⁷⁴ Rabbenâ enzil aleynâ mâideten mine's-semâi tekûnulenâ iyden li-vevelinâ ve âhîrinâ ve âyeten minke verzuknâ ve ente hayru'r-râzîkîn⁷⁵

Sofraya şu tercümanla başlanırdı:

Evvel Allah diyelim Kadîm Allah diyelim// Geldi er sofrası erenler Şâh diyelim// Uzak gittik yakın geldik gezdik tozduk erdik yetdik erenler dergâhına yüz süregeldik// Sâhib-i himmet

⁶⁹ SK-İİH-1243/7.a

⁷⁰ SK-İİH-1243/7.a

⁷¹ “Ve kendi istekleri ne kadar çok olursa olsun muhtaçlara, yetimlere ve esirlere yedirirler” (Kur'an-76/8)

⁷² “(Ve kendi kendilerine konuşurlar) Biz sizi yalnızca Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür bekliyoruz.” Kur'an 76/9)

⁷³ Ey Allah'ım ey Rabbimiz gökten bize bir sofraya gönder; o bizim için –ilkimizden sonuncumuza kadar- sürekli tekrarlanan bir ziyafet ve senden bir işaret olacaktır. Ve bize rızığımızı ver, zira sen rızık verenlerin en iyisisin.” (Kur'an-5/114) SK-İİH-1243/10.b

⁷⁴ SK-İİH-1243/10.b

⁷⁵ SK-İİH-1243/10.b

erenlerin ulu dergâhında kadem-i şerîflerine yüzümüz yerde özüümüz dârda yüzler süregeldik//
Azîz erenlerin cemâl-i şerîfiyle müşerref olduk// Elhamdulillah erenlerden hayırlısın hakhsın şey
en li'llah taleb ederim// Ber cemâl-i Muhammed kemâl-i Hüseyin Ali râ salavâtullah eyvallah ⁷⁶

Diğer bir sofrta tercümanı ise şöyledir:

Himmet-i Merdân nimet-i Yezdân berekât-i Halilü'r-Rahmân Şâh-ı velâyet havâlet-i pîrân//
Sofrayı Halil saldı Selmân getirdi// Yüzü bismillah astârı elhemedulillah// Sofra-i Halil nimet-i
Celil ma'nâ-i merdân ez dem-i düvazde-i imâm// zuhûr-i Mehdi// keskin zülfikâr// kabûl-i
kurbân ez dem-i pîrân// Ber cemâl-i Muhammed kemâl-i Şah Hüseyin Ali râ bülend salavât

Bu da sofrta duası olarak okunmaktadır:

Nîmet-i şükr için eylediğimiz tevhdî Hannân// Dergâh-ı izzetinde kabûl eyleye Mennân//
Nîmet-i Celil-i gufrân// Berekat-i Halilü'r-Rahmân// Kuvvet-i lokma-i ekl-i dervîşân// Her
lokmasın batnımızda nûr-i sâfâ eyleye Yezdân// Nur-i Nebi kerem-i Ali pîrimiz Hünkâr Hacı
Bektaş Velî-i Merdân demine hu diyelim hu

Eğer sofrta kurban lokması varsa şu tercüman okunurdu:

Allah Allah nimet-i Celil sofrta-i Halil manâ-i Merdân ez dem-i düvazde-i imam ve çehardeh
mâsûm-ı pâk kabûl-i kurbân keskin-i zülfikâr ez dem-i pîrân// Ber cemâl-i Muhammed kemâl-i
Hüseyin Ali bülend salavât eyvallah ⁷⁷

Kurban tıglamak Bektaşiliğin önemli törenlerindedir. Onlar asla “kesmek” tabirini kullanmazlar.

Ve kuli'l-hamdü li'llahi'llezi lem yeteahhuz veleden ve lem yekün lehu şerikün fi'l-mülki ve lem
yekün lehu veliyyün mine'zzulli ve kebbirhu tekbîran⁷⁸ Allahuekber Allahu lâ ilâhe illallahu
vallahu ekber velillahi'l-hamd havâlet-i Şâh-ı Merdân Gerçeğe hü ⁷⁹

Başka bir kurban tekbiri de şöyledir:

Kurbân-ı Halil fermân-ı celil vâsita-i Cebrâil Allahu ekber Allahu ekber lâ ilâhe illallahu Allahu
ekber veli'llahi'l-hamd ⁸⁰

⁷⁶ SK-İİH-1243/11.a

⁷⁷ SK-İİH-1243/10.a

⁷⁸ “Ve de ki: Bütün övgüler döl edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, güçsüzlükten, düşkünlükten ötürü herhangi bir yardıma yardımcıya gereksinme duymayan Allah'a yakışır”, İşte O'nu hep böyle yücelterek an” (Kur'an-17/111)

⁷⁹ SK-İİH-1243/9.b

⁸⁰ SK-İİH-1243/9.b

Mürşitlerin okumakta oldukları bazı sofrâ gülbenkleri ise şunlardır:

Nûr ola sırrola münkir münâfık gözü kör ola// Hak erenler berekâtını vere// bu gitti ganîsi gele// Erenlerin hân-ı demi ziyade ola// getiren yediren pişiren canların ömürleri uzun istekleri feth ola// Sofra nûr belâlar dûr gönüller sürûr ni'metler zuhûr// Nur-i Nebî kerem-i Âlî pîrim Hacı Bektaş Velî dem-i Seyyid Ali Sultan gerçeğe hü⁸¹

Diğer bir sofrâ gülbengi:

Allah Allah nûr ola sırrola münkir münâfık gözü kör ola// Hak erenler berekâtını vere// bu gitti ganîsi gele// Erenlerin hân-ı demi ziyade ola// Sofra nûr belâlar dûr gönüller sürûr ni'metler zuhûr// Arta eksilmeye taşa dökülmeye// Kırklar yediler üçler Nur-ı Nebî kerm-i Âli pîrimiz Hacı Bektaş Velî dem-i efendim Seyyid Hazret-i Sultan Mahmûd Baba Lokma hakkına evliyânın keremine Gerçeğe hü⁸²

Diğer bir sofrâ gülbengi:

Allah Allah elhamdulillah zâdallah// Hak erenler getiren yetiren yediren pişiren kardaşlarımızın ömürleri uzun ola// hâzırda olan kardaşlarımızın istekleri feth ola// gâibde olan kardaşlarımızın hasretlerine kavuştura// münkir münâfığın şerleri üzerimden reddola on iki imâmın himmetleri üzerimize ve nâzır ola hak erenler katarından ve bazârından ayırmaya// Allah erenler gözcümüz ve bekçimiz ola// Yenimizden yakamızdan bekleyivere// Allah erenler cümle kardaşlara selâmetler ihsân eyleye// Muradlarımız hâsıl ola niyazlarımız kabûl ola// Nur-i Nebî kerem-i Âlî pîrimiz Hünkâr Hacı Bektaş Velî// dem-i Seyyid Ali Sultan Sarı Sûfî Hüseyin Baba ve Halîl Baba ve Sâlih Baba ve Yahya Baba Efendimizin demi devrânı yürüye Hâzır gâib zâhir bâtın gerçeğe yâ Allah hü⁸³

Bektaşiler ikrar verirken boyunlarına geçirilen tiğ bendi ömür boyu bellerinde taşırlar. Tiğ bend ya da tiğ-ı bendin anlamı yine Risale-i Lahutiyye'de anlatılmaktadır:

“Tiğ-ı bende tiğ u şeddullah dahî derler// Tâlib olana bunu bilmek farzdır// Yezîd Hişâm ve Âli Abdü'l-Melik lanetullahi aleyhim ecmain Hazret-i Muhammed Bâkır efendimizi boğmak murad eylediği vakit üç def'a mübarek boğazına kirîş takıp çektikte evvelâ Allah ismini yâd eyledikte bir düğüm oldu// Sâniyen (ikinci olarak) ism-i Muhammed'i yâd eyledikte bir düğüm dahî oldu// Salisen (üçüncü olarak) Hazret-i Âli ismini yâd eyledi// Bir düğüm dahî olup üç düğüm eylediklerinde mel'ûnun Hişâm nam (isimli) bir ayyârı var idi// Adına nedim-i kâfir derlerdi// Hemen tiğ-ı bendi getirin diye çağırıldı// Getirip teslim eylediklerinde ol anda Hazret-i İmam'ın bir muhibb-i pâk itikad yâveri (temiz inançlı) var idi// Adına Mü'min ayyâr derlerdi// Nidâ eyledi ki// Durun men tarikini

⁸¹ [Ey Muhammed] o ağacın altında sana bağlılığını bildiren mü'minlerden Allah râzı olmuştü. Çünkü onların kalplerinden geçen şeyleri biliyordu. Böylece Allah, onlara bir iç huzuru başıladı ve yakında gerçekleşecek bir zafer[in müjdesi] ile onları ödüllendirdi. Kur'an 48/18

⁸² SK-İİH-1243/14.b

⁸³ İBŞBAK-K-415/14.a

(usulünü) sizlere göstereyim diye mel'unlara dedi ki// Ne ile boğmak istersiz// Onlar dediler ki// Koyun bağırsağıyla isteriz// Mü'min cevap eyledi ki// Onula olmaz siz birkaç kurban getirin ama yapağılı olsun dedikte derakab bir koç getirdiler// Mü'min ayyâr kurbanın fi'l-hâl yapağısının yolup// Derakab bir tığ-ı bend büküp üç düğüm akd edib// tamam oldukta kurbanın üç ayağın bend edib// Kurbanı tığdan geçirip// Meni görün ne günâ edeceğim deyib// Hemen kurbanın ayaklarından tığ-ı bendi çözüp// Gitti boğazına takıp Hazret-i İmam'ın hapis olduğu hücre-i saadetin kapusuna varub// kendini dâr-ı mansûra çekib teslim-i hak oldukda// Yezîdî mel'unlar hemen varub mü'minin boğazından tığ-ı bendi çıkarıp alıb Hazret-i İmam'ın hücre kapısına gelib bende çekmek (idam etmek) murad eylediklerinde gördüler ki Hazret-i İmam müteveccih-i Hak olmuştur"⁸⁴

Tercümân-ı Tığ-ı Bend ve Elf-lâme:

Lekad radiyallahu ani'l-mü'minine iz yubayiüneke tahta'ş-şecereti fe-alime mâ fi kulûbihim feensele's-sekinete aleyhim ve ašâbehüm fethen karîba⁸⁵ Ez de düvazde-i tarikat râ// Pîrân-ı çehâr-ı rûkn-i âlem râ// Allahu ekber Allahu ekber ve beşşirü'l-mü'minine yâ Muhammed ya Ali⁸⁶

Pâlheng, bele kuşanılan kemerin biraz sol tarafına bağlanan yaklaşık el büyüklüğündeki taştır. Cebecioğlu, a.g.e.; Palehengin aslı: Hz. Peygamber ve Hz. Ali gazaya giderken kanaat için kuşaklarının arasına beşer adet taş koymuşlardır. Fukaraya (derişlere) palheng takmak buradan kalmıştır.⁸⁷

Pâlheng Tercümanı:

Ya Sabûr ya kanaat ya fahr ya riyazat ya mürüvvet ya Şâh-ı Velâyet innehu evliyâullah⁸⁸

Diğer Pâleheng Tercümanı:

.... Halaka seb'a semavâtin ve mine'l-ardi mislehünne⁸⁹ elâ in evliyâullahi lâ havfun aleyhim ve lâhüm yahzanûn

Bektaşiler bilindiği üzere mücerred ve müteehhil yani evlenmeyen ve evlenen olmak üzere ikiye ayrılırlar. Mücerred Bektaşilerin evlenmeme kararından sonra kulakları Pirevi'ndeki eşikte tahta kaşığın sapıyla delinir ve sağ kulaklarına mengüş denilen halka geçirilirdi. Bu gelenek Türkiye'de artık uygulanmamaktadır. Son mücerred Şevki Koca birkaç yıl önce Hakk'a yürümüştür. Ancak Arnavutluk ve Makedonya Bektaşileri bu geleneği sürdürmektedirler.

⁸⁴ SK-İİH-1243/14.b

⁸⁵ ... yeri göğü ve aynı şekilde yeri yarattı" (Kur'an-65/12)

⁸⁶ Unutmayın ki Allah'a dost olanların korkmaları için bir sebep yoktur. Onlar acı ve üzüntü çekmeyeceklerdir" (Kuran-10/62) SK-İİH-1243/14.b

⁸⁷ SK-İİH-1243/14.b

⁸⁸ Tıraş olmak anlamı taşıyan bu kelime şu şekilde Kur'an'da geçmektedir: (Kur'an-48/27) "... Allah dilerse Mescid-i Haram'a, güven içinde , başlarınız tıraşlı yahut saçlarınız kısa kesilmiş olarak ve hiçbir korkuya kapılmadan mutlaka girersiniz...."

⁸⁹ SK-İİH-1243/16.b

Mengüş Tercümânı:

*Yürü bir pîre yâ peş gezme âlemde serseri // Can u dilden ol muhibb-i hanedân-ı Hayderî
Gûşine sen as gulâm ol gel erenler cem'ine // Ol Aliyyü'l-Murtazâ'nın Kanberi'nin Kanber'i
Bektaşilerin traş olurlarken okudukları tercüman ise şöyledir:
Çün traş ettik müyî bulduk safâ // Ehl-i Beyte tâbi'iz kıldık vefâ
Gökden ne indi âyet muhallikine // Onun için oldu traş Mustafâ*

SONUÇ

Kızıldeli Bektaşî Ocağı 18. ve 19. yüzyıllarda törenler bakımından İstanbul, Anadolu ve Rumeli Bektaşî tekkelerinden farklı bir gelenek sürdürmemektedir. Yalnızca İstanbul Bektaşîliğinden farklı olarak samah adı verilen dini ritüel uygulanmaktadır. Bunun dışında İkrar ayininden gökben ve tercümanlara kadar bütün ritüeller diğer Bektaşî tekkeleriyle aynıdır.

İnanç esasları ise hemen hemen bütün tasavvuf ekolleriyle benzerlik göstermektedir. “O var ondan başka hiç bir şey yok” düsturuyula özetlenebilecek olan vahdetivücut anlayışı Kızıldeli Bektaşîlerince de benimsenmiştir. Giridli Ali baba Uyunü'l-Hidaye’de vahdetivücut anlayışının çeşitli yansımalarını derinlemesine ele almakta ve çok kıymetli bilgiler sunmaktadır.

Gerek *Risale-i Lahutiyye*’ye gerek *Uyunü'l-Hidaye*’ye dayanarak Kızıldeli Bektaşî ekolünün bugün Babagan Bektaşîliği olarak bilinen Bektaşî koluyla her bakımdan çok yakın benzerlikler taşıdığını söyleyebiliriz. Bunda Kızıldeli Bektaşî tekkisinin geçmiş zamanlarda bünyesinde çok sayıda mücerred derviş barındırmasının da rolü olabilir.

Kızıldeli Bektaşî ocağı günümüze kadar ulaşmıştır. Bugün de hem Rumeli’de hem de Anadolu’nun çeşitli yerlerinde bu ekolün takipçileri bulunmaktadır. Ancak günümüzde ekol Babagan Bektaşîliğinden ziyade Çelebi Bektaşîliğine yaklaşmış görünmektedir. 18. ve 19. yüzyıllarda bulunduğu dair hiç bir belge ve kayda rastlamadığımız “musahiblik” yani kardeşlik geleneği bugün Kızıldeli Ocağında vardır ve uygulanmaktadır. Bir bilim insanı olarak 18 ve 19. yüzyıllarda Kızıldeli Ocağında “musahiplik” yoktu diyemeyiz. Ama biz bu konuda yaptığımız ve uzun yıllar süren çalışmalarda hiç bir belgeye raslamadık diyebiliriz.

Son söz olarak şunu söylememiz gerekir: Bugün Anadolu’dan Balkanlar’a, oradan da ta Amerika kıtasına uzanan büyük coğrafi kütlede varlığını sürdüren Bektaşîlik, değişik kollara ayrılmakla birlikte, en genel adlandırmasıyla “Bektaşîlik” ismi altında çalışmada ortaya konulan tarihi geleneklerini büyük ölçüde yaşatmaktadır. Bektaşîlik, insanların ona ihtiyaçları devam ettiği sürece varlığını sürdürecektir.

KAYNAKLAR

GÜMÜŞOĞLU, D. (2009). Sadık Abdal Divanı, İstanbul: Horasan Yayınları.
KILIÇ F.(2004). Giridli Divan Şairleri, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.32, Yıl:2004.

REFİK ENGİN'İN KIZILDELI GEZİ NOTLARI

TRAVEL NOTES OF KIZILDELI OF REFİK ENGİN

Derleyen: Refik ENGİN
Düzenleyen: Arş. Gör. Ülker ŞEN*

ÖZET

Trakya ve Balkanlar'da yatır, tekke ve türbeler hakkında çalışmalar yapan Refik Engin 2004 yılında buralara yaptığı gezi sonrasında tespit ettiği durum ve uygulamalarla ilgili notlar almıştır. Bu yazıda Engin'in Balkanlarda yaşayan Kızıldeli Ocağı'na gezisi sırasında edindiği bilgiler, izlenimler ve gözlemlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kızıldeli, Alevilik, Bektaşilik, Refik Engin

ABSTRACT

Refik Engin, who did research on entombed saints, dervish lodges and shrines, took notes about the situation and practices he ascertained from 2004 to now via his journeys to Thrace and the Balkans. In this article, his information, impacts and observations about Kızıldeli Association in the Balkans were given place.

Key Words: Kızıldeli, Alevism, Bektashim, Refik Engin

Giriş

Seyit Ali Sultan, Hacı Bektaş Veli'nin Suluca Karahöyük'teki dergâhında aşçı postunda oturan ve aşçılık hizmetlerini yürüten bir mürşittir. Bir sabah görevinin başına geç gelir. Ocağı yakıp kazanı ateşe koyar. Bu sırada Hacı Bektaş Veli'nin dergâha geldiğini görür. Fakat aş henüz pişmemiştir. Seyit Ali Sultan hemen ayaklarını kazanın altındaki ateşe sokar ve aş hemen kaynamaya başlar. Bu durumu gören Hacı Bektaş Veli "Bir postta iki aslan oturmaz." der ve Seyit Ali Sultan'ı şimdiki Rumeli olan Yunanistan'ın Dimetoka kentine atar. Seyit Ali Sultan emir olunan yere gider.¹

Bugün Dimetoka'da Aşağı Tekke ve Yukarı Tekke diye iki makam vardır. Seyit Ali Sultanın türbesi Yukarı Tekke'de olup bakımlı ve ziyarete açıktır. Söylentiye göre bu iki tekke de aynı anda yapılan cemleri Seyit Ali Sultan yönetirmiş. Ancak müritleri bu olgudan habersizmişler. Seyit Ali Sultan Hakk'a yürüdüğünde Yukarı Tekke'den bir gözcü haber vermek için çıkarılır.

¹ Nejat Birdoğan. 1.Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli sempozyumu bildirileri, s. 80.

*Arş. Gör. Ülker ŞEN, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

Aynı anda Aşağı Tekke'den de bir gözcü çıkarılır. Gözcüler iki tekkenin yarı yolunda karşılaşmışlar. Birbirlerine nereye gittiklerini sormuşlar. Her ikisi de Pirin göçtüğünü söyler söylemez düşüp Hakk'a yürümüşler. Sonradan iki gözcünün bedenlerini müritleri göçündükleri yere sırlarlar. Orada hâlen iki mezar olup ziyaretgâhtır. Bu olayın sırrı çok uzun yıllar sonra çözülmüş ve her iki tekkede cem yönetenin Seyit Ali olduğu anlaşılmış.²

Asıl adı İbrahim olan, babası tarafından İbrahim Seydi diye çağrılan Seyit Ali Sultan, Timurtaş ve Kızıldeli olarak da anılmaktadır. 1356 yılında Osmanlı kuvvetlerinin Çanakkale Boğazı'ndan Rumeli'ye geçmesinde Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın yanındadır. Orduda ki görevi bilinmemektedir. Daha sonra Dimetoka'da Seyit Ali Sultan Tekkesi'ni kurmuştur. Doğum tarihi 1310 Hakka yürümesi 1402 olarak verilmiştir.³

Trakya ve Balkanlar'da yatır, tekke ve türbeler hakkında çalışmalar yapan Refik Engin 2004 yılında buralara yaptığı gezi sonrasında tespit ettiği durum ve uygulamalarla ilgili notlar almıştır. Bu yazıda Engin'in Balkanlarda yaşayan Kızıldeli Ocağı'na gezisi sırasında edindiği bilgiler, izlenimler ve gözlemlere yer verilmiştir.

Kızıldeli Notları

Refik Engin, zorlu bir vize koşuşturmasından sonra 20 Kasım 2004 günü Yunanistan'daki Kızıldeli Tekkesi'ne gitmek üzere yola çıkar. Cem Vakfı'ndan Cem Dergisi'nin editörü Ayhan Aydın, Küçük Çekmece Cem Vakfı şube başkanı Abidin Harman ile Kızıldeli Sultan mensuplarının yaşadığı yerleri gezip görüp kendilerinden bilgiler derlemeye çalışır. Engin ve diğerlerini Kasım Kurbanı'na davet eden Kızıldeli Derneği Koruma Başkanı Hasan Çengel, Türkiye'nin İpsala Gümrük kapısına bizzat gelerek kendi arabasıyla alır, 3 gün süresince ekibi evinde ağırlar ve buradaki süre içinde tüm yöreyi gezdirir. Kızıldeli Vakfı Derneği Başkanı Hasan Çengel, Ruşenler köyünde 1960 yılında doğmuş, 2008 yılında kanser hastalığına yenik düşerek Hakk'a yürümüştür.

Engin, Kasım Kurbanı'nın Trakya'da yapıla gelen Kasım Baba Kurbanları ile bir bağlantısının olup olmadığını belirleyememiştir. Çünkü Halk Kasım Baba değil Kasım Kurbanı demektedir. Kasım Baba Kurbanının Trakya'daki ile aynı tarihte olmasını ipucu olarak değerlendirse de ne yazık ki bu konuda net ve açık bir bilgiyi elde edememiştir. Engin, aslında Ramazan Bayramı ve oruç dolayısıyla Kasım Kurbanı tarihinin ertelenmiş olduğunu belirtmiştir.

İncelemeleri ve halkın verdiği bilgiler doğrultusunda Kızıldeli Vakfı'nın arazisinin verimsiz ve kıraç olduğunu aynı zamanda da arazilerin oluşturduğu yerlerin hemen yanı başında orman bulunduğunu ifade eden Engin, buğday ve ayçiçeği ekilmesine rağmen son yıllarda hükümetin Avrupa Topluluğu'nun verdiği yardımlar ile ayakta durmaya çalıştığını da kaydeder. Köy halkı 2002

2 Nejat Birdoğan. 1.Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli sempozyumu bildirileri, s. 1.

3 Bedri Noyan.Kızıldeli Vilayetnamesi,s.5.

yılında bir dernek kurulmasına öncülük etmiş, geleneklerine göre 12'ler kurulunun da önerisiyle bu derneğin ilk başkanı Hasan Çengel olmuştur. Engin, Çengel'in vefatından sonra yerine kimin seçildiği konusunda bilgisinin olmadığını belirtirken 12'ler hakkında şu bilgileri verir: "Kızıldeli muhiplerinin günlük sorunlarını danıştıkları 12 kişiden oluşan bir heyete 12'ler denilmektedir. Bu kurul, Kızıldeli Dede ve post babalarının bile saygı gösterdiği kararlarını kabul ettiği bir kuruldur. Halk kurul üyelerini seçim ile bu göreve getiriyor. Bu kurul halk adına karar alıp uyguluyor."

Engin, derneğin yaptığı faaliyetleri de şu şekilde sıralar: "Dernek ilk iş olarak bazı eski mezarlıkları ve kutsal sayılan yerlerin etrafını tel ile çevirmiş ve temizlemiştir. Bazı eski mezar taşları toplanmış ve düzeltilmiştir." Ayrıca Engin, uzun süre bu yöre askerî alan ilan edildiği için pek çok belge niteliğindeki taşların Rumların tahripleri nedeniyle yok olduğunu; Yunanlıların bilerek tahripler ve baskılar yaptığını bunun sonucunda halkın anavatana göç ettiğini vurgular.

Yine Engin'in verdiği bilgilere göre; Türklerden boşalan köylere ise Rumlar getirilmiştir. Bazı köylerde günümüzde Rumlar oturmaktadır. Hemen hemen her köye bu uygulama yapılmıştır. Kutsal değerler ve tarihi eserler Türklüğün izlerini taşıdığı gerekçesi ile yok edilmiş ve hâlâ bu konuda talan devam etmektedir. Bazı Kızıldeli köylerinde Rum nüfuz çok az olmakla beraber varlığını devam ettirmektedir. Okullarda Türkçe ilköğretim yapılmaktadır.

Engin'den gelecekte bazı hizmetler için Kızıldeli'ye ait bilgi, belge ve Bektaşilik ile ilgili basılı yayınlardan istenilmiştir. Cem Vakfı adına araştırmaya katılan Ayhan Aydın, bir miktar kitap getirerek orada bulunanlara dağıtmıştır. Dernek ilk iş olarak Yukarı Tekke binası içinde bir kütüphane kurmuştur. Kütüphanedeki kitap sayısının azlığında yakınan Engin, Türkiye'deki bazı yayın evlerinin ve dergilerin buraya en kısa zamanda bir miktar bağış kitap göndermelerini istemektedir. Zor şartlarda da olsa varlığını sürdüren Kızıldeli yolu erkânına hizmet eden – Engin'in tespit edebildiği- Yunanistan'da 6 adet Dede bulunmaktadır.

Engin, Kızıldeli erkânı hakkındaki bilgileri şu şekilde sıralamaktadır:

"Kızıldeli erkânında mürşit makamında bulunanlara 'Dede'; Dede yardımcılara 'Post Babası' denilmektedir. Dil alışkanlığı olarak Dedelere bazen 'Baba' da denilmektedir.

Esasında 1826 yılında Bektaşiliğin kapatılması ile birlikte Kızıldeli erkânına göre en büyük mürşit olan Halife Dede, Arnavutluk'a can korkusundan kaçınca Halife Dede makamı günümüze kadar boş kalmıştır." Kızıldeli Bektaşileriyle senelerdir diyalog hâlinde olan Engin, Halife Dede makamına yeniden bir atama yapılması ve artık değişik merkezlere Dedelik almaya gidilmesi ve ikiliklerin kalkmasını yönünde telkinlerde bulunmaktadır.

Engin'in 2004 yılında elde ettiği verilere göre Yunanistan'da göreve devam eden Dedeler şunlardır:

1. Mehmet Koç, Kaypak köyünde
2. Mehmet İsmailoğlu, Ruşenler köyünde

3. Ahmet Paşa, Mesimler köyünde
4. Ali Nalbant, Balabanlar köyünde
5. Ahmet Nalbant, Hebil köyünde
6. Hüseyin Babutçu, Musacık köyünde

Engin, hâlen yapıla gelen kurban gelenekleri ⁴ ile ilgili ise şu bilgileri sıralamaktadır:

“Karaören köyünde Gani Baba Kurbanı, 8 Kasım tarihinden evvelki ilk Perşembe günü yapılmaktadır.

Ruşenler köyünde Rüstem Baba Kurbanı, 8 Kasım tarihinden evvel yapılmaktadır.

Babalar köyünde Mustafa Baba Kurbanı, 8 Kasım tarihinden evvelki ilk Pazartesi günü yapılmaktadır.

Kütükler köyünde Dolu Baba Kurbanı, Gani Baba Kurbanı’ndan evvelki ilk salı günü yapılmaktadır.

Köse Köy’de Sinan Baba Kurbanı, Dolu Baba Kurbanı’ndan evvelki ilk cumartesi günü yapılmaktadır.

Gazi Baba Kurbanı, 8 Kasım tarihinden evvelki ilk Pazartesi günü yapılmaktadır.

Yılanlı köyünde Çilingir Baba Kurbanı yapılmaktadır.

Ahlâtçı Köyü ile Köse köy arasında bir yerde Hasan baba kurbanı Çilingir baba kurbanından evvel yapılmakta imiş.

Ahlâtçı köyünde Sinan Baba Hıdrellez’den 40 gün sonraki ilk Pazartesi günü yapılmaktadır.

Aşağı Kamberler köyünde senede 2 defa kurban yapılmaktadır. Hıdrellez’i 40 gün geçtikten sonra ve ekim ayı başında Perşembe günü yapılmaktadır.

Hebil (Ebil) köyünde Hıdrellez’i 40 gün geçince Kırk Kurbanı (Kırkların Kurbanı) yapılmaktadır. Eski Hebil köyü arazişi günümüzde Bulgaristan toprakları içinde kalmıştır ve Yunanistan’ın kuzeyindedir. Hacı Ören’deki tekke ve yatırlar Yunanlılar tarafından tahrip edilmiştir.”

Adları kurban geleneklerine verilmiş erenler hakkında net bilgiler elde edemeyen Engin, hâlen yörenin sesi durumunda ve kendisi de Kızıldeli toplumundan olan Rodop Rüzgârı gazetesinin sahibi İbrahim Bey’in bazı yatır ve tekkeler hakkında yazılar yayımladığını ve kendisinden bu konuda bilgiler geldikçe okurlarıyla paylaşacağını belirtir.

İki gün, iki gece Ruşenler ve civar köylerden gelenler ile görüşen Engin, burada çeşitli bilgiler derler. Çevre halkının isteklerini not eder. Halkın o kadar istek ve dilekleri vardır ki bu durum

⁴ Kaynak kişiler: Muharrem Çilingir, 1945, Öğretmen. Büyük Derbent; Abdi Pencil, 1952, İlkokul Taşal köyü, Dedeğaç/Dimetoka; İbrahim Çakır, 1951, Yukarı Kamberler, İlkokul.

karşısında Engin, şaşkınlık içinde kalır: “Her şeyden yoksunlar. Tarihi bilgileri yok denecek kadar azalmış. Bilenlerden derlenen bazı bilgilerin halka ulaşmadığı görülmüştür. Çünkü ellerine geçen kitap sayısı iki elin parmakları kadar bile yok.”

Engin ve yanındakiler, pazar günü Kasım Kurbanı için Mürsel Bali tepesindeki kurban geleneğine katılmıştır. Kurbanların kaynatıldığı binaların üst yanında Mürsel Bali'nin türbesi bulunmaktadır. Burada birçok mezarın olması Engin'in dikkatini çeker ve burada eskiden bir köy veya yerleşim yerinin olup olmadığını bölge sakinlerine sorar. Çevre halkı eskiye ait durum hakkında bilgilerinin olmamakla birlikte civar köylerde ölenlerin Mürsel Bali'nin yanında gömülmek istedikleri için vasiyet üzerine getirilmiş olabileceklerini söylerler. Ancak bu fikre orada bulunanların çoğu katılmaz.

2002 yılında Ahmet Kara Hüseyin'in izni ile arsasının kenarına cem evinin temeli atılmış, 2003 yılında ibadete açılmıştır. Yeni nasiplerin alınmaya başlanması çok arzu edilmektedir. Engin, bunun sebebini şöyle açıklar: “Çünkü Trakya'daki Bektaşî sürekliliği gibi Kızıldeli Bektaşîliğinde de nasip alıp yola giriliyor. Anadan doğma Bektaşîliği kabul edilmiyor.”

Burada haftalık Rodop Rüzgârı adlı bir gazete, Azınlıkça adlı aylık bir dergi çıkarıldığını ve yalnız özel bir Türk radyosunun yayınının var olduğunu ifade eden Engin, dergi ve gazete yetkilileri ile görüşmeler yapar. Dört sayıdır çıkmayan Azınlıkça'da Bektaşîliğe ait verilen bilgiler okurlarına az gelmektedir. Çünkü halk, kendilerini ve geçmişlerini daha iyi tanımak ve gelecek nesillere bunları bilimsel yoldan aktarmak istemektedir.

Mürsel Bali ye ait bir tekke veya zaviye yeri olup olmadığını birçok kişiye soran Engin, bu konuda yeterli bir bilgi alamamıştır. Osmanlı arşiv kayıtlarında Kızıldeli tekkesiyle Mürsel Bali tekkesine ait bazı kayıtların olması Mürsel Bali tepesinde bir tekke yeri olması gerektiğine dikkat çeken Engin, gerekli araştırma ve kazılar yapılırsa bu tekkenin yerinin de belirleneceğini ifade eder.

Bulgaristan'da bulunan Kızıldeli erkânına bağlı Çarşambalılar olarak da adlandırılan Yeşil Abdal muhipleri, Veysel Bayram rehberliğinde 1925 yılından bu yana ilk defa toplu olarak Pırlerini ziyarete gelmişlerdi. Böyle bir ilke şahit olan Engin, şu bilgileri verir: “Bu toplum, Yeşil Abdal tarafından Babai grupları olarak adlandırılan topluluğun içinden birkaç köyü kendi inancına bağlamış, bu inanç grubu 1925 yılına kadar bu tekkeye her yıl belli bir miktar para yardımı gönderiyormuş. Yukarı tekkenin yakınındaki Ruşenler köyü Dedeâğaç merkezine bağlı Dimetoka (Dimetyon) ilçesine bağlı 70 hane civarında çiftçilik, pazarcılık ve çok az miktarda da hayvancılık ile geçiniyorlarmış. Bu yöreye gelenler de göreceklendir ki arazi yapısı Tekirdağ'ın Şarköy ilçesi civarındaki arazilerin bir kopyası gibidir. Yalnız arazi Şarköy'den daha da kıraç ve çok verimsiz sayılabilecek cinstendir. Hatta bazı yöreleri de Kırklareli'nin Kofcağz ilçesi arazisine çok benzemektedir. Köy yolları asfalt yapılmıştır. Okuma düzeyi ilkokul ile sınırlıdır. Sadece Büyük Derbent köyünde bir öğretmen bulunmaktadır. Burada bilinçli olarak Türkler okumaktan alıkoymuştur. Ancak bazı

kişiler Türkiye’de çocuklarını okutmaktadırlar. Gençlerden bazıları da Almanya ve diğer ülkelere gitmiştir. Yunanlılar, Türkiye göçünden sonra bu yerlere, aynı toplumun Ahren diye adlandırılan Pomak Türklerini ve bir miktar da Rum’u yerleştirmiş. Tamamen boşalan köylere Rumlar yerleştirilmiş. Rumların gençleri ise köylerde kalmamaktadır. Televizyonda Türkçe yayınları uydu ile seyredilmektedir.”

Engin, bölge halkının Türkiye’yi uluslararası spor müsabakalarında desteklediklerini, Yunanlıların Türk kökenli sporcuları millî takıma almadıklarını, şimdiye kadar Yunanistan ordusunda Türklerden ast subay ve subayın yer alamadığını aktarır.

Gezi sırasında Türkiye sınırına 25 km uzak olunmasına rağmen cep telefonları çekmez ancak 10 km’den sonra telefonlar çekim alanına girer.

Engin, günümüzde çok sözü geçen ana dilde eğitimin Türklere burada ne kadar uygulandığını sorduğunda, aldığı yanıt çok şaşırtıcıdır. Sadece günde bir kez 5 dakikayı aşmayan haber programının olduğunu söylerler. Ana dilde eğitim konusunda bize şart koyan Avrupa’nın ne Fransa ne Almanya ne de Yunanistan’a böyle bir uygulama için baskı yapmadığını da eklerler. Engin, bu durum karşısında **milletvekillerimizin** duyarlı olmasını ister.

Engin’in cemlerinde dem olup olmadığı ile ilgili soruya “Eskiden varmış ama günümüzde biz kaldırdık.” cevabını verirler. Engin, cemlerde demle ilgili şöyle devam eder; “Türkiye’de de bu konuda kesin bir uygulama görülmemektedir. Bazı yörelerde var, bazılarında yoktur. Muhabbet evinde nefesler söylendiğinde Türkiye’deki Kızıldeli grubuyla aynı olduğunu gördük. Yalnız cemlerinde Zakirlerin eksiklerini hissettiklerini söylediler.” Engin, erkânlarının eksiklerinin tamamlanması ve erkânlarda söylenen nefeslerin bir araya toplanıp düzeltilmesi tavsiyesinde bulunur. Sohbet 1924’ten sonra Yunan, Bulgar ve Almanların yaptıkları ezizyetlerin anlatılması ile devam eder.

Yunanistan’daki bazı tarikat mensubu toplumlar sorulduğunda bunlar hakkında bir şey bilmediklerini ifade ederler. Engin’in dikkatini çeken diğer bir nokta kahvehanelerde Beşiktaş, Galatasaray ve Fenerbahçe takımlarının posterlerinin asılı olmasıdır. Buralardaki gençlerin Türkiye’den gönderilecek kitap ve dergilere ihtiyaçlarının olduğunu belirten Engin, nasipsiz gençlerin muhabbetlerin ibadet kısmına giremediklerini de ekler.

Kendilerini **Kızıldeli Bektaşî’si, Alevi Bektaşî** olarak tanımlamaktadırlar. Diğer toplumların kendilerini Bektaşî, Alevi, Kızılbaş adları ile tanımladıklarını; Yunan makamlarına ve Sünnî toplumdan kişilere güvenmediklerini söylerler. Bunun sebebi de çoğunlukla Yunan hükümeti ile iş birliğine girmekten kaçınmalarındadır.

Engin, bölge halkıyla ilgili bilgiler vermeye devam eder: “Burada Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu yıllarda Yunan Hükümeti’nin desteği ile cami hocalarının dağ köylerine baskı yaparak daha evvel karşı çıktıkları Arapçayı özendirmek için halkı zorlamaları ve bu yöndeki

baskıları hâlâ unutulmamıştır. Halk, zaman içinde Bulgaristan'dan alfabeler getirterek Latin harfleri ile Türkçe öğrenmeye çalışmışlar. Daha sonra Türkiye'den bazı girişimler olsa da halka aksetmemiştir. Avrupa Topluluğu'na üye bir ülkede yaşıyor olmalarına rağmen sahip oldukları haklar konusunda habersizdirler ve kendileri ile ilgili yapılacak girişimlerde nasıl bir yol takip edeceklerini de bilememektedirler. Gerçi herhangi bir adım atılsa da sonucundan pek de umutlu değiller. Bu noktada Türkiye'nin yardımına ve Yunanistan'a baskı yapmasına ihtiyaçlarının olduğunu söylerler.”

Engin, Mehmet Koç Dede'nin Türkiye için **“Biz o güzeli görmeden sevdik.”** cümlesini çok anlamlı bulur ve halkın “Buraya pek çok kişi geliyor ama bize yaptıkları çalışmalardan bir örnek göndermiyorlar.” diye sitem ettiklerini de belirtir. Daha sonra Kızıldeli köyü hakkında bilgiler vermeye devam eder:

“Kızıldeli köyleri Batı Trakya'da dağlık bir bölgededir. Zaten Kızıldeli toplumunun da lakabı Dağlı olmuştur. Aslında Türkmen ve Arenlerden (Pomaklardan) oluşmaktadır.

Arenler ve Türkmenler inanç birliği altında birleştiklerinden hiçbir sorun yaşamadan evlilikler yapmaktadırlar. Daha evvelden buraların Yunan hükümeti tarafından askerî alan olarak yasaklamasını tamamen siyasal ve kötü amaçlı olarak değerlendirmektedirler.”

Pomak Türklerinin genelde Sünni inanca sahip olmalarına karşın bu bölgedeki Aren olarak adlandırıldıklarını ifade eden Eren, Pomak Türklerinin Kızıldeli Bektaşisine geçmelerini Türkiye'de hâlen Bursa'da ikamet eden Emin Gümüştas'tan derlediği şekli ile şu şekilde devam eder: “Kızıldeli ocağında halen Aren olarak adlandırılan bir topluluk vardır. Halk arasında bunlara Ahren, Aren de denilmektedir. Bu toplumun aslında Pomak Türklerinden bir grup olduğu söylenmektedir.

Bu gün Türkiye sınırları içinde Pomak olarak bilinen toplulukların konuştuğu dil Bulgarcadır. Aren kelimesi Pomakçada “çalışkan” anlamındadır. Ahren adlı bir kelimenin Bulgarcada olmadığı söylenmektedir. Ahren kelimesinin şive veya bilemediğimiz diğer unsurlardan etkilenecek bu şekli aldığı tahmin edilmektedir.

Yunanistan'da iken, Kızıldeli tekkesinin yakınında oturan bir cami hocası bu yolu, erkânı merak etmiş. Tüm ısrarlarına rağmen yola alınmamış. Defalarca tekkeye gelip aralarına almaları için denemediği yol kalmamış. Yine tekkeye gelip aralarına kabul etmeleri için yalvarmış. Bakmış ki kimsenin onu alacağı yok. Eşğine binip evinin yolunu tutmuş. Ama eşğe ters binmiş. Niçin böyle yaptığını soranlara “Ben size arkamı dönemiyorum, siz bana arka dönseniz de bu inanca, bu zata (Seyit Ali Sultan'a) arkamı dönemiyorum.” diyor. Bu olaydan sonra bunu eşğinden aşağıya alıp yola kabul ediyorlar. Hocanın girişinden sonra Aren olarak adlandırılan bu topluluktan 70 çift nasip alıyor. Kızıldeli toplumu içinde yeni bir grubu oluşturuyorlar. Hâlen Bursa'da Arenlerden bir kişinin dede olduğu söylenmektedir.”⁵

⁵ Kaynak Kişi, Emin Gümüştas, Yunanistan / Gümülcüne, 1941, İlkokul, Kızıldeli Bektaşi Post Babası.

Yunanistan sınırları içine girdiğinde Eren'in iki şey dikkatini çeker: Birincisi köylerde çatıların üstünün kiremit yerine doğal 2 cm'den biraz kalın olan taş parçaları ile örtülmüş olmasıdır. Çatı malzemesi yapılan bu taş tahtaların bazılarının ebatları çok büyüktür. Ancak bunları halk kendi hünerleri ile belli bir ebada indirmiştir. İkincisi ise sınırdan Ruşenler köyüne kadar yol boyunca hemen yolun kenarlarına yapılmış küçük küçük kiliselerdir. Bu küçük minyatür kiliseler hakkında Engin'e, merhum Dernek başkanı Hasan Çengel şu bilgileri vermiştir: "Bunlar genelde buralarda kaza yapan veya başına kötü bir şey gelenlerin mum yakılması için yaptıkları minyatürlerdir. Aslında bunlar papazlar tarafından bilhassa halka telkin için bir bahane ile yapılıyor."

Gece, Türkiye dönüşü, bu küçük kiliselerin ışıktandırıldığı görülmüştür. Bu küçük kiliseler metalden ve önleri camlı olarak yapılmıştı. Kendileri ibadetleri için her türlü çabayı gösterirken kendileri haricindeki insanlara ve onların ibadetlerine tahammül edememekte idiler. Bu yöreye inançları ile sahip olduklarını belli etmek istercesine minyatür kiliseleri, genelde Yunan bayrağı olan renklerle yapmışlardır. Yunan bayrağı resim edilmiş, haçlar işlenmiştir.

Aşağı Tekke İzlenimleri

Engin, Aşağı Tekke ile ilgili şu bilgileri verir: "Aşağı Tekke yakınındaki Küçük Derbent köyü, göçler ile tamamen boşalınca buraya Rumlar yerleşmeye başlamıştır. Kızıldeli inancına sahip olanlar Yunanlıların yasaklamasından dolayı bu tekkeyi ziyarete gelememişlerdir. Küçük Derbent köyüne belki de bilinçli olarak yerleşim yaptırılmamış olabilir. Bu konuda bir bilgi bulunamamıştır. Aşağı Tekke'ye ziyaretler yakın zamana kadar yasaklanmıştır. Belli zamanlarda gelinse bile bu gelişler hep gizli olmuştur. Buranın yasak bölge yani askeri bölge ilan edilmesiyle birlikte halk tarafından ziyaretler azalmıştır. Zaman içinde harabe hâline gelen bu yerde sadece yatırın binası ayakta kalmıştır. Bu binanın da bazı yerleri derneğin kurulmasından sonra yapılmıştır. Yatır, günümüzde Kızıldeli Nehri kenarında sadece bir türbe binasından ibarettir. Yeni kurban kesme yerleri yapılmışsa da geniş bir alan boş durmaktadır. Etrafta birçok taş parçalarının olması buranın hayli büyük bir yerleşim yeri olduğunu anacak talan edildiğini kanıtıyor gibidir. Etrafında yakın zamanda yetişmiş gürgen ağaçları görülmektedir. Tekke, altıgen, bakımsız, ağır yöre taşlarından kiremit yerine konulan yassı, yaklaşık 2-3 cm kalınlığındaki taş parçaları belli bir ölçüye getirilerek çatı örtülmüştür. Bu tür çatı kaplama tüm yörede görülmektedir. Ağaçların yakın zamanda kesildiği ve yeniden yetiştiği anlaşılmaktadır.

Yukarı Tekke arazisinin eskiden taş duvarlar ile çevrildiği söylene de burada bu tür duvarların yıkılmış olabileceğine ilişkin kesin bir kanıt bulunamamıştır."

Engin, Tekkenin batı kısmında kendilerine rehberlik yapan aynı zamanda arabasıyla bu yerleri gezdiren Hasan Çengel'in verdiği bilgiye göre Aşağı Tekke ile ilgili notlarına devam eder:

“Tekkeden fazla uzak olmayan batı kısmında yaklaşık olarak 150 cm yükseklikte belli aralıklarla büyük taşlar, dikili ve hâlâ sağlam olarak ayakta durmakta idi. İlk önce bu dikili taşlara anlam verilmemiştir. Ancak Hasan Çengel'in bunların tekkenin buğday ambarının temel taşları olduğunu söylemesi üzerine yakından incelemeler yapılmıştır. Taşların üzerine zamanın aygıtları ile ağaçların oturtulması için girintiler yapılmıştır. Bu taşlar üzerine ağaçtan yapılmış ambar konulmuştur. Bundan 25-30 yıl öncesine kadar tahta ambarlar kendi köyümüzde de büyük taşlar üzerine kurulmakta idi. Bu yolla buğday ve tahılların yerden yüksek tutularak rutubetten ve sudan korunuyormuş oluyordu. Tekkenin öşür olarak getirilen tahılları bu ambarda saklanırmış.

Bu tekkede yaşayanların öldükten sonra gömüldüğü bir mezarlık olup olmadığı araştırıldığında Çengel, böyle bir yerin olmadığı ancak Aşağı Tekke'nin kuzey kısmında böyle bir mezarlığın varlığından bahsedildiğini bildirir.”

Tekkenin dereye yakınlığı 100 metre civarındadır. Kızıldeli Deresi geniş bir yatağa sahiptir. 19 Kasım günü buraya giden Engin ve yanındakiler herhangi bir su akışı görememiştir. Ancak 2 gün sonra aynı derenin üzerinden geçerken dereden hayli su akışının olduğunu görmüşlerdir. Tekkenin yakınlarına derneğin kuruluşundan sonra kurban kesim yerleri yapılmış ama tekkenin etrafı için herhangi bir çevre düzenlemesine gidilmemiştir. Hatta Engin tekke etrafında Rum koyun ve keçi çobanlarının var olduğunu belirtir.

Engin, tekkenin ne zamanda yapıldığına veya onarıldığına ait bir kaideye rastlamamıştır. Kendilerine rehberlik eden Hasan Bey de daha önce buralarda bu tür bir taş veya yazıya rastlanmadığını vurgulamıştır. Burada bilinçli bir şekilde kazı yapılması durumunda -pek umut olmasa da- bina kalıntıları veya şuan tahmin edilemeyecek buluntulara ulaşılabileceğini söyleyen Engin, Prof. Dr Ahmet Yürür Baba'nın 2003 yılında yaptığı ziyarette de kalan kalıntıların buldozerlerle ezildiğini aktarmaktadır.⁶

Hasan Bey'e “Halk kendini nasıl tanımlıyor?” denildiğinde “Alevi, Bektaşî” yanıtını verir. En büyük Kızıldeli köyü Ruşenler 350, 400 nüfusa sahiptir. En yakın köyler; Babalar, Karaören, Mesimler Kütüklü, Kamberler (3-5 hane kalmış) Hebil, Musacık, Salıncak Büyük Derbent'tir. Tekke yakınındaki Küçük Derbent'te şuan tamamen Rum nüfusu hâkimdir. Buradaki mezar taşları tamamen yok edilmiş, birkaç tanesinin kalan kısımları tekkenin duvarı dibine koyulmuş, birkaç tanesi de tepedeki çatının rüzgârdan uçmaması ve ayakaltında kalmaması için kaldırılmıştır. Mezar taşlarına yapılan tahribatın Yunanlılar tarafından yapıldığı iddia edilmektedir. Aşağı Tekke'nin durumu hakkında yukarıdaki bilgileri veren Engin, Küçük Derbent köyünün eski Türk Mezarlığı akıbeti hakkında vakit darlığından araştırma yapamadığını belirtir.

⁶ Prof. Dr. Ahmet Yürür Baba'nın Refik Engin'e verdiği İngilizce gezi notlarından alıntı. Tercüme Doç. Dr .Mevlüt Yaprak tarafından yapılmıştır .

Engin, bazı yazısız taşlara rastlar. Bu taşların genelde Trakya’da 1500 yılı civarlarında yapıldığı ve bu ayakucu taşlarının genelde yazısız ve şekilsiz olduğu söyler ve şöyle devam eder:

“Yeni mezarlıklarda bazı şekillerin olduğunu söylendi. Fakat gezimizin kısa kesilmesi nedeniyle yeni mezarlığı görme imkânımız olmadı. Belediye tarafından Aşağı Tekke’de bir çeşme yapılmıştır. Aşure ve Nevruz’da Yukarı Tekke’de toplanılıyormuş. Kurban genellikle mesire şeklinde yapılmaktadır. Bazı mezar taşları Aşağı Tekke’nin çatısına konulmuş. Bu mezar taşlarının biran önce korumaya alınması gerekmektedir. Buraya günümüzdeki yoldan hariç orman içindeki patika bir yoldan da gelinebiliyormuş. Ancak bu yolun zaman içinde kaybolduğu rivayet edilmektedir. Burası eski nahiye merkezi imiş ve Bulgarlar çok eski zamanlarda burada oturmuş. Göç sonrası ise Rumlar yerleştirilmiştir. Kızıldeli kayıtlarında adı geçen ilk Kızıldeli Vakfı köylerinden Tırfilli Viran köyünün adı günümüzde var olan Tırfilli Kedi köyü olabileceği yönünde bilgiler alınmıştır. Ancak bu bilgiyi destekleyecek kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.”

Saat Mahal Makamı

Saat Mahal Makamı’nın ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Bu makamda yatan iki kişi Kızıldeli ile aynı gün Hakk’a yürümüştür. Engin, Saat Mahal Makamı’ndaki mezarların talan edilmiş olduğunu; derneğin kuruluşundan sonra Saat Mahal Makamı’nın etrafının çevrilip korunmaya alındığını belirtir. Yerini ise şöyle tarif eder: “Saat Mahal Makamı, Aşağı Tekke ile Ruşenler arasındaki yolun hemen dibindedir. Aşağı Tekke’den Yukarı Tekke’ye giden yol üzerindedir. Her iki tekke arasında bir yerdedir. Buradaki mezarların üzerinde 40-50 yıl evvel çıkmış bir ağaç vardı. Eskiden Kızıldeli Vakfı arazisi içinde yer alan Saat Mahal Makamı günümüzde hazine arazisinde yer almaktadır. Yeni yol, eski yola sadık kalınarak aynı istikamette yapılmıştır.” Engin, burada yattığına inanılan iki kişiye ait mezar taşlarının bulunduğunu ve bu mezar taşlarının tahrip edilmiş olduğu yönünde ifadelerin olduğunu notları arasına ekler.

Engin, sofrası duası olarak duyduğu, Trakya’da Balım Sultan Bektaşilerinin nefes olarak okuduğu Haşim’in nefesinin aynen gülbak okunduğunu belirtir:

Şebberü şübber mürşidi rehber
 Şebbübü şübber Mürşidi rehber
 Sundular kevser Elhamdülillah
 Elhamdülillah Elhamdülillah el şükür Allah (Bu sıra okunmamaktadır. Fakat nefesin tam şeklini göstermek amacıyla buraya alınmıştır.)
 Sofra Ali’mdir himmet Veli’dir
 Şöhret dinindir Elhamdülillah
 Elhamdülillah Elhamdülillah el şükür Allah
 Hak’tır Muhammed olmuşuz ümmet
 Bulmuşuz rifat Elhamdülillah

Elhamdülillah Elhamdülillah el şükür Allah
 Muhammed güldür Pirim bülbüldür
 Cümlemiz kuldur Elhamdülillah
 Elhamdülillah Elhamdülillah el şükür Allah
 Dosta mihmanız cümlemiz canız
 Ehli imanınız Elhamdülillah
 Elhamdülillah Elhamdülillah el şükür Allah
 Pire muhabbet can ile hizmet
 Talibe nimet Elhamdülillah
 Elhamdülillah Elhamdülillah el şükür Allah
 Aşlınız nurdur vaktimiz surdur
 Sözümüz budur Elhamdülillah
 Elhamdülillah Elhamdülillah el şükür Allah
 HAŞİM'in zikri el fakrı fahri
 Bu demin şükürü Elhamdülillah
 Elhamdülillah Elhamdülillah el şükür Allah
 Gerçeğe Hü Eyvallah.

Bu duada okunan Haşim'in nefesinin daha önceden nefes olarak okunup okunmadığı sorusu sorulduğunda “hayır” cevabı verilmiştir.

Engin tarafından sorulan diğer bir soru da: “1960 ve 1961’de tekkenin arazisi Yunanlılar tarafından Kızıldeli köylerinde oturan Türklere ve Rumlara dağıtılmıştır. Günümüzde de Rumların İstanbul’da birçok yeri gelecekte isteyecekleri yönünde iddialar var. Sizin bu konuda bir isteğiniz oldu mu?” Burada yaşayanlar bu konuda hiçbir bilgilerinin olmadığını ve 1960 öncesi Kızıldeli Vakfına ait toprakların ne kadar olduğunu da pek bilmediklerini söylerler.

“Ruşenler köyünde muhabbetler Babalar köyünden gelen Ali Küçük tarafından yönetilmekte imiş. Bazı kişisel hataları yüzünden halk bu lidere karşı olumsuz düşüncelere vardıkları için bu durumu “Baş Dede” dedikleri Salıncak köyünden Recep Dede’ye danışarak yeni bir dede seçmek istediklerini bildirmişler. O da Babalar köyünden gelen dedenin hatalarını ve hâl, hareketlerini beğenmediğini halkın rahatsız oluşundan haberdar olduğunu yeni bir dedenin seçilmesinde yarar gördüğünü söylemiştir. Recep Dede 90 yaşında sağ fakat erkân yönetmiyor. (Engin’in gezisi sırasında sağ olan Recep Dede 2005 yılında Hakk’a yürümüştür. Ruhü şad olsun.)

Daha sonra halk 35 yaşındaki Mehmet İsmailoğlu’nu dede olarak seçmiştir.”

Engin, bu kişi ile de hayli sohbet etmiştir. Mehmet İsmailoğlu’nu biraz suskun ama çok iyi niyetli ve gönüllü bir dede olarak tanımlar.

Ali Kara Hüseyin, Engin ve yanındakileri Ruşenler köyü ile Yukarı Tekke yolu üzerindeki mezarlıklara götürmüş, aynı zamanda rehberlik de etmiştir.

Engin, geziye dair izlenimlerini şöyle aktarır: “İlk defa köyden 2,5 km uzaklıkta Yukarı Tekke’ye doğru yol aldık. İlk önce dere boyunda Dere Mezarlık veya Alt Mezarlık da denilen yere vardık. Buradaki mezarlar, okuyabildiğimiz eski yazıya göre 1145 –(1425) (1733) 1255 -1834 yılları civarında buraya gömülmüş. Bir mezarda hiçbir taş yoktu. Ya zamanla tahrip edilmiş ya da başına kara taş dikilip bırakılmış. Zaman içinde taşı yok olmuş. Burası 2000 yılında dernek tarafından korumaya alınmış. Bu mezarlığın 300 m yakınında Baba Pınarı çeşmesi vardır. Bu mezarlık 7 ile 10 mezardan oluşmaktadır. Başuçlarındaki mum yakılma yerleri de zamanın gereçleri ile yapılmıştır. Taşların tamamında 12 terkli Bektaşî taşlarının olması burada yatanların tamamına yakınının bu yola hizmet etmiş dedeler veya post babaları olabileceği izlenimini vermektedir. Taşların okunması ve halktan bu konuda bazı bilgiler edinilmesi ile bazı bilinmeyenlerin açığa çıkacağı inancındayız.

Buradaki mezarlar ile ilgili bizim kanaatimiz, bu mezarların 1826 yılından sonraki Bektaşî kıyımının ardından buraya gömülmediğidir. Bu mezarlığın ve tekkenin etrafı ardıç, kayın, çam ağaçları ile çevrilidir. Baba Pınarı da daha yukarıdayken sonradan buraya alınmıştır.

Pınarın yakınından yukarıya çıkılacak yerde dere üzerinde bir kemerli köprü görünmektedir. Yapı itibariyle çok eski olduğu izlenimini uyandırmıştır. Üzerinde herhangi bir yapılaş veya tamir kitabesi bulunmamaktadır. Mezarlıktan Cami etrafındaki mezarlara doğru hayli dik bir yol var. Ruşenler köyünden Yukarı Tekke’ye gidilebilecek asfalt bir yol yok. Buraya yol yapılmamasının nedenini sorduğumuzda Yunan ordusunun buraya bir yol yapmak istediğini fakat halkın askeriyenin bir şekilde yeniden buralara gelmesine karşı çıktığı için yolun asfaltlanmadığı cevabını aldık. Yunanlı yetkililerin bu konuda biraz duysız ve isteksiz olmaları halkın güvensizliğini artırmaktadır. Baba Pınarının da eski yapısında her hangi bir kayıt emaresi bulunmamıştır. Bu çeşme 30-35 sene evvel bugünkü yerine yapılmış.

Yukarı Tekke’nin arazileri eskiden taşlar ile bahçe duvarı gibi çevrili imiş. Günümüzde hâlen bu taş duvarlardan ayakta kalanları görmek mümkündür. Bugün Yukarı Tekke’nin bazı tarlaları yine türbedar tarafından ekilip biçilmekteymiş. Türbedar, üç kuşaktır bir ailenin bakımında imiş. Hatta bu ailenin bazı kişileri Tekirdağ’ın Muratlı ilçesinde oturuyorlarmış. Türkiye’ye geldiğimizde Muratlı ilçemizdeki bu kişilere selamlarını ilettik.

Bu mezarlıktan sonra yukarıda Cami denilen yerde iki yerde mezarlık vardır. Etrafta ardıç, çam ve kayın ağaçları mevcuttur. Cami’ye çıkmadan evvel üzerinden geçtiğimiz köprünün çok eskiden beri var olduğu söylenilmiştir. 1955–1960 yılına kadar bu camiye cuma namazına geliniyormuş lakin 1960 yılında Ruşenlere cami yapılmasından sonra burası kaderine terk edilmiş. Caminin girişte doğuya bakan büyük bir penceresi var. Camiye ait bir de minare varmış. Bugün ise bu minareden geriye kalıntılar vardır. Caminin etrafındaki mezarlıklara da Tekke Mezarlığı denilmektedir.

Caminin ne zaman yapıldığı bilinmemekle beraber 1826 sonrası yapılmış olabileceği tahmin edilmekte fakat 1825 arşiv kayıtlarında Yukarı Tekke’deki medresenin tamiri için

belli miktar paranın ayrılmış olması caminin varlığını 1800'lü yıllara götürmektedir. Cami başka bir amaçla kullanılmamıştır. Cami duvarları 1 m kalınlığındadır. Cami girişinin önünde bir avlunun olduğu anlaşılmaktadır. Caminin de çatısı yerel kayalar ile (kiremitler) örtülü olduğundan Aşağı Tekke'deki gibi zaman içinde çatıdaki kayalar nedeniyle çökme tehlikesi ile karşı karşıyadır.”

Engin, “Bu cami etrafında tekke haricinde bir yerleşim var mı?” diye sorduğunda caminin tam karşısındaki tepede zaman içinde sadece Yunan askerlerinin gözetleme kulelerinin olduğunu söylerler. Engin, bahsedilen gözetleme yerinin bugün mevcut olmadığını söyler ve devam eder, “Yukarı Tekke'de de bazı mezarlar gördük. Tüm mezarlıklar bakımsız olmakla beraber yakın zamanda korumaya alınmıştır. Tekke mezarlığında yakın zamanda sadece türbedarı gömülmüştür. Uzun zamandır bu tekke mezarlığına gömülme yapılmamıştır. Cami yakınındaki mezarlıkta mezarların şekil ve yapılarından hareketle kadın mezarları olduğu söyleyebiliriz.

Ayrıca burada halkın bilmediği teslim taşlı 2-3 tane mezar taşına rastladık. Ayrıca bazı mezar taşlarında çiçek, testi, meyve motifleri vardı. Bunların uzman kişilerce araştırılması gerekmektedir. Yine Türkiye de gördüğümüz hayat ağacı motiflerine burada da rastlanmıştır.” Refik Engin, Ali Kara Hüseyin ve Ayhan Aydın bu mezar taşları ile ilgili hem fotoğraf hem de video çekimleri yapmıştır. Mezarlıklar elden geldiğince temizlenmiş olsa da mezar taşlarının topraktan çıkarılıp düzeltilmesi gerektiğini ifade eden Engin, buradaki bir mezar taşında Hicri 1217 tarihini görür ve Miladi 1796 tarihine denk gelebileceğini söyler ve devam eder, “Tarihlere bakarak bir yorum yapmak yanlış olacaktır. Çünkü mezar taşlarının tamamının okunması sonucunda ancak bazı tarihler hakkında yorum yapılabilir. Belki de belli soylar belli yerlere gömülmüş olabilir. Çünkü bu mezarlıkta çocuk mezarları dahi var. Çoğunlukla ayakucu mezar taşlarında yazı yok. Bazılarında şekiller var. Bazı mezar taşları üzerindeki yazı ve şekiller doğanın aşındırmasıyla silinmiş. Bazı mezarlarda kara taşlar var. Taşlarda değişmeyen tek şey 12 terklı Bektaşî taşlarıdır. Yukarı Tekke'de teslim taşlı bir mezar taşına daha rastladık. Etrafta bir mermer ocağı olmadığı için bu taşların nereden geldiği bilinmiyor. Yaşlı kadınlar hâlâ ferace giymekle beraber yeni nesil hiç giymemektedir.”

Gezi sırasında Engin, Yukarı Tekke ile cami arasında eğilimli düzlükte bir harman yeri olduğunu öğrenir. Bu harman yerine tekkenin tüm tahıllarının toplandığını ve burada düğünlerle dövüldüğünü öğrenir. Halk, hâlâ buraya “harman yeri” demektedir. Engin, gezi esnasında gördüğü yerler arasında Yukarı Tekke'deki bir çeşmeden de bahseder. Bu çeşme eskiden Baba Pınarı yakınında iken çeşmenin taşları oradan alınarak bugünkü Yukarı Tekke arazisi içine yerleştirmiştir. Bu çeşme karşısında hâlen türbedarın kaldığı yer olan Paşa Konakları vardır. Paşa konağında Kızıldeli tekkesine ziyarete gelen fakat geç olduğu için veya yolu uzun olduğu için gidemeyenlerin geceleri konakladıkları yerdir. Paşa Konağı'nın yanında batı kısmına yakın bir okul olduğu söylenmektedir. Ama okuldan günümüze ulaşan bir şey kalmamıştır. Sadece temel yerleri belli olmaktadır. Bu okul ve caminin 1825 yıllarından evvel daha var olduğu Kızıldeli kayıtlarında görülmektedir.

Engin, aynı gün Yukarı Tekke'de Bulgaristan'dan gelenler ile bir toplantı yapar. Hasan Çengel misafirlere bir hoş geldin konuşması yapar. Ardından en kıdemli Dede Mehmet Koç ve Ruşen Köyü mürşidi Mehmet İsmailoğlu Dede kısa konuşmalar yapar. Üç ülke insanların bir araya gelmesinden duyduğu memnuniyetini çok açık bir dille anlatır.

Engin'in Kızıldeli izlenimlerini anlatmaya devam eder, "Kasım Kurbanı Mürsel Bali Baba türbesinin olduğu yerde yapılıyor. Türbenin olduğu yerde bir mezarlık vardır. Halk bu mezarlığın oluşumu hakkında çeşitli ve çelişkili bilgiler vermektedir. Çünkü buraya gömülmüş kişilerin çoğunluğunun Mürsel Baba'ya yakın olmak için bu inancı taşıyanların vasiyeti ile çeşitli Kızıldeli köylerinden geldiğini söylemektedirler. Fakat yakın yerde daha evvel yerleşimler olabileceği fikri çoğunluktadır. Yine de kesin veriler elde etmek için etrafta uzun vadeli bir çalışma yapılması gerekmektedir. 8 Kasım tarihinde Mürsel Baba Türbesi'nin alt tarafında kurban kesim ve tıglama yerleri vardır. Bu kurban kesim ve tıglama yerlerinin Mürsel Bali Baba ve tekkesi ile bir bağlantısının varlığı ya da bu yerde daha evvel böyle bir bina veya tekkenin olup olmadığı yönündeki merakımızı gideremedik. Çünkü halk bu konuda bilgi sahibi değildir. Mürsel Baba'nın bir Kızıldeli muhibi olarak görev yaptığı ifade edilir. Bu civarda veya etrafta Mürsel Baba Tekkesi'ne ait pek duyum bulunmamaktadır. Bu yöreye Mürsel Sırt'ı da denilmiştir. Burada yatanların taşlardan okunanlara göre Kızıldeli köylerinden olduğunu anlatan yazıların olduğu söylenmektedir. Mutlaka taşların okunup incelenmesi gerekmektedir.

Seçek şenliklerinin hangi sebeple yapıldığını sorduğumuzda 'Kızıldeli ile geçenler Seçek yaylasında bir araya toplanıp kurban tıglamışlar ve buradan dağılmışlar. Biz onun için bu aylarda Seçek yaylasında onların anısına kurbanlar kesip şenlikler yapıyoruz 'dediler. Türkiye'deki muhiplerin verdiği yanıt da bu fikre yakındır. Çünkü onlar Kızıldeli'nin Rumeli'ye ayak bastığı Türklerin yani Bektaşî inancına sahip olanların ilk varış tarihi olduğundan kutluyoruz diyorlar. Her iki tarafında anlatmak istedikleri aynıdır. Seçek şenliklerini kabul etmiyorlar. Seçek panayırı olarak biliyorlar. Seçek panayırındaki Panayır Ağası, Seçek ağası adı ile anılıyor. Dernek vasıtasıyla bazı yenilikler ve unutulmuş gelenekler yapılmaya başlanmış.⁷

Kızıldeli soyundan kişilere ait bir bilgiye sahip değiller. Askeriyenin buraları belli bir zaman zapt etmesini bir türlü hazmedemiyorlar. Çünkü kutsal değerlere hiç de saygılı olmamışlar. Halka bu konuda yardımcı olmamışlar. Sözler dönüp dolaşıp askeriyeye gelmektedir. Bu yaz askeriyenin geldiğini duyduk ve nedenini sorunca, Olimpiyatlar nedeniyle olduğunu

⁷ Aşağıdaki kayıttan bu geleneğin geçmişte yapıldığı görülmektedir:

Tarih: 1241 (Hicri)(Miladi 1820)

Dosya No:294

Gömlek No:17515

Fon Kodu: HAT

Dimetoka kazasında Kızıldeli Tekkesi civarında panayır kurulduğu ve Muharrem matemi yapıldığı cihetle men'ine emir ısdarına dair. Bkz. <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/osmani/arsiv>.

duyunca her hangi art niyet olmadığını anladık. Yunan kurumlarında Türkler iş bulmakta zorlanmaktadır. Yalnız az da olsa 1995 yılından beri polis olarak sınır bekçiliği için bazı Türklerin alınmaya başlandığı söyleniyor.

Daha sonra Ruşenler köyü kahvesinde Bulgaristan'dan ve Türkiye'den gelenlere kurban yemeği verildi. Esasında bu kurban yemeği Mürsel Bali tepesinde yapılmaktadır. Havanın çok soğuk olması nedeniyle misafirleri kahveye getirmişlerdi. Yukarı Tekke'de eski İskeçe milletvekili Ahmet Faikoğlu'nun kısa bir konuşması oldu. Hakların alınmasında çok zor aşamalardan bu güne geldiklerini anlattı. 35 seneden beri haklar için mücadele edildiğini anlattı. Hatta insan hakları komisyonuna götürmek zorunda kaldıklarını ilave etti. Yunanistan ve Bulgaristan'da da bazı hakların verilmesi bizi biraz da olsa sevindirdi. Esasında 1924 yılından bu yana Türk azınlığının hakları tam manasıyla verilmemiştir. 1945'ten 1949'a kadar boşalan köylere Ahrenleri yerleştirmişler. Ruşenler'e Hebil köyden, Mehrikoz ve Musacık'tan gelmişler.”

Mehmet Koç Dede'ye teslim taşı hakkında bildiklerini soran Engin, teslim taşı hakkında ilk bilgilerin 1955 yılında Türkiye'ye giden ve oradan Hacı Bektaş'ı ziyaret eden Recep Dede tarafından getirildiğini, bazı dedelerin bunu satın almak suretiyle takmaya başladıklarını öğrenir.

12'ler Mehmet Dede tarafından Kırklar gibi görülmektedir. Hatta 12'lerin aldığı kararı bozacak hiçbir makam tanımadıkları ifade edilir. Bazı haksızlıkların karara bağlanmasının çırağlar karşısında mı yapıldığı sorusuna dedelerin dahi 12'lere eşit bir şekilde yargılanması hatta bunun çırağlar karşısında yapılmasının uygun görüldüğü cevabı verilir. Dedelerin çözemediği sorunlar 12'lere getirilmiş. Dedelerin ellerinde yazılı erkânların olduğu söylenir. Genelde sözlü kayıtlar olmuştur. Liderlerin özel kıyafetleri yoktur. Musahip erkânının nereden kaldığına dair soruya ise kesin yanıt alınamamıştır.⁸

Kızıldeli Tekkesi'nden Notlar

Engin, Kızıldeli'de anlatıla gelen bir olayı şöyle nakleder:

“Kızıldeli Tekkesi'nin bulunduğu yerden evlerin dış yüzeylerini sıva yapmak için bundan 20 yıl önce toprak alınmış. Toprak bir hayvanın üzerine yüklenmiş. Fakat hayvan bir türlü yükü ile yürüyememiş. En sonunda sırtındaki yükü almışlar. Hayvan bunun üzerine yola

⁸ Kızıldeli erkânı ilk defa Ramazan Balkan Dede erenler tarafından yayımlanmıştır. 2. baskısı gerçekleştirilen bu erkân namenin bazı yerlerinin eksikleri var olduğu söylenmekle beraber % 90 yazılı olanlar tüm Kızıldeli muhiplerince uygulanmaktadır. Şu iki gülbank örnek olarak verilebilir:

“Bismi Şah Allah

Saz çeken eller Kur'an kelim söyleyen diller yorulmaya, her ne niyet ile nefes söyledilerse Hak huzurunda Muhammet Ali divanında Hak dergâhında kabul eyleye Allah, erenler bildiklerinizi bağışlaya bilmediklerinizi eriştire, nefes dinleyen canlara hak anlamak nasip eyleye, nefeslerin gürlüğüne canların birliğine Ali efendimizin keremi yine İmam Hüseyin efendimizin Hakkına Hüü” (Mehmet İsmailoğlu Dede'den derlenmiştir.)

“Bismi şah Allah

Evvel Allah diyelim, kadim Allah diyelim, geldi Alim sofra destur şah diyelim, Şahım güderim biz yiyelim, Allah eyvallah.” (Mehmet Can Dede'den derlenmiştir.)

koyulmuş.” Mehmet Can Baba bu olayın şahididir. Kütüklü köyünde bulunan Dolu Baba ve Gani Baba'nın insanüstü hareketler ile havada dolaştıkları anlatılmaktadır.

Engin, yörede Kızıldeli Sultan ile ilgili anlatılan rivayetleri şöyle nakleder: “Seyit Ali Sultan'ın atının öldüğü yere At mezarı denilmiş. Kızıldeli zamanında o yöre eşkıyaların başı Sarı Kız adında bir genç kız imiş. Gelen geçen kervanları soyuyormuş. Seyit Ali Sultan Sarı Kız'ı yakalayıp öldürdüğü zaman onun bacağına bir parçasını düştüğü yere atar. Bugün Kamberler'deki bu yere Ak Bildir deniliyormuş. Saçaklı başını attığı yere Sıcanlı (Saçanlıdan dönüşme) denilmiş. Atını bağladığına inanılan meşeye Atmeşesi denilmiş. Yakın zamana kadar o meşe duruyormuş. O mevkiye de Atmeşe Mevkisi deniliyormuş. Halk arasında hâlâ Sarı Kız diye anılan bu kişiye Rumlar tarafından kızın başının düştüğü yere bir türbe yapılmıştır. Her yıl o zamanda burada kurban kesiyorlarmış. O civarda yetişen bir mor çiçek sadece bu Sarı Kız'ın mezarı etrafında yetişiyormuş. Ama buradaki çiçeklerin kokusu, güzelliğinin tam tersi çok pis kokuyormuş. Kadıfeye benziyormuş. Çiçeğin dışı kırmızı içi mor olduğu için çiçeğe içmor deniliyormuş. Kırmızı rengi ise kızın düşen parçalarından aldığı rivayet edilir.

Kızıldeli bugünkü vakfın bulunduğu civardaki düşmanları yener. Aman dileyenleri İslam'a davet eder. Onlar da “bize horozlar ötene kadar müsaade et, düşünelim” derler. Kızıldeli'nin yanındaki arkadaşları itiraz ederler, “Bunların sabaha kadar neler yapacakları belli olmaz, hiç beklemeyelim, öldürelim.” derler. Kızıldeli arkadaşlarını dinlemez, düşmanlarına horoz ötüme kadar süre verir. Ardından da Hakk'a bir dua eder. Horozlar ötmeye başlayınca sözünde durmayan tüm düşmanları öldürür. Rumların bu yerde ölenlerin mezar yerlerini muhafaza ettikleri bildirilmektedir. Şeçek yaylasında yapılan günümüzde şenlik şeklinde geçen bu etkinliğe halk hâlâ Şeçek Panayırı demekte, şenlik kelimesini kabul etmemektedir. Burada kendilerine bir yurtluk edindikleri için kurbanlar kesip onları pişirdikleri yer Şeçek yaylası imiş. İlk defa yağlı güreşlerin burada yapıldığı söylenmektedir. Tüm erenlerin daha sonra buradan Balkanlar'a yayıldığı ifade edilmektedir. Kızıldeli'nin mucizelerinin bu yörenin Türkleşmesine büyük katkı sağladığına inanılmaktadır.”

Sonuç

Engin'in özetle Kızıldeli ile ilgili aktardığı son bilgiler ise şöyledir: “Yukarı Tekke'de Kuzeyde olan Kırklar kapısı olarak anılıyor. Yukarı Tekke'de Aşevi ve Paşa konakları hâlen durmaktadır. Okulun sadece temelleri belli olmaktadır. (1980 senesinden evvel faal imiş.) Çeşme dernek kuruluşu ile aşağıdaki yerinden buraya getirilmiş. Daha evvel Yukarı Tekke'ye 12 kapıdan giriliyormuş. Bu kapıların 4 adeti büyük kapı, kalan 8 adeti küçük kapı imiş. Burada 4 büyük kapının anlamı, şeriat kapısı, tarikat kapısı, marifet kapısı ve hakikat kapısıdır. Yukarı Tekke'nin asıl arazisi yörede bulunan taşlar ile çevrili imiş. Yukarı Tekke etrafı da yüksek duvarlar ile çevrili imiş. Günümüzde bu duvarların sadece temelleri vardır. Oda yerleri tam belli değildir. Burada yapılacak geniş çaplı araştırmalar geçmişten bazı bilinmeyenleri de aydınlatacaktır. Yukarı Tekke'de bazı yazılı kaynaklarda adı geçen Dolu Babalar mezarlığının hangisi olduğunu öğrenemedik. Tekkenin etrafında ve çevresinde mezarlıkların tüm kaydı çıkarılıp yazılmazsa yakında yok olacaktır. 1993 yılına kadar tekkede elektrik yok imiş. Işıklandırma 1993 yılında yapılmıştır.”

Türkiye sınırları içinde Kızıldeli muhiplerinin dağılım yerleri.

1.	Bursa	Merkez		Kızıldeli
2.	Bursa		Atıcılar	Kızıldeli
3.	Bursa		Emin bey çift.	Kızıldeli
4.	Bursa		Gül bahçe	Kızıldeli
5.	Bursa		İsmetiye	Kızıldeli
6.	Bursa		Kazıklı	Kızıldeli
7.	Bursa	Ketsel	Kestel	Kızıldeli
8.	Bursa	Kemalpaşa	kum kadı	Kızıldeli
9.	Bursa	İnegöl	Kuşunlu	Kızıldeli
10.	Bursa	Orhan gazi	Orta köy	Kızıldeli
11.	Edirne		Hıdır ağa	Kızıldeli
12.	Edirne		İskender	Kızıldeli
13.	Edirne		Köşen çiftliği	Kızıldeli
14.	Edirne	Havsa	Musulca	Kızıldeli
15.	Edirne	İpsala	Tevfikiye	Kızıldeli
16.	Edirne	İpsala	İbriktepe	Kızıldeli
17.	Edirne	Lala paşa	Taşlı müsellim	Kızıldeli
18.	Edirne	Meriç	Akuncılar	Kızıldeli
19.	Edirne	Meriç	Ali bey köy	Kızıldeli
20.	Edirne	Meriç	Büyük altı ağaç	Kızıldeli
21.	Edirne	Meriç	Kara Yusuf	Kızıldeli
22.	Edirne	Meriç	Küçük altağaç	Kızıldeli
23.	Edirne	Meriç	Umurca	Kızıldeli
24.	Edirne	Meriç	Yakup bey	Kızıldeli
25.	Edirne	Meriç	Nasuh bey	Kızıldeli
26.	Edirne	Merkez		Kızıldeli
27.	Edirne	Pınarhisar	Erenler (tekke)	Kızıldeli
28.	Edirne	Pınarhisar	İslambeyli	Kızıldeli
29.	Edirne	Uzun köprü	Balaban	Kızıldeli
30.	Edirne	Uzun köprü/ Hamidiye	Çavuşlu	Kızıldeli
31.	Edirne	Uzun köprü	Çoban pınarı	Kızıldeli
32.	Edirne	Uzun köprü	Çöp köy	Kızıldeli
33.	Edirne	Uzun köprü	Eski köy	Kızıldeli
34.	Edirne	Uzun köprü	Harmanlı	Kızıldeli
35.	Edirne	Uzun köprü	Kavak mahalle	Kızıldeli
36.	Edirne	Uzun köprü	Maksutlu	Kızıldeli
37.	Edirne	Uzun köprü	Türk obası	Kızıldeli
38.	Edirne	Uzun köprü	Yeni köy	Kızıldeli
39.	İstanbul	Silivri	Orta köy	Kızıldeli
40.	İstanbul	Avcılar		Kızıldeli
41.	İstanbul	Silivri	Çanta	Kızıldeli
42.	İstanbul	Firüzköy		Kızıldeli
43.	Kırklareli	Babaeski	Kumrular	Kızıldeli
44.	Kırklareli	Babaeski	Baba eski	Kızıldeli
45.	Kırklareli	İnce	İnce	Kızıldeli
46.	Kırklareli	Lüleburgaz	Küçük Karıştrın	Kızıldeli
47.	Kırklareli	Lüleburgaz		Kızıldeli
48.	Kırklareli	Pınarhisar	Erenler (tekke)	Kızıldeli
49.	Kırklareli	Pınarhisar	İslambeyli	Kızıldeli
50.	Tekirdağ	Çorlu		Kızıldeli
51.	Tekirdağ	Merkez	Işıklar	Kızıldeli
52.	Tekirdağ	Merkez		Kızıldeli
53.	Tekirdağ	Malkara	Sarı Polat	Kızıldeli
54.	Tekirdağ	Malkara	Yayla göne	Kızıldeli
55.	Tekirdağ	Malkara	Yeni dibek	Kızıldeli
56.	Tekirdağ	Malkara		Kızıldeli
57.	Yalova		Gül bahçe	Kızıldeli
58.	Yalova	Merkez		Kızıldeli
59.	Yalova	Aşağı koadere		Kızıldeli
60.	Yalova		Gökçe dere	Kızıldeli
61.	Yalova		Yukarı koca dere	Kızıldeli

Kızıldeli Toplumunun Yurt Dışı Merkezleri

Bulgaristan'da Kızıldeli inancına ait belirlenen 3 köyde göç nedeni ile hiçbir muhibbin kalmadığı hatta kalanların da bu inancı unuttukları bilgisi Engin'e, Türkiye'de Kırklareli'nin Lüleburgaz ilçesine bağlı Kumrular köyü kökenli Hasan Erol tarafından aktarılmıştır. Sadece Kızıldeli inancının bir parçası olan Yeşil Abdallılar hâlen bu inancı sürdürmektedir.

1.	Bulgaristan	Dimetoka	Aşağı Yörükler	Kızıldeli
2.	Bulgaristan	Dimetoka	Orta Köy	Kızıldeli
3.	Bulgaristan	Dimetoka	Yukarı Yörükler	Kızıldeli
4.	Yunanistan	Dimetoka	Ahatçı Köy	Kızıldeli
5.	Yunanistan	Dimetoka	Ahren Pınar (Agrien)	Kızıldeli
6.	Yunanistan	Dimetoka	Armutlu	Kızıldeli
7.	Yunanistan	Dimetoka	Aşağı Kamberler	Kızıldeli
8.	Yunanistan	Dimetoka	Aşağı Mahalle	Kızıldeli
9.	Yunanistan	Dimetoka	Aşağı Tekke	Kızıldeli
10.	Yunanistan	Dimetoka	Babalar (Goniko)	Kızıldeli
11.	Yunanistan	Dimetoka	Ballı Kaya	Kızıldeli
12.	Yunanistan	Dimetoka	Baş Kilise (Protoklis)	Kızıldeli
13.	Yunanistan	Dimetoka	Büyük Derbent	Kızıldeli
14.	Yunanistan	Dimetoka	Cıva Kuru	Kızıldeli
15.	Yunanistan	Dimetoka	Çilingir	Kızıldeli
16.	Yunanistan	Dimetoka	Çökekli	Kızıldeli
17.	Yunanistan	Dimetoka	Dervent	Kızıldeli
18.	Yunanistan	Dimetoka	Dikili Taş	Kızıldeli
19.	Yunanistan	Dimetoka	Elebiler	Kızıldeli
20.	Yunanistan	Dimetoka	Emir Ören	Kızıldeli
21.	Yunanistan	Dimetoka	Encek Köy	Kızıldeli
22.	Yunanistan	Dimetoka	Filli Malle (Deserted)	Kızıldeli
23.	Yunanistan	Dimetoka	Hacı Ali Köy	Kızıldeli
24.	Yunanistan	Dimetoka	Hacı Bağlı	Kızıldeli
25.	Yunanistan	Dimetoka	Hasan Mahalle	Kızıldeli
26.	Yunanistan	Dimetoka	Hebil	Kızıldeli
27.	Yunanistan	Dimetoka	Horan Korusu	Kızıldeli
28.	Yunanistan	Dimetoka	İmanlar	Kızıldeli
29.	Yunanistan	Dimetoka	Kanberler	Kızıldeli
30.	Yunanistan	Dimetoka	Kavak Mahalle	Kızıldeli
31.	Yunanistan	Dimetoka	Kayacık (Kiryaki)	Kızıldeli
32.	Yunanistan	Dimetoka	Kervan Çayır (Sidiro)	Kızıldeli
33.	Yunanistan	Dimetoka	Kirezli	Kızıldeli
34.	Yunanistan	Dimetoka	Köse Köy	Kızıldeli
35.	Yunanistan	Dimetoka	Köseler	Kızıldeli
36.	Yunanistan	Dimetoka	Kuş Pınarı	Kızıldeli
37.	Yunanistan	Dimetoka	Küçük Derbent	Kızıldeli
38.	Yunanistan	Dimetoka	Kütüklü	Kızıldeli
39.	Yunanistan	Dimetoka	Maskarlar	Kızıldeli
40.	Yunanistan	Dimetoka	Mesimler	Kızıldeli
41.	Yunanistan	Dimetoka	Musacık	Kızıldeli
42.	Yunanistan	Dimetoka	Ömerler	Kızıldeli
43.	Yunanistan	Dimetoka	Pir Pınarları	Kızıldeli
44.	Yunanistan	Dimetoka	Ruşenler (Or Urşanlı)	Kızıldeli
45.	Yunanistan	Dimetoka	Salıncak	Kızıldeli
46.	Yunanistan	Dimetoka	Sarp Dere	Kızıldeli
47.	Yunanistan	Dimetoka	Seçek Sırtı	Kızıldeli
48.	Yunanistan	Dimetoka	Semer Burun (Deserted)	Kızıldeli
49.	Yunanistan	Dimetoka	Sucahla	Kızıldeli
50.	Yunanistan	Dimetoka	Terzi Mahalle	Kızıldeli
51.	Yunanistan	Dimetoka	Yazılı Taş	Kızıldeli
52.	Yunanistan	Dimetoka	Yılanlı	Kızıldeli
53.	Yunanistan	Dimetoka	Yukarı Yörükler	Kızıldeli
54.	Yunanistan	Dimetoka	Yukarı Kamberler	Kızıldeli

SEYYİD ALİ SULTAN SÜREĞİNDE CEMLER

CEM IN SEYYİD ALİ SULTAN TRADITION

Derleyen: Mustafa Çetin Dede

Düzenleyen: Ali Osman Aktaş*

ÖZET

Batı Trakya'dan Anadolu'ya gelip Musulça Köyü'ne yerleşen Seyyit Ali Sultan Ocağına bağlı talipler, geçmişte cemlerini, dedenin ya da ona yakın kişilerin evlerinde perşembe geceleri gerçekleştirdikleri halde, son yıllarda, gerek ekonomik ve gerekse diğer sosyal şartların değişmesi nedeniyle büyük kentlere verilen göçlerin sonucunda cemlerini artık cem evlerinde üstelik de pazar günleri düzenlemektedirler.

Bu çalışmada Musulça Köyü'ne ait cem süreğinden örnekler ve hıdırellez geleneklerine ait bir takım alıntılar sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Seyyit Ali Sultan, Musulça Köyü, cem, hıdırellez.

ABSTRACT

The aspirants of Seyyit Ali Sultan Association came from Western Thrace to Anatolia and settled in Musulça Village. Although they performed their cem rituals in the houses of a dede or someone neighboring him on Thursdays in the past, today they perform their cem rituals in djemevis on Sundays because of the immigration from villages into cities as a result of the change in both economic and social conditions. In this study, some examples of cem rituals belonging to Musulça Village and some quotations of hidrellez tradition were given place.

Key Words: Seyyit Ali Sultan, Musulça Village, Cem, Hıdırellez

Giriş

Bulgaristan'dan, yüzyılı aşkın bir süredir değişik yollarla gelen gruplarca oluşturulmuş bugünkü Edirne'nin Havsa İlçesi'ne bağlı Musulça Köyü yaşayanları, Kızıldeli Sultan Adıyla da bilinen Seyyid Ali Sultan Ocağı süreğini yürütmektedirler.

Seyyid Ali Sultan, Bektaşî geleneğinde Kızıldeli Sultan olarak tanınır ve Türk geleneklerinde Pehlivanlığın Piri olarak yerini alır. Seyyid Ali Sultan'ın lakaplarından biri de "Hızır Lala" veya "Hızır Lale"dir (Temren, 1998:220).

Seyyit Ali Sultan, 1310 - 1402 yılları arasında yaşamıştır. 1397 yılında Bektaşîlerin en önemli dergâhlarından biri olan Dimetoka dergâhını yaptırmış, burada eğitim düzeni kurmuştur. Dergâh Dimetoka yöresinin Demirviran köyünde olup 1826 yılında yıkılmıştır. Seyyid Ali Sultan'ın esas mezarı buradadır. Mücerret Hilafet Dergâhı olarak uzun yıllar hizmet vermiştir

* Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Halkbilimi Uzmanı, ali.aktas@gazi.edu.tr

(Temren, 1998:220). Dergâh, Kızıldeli diye tanınan ırmağın kenarında olduğu için yöre halkı dergâhı betimlemek üzere bu ismi sıkça kullanmış ve bu isim, Seyyid Ali Sultan'ın lakabı olarak kullanılmıştır.

On iki posttan birine sahip olan Seyyit Ali Sultan'la ilgili olarak ileri sürülen görüşlerden biri de onun Hacı Bektaş Veli'nin "Hacı Bektaş Veli ile İdris Hoca'nın kızı Fatma Nuriye'nin (Kadincık Ana) evlenmesinden Seyyit Ali Sultan (Timurtaş) dünyaya" geldiği yolundadır. Aynı kaynakta, "Seyit Ali Sultan'ın asıl adı İbrahim" olduğu iddia edilmektedir. (Ulusoy, 1986:67) Seyyit Ali Sultan'ın soy bağı ile ilgili bir başka görüş de şöyledir: "Seyyit Ali Sultan, Horasan Erenlerinden Hasan Ata'nın oğludur. Pir'in (Hacı Bektaş Veli'nin) ölümünden sonra, dört beş yıl Pir Postu'nda oturmuş, daha sonra Hızır Lale'nin küçük oğlu Mürsel Bali'yi (ki, Balım Sultan'ın babasıdır) de yanına alarak, Rumeli'ye geçmiştir. Dimetoka'da Dergâh kurmuşlar. Seyyit Ali Sultan'ın ölümünden sonra Mürsel Bali Post'a oturmuş ve ölümünden sonra aynı yere gömülmüştür." Kızıldeli Sultan 1397 yılında Dimetoka'da Dergâhını kurdu ve orada vefat etti (Oytan, 2007).

Seyyid Ali Sultan Ocağı'na Bağlı Musçalı Köyü'nde Cem Süreği

Toplama, bir araya getirme, yığma biçiminde açıklanan CEM, Alevilerin; kadın, erkek, çocuk topluca katıldıkları ve dedenin önderliğinde, bağlamalar eşliğinde nefeslerin okunduğu, duaların edildiği, semahların dönüldüğü bir ibadet olarak adlandırılmaktadır.

Halk arasında "Kırklar Cemi, Kırklar Meydanı, Erenler Cemi, Cem Ayini, Cem Erkânı, Cem Bezmi, Cem Töreni" ve kısaltılmış şekliyle "cem" veya "cevad" adı verilen "Ay(i)n-i Cem"ler, kelime itibariyle bir araya gelme, birlikte ibadet etmek anlamında da kullanılmakta olup, Alevi-Bektaşilerin topluca ibadetlerini yaptığı; ikrar verme, yola girme, sorgulama, barıştırma, haklaştırma, çerağ uyarma, tevhid tutma, semah dönme, yol ululama, kurban tıglama gibi inanç ve töre kurallarının belli bir usul ve erkânlara göre yerine getirildiği toplantı yeri olarak (Gülçiçek, 2004:631) kabul edilmektedir. Cem ayini ise toplantı töresi, cem âdeti, cem töreni, biraraya gelme yolu anlamına gelir. Tasavvufta cem, yaratılmışları görmeyerek Hakkı görmek demektir (Fırlıklı,1996:236). Her cemin kendine özgü esasları (rükünleri) olup; bunlara da *erkân* adı verilir. (Engin, 2004: 27).

Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) Ocağı ya da Ali Seydi Ocağı olarak da bilinen bu ocağa bağlı topluluklar, Dimetoka / Yunanistan, Trakya, İzmir, Darıyeri, Salıcık, Bahedam, İriağaç, Hekimhan / Malatya, Davulbaz Köyü / Kangal, Yıldızeli / Sivas, Alaca, Çorum, Yozgat, Gaziantep, Hanak / Ardahan gibi değişik bölgelere göre dağılım göstermektedirler (Gülçiçek: 2004, 568). Edirne'nin Havsa İlçesine bağlı Musçalı Köyü de Seyyid Ali Sultan ya da diğer adıyla bilinen Kızıldeli Sultan Ocağı'na bağlıdır. Özellikle Batı Trakya'dan 1877 yılından itibaren fasılalarla, Anadolu'ya gelip de yerleşen Seyyit Ali Sultan Ocağına bağlı talipler, geçmişte dedenin ya da ona yakın kişilerin evlerinde cemlerini gerçekleştirdikleri halde, günümüzde, cemlerini her hanede düzenleyebilmektedirler. Son yıllarda, özellikle göçler ve diğer sosyal şartların değişmesi

nedeniyle büyük kentlere yerleşen cemaat, cemlerini, artık cem evlerinde yapabilmektedirler. Cemler, geçmişte kırsal yerlerde perşembe akşamları düzenlenirken şimdilerde ise kentlerde, pazar günleri öğleden sonra yapılmaktadır. Bütün cemler, kesilen kurbanların aşevinde yapılan lokmaların, katılan tüm canlara dağıtılmasından sonra biter.

a) 12 Hizmet Postları

Cem meydanında, Ocak makamının sağ ve sol taraflarında, Mürşid ve Rehber postu haricinde oniki post daha bulunur ki bunlara “Oniki Hizmet Postları” adı verilir. Bunların isimleri:

1. Horasan Postu (Pir Postu) : Hacı Bektaş Veli Makamı
2. Ahmed-i Muhtar Postu : Hz. Muhammed Postu
3. Ali Postu : Rehber Makamı
4. Aşçı Postu : Seyyit Ali Sultan Makamı
5. Ekmekçi Postu : Balım Sultan Makamı
6. Nakib Postu : Kaygusuz Sultan Makamı
7. Atacı Postu : Kanber Ali Makamı
8. Meydancı Postu : Sarı İsmail Sultan Makamı
9. Türbedâr Postu : Karadonlu Can Baba Makamı
10. Kurbançı Postu : Halil İbrahim Makamı
11. Ayakçı Postu : Abdal Musa Sultan Makamı
12. Mihmandar Postu : Hızır Aleyhisselam Makamı.

Ayrıca bu postlar içerisinde

- Kilerci Baba Postu : Şah Kulu Hacım Sultan Makamı
Kahveci Postu : Şazeli Sultan Makamı da yer almaktadır (Gülçiçek: 2004, 641)

b) 12 Hizmet Sahipleri

Cem ayınlarının eksiksiz yerine ve düzenli bir şekilde getirilebilmesi amacıyla törende belli bir işbölümü yapılır. Bu işbölümünde hizmetleri uygulayacak kişileri dede önceden belirler. Dedeyle birlikte 12 kişiden oluşup gerekirse kendilerine dede tarafından yardımcı da tayin edilir.

1. Dede: Alevi-Bektaşilerde cemi yöneten kişidir. Ocaklı olup, Hacı Bektaş Veli'ye bağlıdırlar.

2. Pavukçu: Cemde kurban olduğu zaman, kurbanı tığlayan ve onu yüzüp, parçalayan, dede tarafından görevlendirilen kişidir.

3. Sofracı: Cemde, Oniki Hizmete bağlı olarak, yemek olduğu zaman yemeğin dağıtılması ve toplanılmasından sorumlu görevlidir.

4. Ana Bacı: Köyün en sayılan kadını olup, bir nevi köyün hemşiresi, sağlıkçısı ve her derdi olana derman sağlayabilecek güvende olan kişisidir. Cemde, saka suyunu dağıtan, postu örtüp, kaldıran aynı zamanda meydancı olarak da görevlendirilen kişidir. Dede tarafından seçilir ve aklı, bilgisi ve gücü yetene kadar bu görevini yerine getirir. Onun olamadığı cemlerde, görevini, geçici olarak başkaları yerine getirebilir.

5. Meydancı (İmat): Cemde meydan görevlerini yerine getiren, meydana gelip getirilen malzemelerin temininden sorumlu olup, dede tarafından, cemde görevlendirilen kişidir. Avut Köyü'nde meydancılık görevini de genelde Ana Bacı yerine getirmektedir.

6. Peyikçi: Habercidir. Cemin, nerede ne zaman yapılacağını halka duyuran kişidir.

7. Gözdekçi: Cemde, ayine uygun davranışları olup olmayanları denetleyen bekçidir. Bu kişilerin görev yetkileri, genellikle daha önceden dede tarafından kendilerine verilmiştir.

8. Çırağcı: Çıra, bazı yörelerde, çerağ biçiminde adlandırılmış olup; ateş ve mum anlamındadır. Bugün artık cemlerde pek kullanılmayan görevlidir. O yüzden bu görevi, ihtiyaç olunduğu takdirde eli, ayağı çabuk kim varsa o yerine getirir.

9. Süpürgeci: Köyde, Ana Bacı bu görevi yerine getirmektedir. Cem sırasında süpürgesini yere çalarak, gönülleri, her türlü kötülükten ve kibir ile kinden arındırmayı simgeler. Semahtan sonra da meydana gelerek süpürgeyi simgesel olarak yere çalmak suretiyle dökülen kibir, kin ve düşmanlıkları temizler. Cemin sona erişinin de ilk işaretini verir.

10. İbrikçi: Ana Bacı'nın yerine getirdiği bir görev olup; daha önceden hazırlanmış bir tas suya, parmak uçlarının değiştirilmesiyle el yıkanıp, tarikat abdestinin alındığını simgesel olarak belirleyen hizmeti ifa edendir. Bu da sembolik bir işlemdir. Simgesel olarak bazen elde leğen ve ibrik omuzda ise havlu (peşkir) ile de hizmet edilmektedir.

11. Saka (Saki) : Kerbela şehitlerinin acılarına ortak olup, onların acılarını paylaşmak üzere cem esnasında İmat (dede tarafından, geçmişten gelen hal ve hareketlerine göre belirlenen kişi olup aynı zamanda herkesin güvendiği ve sırrını da açabildiği kişidir. Cemaatle, dedenin arasındaki iletişim bağıdır) tarafından canlara dağıtılan sudur. Herkes bir kaşık olarak içer. Suyun içine bir parça şeker de ilave edilir. Suyu içen “-Ya Hüseyin!” diye salâvat getirir.

12. Zakir (Okuyucu): Deyiş, düvez ve miraçlamaları saziyla okuyan âşıktır. Bu görevi o anda kim saziyla orada hazır bulunursa o yerine getirir (Aktaş, 2009:212).

Diğer bir şekilde cemler, sadece birlik ve beraberlik için değil bazı dinsel anlamı büyük olarak belirlenen günlerde de topluluğun sevdiklerini anmak için bir araya gelmeleri için de düzenlenmektedir. İşte bu amaçlar ve oluşlar nedeniyle cemler kendi aralarında bir takım özel tanımlamalara ayrılmaktadır. Seyyid Ali Sultan ya da Kızıldeli Sultan süreğinde cemler aşağıda belirtilen kategoriler içerisinde düzenlenmiştir. Bunlar sırasıyla:

1. İLK BİRLİK CEMİ

Bölge halkının birlik ve beraberliğini sağlamak, birbirleriyle kaynaştırmak musahip edilmelerini sağlamak amacıyla gerçekleştirilir.

Birlik cemi güz aylarında buğday, tohum ekim işlemi başlamadan önce Saki Baba'nın Çıraqçı

Baba'yı bulup Birlik Cemi için anlaşılıp, Çerağçı Baba Dede'nin evine gidip hal hatır sormasıyla başlar. Ekim ayının bir pazartesi akşamı veya cuma akşamı için kendisinden randevu alınır. Alınan randevunun cemaate duyurulmasıyla daha önceden belirlenen o günde cem, Çerağçı Baba Dede'nin evinde gerçekleştirilir.

Özellikle kırsal kesimde yaşayan bu toplumun gelişen ekonomik ve sosyal yaşamlarındaki gereksinimleri nedeniyle şehirlerde çalışanlar ya da oralarda bulunanlar cemlerin hafta sonu tatilinde yapılmasında büyük yarar görmektedirler. Daha önceki cemlerde de görüldüğü şekilde cemaat toplanır, niyazlara varılıp kurbanlar kesilerek ibadete devam edilir.

a) Dar Meydanı:

Cem halkasının orta bölümüne “dar” ya da “dar-ı Mansur” denir ki Hallacı Mansur'u temsil eder. Farsça kökenli “dar” sözcüğü “darağacı”, Hallacı Mansur'un asıldığı direk, Ayn-i cemin yapıldığı meydanın ortası, sorguda, görgüde, geçen canların mürşit huzurunda durdukları ve Hallac-ı Mansur gibi, gerekirse canını yol uğruna verebileceği anlamında ikrar verdikleri, mürşide teslim oldukları yer anlamına gelir. Alevi cemlerinde sorgu, görgü ve ikrar ayinleri dar meydanında yapılır (Gülçiçek, 2004:639) .

Talipler meydan yerine geldiklerinde önce **Mansur Darı'nı**, sonra **Fazlı Darı'nı** üçüncü de **Nesimi Darı'nı** dördüncüsü **Fatıma Darı'nı** (Hüseyin Darı) eda ederler. Önce Mansur gibi doğru durur sonra Fazlı gibi eğilir, niyaz olduktan sonra Nesimi gibi oturur. Fatime darı ise her üç darda da eda edilir.

Bu meydan dört bölüme ayrılır:

1- Mansur Darı:

Enelhak düşüncesini savunduğu için dara çekilen Hallacı Mansur gibi ikrarından dönmeyeceği, yol uğruna canını verebileceği anlamında, ayaklar mühürlü (sağ ayak başparmağı, sol ayak başparmağı üzerinde), eller göğüste çapraz veya yana sarkık, baş hafiften sola eğik bir vaziyette darda durmaktır (Gülçiçek, 2004:640).

2- Fazlı Darı:

Hallacı Mansur gibi Enelhak düşüncesini savunduğu için Timur'un oğlu Miranşah'ın buyruğuyla Şirvan'da Alancak Kalesi'nde göğsüne bıçak saplanarak yüzüstü bırakılan Fazlullah Hurufi gibi yüreğine bıçak saplansa da yolundan dönmeyeceği anlamında darda, secdeye kapanır vaziyette durmak (Gülçiçek, 2004:640).

3- Nesimi Darı:

Seyyid İmameddin Nesimi (Bağdad 1345 – Halep 1418) gibi derisi de yüzülse, yolundan ve ikrarından dönmeyeceği anlamında, darda diz çöker vaziyette durmak (Gülçiçek, 2004:640).

4- Fatıma Darı:

Hz. Fatıma ve Hz. Hüseyin'i anmak ve onlara bağlılığını ifade etmek amacıyla sağ ayağın başparmağını, sol ayağın başparmağı üzerine, koyarak ve başını hafiften öne eğmek suretiyle niyaz vaziyetinde darda durmak. Bu duruş şekliyle ilgili olarak anlatılan bir rivayete göre, Hz. Hüseyin babası Hz. Ali'ye su getirirken, ayağı bir taşa değmiş ve sağ ayağının başparmağı kanamış. Hz. Hüseyin babasına suyu verirken, ayağındaki kanı görmemesi için, sağ ayağının başparmağını, sol ayağının başparmağının üstüne koyarak kanayan yeri kapatmış (Gülçiçek, 2004:639).

Talip Getirme

Cemde, talip, cemaate geldiğinde veya cem yerine gittiğinde, sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağı üzerine koyar. Çünkü Muhammed Ali'nin yolunda "dar" mukaddestir. Dar çok önemlidir. Seyyid Ali Sultan Ocağı'nda cemlerde talip getirme işlemi önemli olup bu uygulamada her talip dedenin kendisine verdiği izan ve düzenle cemdeki yerini alır.

Talip, darda iken, cemaat edep, erkân oturmak zorundadır. O sırada Pirden başka kimse konuşamaz. Her cemin, her safhasında, dara mümkün mertebe hürmet gösterilir. Çünkü "dar", Muhammed Ali'nindir.

Rehber (Kuzukıran,18.3.98), talibi ikrar vermek için pire getiren kişiye denir. Rehber, Cebrail'in Mirac'taki görevini yapar. Cebrail rehberlik ederek Hz. Muhammed'i Allah'ın huzuruna çıkarmıştı. Rehber, talibi dedenin huzuruna getirir ve bir çeşit mürebbilik (eğitcilik) görevi yapar. Musahip kardeşler rehber olmadan dedenin huzuruna gelemezler.

Talip eşikten içeriye girerken şu duayı okur:

Talip: "Bismişah Allah, Allah eşığıne koydum ben canı veser ta vücudu sefa cünkefer Allah Allah. Hü! Erenler. Erenlere uzak gittik, yakın geldik, bülbül olup dizara geldik, hakka halimizi arz etmeye geldik. Erenler bizi içeriye alırsa, koç kuzu alıp meydana geldik, bir cemali Muhammed Kemali, Hasan Hüseyin, Ali'yi bilen de salâvat Allah, Allah eyvallah."

Talip, bu duadan sonra cem yapılan hanenin ya da yerin durumuna göre 25–30 santim aralıklarla adım atar. Daha sonra talip dedeyle karşılıklı olarak dualaşırlar:

Dede: "Bu can kardeş aşk olmuş yola gelmiş. Koç kuzulu kurban getirmiş, sırmıza sırdaş yolumuza yoldaş, cümlemize kardeş olacak. Emri mürşide getirelim mi ne buyurursunuz, can kardeşler? Bir cemali, Muhammed Kemali, Hasan Hüseyin, Ali'yi bilen de salavat Allah, Allah eyvallah".

Talip: "E selamın Ali kim ehli şeriat? Şeriat bağrına daldım, meclisi musahada, huzuru mahşerde yüzün pak ola bir cemali, Muhammed Kemali, Hasan Hüseyin Ali'yi bilen de salâvat Allah Allah eyvallah!"

Dede: “E selamın Ali kim ehli tarikat? Tarikat bir yadigâr derler ona. Niyaz eder pirlere ona, her kim kıdem bassa vücudu pak olur derler. Bir cemali, Muhammet Kemali, Hasan Hüseyin Ali’yi bilen de salâvat, Allah Allah eyvallah!”

Talip: “E selamın Ali, kim ehli marifet? Marifet bağırma daldım, vücudum pak edip geldim, erenler meydanı hatır deyip canım feda kıldım, bir cemali Muhammet Kemali Hasan Hüseyin Ali’yi bilen de salâvat Allah Allah eyvallah!”

Dede: “E selamın Ali kim ehli hakikat? Hakikat meydana çıktı, cümpeyda itaat edip geldi zemin eteğine, bir cemali Muhammet Kemali Hasan Hüseyin Ali’yi bilen de salâvat Allah Allah eyvallah!”

Talip: “Özüm darda, yüzüm yerde. Erenler meydanında, hak divanında, biz can kardeşlerinden incinmiş, gücenmiş, can varsa dile gelsin, bile gelsin, tarikatta bıynum iğe geldi sin Allah Allah eyvallah!”

Dede: İnnala meletuka yosun ile ellezine amin salli teslime el ele, el bile el Muhammet Ali’nindir” diyerek dede talibe nasihat eder ve rahbere teslim eder. Daha sonra dede duasını şu sözlerle bitirir.

“Verdiğimizizkrarla,aldığımıznasıyatlabendehayırılısıseydullahederim.Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdulullah, gelbe olduk bizde yetmiş ikinci fikradan dahi olduk. Hoş Huda canı candan, aşıkız hıcı elabaya abu gafletten çıkıp doğru yola bastık can gözüyle kıldık görüştük meshebimiz caferidir. Hayrullah da el yunduk. Bir dahi cüda verdiğimiz oniki imamlara bel bağladık, gönül verdik, rapperim oldu muhammet mürşidim, Ali gül Murtaza, bir cemali Muhammet Kemali Hasan Hüseyin Ali’yi bilen de salâvat Allah Allah eyvallah”

Rehber, talibi emanet eden dede, talibe “başla” diyerek, niyaza davet eder. Talip, oniki postlar niyetine, niyazına başlar. Eğer cemaat çok kalabalık ise el öperek, büyük küçük gözetilmeden tüm canların eli öpüldüğünde, dede taliplere duasını eder. Rehber, talibin elinden tutarak oturacağı yere ilk önce rehber niyaz eder erkek olanı oturtur, sonra tekrar niyaz eder oturduğu erkeğin hanımını oturacağı yere oturtur. Rehberi ilk önce erkek talibine postunu mübarekler sonra diğer kadın talibin postunu mübarekler, sonra dede yerinden kalkarak her iki talibin de postlarını mübarekler (tebrik eder). Sonra da sırasıyla post sıralarına göre tüm canları tebrik eder.

Kızıldeli Sultan Ocağı’na bağlı dede ve talipler; görgü ve hizmete, bireylerin saf ve temiz olması nedeniyle büyük önem atfetmektedirler. Onlar için görgü ve hizmet, bir bakır kazanın temiz olması için, her sene nasıl kalaylanıyorsa, hizmet ve görgü görünmenin de amacı tıpkı o kazanlar gibi canların da bir suçunun olmadığı ve temiz olmalarının sağlanması için yapılmaktadır. Bu yüzden görgü sayesinde her talip cemlere temiz olarak gelmiş bulunmaktalar.

2. MUHARREM CEMİ

Hicri yılın ilk ayı olan Muharrem ayının onuncu gününe, Arapça'da "Âşura" (Âşûre), "Rûz- i katl" (İmam Hüseyin'in katledildiği gün), "Yevm- i Âşûre" (Âşûre Günü) denir. Aşure veya muharrem denildiği zaman, akla her şeyden önce Kerbela Olayı gelir. 10 Ekim 680 (Hicri 61 Muharrem 10) Kerbelâ meydanında şehit düşen Hz. Hüseyin'in yası için Muharrem'in birinci gününden başlayarak 10 ya da 12 gün oruç tutulur, yas çekilir ve bu süre içerisinde hiç su içmemeye, eğlence yerlerine gitmemeye ve kan akıtmamaya çalışılır. Başta İmam Hüseyin ve tüm Kerbelâ şehitlerini, Oniki İmamları, Ondört Masum- u Pakları ve gelmiş geçmiş tüm Alevi ulularını, nebileri, velileri candan gönülden hissederek mersiyeler (ağıtlar) okunur (Gülçiçek, 2004:732).

Muharrem cemine kesinlikle musahibi olmayan can gelemmez. Çünkü erkân cemine oturulur ve her canın musahibi, kardeşi yanında olması gerekir. Çünkü Hz. Ali, Hz. Muhammet'ten musahiplik emanet kalmıştır. Bu emanete ihanet etmemek için biz de musahiplerimizle ceme geliriz. Cemde musahip nefesleri okunur, söylenir belirli zamanlarda söylenir ve nefeslerin kuralları uygulanır. Sarı çorba pişirilir, mersiye duaları yapılır, sorgu sualden geçilip hizmetleri görülür. Böylece devam eder. İmam Hüseyin Kerbela Çölü'nde şehit edildiği gün için "Muharrem Orucu" 12 gün tutulur. Eski takvime göre muharrem on ikisinden sonra ayın sona kadar cem'e oturulur.

3. NEVRUZ CEMİ

Sultan Nevruz olarak da bilinen 21 Mart günü Alevilerin büyük bayramıdır. Ulu tanrı dünyayı bugün yaratmıştır. Ayrıca Hz. Ali'nin doğum günü, evlendiği gün, Hz. Yusuf kuyudan bugün çıktı. Bugün şeker, şerbet ve çiçeklerle kutlanır ve yaşatılır. Nevruz Alevî-Bektaşî kültüründe Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in doğduğu ve Hz. Ali'nin Hz. Fatma ile evlendiği ve Halife olduğu gündür. İstiklâl Savaşı sırasında 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM açıldıktan sonra ilk nevruz 21 Mart 1921 tarihinde kutlandı. II. İnönü Muharebesi sırasında sönük geçen Nevruz kutlamaları Büyük Taarruza hazırlık yapıldığı günlerde 22 Mart 1922 tarihinde görkemli bir şekilde kutlandı. Bu şenliklerin çok canlı bir şekilde yapılabilmesi için bütün okullar haftalar öncesinden hazırlanmaya başladılar ve bu şenlik Genelkurmay Başkanlığı'nın bulunduğu küçük tepenin altındaki çayırık alanda yapıldı (Tan, 2000:101-102).

Çin tarihçileri, Hun Türklerinin 21 Mart tarihinde kırlara çıkıp yanlarında getirdikleri yiyecekleri yediklerini yazar. Bu gelenek Hunlardan sonra Uygurlarda da görülmüştür. Orta Asya Türkleri 21 Martı Türklerin Ergenekon'dan çıkış bayramı olarak kutlamaktadırlar. 12 başlı Eski Türk Takviminin ilk günü, yani yılbaşı 21 Mart Nevruzdur (Tan, 2000:99).

Yukarıda konu edildiği gibi Nevruz Batı Anadolu Alevilerinin dinsel törenidir. Orta Anadolu Alevileri bugünde cem töreni yapmazlar. Nevruz Alevilerin en büyük bayramıdır. Bu günde çocuklar dağlardan nevruz ve sümbülleri toplar getirirler. Akşam cem yapılır. Cem evinin

ortasına kazanla süt getirilir ve içine iki temiz saman çöpü atılır ve ağzı kapanır. İki saman çöpü birleşir bu, orada bulunanların gönül birliğini simgeler. Süt ve lokma dualanır; cemaata süt, sümbül ve lokma dağıtılır. Nevruzun önemi şuradan gelir (Atalay, 2000: 56):

1. Hz. Ali'nin doğum günüdür.
2. Hz. Ali'nin Hz. Fatümatüz-Zehra ile evlendiği gündür.
3. Güneşin Hammel burcuna girdiği gündür.
4. Eski göçebe Türklerin kışın sığındıkları yerlerden obalarına çıkmaları, yeni hayata kavuşmaları sebebiyle en sevinçli oldukları gündür.

Bu mutlu günde Aleviler cem yaparlar, lokma yerler, lokmalar yenir, ibadetler yapılır ve semahlar dönülür, sazlar çalınır ve Hz. Ali'nin mevlüdü okunur. Bu mevlütten çok kısa bir örnek alalım (Atalay, 2000: 56):

Şah-ı Merdan Murteza doğdu bugün
Yüce, üstün şah Ali doğdu bugün
Temiz soy nurundan geldi Kamile
Çün Abu Talipten oldu hamile
Öyle bir gün doğdu nur Nevruz idi
Öyle ki bir yevmi nur Efruz idi
Sayesinde Haydar'ın buldu hayat
Şanlı şerefli gün gördü kainat

Seyyid Ali Sultan Ocağı'na bağlı talipler için Nevruz Cemi aynı zamanda Sultan Nevruz olarak da kabul görmektedir. Kasımın 117'sinde nevrüz yazı girer ki onlarca bunun orucu tutulmaz. Nevruz Kasımın 127'sinde çıkar. Hıdırilmez, yılın elli ikinci ve kırk beşinci günleri arasında olup yedi günlük bir zaman dilimini kapsar. Bu yedi gün içerisinde cemlere oturulur. Nevruzun, bu yedi gün içerisinde hizmetlerinin görülmüş olması gereklidir.

Mart ayının yirmi birinci günü güneş koç burcuna girdiği an ilkbaharın ilk günü nevrüz yani yeni gün sayılır. 21 Mart, aynı zamanda Zerduş dininde, kâinatın yaratıldığı gün olarak sayılır ve bayram günü olarak kabul görürdü. İslam'da ise "Veda Hacci'nin arife günü Martın sekizine, bayramı da dokuzuncu gününe rastlamıştır. Hac'dan dönüşte Mekke ile Medine arasında Gadirhum denilen yerde Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin elini tutarak orada bulunanlara hitaben "ben kimin mevlâsı yani velisi isem, Ali de onun mevlâsıdır" diye buyurmuştur. O gün de ayın on dokuzuncu gününe tesadüf etmiştir. Bu nedenler Hz. Ali taraftarları Ehlibeyt ve tarikat ehli olanlar nevrüze büyük bir kutsiyet vermişler bu günü bayram saymışlardır. Bektaşî ve Alevilerce nevrüz, Hz. Ali'nin doğduğu gün olarak kabul edilmiştir: Bektaşîler, güneşin koç burcuna girdiği saatten önce meydanlarında toplanırlar. Baba, 12 imama salâvatı ihtiva eden salavatnameyi ve nadı Ali'yi (naat-ı Ali) okur. Nevruz ayı aynı zamanda Türklerin Ergenekon'dan çıkışını da simgeler. Nevruz Trakya'daki Bektaşîlerin vazgeçilmez bir âdeti olup gelenekte bayram kutlaması olarak önemli bir yere sahiptir. Trakya

Bektaşî meydanlarında özel bir erkân ile kutlanan nevrüz da günümüz miladi takvimine göre 20 Martı 21 Marta bağlayan gece erkânına göre ayin-i cem yapılır. Eğer dedenin baktığı ocaklar tayfalar diğeri bir anlamıyla mahalleler fazla ise bunu daha önceden başlaması gerekmektedir. Böylece ceme devam edilir.

Kızıldeli Kurbanı

Tarikatın mührü olup, yıllık tarikat törenlerinin bittiğini gösterir. Her zaman kesilebilir genellikle bu tören her yıl mayıs ayında yapılır (Kuzukıran, 23.4.98).

4. SON BİRLİK CEMİ

Son birliğin manası; mayıs ayında olur tarım işlerine ve yaz işlerine zararı olmaması için adına son birlik denmiştir. Bundan başka cem yok anlamına gelmez. Diğer cemlerde çerağa toplanan paralar bu son birlik ceminde yiyecek, içecek, kurban alınır yukarıda belirttiğimiz şekilde ceme devam edilir. Bu 4 cem bir yılda 4 gül açar (bahçede açan gül demek değildir!).

5. ÖZEL CEMLER

Genelde pek katılan olmasa da, mecburi, oturulması gereken ve her yıl düzenlenen sabit cemlerdir. Diğer cemlerden ekseriyetle eski takvime göre, düzenlene özel cemler şunlardır:

- a) *Koru Baba Cemi* :Kasımın elli beşinci ve altmışın günleri arası düzenlenir.
- b) *Baba Cemi* : Öksüz (Küçük) Türbede, Kasım altmış ve yetmişinci günlerinde, baba cemine oturulur.
- c) *Baba Cemi* : Kasımın yetmiş ile sekseninci günleri arası büyük türbe gerçekleştirilir.
- d) *Odman Baba Cemi* : Kasım günlerinin sekseninci ve doksanıncı günleri arasında oturulur.
- e) *Kırk Cemi*: İnsanların ölümü halinde kırkı girmeden 30 günü geçtikten sonra, yapılır. Bir de bir yılı dolmadan iki kurban kesilir. Biri cemden çıkış kurbanı diğeri de posttan düşürülüş kurbanı kesilir. Kırkıda da aynı şekilde bir kurban kesilir, ancak maddi durumuna göre değişir.
- f) *Rehber Talep Gezeleri* :Sembolik cemlerdendir. Anlamca geze, “iade”, “alıştırma”dır. Nasıplık için alınan eğitim olup, Rehberin bu eğitimi alacak kişiler için yaptığı gezelerdir. Nasıplık alacaklara, tarikatın ön bilgileri sunulur ve bunları öğrenmesi yoluna gidilmesi yapılan küçük ve sadece sembolik anlamı olan cemlerdir. Musulça Köyü’nde ana tarafına Rehber, baba tarafına da mürsit denir. Rehber aynı zamanda “dayı” lakabını da alır.

g) *Musahiplik Gezeleri*: Nasip sonrası ikişer çiftin musahiplik için anlaşmasından sonra yapılan temsili bir cemdir. Bu ceme göre musahip olmak için anlaşan çiftlere; yolun, erkân ve gelenekleri öğretilir. Musahiplik için gereken bilgiler sunulur. Amaç tam musahip cemine girmeden ön hazırlığın yaptırılması ve öğretilmesidir. Çünkü musahiplik ancak düşkünlükle bitirilir ve bu durumun da olmaması için çiftlere sonradan musahiplikten ayrılabilme imkânının oluşturulması için gerçekleştirilen bir cemdir. Musahiplik olan çiftler en az yedi nesil birbirinden kız alıp kız veremez.

6. BOLLUK CEMİ

Bu cemi, durumu iyi olanlar, bol mahsul alanlar, hedefine ulaşanlar, başında iyi veya kötü olay geçenler, Bolluk Cemi yaparlar. Tüm masrafları bolluk cemini yapanlara aittir. Bunlar yarım cem olup, musahip cemi olursa erkan cemi denir musahip olmayanlar ceme kesinlikle alınmaz

Musulça Köyü'nde Hıdrellez İnanca

Hıdrellez, güneşin Ülker Burcuna girdiği en eski takvime göre 23 Nisan; miladi takvime göre 6 Mayıs günü olup Ruz-i Hızır döneminden Ruz-i Kasım'ın başlangıcı olan 9 Kasım'a kadar süren günlerin başlangıcıdır. 6 Mayıs, Ülker Burcuna göre yılı ikiye bölen dönemin başı ve en eski takvimlere göre bahar günlerinin ilk günüdür. Bu niteliği ile Hıdrellez, bütün Türk topluluklarında bir bahar bayramı olarak kutlanmaktadır (Emiroğlu, 2003: 376). Bazı yörelerde, 5 Mayıs günü bayram, 6 Mayıs günü ise Hıdrellez Günü olarak adlandırılan Ruz-i Hızır Günü'nün başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Hıdrellez Günü, halk takviminde yazın başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Türkler, halk takvimine göre yılı ikiye böldüklerinden Hıdrellez Günü'nden (6 Mayıs), 8 Kasım'a kadar olan, 186 günlük zamana, Hızır Günleri adıyla anılan Yaz Mevsimi demişlerdir. 8 Kasım'dan 6 Mayıs'a kadar devam eden, dönem ise Kış Devresi olup, Kasım Günleri diye adlandırılır ve bu da 179 gündür (Aktaş, 2009:177).

Bulgaristan'dan gelenlerce oluşturulan Musulça Köyü'nde (Edirne), Hıdrellez inancına yönelik bazı anlatılar bulunmaktadır. Bu anlatı, iki rivayete dayanmaktadır.

Bunlardan birincisine göre; Konacık Köyü'ne (Bulgaristan) gündüz gelen bir zat, "siz siz olun karşıdaki Kurbanoğlu Tepesi'ne her yıl Hıdrellez'den kırk beş gün geçe Allah için kurban kesin!" der. Bu öğüt köylülerce tutularak her yıl kurban kesilir. Bir zaman sonra ortaya çıkan Balkan Harbi sırasında köyü basmak isteyen Bulgar askerleri, Kurbanoğlu Tepesi'nden geçmek zorunda kalırlar. Ne var ki tepedeki ağaçlar bir oraya, bir sağa, bir sola yatarak düşman askerlerine geçit vermezler.

Balkan harbi sırasında birkaç defa aksatılan bu gelenek yani Hıdrellez'den kırk beş gün sonra Allah için kurban kesme geleneği, daha sonra 1927'den sonra aynı köyden gelenler kişilerce bu köyde de devam ettirilmiştir. Asıl amacı mahsulün, afattan (felaketten) korunması için

dua ve verilen nimetlere şükür anlamı verilerek kesilen bu kurban ritüeli yöre halkınca bir takım soyut sonuçların nedeni olarak görülmüştür.

Yine aynı olayın bir diğer varyantına göre; adı geçen köyde oturan ve ismi İbrahim olan bir kişi rüyasında yaşlı bir adam görür. Bu zat İbrahim'e der ki "bak İbrahim, yarın perşembe, komşulara söyle Allah için bir kurban kesip dağıtsınlar. Beş ya da on gün sonra afet olacak, burası kollansın" der. İbrahim, komşulara bunu izah eder. Ancak komşular bunu ciddiye almazlar. Aradan birkaç gün geçer ki bir dolu afeti, mahsulü mahveder. İkinci yıl aynı olay tekrar eder. Yine köylülerce kurban kesilmez ve ardından tekrarlanan bir değişik afetle de mahsul büyük zarar görür. Üçüncü yıl aynı hata yapılmaz. Bu sefer köylüler, Allah için kurban keser ve herkese yedirirler. O yıl mahsule bir şey olmaz aksine daha çok bolluk olur. O günden sonra da her Hıdırellezi 45 gün geçe rastgelen ilk perşembe günü kurban kesilir.

KAYNAKLAR

- AKTAŞ, Ali Osman (2009). *Avut Köyü'nde Görgü ve Ayin-i Cem*. Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Araştırmaları Dergisi, Yıl: 1, Sayı:1, Köln: Önel-Verlag, s.212.
- AKTAŞ, Ali Osman (2009). *Yaşatılabilen Bir Kült Olarak Samsun İli Avut Köyü'nde Hıdırellez Gelenekleri*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara: Sayı 49, Kış / s. 175
- ATALAY, A. Ali. (Mart 2000). 56. "Alevilikte Sultan Nevruz", Cem Dergisi, 99.
- EMİROĞLU, Kudret, AYDIN, Suavi. (2003). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ENGİN, İsmail (2004). *Alevilik*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- FIĞLALI, E. Ruhi (1996). *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Konya: Selçuk Yayınları.
- GÜLÇİÇEK, Ali Duran (2004). *Alevilik (Bektaşilik Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar*. 2. C. Köln: Ethnographia Anatolica Verlag.
- KUZUKIRAN, Ahmet (23.04.1998). *Alevi Dedesi İle Görüşme*. Görüşen: İbrahim Arslanoğlu, Çubuk.
- OYTAN, M.Tevfik (2007). *Bektaşiliğin İçyüzü Dibi - Köşesi - Yüzü ve Astarı*, İstanbul: Demos Yayınları.
- TAN, Nail (2000). *Atatürk ve Türk Halk Kültürü*. Ankara: Folklor Araştırmaları Kurumu Yayınları.
- TEMREN, Belkıs (1998). *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Ankara: Bektaşî Kültür Derneği Yayınları.
- ULUSOY, A. Celalettin (1986). *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi - Bektaşî Yolu*, Ankara: Akademi Matbaası.

*Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Halkbilimi Uzmanı.
ali.aktas@gazi.edu.tr

SEYYİD ALİ SULTAN OCAĞI / DERGAHI DEDE VE BABALARIYLA SÖYLEŞİLER

(CONVERSATIONS WITH DEDES AND BABAS OF SEYYİD ALİ SULTAN ASSOCIATION/
DERVISH CONVENT)

Ayhan AYDIN¹

ÖZET

21/22 Kasım 2004 tarihinde Yunanistan'da Mehmet Koç Dede ile ve 10 Şubat 2010 tarihinde İstanbul'da Ali Kızıldeli Dede ile söyleşi yapılmıştır. Mehmet Koç Dede, Kızıldeli Ocağı ve Recep Dede ile ilgili bildiklerini aktarmıştır. Ali Kızıldeli, Kızıldeli Ocağı ve İran, Suriye, Ürdün, Konya, Antalya, İskenderun ve Ceyhan'daki taliblerinden söz etmiştir. Bu çalışmada Seyyid Ali Sultan Ocağı ile ilgili söyleşiler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kızıldeli Ocağı, Seyyid Ali Sultan, Ocağı / Dergahı, Pençe-i Ali Aba, Tencirli, Döşek kurbanı.

ABSTRACT

An interview with Mehmet Koç Dede in Grece in 21/22 November 2004 and Ali Kızıldeli Dede in Istanbul in 10 February 2010 was made. Mehmet Koç Dede told us about Kızıl Deli Association and Recep Dede. Ali Kızıldeli mentioned his aspirants in Kızıldeli Association, Iran, Syria, Jordan, Konya, Antalya and Alexandretta. In this study, the conversations about Seyyid Ali Sultan Association take place.

Key Words: Kızıldeli Association, Seyyid Ali Sultan Association/dervish convent, Pençe-i Ali Aba, Tencirli, Döşek Kurbanı (sacrificing rams to celebrate the birth of a child)

Mehmet Koç Dede

(Kızıldeli Sultan Ocağı Dedesi-Yunanistan)

Sevgili Baba, bizlere ayrıntılarıyla kendinizi tanıtır mısınız? Nerelisiniz. Ne zaman doğduğunuz. Nasıl bir eğitim aldınız? 1945 Doğumluyum. Mehrikoz (Mehriyekozu) Köyü'ndenim. (Aslında burası nahiyeymiş.) Buraya 30 km. uzakta. Burası Sünni köydür ama içinde Aleviler vardır. Burada Salıncak Mahallesi'nin çoğu Alevi'dir. Bizler Kaypak (Kaypak) Mahallesi'ndeniz. Bizim mahallede Alevi az. Hebil (Ebil) Köy var. Dimetoka İlçesi, Evros'a bağlı, Taşağıl Mahallesi var. İlk tahsilimi köyümde yaptım. Tabii ki o zaman

¹Bağımsız araştırmacı, CEM Vakfı Basın Halkla İlişkiler Sorumlusu

ki şartlar nedeniyle fazla okuyamadık. Babalarımızın fakirliği nedeniyle fazla okuyamadık. İlkokuldan sonra okuyamadım. Kendi çabalarımızla yeni yazıyı 14 yaşındayken, yeni alfabeyi Bulgaristan'dan gelen bir amcamızdan, alfabeyi öğrendik. Ondan yavaş yavaş çekildik. Neden Türkçe'yi geç öğrendiniz, dersiniz, bu o zamanki hocaların suçudur. Soldan yazı yazmak şeytana uymaktır, dediler.

Mürşitlerimizin desteğiyle başka şeyler de öğrendik. Onların sayesinde Alevi/Bektaşî yolunun olduğunu öğrendik. Onun üstüne düştük. 32/33 yaşlarına kadar ev bark olduk, askere gittik/geldik. Bu işi içimize aldık. Genç yaşta ikrar verelim dedik. İkrarla, mürşitlerimizin, önderlerimizin öncülüğüyle devam ettik.

1977'de bizi baba postuna getirdiler. 1982'de nasip öyleymiş diyelim, hac farızasını eda ettik. Suudi Arabistan'ı ziyaret ettik. Ama ben pek tatmin olamadım. Onu duygularımla, milli olarak pek kabul edemedim. 1983'de Allah nasip etti, Hacı Bektaş'a gittik. Hacı Bektaş'ta postnişin olan, (bu arada bir misafir geliyor. Baba ona dua veriyor. Allah'a bin kere şükür. Elhamdürüllah. Özün Hakk'a varsın. Hakk-Muhammed-Ali şefaati versin, hoş geldiniz, sefa getirdiniz.) Recep Dede'yle beraber, üç gün durduk. Kış mevsimiydi, kurbanımızı kestik. Bir metre kar vardı. Ayrıca Anavatan Türkiye'ye gidip/geldik. Çok defa Bursa'ya gittik. Buradan otobüs tutup, Hacı Bektaş'a gittik.

Bizim bazı ocakların dedeleri/babaları vefat etti. (buradaki ocak, cem cemati manasındaki ocaktır. Aynı köyde üç/dört ocak olabilir. Bu ocaklar aynı dedeye (babaya) bağlı olabildiği gibi, ayrı ayrı dedelere (babalara) da bağlı olabilirler. Fakat şu anda Kızıldeli Sultan Ocağı'nın baş babası olan Lütfi Aykurt Halifebaba'ya göre ise ocak tabirinin kullanılması yanlış. Çünkü Kızıldeli Sultan'la ilgili sadece tek bir ocak vardır. O nedenlerle birden farklı anlamlar çağrıştırdığı için bu manada ocak değil de, göl tabirini kullanmak daha yerinde olacaktır.) Recep Baba gibi bazı dedeler ihtiyarladı. Bizde iki ocak var. Taşal'da, Salıncak'taki altı ocak benim üzerimde kaldı. Salıncak'taki Recep Dede çok ihtiyarladı. Tabii kendi işimiz de var. Ben tütün ekıyorum. Kızan babasıyım. Onların geçimini de sağlıyorum.

Kaypak kaç hanedir? 35/40 hane.

Siz dede lafını mı, baba lafını mı kullanıyorsunuz? Burada karışık kullanılıyor.

Cemi yürüten insana ne deniyor? Dede olarak adlandırılıyor.

Halk size dede mi diyor? Evet, dede diyor.

Kaç ocağın dedesiniz? Şu anda benim nezaretim altında 6 ocak var.

Bunlar hangi köylerde? Salıncak'ta 2, Taşağıl'da 2, Kaypak'ta 2.

Mürşitlerden bilgi aldım dediniz. Kızıldeli Ocağı'nın mürşitlerinden mi yetiştiniz? Recep Dede'den yetiştim. Salıncak'lıdır. O çok sevilen, tanınan bir dededir. O doksan yaşındadır. Seyyid Ali Sultan Vakfı'nın kırk üyesi var. Onların onayıyla, sembolik olarak ben bu Kızıldeli Ocağı temsil ediyorum. Bu yetkiyi ben Recep Dede'den aldım. Bana yetki verdi. Biz onu baş dede olarak görüyorduk.

Recep Dede, diğer dedeleri görüyor muydu, sorguluyor muydu, onlara öğüt veriyor muydu, denetliyor muydu, diğer dedeler onu ziyaret ediyor muydu? Seyyid Ali Sultan Vakfı, 1402/1850'li yıllara kadar bu dergah işliyor. 1924'lü yıllara kadar ne olmuş, kimler dede olmuş tam bilmiyoruz. 1955'li yıllara kadar kimileri de dedelik yapmış. Recep Dede Hacı Bektaş'a gidip-gelir. Ona yetki veriyorlar. Şimdi onu da on ikiler meclisi göndermişler. O orada bazı insanlarla birlikte gidip ziyaretler yapıyor. Oradan çeşitli eserler de getiriyor. Daha sonra on ikiler denilen şahıslarla hizmet etmeye devam ediyorlar. Bizlerde on ikiler önemlidir. Bazı önemli kararları bu on ikiler denilen kişiler alır. Zaten şu andaki Seyyid Ali Sultan Heyeti de bu on ikilerin isteğiyle oluştu. Beni de on ikiler görevlendirdiler. Ben Recep Dede'nin talibi oldum. Ondan yetiştim. Onun Salıncak'ta iki ocağı vardı.

Recep Dede'nin sizin üzerinizde bir hakkı var mıydı, sizi öğüt verir miydi? Canların onayıyla Recep Dede bana el verdi. Ben de cemleri yürütüyorum. O nevrüzde, aşuralarda buraya gelip bizi pençe-i ali abadan geçirirdi. Bütün dedeleri pençeden geçiriyordu.

Ha, işte ben bunu diyorum işte. İsmi konmasa da bir halife dede oluyor (baba oluyor). Sizinle birlikte kaç baba var bu bölgede? Benimle birlikte altı dede var. Bu konuda sıkıntımız var. İnsanlarla uğraşmak istemiyorlar. Bu konuda insanlar sıkıntılıdır. Bunlar; Mehmet Koç, Mehmet İsmailoğlu, Ali Nalbant, Ahmet Taşa, Ahmet Nalbant, Hüseyin Babutçu.

Recep Dede'nin görevleri size mi geçti? Evet.

Recep Dede aşurede, sadece sizleri mi pençeden geçirirdi, taliplerin önünde mi geçirirdi? Sadece bizi pençeden geçirirdi. Talipler yoktu. Seyyid Ali Sultan Dergah'ındaki meydana bizi sorgudan geçirirdi. Sorardı hak hukuk olmasın (kalmasın) derdi. Bizde Pençe-i Ali Aba vardır.

Recep Dede'nin soyunda dedelik, babalık var mı? Hayır, yoktu. Kayın ataları dedeydi.

Sizin Recep Dede'nin yerine geçtiğinize dair bir icazet, yazılı bir belge var mı? Var.

Diğer dedeler kendilerinin Kızıldeli Ocağı'nın dedeleri olduğunun fevkindeler mi, bunun bilincindeler mi? Tabii. Tabii.

Cemlerde Kızıldeli anılıyor? Elbette.

Peki, bölgede başka bir ocak var mı? Bilmiyorum.

Recep Dede size sözlü onay vermiş anlaşılır. Peki o sağken, size yazılı bir onay verse, olmaz mı? O ona aittir. Bize bir belge verdi. Ama onu biz Hacı Bektaş'a götürüp, verdik.

Ama bu belge başka sanırım. Sizin onun yerine görevleri yapabileceğinize ilişkin, yazılı bir belge var mı? Yok.

Olsa iyi olmaz mı? Çok güzel konuşuyorsun, Ayhan Bey. Bu çok iyi olur. Bu çok yerinde bir şey.

Kızıldeli (Seyyid Ali Sultan) Ocağı'nın dini, kutsal inançsal günleri ne zaman başlar, ne zaman biter? Kurbanlarınız, merasimleriniz nelerdir? Sultan Kurbanı var. Perşembe akşamı toplanılıyor, muhabbet ediliyor. Cuma günü kurban kesiliyor. Birlikler başlıyor sonra. Aynı cemden, aynı ocakta olan canlar birlik yaparlar. Ocaklar ayrı ayrı birliklerini yaparlar. Ekim ayında yapılıyor.

Birlik Bayramı vardır. Kasım Kurbanı var. 8 Kasım'da oluyor.

Aşure oluyor. 12 gün tutarız. Elliden, seksene kadar kurban kesilir. Mersiyeler okunuyor. Nevruz Bayramı gelir. Nevruzda, pençe-i ali abadan geçiyoruz. Biz başka zaman pençeden geçmiyoruz. Nevruzdu 21 martta yapıyoruz. Sadece dedelerin dergaha gelmesiyle pençeden geçiliyor. Daha sonra dedeler, kendi ocaklarında bunu kutluyorlar. Bir sevinç günü oluyor. Birlik, beraberlik sağlandıktan; hak-hukuk sorulduktan sonra dedeler de kendi ocaklarındaki canları pençeden geçiriyorlar. Daha başka senede bir kurban talibin borcu diye bilinir. Böyle kurbanlar kesilir. Müsahip olunca kurban kesilir. Adak kurbanları olur. (Lütfi Aykur'un bu konudaki notu ise şu şekildedir: Anlaşılan yalnız pençeden geçiliyor. Halbuki Aşurede Tarikten geçilir. Nevruzda pençeden geçilir. Çünkü Kızıldeli süreğinde çifte erkan vardır.)

Zorunlu olarak ne zamanlar kurban kesilir? Yeni talip olunca mecbur bir kurban kesilir. Bizde karı-koca yola girer. Birlik Bayramında kurban kesilir. Müsahiplikte kurban kesilir. Çevresi genişse iki kurban olabilir. Bu sefer ortak kesilir. Makam alırsa, post makam alırsa (12 hizmet görevlisi insan) kurban keser. İsterse her sene keser, isterse üç senede bir keser. Bizde böyle kural var. Kişi dede olunca kurban keser.

İnsan ölünce neler yapılır? Geçmiş canın (Hakk'a yürümüş) vereceği, alacağı olup-olmadığı üç sefer yakınları yanında insanlara sorulur. Üç sefer birlik yapılır. Yedisinde, kırkında, seneliğinde yapılır. Varislerinden alacaklı olanlar, dile gelir, haklarını isterler. Dile gelsin, meydana gelsin, hakkını beyan etsin, denir, yakınları bir yıl sonra da olsa borcunu verirler. (Lütfi Aykurt'un notu: Dardan indirme kurbanı bir defa olur. Üç defa değil. Eskiden hemen

cenazenin ardından kesilirdi. Mezarlıktan gelenler o kurbanı yerler idi. Şimdi dardan indirme diyorlar. Halbuki Erkana girenler hizmeti kurbanla aldıkları için borçlu kalmamış diye, kesilirdi.)

(Elim erde, özüüm darda, erenlerin darı mansurunda, Hakk-Muhammed-Ali Divanı'nda, canım kurban, benim tercüman, her hangi bir fakirin elinden incinmiş, gücenmiş, can kardaş dile gelsin, meydana gelsin, hakkımı talep eylesin, yok ise eyvallah desin.

O zaman biri birinizde hak hukuk olmadığımıza niyazlaşıp, dair saygı, sevgi gösteriyoruz. İşte böylece kimsenin kimseye borcu kalmaz. Kimsenin kimseden alacağı kalmaz. O meftada ruhu mahşerde borçlu yatmamış olur.)

Cemlerinize bekarlar girebiliyor mu? Pek giremiyor.

Peki sadece müsahipli canların girdiği cemleriniz var mı? Şimdi yok. Ama biz ona yetiştik. Bu oluyordu. Ama bu bize ters geldi. Müsahipsizleri dışarı çıkarmayı biz uygun bulmadık. Biz kaldırdık bunu. Biz artık müsahipli, müsahipsiz cemi hep birlikte yapıyoruz. Zikrimizi, fikrimizi beraber yapıyoruz.

Kurbanların dışında ne zamanlar toplanırsınız? Cuma akşamları toplanırız. Ama bu cemaata bağlıdır. On beş günde bir de olabilir. Gençlerin ilgisi zayıf. Ayda, iki ayda bir bile toplanılıyor.

Gençlerde müsahiplik devam ediyor mu? Oluyor, tabii. **On iki hizmeti yapanların belli isimleri var mı?** Vardır, tabii.

Kurbanı pişirene Kurbançı Baba, denir. Okucu (Okuyucu) Baba (Peyik), (Davetçi) Yummatçı Baba (Himmat/Himat), Zakir Baba, Çırakçı Baba, Saki Baba (Doluyu getirip, götüren. Biz dolu gördük. Ama son zamanlarda biz meşrubat alıyoruz.), Farraş Baba, (El suyu dökücü ve Farraş iki anabacıdır. Lütfi Aykurt) Gözlemci Postu Baba, ((Gözcü Baba) iki posttur. Dış Gözcü ve İç Gözcü. Selmançı Baba (El Yıkayan), İbrikçi Baba (Su dökücü). (Son ikisi ayrı değildir. Bir kişi yapar. On iki hizmette postu yoktur. Lütfi Aykurt) Lütfi Aykurt Halifebaba'nın On İki Hizmet sıralaması: Mürşid, Himat, Tarikçi, Zakir, Saki, Çerağcı, İç Gözcü, Kurbançı, Mihman (Hızır), Saka, Karababa, Dış Gözcü.

Bu on iki hizmetin, babanın ayrı ayrı postu mu var? Evet.

Dedenin postu da ayrı? Evet.

On ikiler eskiden beri var mıydı? Evet. Eskiden beri vardır.

Bu on ikiler post sahibi olan kişiler değil sanırım? On ikiler seçimle olur. Başka başka olurlar. Şimdi Seyyid Ali Sultan Heyeti'nin kırk üyesi vardır. Onlar ayrı. On ikiler seçimle

olurlar. Onlar burasıyla ilgili, Seyyid Ali Sultan Dergahı ile ilgili kararlar alırlar. Burada on ikiler onaylayınca, diyelim Seyyit Ali Sultan Heyeti'nin başkanı Hasan Bey imzaladı, tabii biz de imzalıyoruz, bazı kararlar alıyoruz. (Not: Onikiler Hizmet Postu sahibi cemle ilgili kararları alma yetkileri vardır. Ama derneğin veya vakfın yetkili heyetinde görevli değilse karar yetkisi yoktur. Lütfi Aykurt)

Geçmişteki yaşam nasıl bir yaşamdı. Neler önemsenirdi. Eskilerden neler hatırlıyorsunuz? Annemler, babamlar ibadetlerin gizli yaparlardı. Bizim köyle buranın arası ayakla iki-üç saat tutar. Çok gizlilik vardı. Bizler adak olduğu zaman, buraya getirmek için gece yol alırdık. Hayvan perişan olmuştu. Ben bunu hatırlıyorum.

Mesela bir kurban kesileceği zaman ben hatırlıyorum, mürşit kurbanı serbest bırakırdı, işaret versin diye. *(Bu Anadolu'da da yaygın olan bir inançtır. Hayvanın işaret vermesi; işemesi, dışkılaması, ses çıkarması vd. işaretlere göre yorumlar yapılır. Kurban Aleviler'de, Bektaşiler'de kutsal olduğu için ona abdest aldırırlar, kına da yakanlar olur. Ayhan Aydın)* Bu benim mantığıma sığmadığı için meydana buna izin vermedim. Dışarıda bu olabilir.

Gördüğüm kadarıyla şimdi de yazı olarak Eski Türkçe'yi kullanıyorsunuz. Her basılı eseri okuyabiliyor musunuz? Nasıl yani?

Mesela mezar taşlarını okuyabiliyor musunuz? Hepsini okuyamam. Onlar çok eskiden yazılmış.

Bu bölgede okuduğunuz mezar taşlarında, tarih nereye kadar gidiyor? 350 yıllık kadar var.

Buranın dışında mezar taşları var mı? Elbette var. Mesela Gümölcine'de Postpoşt Baba'nın Tekkesi var. Aslında bu postu boş anlamındadır. Orada mezar taşı var. Eski Baldıran Köyü var. Yeni Baldıran Köyü var. O köyler boşaldı. Ama o köylerde çok mezar taşı vardı. Ama şimdi tek bir parça kalmamıştır. Orada altı dilimli mezar taşları vardı.

Altı dilimli olmasının nedeni nedir sizce? 12 İmamlar'ın soyundan gelenler, Orta Asya'dan gelmişlerse taşları 12 dilimlidir. Arap kökenli, Abbasiler'den Anadolu'ya gelme olanlar 6 dilimli taş kullanmışlardır.

Burası eskiden halkın ziyaretine kapalıymış? Evet, kapalıydı. Gizli olarak ziyaret edilirmiş.

Ovalılar (Sünniler) size ne isim veriyorlar? Aren (Ahren). Bu Bulgarca yardımcı anlamına gelir. (Not: Bektaşilere de Dağlılar deniyordu. Lütfi Aykurt)

Cemlere bekar girilemez mi? Pek yok. Ama mesela Recep Dede'nin kardeşi bekar olarak ceme girdi. Çok temiz bir insandı, herkes ona hürmet gösteriyordu. Ceme girebildi. Kendisi bir kurban kesti. Sonra evlendi. Evlendikten sonra bir daha kurban kestiler. (Not; Recep

Dede'nin kardeşi bekar girmişse burada Mürşid Recep Dede ise suç işlemiştir. Kendini dara çekip canlardan özür dileyecekti. Ancak cezasını büyük kurbanla ödeyecekti. Yani cem ağırlayacaktı. Lütfi Aykurt)

Burada Seyyid Ali Sultan'la ilgili anlatılar nelerdir? Hangi kerametleri anlatılır, nasıl bir insanmış, insanlar burayı nasıl ziyaret eder? Seyyid Ali Sultan kimdir? Türkiye'deki bazı inançlar burada yok. Yok ben kızımı evlendireceğim, şifa bulacağım, orayı ziyaret edeyim, diye buraya gelmezler. Burada onlar yoktur. Ama yine de yörede bazı inançlar da vardır. Biz yetiştik, dedemler karnı ağrırken Çalık Taş denilen yerde oradan yuvarlanırmışlar, belki karnımın ağrısı geçer diye. Burası bizim ruhen bağlandığımız yerdir. Seyyid Ali Sultan Türk Anadolu'dan gelen bir yiğidimizdir. Ona sonsuz saygımız vardır. Hangi eren olursa olsun, kim olursa olsun Türkleri bir araya getirene ben saygı duyarım. Bizler bizden öncekilerin anlatılarından feyz alarak, bugüne kadar geldik.

Onunla ilgili atalarımızdan dinlediğimiz söylenceler şu şekildedir: Seyyid Ali Sultan, şimdiki dergahın altında çadır kuruyor, askerleriyle Rumeli'ni fethetmek için buraya gelmiştir. Gümölcü'ne de Ebül Misine veya Muhsine diye bir kale varmış, oraya bir komutanını, askerlerini gönderiyor. Ama askerler orada zorlanıyorlar. Bu sefer geceleyin hareket ediyor. Sabah seherde At Mezar denen bir yere geliyorlar. Herhalde atı zorlamışlar, at çatlamış. Ama atın çok hizmeti olduğu için kendisi yırtıcı hayvanlar yemesinler diye, mezar yapıp onu defnediyor. Çalık Taş denilen yere gitmeden önce bir düzlük alan var, orada dinleniyor. Ordu başı onun hasmı olacağını anlıyor, harekete geçiyor. Sonra bombalar patlıyor. Bombaları eliyle, ağzıyla tutuyor. Kendini öldürmek isteyen düşmanı tutuyor, yakalıyor. Bilek kuvvetiyle tutuyor. Düşmanı tutup fırlatınca bir bacağı Bolduran (Baldıran)'a, biri Akbıldır, saçlı Sıçanlı (Saçınlı), başı Devevargan (Devebağırın)'a düşüyor.

(Not; Menkıbede karşısına cengaver olarak kız çıkıyor. Sarı Kız Yaylası'nda bacıklarını ikiye ayırıyor. (Sıcanlık benim dedemin köyü) Lütfi Aykurt)

Bunlar köy isimleri mi, başka köyler var mı? Bolduran (Baldıran), Akbıldır (Akbaldır) Sırtı (Kamberler Köyü), burası bu köyde bir sırttır bu isimle anılır, Sıçanlı (Saçınlı) (Bulgarlar iki yüz yıl orada kalmışlar. Onlar da türbe gibi buna kurban kesmişler. Anma töreni yapmışlar. Öyle anlatılır.), Devevargan (Devebağırın)'a düşüyor. (Kışın ses gelince, o zalim bağıyor, derlerdi, başı oraya düşmüş ya.) Bu adlar beş yüz yıldır Yunan tarihinde de, bizim tarihimizde de anlatılır. Öldürmesinden sonra saçılan kandan kırmızı bir çiçek açmıştır. Çok güzel görünür ama kokladıktan sonra nefret edersin, öyle bir çiçek, içi kadife gibi mor. Çiçeğin ismi *ıçmor*. İşte kandan bu çiçekler büyümüş, buna inanılır.

Seyyid Ali Sultan, efendimiz, komutanımız; Yaran denilen genişlikte, askerlerle karşılaşmış, onları bulmuş. Askerler çadırlarını kurmuşlar. Askerin birinin beygiri biraz fenaymış. Onu al buradan götür, demiş. O da götürmüş. Çok uzağa götürüyor, bir ağaca bağlıyor. Ben orada yaşıyorum. Aç Beygir, halk bu ismi bulmuşlar. Yaran'da da iki türbe kalmış, yerden kalkık.

Sonra askerler mücadeleye devam ediyorlar. Hristiyanları Müslüman yapmak istiyorlardı. Mücadeleler devam ediyor. Daha sonra askerler hareket ediyorlar. Dönüşlerinde sonradan “Üç Gaziler” denilen yerde üç gazi varmış, onlar orada kalmışlar. Onları bırakıp devam ediyorlar. Tanrı Dağı’na gelince, Müslüman olanlarla, oradakilerle büyük bir şenlik yapıyorlar.

Oradaki şenlikten sonra, bugün sizin de gördüğünüz büyük dut ağacının (*Seyyid Ali Sultan Dergahı'nın avlusundaki bu dut ağacını tarife çalışmak zor olur. Çünkü çok geniş bir alanı kapsayan ve artık bir anıt ağaç olan bu dut ağacının birçok dalının her biri birer ağaç büyüklüğünde aynı kökten çıkmışlar gibi, çeşitli desteklerle ayakta zor durur bir vaziyettedir. Ayhan Aydın*) olduğu yere çubuk şeklindeki dut fidanını yere bastırıyor, onun yanında hiç kesilmeden akan su akıyor. Şimdi de gördünüz orada bir çeşme var. (Bu çeşmenin üzerinde üstü çeşitli desenlerle işlenmiş büyük bir mermer levha var.) Buradan su çıkıyor. Seyyid Ali Sultan Efendimiz bize mucizeler bıraktı. Bunu insanlar bilmektedir. Tüm Türk dünyasındaki insanlar buna inanırlar. (Üç Gaziler'in olduğu yer Gaziler Tepesi, Seçek Yaylası Şenlikleri'nin olduğu yerdir. Menkıbeye göre padişah dile benden ne dilersen, dedikte okumu attığım yer kadar verirsin demiş. Sarıkız Yaylası'ndan okunu atınca Tekke'nin olduğu yere saplanmış ve Karadut meydana gelmiş. Lütfi Aykurt)

Burada veya başka bir bölgede Seyyid Ali Sultan'ın soyundan geldiği söylenen kimseler var mı? Onun soyu yürümüş, yürümemiş ben onu demiyorum ama halk tarafından inanılan veya kendini böyle ifade eden insanlar var mı? Yok. Katiyen yok. Ben bilmiyorum.

Kızıldeli Sultan dışında, onun devrinde yaşayan, onunla yarenleşen, ona yardımcı olan başka ulu zatların öyküleri anlatıyor mu? Kızıldeli Sultan var ama filanca dede de, filanca baba da vardı, deniyor mu? Meşhur olmuş, erenler var mı? Benim hatırımda yok. Ama bunlar var. Velayetname'de vardır. (Seyyid Ali Sultan Velayatnamesi'ndedir)

Otman Baba var, Akyazılı Sultan var, Demir Baba var, siz bunları nasıl görürsünüz. Onları ziyaret eder misiniz? Biz onları çok ulu biliriz. Elbette ziyaret te ederiz. Hiç biri fark etmez. Hepsı birdir. Biz hepsini severiz. Bu insanlar birlik ve beraberliği sağlamaya çalışmışlar.

Kasım Kurbanı'nın başka ismi var mı? 8 Kasım Kurbanı'na eskiden Mürsel Bali Kurbanı da derlerdi. Ama şimdi onu bilmezler. Kasım Kurbanı derler.

Muharrem ayında ne yaparsınız? Hz. Peygamberin Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman 1 muharremdir. Bu yılbaşdır. Kendisi Hz. Ali'yle müsahip oldu. Bizim için Ehlibeyt'e seven, sayan herkes iyidir. (Not; Hicret 9 muharremde olmuştur. 9 muharremde varıyor. 10 gün oruç tutuluyor ve aşure kaynatılıyor. Lütfi Aykut) Şimdi herhangi bir ülkede devlet başkanı ölse, bayraklar yarıya iner ona saygı duyulur. Hz. Hüseyin de bizlere hakkı, hukuku göstermiştir. Çok ulu bir insandır. Bizim de onu anmamız çok doğaldır. On iki gün oruç tutarız. Bizler muharremde bir konuşma yaparız. Kuran okuruz. Aşure dağıtırız.

Adak kurbanı vardır? Elbette. Bizler de adak vardır. Biz hem duasını veririz. Hem de bir konuşma yaparız. Adak sahibi, söz verdiği için kurban kesmelidir. Bizde bu çok yaygındır. Allah'ın rızasını gözetip adak adayan kimse, mutlaka adağını yerine getirmelidir. Bu nedenle halk uyarılır.

Kurban nedir, kurban neden kesilir? Kurban eski tabirle İbrahim A.S. kalma bir hadisedir. Kurban bayramında kesilen kurbanlar vardır. Bizde Alevi/Bektaş için aslında her vakit bayramdır. Çünkü bizler kurban kesip halkı doyuruyoruz. Kurban paylaştırmaktır, insanları doyurmaktır.

Söyleşi: Yunanistan, 21/22 Kasım 2004

**Ali Kızıldeli Dede
(Kızıldeli-Seyyid Ali Sultan Ocağı Dedesi)**

Sevgili dede ne zaman, nerede doğdunuz? 1942'de Gaziantep'te doğmuşum. Dedem Hasan Dede Malatya'da doğmuş, babam ise o da Gaziantep'te doğmuş. Aslen İran'dan Erdebil'den gelmeyiz, Nişabur kentinden gelmeymişiz.

Aslında bizim atamız iki kardeş, bir bacılarımız. İran'dan Irak'a, oradan Beyrut'a gitmişler. Beyrut'tan bir gemiye binmişler. Gemiyle Yunanistan'a geçmişler, o zaman Sırp dönemiymiş. Gemiye Sırp'lar iskeleye çekmişler. Bunlar gemiye kaçak bindikleri için bunları Sırp'lar yakalamışlar. Bunların birinin adı Seyyid Ali Sultan, diğerinin adı Ali Seydi Sultan'mış, bacılarının adı da Bacım Sultan'mış. Oradaki kumandan Bacım Sultan'ı kendine hizmetçi olarak almış bunları da serbest bırakmış. Birisi gelmiş Kırcaali'ne yerleş, o dönem para yok pul çok çünkü, orada ikamet etmiş, birisi de Dimetoka'ya gelip yerleşmiş. O yöreleri irşat etmeye başlamışlar. İslamiyet'i ve Aleviliği o yörede yaymaya başlamışlar. Başlarına talipler toplamaya başlamışlar, talipleri de çoğalınca isimleri yayılmaya başlamış. Zaman içinde Seyid Ali taliplerinden bir ordu kurmaya başlamış. O zamanın padişahı da diyor ki mademki Seyid Ali'nin bu kadar askeri var, ordu kuruyor, İslamiyet adına çalışıyor, buna demiş bir yazı yazıyım. Yazıyı yazmış, babası Mehmet'e bir manga askerle birlikte bu mektubu da vermiş, babası o zaman biraz kafayı oynatmışmış, vermiş eline babasını göndermiş. Babası gelmiş Kızıldeli Sultan'ın yanına. Mektupta yazıyormuş ki ne kadar eli silah tutan asker varsa onları yanına al gel, tekkeye hizmet edenler orada kaslın, diyor. Mektubu Seyyid Ali Sultan Kızıldeli Sultan okuyor. O zaman Kızıldeli de tamam diyor, madem padişah emir etmiş (gidelim) topluyor dervişlerini, tekkeye hizmet edenlerini orada bırakıp çıkıyor İstanbul'a doğru yola. İstanbul'a çıkınca Muharrem ayı yaklaşıyor, geliyor Edirne'ye. Edirne'de tam muharrem başlıyor. Muharrem ayı çıkıncaya kadar burada ikamet edek (diyor) boş bir araziye konuyorlar. Kendilerine de ufak tefek sığınacak, gölgelenecek yerler yapıyorlar. Orada ikametgah ediyorlar, orada on iki gün Muharrem Oruçlarını tutuyorlar. Muharrem Orucunu tuttuktan sonra da oranın halkına da Müslümanlığı ve Aleviliği yaymaya başlıyorlar. (...)

Sonra Seyyid Ali Sultan İstanbul'a varıyor, bir iki gün derken padişahın huzuruna çıkamıyor.

Böyle bir iki üç beş gün derken, Seyyid Ali Sultan diyor ki, biz buraya yiyip içmeye gelmedik, Padişahla görüşelim artık diyor, ve padişaha haberci gönderiyorlar. Padişahım, diyor bizi buraya davet ettin de biz buraya yemeye içmeye, o kadar yolu boşuna gelmedik, diyor. Padişah diyor ki, senin askerlerin var, ben de sana biraz asker vereceğim, sen onların başına mihmandar olacaksın, bunun adı da Yeniçeri ordusu olacak, diyor. O da başım üstüne, diyor. Ne ihtiyacın varsa, karşıla diyor, ihtiyaçlarını karşılıyorlar. Adamlarını da ona veriyor. Peki şimdi ne yapacağım, diyor? Padişah diyor ki, doğuya gideceksin. Malatya yöresine gidecek orada İran askerleriyle, şahın askerleriyle savaşacaksın, diyor. Başım üstüne diyor, artık bir ay mı, iki ayda mı, Malatya'ya varıyor ve orada İran askerleriyle karşılaşılıyor. Orada İran askerlerini yeniyorlar ve orada oldukları yerde yerleşip kalıyorlar. Bu askerler istek üzerine geldikleri için bunlara "tercihli" asker demeleri gerekirken, "tencirli" diyorlar. Bundan sonra da onların adı Tencirli olarak kalıyor. Bir kısmı da Süzenli gurubu oluyor. Ve o askerler orada yerleşip kalıyorlar. Seyyid Ali Sultan da orada ikamet ediyor, orada vefat ediyor, orada kalıyor.

Tam neresi Seyyid Ali Sultan'ın türbesinin olduğu yer? Malatya Yazıhan'ın Fethiye Köyü Tenci Mezrası. Bir Aşağı Tenci var, bir de Yukarı Tenci var. Padişah tüm buradaki araziye Kızıldeli'nin adına veriyor. Onlar üç kardeşmiş ve de onun üç evladı varmış, bizim neslimiz de o üç kardeşten geliyor.

Onların isimleri biliniyor mu? Onu bulamadım. Ama ben beş göbek ilerimi biliyorum. Benim babamın ismi Ali, onun babasının adı Hasan, onun babasının adı Mehmet Efendi, onun babasının adı da Ali Efendi. Bizim köyümüzde on iki ev, on üç olmaz. Bu her zaman böyle olmuş. Şimdi de aynıdır. Bizim atalarımız hiçbir zaman kendi menfaatleri için bir şey yapmamışlardır. Hep topluma hizmet etmişlerdir. Dünya da en çok talibi olan Kızıldeli Sultan'dır.

Neden Kızıldeli demişler? Asıl ismi Seyyid Ali Sultan'mış, Kızıldeli demişler. Hünkar Hacı Bektaş Veli'ye gelmiş. Bakmış ki ocağın üstünde Kara Kazan duruyor. Ne o, ne beklisiz, demiş. Odun yok demişler. Nasıl, Tekke'nin odunları eksik olur mu, demiş. Ayakları kazanın altında yanmış, elleri de kevgir etmiş, kazanı karıştırmış. Bunun üzerine oradaki dervişler, Hacı Bektaş Veli'ye gitmişler. Demişler ki, bir at geldi, atın üstünde birisi geldi. Böyle böyle oldu demişler. O da demiş ki o Seyyid Ali Sultan, Kızıldır, demiş. Kızıldeli dememiş. Yanına gitmiş demiş ki, ya Seyyid Ali Sultan ben sana Kızıl demiştim ama Kızıldeli'ymişsin, demiş. Onun ismini de Hacı Bektaş Veli koymuş.

Siz de Tenci Köyü'ndensiniz? Biz de o köydeniz. Bizim oradan çıkmamız çok eskiye dayanıyor.

Eşiniz (ana)'da aynı köyden mi? Biz zaten amcazadeyiz. Aynı köydeniz. Bir başı Antalya'da, bir başı Gaziantep'te, bir başı da İstanbul'dadır. Bizim köyümüz dede köyüdür. Hepsı dededir. Benim dedem o köyden çıkıp Gaziantep'e gelip yerleşmiş. Bizim Antalya'daki Amcazadelerimiz cem yürütmezler. İstanbul'da var. Gaziantep Düztepe Mahallesi'nde bizim soydan insanlar vardır. Kardeşimin çocukları vardır, onlar iki evdirler. Orhan ve Ali Kızıldeli'ler orada yaşıyorlar.

Kızıldeli'nin üç evladı varmış, peki onların soyundan gelen her ocak dedesini tanıyor musunuz? Biz de yabancı yoktur. Hepsi aynı köktendir, hepsi amcazadedir. Hepsi aynı köydendir.

Yaklaşık kaç hanedir, sizin ocaktan olanlar? Otuzdan aşağı değildir.

Peki, Anadolu'da sizin talibiniz olan yöreler nerelerdir? İstanbul'da var, Adana'da var, Gaziantep'te var, Konya'da, Tokat, Amasya'da, Sivas'ta, Malatya'da... Çok geniş bir alana yayılmış. Kardeşim Mustafa var, o Türkiye'deki taliplerimize gidiyordu. O yetişiyordu. Ben de yurt dışına gidiyordum, büyük olarak. Şimdi yine kardeşimin oğlu Mustafa var.

Siz de müsahip önemli mi? Evet.

Peki kendi müsahibiniz var mı? Evet, kendi kardeşim benim müsahibim.

Talipleriniz arasında yaygın mı? Yok denecek kadar azınlıkta.

Siz İran'a, Suriye'ye gidiyorsunuz. Oraya gelelim. İran'dan başlayalım. İran'a talipleriniz ne zaman ve nereden gitmişler? Taliplerimizin tümü bizim köyden çıkmadır. Taliplerimizin bir kısmı Sivas'a gitmişler, geri dönmüşler. Bir kısmı Adana bölgesine gitmiş. Bir kısmı göçebe olarak yaşamış. Bakmış köydeki topraklar herkese yetişmiyor, dağılmış. Bir kısmı askerlikten ayrılmış, bir kısmı Osmanlı'nın zulmünden kaçmışlar, zorluktan dolayı dağılmışlar, bir kısmı da İran'a gitmiş.

Siz dediniz ki bizim köy dede köyü ama talipler nasıl olup bu köyden çıkıyor? Şimdi Yeniçeri ordusunun içindekiler bizlerin talibiymiş. O askerler Kızıldeli'ye bağlanmışlar. Onlar bizim taliplerimiz olmuş.

Osmanlı mı bağlamış, kendilerimi bağlanmışlar? Dimetoka'dan gelmişler, göçmüşler, asker olarak Kızıldeli'yle gelmişler. İstanbul'a gelince bunları padişah Yeniçeri ordusu olarak kabul etmiş, bir kısım askeri de kendisi vermiş o zaman. Malatya yöresinde savaşmışlar. Şimdi bizim orayı eş hep kemikler çıkar, tekkenin yanında. Orada şehit olanlar gömülmüş, fazla mezar yok, toprakla örtmüşler, çeşme var onun üstü tümüyle öyle. Dört tarafı aynı şekilde hep mezarlık.

Peki İran'da nerelerde talipleriniz var? İran'da Tahran'da var, Şiraz'da var, Kirmanşah, İsfahan, Desbul'da, Ahvaz'ta var. Ama Ahvaz çok sıcak ben oraya gidemiyorum, kalp rahatsızlığım var.

Tahminen İran'da kaç talibiniz var? İran'da nerden baksanız 300-400 ev var.

Sanırım her sene gidiyorsunuz ? 1970'den beri hemen her yıl giderim.

Hangi vakitler gidersiniz? Benim (belli bir) vaktim yok. Ne zaman çağırırsalar o zaman giderim. Hiç fark etmiyor bana. Ben işlerimi tamamlayayım yirmi gün sonra, bir ay sonra gelirim, diyorum. Onlar da peki, dede diyorlar, ne zaman işiniz biterse gel diyorlar, nerde çağırırsanız orada hazır ol, dendiği gibi ne zaman nerede çağırırsalar öyle gidiyorum?

Sevgili dedem orada gününüzü nasıl geçiriyorsunuz, neler yapıyorsunuz? Tarikattan bahsediyoruz, İmamlardan bahsediyoruz, İmamlar neler yapmışlar onlardan bahsediyoruz. Onların dert ve dilekleri oluyor, onlardan bahsediyoruz. Onları bir araya getirmeye çalışıyorsun, küskünler oluyor, onları barıştırmaya çalışıyorsun. Kızını kaçırmışlar, sorunlar olmuş, onları barıştırmaya çalışıyorsun.

Kurban var mı? Kurban yok, tarikat icra etme yok. Dört bacak bir araya gelemiyorlar. Evvelce ehildiler, yapıyorlardı. Müsahipleri var, eskiden yol yürüyordu, şimdi yürümüyor. (kurban kesip, görgü görmeye müsait değiller, ehil değiller, biz de yapmıyoruz).

Evlere mi misafir oluyorsunuz? Evet evlere misafir oluyorum. İnsanları kaynaştırıyorum, buluşturuyorum, birleştiriyorum. Dede yarın bizdesin der, beni alır götürürler. Bir diğeri gelir, dede yarın bizdesin der, beni alır götürürler. Böyle ev ev sıraya koyarlar. Ev ev götürürler. Döşek kurbanları var, onları keserler.

Döşek kurbanı nedir? Dede geldiği için, dede hoş geldin, kurbanınıdır, bu. Buna döşek kurbanı derler. İmam Hüseyin biliyorsunuz, getirip postunu sermiş oturmuş, işte o post bize kızmasın, gücenmesin diye bu kurban kesilir. Dedenin oturduğu post, İmam Hüseyin postu olarak sayılıyor. Onun için o kurbanı keserler.

O post var mı? Döşek sererler, o döşeği post yerine kullanırsın. İmam Hüseyin'in postunun aşkına bir kurban keserler.

Bu kurbana diğer komşular gelir mi dede? Bütün herkes gelir. Orda kim varsa hepsi gelir. Lokma yaparlar, ortaya sofraları sererler, dede duasını verir, herkes yemeğini yedikten sonra bir dua daha verir dede, bizde iki dua vardır, lokma bittikten sonra herkes kalkar gider elini yıkar, sigara içen sigarasını içer, içkisi olan birer duble içkisini içer, geçer oturur.

Bu gezi sanırım bir iki ay sürüyor? Evet benim gezilerimin bir iki ay olduğu çok olmuştur.

Hepsi Türkçe biliyor mu? Hepsi Türkçe biliyor. Hem Türkçe, Hem Arapça, hem Farsça biliyorlar. Evlerde Türkçe konuşuyorlar, dışarı çıkınca Farsça konuşuyorlar.

Bunlar daha çok köylerde mi yaşıyorlar? Bunlar daha çok şehirlerde yaşıyorlar. Hepsi şehir merkezinde yaşar, köyde yaşayan yoktur.

Belli bir mahallede mi yaşıyorlar, ayrı ayrı mı yaşıyorlar? Ayrı ayrı yaşarlar. Hepsi ayrı ayrı oturuyor ama hepsi birbirini tanıyor. Herkes herkesin evini bilir. Evde kaç kişi olduğunu da bilirler. Mesela Suriye'de bizim okumuş doktorumuz da vardır.

Suriye'ye geleceğiz, şimdi İran'da Alevi kimliklerinden dolayı bir sıkıntı yaşıyorlar mı? Hayır. Hiçbir sıkıntıları olmuyor. Herkes bir araya geliyor, yiyorlar içiyorlar.

Bunlar ramazan orucu tutuyorlar mı, namaz kılıyorlar mı? Bunlar namaz kılmazlar, ramazan orucu tutmazlar. Muharrem Orucu tutarlar.

Muharrem orucunu nasıl biliyorlar, Türkiye'yi mi takip ediyorlar? Evet, telefon eder sorarlar benden. Muharrem yaklaştığı zaman on onbeş gün evvel telefon açarlar, sorarlar bana. Bana telefon ederler sorarlar, ben de derim ki Masumlar şu gün başlıyor, muharrem şu gün başlıyor, derim.

Türkiye'deki gibi on iki gün mü tutuyorlar? On iki buçuk gün tutarlar. On iki gün tutuyorlar, on üçüncü gün saat dokuzda, onda açıyorlar. Öğleden önce açıyorlar, oruçlarını.

Biz orada Ehl-i Haklar'ın, Guranlıların olduğunu biliyoruz. Yani sizin kendi talipleriniz dışında başka Aleviler var mı orada, siz biliyor musunuz? Bizim taliplerimizin dışında Nusayriler var. Onlar da müsahip tutuyorlar ama ana bacı ceme sokmuyorlar. Onların da tarikatları o şekilde.

Dedeciğim sizin talipleriniz olsun, Nusayriler olsun, buradaki Alevilere Sünniler nasıl bakıyorlar, onlara zorluk çıkarıyorlar mı? Yok, hiç zorluk çıkarmıyorlar. Birbirlerinin kardeşiymiş gibi yaşayıp gidiyorlar, aralarında bir sorun olmuyor. Hiçbir sorunları yok.

Peki Suriye'de nerelerde talipleriniz var dedem? Suriye'de Şam'da var, Halep'te var.

Bunlarda aynı şekilde göç mü etmişler oraya? Aynı şekilde onlar da göç etmişler. İlk önce zaten Suriye'ye, oradan Irak'a, oradan da İran'a geçmişler. Irak'ta da bir yirmi hane talibimiz var. Bakova'da yaşıyorlar. İmam Musa'yı Kazım Bağdat'ın içindedir. Çok geniş bir arazide. Etrafında da dükkanları var. O dükkanların geliri de Musa'yı Kazım'a aittir. Nasıl ki, İran Meşhet'deki İmam Rıza'nın ki ona aitse, onun da alanı çok büyüktür, nereden baksan iki bin dükkanı vardır, işte oradaki handan toplanan aidat ta Musa'yı Kazım'a aittir. Musa'yı Kazım'ın hesabına yatırılır, oradan çekilip oraya harcanır.

Suriye'de ne kadar talibiniz var, tahminen? Bir yüz elli kadar ev, talibimiz vardır.

Suriye'ye de gidiyorsunuz? Gidiyorum. Kısmet olursa altıncı ayda da Suriye'ye giderim. Şimdi Suriye'deki taliplerimiz şimdi orada yoklar, onlar şimdi Kuveyt'e gidiyorlar, Dubai'ye gidiyorlar, orada çalışıyorlar. Yaz döneminde iki üç ay kalıp tekrar çalışmaya gidiyorlar.

Peki orada görgü, cem, kurban var mı? Yok orada da yok. Orada da sohbet, muhabbet ediyoruz. Yanlış işleri söylüyoruz, şunları şunları yapmayın, diyoruz. Onlar da Türkçe biliyorlar. Onlara da baskı yoktur. Onlar da Şam'ın içinde, Halep'in içindedirler. Şimdi Suriye hükümeti bizim Alevileri, talipleri el üstünde tutuyorlar. Bizim taliplerimizden doktorlarımız var, öğretmenlerimiz var, okuyanlarımız var.

Peki onlar, talipleriniz, Kızıldeli Ocağı'ndan bir dedenin geldiğinin farkında, bilincindeler mi, nereye bağlı olduklarını biliyorlar mı? Evet biliyorlar.

Türbeyi biliyorlar mı? Elbette biliyorlar, gelip kurban da kesiyorlar. Hacı Bektaş'a geliyorlar, kurbanlarını kesiyorlar. Bu yazın on kişi geldi bana, İran'dan gelmişlerdi. Onları Hacı Bektaş'a götürdüm, kurbanlarını kestiler, orada bir gece yattılar, oradan Ankara'ya geldiler, Ankara'dan da trenle Tahran'a gittiler.

Suriye'de ne kadar kalırsınız? Yine yirmi beş gün bir ay Suriye'de kalırım.

Gittiğinizde size nasıl davranıyorlar, seyyid mi diyorlar, dede mi diyorlar? Bana dede derler, Ali Dede gelmiş derler. Yedi yaşındaki çocuktan tut, yetmiş yaşındakine kadar hemen gelip boynuma sarılırlar. Döşeğimi açarlar, hepsi oraya toplanırlar. Hoş beş, izzeti ikramda bulunurlar. Dağılsalar da akşam olunca yine hepsi toplanırlar oraya. Lokma getirirler, meyve getirirler. Dualarını veririz.

İran'daki ve Suriye'deki talipler Türkiye'yi izliyorlar mı, en azından televizyonlar izleniyor mu? Şimdi taliplerin hepsinde uydu var. Bizim taliplerin hepsi Türkiye'yi izliyor. Tüm televizyon kanallarını izliyorlar. Perşembe günleri Cem Televizyonu'nu izlerler. Yaşlılar bizim cemleri gördükleri için, cemi tam yapmıyorlar, diyorlar. Bu cemler şimdi kısır cemlerdir, bizde öyle geçer. Asıl cem değil bunlar. Buna şükür diyorlar. Buradan haberdarlar. Gelip gidiyorlar.

Dedem Ürdün'de de talipleriniz var sanırım? Ürdün'de taliplerimiz vardır. Onlara Abdallar denir. Davul çalarlar, zurna çalarlar düğünlerde, sohbetleri olur, düğünleri şenlendirirler. Bunlar da bizim taliplerimizdir.

Ürdün'e gittiniz mi? Gittim, gittim. Orada da yüz elli iki yüz hane talibimiz var. Onlar kendilerine Abdallar derler, Kızıldeli talibiyiz, derler.

Onlar Kızıldeli talibi olduğunu bilirler değil mi? Evet, evet bilirler. Onların hepsi Kızıldeli talibi. Bir kırk elli evde Kabak Abdal talibi var, onlar da yine Abdallar'dır.

Peki onlarda mı Anadolu'dan gitmiş? Onlar da Anadolu'dan gitmişler. Onlar da Anadolu Türklerinden, onlar da buradan gitmişler.

En son ne zaman gittiniz oraya? En son dört beş yıl önce gittim. Geçen sene yine davet ettiler, gidemedim. İşlerim dolayısıyla gidemedim, elim değmedi. İnşallah kısmet olursa bu sene gitmeyi düşünüyorum.

Peki Dede Konya'da talipleriniz var. Konya'nın neresinde talipleriniz var? Konya Karaman'da var. Merkezde var.

Antalya'da? Antalya'nın her tarafında var, İskenderun'da var, Ceyhan'da var.

Söyleşi: İstanbul, 10 Şubat 2010

KIZILDELİ SÜREKLERİNDE OKUNAN NEFESLER

(NEFESES IN KIZILDELİ TRADITION)

Derleyen: Refik ENGİN

Düzenleyen: Arş. Gör. Tazegül DEMİR

ÖZET

Alevi- Bektaşî kültür yapısı içinde şiir ve şiir türlerinin yeri çok önemlidir. Çünkü bu kültüre ait öğretilerin hem yaşatılması hem de nesilden nesle aktarılması bakımından şiire ihtiyaç duyulmaktadır. Şiirler kimi zaman bestelenmiş şekli kimi zamansa sözlü olarak cemlerde okunmakta, bu yolla kültüre ait özelliklerin hatırlanması sağlanmaktadır. Şiir türleri içinde Alevi- Bektaşî öğretisi için en önemli olan tür “nefes”tir. Bugün birçok Alevi topluluğu ifade edilen şiirlerin tamamını “nefes” olarak nitelendirmekte ve öğretinin aktarım aracı olarak nefeslere büyük önem vermektedir. Anadolu’da yaşayan her Alevi ocağı bu tür nefeslere sahiptir ve kendi ocaklarını temsilen bu nefesleri yaşatmaktadır. Bugün Kızıl Deli Ocağı olarak geçen ve Hacı Bektaş Veli Dergâhı’ndaki 12 posttan biri olan “Aşçı Postu”, Kızıl Deli Sultan’a ait olduğu bilinen ocakta da okunan nefesler mevcuttur. Bu çalışmada kızıl deli ocağına ait nefeslerin derlemesine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kızıldeli, nefes, süre, Alevi, Bektaşî.

ABSTRACT

Poem and the types of poetry have an important place in Alevi-Bektashi culture. Poem is needed in order to transfer doctrine belonging to this culture and keep them alive. The poems are sometimes sung in a musical way or read orally in cem rituals, so cultural components of this culture are remembered. Among these poetry types, “nefes” is the most essential one for Alevi-Bektashi doctrine. Today most of Alevi societies call all these poems as “nefes” and give a huge importance them as a means of transferring their doctrines. All of Alevi associations in Anatolia have these kind of nefeses and keep them alive on behalf of their associations. There are some nefeses sung in the association of Kızıl Deli Sultan called “Aşçı Postu,” which is named Kızıl Deli Association today and which is one of the 12 posts (the position of a sheikh in a dervish order) in Hacı Bektash Veli dervish lodge. In this study, the compiling of the nefeses belonging to Kızıl Deli Association.

Key Words: Kızıl Deli, nefes , Alevi, Bektashi, tradition

Giriş

Hem Alevi-Bektaşî öğretisinde kullanılan hem de edebî bir terim olarak geçen “Nefes, Alevi-Bektaşî şairlerince söylenen âyin-i cem’lerde, diğer toplantılarda (ikrar ve kurban âyini vb. gibi) kendine has bir beste ile okunan, böyle okunmak için yazılmış şiirlere denir. Şekil itibarı ile koşmalar gibi dörtlülüklerle yazılır. Konusu ekseriya tasavvuf, Şia akideleri, tarikat akideleri ile ilgilidir. İçlerinde lirik mahiyet gösterenleri de vardır. Bektaşiler aşktan, didardan, sakiden, badeden, azizlerin menkıbesinden, yoldan, erkândan bahseden manzumelere nutuk, bestelenmiş olursa nefes derler. Bu nefeslerin içinde on iki imamın adları geçerse düvaz, Hz. Peygambere övgü olarak yazılmışsa na’t-ı nebi, Hz. Ali’ye övgü ise na’t-ı Ali, Hz. Hüseyin’in matemini dile getiriyorsa mersiye denir (Dergâh, 1990: 5; Koca, 1987: 5; Kılıç, 2006, 29). Nefesler, cem törenlerinde Alevi-Bektaşî öğretisinin sürekliliğini sağlamak bakımından son derece önemlidir. Zira bu yolla cemlerde yaşanan gelenekler kuşaktan kuşağa aktarılmakta, sözlü gelenek nesiller arası bir yapı göstermektedir. Koca ve Onaran’a (1987: 7-8) göre nefeslerin Alevi- Bektaşîlik için önemli olması şu şekilde ifade edilir: *Erenlerin baş çeşmesi, evliyalar hünkârı Hacı Bektaş-ı Veli’nin bitmez tükenmez aşk pınarından fışkıran sevgileri sazla, sözle dile getiren ozanların nefeslerini kutsal şölenlerde, Ali sofrasında canlar coşkuyla ve zevkle okurlar. Bu nefesler notaya alınmadığı için (daha sonra bir kısmı notaya alınmıştır ki bu kitabın hazırlanış amaçlarından biri de budur) ezgileri belleklerde korunmaya çalışılır. Çoğu zaman ezgilerin orijinalliği yitirilerek yerel lehçelerde (bu terim ağız olmalı) tahrip edilir. Halk müziği ile karıştırılır. Aslında bu müzik türü (Hulk) müziğidir. Yapısında kutsallık vardır. İnsanın ruhunu mana evrenlerine yükselterek madde cenderesinden kurtarır. Gönüllere neşe, fikirler genişlik, gözlere aydınlık verir. İnsanı yaratıcısına yaklaştırır. İnsanları sevmeyi öğretir. Yaşama bağlar. Kötülüklerden arıtır. Çalışmayı yeğler. Nazenin eğitim düzenininin bir parçasıdır. Türk insanının Horasan’dan Küçük Asya’ya ve Balkanlara taşıdığı kültür mirasının yenilemiş bir uzantısıdır.*

Nefeslerin Alevilik için önemi çok eski yıllardan süregelenmektedir. Nitekim nefeslerin “katlı anlatım” denilen bir anlatım tekniği söz konusudur (Kılıç, 2006, 29). Katlı anlatımdan kasıt, nefeslerde yer alan kelime ve terimlerin anlam bakımından her okunuşta dinleyicide yeni bir çağrışımla oluşturabilmesi özelliğidir. Bu yolla okuyucu nefesi seslendirdiğinde dinleyiciler, nefesin bağlamından hareketle belki de kendileri için o anda gerekli olduğunu düşündükleri şeyleri almakta ve bu yolla cem ayinlerinin amacı yerine gelmektedir.

Nefeslerin dili genellikle sade bir Türkçedir. Başta 11’li hece vezni olmak üzere 7’li, 8’li hece vezniyle yazılırlar. Aruz vezni ile yazılmış olanları da vardır. Nefeslerde konular her zaman özel bir anlatım tarzıyla, kelimelerin mecazî kullanımlarıyla işlenmektedir. Örneğin, çok kullanılan içki (dem, bade, dolu) manasına gelen kelimeler mürşidin irşadı; meyhane, irşad alınan yerdir. Bu mecazî kullanımın Bektaşî öğretisini Bektaşî olmayanlardan saklama ya da nasipli Bektaşînin aklını kullanarak yolun öğretilerini algılamalarını sağlamaktır (Kılıç, 2006, 29).

Koca (1990:4-6) nefesleri içerik özelliklerine göre sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma şöyledir:

- ▶ Tanrı sevgisi ve Tanrı'nın özünden özüne olan kutsal sevgi,
 - ▶ Bu kutsal sevgiden (hubb-i zâti) evrenin yaratılmış olması,
 - ▶ Kutsal sevgi gereği ile Muhammed–Ali'nin oluşması,
 - ▶ Allah–Muhammed– Ali sevgisinin, bir bütün olma gerçeği,
 - ▶ Bu sevgiden birinin eksikliğiyle, insanın bayağılaşması, bu sevgi arınması gerektiği,
 - ▶ Ehl-i Beyt'in, arı ve arıttıcı olması nedeniyle, insanın “masum” olan “On iki İmama” bağlama gereği,
 - ▶ İnsanın Tanrısal gerçeği bulabilmesinin ancak kâmil insanın eğitimiyle olabileceği,
 - ▶ Üçler, beşler, kırklar diye tanımlanan “gaip” Erenlerin Tanrısal tasavvuf için görevlendirilmiş olduğunun bilinci
 - ▶ Şehit katarının başbuğu, İmam Hüseyin ve onun kişiliğinde bütün şehidler için yas tutma, onları ağıtlarla anma, gözyaşlarıyla yasını yenileme, kan dökücü zalimleri lânetleme, yalancı ve çıkarıcıları kınama,
 - ▶ Vahdeti vücud, yani varlığın birliğini anlama, nokta ve harflerdeki sırları çözme,
 - ▶ Tanrı dostları olan, Evliyalara saygı göstermenin Müslümanlığın gereği olduğu, bu velilerin olağan üstü hayat hikâyelerini dile getirme,
 - ▶ Hacı Bektaş Veli'nin, İmam Ali ile özdeşmesi,
 - ▶ Peygamber ailesi Âl-i Muhammed'in, Kur'an ile ikiz tev'amân olması dolayısıyla, Peygamber ailesinin, Kur'an ailesi olduğu,
 - ▶ Özün zâtın, niteliklerin sıfâtın ve ef'alın birliğini akılsal ve duygusal âlemde idrak etme,
 - ▶ Her canlının tekrar Tanrı'ya döneceğini, Tanrı'nın gerçek sevgili olduğunu, kavrayan bir âşğın, o gerçek sevgiliye naz ve niyaz ile manada söyleşide bulunma, Tanrı'ya yaklaşmak korku ile değil, ancak sevgiyle olacağından teklif ve tekâlüften kurtulma,
 - ▶ Tarikatın yol, yöntem, töre ve aktörlerinin tanıtılması ve öğretilmesi
- Çalışmada Kızıldeli sürelerinde okunan nefeslere yer verileceğinden bu ocak hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Kızıldeli olarak da bilinen Seyyid Ali Sultan, Sarı Saltuk gibi Rumeli'nin fethine katkı yapmış tarihi ve aynı zamanda efsanevi bir şahsiyettir. Hem tarihi hem de sözlü kaynaklar, onun on dördüncü asırda dünyaya gelerek on beşinci asrın başlarına kadar yaşamış olduğuna ve Hacı Bektaş Veli'yle ilişkisine dikkat çekerler. Özellikle Alevi-Bektaşî kültüründe Kızıldeli, Hacı Bektaş Veli yolunun takipçilerinden birisi olarak geçer (Yıldırım, 2007: 157). Seyyit Ali Sultan, Horasan Erenlerinden Hüseyin Ata'nın oğludur. Ahmet Hamdi Zeza Paşa'nın Mısır'da Arapça olarak basılmış kitabında “Hızır Lale, Seyyit Ali Sultan” olarak yazılmış olup, resmin altında Seyyit Hüseyin Ata oğlu Seyyit Ali Sultan diye yazmaktadır. Hızır Lale diye lakaplaşmıştır. Doğum tarihi m. 1310; ölüm tarihi m. 1402'dir.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda Kızıldeli sürelerinde okunan nefeslere geçebiliriz. Kızıldeli erkânında Muharrem ayında okunan mersiye Safi'nin yazmış olduğu mersiyedir. Bu mersiye Ali Koç Babalılarda da aynen okunmaktadır. Bununla ilgili ayrıntılı bilgi Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi'nin Ali Koç Baba Özel Sayısında (Yıl: 2004 Sayı: 31) verilmiş ve bu mersiye'nin bir bölümü bu sayıda yer almıştır. Ancak ilgili mersiyede

eksikler olduğu için bu yazıda mersiye'nin tamamına veremeyeceğiz. Ayrıca aynı mersiye'nin Ramazan Balkan'ın kitabında da yer aldığını da tespit etmemize rağmen, aynı inanca sahip Bulgaristan'da, Yeşil Abdal muhiplerinde de varlık gösterip göstermediği konusunda bilgimiz mevcut değildir.

MERSİYE: ¹

Ey cân ü dil serrîrine sultân yâ Hüseyin
Vey Kerbelâ'da şâh-ı şehidan yâ Hüseyin

Çeşm-ü çerâğ-ı âleme nûr-i cemâl-i Hak
Cân-ı cihâna rahmet-i Rahmân yâ Hüseyin

Ruşen yüzünde sûre-i Veşşemsi Vedduhâ
Şânında nâzil ayet-i Kur'ân yâ Hüseyin

Hüsnün gülünde olmaya bir berg-î sebze
Bâğ-ı behişt ü ravza-i Rıdvân yâ Hüseyin

Hâl-i ruhin katında şehâ seng-i rîzedir
Dürr-i adenle lâ'l-i Bedahşân yâ Hüseyin

Ceddin Resûl-i pak atan Şâh-ı Mürtezâ
Ammin imâm-ı din Şeh-i merdân yâ Hüseyin

Ey nûr-i çeşm-i Fâtıma mahbûb-i ins ü can
İnletti bizi mihnet-i devrân yâ Hüseyin

Mâh-i Muharrem erdi dem-i mâtem oldu âh
Oldu bu ayda gün gibi pinhân yâ Hüseyin

Kan ağladı felekte şafak şefkatinde âh
Ol dem ki ettiler seni kurbân yâ hüseyin

Devr-i zamâne döndü vü âlem yıkıldı san
Tuttu cihânı nâle vü efgan yâ Hüseyin

Mâtem donunu geydi bulutlar bölük bölük
Bâran gamında koptu vü tûfân yâ Hüseyin

Gökler boyandı mâteme gün geydi kareler
Mahv oldu orada meh-i tâbân yâ Hüseyin

Yırttı yüzünü nâhûn-i hasretle mihr-ü mâh
Ağladı yer ü gök sana yeksan yâ Hüseyin

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Koca, 1990: 208-210.

Çerhin büküldü beli vü sındı sitâresi
Encüm saçıldı yere çü bârân yâ Hüseyin

Deryâlar acıdı sana akar sular dahi
Taşlar alup döğündü firâvân yâ Hüseyin

Kanlar döküp figan ile her kişi der ki âh
Kani ne oldu sevgili cânân yâ Hüseyin

Gül gibi çehre kana boyandı firâk ile
Çâk etse tân mı gonca giribân yâ Hüseyin

Sünbül saçını çözdü vü gül gitti kendinden
Süsen elinde hancer-i bürrân yâ Hüseyin

İder zebân-i hâl ile kim kangı yerededir
Şimr-i lâin ü nekbet-i Mervân yâ Hüseyin

Âl-i Resûl'e kangı yere kara böyl-eder
Olsun Yezid'e lâ'net-i Yezdân yâ Hüseyin

Her kim seni vü âlini can gibi sevmese
İtten beterdir ol nice insân yâ Hüseyin

Bezm-i gamında âteş-i hasretle yanmıyan
Olsun hemişe ney gibi nâlân yâ Hüseyin

Derdâ ki tâs-ı çerhi felek hânedânına
Gâhi içirdi zehr gibi kan yâ Hüseyin

Sen dest-i Kerbelâ'da susuz bunda âh ü vah
Yere mi geçti çeşme-i hayvân yâ Hüseyin

Dervişim âstânına yüz süre gelmişim
Şâh-ı keremsin eylegil ihsân yâ Hüseyin

Mahşer gününde el benim etek senin şehâ
Komağil anda teşne vü üryân yâ Hüseyin

Kandır şerâb-ı kevsere SÂFi kulunu sen
Geydir libâs-ı hulle-i Rıdvân yâ Hüseyin

Rahmeti seni sevüb yoluna can verenlerin
Olsun hemişe hil'ati elvân yâ Hüseyin

Olsun sana vü aline Rûhül-emin müdâm
Kerûbiyanlar hamd ü senâhân yâ Hüseyin.

Kızıl deli muhiplerinden ve Mürşitlerinden topladığım nefesler 200 âdeti aşkındır. Nefesler kendi aralarında çeşitli adlar almaktadır. Bunlara birer örnek yazıyoruz. Bu nefeslerin Trakya'da Yunanistan'da, Bursa'da ve İstanbul'da aynen söylendiğini kaynak kişilerimizde söylediler. Yunanistan'dan merhum Hasan Çengel tarafından getirilen nefes defteri ile bizim Trakya'dan topladıklarımız arasında pek farklılık olmamakla beraber bazı nefeslerin ezberden yazılmaları nedeniyle hatalara rastlamaktayız.

Nefesleri Kızıl Deli erkânındaki adları ile yazıyoruz.

ÜÇLER NEFESİ

İlk evveli şu dünyaya
Hak Muhammed Ali geldi
Yüz bin erden yüz çevirmez
Ol şahıma dolu geldi

Ali'mdir gaziler başı
Hızır nebiler yoldaşı
Ali'm simalı bir kişi
Eyüp Sultan gazi geldi

Neylediler ne ettiler
Yusuf'u kuyuya attılar
Hem aldılar hem sattılar
Kurtlara bühtan ettiler
Mısıra Sultan ettiler

Garip bülbül nesne bilmez
Abu Kevser içen ölmez
Kâfir Müslümanı yenmez
Çok ezelden yenile geldi
Dinsizler imana geldi

PİR SULTAN'IM söyler ancak
İndi Muhammed e sancak
Ali'm düldülüne binecek
Yüz bin kâfir dine geldi.

TEKLİF NEFESİ

Bizden selam olsun sofı canlara
Vücudun şehri ni yuyanlar gelsin
Yedi kat yerlerden yedi kat göğe
Onun binasını kuranlar gelsin

Sofuluk dediğin kolay bir iştir
Erenler görgüsü bir mubah düştür
Ne kolu var ne kanadı uçan bir kuştur
Ol kuşun adını bilenler gelsin
Pirimi sorarsan Ali'dir Ali
Altın'dan çaktırmış düldülün nalını
Kırk arşın kuyudan dergâhın yolu
O yolu erkânı bilenler gelsin
Biz de ikrar verdik gerçek Veliye
Tanrı'nın aslanı Hazreti Ali'ye
Sakinin elinden sunduk doluya
Gönüller pasını silenler gelsin

PİR SULTAN'IM Haydar özümüz darda
Saklayalım Hak için Mürvet nazarda
Kazılmadık mezar çıkmadık cana
(çıkmadık cana kazılmadık mezar)
Onun cenazesini yuyanlar gelsin.
Onun namazına duranlar gelsin.

SOFRA NEFESİ

Gel deli gönül benlikten geçelim
Özümüzü Hakka teslim edelim
Deste post eylemiş yalan dünyayı
Meydana sofraya koydular ye diye

Muhammed hakkın nurundan olunca
İnleşir Yezitler Ali'm gelince
Bir talibin noksan yerini bulunca
Verirler üstat ellerine yuğ diye

Mansur perde olmuş hak için darda
Gönül intizar ah ile zorda
On iki İmam tutsak olmuş şol yerde
Hasan Hüseyin de çağırır su diye

Gel varalım ela gözlü dedeme
Yüz sürelim ol yüzü nurlu hüdama
Yol varınca sorarlarsa âdeme
Gel pirime sen cevap eyle şu diye

Şu dünyada ağlayıp güle gel
Erlere makamında kendini bula gel
PİR SULTANIM insan olda yola gel
İnsan olmayana söylerler ol diye
Gel Âdem olmayan sürerler hoy diye

DONANMA* İçer Nefesi

Gel girip içeriye erkân isteyen
(kırklar meydanın erkân isteyen)
Arıtsın kalbini gelsin otursun
Erenler, önünde lokma sunanlar
Hicap perdesini döksün otursun

Bir lokma sunarlar anın nargı var
Talipten talibe yolun farkı var
Yol içinde türlü türlü görgü var
Her kardeş görgüsünü görsün otursun

İkrar verdik geldik girdik araya
Hatır yıkıp göz eyleme saraya

Ali üstat verir seni göreye
Çeliğin darbına duran otursun

Evvel gerek olmuş mürebbi minnet
Mürebbi farz olmuş musahip sünnet
Farzı farz eylemiş sünneti sünnet
Her kardeş akranının bulsun otursun

PİR SULTANIM HAYDAR kandilde nura
Er gerektir erenler yolun süre
Mümin Müslim derildiler bir yere
Muhabbet göllüne dalan otursun

DONANMA*

Dolandım dolandım yol bulamadım
Bir derde uğradım kurtulamadım
Acep Ali'm bize yol verir mi ola
Erenlerde bize yol verir mola

Ali'nin cismine derler gülün tazesi
Mümin Müslim üleştirir mezesin
Âşık irfan sohbetinde gezersin
Acep Ali'm bize yol verir mola
Erenlerde bize yol verir mola
Ali'min cismine derler gülün baharın
Yol içinde pişirirler buharın
Açılmış bahçenin meyvesi narın
Acep Ali'm bize yol verir mola
Erenlerde bize gül verir mola

Ali'nin cismine derler gülün hasını
Bahçede dinlerler bülbülün sesini
Dinleyelim atalar nefesini
(Âşık dinler misin evliya nefesini)
Acep Ali'm bize yol verir mola
Erenlerde bize gül verir mola

Aşkın kitabına almış okuna
Bu gün dostun aynasına bakına
PİR SULTANIM derki güller kokula
Acep Ali'm bize yol verir mola
Erenlerde bize gül verir mola

BİRLİK NEFESİ

Gelin özümüzü sitem edelim
Hile ile hurda ile yalan hal olmaz
Üstat nazarında doğru varalım
Yalan söyleyenler hakkın kulu olmaz

Hak ile Hak olalım aynı
Rehber önünce kılalım tapu
Arıda birlikte yaparlar yapı
Birlikte bitmeyen arının balı olmaz

Ne güzelce hal imiş haller içinde
Ne tatlı dil imiş diller içinde
Tarikler içinde yollar içinde
Muhammed Ali'nin yolu gibi yol olmaz

PİR SULTANIM Haydar özümüz sırdır
Görmez yezidin g özlere kördür
Erenlerin yolları kaimdir birdir
Hülyanın her tepe yolu bulunmaz

TALİP NEFESİ

Erenler ilminde talip olursun
Ört gördüğünü işittiğini söyleme
Zahir batını cümle bilirsin
Ört gördüğünü işittiğini söyleme

Onun için nasihat ederler pirlir
Kula kul işittiğini söyleme derler
Beyan olur sana hep gelirler
Ört gördüğünü işittiğini söyleme

Yalan söyleme yalancı veli olmaz
Yalan sözden veliye hiç hata gelemez
Yalan söyleyenler mevlasın bulmaz
Ört gördüğünü işittiğini söyleme

Hakkın bir talibi alıp getirme
Mehtabı ile gayen dile getirme
Elin ile almadığını koma getirme

Ört gördüğünü işittiğini söyleme
Uluya hürmet eyle küçüğe izzet
Dünyayı Fethi'yle varı iken fırsat
Muhammed Ali'den kaldı emanet
Ört gördüğünü işittiğini söyleme

PİR SULTANIM kendin kendini eyle
Birlik eyleme dervişlik eyle
Bildığın var ise nefeste söyle
Ört gördüğünü işittiğini söyleme

BOLLUK NEFESİ (TALİP KATMA)

Kurbanlar tığlanıp gülbank çekildi
Gaflet uykusundan uyana geldim
Dört kapı sancağı anda dikildi
Üryan büryan olup meydana geldim
Evvel eşliğine koydum başımı
İçeri aldılar döktüm yaşımı
Erenler yolunda gör savaşıma
Cân-ü baş koyarak kurbanı geldim

Ol demde uyandı batın çırağı
Rehberim boynuma bent etti bağı
Üç adım ileri attım ayağı
Koç kurban dediler imana geldim

Dört kapı selâmın verip aldılar
Pirin huzuruna çekip geldiler
El ele el Hakka olsun dediler
Henüz masum olup cihana geldim

Pirim kulağıma eyledi telkin
Şah-ı Velayete olmuşam yakın
Mezhebim Caf'er-i Sâdık-ul metin
Allah dost eyvallah peymanı geldim

Özüm darda yüzüm yerde durmuşum
Muhammed Ali'ye ikrar vermişem
Sakahüm emrini onda görmüşüm
İçip kana kana mestane geldim

Yolumuz On iki İmama çıkar
Mürşidim Muhammed Ahmet-i Muhtar
Rehberim Ali'dir sahib Zülfikâr
Kulundur ŞAHİYA divanı geldim.

MUHARREM NEFESİ

Matem aylarında şehit düşüldü
Akan damarında al kan bulundu
Tutmayanlar zahir batın anıldı
Erenler onlara hasım olunuz

Ümmi Gülsüm Zeynep yatır kândadır
Şehriban yasımı tutar Fatma ândadır
Hatice Kübra Zühre kandadır
Hiç solmaz benizleri gül gibi durur
Erenler evliyalar yolunca gider
Birini tutana Hak yardım eder
İkisini tutanın önünce gider
Böyle nasip oldu mu mümin olana
(günden güne onun yüzü sararır

Üçünü tutana soru sorulmaz
Dördünü tutana azap buyrulmaz
Beşini tutana sual sorulmaz
Böyle nasip olmuş mümin olana

Altısını tutanlar bunda Hak olur
Yedisini tutanın kalbi pak olur
Sekizini tutanlar cömert hal olur
Böyle nasip olmuş mümin olana

Dokuzda soyunup donlar yağulur
Onunda arınıp esvap giyilir
On birini tutanlara kurban buyrulur
Böyle nasip olmuş mümin olana

PİR SULTANIMIZ yüreklerimiz gümledi
Mümin olan canlar böyle dinledi
On ikisi tutanların aşî kaynadı
Böyle nasip olmuş mümin olana.

KARDEŞ OLMA NEFESİ (MUSAHİP TUTMA NEFESİ)

Hak Muhammed Ali üçü bir nurdur
Onların kurduğu doğru yoldur,
Onlarda ikisi hem üçü birdir
Söyleyen Muhammed söyleten Ali

İki musahip birbirine demez bahane
Atarlar onları bir ıssız hana
Varıp cehennemin narında yana
Söyleyen Muhammed söyleten Ali
İki musahip birbirine demse beli
Onlara şefaata eylemez Ali
Cehenneme çıkar onların yolu
Söyleyen Muhammed söyleten Ali

İki musahip birbirine etmese özü
Dünyadan ahi ret e ederler özü
Cihan iti gibi karadır yüzü
Söyleyen Muhammed söyleten Ali

İki musahip birbirine nice bozula
Hakikat defterine lanet yazıla
Balı alınmış arı gibi süzüle
Söyleyen Muhammed söyleten Ali

İki musahip birbirinden evin ayıra
Tanrı onların temelini devire
Erenler lokmasını ol haram kıla
Söyleyen Muhammed söyleten Ali

Musahip elinden tutmasa bir can
Sığmaz Ayn-ı ceme can verse kurban
Hakikat aşığı pirim PİR SULTAN
Söyleyen Muhammed söyleten Ali
Onlar kurdular dergâhı yolu.

DİNLEME NEFESİ

Seher vaktinde kalktım uyandım
 Kuşlar zamandan cümbüşe geldim hü hü
 Dağlarla konuştum ikrarım verdim
 Dağlar Hak Muhammed Ali çağırır hü hü

Baktım sular coşa huruca gelmiş
 Kayalar zevk ile vuruşa gelmiş
 Kâinat el ele tutuşa gelmiş
 Dağlar Hak Muhammed Ali çağırır hü hü
 Bir göz gördüm kaftan kafa balkıyor
 Bir kuş gördüm Ali İmran okuyor
 Bir damla su gördüm bahre akıyor
 Dağlar Hak Muhammed Ali çağırır hü hü
 Bir meclis kurulmuş gelenler gelmiş
 Hakikat yoluna erenler gelmiş
 On iki İmamları görenler gelmiş

BOLLUK NEFESİ

Akıl ermez Yaradan'ın sırrına
 Muhammed Aliye indi bu kurban
 Kurban olayım kudretin nuruna
 Hasan Hüseyin'e indi bu kurban

Ol zaman Zeynel'in destinde idim
 Muhammed Bakır'ın dostunda idim
 Cafer-i Sadık'ın postunda idim
 Musa Kazım Rıza ya indi bu kurban

Muhammed Taki'nin nurunda idim
 Ali-yül Naki'nin sırrında idim
 Hasan-ül Askerin darında idim
 Muhammed Mehdi'ye indi bu kurban

Aslı Şahı Merdan güruhu Naci
 Hakikate bağlı bu yolun ucu
 Senede bir kurban talibin borcu
 Muhammed Mustafa ya indi bu kurban

Tarikattan Hakikate geçenler
 Cenneti alaya hülle serenler
 Muhammed Ali'nin yüzün görenler
 Erenler aşkına indi bu kurban

ŞAH HATAYI'M der bilir mi her can
 Kurbanın üstüne yürüdü erkân
 Tırnağı teşbihtir kanıda mercan
 On iki İmama indi bu kurban

Semah açılışı evveli söylenir.

Sarpa ekerler arpayı
 Bizde beslerler körpeyi
 Açın sakiler ortayı
 Meydan dönmeye geldim
 Muhabbet sürmeye geldim

SEMAH NEFESİ

İlk evveli şu dünyaya
 Yeşil giyip gelen kimdir
 Mağripten atılan topu
 Mısır'da çelen kimdir

Ateş yanıp tutuşmadan
 Kazan kaynayıp taşmadan
 Ana rahmine düşmeyen
 Doğmadan ölen kimdir

Terazi nizam kuruldu
 Hak gazi oldu varıldı
 Aslımız nerden soruldu
 Çamurumuzu çalan kimdir

Hacılar Allah yolunda
 Onlar Arafat dağında
 Kırk yıl balık kursağında
 Kendi canını alan kimdir

Baykuş konar viranlığa
Kırk yıl kalmış karanlığa
Yiğit gelir yaranlığa
Ol Hamza'yı alan kimdir

Halil Hamza onlar üçü
Uçmaktır Kâbe'nin içi
İsmail'e inen koçu
Bıçak vurup çalan kimdir

PİR YEŞİL ABDAL gül Ali'nin
Dünyalar oldu Veli'nin
En sonunda Azrail'in
Kendi canını alan kimdir

MATEM NEFESİ (Trakya'da tüm Ehli
Beyt tarikatlarında Mevtanın üçü, yedisi
kırkında ve senesinde okunan nefeslere
matem nefesleri denilmektedir.

Ne kaçarsın ölümden tutarlar seni
Ol faniler gibi soyarlar seni
Bir kuru tahta da yunarlar seni
Yalvarırım yunanlara tenim zayıftır
Su dökücü kardeşim halim yamandır

Azrail'im geldi çöktü yanıma
Pençesi ile vurdu tatlı canıma
Koyuvermez döneyim bir yanıma
Yalvarırım yunanlara tenim zayıftır
Su dökücü kardeşim halim yamandır

Azrail'im geldi belim büküldü
Saatine varmadan dilim tutuldu
On senelik damarlarım söküldü
Yalvarırım yunanlara tenim zayıftır
Su dökücü kardeşim halim yamandır

Suyumu koymuşlar kazan dolunca
Kefenimi biçsinler boylu boyunca
Gezmedim dünya da doyup kanınca
Hoşça yunun kardeşim tenim zayıftır

Su koyucu kardeşim halim yamandır.(bu
nakarat Mustafa Barlas'ın defterinde var)

Mezarımın üstünde ufak taşlar
İki bülbül gelmiş niyaza başlar
Kanım helal olsun yedi kardeşler
Yalvarırım yunanlara tenim zayıftır
Su dökücü kardeşim halim yamandır

PİR SULTAN'IM dört kardeş kabrim
kazarlar
Annem deli olmuş dağlarda gezer
Babam divane olmuş tabutum düzer
Kardeşlerim şaşırmış mezarım kazar
Yalvarırım yunanlara tenim zayıftır
Su dökücü kardeşim halim yamandır

Bu Nefes İzmir Radyosu Ses ve saz
sanatçısı Doç. Dr Hüseyin Yaltırık
tarafından derlenip TRT repertuarına
verilmiştir. Günümüzde radyo ve
televizyonlarda söylenmektedir. Trakya'da
çeşitli varyantları vardır. Biz birbirinden
farklı olmakla beraber farklı kıtaları da
yazdık.

Alıp akılcığımı Hü beni şaşırtma
Emirli kervanımı belden aşırma
Beni sevdiğimden ayrı düşürme
Aman Abdal Musa'm Hü ayletme bizi
Şahım Emir Sultanım hoşça tut bizi

Güvercinlik derler Hü şar'a vardın mı?
Pirimin durduğu yeri gördün mü?
Gözlerimden akan nuru gördün mü?
Gözlerimden akan seli gördün mü?
Aman Abdal Musa'm Hü ayletme bizi
Şahım Emir Sultanım hoşça tut bizi

Zinde vurup kefenimi biçmem
Hısımımdan akrabamdan geçeme
Verme ecel şerbetini içmem
Aman Abdal Musa'm Hü ayletme bizi
Şahım Emir Sultanım hoşça tut bizi

Başıma giydiceğim altın taç gibi
 Enseye dökülmüş saç gibi
 Getirdiler meydana kurban koç gibi
 Aman Abdal Musa'm ağlatma bizi
 Canım Abdal Musa'm incitme bizi

Saçalı koçludur kurbanlar saçalı
 Kokarız koparmayız gülü çiçeği
 TESLİM ABDAL erenlerin köçeği
 Hacı Bektaş erenlerin köçeği
 Aman Abdal Musa'm Hü ayletme bizi
 Şahım Emir Sultanım hoşça tut bizi
 *

Yaz baharın evhamları gelince
 Sürülür muhabbeti Yabalı Babanın
 Kolu kanatları şen olunca
 Kesilir kurbanları Yabalı Babanın

Sağ yanında er yaren Baba makamı
 Vardır orada müminlerin görevi
 Biz ziyaret edelim Göl Babayı
 Kurumaz yerleriyle Göl Babanın

Ganisin göl Babam sende çok gani
 Erliğin göstersen onlara hani
 Evvel ikrar verip sonra dönene
 Çoktur kerametleri Yabalı babanın

Kayalı Baba yükseklerin bekçisi
 Tanrı dağ kur binde gazilerin hep isi
Kızıl Deli cümlemizin bekçisi
 Çoktur kerametleri Kızıl Deli'nin

Çevirme şişinden dur ağacın bitire
 Baba pınarını gören er ne der
 Hacı Recep kuyusu suyu onda giderir
 Çoktur kerametleri Yabalı Babanın

PİR SULTANIM HAYDAR düşme dile
 Sürülür muhabbetleri hem güle güle
 Yabalı babanın himmeti bizle güle
 Çoktur kerametleri Yabalı Babanın

*

Kızıl Deli ocağından yetişmiş halen sağ
 olan, halk ozanı Kemal Özcan diğer adı
 ile Derviş Kemal'in basılmış şiir kitapları
 mevcuttur. Bize mektup ile göndermiş
 olduğu Kızı Deli nefeslerinden bir kaçını
 yazıyoruz.

Cenab-ı Ali'ye gönülden uymuş
 Bektaş-i Veli'ye muhabbet duymuş
 Erenler yoluna başını koymuş
 Sözünü ettiğim Kızıl Deli'dir
 Yolunda gittiğim Kızıl Deli'dir

Hacı Bektaş O'nu candan severmiş
 Her zaman; O benim sağ kolum dermiş
 Fethetmek üzere Rum'a göndermiş
 Sözünü ettiğim Kızıl Deli'dir
 Yolunda gittiğim Kızıl Deli'dir

Kırk kişi birleşip gitmiş savaşa
 Urum'u fethetmiş bir baştanbaşına
 Kılıcı keskinmiş, işlermiş taşına
 Sözünü ettiğim Kızıl Deli'dir
 Yolunda gittiğim Kızıl Deli'dir

Edirne paşası bunu işitmiş
 O yüce kişiye misafir gitmiş
 Bir kap aş'la arpa orduya yetmiş
 Sözünü ettiğim Kızıl Deli'dir
 Yolunda gittiğim Kızıl Deli'dir

Mağripten maşrığa görürmüş gözü
 Yaylada var imiş atının izi
 Bir etek kum ile bölmüş denizi
 Sözünü ettiğim Kızıl Deli'dir
 Yolunda gittiğim Kızıl Deli'dir
 Pınarı ne kurur , ne de taşarmış
 İki yerde yekesi varmış
 İkisinde birden çerağ yakarmış
 Sözünü ettiğim Kızıl Deli'dir
 Yolunda gittiğim Kızıl Deli'dir

DERVİŞ KEMAL derki; Urum'a gelmiş
Türklüğü yaymayı vazife bilmiş
Her iki tekke'de bir anda ölmüş
Sözünü ettiğim Kızıl Deli'dir
Yolunda gittiğim Kızıl Deli'dir
*

Ey yolcular ey yolcular
Yol Muhammet'in yoludur
Dil Muhammet Ali'nindir
Yol Muhammet'in Ali'nindir

Hani eben hani dedem
Ayni yâre sende gidem
Doğru yolu tarif eden
Dil Muhammet Ali'nindir
Yol Muhammet'in Ali'nindir

Olur, bir gün sende yarın
Evin barkın olur talan
Cehennemden çekip alan
El Muhammet Ali'nin elidir
Yol Muhammet Ali'nindir

Yunus Emre'm her pirlerde
Durmaz gezer gönüllerde
Gonca güller bahçesinde
Gezen Muhammet Ali'dir
Gezen Hasan Hüseyin'dir
Pirim Hacı Bektaşî veli

* Yol içinde yol soranlar
Yol Muhammed Ali'nindir
Yetmiş iki din içinde
Din Muhammed Ali'nindir
Hani bizden evvel ön gelenler
Orta namazın kılanlar
Parmağı çeşme olanlar
El Muhammed Ali'nindir

Mümin olanlar seçilir
Âlem'e rahmet saçılır
Bağda biten gül açılır
Gül Muhammed Ali'nindir

Varma yezidin yanına
Cerrah dokunur canına
Lanet yezidin dinine
Din Muhammed Ali'nindir

Söyler PİR SULTANIM söyler
İner aşk deryasını boylar
Gün doğar âleme parlar
Gün Muhammed Ali'nindir
*

Hatam ile yaralandım
Dermanından karelendim
Mürvetimi kabul eyle
Kuma beni dergâhından
Niyazımı kabul eyle
Kuma beni dergâhından

Erenlerin bağlı başım
Akar gözlerimden yaşım
Afet beni can kardeşim
Mürvet i kabul eyle
Kuma beni dergâhından

Erenler demine geldim
Hak dedim de dara durdum
Kurbanı mı kabul eyle
Koma beni dergâhından
Mürvetimi kabul eyle
Koma beni dergâhından
Pir Sultanım hakka durur
Kul olanın budur yolu
Divanına kabul eyle
Koma beni dergâhından
Mürvetimi kabul eyle
Koma beni dergâhından
*

Şu ekberin cemalini görsem
Bilmem ki derdime olur mu çare
Şah İmama Ali ye yüzümü sürsem
Bilmem ki derdime olur mu çare

Şah imam Hasan a canıma atsam
İsmi gider aşıma katsam
Hüseyin'in aşkına oruçlar tutsam
Bilmem ki derdime olur mu çare

İmam Zeynel gibi kırık yol alsam
Aşkın ile senemi uğruna versem
Muhammed Bakır a kalbim bağlasam
Bilmem ki derdime olur mu çare

Caferi Sadık'ın muhip i olsam
Musa i Kazımın katına varsam
Rıza lokmasından yoksula versem
Bilmem ki derdime olur mu çare

Taki ye Naki ye halimi sunsam
İmam Askerin yüzünü görsem
Muhammed Mehdi'nin gölüne kansam
Bilmem ki derdime olur mu çare

Ali Ertekin halini bilsem
Her zaman şükreden sahibi olsam
ol ulu dergaha yüzümü sürsem
Bilmem ki derdime olur mu çare

Arzuladım size geldim
Hünkâr Hacı Bektaşî Veli
Eşiğine yüzler sürdüm
Hünkâr Hacı Bektaşî Veli Hü dost Hü

Bahçelerinde gördüm gülünü
Erenler sürsün demini
İmam Rıza Torunu
Hünkâr Hacı Bektaşî Veli Hü dost Hü

Güvercin donunda durur
Cümle adetler getirür
Beş taşı şahit getirür
Hünkâr Hacı Bektaşî Veli Hü dost Hü

Rehber aradım aradan
Cümle âlemi yaradan
Beş taşı şahit getiren
Hünkâr Hacı Bektaşî Veli Hü dost Hü
Pir elinden dolu içtim
Doğdum denize düştüm
CEMAL'inden gördüm geçtim
Hünkâr Hacı Bektaşî Veli Hü dost Hü

Kırk budaklı sema yanar
Dolusu içenler kanar
Âşıkların sema döner
Hünkâr Hacı Bektaşî Veli Hü dost Hü

Balım Sultan er köçeği
Keser kılıcı bıçağı
Erenlerin bal çiçeği
Hünkâr Hacı Bektaşî Veli Hü dost Hü

PİR SULTAN'IM gerçek veli
Rahı erenlerden çekmem eli
On iki İmamların yolu
Hünkâr Hacı Bektaşî Veli Hü Dost Hü²

KAYNAKLAR

- DERGÂH. (1990). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.7.
GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1963). *Alevî-Bektaşî Nefesleri*. İstanbul.
KILIÇ, Filiz (2006). *Bektaşî Nefesleri Ve Çalçakırlar Köyündeki Örnekleri*, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi Yıl: 13 • Sayı: 39, Temmuz-Ağustos-Eylül- 2006*
KOCA, Turgut. (1987). *Güldeste, Nefesler, Ezgiler*. Ankara..
KOCA, Turgut. (1990). *Bektaşî Alevî Şairleri ve Nefesleri (13.yy.dan 20.yy.a Kadar)*. İstanbul: Maarif Kütüphanesi ve Matbaası A.Ş
YILDIRIM, Rıza (2007): *Rumeli'nin Fethinde ve Türkleşmesinde Öncülük Etmiş Bir Gâzi Derviş Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi*, Ankara, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.

² Mehmet Can Dede'den yazılmıştır.

KEŞAN'DA RÜSTEM BABA DERGÂHI

RUSTEM BABA DERVISH CONVENT IN KESAN

Dursun Gümüőğlu¹

ÖZET

Rüstem Baba Seyyid Ali Sultan'la beraber Rumeli'nin fethine katılan Kırklar'dan birisidir. Hacı Bektaş Veli, Kırklar'a görev taksimi yaparken Rüstem Baba'ya da grubun kazaskerliği görevini vermiştir. Kendisinden bahseden yegâne yazılı kaynağımız Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi'dir. Velayetname'de Megairi dağı denilen bir yerde tekkesini kurup canlar uyardığı belirtilmektedir. Bu yazıda Rüstem Baba'nın hem tarihsel kişiliği hem de bu gün Edirne Keşan yakınlarında kalıntılarını bulan tekkesi hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rüstem Baba, Seyyid Ali Sultan, Bektaşî, Keşan

ABSTRACT

Rüstem Baba, together with Seyyid Ali Sultan, is one of the Forties who crusaded to the invasion of Rumelia. While Hacı Bektash Veli was assigning duties for Forties, he appointed Rüstem Baba as kazasker (a military judge in Ottoman). Velayetname of Seyyid Ali Sultan is the only source mentioning him. It is stated in the velayetname that he set his dervish lodge up in Megairi Mountain and reinvigorated the people. In this article, the historical identity of Rüstem Baba and the remaining of his dervish lodge in the neighborhood of Keşan, Edirne will be handled.

Key Words: Rüstem Baba, Seyyid Ali Sultan, Bektashi, Keşan

Giriş

Rüstem Baba, diğer adıyla Rüstem Gazi, Seyyid Ali Sultan ile birlikte ve Orhan Bey'in emriyle Çanakkale'ye geçerek Rumeli fethini gerçekleştirmiş alperenlerdendir. Bektaşîliğin yayılmasında çok büyük hizmetleri olmuştur. Fetihte onlarla beraber Süleyman Paşa, Emir Sultan, Seyyid Zâli, Gazi Evrenoz, Hacı İlbey, Ece Bey, Gazi Fâzıl, Seyyid Ahmed, Seyyid Hamza, Seyyid Furki, Akufi ve Abdüssamed Fakih de bulunmaktaydı (Yıldırım, 2007:145).

Rumeli'nin fethine katılmış, Bektaşîliğin Balkanlardaki en önemli temsilcisi olan Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli Sultan)'ın velâyetnâmesini kaleme alarak günümüze ulaşmasına sebep olmuştur. Daha sonra aşağıda ayrıntılarını açıkladığımız dergâhını kurmuş, ondan sonra gelenler de yüzyıllarca insanlığa hizmet etmiştir.

¹ Bağımsız araştırmacı-yazar.

Bilindiği gibi bektâşi dergâhları, dervişlerin gönüllü olarak çalıştıkları, hayvancılık ve tarımla uğraşılan, hem üretim, hem de eğitim merkezleriydi. Bu merkezlerde büyük ahırlar ve erzak depoları da bulunurdu. Anadolu'nun, Balkanlar'ın çeşitli yerlerinde bu dergâhların yüzlercesine rastlanmaktaydı. Osmanlı coğrafyasında yaklaşık her 35 kilometrede bir Bektaşî tekkesi bulunduğunu tarihi kaynaklardan öğrenmekteyiz. 2003 yılı temmuz ayında arkadaşımın daveti üzerine Edirne İline bağlı Keşan-Erikli'ye yaptığım bir gezide kendisinin yönlendirmesi ile Rüstem Baba Dergâhı'na gitmiştik. Havanın aşırı sıcak olmasına rağmen onların da yardımı ile orada bulunan Hüseyinî taçlı mezar taşlarını fotoğraflamış ve ayakta kalabilen mezar taşlarının okunabilenlerini yeni yazıya çevirmiştik. Aynı tarihlerde Edirne'de basılan "Yöre" isimli dergide, Ayhan Tunca ve Ratip Kazancıgil tarafından bu bölge ile ilgili yazılan makalede şu bilgiler bulunmaktadır:

"Rüstem Baba Orta Asya'dan Anadolu'ya olan Türkmen akıncıları sırasında Horasan Erenleri ile gelen ve Şâzi Kösemihal'in deyimiyle 'Kolonizatör Türk Dervişler' sınıfındadır. Bunların özellikleri, akıncılar yolu üzerindeki stratejik önemi olan geçit veya gözetleme yerlerine yerleşip, arkadan gelen akıncılara, düşman hakkında bilgi toplamak habercilik etmek, gelip geçenleri misafir edip kolaylık sağlamaktır.

Bunlar aynı zamanda savaşçı topluluklardır. Nitekim menkıbelerden öğreniyoruz ki, Rüstem Baba da, şimdiki Mecidiye Köyü, Erikli ve Beyköy üçgeni arasındaki, Saroz'a uzanmış Baba Burnu denilen tepeyi, yerleşme yeri olarak seçmiştir. Seçilen yer strateji bakımından, Enez yolu ile Balkanlara açılan bir gözetleme tepesidir. Öyle ki günümüzde bile çıkarma alanına hâkim olup, çıkarmayı kontrol eden birliğin komuta yeridir. Bu yer için Rüstem Baba ve dervişleri ile Beyköy'ün beyi arasında büyük bir savaş olmuştur. Rüstem Baba, büyük bir çınarı kökünden söküp beyin üzerine yürümüş, tepedeki taşlar da hareketlenip ona yardımcı olmuşlar. Sonuçta Baba, yanındakilerle beraber o yöreye yerleşmiş ve dergâhını oraya kurmuştur. Günümüzde o yöredeki, Baba Burnu, Baba Çeşmesi, Baba Deresi, Baba Tarlası, Baba Korusu, Baba Değirmeni adları hep Rüstem Baba dergâhından kalan hatıralardır. Yeniçeri teşkilâtının kaldırılması üzerine 1826 padişah II. Mahmud'un fermanı üzerine, diğer Bektaşî dergâhları ile beraber Rüstem Baba Dergâhı da yıktırılmış, taşları, civar köylüler tarafından yağmalanarak inşaatta kullanılmıştır. Dergâhın yakın zamanlara kadar civar köylüler arasında, özellikle Hidrellezler'de ve aşure aylarında bir ziyaret yeri olduğu da bilinmektedir. Köylerden guruhlar halinde gelinip kazanlar kurularak kurbanlar kesilip yemekler pişirildiğini bilen yaşlılar böyle anlatmaktadırlar" denilmektedir (Yöre, 2003:23).

Rüstem Baba diğer adı ile Rüstem Gazi padişahın bağışladığı bu arazi üzerinde bir dergâh yapmış,1423 yılında da vefat etmiştir (Yıldırım, 2007:54).

Makalede Osmanlı dönemi divan şairlerinden Mehmet İzzet Molla'nın "Mihnetkeşan"² adlı manzum eserinden faydalanılmıştır. Keçecizâde Mehmet İzzet (İzzet Molla) kazaskerlerden

² Çektiği çileleri ifade eden zahmetler destanı anlamındadır. **Mihnetkeşan**: sıkıntı çeken

Mehmet Salih Efendinin oğlu olup 1785 tarihinde doğmuştur. II. Mahmud döneminde Sadrazam Hamdullah Paşa'yı eleştiren konuşması nedeni ile 1822 yılında Keşan'a sürgün edilmiş ama kadılık görevi elinden alınmamıştır. Keşan'a gelince pek çok yeri ziyaret ettiği gibi Rüstem Baba Dergâhını da ziyaret etmiştir. Buradaki anılarını "Mihnetkeşan" adlı eserinde şu şekilde anlatmaktadır. "Muarız kenarında Rüstem Baba Dergâhına gittiğimizdir: O ulu dergâhu görünce hemen secde ettim. İçeriden iki can gelip bizi karşıladılar. Hemen baş keserek (baş eğerek) ellerini öptüm. Meydan kapısına geldik. Orada mürsidle görüştük. Bana "Ey tarikat yolunun âşığı safa geldin" dedi. O bizde hürmet saygı meydandadır. Önce o yüce makam görülsün" dedi. Meydan süslü değildi ama onu mânevi değeri süslüyordu. İstanbul'daki dergâhlara benzemiyordu. Mermerleri ayna gibi parlıyordu ve gönülleri yansıtıyordu. O sırada tarikat Pîri (postnişini olan baba) geldi ve şeyh Pîr'e 'destur' deyip çekildi. O görkemli misafirhâne daire daire idi. Hemen bana gönül açıcı bir hücre açtılar, oraya yerleştim. Bazen ahbablarla bazan da baba ile oturduk. Böylece zevk içinde akşam oldu. Bir kalender (Bektaşî Dervîşi) yemeğin hazır olduğunu haber verdi. Süslü deriden sofrâ örtüsünü açtılar. Ekmek kebab helva çok lezzetli idi. Herkes yemekten çekilince ışıklar (genç dervîşler) چراغları uyandırdılar. O gece felek de چراغını yaktı. Çevre ışığa boğuldu (Yöre,2003:24). Nihayet sabah olur Hacı Bektaş Veli'ye hitab ederek Mevlâna'ya seslenir.

Der-i Hacı Bektaş'a ettim niyâz,
Dedim ey serefrâz-i her serefrâz

Bu şeb kıymet-i nânini,
Dirig eyleme huvân-i ihsânini

Geçer Hazret-i Mevlâna'ya sözün,
Mugayir değıldir özüyle sözün

Niyâz edip ağladım Hazret'e
Dedi bir kalender gelüb İzzet'e

Erenler buyur aşk meydanına
Şu âşıkların bezm-i figânına³

Aynı makalenin devamında, Rüstem Baba'nın Hayat Hikâyesini İzzet Molla şöyle anlatır:

Sekiz yüz hududunda Rüstem Baba
Kudûm eylemiş Rum'a behr-i gazâ

Horasan ilinden çehl-i bâr ile
Gelüb niyet-i kahr-ı küffâr ile

Süleyman Paşa ile azm idüb
Beraber o sultanla rezm idüb

İdüb Rumeli ülkesin cây-ı gâh
Binâ eylemişler birer hânigâh" (Yöre, 2003: 25)

³ **Der:** kapı, niyaz: saygıyla eğilme, dua, **Serefrâz-ı hem serefrâz:** üstünlerin üstünü **Şeb:** gece, **Nân:** ekmek, **Dirig:** yasaklama **Mevlâna:** efendimiz, **Mugayir:** zıt, karşıt, **Bezm-i figan:** (Tanrı aşkı ile olan inilti) çılgık meclisi.

Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile birlikte Bektaşî Tekkeleri de kapatılmıştır. Pek çok Bektaşî Dergâhı gibi, Rüstem Baba Dergâhı da, kaybolmaya yüz tutan dergâhlarımızdandır. Dergâh, Edirne ili Keşan ilçesine bağlı Mecidiye Köy, Erikli ve Beyköy üçgeni arasında kalan Baba Burnu denilen tepe üzerinde bulunmaktadır. Osmanlı'da dergâhlar aynı zamanda haberleşme ve dinlenme yeri olması bakımından konuları önemlidir. Tekkenin Ege denizi istikametinde geniş bir düzlük ve göl bulunmaktadır. Aynı zamanda Enez yolu ile Balkanlara açılan bir gözetleme tepesidir. Bu gün bile bu özelliğini korumaktadır. 1826 yılında II. Mahmud tarafından Bektaşî tekkeleri kapatıldıktan sonra, burası da yıkılmış, dergâhın binaları yerle bir olmuştur. Oldukça sık ve dikenli olan bitki örtüsünün altında, son derece az mezar taşları kalmıştır. Bu taşların bazıları kırılmış parçaları sağa sola dağılmıştır. Dergâh alanı içindeki tümseklerden, etrafta dağılmış olan taşlardan bina duvarlarının yerlerini zorlukla tahmin etmek mümkün olmaktadır. Mezar taşları çok bakımsız olduğundan zamanla yazılar silinmiş ve okunamaz hâle gelmiştir, okunabilen kısımlar aşağıdadır.

No:1⁴

Hû!ginli Hüseyin Baba nice dem mukîm-i post olub/ bu asitânda kerâmât ehli olduğuna anın/ zuhûr etmişdi gün a gün nişâna/ hikâyet-i erenler neşesi rûz-ı şenli bahş olurdu/ bendegân-ı resîde olduğu dem va'di Hakk-ı bekâya/ şevk olar oldı revâne merhûm Hüseyin Baba'nın rûhu için el fâtiha sene 1227

No:2⁵

Hû! Rüstem Baba Sultan Tekkesi postnişini Ali Dede rûh-ı revânî şâd ola sene 1192

No:3⁶

Hû! Dâr-ı Dünyâ'dan çekildi /rûhunu şâd eyleye her dem anın bu ceddi/ hatif-i gani İbrahim Seyfi Baba Efendi cânib-i ali sene 1182

No:4⁷

Kutbü'l-ârifin Rüstem Baba Tekkesi'nde mihmândâr merhûm ve mağfûr Seyyid Yakub'un rûhu için el fâtiha sene 1216

No:5⁸

Hû! Merhûm, mağfûr Derviş Seyyid Ali rûhu için el fatihâ sene 1234

No:6⁹

Sene 1195

No:7

El fatihâ
Merhûm, mağfûr El hac Mehmed Ali'nin rûhuçün fâtiha
Sene 1150

⁴Tacı yok.

⁵Tacı yok.

⁶Hüseyinî taçlı

⁷Hüseyinî taçlı

⁸Tacı yok.

⁹Başlık kısmı kırılmış, yazılar silik sadece tarihi okunabilmektedir.

No: 8¹⁰

Yâ Hû! Etmeyüb rağbet-i fenâ giymedi/ fahr-i kabâsın idüb/ rağbet giyüb fakrı , ibâsız bu dergâhın hem/ oldı postnişini, anlar/ hizmetle oldı hem himmetler daisin/ Merhûm, mağfûr İbrahim Baba'nın rûhuna fâtiha 1216

Rüstem Baba Dergâhının alt tarafında halen Tekke çeşmesi bulunmaktadır ve güzel bir piknik alanıdır. Hıdırellez'de ve aşurede çevre köylerdeki insanlar buraya gelmektedir. Üzerindeki kitabede şunlar yazılıdır:

Râh-ı âb-ı sekâhüm içenler katresin cânâ
Hayât-ı câvidân olsun Kudûret görmesin asla
Yedenler geldiler şeyyen dediler iş bu tarihi
Hasaneyn¹¹ aşkına kıldı küçük Hüseyin Dede icrâ-i mâ sene 1239

Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki 9771 numaralı Maliyeden Müdevver Bektaşî tekkeleri ile ilgili defterde ise kapatıldıktan sonra Rüstem Baba dergâhı ile ilgili şu kayıtlar bulunmaktadır.

“Der-Kazâ-i Keşan Zâviye-i Rüstem Baba ve Okçu Baba

Kırkbeş ve kırkaltı seneleri hâsılatı bundan böyle bi' t-tahkik iltizâm olunduğu Kaydı inhâ mukâta'ât hazinesine ilm u haberi virildi. Fî 6 Rebîyü'l-âhir sene 1243. (Milâdi 1827)

Zavâyâ-yı merkûmenin kırk üç senesinden berü hâsılatının tahsili ve zâviye-i

Merkûme emlâkı fûrûht olunarak ma' resm-i hümayûn mu'accesinin irsâli bâbında emr-i âlî virilmiş. Fî 5 Muharrem sene 1247

Zâviye-i mezkûrenin kırk dört senesi hâsılatı âlişân-ı şer zimmetinde olduğundan

Tahsili bâbında emr-i âlî virilmiş. Fî 9 Rebîyü'l-âhir sene 1247

Zâviye-i mezkûre emlâkları mahallinde kırkaltı senesine mahsûben tesbit ve

Hâsılatı ve tahsili bâbında emr virildi. Fî 19 Ramazân sene 1247.

Berâ-yı eşya inhâ vesâire zâviye-i Rüstem Baba

	25695 guruş
mesarîfât	03675 guruş
	22020 guruş”

¹⁰ Hüseyin Taçlı

¹¹ Hasaneyn: Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

Sonuç

Balkanların fethinde olağanüstü yararlıklar gösteren Rüstem Baba'nın hatırasına saygı ve millet olarak bir vefa borcumuzun ödenebilmesi için bu tarih hazinemiz unutulmamalı, tekrar insanlığa kazandırılması için restorasyon çalışması yapılması gerekmektedir. Sayın Kültür Bakanlığı'mızın yetkililerini geçmişten geleceğe bizi bağlayan tarih hazinemizden birisini kurtarmaya davet ediyorum.

Kaynakça

- 1- Yıldırım, Rıza. (2007). *Seyyid Ali Sultan Velâyetnâmesi*, Ankara:TTK.
- 2- Kazancıgil, Ratip. (2003). "Rüstem Baba Dergâhı'na bir Araştırma Gezisi", *Yöre sayı*: 37-38 Nisan-Mayıs
- 3- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, "9771 numaralı Maliyeden Müdevver Defter"
- 4- Noyan, Bedri. (1987). "Bektaşilik ve Alevilik Nedir", Ankara 1987

Rüstem Baba Dergâh'ı mezar taşlarından örnekler

CİDDİ BİR VELÂYETNAME KRİTİĞİ VE TARİHİ YENİDEN YAZMAK DENEMESİ: “SEYYİD ALİ SULTAN (KIZILDELI) VE VELÂYETNÂMESİ”

(A SERIOUS VELAYETNAME REVIEW AND ESSAY OF WRITING THE HISTORY: THE
VELAYETNAME OF SEYID ALI SULTAN (KIZILDELI))

Dr. Necmettin TURİNAY

Bazan bir söz bazan da bir yazı veya kitap insanı, daha önceden içinde yer almadığı bir aleme doğru çekip taşıyabiliyor. Yani her günkü meşguliyetinizin büsbütün dışında bir konu ve problemle meşgul olmak durumunda kalabiliyorsunuz. Rıza Yıldırım'ın “Hacı Bektaş Veli ve İlk Osmanlılar: Âşık Paşazade'ye Eleştirel Bir Bakış” (*Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 51 (2009), 107-46) adlı makalesi benim için işte böyle bir rol oynadı. Daha doğrusu ilgili makale ile Rıza Yıldırım'ın sergilediği tarihsel metinleri irdeleme ve bunlardan bir sonuca ulaşmak yolundaki tutumu oldukça dikkatimi çekti. O kadar önyargısız, duradüşüne ve tarihi metinlerin yüksek bir muhakeme ile irdelenmesi esasına dayanan bu makale, ulaştığı önemli sonuçlar bir tarafa, doğrudan bir yazma tutumu, üslubu ve geliştirdiği muhakeme tutarlılığı ile beni ziyadesiyle düşündürdü desem yeridir.

Dolayısıyla Rıza Yıldırım'ın şimdi üzerinde durmaya çalışacağım *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi* (Ankara: TTK, 2009) adlı çalışmasına, yukarıda adımla verdiğim makalenin kılavuzluğu sayesinde ulaştığımı burada söylemem gerekiyor.

Seyyid Ali Sultan veya Bektaşilik âlemindeki yaygın şöhreti ile Kızıldeli Sultan ve onun velâyetnamesi üzerine gerçekleştirilmiş bu çalışma; müphem ve karanlık bir tarihi aydınlatmaya ve gene aynı şekilde, müphem ve karanlık bir biyografiyi yeni baştan kurmaya adanmış. Okudukça öğreniyoruz ki Kızıldeli Sultan'ın, Bektaşilik muhayyilesinde bambaşka bir ağırlığı söz konusu. Nitekim Bektaşî gülbanklarında kendisine, Rumeli'nin manevi gözcüsü veya sorumlusu nazarıyla bakılıyor. Hele bir de buna Süleyman Paşa ile Rumeli'ye ilk geçen öncü sınışar arasında yer aldığı eklenecek olursa!..

Fakat bir yandan kendisi adına düzenlenmiş velâyetnamenin anlatma biçimi, öbür yandan da *Yemini, Virani ve Pir Sultan Abdal* gibi çeşitli Alevi-Bektaşî şairlerinin aşırı yüceltmeci, soyutlamacı tutumu sayesinde, ilgili portrenin ziyadesiyle bulanıklaştığını fark etmemek de mümkün olmuyor. Ancak şu da bir gerçek ki Kızıldeli Sultan menakıbı, onu bize, Rumeli fetihleri sırasında gazâ ruhu ile dopdolu bir kahraman olarak da vazeyiyor. Hazreti peygamber tarafından ta Horasandan Anadolu'ya (Suluca Karahöyük), oradan Bursa- Osmanlı sarayına ve bilahare de Rumeli fütuhatına sevk olunan, beli kılıçlı bir evliyâ figürü ile karşı karşıyayız yani. Dolayısıyla Rıza Yıldırım'ın yaptığı çalışma; aşırı / mübalâğalı keramet tezahürleri,

ondan aşığı düşmeyen rivayet, söylence ve abartmalarla yüklü velâyetname metni ile tarihi realitelerin, birbiri ile testini, doğrulamasını yapa yapa ilerliyor, geliyor desek yeridir.

Bu işi yaparken de Rıza Yıldırım, bazen bildiğimiz realitelerle menakıpnameyi irdelıyor; bazen da menakıpnamede vazedilen hakikatlerin izlerini araya araya bulmaya, onları doğrulamaya, çağdaş bazı tarih yazmaları ile bu bilgilerin teyidine veya boşa çıkartılmasına uğraşılıyor da uğraşılıyor. Sizin anlayacağınız, çoğu tarihçinin rasyonel bulmadığı ve ihtiva ettiği keramet yüceltmeleri ile de tarihsel gerçekliği büsbütün buharlaştırdığı varsayılan bu tür metinlerin, nasıl bir usûl ile ele alınması lâzım geldiği hususunda Rıza Yıldırım, bayağı bir emek sarfediyor ve burada da bayağı başarıya ulaşmış gözüküyor.

Tabii o, daha işe başlarken, kendi kendine soruyor: Velâyetname/menakıpname tarzı bir eser, tarihi bir metin değeri taşır mı? Yani daha açığı, kaynak olarak kullanılabilir mi? Ta ki bu soruyu biz de, her türlü edebi metinler, türküler, mesneviler vs. için de sorabiliriz. Fakat aynı şekilde, Rıza Yıldırım'ın irdelemeci tutumunu esas almak ve her türlü ihtiyatı da elden bırakmayan bir muhakeme ile yaklaşmak kaydıyla!...

VELÂYETNAMELERİN EDEBİ METİN DEĞERİ VE TARİHİLİĞİ

Kuşkusuz Rıza Yıldırım'a bu soruyu sorduran, ilgili Kızıldeli velâyetnamesinin veya diğer velâyetnamelerin, doğrudan birer tarihi metin olarak kaleme alınmamış olmasıdır. Hikayesi anlatılan velinin (*tarihi biyografi*), onu dinleyen veya algılayan kalabalıkların (*dini muhitler*) ve zaman içinde kademe kademe olgunlaşan bu yarı mitolojik hikayeyi nakleden kişinin (*yazıcı kişi*), üst üste binmiş psikolojileri ile yüklü hale gelen bu tür metinler, içinde somut bazı tarihi verileri barındırsalar bile, bütün bunlar ilgili eseri doğrudan tarihi bir metne gene de dönüştüremez. Onun için bu tür eserleri, her şeyden önce anlatmaya, dinlemeye, yani *hikaye etmeye* dayalı *edebi bir metin* telâkki etmek, ancak ondan sonradır ki bu metinlerin tarihi, dini, tasavvufi muhtevasına yönelmek, sanırım daha sağlıklı bir yol olur. Esere eğer böyle yaklaşacak olursak, okuduğunuz metnin nereleri anlatıcı, yazıcının kendisine, yani onun bakış açısına ait (yazma zamanının perspektifini yansıtır bu kısımlar), nereleri de hikâyesi anlatılan kişinin dünyasını, realitesini yansıtıyor (hadisenin vukû bulduğu zamanın realitesi), bunları daha sağlıklı ayırtmak ve kavramak imkânına kavuşuruz. Nitekim Seyyid Ali Sultan'ın Suluca Karahöyük'te Hacı Bektaş'la buluşturulmaları, metni kaleme alan yazıcının arzu ve tasavvurundan başka bir şey değildir. Arada yüzyıldan fazla süren boşluklara dikkati çeken Yıldırım da, zaten bu tür gayretkeşliklerin ziyadesiyle farkındadır.

İşte buradan sonradır ki eserin tarihi belge niteliği taşıyıp taşımadığını veya hangi kısımlarının kullanılıp kullanılmayacağını tayin, daha bir kolaylaşmış olur diye düşünüyoruz.

Öyleyse şöyle demek daha bir münasip olur; ilgili velâyetname, bilimsel, teorik bir tarih metni gibi kaleme alınmadığı, tam aksine herhangi bir yaşanmışlığın içine bir psikolojinin

de boca edildiği bir *tahkiyeye* dönüşmesi cihetiyle önce *edebi bir metin*, barındırdığı bazı tarihi atışar dolayısıyla da bilvesile tarihi bir eserdir. İşte Yıldırım'ın başarısı da asıl burada ortaya çıkıyor. Metni, Seyyid Ali Sultan'a veya yazıcı/anlatıcı kişiye ait mübalağalı psikolojilerden arındırarak, ihtiva ettiği tarihi özü ortaya koymaya çalışmak!... Bu açıdan, belki aradan bir asırdan fazla bir zaman geçtikten sonra kaleme alınmış velâyetnamede anlatılan fetihlerle, fetihlerin gerçekleşme sırası ile, elimizdeki tarihi verilerin eşleştirilmesi acaba nasıl bir sonuç verecektir dersiniz? Doğrusu ulaşılan sonuçlar, insanı şaşırtmaya yetip de artıyor bile!..

ESERDEKİ TARİH TAVIRI ve YAZILIŞ BİÇİMİ

Bu arada Yıldırım'ın eserini okurken, onun şöyle bir yol izlediği anlaşılıyor: İlk önce, çalıştığı konuya ilişkin, kaynak eserleri ve araştırmaları değerlendirmiş (“Giriş”, s. 1-12). Bilahare “Gelenekte Seyyid Ali Sultan” (Kuşkusuz Alevi-Bektaşî geleneğinde, s.13-23), “Velâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan / Tarihsel Bir Analiz” (s. 37-100), “Seyyid Ali Sultan'ın Tarihsel Hayatı” (s. 113-157) ve nihayet kendisine hareket noktası teşkil eden asıl “Velâyetnâme metni” (s. 161 - 187).

Dolayısıyla Yıldırım bu bölümleri kurarken, aynı döneme ışık tutan çeşitli velâyetname metinlerini, tarihi arşiv kaynaklarını, ilk Osmanlı kroniklerini, şifahi fakat sonradan derlenip toparlanmış bir mirası (daha ziyade şiir bunlar); bu kişiye veya alana dönük kitap ve makaleleri okuya inceleye, kendi terkiğini oluşturmaya çalışıyor. Bu bölümleri okurken herhangi bir alana ilişkin tarihsel birikimin nasıl oluştuğunu, kademe kademe nasıl bir yekûn teşkil ettiğini görmek, doğrusu insana kıvanç veriyor. Fakat benim burada asıl dikkatimi çeken, yazarın kaynakları kullanırken asla kaba özetlemelere, genellemelere başvurmaması, küçük küçük alıntı cümlelerinden hareketle, onların birbirine iltisakı ve eklememesi suretiyle ortaya koyduğu “*yazma tutumu*” oluyor. Bu acelesiz, düşünce düşünce ilerleyen, metnin başı ile ulaştığı mesafe arasındaki mantık silsilesinde değil bir tenakuz, daldan dala atlama ve sıçramalarla da karşılaşmadığımız bu yazma tutumu, yer yer tarihi bir metni mi, yoksa giderek kendisi inşaaya yönelen bir tefekkürü mü okuduğumuz hususunda bizi adeta kuşkuya düşürüyor.

Nitekim bu çalışma, sırf bu yönüyle bile, bildiğimiz tarih tutumlarından bir hayli farklı. Metni okurken adeta, karanlık bir dehlizde yol alır gibi ilerliyorsunuz. Küçük küçük belge ve alıntıların sağladığı loş ışıklar altında, adım adım mesafe alıyor gibi bir hisse kapılıyorsunuz. Alevilik - Bektaşîlik gibi yanlış anlamalara müsait bir konuda, herhangi bir ön kabule iştirak, onu doğrulamak veya cerhetmek saplantılarından büsbütün azade bir çalışma! Doğabilecek muhtemel itirazları reddetmeden, hatta onlara önceden hak verir gibi bir havaya da bürünerek soğuk kanlılıkla, kendi mantık ve yorumunu kurmaya doğru emin adımlarla bir ilerleyiş!... Yani kompleksiz, varacağı sonuçlardan emin bir ilerleyiş suretinde, yavaş yavaş mesafe katediyor bu eser!..

ESERİN DİĞER BİR ÖZELLİĞİ: METODOLOJİ SORUNU

Fakat genç akademisyenin kaynaklara hakimiyeti ve onları değerlendirme kabiliyeti, ayrıca yazma tutumu ve her aşmada kademe kademe tezahür eden tarih yaklaşımı müsellemlerle beraber, bütün bunlardan ötede ilgili eser hakkında, söylenmesi gereken bazı hususlar daha bulunmuyor değil. Zira günümüzde edebi, sosyolojik veya tarihi bir çalışma, onu ister istemez önceden edinilmiş *teorik* veya *metodik* bir tutumla da iç içe kılıyor. Yani biz bir esere, döneme veya soruna, hali hazırda edinilmiş bir “bakış açısı” ile yaklaşmak durumunda kalıyoruz. Bu bakış açısı bizi, elimizde olmayarak tesir altında bırakıyor, dahası üzerine eğildiğimiz tarihi bir dönemi veya konuyu da, bu bakış açısı ile anlamlandırmaya kalkışıyoruz.

Bu noktada da kuşkusuz genç akademisyen arkadaşımızdan, büsbütün kendine mahsus, özgün yaklaşımlar bekliyor değiliz. Böyle olmakla beraber, ilgili çalışmayı yaparken, onun takındığı metodik tutumun tesbiti de ister istemez gerekli oluyor. Eseri bu açıdan okurken “heterodoks İslâm”, “popüler İslam”, “halk İslamı”, “Ortodoks tutumları”, “şer’î İslam”, “sözlü veya sözel tarih”, “resmi tarih veya İslam” biçimindeki kavramlarla sık sık karşılaşılıyorsunuz. Kaldı ki araştırmacı ilgili velâyetnameyi ve bu tür velâyetname metinlerinin hemen çoğunu “heterodoks İslam” kavramıyla özetlenebilecek bir düzlemde ele alıyor ve belki kastının ötesinde onları kategorize de etmiş oluyor.

Ancak bu tür genellemeler bizim tarzımız olmadığı gibi, araştırmacının kendisinin de, yukarıdaki kavramları gönül rahatlığı ile kullanmadığını fark etmekte gecikmiyoruz: “*Heterodoks İslam* terimi (emsal kavramlara da teşkil edilebilir her halde/ N.T) her türlü tartışma ve itiraza açık olmakla birlikte, bu kavramı herkesi memnun edecek biçimde karşılayacak bir başka terim de henüz bulunabilmiş değildir.” (s. 9, 20 no’lu dipnot) diyor ve böylece, bir nevi zaruret haline işaret etmiş oluyor. Ancak *heterodoks* kavram ve algılamasının daha munis, makul ve yerli bir karşılığının bulunması, sanırım fazla bir anlam taşımamalıdır. Çünkü buradaki asıl sorun, kavramın yerleştirilmesinden ziyade, doğrudan kendisine râcidir. O kavramları biz dilediğimiz seviye ve sıklıkta kullanalım, sonuç gene de değişmez çünkü. Zira kavramlar, bir zaruret, bir toplum, politika ve burada olduğu gibi tarih algılamasının parametrelerini inşa ederler. Meselâ biz “*heterodoksi*” dedikçe, insan zihni onu, ister istemez zıddıyla birlikte algılar, oradan da gene ister istemez “*ortodoksi*” kavramına varıp dayanmak durumunda kalırız. Yani tarihi ve toplumu elimizde olmayarak bir zıtlık, çelişki ve çatışma denklemi şeklinde okumak ve idrak gibi bir sonuç doğurur bu. Dolayısıyla kavramın daha munis ve makul bir kullanıma dönüştürülmesi fazla bir anlam ifade etmeyeceği gibi, kendini kavramlarla inşa edip vuzuha kavuşturan bir metodolojinin dışına da çıkarmaz bizi.

Bunları söylerken de, toplum ve din hayatımızın bir takım farklılaşmalardan büsbütün azade olduğunu iddia ediyor değilim. Hem bu gerçekçi de olmaz. Hem de yukarıdaki algılamayı üretmek ve alabildiğine görünür kılmak bir moda dönüşüğü için (1990’lardan bu yana) bunun yeterince müsait şartları da bulunmuyor. Ama ne var ki politika, sosyoloji ve tarih alanında, aşırı derecede kullanıma dönüştürülen bu tür nazariyelerin, bir an geliyor ki kaba

bir şematizme varıp dayandığını, serbest düşünmenin önünü tıkadığını ve insanın üzerinde ayrıca garip bir yakınsaklık tesiri üretmeye başladığını da söylemeden edemeyeceğim. Nitekim bugün ülkemizde, Alevilik-Bektaşılık veya toplumsal tarih araştırması yapanların bir haylisi, Irène Melikof’u beğensin beğenmesin, onun kurduğu bir manivelanın tekrarı içinde görünüyorlar. Hani bir zamanlar Türk sosyal bilimlerinde çok kullanılan, kullanıla kullanıla da yıpranan “sosyal değişme” teorilerinin, “merkez çevre” zıtlığını esas alan yaklaşımların akıbeti şimdi ne durumda? Şimdi aynı tarz da çalışmalar yapılırsa, sizin – bizim üzerimizde, biraz komik bir tesir bırakmaz mı bunlar? İşte Melikoff’çu yaklaşımların, yavaş yavaş zemin kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu bunun için söylemiş oluyorum.

ESERDEKİ MELİKOF’ÇU TUTUM ve MİTOLOJİK HAFIZA SORUNU

Konuyu biraz daha açalım isterseniz:

Bir zamanlar marksistler toplumu, sınıfsal yapılar halinde idrak eder ve daima öyle tasvir ederlerdi. Onların bütün dikkati, sınıfsal çelişkinin mutlaklığını kanıtlamaktan öte bir anlam taşımazdı. Yani onlar için metot; toplumu ve tarihi sağlıklı okumak için bir imkân değil de, metodun mutlaklığını kanıtlamak yolunda toplumsal yapılar birer idi. İşte Melikof’un yöntemi, onu beğenen ve karşı çıkanların elinde, maalesef böyle bir şematizme doğru hızla kayıyor demek istiyorum.

Nitekim Türk tarihiyle, özellikle de din ve toplum tarihiyle ziyadesiyle meşgul görünen Melikof’un bu noktadaki yaklaşımını hatırlatmak gerekir. Bilindiği gibi Melikof, *heterodoks* unsurları izah ederken, onların “kaba bir İslam külfî altında” hala daha eski “şamanist inançları” ve gelenekleri sürdürmekte olduklarını iddia eder. Yani şekil bakımından genel bir İslam görünümü, fakat özü itibarıyla ise tamamen ayrı, bam başka bir muhteva!... Doğrusu bu ağır töhmeti, heterodoks olarak tanımlanan hiçbir kişiye veya zümreye reva göremem. Ayrıca bu dönemlere ait hiçbir eserde de bunun örneklerine tesadüf edemeyiz. Burada kastedilen hiç olmazsa, eski dinin *örfi* bazı taraşarı ile sınırlı tutulsa. Kaldı ki Melikof veya yolunda gidenlerin asıl yanığı, eski inancın değil; (deyim, mecaz, ifade kalıbı ve eski dini kavramlar olarak) dilin muhafazakâr tarafının hâlâ daha devam ediyor olmasından başka bir şey değildir. Eğer biraz sosyoloji ve “derin tarihi” okumuşsak, “mitolojisini” hatırlamayan ve adeta yeryüzünde “mitolojisiz” yaşayan tek millet haline gelmişsek, böyle bir milletin gizli din taşımasının imkânsızlığını kavramak her halde zor olmamalıdır.

Ancak ilgili nazariye daha farklı düşündüğü ve bizi öyle bir algılamaya sevk edip durduğu halde, tarih ve toplum hayatımız bunu her zaman doğrulamıyor. Özellikle de elimizin altındaki vilâyetnâme ve onaltıncı yüzyıla kadar ortaya çıkan çoğu vilâyetnâmeleri!... Nitekim Bektaşî geleneği içinde *Balım Sultan*’dan önce gelen ve Rumeli’nin manevi gözcüsü olarak da adı gülbanklerde tekrar edilip duran Seyyid Ali Sultan’ın hayatı olduğu kadar, onun halk arasında dolaşan parça parça menkıbelerini derleyip toparlayan ve böylesi bir vilâyetnâmeye dönüştüren meçhul muharririn kendisi de!... Burada söylediklerimin ve söyleyeceklerimin dana iyi kavranması bakımından, Yıldırım’ın hazırladığı vilâyetnâme metninin behemehal okunmasını tavsiye edeceğim.

Zira ilgili velâyetnâme metninde biz toplumu ve dinî hayatı, özellikle de tarihi, birbirinden ayırışmış, geçişkenliğe imkan vermeyen zıt kutup ve kompartımanlar biçiminde okumuyoruz. Ne *heterodoks*, ne de *ortodoks merkez güçler* ayırımına doğrusu imkân bulamıyoruz. Çünkü kendisine heterodoks İslam rolü bindirilen Seyyid Ali Sultan'la, güya zihinlerde varlığı iddia edilen ortodoks İslam merkezi, mesafe bakımından birbirinden uzakta, fakat aynı müşterek rüyalar ve ideallerle yüklü görünmüyorlar mı? Onlar, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli'ye geçip, tarihi fütühatlar gerçekleştiriyorlar mı? (Araştırmacının, Rumeli'ye ilk geçen öncü sınışar arasına, bildiğimiz *Şeyh Bedreddin Simavnalı*'nin babasını da eklemesi gerektiğini bu arada tavsiye edeceğim. Çünkü *Şeyh Bedreddin Menâkıbı*'nda bu hususla ilgili geniş malumat bulunmaktadır. Dolayısıyla araştırmacının kullandığı kaynaklar arasında bu önemli eserin de zikri gerekmektedir.) Kaldığımız yerden devam edelim: yapılan büyük fetihler sonrasında, bu manevi önderlere (*Seyyid Ali Sultan* ve *Şeyh Bedrettin*'in babası gibi daha niceleri dahil) vakıf araziler tahsis edilmiyor mu? Bu yeni hayatları içinde onları, manevi düzlemde veya mektuplaşmalar suretiyle realite düzleminde, Sultanla derin diyaloglar halinde görmüyor muyuz? Gerçek böyle olduğu halde de, belki on altıncı yüzyıl başlarında bu velâyetnâmeyi düzenleyen Bektaşî muharririnin de anlattığı/naklettiği bu atmosferden, her hangi bir rahatsızlığı söz konusu mudur?

Böylesi ikircikli bir hava sezmediğimiz gibi, velâyetnâme sayfalarında biz onları yüksek bir gazâ ruhu ile dopdolu, sultanlar veya paşa komutanlarla omuz omuza, sürekli cemaat halinde kılınan namazlar ve önlerine gelen Rum/hıristiyan ahaliye din teklifinde bulunan *misyoner ruhlar* olarak okuyoruz. Dolayısıyla böyle bir manzara içinde algılanan din, devlet ve toplum hayatının ne popüler yani heterodoks, ne de şer'i ve belki Sünnî, yani ortodoks farklılaşması biçiminde ayrıştırılması mümkün görünmüyor. Daha doğrusu bu yüzyıllarda din, toplum ve düşünce hayatı, Melikof'un iddia ettiği gibi paradoksal bir çelişki içinde de seyretmiyor. Dolayısıyla toplumun şimdiki halde olduğu gibi, bir sorunu da bulunmuyor demektir. Öyle olduğu halde de Melikof'un doktrinini, böyle bütünlükçü bir toplumsal yapı üzerine nasıl monte etmek imkanı bulunabilir diye düşünmeden edemiyoruz. İşte *Seyyid Ali Sultan Velâyetnâmesi*'nin çerçevelerini çizdiği, bir manada da ruhunu inşa ettiği böyle bir toplum ve tarih realitesinden daha farklı bir sonuca ulaşmak, her halde mümkün olabilmeliydi.

Evet, tarihin ve toplumların, zıtlık ve çelişkilerle seyreden hayatları da kuşkusuz vardır. Fakat bunların, inip çıkan tansiyonlar gibi, devrevî olduğunu unutmamak kaydıyla!... Zira daha bidayetinde, toplumsal sınışar katmanlar halinde "*tekevvün*" etmemiş ve dolayısıyla "*sımf şuurı*" nedir bilmeyen milletler için, bunun aksini düşünmek zaten mahalden öte bir faraziye'dir. Ayrıca da tarzı teşekküllü itibariyle *kabilevi karakter* arzeden toplumlar, çoğu zaman yüksek heyecanlarla dopdolu yaşarlar. Böylesi büyük rüzgarların anafonda bulurlar bazen kendilerini. Kendilerini bu yüzyıllarda olduğu gibi, zaman ve tarih karşısında derin bir mesuliyet şuuruyla dopdolu hissedebilir ve kenetlenirler. Selçuklu sonrasında yaşanan asıl fetretin "*toplumsal şuur altını*" nasıl harekete geçirdiğini anlıyoruz bütün bu gelişmelerden.

Dolayısıyla bir takım nazariyeleri doğrulamak sadedinde kendi hayatımızı ve toplumu ziyadesiyle eğip bükmek, zorlamak icap eder. Mesela bu arada Ahmet Yaşar Ocak hocanın Seyyid Ali Sultan ve kırk kişilik takımı için “*kalenderi*” veya “*torlak*” biçiminde nitelermelerde bulunduğunu hatırlıyorum. Kalenderi midir bu sınışar? (büyük ihtimal) Yoksa bu velâyetnâmede ifade edildiğı biçimiyle birer Bektaşî dervişı midirler? (mümkündür). Hepsî kabul ve bu havaları içinde; hepsi yüksek ruhlu insanlar!... Ya da hepsinin, aynı yüksek gazâ heyecanlarının peşinde yüzdüklerini tebarüz ettirmekten geri durmamak gerekmektedir.

Bütün bu söylediklerimle de tarih içinde yaşanmış ciddi bazı çatlakların üzerini kırmızı/ yeşil bir şalla kapatmak değil muradım. Tam tersine hiç olmazsa Balım Sultan sonrasında, Safevî hareketine, ya da bilahare vuku bulacak Celâli hareketlerine kadar, toplumu ve tarihi ayırışmaya zorlayacak cinsten kırılmalar yaşamadığımızı vurgulamak bütün amacım. Ne var ki bunları söylerken de *siyasi olanla toplumsal olanın* birbirinden ayrı mütalaa edilmesi gerektiğini ayrıca vurgulamış oluyorum.

SONUÇ

Şimdi bütün bu izahların ardından, Yıldırım’ın çalışması hakkında ne söylenebilir? *Seyyid Ali Sultan ve Velâyetnâmesi* adlı çalışma, sırtını yaslar görüldüğü teoriyi her şeye rağmen aşılıyor. Çünkü orada, Abdülbaki Gölpınarlı ve emsalinde şahidi olduğunuz genellemeci, ayağı yerden kesik hükümler vermek savrukluğı görülmüyor. Kaynak metin velâyetnâme ile aynı yüzyılın diğer eser ve kaynaklarını yorumlarken de, daha gerçekçi davranıyor. Ayrıca kullandığı kavramlara karşı da (Melikof’tan müdevver) elsiz-ayaksız bir teslimiyet için de sayılmaz.

Sözlerimi şöyle bağlamak isterim: Seyyid Ali Sultan’ın son derece karanlıklar içinde seyreden hayatını, Orhan gazi ile fiili düzlemde cereyan eden ilişkilerini, menâkıptaki bilgilerin tarih zemininde cereyan edip etmediğini, ilgili velâyetnâmenin yazılış tarihini ve daha önemlisi de Seyyid Ali Sultan’la Hacı Bektaş Veli arasındaki ilişkinin gerçeklik değerini; sayısız belge ve arşiv kaynağının aynı konu üzerindeki şehadet ve itirazlarını merak edenlere, Yıldırım’ın bu *çok sesli koroyu* nasıl yönettiğini tanımak isteyenlere ve buradan hâsıl olan özgün besteyi dinlemek ihtiyacını duyanlara, ilgili eseri okumaktan başka çare yok demek isterim.